๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ทีฆนิกาเย

มหาวคฺคฏีกา

๑. มหาปทานสุตฺตวณฺณนา

ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตกถาวณฺณนา

๑. ยถาชาตานํ กเรริรุกฺขานํ ฆนปตฺตสาขาวิฏปเปหิ มณฺฑปสเงฺขเปหิ สญฺฉโนฺน ปเทโส "**กเรริมณฺฑโป**"ติ อธิเปฺปโต๚ **ทฺวาเร**ติ ทฺวารสมีเป๚ ทฺวาเร ฐิตรุกฺขวเสน อญฺญตฺถาปิ สมญฺญา อตฺถีติ ทเสฺสตุํ "**ยถา**"ติอาทิ วุตฺตํ๚ กถํ ปน ภควา มหาคนฺธกุฏิยํ อวสิตฺวา ตทา กเรริกุฏิกายํ วิหาสีติ? สาปิ พุทฺธสฺส ภควโต วสนคนฺธกุฏิ เอวาติ ทเสฺสโนฺต "**อโนฺตเชตวเน**"ติอาทิมาห๚ **สลฬาคาร**นฺติ เทวทารุรุเกฺขหิ กตเคหํ๚ **ปกติภตฺตสฺส ปจฺฉโต**ติ ภิกฺขูนํ ปากติกภตฺตกาลโต ปจฺฉา, ฐิตมชฺฌนฺหิกโต อุปรีติ อโตฺถ๚ **ปิณฺฑปาตโต ปฏิกฺกนฺตาน**นฺติ ปิณฺฑปาตโภชนโต อเปตานํ๚ เตนาห "**ภตฺตกิจฺจ**"นฺติอาทิ๚

มณฺฑลสณฺฐานา มาฬสเงฺขเปน กตา นิสีทนสาลา "**มณฺฑลมาฬ**"นฺติ อธิเปฺปตาติ อาห "**นิสีทนสาลายา**"ติ๚ **ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตา**ติ เอตฺถ ปุพฺพ-สโทฺท อตีตวิสโย, นิวาส-สโทฺท กมฺมสาธโน, ขนฺธวินิมุโตฺต จ นิวสิตธโมฺม นตฺถิ, ขนฺธา จ สนฺตานวเสเนว ปวตฺตนฺตีติ อาห "**ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตานสงฺขาเตน ปุเพฺพนิวาเสนา**"ติ๚ **โยเชตฺวา**ติ วิสยภาเวน โยเชตฺวา๚ **ปวตฺติตา**ติ กถิตา๚ ธมฺมูปสํหิตตฺตา ธมฺมโต อนเปตาติ **ธมฺมี**๚ เตนาห "**ธมฺมสํยุตฺตา**"ติ๚

อุทปาทีติ ปทุทฺธาโร, ตสฺส อุปฺปนฺนา ชาตาติ อิมินา สมฺพโนฺธ๚ ตํ ปนสฺสา อุปฺปนฺนาการํ ปาฬิยํ สเงฺขปโตว ทสฺสิตํ, วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ "**อโห อจฺฉริย**"นฺติอาทิ อารทฺธํ๚ ตตฺถ **เก อนุสฺสรนฺติ, เก นานุสฺสรนฺตี**ติ ปททฺวเย ปฐมํเยว สปฺปปญฺจนํ, น อิตรนฺติ ตเทว ปุคฺคลเภทโต, กาลวิภาคโต, อนุสฺสรณาการโต, โอปมฺมโต นิทฺทิสเนฺตน "**ติตฺถิยา อนุสฺสรนฺตี**"ติอาทิ วุตฺตํ๚ **อคฺคปฺปตฺตกมฺมวาทิโน**ติ สิขาปฺปตฺตกมฺมวาทิโน "อตฺถิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก"ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๔) เอวํ กมฺมสฺสกตาญาเณ ฐิตา ตาปสปริพฺพาชกา๚ **จตฺตาลีสํเยว กเปฺป อนุสฺสรนฺตี**ติ พฺรหฺมชาลาทีสุ (ที. นิ. ๑.๓๓) ภควตา ตถา ปริจฺฉิชฺช วุตฺตตฺตา๚ **ตโต ปรํ น อนุสฺสรนฺตี**ติ ตถาวจนญฺจ ทิฏฺฐิคโตปฏฺฐกสฺส เตสํ ญาณสฺส ปริทุพฺพลภาวโต๚

สาวกาติ มหาสาวกา เตสญฺหิ กปฺปสตสหสฺสํ ปุพฺพาภินีหาโร๚ ปกติสาวกา ปน ตโต อูนกเมว อนุสฺสรนฺติ๚ ยสฺมา "กปฺปานํ ลกฺขาธิกํ เอกํ, เทฺว จ อสเงฺขฺยยฺยานี"ติ กาลวเสน เอวํปริมาโณ ยถากฺกมํ อคฺคสาวกปเจฺจกพุทฺธานํ ปุญฺญญาณาภินีหาโร, สาวกโพธิปเจฺจกโพธิปารมิตาสมฺภรณญฺจ, ตสฺมา วุตฺตํ "**เทฺว อคฺคสาวกา...เป.... กปฺปสตสหสฺสญฺจา**"ติ๚ ยทิ โพธิสมฺภารสมฺภรณกาลปริจฺฉิโนฺน เตสํ เตสํ อริยานํ อภิญฺญาญาณวิภโว, เอวํ สเนฺต พุทฺธานมฺปิสฺส สปริเจฺฉทตา อาปนฺนาติ โจทนํ สนฺธายาห "**พุทฺธานํ ปน เอตฺตกนฺติ ปริเจฺฉโท นตฺถิ, ยาวตกํ อากงฺขนฺติ, ตาวตกํ อนุสฺสรนฺตี**"ติ "ยาวตกํ เนยฺยํ, ตาวตกํ

ญาณ''นฺติ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓, ๕) วจนโตฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิย หิ พุทฺธานํ อภิญฺญาญาณานมฺปิ สวิสเย ปริเจฺฉโท นาม นตฺถิ, ตสฺมา ยํ ยํ ญาตุํ อิจฺฉนฺติ, เต ตํ ตํ ชานนฺติ เอวฯ อถ วา สติปิ กาลปริเจฺฉเท กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหาทินา สาติสยตฺตา มหาโพธิสมฺภารานํ ปญฺญาปารมิตาย ปวตฺติอานุภาวสฺส ปริเจฺฉโท นาม นตฺถิ, กุโต ตนฺนิมิตฺตกานํ อภิญฺญาญาณานนฺติ วุตฺตํ **''พุทฺธานํ...เป.... นตฺถี''**ติฯ

ขนฺธปฏิปาฏิยาติ ยถาปจฺจยํ อนุปุพฺพปวตฺตมานานํ ขนฺธานํ อนุปุพฺพิยาฯ **ขนฺธปฺปวตฺติ**นฺติ เวทนาทิกฺขนฺธปฺปวตฺติํฯ เตสญฺหิ อนุภวนาทิอาการคฺคหณมสฺส สาติสยํ, ตํ สญฺญาภเว ตตฺถ ตตฺถ อนุสฺสรณวเสน คเหตฺวา คจฺฉนฺตา เอกโวการภเว อลภนฺตา ''น ปสฺสนฺตี''ติ วุตฺตา, ชาเล ปติตา วิย สกุณา, มจฺฉา วิย จาติ อธิปฺปาโยฯ **กุณฺฐา วิยา**ติ ทนฺธา วิยฯ **ปงฺคุฬา วิยา**ติ ปีฐสปฺปิโน วิยฯ **ทิฏฺฐิํ คณฺหนฺตี**ติ อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกทิฏฺฐิํ คณฺหนฺติฯ ยฏฺฐิโกฏิเหตุกํ คมนํ **ยฏฺฐิโกฏิคมนํ** ขนฺธปฏิปาฏิยา อมุญฺจนโตฯ

เอวํ สเนฺตปีติ กามํ พุทฺธสาวกาปิ อสญฺญภเว ขนฺธปฺปวตฺติํ น ปสฺสนฺติ, เอวํ สเนฺตปิ **เต** พุทฺธสาวกา อสญฺญภวํ ลงฺฆิตฺวา ปรโต อนุสฺสรนฺติฯ **''วเฏฺฏ''**ติอาทิ ตถา เตสํ อนุสฺสรณาการทสฺสนํฯ **พุเทฺธหิ ทินฺนนเย ฐตฺวา**ติ ''ยตฺถ ปญฺจกปฺปสตานิ รูปปฺปวตฺติเยว, น อรูปปฺปวตฺติ, โส อสญฺญภโว''ติ เอวํ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ เทสิตายํ ธมฺมเนตฺติยํ ฐตฺวาฯ เอวญฺหิ อนฺตรา จุติปฏิสนฺธิโย อปสฺสนฺตา **ปรโต อนุสฺสรนฺติ เสยฺยถาปิ อายสฺมา โสภิโต**ติ (เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๒.๑๖๔ โสภิตเตฺถรคาถาวณฺณนา)ฯ โส กิร ปุเพฺพนิวาเส จิณฺณวสี หุตฺวา อนุปฏิปาฏิยา อตฺตโน นิพฺพตฺตฏฺฐานํ อนุสฺสรโนฺต ยาว อสญฺญภเว อตฺตโน อจิตฺตกปฏิสนฺธิ ตาว อทฺทส, ตโต ปรํ ปญฺจกปฺปสตปริมาเณ กาเล จุติปฏิสนฺธิโย อทิสฺวา อวสาเน จุติํ ทิสฺวา ''กิํ นาเมต''นฺติ อาวชฺชยมาโน นยวเสน ''อสญฺญภโว ภวิสฺสตี''ติ นิฏฺฐํ อคมาสิฯ อถ นํ ภควา ตํ การณํ อฏฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ **''จุติปฏิสนฺธิํ โอโลเกตฺวา''**ติ อิทํ จุติปฏิสนฺธิวเสน เตสํ ญาณสฺส สงฺกมนทสฺสนํ, เตน สพฺพโส ภเว อนามสิตฺวา คนฺตุํ น สโกฺกนฺตีติ ทเสฺสติฯ

ตํ ตเทว ปสฺสนฺตีติ ยถา นาม สรทสมเย ฐิตมชฺฌนฺหิกเวลาย จตุรตนิเก เคเห จกฺขุมโต ปุริสสฺส รูปคตํ สุปากฏเมว โหตีติ โลกสิทฺธเมตํ, สิยา ปน ตสฺส สุขุมตรติโรหิตาทิเภทสฺส รูปคตสฺส อโคจรตาฯ น เตฺวว พุทฺธานํ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส เญยฺยสฺส อโคจรตา, อถ โข ตํ ญาณาโลเกน โอภาสิตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย สุปากฏํ สุวิภูตเมว โหติ ตถา เญยฺยาวรณสฺส สุปฺปหีนตฺตาฯ เตนาห ''พุทฺธา ปน อตฺตนา วา ปเรหิ วา ทิฏฺฐกตสุตํ, สูริยมณฺฑโลภาสสทิส''นฺติ จ อาทิฯ

ตถา สาวกา จ ปเจฺจกพุทฺธา จาติฯ เอตฺถ **ตถา**-สเทฺทน ''อตฺตนา ทิฏฺฐกตสุตเมว อนุสฺสรนฺตี''ติ อิทํ อุปสํหรติ, เตน สปฺปเทสเมว เนสํ อนุสฺสรณํ, น นิปฺปเทสนฺติ นิทเสฺสติฯ

ขโชฺชปนกโอภาสสทิสํ ญาณสฺส อติวิย อปฺปานุภาวตายฯ **สาวกาน**นฺติ เอตฺถ ปกติสาวกานํ ปากติก**ปทีโปภาสสทิสํฯ** มหาสาวกานํ (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๒๑ วงฺคีสเตฺถรคาถาวณฺณนาย วิตฺถาโร) มหา**ปทีโปภาสสทิสํฯ** เตนาห **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๒) ''อุกฺกาปภาสทิส''นฺติฯ **โอสธิตารโกภาสสทิส**นฺติ อุสฺสนฺนา ปภา เอตาย ธียติ, โอสธีนํ วา อนุพลปฺปทายกตฺตา ''โอสธี''ติ เอวํ ลทฺธนามาย ตารกาย ปภาสทิสํฯ **สรทสูริยมณฺฑโลภาสสทิสํ** สพฺพโส อนฺธการวิธมนโตฯ อปฏุภาวเหตุโก วิสยคฺคหเณ จญฺจลภาโว **ขลิตํ,** กุณฺฐิ

ภาวเหตุโก วิสยสฺส อนภิสมโย **ปฏิฆาโตฯ อาวชฺชนปฏิพทฺธเมวา**ติ อาวชฺชนมตฺตาธีนํ, อาวชฺชิตมเตฺต เอว ยถิจฺฉิตสฺส ปฏิวิชฺฌนกนฺติ อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

อสงฺคอปฺปฏิหตํ ปวตฺตมานํ ภควโต ญาณํ ลหุตเรปิ วิสเย, ครุตเร จ เอกสทิสเมวาติ ทเสฺสตุํ **“ทุพฺพลปตฺตปุเฏ”**ติอาทินา อุปมาทฺวยํ วุตฺตํฯ ธมฺมกายตฺตา ภควโต คุณํ อารพฺภ ปวตฺตา **“*ภควนฺตํเยว อารพฺภ* อุปฺปนฺนา”**ติ วุตฺตํฯ **ตํ สพฺพมฺปี**ติ ตํ ยถาวุตฺตํ สพฺพมฺปิ ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตํ กถํฯ ติตฺถิยานํ, สาวกานญฺจ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสรณํ ภควโต ปุเพฺพนิวาสานุสฺสรณสฺส หีนุทาหรณทสฺสนวเสเนตฺถ กถิตํฯ เอวญฺหิ ภควโต มหนฺตภาโว วิเสสโต ปกาสิโต โหตีติฯ **สเงฺขปโต**ติ สมาสโตฯ ยตฺตโกปิ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ปวตฺติเภโท อตฺตโน ญาณสฺส วิสยภูโต, ตํ สพฺพํ ตทา ยถากถิตํ เต ภิกฺขู สงฺขิปิตฺวา **“อิติปี”**ติ อาหํสุฯ ตสฺส จ อเนกาการตาย อาเมฑิตวจนํ, **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, “อิติ โข ภิกฺขเว สปฺปฏิภโย พาโล”ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๔; อ. นิ. ๓.๑) วิย อาการโตฺถ **อิติ**-สโทฺทติ ทเสฺสโนฺต **“เอวมฺปี”**ติ ตทตฺถมาหฯ

๒-๓. **วุตฺตเมวา**ติ เอตฺถ จ อิธ ปาเฐ ยํ วตฺตพฺพํ เตน ปาเฐน สาธารณํ, ตํ วุตฺตเมวาติ อธิเปฺปตํ, น อสาธารณํ อปุพฺพปทวณฺณนาย อธิกตฺตตาติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“อยเมว หิ วิเสโส”**ติอาทิมาหฯ **“อโสฺสสี”**ติ อิทํ สวนกิจฺจนิปฺผตฺติยา วุตฺตํ สทฺทคฺคหณมุเขน ตทตฺถาวโพธสฺส สิทฺธตฺตาฯ ตตฺถ ปน ปาฬิยํ “อิมํ สํขิยธมฺมํ วิทิตฺวา” อิเจฺจว (ที. นิ. ๑.๒) วุตฺตํฯ อิเม ภิกฺขู มม คุเณ โถเมนฺติ, กถํ? มม ปุเพฺพนิวาสญาณํ อารพฺภาติ โยชนาฯ **นิปฺผตฺติ**นฺติ กิจฺจนิปฺผตฺตึ, เตน กาตพฺพกิจฺจสิทฺธนฺติ อโตฺถฯ **โน**ติ ปุจฺฉาวาจี **นุ**-อิติ อิมินา สมานโตฺถ นิปาโตติ วุตฺตํ **“อิเจฺฉยฺยาถ นู”**ติฯ **น**นฺติ ภควนฺตํฯ “ยํ ภควา”ติ เอตฺถ ยํ-สเทฺทน กิริยาปรามสนภูเตน “ธมฺมึ กถํ กเถยฺยา”ติ เอวํ วุตฺตํฯ ธมฺมิกถากรณํ ปรามฏฺฐํ “เอตสฺสา”ติ ปทสฺส อโตฺถติ อาห **“เอตสฺส ธมฺมิกถากรณสฺสา”**ติ, อาทรวเสน ปน ตํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํฯ

๔. **สุณาถา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เอเตน “มนสิ กโรถา”ติ ปทํ สงฺคณฺหาติฯ **โสตาวธานํ** โสตสฺส โอทหนํ, สุสฺสูสาติ อโตฺถฯ ฉินฺนํ อุปจฺฉินฺนํ วฏฺฏํ สํสารวฏฺฏํ เอเตสนฺติ **ฉินฺนวฏุมกา,** สมฺมาสมฺพุทฺธา, อเญฺญ จ ขีณาสวา, อิธ ปน สมฺมาสมฺพุทฺธา อธิเปฺปตาฯ เตสญฺหิ สพฺพโส อนุสฺสรณํ อิตเรสํ อวิสโยฯ เตนาห **“อเญฺญสํ อสาธารณ”**นฺติฯ **ปจฺจตฺตวจเน ทิสฺสติ ยํ-สโทฺท** กมฺมตฺถทีปนโตฯ **อุปโยควจเน** ทิสฺสติ ยํ-สโทฺท ปุจฺฉนกิริยาย กมฺมตฺถทีปนโตฯ **ต**นฺติ จ อุปโยควจนเมว ปุจฺฉติ-สทฺทสฺส ทฺวิกมฺมกภาวโตฯ **ย**นฺติ เยน การเณนาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“กรณวจเน ทิสฺสตี”**ติฯ **ภุเมฺมติ ทฏฺฐโพฺพ**ติ ยถา ยํ-สโทฺท น เกวลํ ปจฺจตฺตอุปโยเคสุ เอว, อถ โข กรเณปิ ทิสฺสติ, เอวํ อิธ ภุเมฺมติ ทฏฺฐโพฺพฯ **ทสสหสฺสิโลกธาตุ**นฺติ ชาติเกฺขตฺตภูตํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬํฯ **อุนฺนาเทนฺต อุปฺปชฺชิ** อเนกจฺฉริยปาตุภาวปฏิมณฺฑิตตฺตา พุทฺธุปฺปาทสฺสฯ

กาลสฺส ภทฺทตา นาม ตตฺถ สตฺตานํ คุณวิภูติยา, พุทฺธุปฺปาทปรมา จ คุณวิภูตีติ ตพฺพหุลตา ยสฺส กปฺปสฺส ภทฺทตาติ อาห **“ปญฺจพุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตตฺตา สุนฺทรกเปฺป”**ติ, ตถา สารภูตคุณวเสน **“สารกเปฺป”**ติ ฯ “อิมํ กปฺปํ โถเมโนฺต เอวมาหา”ติ วตฺวา อิมสฺส กปฺปสฺส ตถา โถเมตพฺพตา อนญฺญสาธารณาติ ทเสฺสตุํ **“ยโต ปฏฺฐายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยโต ปฏฺฐายา**ติ ยโต ปภุติ **อภินีหาโร กโต**ติ มนุสฺสตฺตาทิอฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต อภินีหาโร ปวตฺติโตฯ สํสารสฺส อนาทิภาวโต อิมสฺส ภควโต อภินีหารโต ปุเรตรํ อุปฺปนฺนา สมฺมาสมฺพุทฺธา อนนฺตา อปริเมยฺยาติ เตหิ อุปฺปนฺนกเปฺป นิวเตฺตโนฺต **“เอตสฺมึ อนฺตเร”**ติ

อาหฯ กามํ ทีปงฺกรพุทฺธุปฺปาเท อยํ ภควา อภินีหารมกาสิ, ตสฺส ปน ภควโต นิพฺพตฺติ อิมสฺส อภินีหารโต ปฺริมตราติ วุตฺตํ **"อมฺหากํ...เป.... นิพฺพตฺติํสู"**ติฯ

อสงฺขฺเยฺยยุกปฺปปริโยสาเนติ มหากปฺปานํ อสงฺขฺเยฺยปริโยสาเนฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **"อิโต ติํสกปฺปสหสฺสานํ อุปริ"**ติ เอเตน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต, สุเมธสฺส จ ภควโต อนฺตเร เอกูนสตฺตติกปฺปสหสฺสานิ พุทฺธสุญฺญานิ อเหสุนฺติ ทเสฺสติฯ **"อิโต อฏฺฐารสนฺนํ กปฺปสหสฺสานํ อุปริ"**ติ อิมินา สุชาตสฺส ภควโต, อตฺถทสฺสิสฺส จ ภควโต อนฺตเร เอเกนูนานิ ทฺวาทสกปฺปสหสฺสานิ พุทฺธสุญฺญานิ อเหสุนฺติ ทเสฺสติฯ **"อิโต จตุนวุเต กเปฺป"**ติ อิมินา ธมฺมทสฺสิสฺส ภควโต, สิทฺธตฺถสฺส จ ภควโต อนฺตเร ฉาธิกนวสตฺตุตฺตรานิ สตฺตรสกปฺปสหสฺสานิ พุทฺธสุญฺญานิ อเหสุนฺติ ทเสฺสติฯ **"เอกติํเส กเปฺป"**ติ อิมินา วิปสฺสิสฺส ภควโต, สิขิสฺส จ ภควโต อนฺตเร สฏฺฐิ กปฺปานิ พุทฺธสุญฺญานิ อเหสุนฺติ ทเสฺสติฯ เต สเพฺพปิ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต โอรํ สุเมธาทีหิ อุปฺปนฺนกเปฺปหิ สทฺธิํ สโมธานิยมานา สตสหสฺสา กปฺปา โหนฺติ, ยตฺถ มหาสาวกาทโย (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๒๑ วงฺคีสเตฺถรคาถาวณฺณนา) วิวฏฺฏ ปนิสฺสยานิ กุสลานิ สมฺภริํสุฯ พุทฺธสุเญฺญปิ โลเก ปเจฺจกพุทฺธา อุปฺปชฺชิตฺวา เตสํ ปุริสวิเสสานํ ปุญฺญาภิสนฺทาภิพุทฺธิยา ปจฺจยา โหนฺติฯ **"เอวมย"**นฺติอาทิ วุตฺตเมวตฺถํ นิคมนวเสน วทติฯ

"กิํ ปเนต"นฺติอาทิ ปุพฺพนิมิตฺตวิภาวนตฺถาย อารทฺธํฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ พุทฺธานํ อุปฺปชฺชนํฯ **กปฺปสณฺฐานกาลสฺมิ**นฺติ วิวฏฺฏกปฺปสฺส สณฺฐหนกาเลฯ **เอกมสงฺขฺเยฺยย**นฺติ สํวฏฺฏฏฺฐายิํ สนฺธายาหฯ **เอกงฺคณํ หุตฺวา ฐิเต**ติ ปพฺพตรุกฺขคจฺฉาทีนํ, เมฆาทีนญฺจ อภาเวน วิวฏ๎องฺคณํ หุตฺวา ฐิเตฯ **โลกสนฺนิวาเส**ติ ภาชนโลเกน สนฺนิวิสิตพฺพฏฺฐาเนฯ วีสติ ยฏฺฐิโย **อุสภํ**ฯ ''อุสภมตฺตา, เทฺว อุสภมตฺตา''ติอาทินา ปเจฺจกํ มตฺตา-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ **โยชนสหสฺสมตฺตา หุตฺวา**ติ ปตมานาว อุทกธารา โยชนสหสฺสมตฺตํ อากาสฏฺฐานํ ผริตฺวา ปวตฺติยา โยชนสหสฺสมตฺตา หุตฺวาฯ **ยาว อวินฏฺฐพฺรหฺมโลกา**ติ ยาว อาภสฺสรพฺรหฺมโลกา, ยาว สุภกิณฺหพฺรหฺมโลกา, ยาว เวหปฺผลพฺรหฺมโลกาติ อโตฺถฯ

วาตวเสนาติ สฏฺฐิสหสฺสาธิกนวโยชนสตสหสฺสุเพฺพธสฺส สนฺธารกวาตมณฺฑลสฺส วเสนฯ **มหาโพธิปลฺลโงฺก**ติ มหาโพธิปลฺลงฺกปฺปเทสมาหฯ ตสฺส ปจฺฉา วินาโส, ปฐมํ สณฺฐหนญฺจ ธมฺมตาวเสน เวทิตพฺพํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ปเทเสฯ **ปุพฺพนิมิตฺตํ หุตฺวา**ติ พุทฺธปฺปาทสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ หุตฺวาฯ ปุพฺพนิมิตฺตสนฺนิสฺสโย หิ คโจฺฉ นิสฺสิตโวหาเรน ตถา วุโตฺตฯ เตนาห **"ตสฺสา"**ติอาทิฯ **กณฺณิกาพทฺธานิ หุตฺวา**ติ อาพทฺธกณฺณิกา วิย หุตฺวาฯ สุทฺธาวาสพฺรหฺมาโน อตฺตมนา...เป.... คจฺฉนฺตีติ โยชนาฯ เวหปฺผเลปิ สุภกิเณฺห สงฺคเหตฺวา **"นว พฺรหฺมโลกา"**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ เต จตุตฺถิํเยว วิญฺญาณฏฺฐิติํ ภชนฺติฯ **นิกฺขมเนฺตสู**ติ มหาภินิกฺขมนํ อภินิกฺขมเนฺตสุฯ อภิชาติ ปเนตฺถ ชาติภาวสามเญฺญน คโพฺภกฺกนฺติยาว สงฺคหิตาฯ นิมียติ อนุมียติ ผลํ เอเตนาติ **นิมิตฺตํ,** การณํฯ ญาปกมฺปิ หิ การณํ ทิสฺวา ตสฺส อพฺยภิจารีภาเวน ผลํ สิทฺธเมว กตฺวา คณฺหิ, ยถา ตํ อสิโต อิสิ อภิชาติยํ มหาปุริสสฺส ลกฺขณานิ ทิสฺวา เตสํ อพฺยภิจารีภาเวน พุทฺธคุเณ สิเทฺธ เอว กตฺวา คณฺหิ, เอวํ ปน คยฺหมานํ ตนฺนิมิตฺตกํ ผลํ ตทานุภาเวน สิทฺธํ วิย โวหรียติ ตพฺภาเว ภาวโตฯ เตนาห **"เตสํ นิมิตฺตานํ อานุภาเวนา"**ติอาทิฯ ตถา จาห ภควา ''โส เตน ลกฺขเณน สมนฺนาคโต...เป.... ราชา สมาโน กิํ ลภติ, พุโทฺธ สมาโน กิํ ลภตี''ติ (ที. นิ. ๓.๒๐๒, ๒๐๔) จ เอวมาทิฯ **อิมมตฺถ**นฺติ ปญฺจ พุทฺธา อิมสฺมิํ กเปฺป อุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ อิมมตฺถํ ยาถาวโต **ชานิํสุฯ**

ชาติปริเจฺฉทาทิวณฺณนา

๕-๗. กปฺปปริเจฺฉทวเสนาติ ''อิโต โส เอกนวุเต กเปฺป''ติอาทินา ยตฺถ ยตฺถ กเปฺป เต เต พุทฺธา อุปฺปนฺนา, ตสฺส ตสฺส กปฺปสฺส ปริจฺฉินฺทนวเสน ปริชานนวเสนฯ ''อิทํ ต''นฺติ หิ นิยเมตฺวา ปริจฺฉิชฺช ชานนํ ปริจฺฉินฺทนํ **ปริเจฺฉโท**ฯ **ปริตฺตน**ฺติ อิตฺตรํฯ **ลหุกน**ฺติ สลฺลหุกํ, อายุโน อธิเปฺปตตฺตา รสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **''อุภยเมตํ อปฺปกเสฺสว เววจน''**นฺติฯ

''อปฺปํ วา ภิโยฺย''ติ อวิเสสโชตนํ ''วีสํ วา ตึสํ วา''ติอาทินา อนิยมิตวเสเนว ยถาลาภโต ววตฺถเปตฺวา อยญฺจ นโย อปจฺโรติ ทเสฺสโนฺต **''เอวํ ทีฆายุโก ปน อติทุลฺลโภ''**ติ อาหฯ อิทํ ตํ วิเสสวตฺถาปนํ ปุคฺคเลสุ ปกฺขิปิตฺวา ทเสฺสโนฺต **''ตตฺถ วิสาขา''**ติอาทิมาหฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา อมฺหากํ ภควา ตตฺตกมฺปิ กาลํ น ชีวิ, นนุ มหาโพธิสตฺตา จริมภเว อติวิยอุฬารตเมน ปุญฺญาภิสงฺขาเรน ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺตีติ? สจฺจเมตนฺติฯ ตตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **''วิปสฺสีอาทโย ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อภิชาติยา เมตฺตาฐานตาย อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส เมตฺตาปุพฺพภาคตาฯ ตทนุคุณญฺหิ เตสํ วิเสสโต ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํฯ ตสฺส วิเสสโต พหุลํ เขมวิตกฺกูปนิสฺสยตาย โสมนสฺสสหคตตา, อนญฺญสาธารณปโรปเทสรหิตญาณวิเสสูปนิสฺสยตาย ญาณสมฺปยุตฺตตา, อสงฺขาริกตา จ เวทิตพฺพา, **อสเงฺขฺยยฺยํ อายุ** อาธารวิเสสโต, นิสฺสยวิเสสโต, ปฏิปกฺขทูรีภาวโต, ปวตฺติอาการวิเสสโต จ อปริเมยฺยานุภาวตาย การณสฺสฯ ตตฺถ จิรตรํ กาลํ สนฺตานสฺส ปารมิตาปริภาวิตตา **อาธารวิเสสตา**ฯ อโลภชฺฌาสยาทิอาสยสมฺปทา **นิสฺสยวิเสสตา**ฯ ลาภมจฺฉริยาทิปาปธมฺมวิกฺขมฺภนํ **ปฏิปกฺขทูรีภาโว**ฯ สพฺพสตฺตานํ สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณตฺถาย อายูหนา **ปวตฺติอาการวิเสโส** เวทิตโพฺพฯ

อยญฺจ นโย สเพฺพสํ มหาโพธิสตฺตานํ จริมภวาภินิพฺพตฺตกกมฺมายูหเน สาธารโณติ ตสฺส ผเลนาปิ เอกสทิเสเนว ภวิตพฺพนฺติ อาห **''อิติ สเพฺพ พุทฺธา อสเงฺขฺยยฺยายุกา''**ติ, อสเงฺขฺยยฺยกาลาวตฺถานายุกาติ อโตฺถฯ อสเงฺขฺยยฺยายุกสํวตฺตนสมตฺถํ ปริจิตํ กมฺมํ โหติ, พุทฺธา ปน ตทา มนุสฺสานํ ปรมายุปฺปมาณานุรูปเมว กาลํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายนฺติ ตโต ปรํ ฐตฺวา สาเธตพฺพปโยชนาภาวโต, ธมฺมตาเวสาติ วา เวทิตพฺพาฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ตโต ปรํ ปน อฎฺฐานสฺส ''อุตุโภชนวิปตฺติยา''ติ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๒.๕) การณํ วุตฺตํ, ''ตํ โลกสาธารณํ โลเกชาตสํวุทฺธานํ ตถาคตานํ น โหตี''ติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ตถา หิ เนสํ โรคกิลมถาทโย โหนฺติเยวฯ **อุตุโภชนวเสนา**ติ อสมฺปนฺนสฺส, สมฺปนฺนสฺส จ อุตุโน, โภชนสฺส จ วเสน ยถากฺกมํ **อายุ หายติปิ วฑฺฒติปิ**ฯ **อายู**ติ จ ปรมายุ อธิเปฺปตํฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **พฺรหฺมชาลาทิฎีกายํ** (ที. นิ. ฎี. ๑.๔๐) วุตฺตเมวฯ

อิทานิ ตมตฺถํ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ ยทา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ธเมฺม นิยุตฺตา **ธมฺมิกา,** น ธมฺมิกา **อธมฺมิกา,** หึสาทิอธมฺมปสุตาฯ **อธมฺมิกเมว โหติ** อิสฺสรชนานํ อนุวตฺตเนน, ปเรสํ ทิฎฺฐานุคติอาปชฺชเนน จฯ **อุณฺหวลาหกา เทวตา**ติ อุณฺหอุตุโน ปจฺจยภูตเมฆมาลาสมุฎฺฐาปกา เทวปุตฺตาฯ เตสํ กิร ตถา จิตฺตุปฺปาทสมกาลเมว ยถิจฺฉิตฎฺฐานํ อุณฺหํ ผรมานา วลาหกมาลา นาติพหลา อิโต จิโต นภํ ฉาเทนฺตี วิตโนติฯ เอส นโย **สีตวลาหกวสฺสวลาหกา**สุฯ **อพฺภวลาหกา** ปน เทวตา สีตุณฺหวเสฺสหิ วินา เกวลํ อพฺภปฎลเสฺสว สมุฎฺฐาปกา เวทิตพฺพาฯ **ตาส**นฺติ เอตฺถ ''มิตฺตา''ติ ปทํ อาเนตฺวา โยชนาฯ กามํ เหฎฺฐา วุตฺตา สตฺตวิธาปิ เทวตา จาตุมหาราชิกาว ตา ปน เตน เตน วิเสเสน วตฺวา อิทานิ ตทเญฺญปฐมภูมิเก กามาวจรเทเว สามญฺญโต คณฺหโนฺต **''จาตุมหาราชิกา''**ติ อาหฯ **ตาสํ อธมฺมิกตายา**ติ ราชูนํ อธมฺมิกภาวมูลเกน อุปราชาทิอธมฺมิกภาวปรมฺปราภเตน ตาสํ เทวตานํ อธมฺมิกภาเวนฯ **วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺตี**ติ พหฺวาพาธตาทิ อนิฎฺฐผลูปนิสฺสยภูตสฺส ยถา

วุตฺตอธมฺมิกตาสญฺญิตสฺส สาธารณสฺส ปาปกมฺมสฺส พเลน วิสมํ วายนฺเตน วายุนา ปีฬิยมานา จนฺทิมสูริยา สิเนรุํ ปริกฺขิปนฺตา วิสมํ ปริวตฺตนฺติ ยถามเคฺคน นปฺปวตฺตนฺตีติ ฯ อสฺสิทํ ยถา จนฺทิมสูริยานํ วิสมปริวตฺตนํ วิสมวาตสโงฺขภเหตุกํ, เอวํ อุตุวสฺสาทิวิสมปฺปวตฺตีติ ทเสฺสตุํ **“วาโต ยถามเคฺคน น วายตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เทวตาน**นฺติ สีตวลาหกเทวตาทิเทวตานํฯ เตนาห ‘‘สีตุณฺหเภโท อุตู’’ติอาทิฯ **ตสฺมิํ อสมฺปชฺชเนฺต**ติ ตสฺมิํ ยถาวุเตฺต วสฺสพีชภูเต อุตุมฺหิ ยถากาลํ สมฺปตฺติํ อนุปคจฺฉเนฺตฯ

‘‘น สมฺมา เทโว วสฺสตี’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรนฺโต **“กทาจี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กทาจิ วสฺสตี**ติ กทาจิ อวสฺสนกาเล วสฺสติฯ **กทาจิ น วสฺสตี**ติ กทาจิ วสฺสิตพฺพกาเล น วสฺสติฯ **กตฺถจิ วสฺสติ, กตฺถจิ น วสฺสตี**ติ ปเทสมาหฯ **“วสฺสโนฺตปี”**ติอาทิ ‘‘กทาจิ วสฺสติ, กทาจิ น วสฺสตี’’ติ ปททฺวยเสฺสว อตฺถวิวรณํฯ **วิคตคนฺธวณฺณรสาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน นิโรชตํ สงฺคณฺหาติฯ **เอกสฺมิํ ปเทเส**ติ ภตฺตปจนภาชนสฺส เอกปเสฺสฯ **อุตฺตณฺฑุล**นฺติ ปากโต อุกฺกนฺตตณฺฑุลํฯ **ตีหากาเรหี**ติ สพฺพโส อปริณตํ, เอกเทเสน ปริณตํ, ทุปริณตญฺจาติ เอวํ ตีหากาเรหิฯ **ปจฺจติ** ปกฺกาสยํ อุปคจฺฉติฯ **อปฺปายุกา**ติ เอตฺถ ‘‘ทุพฺพณฺณา จา’’ติปิ วตฺตพฺพํฯ **เอวํ อุตุโภชนวเสน อายุ หายติ** เหตุมฺหิ อปริกฺขีเณปิ ปจฺจยสฺส ปริทุพฺพลตฺตาฯ

“ยทา ปนา”ติอาทิ สุกฺกปกฺขสฺส อโตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ

วฑฺฒิตฺวา วฑฺฒิตฺวา ปริหีนนฺติ เวทิตพฺพํฯ กสฺมา? น หิ เอกสฺมิํ อนฺตรกเปฺป อเนเก พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, เอโก เอว ปน อุปฺปชฺชตีติฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“กถ”**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ **จตฺตาริ ฐตฺวา**ติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ **ยํยํอายุปริมาเณสู**ติ ยตฺตกยตฺตกปรมายุปฺปมาเณสุฯ **เตสมฺปี**ติ พุทฺธานํฯ **ตํ ตเทว อายุปริมาณํ โหติ,** ตตฺถ การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

ชาติปริเจฺฉทาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตา

โพธิปริเจฺฉทวณฺณนา

๘. **มูเล**ติ มูลาวยวสฺส สมีเปฯ ตํ ปน ตสฺสา เหฏฺฐาปเทโส โหตีติ อาห **“ปาฏลิรุกฺขสฺส เหฏฺฐา”**ติฯ **ตํทิวส**นฺติ อตฺตนา ชาตทิวเส, **ตํทิวส**นฺติ วา ตํ ภควโต อภิสโมฺพธิทิวเสฯ โส กิร โพธิรุโกฺข สาลกลฺยาณี วิย ปถวิยา อพฺภนฺตเร เอว ปุเรตรํ วฑฺฒมโนฺต อภิสโมฺพธิทิวเส ปถวิํ อุพฺภิชฺชิตฺวา อุฏฺฐิโต รตนสตํ อุโจฺจ, ตาวเทว จ วิตฺถโต หุตฺวา นภํ ปูเรโนฺต อฏฺฐาสิฯ อยมฺปิ กิเรตสฺส รุกฺขภาเวน วิย อเญฺญหิ เวมตฺตตาฯ ฆนสํหตนาฬิวณฺฏตาย **กณฺณิกพเทฺธหิ วิย ปุเปฺผหิฯ เอกสญฺฉนฺนา**ติ ปุปฺผานํ นิรนฺตรตาย เอกชฺฌํ สญฺฉนฺนา, **ตตฺถ ตตฺถ นิพทฺธ…เป…. สมุชฺชล**นฺติ ตหํ ตหํ โอลมฺพิตกุสุมทาเมหิ เจว ตหํ ตหํ ขิตฺตมาลาปิณฺฑีหิ จ อิโต จิโต วิปฺปกิณฺณวิวิธวณฺณกุมุตฺตปุเปฺผหิ จ สมฺมเทว อุชฺชลํฯ **อญฺญมญฺญํ สิรีสมฺปตฺตานี**ติ อญฺญมญฺญสฺส สิริยา โสภาย สมฺปนฺนานิฯ **พุทฺธคุณวิภวสิริ**นฺติ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อภิคนฺตพฺพคุณวิภูติโสภํฯ **ปฏิวิชฺฌมาโน**ติ อธิคจฺฉโนฺตฯ

เสตมฺพรุโกฺขติ เสตวณฺณผโล อมฺพรุโกฺขฯ **ตเทวา**ติ ปาฏลิยา วุตฺตปฺปมาณเมวฯ **เอกโต**ติ เอกปเสฺสฯ **สุรสานี**ติ สุมธุรรสานิฯ

เอโกว ปลฺลโงฺกติ เอโกว ปลฺลงฺกปฺปเทโสฯ **โส โส** รุกฺข **“โพธี”ติ วุจฺจติ** พุชฺฌนฺติ เอตฺถาติ กตฺวาฯ

สาวกยุคปริเจฺฉทวณฺณนา

๙. สาวกปริเจฺฉเทติ สาวกยุคปริเจฺฉเทฯ ‘‘ขณฺฑติสฺส’’นฺติ เทฺวปิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา เอกตฺตวเสน วุตฺตนฺติ อาห **“ขโณฺฑ จ ติโสฺส จา”**ติ, พุทฺธานํ สโหทโร, เวมาติโกปิ วา เชฏฺฐภาตา น โหตีติ **“เอกปิติโก กนิฏฺฐภาตา”**ติ วุตฺตํฯ **อวเสเสหิ** ปุเตฺตหิฯ ‘‘ปญฺญาปารมิยา มตฺถกํ ปโตฺต’’ติ วตฺวา ตสฺส มตฺถกปฺปตฺตํ คุณวิเสสํ ทเสฺสตุํ **“สิขินา ภควตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อุตฺตโรติ อุตฺตโมฯ ปุน **อุตฺตโร**ติ เถรํ นาเมน วทติฯ **ปาร**นฺติ ปรโกฏิมตฺถกํฯ **ปญฺญาวิสเย**ติ ปญฺญาธิกาเรฯ ปวตฺติฏฺฐานวเสน หิ ปวตฺตึ วทติฯ

สาวกสนฺนิปาตปริเจฺฉทวณฺณนา

๑๐. อุโปสถนฺติ อาณาปาติโมกฺขํฯ **ทุติยตติเยสู**ติ ทุติเย, ตติเย จ สาวกสนฺนิปาเตฯ **เอเสว นโย**ติ จตุรงฺคิกตํ อติทิสติฯ **อภินีหารโต ปฏฺฐาย วตฺถุํ กเถตฺวา ปพฺพชฺชา ทีเปตพฺพา,** สา ปน ยสฺมา **มโนรถปูรณิยํ** องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๑) วิตฺถารโต อาคตา, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติฯ

อุปฏฺฐากปริเจฺฉทวณฺณนา

๑๑. นิพทฺธุปฏฺฐากภาวนฺติ อารมฺภโต ปฏฺฐาย ยาว ปรินิพฺพานา นิยตอุปฏฺฐากภาวํฯ อนิยตุอุปฏฺฐากา ปน ภควโต ปฐมโพธิยํ พหู อเหสุํฯ เตนาห **“ภควโต หี”**ติอาทิฯ อิทานิ อานนฺทเตฺถโร เยน การเณน สตฺถุ นิพทฺธุปฏฺฐากภาวํ อุปคโต, ยถา จ อุปคโต, ตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ เอกทา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“อหํ อิมินา มเคฺคน คจฺฉามี”ติ อาห** อนยพฺยสนาปาทเกน กมฺมุนา โจทิยมาโน ฯ **อถ นํ ภควา** ตมตฺถํ อนาโรเจตฺวาว เขมํ มคฺคํ สนฺธาย **“เอหิ ภิกฺขุ อิมินา คจฺฉามา”ติ อาหฯ** กสฺมา ปนสฺส ภควา ตมตฺถํ นาโรเจสีติ? อาโรจิเตปิ อสทฺทหโนฺต นาทิยิสฺสติฯ ตญฺหิ ตสฺส โหติ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขายาติติฯ **เต**ติ เต คมนํ, **“ต”**นฺติ วา ปาโฐฯ

อนฺวาสโตฺตติ อนุพโทฺธ, อุปทฺทุโต วาฯ ธมฺมคารวนิสฺสิโต สํเวโค **ธมฺมสํเวโค** ‘‘อเมฺหสุ นาม ติฏฺฐเนฺตสุ ภควโตปิ อีทิสํ ชาต’’นฺติฯ ‘‘อหํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ วทโนฺต ธมฺมเสนาปติ อตฺถโต เอวํ วทโนฺต นาม โหตีติ **“อหํ ภเนฺต ตุเมฺห”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อสฺญฺญาเยว เม สา ทิสา**ติ อสฺญฺญาเยว มม สา ทิสาฯ ตตฺถ การณมาห **“ตว โอวาโท พุทฺธานํ โอวาทสทิโส”**ติฯ

วสิตุํ น ทสฺสตีติ เอกคนฺธกุฏิยํ วาสํ น ลภิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **ปรมฺมุขา เทสิตสฺสาปิ ธมฺมสฺสา**ติ สุตฺตนฺตเทสนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อภิธมฺมเทสนา ปนสฺส ปรมฺมุขาว ปวตฺตา ปเคว ยาจนายฯ ตสฺสา วาจนามโคฺคปิ สาริปุตฺตเตฺถรปฺปภโวฯ กสฺมา? โส นิเทฺทสปฏิสมฺภิทา วิย เถรสฺส ภิกฺขุโต คหิตธมฺมกฺขนฺธปกฺขิโยฯ อปเร ปน ‘‘ธมฺมภณฺฑาคาริโก ปฏิปาฏิยา ติกทุเกสุ เทวสิกํ กโตกาโส ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ, ภควาปิสฺส ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ นยทานวเสน วิสฺสเชฺชสิฯ

เอวํ อภิธมฺมมฺปิ สตฺถารา ปรมฺมุขา เทสิโตปิ เถเรน สมฺมุขา ปฏิคฺคหิโตว อโหสี’’ติ วทนฺติฯ สพฺพํ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

อคฺคุปฏฺฐาโกติ อุปฏฺฐาเน สกฺกจฺจการิตาย อคฺคภูโต อุปฏฺฐาโกฯ เถโร หิ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ภควนฺตํ ทุวิเธน อุทเกน, ติวิเธน ทนฺตกฏฺเฐน, ปาทปริกมฺเมน, คนฺธกุฏิปริเวณสมฺมชฺชเนนาติ เอวมาทีหิ กิจฺจหิ อุปฏฺฐหนฺโต ‘‘อิมาย นาม เวลาย สตฺถุ อิทํ นาม ลทฺธุํ วฏฺฏติ, อิทํ นาม กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ จินฺเตตฺวา ตํ ตํ นิปฺผาเทนฺโต มหตึ ทณฺฑทีปิกํ คเหตฺวา เอกรตฺติํ คนฺธกุฏิปริเวณํ นว วาเร อนุปริยายติฯ เอวํ หิสฺส อโหสิ ‘‘สเจ เม ถินมิทฺธํ โอกฺกเมยฺย, ภควติ ปโกฺกสนฺเต ปฏิวจนํ ทาตุํ นาหํ สกฺกุเณยฺย’’นฺติ, ตสฺมา สพฺพรตฺติํ ทณฺฑทีปิกํ หตฺเถน น มุญฺจติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อคฺคุปฏฺฐาโก’’ติฯ

๑๒. ปิตุมาตุชาตนครปริเจฺฉโท ปิตุมุเขน อาคตตฺตา **‘‘ปิติปริเจฺฉโท’’**ติ วุโตฺตฯ

วิหารํ ปาวิสีติ คนฺธกุฏิํ ปาวิสิฯ **เอตฺตกํ กเถตฺวา**ติ กปฺปปริเจฺฉทาทินววารปฏิมณฺฑิตํ วิปสฺสีอาทีนํ สตฺตนฺนํ พุทฺธานํ ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตํ เอตฺตาวตา เทสนํ เทเสตฺวาฯ กสฺมา ปเนตฺถ ภควา วิปสฺสีอาทีนํ สตฺตนฺนํเยว พุทฺธานํ ปุเพฺพนิวาสํ กเถสิ, น **พุทฺธวํส**เทสนายํ (พุ. วํ. ๖๔ คาถาทโย) วิย ปญฺจวีสติยา พุทฺธานํ, ตโต วา ปน ภิโยฺยติ? อนธิการโต, ปโยชนาภาวโต จฯ พุทฺธวํสเทสนายญฺหิ (พุ. วํ. ๗๕) –

> ‘‘กีทิโส เต มหาวีร, อภินีหาโร นรุตฺตม;
> กมฺหิ กาเล ตยา วีร, ปตฺถิตา โพธิมุตฺตมา’’ติฯ อาทินา –

ปวตฺตํ ตํ ปุจฺฉํ อธิการํ อฏฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา ยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทมูเล อตฺตนา มหาภินีหาโร กโต, ตํ ทีปงฺกรํ ภควนฺตํ อาทิํ กตฺวา เยสํ จตุวีสติยา พุทฺธานํ สนฺติกา โพธิยา ลทฺธพฺยากรโณ หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปารมิโย ปูเรสิ, เตสํ ปฏิปตฺติสงฺขาโต ปุเพฺพนิวาโส, อตฺตโน จ ปฏิปตฺติ กถิตา, อิธ ปน ตาทิโส อธิกาโร นตฺถิ , เยน ทีปงฺกรโต ปฏฺฐาย, ตโต วา ปน ปุรโต พุเทฺธ อารพฺภ ปุเพฺพนิวาสํ กเถยฺยฯ ตสฺมา น เอตฺถ พุทฺธวํสเทสนายํ วิย ปุเพฺพนิวาโส วิตฺถาริโตฯ ยสฺมา จ พุทฺธานํ เทสนา นาม เทสนาย ภาชนภูตานํ ปุคฺคลานํ ญาณพลานุรูปา, น อตฺตโน ญาณพลานุรูปา, ตสฺมา ตตฺถ อคฺคสาวกานํ, มหาสาวกานํ, (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๒๑ วงฺคีสเตฺถรคาถาวณฺณนา) ตาทิสานญฺจ เทวพฺรหฺมานํ วเสน เทสนา วิตฺถาริตาฯ อิธ ปน ปกติสาวกานํ, ตาทิสานญฺจ เทวตานํ วเสน ปุเพฺพนิวาสํ กเถนฺโต สตฺตนฺนเมว พุทฺธานํ ปุเพฺพนิวาสํ กเถสิฯ ตถา หิ เน ภควา ปโลภนวเสน สมุเตฺตเชตุํ สปฺปปญฺจตาย กถาย เทสนํ มตฺถกํ อปาเปตฺวาว คนฺธกุฏิํ ปาวิสิฯ ตถา จ อิมิสฺสา เอว เทสนาย อนุสารโต **อาฏานาฏิย**ปริตฺต-(ที. นิ. ๓.๒๗๕) เทสนาทโย ปวตฺตาฯ

อปิเจตฺถ ภควา อตฺตโน สุทฺธาวาสจาริกาวิภาวินิยา อุปริเทสนาย สงฺคหตฺถํ วิปสฺสีอาทีนํ เอว สตฺตนฺนํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปุเพฺพนิวาสํ กเถสิฯ เตสํเยว หิ สาวกา ตทา เจว เอตรหิ จ สุทฺธาวาสภูมิยํ ฐิตา, น อเญฺญสํ ปรินิพฺพุตตฺตาฯ ‘‘สิทฺธตฺถติสฺสผุสฺสานํ กิร พุทฺธานํ สาวกา สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปนฺนา อุปฺปตฺติสมนนฺตรเมว อิมสฺมิํ สาสเน อุปกาทโย วิย อรหตฺตํ อธิคนฺตฺวา นจิรเสฺสว ปรินิพฺพายิํสุ, น ตตฺถ ตตฺถ ยาวตายุกํ อฏฺฐํสู’’ติ วทนฺติฯ ตถา เยสํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปฏิเวธสาสนํ เอกํสโต นิจฺฉเย น อชฺชาปิ ธรติ, น อนฺตรหิตํ, เต เอว กิเตฺตนฺโต วิปสฺสีอาทีนํเยว ภควนฺตานํ ปุเพฺพนิวาสํ อิมสฺมิํ สุเตฺต กเถสิ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสนฯ อปุพฺพาจริมนิยโม ปน อปราปรํ สํสรณกสตฺตวาสวเสน เอกิสฺสา โลกธาตุยา อิจฺฉิโตติ น เตเนตํ วิ

รุชฺฌตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **นิรนฺตรํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา**ติ อภิชาติโต ปฏฺฐาย ยาว ปาติโมกฺขุเทฺทโส ยาว ตา พุทฺธกิจฺจสิทฺธิ, ตาว มตฺถกํ สิขํ ปาเปตฺวาฯ น ตาว กถิโตติ โยชนาฯ

ตนฺตินฺติ ธมฺมตนฺตึ, ปริยตฺตินฺติ อโตฺถฯ ปุตฺตปุตฺตมาตฺยานวิหารธนวิหารทายกาทีนํ สมฺพหุลานํ อตฺถานํ วิภาวนวเสน ปวตฺตวาโร **สมฺพหุลวาโรฯ**

สมฺพหุลวารวณฺณนา

กามญฺจายํ ปาฬิยํ อนาคโต, อฏฺฐกถาสุ อาคตตฺตา ปน อาเนตฺวา ทีเปตโพฺพติ ตํ ทีเปโนฺต **"สพฺพโพธิสตฺตานญฺหี"**ติอาทิมาหฯ **กุลวํโส** กุลานุกฺกโมฯ **ปเวณี**ติ ปรมฺปราฯ **"กสฺมา"**ติ ปุตฺตุปฺปตฺติยา การณํ ปุจฺฉิตฺวา ตํ วิสฺสเชฺชโนฺต **"สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานญฺหี"**ติอาทิมาห, เตน เตสํ ชาตนคราทิ ปญฺญายมานํ เอกํสโต มนุสฺสภาวสญฺชานนตฺถํ อิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา ยถาธิเปฺปตพุทฺธกิจฺจสิทฺธิ เอว น สิยาติ ทเสฺสติ, ยโต มหาสตฺตานํ จริมภเว มนุสฺสโลเก เอว ปาตุภาโว, น อญฺญตฺถฯ

สมฺพหุลปริเจฺฉทวณฺณนา

จนฺทาทีนํ โสภาวิเสสํ รเหติ จชาเปตีติ **ราหุ,** ราหุคฺคโห, อิธ ปน ราหุ วิยาติ **ราหุฯ พนฺธน**นฺติ จ อนตฺถุปฺปตฺติฏฺฐานตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตถา มหาสเตฺตน วุตฺตวจนเมว คเหตฺวา กุมารสฺส **"ราหุโล"**ติ นามํ อกํสุฯ **อถา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **โรจินี**ติ โรจนสีลา, อุชฺชลรูปาติ อโตฺถฯ **รุจคฺคตี**ติ รุจํ ปภาตํ อาคติภูตา, ค-การาคมํ กตฺวา วุตฺตํฯ อิตฺถิรตนภาวโต มนุสฺสโลเก สพฺพาสํ อิตฺถีนํ พิมฺพปฏิจฺฉนฺนภูตาติ **พิมฺพาฯ**

ฌานา วุฏฺฐายาติ ปาทกชฺฌานโต อุฏฺฐายฯ

อฏฺฐงฺคุลุเพฺพธาติ อฏฺฐงฺคุลปฺปมาณพหลภาวาฯ **จูฬํเสน ฉาเทตฺวา**ติ ติริยภาเคน ฐปนวเสน สพฺพํ วิหารฏฺฐานํ ฉาเทตฺวาฯ **สุวณฺณยฏฺฐิผาเลหี**ติ ผาลปฺปมาณาหิ สุวณฺณยฏฺฐีหิฯ **สุวณฺณหตฺถิปาทานี**ติ ปกติหตฺถิปาทปริมาณานิ สุวณฺณขณฺฑานิฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ จูฬํเสเนวฯ **สุวณฺณกฏฺฐีหี**ติ สุวณฺณขเณฺฑหิฯ **สลกฺขณาน**นฺติ ลกฺขณสมฺปนฺนานํ สหสฺสารานํฯ

โพธิปลฺลโงฺกติ อภิสมฺพุชฺฌนกาเล นิสชฺชฏฺฐานํฯ **อวิชหิโต**ติ พุทฺธานํ ตถานิสชฺชาย อนญฺญตฺถภาวีภาวโต อปริจฺจโตฺตฯ เตนาห **"เอกสฺมึเยว ฐาเน โหตี"**ติฯ **ปฐมปทคณฺฐิกา**ติ ปจฺฉิเม โสปานผลเก ฐตฺวา ฐปิยมานสฺส ทกฺขิณปาทสฺส ปติฏฺฐหนฏฺฐานํฯ ตํ ปน ยสฺมา ทพฺพิหํ ถิรํ เกนจิ อเภชฺชํ โหติ, ตสฺมา **"ปทคณฺฐี"**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมึ ภูมิภาเค อิทานิ เชตวนมหาวิหาโร, ตตฺถ ยสฺมึ ฐาเน ปุริมานํ สพฺพพุทฺธานํ มญฺจา ปญฺญตฺตา, ตสฺมึเยว ปเทเส อมฺหากมฺปิ ภควโต มโญฺจ ปญฺญโตฺตติ กตฺวา "จตฺตาริ มญฺจปาทฏฺฐานานิ อวิชหิตาเนว โหนฺตี"ติ วุตฺตํฯ มญฺจานํ ปน มหนฺตขุทฺทกภาเวน มญฺจปญฺญาปนปเทสสฺส มหนฺตามหนฺตตา อปฺปมาณํ, พุทฺธานุภาเวน ปน โส ปเทโส สพฺพทา เอกปฺปมาโณเยว โหตีติ "จตฺตาริ มญฺจปาทฏฺฐานานิ อวิชหิตาเนว โหนฺตี"ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิหาโรปิ น วิชหิโต เยวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ปุริมํ วิหารฏฺฐานํ น ปริจฺจชตีติ หิ อโตฺถฯ

วิสิฏฺฐา มตฺตา วิมตฺตา, วิมตฺตาว **เวมตฺตํ,** วิสทิสตาติ อโตฺถฯ **ปมาณํ** อาโรโหฯ **ปธานํ** ทุกฺกรกิริยาฯ **รสฺมี**ติ สรีรปฺปภาฯ

‘‘สตฺตานํ ปากติกหตฺเถน ฉหตฺถํ มชฺฌิมปุริโส, ตโต ติคุณํ ภควโต สรีรปฺปมาณนฺติ ภควา อฏฺฐารสหตฺโถ’’ติ วทนฺติฯ อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘มนุสฺสานํ ปากติกหตฺเถน จตุหตฺโถ มชฺฌิมปุริโส, ตโต ติคุณํ ภควโต สรีรปฺปมาณนฺติ ภควา ทฺวาทสหตฺโถ อุปาทินฺนกรูปธมฺมวเสน, สมนฺตโต ปน พฺยามมตฺตํ พฺยามปฺปภา ผรตีติ อุปริ ฉหตฺถํ อพฺภุคฺคโต, พหลตรปฺปภา รูเปน สทฺธึ อฏฺฐารสหตฺโถ โหตี’’ติฯ

อทฺธนิยนฺติ ทีฆกาลํฯ

อชฺฌาสยปฏิพทฺธนฺติ โพธิสมฺภารสมฺภรณกาเล ตถาปวตฺตชฺฌาสยาธีนํ, ตถาปวตฺตปตฺถนานุรูปํ วิปุลํ, วิปุลตรญฺจ โหตีติ อตฺโถฯ สฺวายมตฺโถ **จริยาปิฏกวณฺณนายํ** วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพฯ เอตฺถ จ ยสฺมา สรีรปฺปมาณํ, ปธานํ, สรีรปฺปภา จ พุทฺธานํ วิสทิสาติ อิธ ปาฬิยํ อนาคตา, ตสฺมา เตหิ สทฺธึ เวมตฺตตาสามญฺเญน อายุกุลานิปิ อิธ อาหริตฺวา ทีปิตานิฯ **ปฏิวิทฺธคุเณสู**ติ อธิคตสพฺพญฺญุคุเณสุฯ นนุ จ โพธิสมฺภาเรสุ, เวเนยฺยปุคฺคลปริมาเณ จ เวมตฺตํ นตฺถีติ? สจฺจํ นตฺถิ, ตทุภยํ ปน พุทฺธคุณคฺคหเณน คหิตเมว โหตีติ น อุทฺธฏํฯ ยทเคฺคน หิ สพฺพพุทฺธานํ พุทฺธคุเณสุ เวมตฺตํ นตฺถิ, ตทเคฺคน เนสํ สโมฺพธิสมฺภาเรสุปิ เวมตฺตํ นตฺถีติฯ กสฺมา? เหตุอนุรูปตาย ผลสฺส , เอกเนฺตเนว เวเนยฺยปุคฺคลปริมาเณ เวมตฺตภาโว วิภาวิโตฯ มหาโพธิสตฺตานญฺหิ เหตุอวตฺถายํ สมฺภตูปนิสฺสยินฺทฺริยปริปากา เวเนยฺยปุคฺคลา จริมภเว อรหตฺตสมฺปตฺติยา ปริโปสิตานิ กมลวนานิ สุริยรสฺมิสมฺผเสฺสน วิย ตถาคตคุณานุภาวสมฺผเสฺสน วิโพธํ อุปคจฺฉนฺตีติ ทีเปสฺสํ อฏฺฐกถาจริยาฯ

นิธิกุมฺภติ จตฺตาโร มหานิธโย สนฺธาย วทติฯ **ชาโต จาติ**ฯ **จ**-สเทฺทน กตมหาภินีหาโร จาติ อยมฺปิ อตฺโถ สงฺคหิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตํ เหตํ **พุทฺธวํเส** –

> ‘‘ตาราคณา วิโรจนฺติ, นกฺขตฺตา คคนมณฺฑเล;
> วิสาขา จนฺทิมายุตฺตา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๖๕);

‘‘เอเตเนว จ สพฺพพุทฺธานํ วิสาขานกฺขเตฺตเนว มหาภินีหาโร โหตี’’ติ จ วทนฺติฯ

๑๓. **อยํ คตี**ติ อยํ ปวตฺติ ปวตฺตนากาโร, อเญฺญ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺตา อิมินา อาการเรน อนุสฺสรนฺตีติ อตฺโถ, ยสฺมา จุติโต ปฏฺฐาย ยาว ปฏิสนฺธิ, ตาว อนุสฺสรณํ อาโรหนํ อตีตอตีตตรอตีตตมาทิชาติสงฺขาเต ปุเพฺพนิวาเส ญาณสฺส อภิมุขภาเวน ปวตฺตีติ กตฺวาฯ ตสฺมา ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยาว จุติ, ตาว อนุสฺสรณํ โอโรหนํ ปุเพฺพนิวาเส ปฏิมุขภาเวน ญาณสฺส ปวตฺตีติ อาห **‘‘ปจฺฉามุขํ ญาณํ เปเสตฺวา’’**ติฯ **จุติคนฺตพฺพ**นฺติ ยํ ปนิทํ จุติยา ญาณคติยา คนฺตพฺพํ, ตํ คมนํ พุชฺฌนนฺติ อตฺโถฯ **ครุก**นฺติ ภาริยํ ทุกฺกรํฯ เตนาห **‘‘อากาเส ปทํ ทเสฺสนฺโต วิยา’’**ติฯ **อปรมฺปิ การณ**นฺติ ฉินฺนวฏุมานุสฺสรณํ ปจฺฉามุขํ ญาณํ เปสนโต อปรํ อจฺฉริยพฺภุตการณํฯ **ยตฺรา**ติ ปจฺจตฺตเตฺถ, **นามา**ติ อจฺฉริยเตฺถ นิปาโต, **หิ**-สโทฺท อนตฺถโกฯ เตนาห **‘‘โย นาม ตถาคโต’’**ติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ยตฺรา’’ติ นิปาตวเสน วิสุํ ยตฺร-สทฺทคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติฯ ปปเญฺจนฺติ สตฺตสนฺตานํ สํสาเร วิตฺถาเรนฺตีติ **ปปญฺจาฯ กมฺมวฏฺฏํ วฏฺฏํ วุจฺจตี**ติ กิเลสวฏฺฏสฺส ปปญฺจคฺคหเณน, วิปากวฏฺฏสฺส ทุกฺขคฺคหเณน คหิตตฺตาฯ **ปริยาทินฺนวฏฺฏ**ติ สพฺพโส เขปิตวเฏฺฏฯ ‘‘มคฺคสีเลน ผลสีเลนา’’ติ วตฺวา ตยิทํ มคฺคผลสีลํ โลกิยสีลปุพฺพกํ, พุทฺธานญฺจ โลกิยสีลมฺปิ โลกุตฺตรสีลํ วิย อนญฺญสาธารณํ เอวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘โลกิยโลกุตฺตรสีเลนา’’**ติ วุตฺตํฯ **สมาธิปญฺญาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **สมาธิปกฺขา**ติ สมาธิ จ สมาธิ

ปกฺขา จ สมาธิปกฺขา, เอกเทสสรูเปกเสโส ทฏฺฐพฺพฯ เตนาห **“มคฺคสมาธินา”**ติอาทิ, **“วิหาโร คหิโต วา”**ติ จฯ **สมาธิปกฺขา** นาม วีริยสติอาทโยฯ

สยนฺติ อตฺตนาฯ **นีวรณาทีหี**ติ นีวรเณหิ เจว ตเทกเฏฺฐหิ จ ปาปธมฺเมหิ, วิตกฺกวิจาราทีหิ จฯ **“วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺตีติ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺตี”**ติ อิมินา วิมุตฺติ-สทฺทสฺส กมฺมสาธนตํ อาห อฏฺฐสมาปตฺติอาทิวิสยตฺตา ตสฺสฯ วิมุตฺตตฺตาติ จ ‘‘วิกฺขมฺภนวเสน วิมุตฺตตฺตา’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **ตสฺส ตสฺสา**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาทิกสฺสฯ **ปจฺจนีกงฺควเสนา**ติ ปหาตพฺพปฏิปกฺของฺควเสนฯ **ปฏิปฺปสฺสทฺธเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา**ติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภเน **ปฏิปฺปสฺสทฺธํ,** โส เอว **อเนฺต** ปริโยสานภาวโต, ตสฺมึ สาเธตเพฺพ นิพฺพตฺตตฺตา, ตํตํมคฺควชฺฌกิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน ปวตฺตตฺตาติ อโตฺถฯ กิเลเสหิ นิสฺสฏตา, อปคโม จ นิพฺพานสฺส เตหิ วิวิตฺตตฺตา เอวาติ อาห **“ทูเร ฐิตตฺตา”**ติฯ

๑๖. **ธมฺมธาตู**ติ ธมฺมานํ สภาโว, อตฺถโต จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ **สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ สุฏฺฐุ ปฏิวิทฺธา สวาสนานํ สเพฺพสํ กิเลสานํ ปชหนโตฯ เอวญฺหิ สพฺพญฺญุตา, ทสพลญาณาทโย จาติ สเพฺพ พุทฺธคุณา ภควตา อธิคตา อเหสุํฯ อรหตฺตํ **ธมฺมธาตู**ติ เกจิฯ สพฺพญฺญุตญาณนฺติ อปเรฯ **ทุวีหิ ปเทหี**ติ ทุวีหิ วาเกฺยหิฯ **อาพทฺธนฺ**ติ ปฏิพทฺธํ ตํมูลกตฺตา อุปริเทสนายฯ **เทวจาริกโกลาหลนฺ**ติ อตฺตโน เทวโลเก จาริกายํ สุทฺธาวาสเทวานํ กุตูหลปฺปวตฺตึ **ทเสฺสเนฺต สุตฺตนฺตปริโยสาเน** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๑) **วิจาเรสฺสติ,** อตฺถโต วิภาเวสฺสตีติ โยชนาฯ **อยํ เทสนา**ติ ‘‘อิโต โส ภิกฺขเว’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๔) วิตฺถารโต ปวตฺติตเทสนมาหฯ **นิทานกเณฺฑ**ติอาทิโต เทสิตํ อุเทฺทสเทสนมาหฯ สา หิ อิมิสฺสา เทสนาย นิทานฏฺฐานิยตฺตา ตถา วุตฺตาฯ

โพธิสตฺตธมฺมตาวณฺณนา

๑๗. ‘‘วิปสฺสีติ ตสฺส นาม’’นฺติ วตฺวา ตสฺส อนฺวตฺถตํ ทเสฺสตุํ **“ตญฺจ โข”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิวิเธ อเตฺถ**ติ ติโรหิตวิทูรเทสคตาทิเก นีลาทิวเสน นานาวิเธ, ตทเญฺญ จ อินฺทฺริยโคจรภูเต เต จ ยถูปคเต, โวหารวินิจฺฉเย จาติ นานาวิเธ อเตฺถฯ **ปสฺสนกุสลตายา**ติ ทสฺสเน นิปุณภาเวนฯ ยาถาวโต เญยฺยํ พุชฺฌตีติ **โพธิ,** โส เอว สตฺตโยคโต **โพธิสโตฺต**ติ อาห **“ปณฺฑิตสโตฺต พุชฺฌนกสโตฺต”**ติฯ สุจินฺติตจินฺติตาทินา ปน ปณฺฑิตภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ยทา จ ปนาเนน มหาภินีหาโร กโต, ตโต ปฏฺฐาย มหาโพธิยํ เอกนฺตนินฺนตฺตา โพธิมฺหิ สโตฺต **โพธิสโตฺต**ติ อาห **“โพธิสงฺขาเตสู”**ติอาทิฯ มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺหิ สพฺพญฺญุตญาณํ, สพฺพญฺญุตญาณปทฏฺฐานญฺจ มคฺคญาณํ ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘สโต สมฺปชาโน’’ติ อิมินา จตุตฺถาย คพฺภาวกฺกนฺติยา โอกฺกมีติ ทเสฺสติฯ จตโสฺส หิ คพฺภาวกฺกนฺติโย อิเธกโจฺจ คโพฺภ มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมเน, ฐาเน, นิกฺขมเนติ ตีสุ ฐาเนสุ อสมฺปชาโน โหติ, เอกโจฺจ ปฐเม ฐาเน สมฺปชาโน, น อิตเรสุ, เอกโจฺจ ปฐเม, ทุติเย จ ฐาเน สมฺปชาโน, น ตติเย, เอกโจฺจ ตีสุปิ ฐาเนสุ สมฺปชาโน โหติฯ ตตฺถ ปฐมา คพฺภาวกฺกนฺติ โลกิยมหาชนสฺส วเสน วุตฺตา, ทุติยา อสีติมหาสาวกานํ (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๒๑ วงฺคีสเตฺถรคาถาวณฺณนาย วิตฺถาโร) วเสน, ตติยา ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ, ปเจฺจกพุทฺธานญฺจ วเสนฯ เต กิร กมฺมชวาเตหิ อุทฺธํปาทา อโธสิรา อเนกสตโปริเส ปปาเต วิย โยนิมุเข ขิตฺตา ตาฬจฺฉิคฺคเฬน หตฺถี วิย สมฺพาเธน โยนิมุเขน นิกฺขมนฺตา มหนฺตํ ทุกฺขํ ปาปุณนฺติ, เตน เนสํ ‘‘มยํ นิกฺขมามา’’ติ สมฺปชญฺญํ น โหติฯ จตุตฺถา สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ วเสนฯ เต หิ มาตุกุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺตาปิ ปชานนฺติ, ตตฺถ วสนฺตาปิ ปชานนฺติ, นิกฺขมนกาเลปิ ปชานนฺติฯ น หิ เต กมฺมชวาตา อุทฺธํปาเท อโธสิเร กตฺวา

ขิปิตุํ สโกฺกนฺติ, เทฺว หเตฺถ ปสาริตฺวา อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ฐิตกาว นิกฺขมนฺตีติฯ **ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ ปุพฺพภาเค ปญฺจมหาวิโลกนญาเณหิ เจว ''อิทานิ จวามี''ติ จุติปริจฺฉินฺทน ญาเณน จ อปรภาเค ''อิธ มยา ปฏิสนฺธิ คหิตา''ติ ปฏิสนฺธิปริจฺฉินฺทนญาเณน จ ปริจฺฉิชฺชชานิตฺวาฯ

ปญฺจนฺนํ มหาปริจฺจาคานํ, ญาตตฺถจริยาทีนญฺจ สติปิ ปารมิยา ปริยาปนฺนภาเว สมฺภารวิเสสภาวทสฺสนตฺถํ วิสุํ คหณํฯ ตตฺถ องฺคปริจฺจาโค, นยนปริจฺจาโค, อตฺตปริจฺจาโค, รชฺชปริจฺจาโค, ปุตฺตทารปริจฺจาโคติ อิเม **ปญฺจ มหาปริจฺจาคาฯ** ตตฺถาปิ กามํ องฺคปริจฺจาคาทโยปิ ทานปารมีเยว, ตถาปิ ปริจฺจาควิเสสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ มหาปริจฺจาคานํ วิสุํ คหณํฯ ตโต เอว จ องฺคปริจฺจาคโตปิ วิสุํ นยนปริจฺจาคคฺคหณํ, ปริจฺจาคภาวสามเญฺญปิ รชฺชปริจฺจาคปุตฺตทารปริจฺจาคคฺคหณญฺจ กตํฯ ญาตีนํ อตฺถจริยา **ญาตตฺถจริยา,** สา จ โข กรุณายนวเสนฯ ตถา สตฺตโลกสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถานํ วเสนหิตจริยา **โลกตฺถจริยาฯ** กมฺมสฺสกตาญาณวเสน, อนวชฺชกมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฐานวเสน, ขนฺธายตนาทิวเสน, ลกฺขณตฺตยาทิตีรณวเสน จ อตฺตโน, ปเรสญฺจ ตตฺถ สติปฏฺฐาเนนญาณจาโร **พุทฺธจริยา,** สา ปนตฺถโต ปญฺญาปารมีเยว, ญาณสมฺภารวิเสสตาทสฺสนตฺถํ ปนวิสุํ คหณํฯ **พุทฺธจริยาน**นฺติ พหุวจนนิเทฺทเสน ปุพฺพโยคปุพฺพจริยาธมฺมกฺขานาทีนํ สงฺคโหทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ คตปจฺจาคตวตฺตสงฺขาตาย ปุพฺพภาคปฏิปทาย สทฺธิํ อภิญฺญาสมาปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพโยโคฯ** ทานาทีสฺเยว สาติสยปฏิปตฺติ **ปุพฺพจริยาฯ** ''ยาว จริยาปิฏเก สงฺคหิตา อภินีหาโร **ปุพฺพโยโค,** กายาทิวิเวกวเสน เอกจริยา **ปุพฺพจริยา**''ติ เกจิฯ ทานาทีนเญฺจว อปฺปิจฺฉตาทีนญฺจ สํสารนิพฺพาเนสุ อาทีนวานิสํสานญฺจ วิภาวนวเสน, สตฺตานํ โพธิตฺตเย ปติฏฺฐาปนปริปาจนวเสน จ ปวตฺตกถา **ธมฺมกฺขานํฯ โกฏิํ ปตฺวา**ติ ปรํ ปริยนฺตํ ปรมุกฺกํสํ ปาปุณิตฺวาฯ **สตฺตมหาทานานี**ติ อฏฺฐวสฺสิกกาเล ''หทยมํสาทีนิปิ ยาจกานํ ทเทยฺย''นฺติ อชฺฌาสยํ อุปฺปาเทตฺวา ทินฺนทานํ, มงฺคลหตฺถิทานํ, คมนกาเล ทินฺนํ สตฺตสตฺตกมหาทานํ, มคฺคํ คจฺฉเนฺตน ทินฺนํ อสฺสทานํ, รถทานํ, ปุตฺตทานํ, ภริยาทานนฺติ อิมานิ สตฺตมหาทานานิ (จริยา. ๗๙) **ทตฺวาฯ**

''อิทาเนว เม มรณํ โหตู''ติ อธิมุจฺจิตฺวา กาลกรณํ **อธิมุตฺติกาลกิริยา,** ตํ โพธิสตฺตานํเยว, น อเญฺญสํฯ โพธิสตฺตา กิร ทีฆายุกเทวโลเก ฐิตา ''อิธ ฐิตสฺส เม โพธิสมฺภารสมฺภรณํน สมฺภวตี''ติ กตฺวา ตตฺถ วาสโต นิพฺพินฺทมานสา โหนฺติ, ตทา วิมานํ ปวิสิตฺวา อกฺขีนิ นิมีเลตฺวา ''อิโต อุทฺธํ เม ชีวิตํ นปฺปวตฺตตู''ติ จิตฺตํ อธิฏฺฐาย นิสีทนฺติ, จิตฺตาธิฏฺฐานสมนนฺตรเมว มรณํ โหติฯ ปารมีธมฺมานญฺหิ อุกฺกํสปฺปวตฺติยา ตสฺมิํ ตสฺมิํ อตฺตภาเว อภิญฺญาสมาปตฺตีหิ สนฺตานสฺส วิเสสิตตฺตา อตฺตสิเนหสฺส ตนุภาเวน, สเตฺตสุ จ มหากรุณาย อุฬารภาเวนอธิฏฺฐานสฺส ติกฺขวิสทภาวาปตฺติยา โพธิสตฺตานํ อธิปฺปายา สมิชฺฌนฺติฯ จิเตฺต, วิย กเมฺมสุ จเนสํ วสีภาโว, ตสฺมา ยตฺถ อุปฺปนฺนานํ ปารมิโย สมฺมเทว ปริพฺรูหนฺติฯ วุตฺตนเยน กาลํ กตฺวาตตฺถ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตถา หิ อมฺหากํ มหาสโตฺต อิมสฺมิํเยว กปฺเป นานาชาตีสุ อปริหีนชฺฌาโนกาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต, อปฺปกเมว กาลํ ตตฺถ ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา มนุสฺสโลเกนิพฺพโตฺต, ปารมีสมฺภรณปสุโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ ''โพธิสตฺตานํเยว, น อเญฺญส''นฺติฯ **''เอเกนอตฺตภาเวน อนฺตเรน ปารมีนํ สพฺพโส ปูริตตฺตา''**ติ อิมินา ปโยชนาภาวโต ตตฺถ ฐตฺวา อธิมุตฺติกาลกิริยา นาม นาโหสีติ ทเสฺสติฯ อปิ จ ตตฺถ ยาวตายุกฏฺฐานํ จริมภเว อเนกมหานิธิสมุฏฺฐานปุพฺพิกาย ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสาย มหาสมฺปตฺติยา นิพฺพตฺติ วิย, พุทฺธภูตสฺส อสทิสทานาทิวเสน อนญฺญสาธารณลาภุปฺปตฺติ วิย จ ''อิโต ปรํ มหาปุริสสฺส ทิพฺพสมฺปตฺติ

อนุภวนํ นาม นตฺถี’’ติ อุสฺสาหชาตสฺส ปุญฺญสมฺภารสฺส วเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อยเมฺหตฺถ ธมฺมตาฯ

มนุสฺสคณนาวเสน, น เทวคณนาวเสนฯ **ปุพฺพนิมิตฺตานี**ติ จุติยา ปุพฺพนิมิตฺตานิฯ **อมิลายิตฺวา**ติ เอตฺถ อมิลาตคฺคหเณเนว ตาสํ มาลานํ วณฺณสมฺปทายปิ คนฺธสมฺปทายปิ โสภาสมฺปทายปิ อวินาโส ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ พาหิรพฺภนฺตรานํ รโชชลฺลานํ เลปสฺสปิ อภาวโต เทวานํ สรีรคตานิ วตฺถานิ สพฺพกาลํ ปริสุทฺธปฺปภสฺสราเนว หุตฺวา ติฏฺฐนฺตีติ อาห **‘‘วตฺเถสุปิ เอเสว นโย’’**ติฯ **เนว สีตํ น อุณฺหนฺ**ติ ยสฺส สีตสฺส ปฏิการวเสน อธิกํ เสวิยมานํ อุณฺหํ, สยเมว วา ขรตรํ หุตฺวา อภิภวนฺตํ สรีเร เสทํ อุปฺปาเทยฺย, ตาทิสํ เนว สีตํ, น อุณฺหํ **โหติฯ ตสฺมึ กาเล**ติ ยถาวุตฺตมรณาสนฺนกาเลฯ **พินฺทุพินฺทุวเสนา**ติ ฉินฺนสุตฺตาย อามุตฺตมุตฺตาวลิยา นิปตนฺตา มุตฺตคุฬิกา วิย พินฺทุ พินฺทุ หุตฺวาฯ **เสทา**ติ เสทธารา **มุจฺจนฺติฯ** ทนฺตานํ ขณฺฑิตภาโว **ขณฺฑิจฺจํฯ** เกสานํ ปลิตภาโว **ปาลิจฺจํฯ อาทิ**-สเทฺทน วลิตฺตจตํ สงฺคณฺหาติฯ **กิลนฺตรูโป อตฺตภาโว โหติ,** น ปน ขณฺฑิจฺจปาลิจฺจาทีติ อธิปฺปาโยฯ **อุกฺกณฺฐิตา**ติ อนภิรติฯ สา นตฺถิ อุปรูปริ อุฬารอุฬารานเมว โภคานํ วิเสสโต ทุวิชานนานํ อุปติฏฺฐหนโตฯ **นิสฺสสนฺตี**ติ อุณฺหํ นิสฺสสนฺติฯ **วิชมฺภนฺตี**ติ อนภิรติวเสน วิชมฺภนํ กโรนฺติฯ

ปณฺฑิตา เอวาติ พุทฺธิสมฺปนฺนา เอว เทวตาฯ ยถา เทวตา สมฺปติชาตา ‘‘กีทิเสน ปุญฺญกมฺมุน อิธ นิพฺพตฺตา’’ติ จินฺตตฺวา ‘‘อิมินา นาม ปุญฺญกมฺมุน อิธ นิพฺพตฺตา’’ติ ชานนฺติ, เอวํ อตีตภเว อตฺตนา กตํ, อญฺญทาปิ วา เอกจฺจํ ปุญฺญกมฺมํ ชานนฺติเยว มหาปุญฺญาติ อาห **‘‘เย มหาปุญฺญา’’**ติอาทิฯ

น ปญฺญายนฺติ จิรตรกาลตฺตา ปรมายุโนฯ **อนิยฺยานิกนฺ**ติ น นิยฺยานาวหํ สตฺตานํ อภาชนภาวโตฯ สตฺตา น ปรมายุโน โหนฺติ นาม ปาปุสฺสนฺนตายาติ อาห **‘‘ตทา หิ สตฺตา อุสฺสนฺนกิเลสา โหนฺตี’’**ติฯ เอตฺถาห – กสฺมา สมฺมาสมฺพุทฺธา มนุสฺสโลเก เอว อุปฺปชฺชนฺติ, น เทวพฺรหฺมโลเกสูติ? เทวโลเก ตาว นุปฺปชฺชนฺติ พฺรหฺมจริยวาสสฺส อโนกาสภาวโต, ตถา อนจฺฉริยภาวโต ฯ อจฺฉริยธมฺมา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, เตสํ สา อจฺฉริยธมฺมตา เทวตฺตภาเว ฐิตานํ น ปากฏา โหติ ยถา มนุสฺสภูตานํ, เทวภูเต หิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ ทิสฺสมานํ พุทฺธานุภาวํ เทวานุภาวโต โลโก ทหติ, น พุทฺธานุภาวโต, ตถา สติ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ นาธิมุจฺจติ น สมฺปสีทติ, อิสฺสรคุตฺตคฺคาหํ น วิสฺสเชฺชติ, เทวตฺตภาวสฺส จ จิรกาลาธิฏฺฐานโต เอกจฺจสสฺสตวาทโต น ปริมุจฺจติฯ **พฺรหฺมโลเก นุปฺปชฺชนฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สตฺตานํ ตาทิสคฺคาหวินิโมจนตฺถญฺหิ พุทฺธา ภควโนฺต มนุสฺสสุคติยํเยว อุปฺปชฺชนฺติ, น เทวสุคติยํฯ มนุสฺสสุคติยํ อุปฺปชฺชนฺตาปิ โอปปาติกา น โหนฺติ, สติ จ โอปปาติกูปปตฺติยํ วุตฺตโทสานติวตฺตนโต, ธมฺมเวเนยฺยานํ ธมฺมตนฺติยา ฐปนสฺส วิย ธาตุเวเนยฺยานํ ธาตูนํ ฐปนสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตา จฯ น หิ โอปปาติกานํ ปรินิพฺพานโต อุทฺธํ สรีรธาตุโย ติฏฺฐนฺติฯ มนุสฺสโลเก อุปฺปชฺชนฺตาปิ มหาโพธิสตฺตา จริมภเว มนุสฺสภาวสฺส ปากฏภาวกรณาย ปน ทารปริคฺคหมฺปิ กโรนฺตา ยาว ปุตฺตมุขทสฺสนา อคารมเชฺฌ ติฏฺฐนฺติ, ปริปากคตสีลเนกฺขมฺมปญฺญาทิปารมิกาปิ น อภินิกฺขมนฺตีติฯ กึ วา เอตาย การณจินฺตาย ‘‘สพฺพพุเทฺธหิ อาจิณฺณสมาจิณฺณา, ยทิทํ มนุสฺสภูตานํเยว อภิสมฺพุชฺฌนา, น เทวภูตาน’’นฺติฯ อยเมตฺถ ธมฺมตาฯ ตถา หิ ตทโตฺถ มหาภินีหาโรปิ มนุสฺสภูตานํเยว อิชฺฌติ, น เทวภูตานํฯ

กสฺมา ปน สมฺมาสมฺพุทฺธา ชมฺพุทีเป เอว อุปฺปชฺชนฺติ, น เสสทีเปสุ? เกจิ ตาว อาหุ ‘‘ยสฺมา ปถวิยา นาภิภูตา, พุทฺธานุภาวสหิตา อจลฏฺฐานภูตา โพธิมณฺฑภูมิ ชมฺพุทีเป เอว,

ตสฺมา ชมฺพุทีเป เอว อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ, ตถา ‘‘อิตเรสมฺปิ อวิชหิตฏฺฐานานํ ตเตฺถว ลพฺภน โต’’ติฯ อยํ ปเนตฺถ อมฺหากํ ขนฺติ – ยสฺมา ปุริมพุทฺธานํ, มหาโพธิสตฺตานํ, ปเจฺจก พุทฺธานญฺจ นิพฺพตฺติยา สาวกโพธิสตฺตานํ สาวกโพธิยา อภินีหาโร, สาวกปารมิยา สมฺภรณํ, ปริปาจนญฺจ พุทฺธเขตฺตภูเต อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ ชมฺพุทีเป เอว อิชฺฌติ, น อญฺญตฺถฯ เวเนยฺ ยานํ วินยนโตฺถ จ พุทฺธุปฺปาโทติ อคฺคสาวกมหาสาวกาทิ เวเนยฺยวิเสสาเปกฺขาย เอตสฺมิํ ชมฺพุทีเป เอว พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺติ, น เสสทีเปสุฯ อยญฺจ นโย สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณสมา จิโณฺณติฯ เตสํ อุตฺตมปุริสานํ ตเตฺถว อุปฺปตฺติ สมฺปตฺติจกฺกานํ วิย อญฺญมญฺญูปนิสฺสยโต อปราปรํ วตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํ, เอเตเนว อิมํ จกฺกวาฬํ มเชฺฌ กตฺวา อิมินา สทฺธิํ จกฺกวาฬานํ ทส สหสฺสเสฺสว เขตฺตภาโว ทีปิโต อิโต อญฺญสฺส พุทฺธานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานสฺส เตปิฏเก พุทฺธวจเน อนุปลพฺภนโตฯ เตนาห **‘‘ตีสุ ทีเปสุ พุทฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ, ชมฺพุทีเปเยว นิพฺพตฺตนฺตีติ ทีปํ ปสฺสี’’**ติฯ อิมินา นเยน เทสนิยาเมปิ การณํ นีหริตฺวา วตฺตพฺพํฯ

อิทานิ จ ขตฺติยกุลํ โลกสมฺมตํ พฺราหฺมณานมฺปิ ปูชนียภาวโตฯ **‘‘ราชา ปิตา ภวิสฺ สตี’’ติ กุลํ ปสฺสิ** ปิตุวเสน กุลสฺส นิทฺทิสิตพฺพโตฯ

‘‘ทสนฺนํ มาสานํ อุปริ สตฺต ทิวสานี’’ติ ปสฺสิ, เตน อตฺตโน อนฺตรายาภาวํ อญฺญาสิ, ตสฺสา จ ตุสิตภเว ทิพฺพสมฺปตฺติปจฺจนุภวนํฯ

ตา เทวตาติ ทสสหสฺสิจกฺกวาฬเทวตาฯ กถํ ปน ตา เทวตา ตทา โพธิสตฺตสฺส ปูริต ปารมิภาวํ, กถํ จสฺส พุทฺธภาวํ ชานนฺตีติ? มเหสกฺขานํ เทวตานํ วเสน, เยภุเยฺยน จ ตา เทว ตา อภิสมยภาคิโนฯ ตถา หิ ภควโต ธมฺมทานสํวิภาเค อเนกวารํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สนฺนิปาโต อโหสิฯ

‘‘จวามี’’ติ ชานาติ จุติอาสนฺนชวเนหิ ญาณสหิเตหิ จุติยา อุปฏฺฐิตภาวสฺส ปฏิสํวิทิต ตฺตาฯ **จุติจิตฺตํ น ชานาติ** จุติจิตฺตกฺขณสฺส อิตฺตรภาวโตฯ ตถา หิ ตํ จุตูปปาตญาณสฺสปิ อ วิสโยวฯ **ปฏิสนฺธิจิเตฺต**ปิ เอเสว นโยฯ **อาวชฺชนปริยาโย**ติ อาวชฺชนกฺกโมฯ ยสฺมา เอกวา รํ อาวชฺชิตมเตฺตน อารมฺมณํ นิจฺฉินิตุํ น สกฺกา, ตสฺมา ตํ เอวารมฺมณํ ทุติยํ, ตติยญฺจ อาวชฺ ชิตฺวา นิจฺฉยติฯ อาวชฺชนสีเสน เจตฺถ ชวนวาโร คหิโตฯ เตนาห **‘‘ทุติยตติยจิตฺตวาเร เอว ชานิสฺสตี’’**ติฯ จุติยา ปุเรตรํ กติปยจิตฺตวารโต ปฏฺฐาย ‘‘มรณํ เม อาสนฺน’’นฺติ ชานนโต **‘‘จุ ติกฺขเณปิ จวามีติ ชานาตี’’**ติ วุตฺตํฯ ปฏิสนฺธิยา ปน อปุพฺพภาวโต **ปฏิสนฺธิจิตฺตํ น ชา นาติฯ** นิกนฺติยา อุปฺปตฺติโต ปรโต **‘‘อสุกสฺมิํ เม ฐาเน ปฏิสนฺธิ คหิตา’’ติ ชานาติฯ ตสฺมิํ กาเล**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณกาเลฯ **ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปตี**ติ เอตฺถ กมฺปนการณํ เหฏฺฐา **พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๔๙) วุตฺตเมวฯ อตฺถโต ปเนตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต **มหาปรินิพฺพานวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๗๑) อาคมิสฺสติฯ มหาการุณิกา พุทฺธา ภคว โนฺต สตฺตานํ หิตสุขวิธานตปฺปรตาย พหุลํ โสมนสฺสิกาว โหนฺตีติ เตสํ ปฐมมหาวิปากจิเตฺ ตน ปฏิสนฺธิคฺคหณํ **อฏฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๗; ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘; ม. นิ. อฏฺฐ. ๔.๒๐๐) วุตฺตํฯ **มหาสิวเตฺถโร**ปน ยทิปิ มหาการุณิกา พุทฺธา ภควโนฺต สตฺตานํ หิตสุขวิธานตปฺ ปราว, วิเวกชฺฌาสยา ปน วิสงฺขารนินฺนา สพฺพสงฺขาเรสุ อชฺฌุเปกฺขนพหุลาติ ปญฺจมมหาวิ ปากจิเตฺตน ปฏิสนฺธิคฺคหณมาหฯ

ปุเร ปุณฺณมาย สตฺตมทิวสโต ปฏฺฐายาติ ปุณฺณมาย ปุเร สตฺตมทิวสโต ปฏฺฐาย, สุกฺกปเกฺข นวมิโต ปฏฺฐายาติ อโตฺถฯ **สตฺตเม ทิวเส**ติ นวมิโต สตฺตเม ทิวเส อาสฬฺหิปุณฺณ มายํฯ **อิทํ สุปินนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานาการํฯ **มชฺฌิมฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘อโนตตฺตทหํ เนตฺวา เอ

กมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ อถ เนสํ เทวิโย อาคนฺตฺวา มนุสฺสมลหรณตฺถํ นฺหาเปตฺวา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๔.๒๐๐) วุตฺตํฯ ตตฺถ **เนสํ เทวิโย**ติ มหาราชูนํ เทวิโยฯ **จริตฺวา**ติ โคจรํ จริตฺวาฯ

หริตูปลิตฺตายาติ หริเตน โคมเยน กตปริภณฺฑายฯ **“โส จ โข ปุริสคโพฺภ, น อิตฺถิคโพฺภ, ปุโตฺต เต ภวิสฺสตี”**ติ เอตฺตกเมว เต พฺราหฺมณา อตฺตโน สุปินสตฺถนเยน กเถสุํฯ **“สเจ อคารํ อชฺฌาวสิสฺสตี”**ติอาทิ ปน เทวตาวิคฺคเหน ตมตฺถํ ยาถาวโต ปเวเทสุํฯ

ธมฺมตาติ เอตฺถ **ธมฺม**-สโทฺท ‘‘ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว สตฺตาน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๓๑; ๓.๓๗๓; ปฏิ. ม. ๑.๓๓) วิย ปกติปริยาโย, ธโมฺม เอว **ธมฺมตา** ยถา เทโว **เอว** เทวตาติ อาห **“อยํ สภาโว”**ติ, อยํ ปกตีติ อโตฺถฯ สฺวายํ สภาโว อตฺถโต ตถา นิยตภาโวติ อาห **“อยํ นิยาโมติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ นิยาโม ปน พหุวิโธติ เต สเพฺพ อตฺถุทฺธารนเยน อุทฺธริตฺวา อิธาธิเปฺปตนิยามเมว ทเสฺสตุํ **“นิยาโม จ นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กมฺมานํ นิยาโม **กมฺมนิยาโมฯ** เอส นโย อุตุนิยามาทีสุ ตีสุฯ อิตโร ปน ธโมฺม เอว นิยาโม **ธมฺมนิยาโม,** ธมฺมตาฯ

กุสลสฺส กมฺมสฺสฯ **นิเสโนฺต** ติขิณํ กโรโนฺตฯ

อรูปาทิภูมิภาควิเสสวเสน อุตุวิเสสทสฺสนโต อุตุวิเสเสน สิชฺฌมานานํ รุกฺขาทีนํ ปุปฺผผลาทิคฺคหณํ **“เตสุ เตสุ ชนปเทสู”**ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ วสนฺตาทิกาเลฯ

มธุรโต พีชโต **ติตฺตโต** พีชโตติ โยชนาฯ

๑๘. วตฺตมานสมีเป วตฺตมาเน วิย โวหริตพฺพนฺติ ‘‘โอกฺกมตี’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“โอกฺกโนฺต โหตีติ อยเมวโตฺถ”**ติฯ **เอวํ โหตี**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรนสฺส สมฺปชานนา โหติฯ **น โอกฺกมมาเน** ปฏิสนฺธิกฺขณสฺส ทุวิเญฺญยฺยตายฯ ยถา จ วุตฺตํ ‘‘ปฏิสนฺธิจิตฺตํ น ชานาตี’’ติฯ ทสสหสฺสจกฺกวาฬปตฺถรเณน วา **อปฺปมาโณฯ** อติวิย สมุชฺชลนภาเวน **อุฬาโร** ฯ **เทวานุภาว**นฺติ เทวานํ ปภานุภาวํฯ เทวานญฺหิ ปภํ โส โอภาโส อภิภวติ, น เตสํ อาธิปจฺจํฯ เตนาห **“นิวตฺถวตฺถสฺสา”**ติอาทิฯ

โลกานํ โลกธาตูนํ อนฺตโร วิวโร **โลกนฺตโร,** โส เอว อิตฺถิลิงฺควเสน **“โลกนฺตริกา”**ติ วุโตฺตฯ รุกฺขคจฺฉาทินา เกนจิ น หญฺญนฺตีติ **อฆา,** อสมฺพาธาฯ เตนาห **“นิจฺจวิวฏา”**ติฯ **อสํวุตา**ติ เหฏฺฐา, อุปริ จ เกนจิ น ปิหิตาฯ เตน วุตฺตํ **“เหฏฺฐาปิ อปฺปติฏฺฐา”**ติฯ ตตฺถ **ปิ**-สเทฺทน ยถา เหฏฺฐา อุทกสฺส ปิธายิกา ปถวี นตฺถีติ อสํวุตา โลกนฺตริกา, เอวํ อุปริปิ จกฺกวาเฬสุ วิย เทววิมานานํ อภาวโต อสํวุตา อปฺปติฏฺฐาติ ทเสฺสติฯ อนฺธกาโร เอตฺถ อตฺถีติ **อนฺธการาฯ จกฺขุวิญฺญาณํ น ชายติ** อาโลกสฺส อภาวโต, น จกฺขุโนฯ ตถา หิ ‘‘เตน โอภาเสน อญฺญมญฺญํ สญฺชานนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ชมฺพุทีเป ฐิตมชฺฌนฺหิกเวลายํ ปุพฺพวิเทหวาสีนํ อตฺถงฺคมนวเสน อุปฑฺฒํ สูริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ, อปรโคยานวาสีนํ อุคฺคมนวเสน, เอวํ เสสทีเปสุ ปีติ อาห **“เอกปฺปหาเรเนว ตีสุ ทีเปสุ ปญฺญายนฺตี”**ติฯ อิโต อญฺญถา ปน ทฺวีสุ เอว ทีเปสุ เอกปฺปหาเรน ปญฺญายนฺตีติฯ เอเกกาย ทิสาย นว นว โยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการวิธมนมฺปิ อิมินาว นเยน ทฏฺฐพฺพํฯ **ปภาย นปฺปโหนฺตี**ติ อตฺตโน ปภาย โอภาสิตุํ อนภิสมฺภุนนฺติฯ ยุคนฺธรปพฺพตปฺปมาเณ อากาเส วิจรณโต **“จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมชฺฌเน วิจรนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ

วาวฏาติ ขาทนฺตํ คณฺหิตุํ อุปกฺกมนฺตาฯ **วิปริวตฺติตฺวา**ติ วิวตฺติตฺวาฯ **ฉิชฺชิตฺวา**ติ มุจฺฉาปตฺติยา ฐิตฏฺฐานโต มุจฺจิตฺวา, องฺคปจฺจงฺคเฉทเนน วา ฉิชฺชิตฺวาฯ **อจฺจนฺตขาเร**ติ อาตปสนฺตาปาภาเวน อติสีตภาวเมว สนฺธาย อจฺจนฺตขารตา วุตฺตา สิยาฯ น หิ ตํ กปฺปสณฺฐหนอุทกํ สมฺปตฺติกรมหาเมฆวุฏฺฐํ ปถวิสนฺธารกํ กปฺปวินาสกํ อุทกํ วิย ขารํ ภวิตุํ อรหติฯ ตถา หิ สติ ปถวีปิ วิลียยฺย, เตสํ วา ปาปกมฺมพเลน เปตานํ อุทกสฺส ปุพฺพเขฬภาวาปตฺติ วิย ตสฺส อุทกสฺส ตทา ขารภาวาปตฺติ โหตีติ วุตฺตํ **“อจฺจนฺตขาเร อุทเก”**ติฯ

เอกยาคุปานมตฺตมฺปีติ ปตฺตาทิภาชนคตํ ยาคุํ คโฬจิอาทิอุทฺธรณิยา คเหตฺวา ปิวนมตฺตมฺปิ กาลํฯ **สมนฺตโต**ติ สพฺพภาคโต ฉปฺปการมฺปิฯ

๑๙. **จตุนฺนํ มหาราชานํ วเสนา**ติ เวสฺสวณาทิจตุมหาราชภาวสามเญฺญนฯ

ยถาวิหารนฺติ ยถาสกํ วิหารํฯ

๒๐. **ปกติยา**ติ อตฺตโน ปกติยา เอวฯ เตนาห **“สภาเวเนวา”**ติฯ ปรสฺส สนฺติเก คหเณน วินา อตฺตโน สภาเวเนว สยเมว อธิฏฺฐหิตฺวา **สีลสมฺปนฺนาฯ โพธิสตฺตมาตาปี**ติ อมฺหากํ โพธิสตฺตมาตาปิฯ **กาลเทวิลสฺสา**ติ ยถา กาลเทวิลสฺส สนฺติเก อญฺญทา คณฺหาติ, โพธิสเตฺต ปน…เป…. สยเมว สีลํ อคฺคเหสิ, ตถา วิปสฺสีโพธิสตฺตมาตาปีติ อธิปฺปาโยฯ

๒๑. **“มนุเสฺสสู”**ติ อิทํ ปกติจาริตฺตวเสน วุตฺตํ, ‘‘มนุสฺสิตฺถิยา นาม มนุสฺสปุริเสสุ ปุริสาธิปฺปายจิตฺตํ อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติฯ โพธิสตฺตสฺส มาตุยา ปน เทเวสุปิ ตาทิสํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชเตวฯ ยถา โพธิสตฺตสฺส อานุภาเวน โพธิสตฺตมาตุ ปุริสาธิปฺปายจิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, เอวํ ตสฺส อานุภาเวเนว สา เกนจิ ปุริเสน อนภิภวนียาติ อาห **“ปาทา น วหนฺติ ทิพฺพสงฺขลิกา วิย พชฺฌนฺตี”**ติฯ

๒๒. ปุเพฺพ ‘‘กามคุณูปสํหิตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํ, ปุน ‘‘ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรตี’’ติ จ วุตฺตํฯ กถมิทํ อญฺญมญฺญํ น วิรุชฺฌตีติ อาห **“ปุเพฺพ”**ติ อาทิฯ **วตฺถุปฏิเกฺขโป**ติ อพฺรหฺมจริยวตฺถุปฏิเสโธฯ เตนาห **“ปุริสาธิปฺปายวเสนา”**ติฯ **อารมฺมณปฏิลาโภ**ติ รูปาทิปญฺจกามคุณารมฺมณเสฺสว ปฏิลาโภฯ

๒๓. **กิลมโถ**ติ เขโท, กายสฺส ครุภาวกถินภาวาทโยปิ ตสฺสา ตทา น โหนฺติ เอวฯ ‘‘ติโรกุจฺฉิคตํ ปสฺสตี’’ติ วุตฺตํฯ กทา ปฏฺฐาย ปสฺสตีติ อาห **“กลลาทิกาลํ อติกฺกมิตฺวา”**ติ อาทิฯ ทสฺสเน ปโยชนํ สยเมว วทติฯ ตสฺส อภาวโต กลลาทิกาเล น ปสฺสติฯ **ปุเตฺตน** ทหเรน มเนฺทน อุตฺตานเสยฺยเกน **สทฺธิํฯ “ยํ ตํ มาตู”**ติอาทิ ปกติจาริตฺตวเสน วุตฺตํฯ จกฺกวตฺติคพฺภโตปิ หิ สวิเสสํ โพธิสตฺตคโพฺภ ปริหารํ ลภติ ปุญฺญสมฺภารสฺส สาติสยตฺตา, ตสฺมา โพธิสตฺตมาตา อติวิย สปฺปายาหาราจารา จ หุตฺวา สกฺกจฺจํ ปริหรติฯ **สุขวาสตฺถ**นฺติ โพธิสตฺตสฺส สุขวาสตฺถํฯ **ปุรตฺถาภิมุโข**ติ มาตุ ปุริมภาคาภิมุโขฯ อิทานิ ติโรกุจฺฉิคตสฺส ทิสฺสมานตาย อพฺภนฺตรํ, พาหิรญฺจ การณํ ทเสฺสตุํ **“ปุเพฺพ กตกมฺม”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อสฺสา**ติ เทวิยาฯ **วตฺถุ**นฺติ กุจฺฉิํฯ ผลิกอพฺภปฏลาทิโน วิย โพธิสตฺตมาตุกุจฺฉิตจสฺส ปตนุภาเวน อาโลกสฺส วิพนฺธาภาวโต ยถา โพธิสตฺตมาตา กุจฺฉิคตํ โพธิสตฺตํ ปสฺสติ, กึ เอวํ โพธิสโตฺตปิ มาตรํ, อญฺญญฺจ ปุรโต ฐิตํ รูปคตํ ปสฺสติ, โนติ อาห **“โพธิสโตฺต ปนา”**ติอาทิฯ กสฺมา ปน สติ จกฺขุมฺหิ, อาโลเก จ น ปสฺสตีติ อาห **“น หิ อโนฺตกุจฺฉิยํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺ**

ปชฺชตี”ติฯ อสฺสาสปสฺสาสา วิย หิ ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณมฺปิ น อุปฺปชฺชติ ตชฺชสฺส สมนฺนาหารสฺส อภาวโตฯ

๒๔. ยถา อญฺญา อิตฺถิโย วิชาตปฺปจฺจยา ตาทิเสน โรเคน อภิภูตาปิ หุตฺวา มรนฺติ, โพธิสตฺตมาตุ ปน โพธิสเตฺต กุจฺฉิคเต ตสฺส วิชายนนิมิตฺตํ, น โกจิ โรโค อุปฺปชฺชติ, เกวลํ อายุปริกฺขเยเนว กาลํ กโรติ, สฺวายมตฺโถ เหฏฺฐา วุตฺโต เอวฯ **“โพธิสเตฺตน วสิตฏฺฐานญฺหี”**ติอาทิ ตสฺส การณวจนํฯ **อเญฺญสํ อปริโภค**นฺติ อเญฺญหิ น ปริภุญฺชิตพฺพํ, น ปริโภคโยคฺยนฺติ อโตฺถฯ ตถา สติ โพธิสตฺตปิตุ อญฺญาย อคฺคมเหสิยา ภวิตพฺพํ, ตถาปิ โพธิสตฺตมาตริ ธรนฺติยา อยุชฺชมานกนฺติ อาห **“น จ สกฺกา”**ติอาทิฯ **อปเนตฺวา**ติ อคฺคมเหสิฐานโต นีหริตฺวาฯ อตฺตนิ ฉนฺทราควเสเนว พหิทฺธา อารมฺมณปริเยสนาติ วิสยินิสาราโค สตฺตานํ วิสเยสุ สาราคสฺส พลวการณนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“สตฺตานํ อตฺตภาเว ฉนฺทราโค พลวา โหตี”**ติฯ **อนุรกฺขิตุํ น สโกฺกตี**ติ สมฺมา คพฺภปริหารํ นานุยุญฺชติฯ เตน **คโพฺภ พหฺวาพาโธ โหติฯ วตฺถุ วิสทํ โหตี**ติ คพฺภาสโย วิสุโทฺธ โหติฯ มาตุ มชฺฌิมวยสฺส ตติยโกฏฺฐาเส โพธิสตฺตคโพฺภกฺกมนมฺปิ ตสฺสา อายุปริมาณวิโลกเนเนว สงฺคหิตํ วโยวเสน อุปฺปชฺชนกวิการสฺส ปริวชฺชนโตฯ อิตฺถิสภาเวน อุปฺปชฺชนกวิกาโร ปน โพธิสตฺตสฺส อานุภาเวเนว วูปสมติฯ

๒๕. **สตฺตมาสชาโต**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณโต สตฺตเม มาเส ชาโตฯ โส **สีตุณฺหกฺขโม น โหติ** อติวิย สุขุมาลตายฯ **อฏฺฐมาสชาโต** กามํ สตฺตมาสชาตโต พุทฺธิวยวา, เอกเจฺจ ปน จมฺมปเทสา วุทฺธิํ ปาปุณนฺตา ฆฏฺฏนํ น สหนฺติ, เตน โส **น ชีวติฯ** ‘‘สตฺตมาสชาตสฺส ปน น ตาว เต ชาตา’’ติ วทนฺติฯ

๒๗. **เทวา ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหนฺตี**ติ ‘‘โลกนาถํ มหาปุริสํ สยเมว ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหามา’’ติ สญฺชาตคารวพหุมานา อตฺตโน ปีติํ ปเวเทนฺตา **ขีณาสวา สุทฺธาวาสพฺรหฺมาโน อาทิโต ปฏิคฺคณฺหนฺติฯ สูติเวส**นฺติ สูติชคฺคนธาติเวสํฯ **เอเก**ติ อภยคิริวาสิโนฯ **มจฺฉกฺขิสทิสํ** ฉวิวเสนฯ **อฏฺฐาสิ** น นิสีทิ, น นิปชฺชิ วาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฐิตาว โพธิสตฺตํ โพธิสตฺตมาตา วิชายตี’’ติฯ นิทฺทุกฺขตาย **ฐิตา** เอว หุตฺวา **วิชายติฯ** ทุกฺขสฺส หิ พลวภาวโต ตํ ทุกฺขํ อสหมานา อญฺญา อิตฺถิโย นิสินฺนา วา นิปนฺนา วา วิชายนฺติฯ

๒๘. **อชินปฺปเวณิยา**ติ อชินจเมฺมหิ สิพฺพิตฺวา กตปเวณิยาฯ **มหาเตโช**ติ มหานุภาโวฯ **มหายโส**ติ มหาปริวาโร, วิปุลกิตฺติโฆโส จฯ

๒๙. **ภคฺควิภคฺคา**ติ สมฺพาธฏฺฐานโต นิกฺขมเนน วิภาวิตตฺตา ภคฺคา, วิภคฺคา วิย จ หุตฺวา, เตน เนสํ อวิสทภาวเมว ทเสฺสติฯ **อลโคฺค หุตฺวา**ติ คพฺภาสเย, โยนิปฺปเทเส จ กตฺถจิ อลโคฺค อสโตฺต หุตฺวา, ยโต ‘‘ธมกรณโต อุทกนิกฺขมนสทิส’’นฺติ วุตฺตํฯ **อุทเกนา**ติ คพฺภาสยคเตน อุทเกนฯ **อมกฺขิโตว นิกฺขมติ** สมฺมกฺขิตสฺส ตาทิสสฺส อุทกเสมฺหาทิกเสฺสว ตตฺถ อภาวโตฯ โพธิสตฺตสฺส หิ ปุญฺญานุภาวโต ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย ตํ ฐานํ ปุเพฺพปิ วิสุทฺธํ วิเสสโต ปรมสุคนฺธคนฺธกุฏิ วิย จนฺทนคนฺธํ วายนฺตํ ติฏฺฐติฯ

อุทกวฏฺฏิโยติ อุทกกฺขนฺธาฯ

๓๑. **มุหุตฺตชาโต**ติ มุหุเตฺตน ชาโต หุตฺวา มุหุตฺตมโตฺตวฯ **อนุธาริยมาเน**ติ อนุกูลวเสน นียมาเนฯ **อาคตาเนวา**ติ ตํ ฐานํ อุปคตานิ เอวฯ **อเนกสาข**นฺติ รตนมยาเนกสตปติฏฺ

ฐานหีรกํฯ **สหสฺสมณฺฑลนฺ**ติ เตสํ อุปริฏฺฐิตํ อเนกสหสฺสมณฺฑลหีรกํฯ **มรูติ** เทวาฯ **น โข ปน เอวํ ทฏฺฐพฺพํ** ปทวีติหารโต ปเคว ทิสาวิโลกนสฺส กตตฺตาฯ เตนาห **“มหาสโตฺต หี”**ติ อาทิฯ **เอกงฺคณานี**ติ วิวฏฺภาเวน วิหารงฺคณปริเวณงฺคณานิ วิย เอกงฺคณสทิสานิ **อเหสุํฯ สทิโสปิ นตฺถี**ติ ตุมฺหากํ อิทํ วิโลกนํ วิสิเฏฺฐ ปสฺสิตุํ **“อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโร”**ติ อาหํสุฯ **อโคฺค**ติ ปธาโน, เกน ปนสฺส ปธานตาติ อาห **“คุเณหี”**ติฯ **ปฐม**-สโทฺท เจตฺถ ปธานปริยาโยฯ โพธิสตฺตสฺส ปน ปธานตา อนญฺญสาธารณาติ อาห **“สพฺพปฐโม”**ติ, สพฺพปธาโนติ อโตฺถฯ **เอตเสฺสวา**ติ อคฺคสทฺทเสฺสวฯ เอตฺถ จ มเหสกฺขา ตาว เทวา ตถา จ วทนฺติ, อิตเร ปน กถนฺติ? มหาสตฺตสฺส อานุภาวทสฺสนาทินาฯ มเหสกฺขานญฺหิ เทวานํ มหาสตฺตสฺส อานุภาโว วิย เตน สทิสานมฺปิ อานุภาโว ปจฺจโกฺข อโหสีติ, อิตเร ปน เตสํ วจนํ สุตฺวา สทฺทหนฺตา อนุมินนฺตา ตถา อาหํสุฯ ปริปากคตปุพฺพเหตุสํสิทฺธาย ธมฺมตาย โจทิยมาโน **อิมสฺมิํ...เป.... พฺยากาสิฯ**

ชาตมตฺตเสฺสว โพธิสตฺตสฺส ฐานาทีนิ เยสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภูตานีติ เต นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต **“เอตฺถ จา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปติฏฺฐานํ จตุริทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ** อิทฺธิปาทวเสน โลกุตฺตรธเมฺมสุ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสมิชฺฌนโตฯ **อุตฺตราภิมุขภาโว** โลกสฺส อุตฺตรณวเสน คมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ เตน หิ ภควา สเทวกสฺส โลกสฺส อภิภูโต, เกนจิ อนภิภูโต อโหสิฯ เตนาห **“มหาชนํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อภิภวิตฺวา คมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺต”**นฺติฯ ตถา สตฺตปทคมนํ สตฺตปทโพชฺฌงฺคสมฺปนฺนอริยมคฺคคมนสฺสฯ สุวิสุทฺธเสตจฺฉตฺตธารณํ สุวิสุทฺธวิมุตฺติฉตฺตธารณสฺสฯ ปญฺจราชกกุธภณฺฑสมาโยโค ปญฺจวิธวิมุตฺติคุณสมาโยคสฺสฯ อนาวฏฺทิสานุวิโลกนํ อนาวฏญาณตายฯ ‘‘อโคฺคหมสฺมี’’ติอาทินา อฉมฺภิตวาจาภาสนํ เกนจิ อวิพนฺธนียตาย อปฺปวตฺติยสฺส สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสฺสฯ ‘‘อยมนฺติมา ชาตี’’ติ อายติํ ชาติยา อภาวกิตฺตนา อนุปาทิ...เป.... ปุพฺพนิมิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ตสฺส ตสฺส อนาคเต ลทฺธพฺพวิเสสสฺส ตํ ตํ นิมิตฺตํ อพฺยภิจารีติ กตฺวาฯ **น อาคโต**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺต, อญฺญตฺถ จ วกฺขมานาย อนุปุพฺพิยา น อาคโตฯ **อาหริตฺวา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต, อฏฺฐกถาสุ จ อาคตนเยน อาหริตฺวา **ทีเปตโพฺพฯ**

“ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปี”ติ อิทํ สติปิ อิธ ปาฬิยํ อาคตเตฺต วกฺขมานานํ อจฺฉริยานํ มูลภูตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ, เอวํ อญฺญมฺปิ เอวรูปํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตนฺติพทฺธา วีณา จมฺมพทฺธา เภริโย**ติ ปญฺจงฺคิกตูริยสฺส นิทสฺสนมตฺตํ, จ-สเทฺทน วา อิตเรสมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘อนฺทุพนฺธนาทีนิ ตงฺขเณ เอว ฉชฺชิตฺวา ปุน ปากติกาเนว โหนฺติ, ตถา ชจฺจนฺธาทีนํ จกฺขุโสตาทีนิ ตถารูปกมฺมปจฺจยา ตสฺมิํเยว ขเณ อุปฺปชฺชิตฺวา ตาวเทว วิคจฺฉนฺตี’’ติ วทนฺติฯ **ฉิชฺชิํสู**ติ จ ปาเทสุ พนฺธฏฺฐาเนสุ ฉิชฺชิํสุฯ **วิคจฺฉิํสู**ติ วูปสมิํสุฯ **อากาสฏฺฐกรตนานิ** นาม ตํตํวิมานคตมณิรตนาทีนิฯ **สกเตโชภาสิตานี**ติ อติวิย สมุชฺชลาย อตฺตโน ปภาย โอภาสิตานิ **อเหสุํฯ นปฺปวตฺตี**ติ น สนฺนิปาโตฯ **น วายี**ติ ขโร วาโต น วายิฯ มุทุสุโข ปน สตฺตานํ สุขาวโห วายิฯ **ปถวิคตา อเหสุํ** อุจฺจฏฺฐาเน ฐาตุํ อวิสหนฺตาฯ **อุตุสมฺปโนฺน**ติ อนุณฺหาสีตตาสงฺขาเตน อุตุนา สมฺปโนฺนฯ **อโปฺผฏฺนํ** วุจฺจติ ภุชหตฺถสงฺฆฏฺฏนสโทฺท, อตฺถโต ปน วามหตฺถํ อุเร ฐเปตฺวา ทกฺขิเณน ปุถุปาณินา หตฺถตาฬเนน สทฺทกรณํฯ มุเขน อุเสฺสฬนํ สทฺทสฺส มุญฺจนํ **เสฬนํฯ เอกทฺธชมาลา อโหสิ** นิรนฺตรํ ธชมาลาสโมธานคตายฯ น เกวลญฺจ เอตานิ เอว, อถ โข อญฺญานิปิ ‘‘วิจิตฺตปุปฺผสุคนฺธปุปฺผวสฺสเทโวปวสฺสิ สูริเย ทิสฺสมาเน เอว ตารกา โอภาสิํสุ, อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อุทกํ ปถวิโต อุพฺภิชฺชิ, พิลาสยา จ ติรจฺฉานา อาสยโต นิกฺขมิํสุ, ราคโทสโมหาปิ ตนุ ภวิํสุ, ปถวิยํ รโช วูปสมิ, อนิฏฺฐคโนฺธ วิคจฺฉิ, ทิพฺพคโนฺธ วายิ, รูปิโน เทวา

สรูเปเนว มนุสฺสานํ อาปาถํ อคมํสุ, สตฺตานํ จุตูปปาตา นาเหสุ’’นฺติ เอวมาทีนิ ยานิ มหาภินีหารสมเย อุปฺปนฺนานิ ทฺวตฺตึสปุพฺพนิมิตฺตานิ, ตานิ อนวเสสโต ตทา อเหสุนฺติฯ

ตตฺราปีติ เตสุปิ ปถวิกมฺปาทีสุ เอวํ ปุพฺพนิมิตฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ น เกวลํ สมฺปติชาตสฺส ฐานาทีสุ เอวาติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ** สพฺพสฺส เญยฺยสฺส, ติตฺถกรมตสฺส จ จาลนโตฯ เกนจิ อนุสฺสาหิตานํเยว อิมสฺมิํเยว **เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปาโต** เกนจิ อนุสฺสาหิตานํเยว **เอกปฺปหาเรเนว สนฺนิปติตฺวา ธมฺมปฏิคฺคณฺหนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ปฐมํ เทวตานํ ปฏิคฺคหณํ** ทิพฺพวิหารปฏิลาภสฺส, **ปจฺฉา มนุสฺสานํ ปฏิคฺคหณํ** ตเตฺถว ฐานสฺส นิจฺจลสภาวโต อาเนญฺชวิหารปฏิลาภสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ วีณานํ สยํ วชฺชนํ** ปรูปเทเสน วินา สยเมว **อนุปุพฺพวิหารปฏิลาภสฺส** ปุพฺพนิมิตฺตํฯ **เภรีนํ วชฺชนํ** จกฺกวาฬปริยนฺตาย ปริสาย ปเวทนสมตฺถสฺส **ธมฺมเภริยา อนุสาวนสฺส** อมตทุนฺทุภิโฆสนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ อนฺทุพนฺธนาทีนํ เฉโท** มานวินิพนฺธเภทนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ มหาชนสฺส โรควิคโม** ตเสฺสว สกลวฏฺฏทุกฺขโรควิคมภูตสฺส **สจฺจปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ** ‘‘มหาชนสฺสา’’ติ ปทํ ‘‘มหาชนสฺส ทิพฺพจกฺขุปฏิลาภสฺส, มหาชนสฺส ทิพฺพโสตธาตุปฏิลาภสฺสา’’ติอาทินา ตตฺถ ตตฺถ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อิทฺธิปาทภาวนาวเสน สาติสยญาณชวสมฺปตฺติสิทฺธีติ อาห **‘‘ปีฐสปฺปีนํ ชวสมฺปทา จตุริทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺต’’**นฺติฯ **สุปฏฺฐานสมฺปาปุณนํ จตุปฏิสมฺภิทาธิคมสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ** อตฺถาทิอนุรูปํ อตฺถาทีสุ สมฺปฏิปตฺติภาวโตฯ **รตนานํ สกเตโชภาสิตตฺตํ ยํ โลกสฺส ธโมฺมภาสํ ทเสฺสสฺสติ,** เตน **ตสฺส** สกเตโชภาสิตตฺตสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ**

จตุพฺรหฺมวิหารปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ ตสฺส สพฺพโส เวรวูปสมนโตฯ **เอกาทสอคฺคินิพฺพาปนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ** ทุนฺนิพฺพาปนนิพฺพานภาวโตฯ **ญาณาโลกาทสฺสนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ** อนาโลเก อาโลกทสฺสนภาวโตฯ **นิพฺพานรเสนา**ติ กิเลสานํ นิพฺพายนรเสนฯ **เอกรสภาวสฺสา**ติ สาสนสฺส สพฺพตฺถ เอกรสภาวสฺส, ตญฺจ โข อมธุรสฺส โลกสฺส สพฺพโส มธุรภาวาปาทเนนฯ **ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตภินฺทนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ** สพฺพโส ทิฏฺฐิคตวาตาปนยนวเสนฯ อากาสาทิอปฺปติฏฺฐวิสมจญฺจลฏฺฐานํ ปหาย **สกุณานํ ปถวิคมนํ** ตาทิสํ มิจฺฉาคาหํ ปหาย สตฺตานํ **ปาเณหิ** รตนตฺตย**สรณคมนสฺส ปุพฺพนิตฺตํฯ พหุชนกนฺตตายา**ติ จนฺทสฺส วิย พหุชนสฺส กนฺตตายฯ **สูริยสฺส อุณฺหสีตวิวชฺชิตอุตุสุขตา** ปริฬาหวิวชฺชิต**กายิกเจตสิกสุขปฺปตฺติยา ปุพฺพนิมิตฺตํฯ เทวตานํ อโปฺผฏนาทีหิ กีฬนํ** ปโมทุปฺปตฺติ ภวนฺตคมเนน, ธมฺมสภาวโพธเนน จ อุทานวเสน ปโมทวิภาวนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ธมฺมเวควสฺสนสฺสา**ติ เทสนาญาณเวเคน ธมฺมามตสฺส วสฺสนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ** กายคตาสติวเสน ลทฺธํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปาทิตมคฺคผลสุขานุภโว **กายคตาสติอมตปฏิลาโภ,** ตสฺส ปน กายสฺสาปิ อตปฺปกสุขาวหตฺตา ขุทาปิปาสาปีฬนาภาโว ปุพฺพนิมิตฺตํ วุตฺต ฯ **อฏฺฐกถายํ**ปน ขุทํ, ปิปาสญฺจ ภินฺทิตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ ปุพฺพนิมิตฺตานํ เภโท วิเสสสามญฺญวิภาเคน, โคพลีพทฺทญาเยน จ คเหตโพฺพฯ ‘‘สยเมวา’’ติ ปทํ ‘‘อฏฺฐงฺคิกมคฺคทฺวารวิวรณสฺสา’’ติ เอตฺถาปิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ภริตภาวสฺสา**ติ ปริปุณฺณภาวสฺสฯ **‘‘อริยทฺธชมาลามาลิตายา**ติ กาสายทฺธชมาลาวนฺตตายา’’ติ เกจิ, สเทวกสฺส โลกสฺส ปน อริยมคฺคโพชฺฌงฺคทฺธชมาลาหิ มาลิภาวสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ** ยํ ปเนตฺถ อนุทฺธฏํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอตฺถาติ ‘‘สมฺปติชาโต’’ติอาทินา อาคเต อิมสฺมิํ วาเรฯ **วิสฺสชฺชิโตว,** ตสฺมา อเมฺหหิ อิธ อปุพฺพํ วตฺตพฺพํ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ตทา ปถวิยํ คจฺฉโนฺตปิ มหาสโตฺต อากาเสน คจฺฉโนฺต วิย มหาชนสฺส ตถา อุปฏฺฐาสีติ อยเมตฺถ นิยติ ธมฺมนิยาโม โพธิสตฺตานํ ธมฺมตา ติ อิทํ

นิยติวาทวเสน กถนํฯ ปุเพฺพ ปุริมชาตีสุ ตาทิสสฺส ปุญฺญสมฺภารกมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา มหาชนสฺส ตถา อุปฏฺฐาสีติ อิทํ ปุเพฺพกตกมฺมวาทวเสน กถนํฯ อิเมสํ สตฺตานํ อุปริ อีสนสีลตาย ยถาสกํ กมฺมเมว อิสฺสโร นาม, ตสฺส นิมฺมานํ อตฺตโน ผลสฺส นิพฺพตฺตนํ มหาปุริโสปิ สเทวกํ โลกํ อภิภวิตุํ สมเตฺถน อุฬาเรน ปุญฺญกเมฺมน นิพฺพตฺติโต, เตน อิสฺสเรน นิมฺมิโต นาม, ตสฺส จายํ นิมฺมานวิเสโส, ยทิทํ มหานุภาวตา, ยาย มหาชนสฺส ตถา อุปฏฺฐาสีติ อิทํ อิสฺสรนิมฺมานวเสน กถนํฯ เอวํ ตํ ตํ พหุลํ วตฺวา กิํ อิมาย ปริยายกถายาติ อวสาเน อุชุกเมว พฺยากริฯ สมฺปติชาโต ปถวิยํ กถํ ปทสา คจฺฉติ, เอวํ มหานุภาโว อากาเสน มเญฺญ คจฺฉตีติ ปริกปฺปนวเสน อากาเสน คจฺฉโนฺต วิย อโหสิฯ สีฆตรํ ปน สตฺตปทวีติหาเรน คตตฺตา ทิสฺสมานรูโปปิ มหาชนสฺส อทิสฺสมาโน วิย อโหสิฯ อเจลกภาโว, ขุทฺทกสรีรตา จ ตาทิสสฺส อิริยาปถสฺส น อนุจฺฉวิกาติ กมฺมานุภาวสญฺชนิตปาฏิหาริยวเสน อลงฺกตปฏิยโตฺต วิย, โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก วิย จ มหาชนสฺส อุปฏฺฐาสีติ เวทิตพฺพํฯ มหาสตฺตสฺส ปุญฺญานุภาเวน ตทา ตถา อุปฏฺฐานมตฺตเมเวตนฺติฯ **ปจฺฉา พาลทารโกว อโหสิ, น ตาทิโส**ติฯ พุทฺธภาวานุจฺฉวิกสฺส โพธิสตฺตานุภาวสฺส ยาถาวโต ปเวทิตตฺตา **ปริสา จสฺส** พฺยากรเณน **พุเทฺธน วิย...เป.... อตฺตมนา อโหสิ**ฯ

สพฺพธมฺมตาติ สพฺพา โสฬสวิธาปิ ยถาวุตฺตา ธมฺมตา **สพฺพโพธิสตฺตานํ โหนฺตีติ เวทิตพฺพา** ปุญฺญญาณสมฺภารทสฺสเนน เนสํ เอกสทิสตฺตาฯ

ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณวณฺณนา

๓๓. **ทฺวกูลจุมฺพฏเก**ติ ทหรสฺส นิปชฺชนโยคฺยตาวเสน ปฏิสํหฏทฺวกูลสุขุเมฯ ''ขตฺติโย พฺราหฺมโณ''ติ เอวมาทิ **ชาติ**ฯ ''โกณฺฑโญฺญ โคตโม''ติ เอวมาทิ **โคตฺตํ**ฯ ''โปฺณิกา จิกฺขลฺลิกา สากิยา โกฬิยา''ติ เอวมาทิ **กุลปเทโส**ฯ **อาทิ**-สเทฺทน รูปิสฺสริยปริวาราทิสพฺพสมฺปตฺติโย สงฺคณฺหาติฯ **มหนฺตสฺสา**ติ วิปุลสฺส, อุฬารสฺสาติ อโตฺถฯ **นิปฺผตฺติโย**ติ สิทฺธิโยฯ **คนฺตพฺพคติยา**ติ คติ-สทฺทสฺส กมฺมสาธนตมาหฯ อุปปชฺชนวเสน หิ สุจริตทุจฺจริเตหิ คนฺตพฺพาติ **คติโย,** อุปปตฺติภววิเสโสฯ คจฺฉติ ยถารุจิ ปวตฺตตีติ **คติ,** อชฺฌาสโยฯ **ปฏิสรเณ**ติ ปรายเณ อวสฺสเยฯ สพฺพสงฺขตวิสํยุตฺตสฺส หิ อรหโต นิพฺพานเมว ตํปฏิสรณํฯ **ตุยาหนฺ**ติ เต อหํฯ

ทสวิเธ กุสลธเมฺม, อครหิเต จ ราชธเมฺม (ชา. ๒ มหามํสชาตเก วิตฺถาโร) นิยุโตฺตติ **ธมฺมิโก**ฯ เตน จ ธเมฺมน สกลํ โลกํ รเญฺชตีติ **ธมฺมราชา**ฯ ยสฺมา จกฺกวตฺตี ธเมฺมน ญาเยน รชฺชํ อธิคจฺฉติ, น อธเมฺมน, ตสฺมา วุตฺตํ **''ธเมฺมน ลทฺธรชฺชตฺตา ธมฺมราชา''**ติฯ จตูสุ ทิสาสุ สมุทฺทปริโยสานตาย **จตุรนฺตา** นาม ตตฺถ ตตฺถ ทีเป มหาปถวีติ อาห **''ปุรตฺถิม...เป.... อิสฺสโร''**ติฯ **วิชิตาวี**ติ วิเชตพฺพสฺส วิชิตวา, กามโกธาทิกสฺส อพฺภนฺตรสฺส, ปฏิราชภูตสฺส พาหิรสฺส จ อริคณสฺส วิชยิ, วิเชตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ กามํ จกฺกวตฺติโน เกนจิ ยุทฺธํ นาม นตฺถิ, ยุเทฺธน ปน สาเธตพฺพสฺส วิชยสฺส สิทฺธิยา **''วิชิตสงฺคาโม''**ติ วุตฺตํฯ ชนปโทว จตุพฺพิธอจฺฉริยธมฺมาทิสมนฺนาคเต อสฺมิํ ราชินิ ถาวริยํ เกนจิ อสํหาริยํ ทฬฺหํ ภตฺตภาวํ ปโตฺต, ชนปเท วา อตฺตโน ธมฺมิกาย ปฏิปตฺติยา ถาวริยํ ถิรภาวํ ปโตฺตติ **ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต**ฯ มนุสฺสานํ อุเร สตฺถํ ฐเปตฺวา อิจฺฉิตธนหรณาทินา ปรสาหสการิตาย **สาหสิกา**ฯ

รติชนนเฏฺฐนาติ อตปฺปกปีติโสมนสฺสุปฺปาทเนนฯ สทฺทตฺถโต ปน รเมตีติ **รตนํ**ฯ ''อโห มโนหร''นฺติ จิเตฺต กตฺตพฺพตาย **จิตฺตีกตํ** ฯ ''สฺวายํ จิตฺตีกาโร ตสฺส ปูชนียตายา''ติ จิตฺตีกตนฺติ ปูชนียนฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ มหนฺตํ วิปุลํ อปริมิตํ มูลํ อคฺฆตีติ **มหคฺฆํ**ฯ นตฺถิ เอตสฺส

ตุลา อุปมาติ **อตุลํ,** อสทิสํฯ กทาจิ เอว อุปฺปชฺชนโต ทุเกฺขน ลทฺธพฺพตฺตา **ทุลฺลภทสฺสนํฯ** อโนเมหิ อุฬารคุเณเหว สเตฺตหิ ปริภุญฺชิตพฺพโต **อโนมสตฺตปริโภคํฯ** อิทานิ เนสํ จิตฺตีกตาทิอตฺถานํ สวิเสสํ จกฺกรตเน ลพฺภมานตํ ทเสฺสตฺวา อิตเรสุปิ เต อติทิสิตุํ **"จกฺกรตนสฺสจา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อญฺญํ เทวฏฺฐานํ นาม น โหติ** รโญฺญ อนญฺญสาธารณิสฺสริยาทิสมฺปตฺติปฏิลาภเหตุโต, สตฺตานญฺจ ยถิจฺฉิตตฺถปฏิลาภเหตุโตฯ **อโคฺฆ นตฺถิ** อติวิย อุฬารสมุชฺชลสตฺตรตนมยตฺตา, อจฺฉริยพฺภุตมหานุภาวตาย จฯ ยทเคฺคน มหคฺฆํ, ตทเคฺคน **อตุลํฯ** สตฺตานํ ปาปชิคุจฺฉเนน วิคตกาฬโก ปุญฺญปสุตตาย มณฺฑภูโต ยาทิโส กาโล พุทฺธุปฺปาทารโห, ตาทิเส เอว จกฺกวตฺตีนมฺปิ สมฺภโวติ อาห **"ยสฺมา จ ปนา"**ติอาทิฯ อุปมาวเสน เจตํ วุตฺตํ, อุปโมปเมยฺยานญฺจ น อจฺจนฺตเมว สทิสตาฯ ตสฺมา ยถา พุทฺธา กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติ, น ตถา จกฺกวตฺติโน, เอวํ สเนฺตปิ จกฺกวตฺติวตฺตปริปูรณสฺสาปิ ทุกฺกรภาวโตปิ ทุลฺลภุปฺปาทาเยวาติ , อิมินา ทุลฺลภุปฺปาทตาสามเญฺญน เตสํ ทุลฺลภทสฺสนตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ กามํ จกฺกรตนานุภาเวน สิชฺฌมาโน คุโณ จกฺกวตฺติปริวารสาธารโณ, ตถาปิ ''จกฺกวตฺตี เอวนํ สามิภาเวน วิสวิตาย ปริภุญฺชตี''ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ ตทตฺถํ อุปฺปชฺชนโตติ ทเสฺสโนฺต **"ตเทต"**นฺติอาทิมาหฯ ยถาวุตฺตานํ ปญฺจนฺนํ, ฉนฺนมฺปิ วา อตฺถานํ อิตรรตเนสุปิ ลพฺภนโต **"เอวํ เสสานิปี"**ติ วุตฺตํฯ หตฺถิอสฺส-ปริณายกรตเนหิ อชิตวิชยโต, จกฺกรตเนน จ ปริวารภาเวน, เสเสหิ ปริโภคูปกรณภาเวน สมนฺนาคโตฯ หตฺถิอสฺสมณิอิตฺถิรตเนหิ ปริโภคูปกรณภาเวน เสเสหิ ปริวารภาเวนาติ โยชนาฯ

จตุนฺนํ มหาทีปานํ สิริวิภวนฺติ ตตฺถ ลทฺธํ สิริสมฺปตฺติเญฺจว โภคสมฺปตฺติญฺจฯ **ตาทิสเมวา**ติ ''ปุเรภตฺตเมวา''ติอาทินา วุตฺตานุภาวเมวฯ โยชนปฺปมาณํ ปเทสํ พฺยาปเนน **โยชนปฺปมาณํ อนฺธการํฯ** อติทีฆตาทิ**ฉพฺพิธโทสปริวชฺชิตํฯ**

สูราติ สตฺติวโนฺต, นิพฺภยาติ อโตฺถติ อาห **"อภีรุกา"**ติฯ **องฺค**นฺติ การณํฯ เยน การเณน ''วีรา''ติ วุเจฺจยฺยุํ, ตํ **วีรงฺคํฯ** เตนาห **"วีริยเสฺสตํ นาม"**นฺติฯ ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา จกฺกสฺส วตฺตนโต **"จกฺกวาฬปพฺพตํ สีมํ กตฺวา ฐิตสมุทฺทปริยนฺต"**นฺติ วุตฺตํฯ **"อทเณฺฑนา"**ติ อิมินาว ธนทณฺฑสฺส, สรีรทณฺฑสฺส จ อกรณํ วุตฺตํฯ **"อสเตฺถนา"**ติ อิมินา ปน เสนาย ยุชฺฌนสฺสาติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **"เย กตาปราเธ"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วุตฺตปฺปการ**นฺติ สาครปริยนฺตํฯ

''รญฺชนเฏฺฐน **ราโค,** ตณฺหายนเฏฺฐน **ตณฺหา"**ติ ปวตฺติอาการเภเทน โลโภ เอว ทฺวิธา วุโตฺต ฯ ตถา หิสฺส ทฺวิธาปิ ฉทนโฏฺฐ เอกนฺติโกฯ ยถาห ''อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ ราโค สหเตนร''นฺติ, (เนตฺติ. ๑๑, ๒๗) ''ตณฺหาฉทนฉาทิตา''ติ (อุทา. ๖๔) จฯ อิมินา นเยน โทสาทีนมฺปิ ฉทนโฏฺฐ วตฺตโพฺพฯ **กิเลส**คฺคหเณน วิจิกิจฺฉาทโย เสสกิเลสา วุตฺตาฯ ยสฺมา เต สเพฺพ ปาปธมฺมา อุปฺปชฺชมานา สตฺตสนฺตานํ ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐนฺติ กุสลปฺปวตฺติํ นิวาเรนฺติ, ตสฺมา เต ''ฉทนา, ฉทา''ติ จ วุตฺตาฯ **วิวฏฺฏจฺฉทา**ติ จ โอ-การสฺส อา-การํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ

๓๕. **ตาส**นฺติ ทฺวินฺนมฺปิ นิปฺผตฺตีนํฯ **นิมิตฺตภูตานี**ติ ญาปกการณภูตานิฯ ตถา หิ ลกฺขียติ มหาปุริสภาโว เอเตหีติ **ลกฺขณานิฯ** ฐานคมนาทีสุ ภูมิยํ สุฏฺฐุ สมํ ปติฏฺฐิตา ปาทา เอตสฺสาติ **สุปฺปติฏฺฐิตปาโทฯ** ตํ ปนสฺส สุปฺปติฏฺฐิตปาทตํ พฺยติเรกมุเขน วิภาเวตุํ **"ยถา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อคฺคตล**นฺติ อคฺคปาทตลํฯ **ปณฺหี**ติ ปณฺหิตลํฯ **ปสฺส**นฺติ ปาทตลสฺส ทฺวีสุ ปเสฺสสุ เอเกกํ, อุภยเมว วา ปริยนฺตํ ปสฺสํฯ **"อสฺส ปนา"**ติอาทิ อนฺวยโต อตฺถวิ

ภาวนํฯ **สุวณฺณปาทุกตลมิว** อุชุกํ นิกฺขิปิยมานํฯ **เอกปฺปหาเรเนวา**ติ เอกกฺขเณเยวฯ **สกลํ ปาทตลํ ภูมึ ผุสติ** นิกฺขิปเนฯ เอกปฺปหาเรเนว สกลํ ปาทตลํ ภูมิโต อุฏฺฐหตีติ โยชนาฯ **ตสฺมา อยํ สุปฺปติฏฺฐิตปาโท**ติ นิคมนํฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ อนุปุพฺพนินฺนาทิอจฺฉริยภูตํ นิสฺสนฺทผลํ, ตํ ปรโต **ลกฺขณสุตฺตวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๐๑) อาวิภวิสฺสตีติฯ

นาภิ ทิสฺสตีติ ลกฺขณจกฺกสฺส นาภิ ปริมณฺฑลสณฺฐานา สุปริพฺยตฺตา หุตฺวา ทิสฺสติ, ลพฺภตีติ อธิปฺปาโยฯ **นาภิปริจฺฉินฺนา**ติ ตสฺสํ นาภิยํ ปริจฺฉินฺนา ปริเจฺฉทวเสน ฐิตาฯ **นาภิมุขปริเกฺขปปโฏฺฏ**ติ ปกติจกฺกสฺส อกฺขพฺภาหตปริหรณตฺถํ นาภิมุเข ฐเปตพฺพํ ปริเกฺขปปโฏฺฏ, ตปฺปฏิจฺฉโนฺน อิธ อธิเปฺปโตฯ **เนมิมณิกา**ติ เนมิยํ อาวลิภาเวน ฐิตมณิกาเลขาฯ **สมฺพหุลวาโร**ติ พหุวิธเลขงฺควิภาวนวาโรฯ **สตฺตี**ติ อาวุธสตฺติฯ **สิริวจฺฉ**ติ สิริองฺคาฯ **นนฺที**ติ ทกฺขิณาวตฺตํฯ **โสวตฺติโก**ติ โสวตฺติอโงฺคฯ **วฏํสโก**ติ อาเวฬํฯ **วฑฺฒมานก**นฺติ ปุริมหาทีสุ ทีปงฺกํฯ **โมรหตฺถโก**ติ โมรปิญฺฉกลาโป, โมรปิญฺฉปฏิสิพฺพิโต วา พีชนีวิเสโสฯ **วาฬพีชนี**ติ จามริวาลํฯ สิทฺธตฺถาทิ **ปุณฺณฆฏปุณฺณปาติโยฯ** ‘‘จกฺกวาโฬ’’ติ วตฺวา ตสฺส ปธานาวยเว ทเสฺสตุํ **‘‘หิมวา สิเนรุ…เป…. สหสฺสานี’’**ติ วุตฺตํฯ **‘‘จกฺกวตฺติรโญฺญ ปริสํ อุปาทายา’’**ติ อิทํ หตฺถิรตนาทีนมฺปิ ตตฺถ ลพฺภมานภาวทสฺสนํฯ **สโพฺพ**ติสตฺติอาทิโก ยถาวุโตฺต องฺควิเสโส **จกฺกลกฺขณเสฺสว ปริวาโร**ติ เวทิตโพฺพฯ

‘‘อายตปณฺหี’’ติ อิทํ อเญฺญสํ ปณฺหิโต ทีฆตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปน อติทีฆตนฺติ อาห **‘‘ปริปุณฺณปณฺหี’’**ติฯ ยถา ปน ปณฺหิลกฺขณํ ปริปุณฺณํ นาม โหติ, ตํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อารเคฺคนา**ติ มณฺฑลาย สิขายฯ **วเฏฺฏตฺวา**ติ ยถา สุวฏฺฏํ โหติ, เอวํ วเฏฺฏตฺวาฯ **รตฺตกมฺพลเคณฺฑุกสทิสา**ติ รตฺตกมฺพลมยเคณฺฑุกสทิสาฯ

‘‘มกฺกฏเสฺสวา’’ติ ทีฆภาวํ, สมตญฺจ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **นิยฺยาสเตเลนา**ติ ฉตฺติริตนิยฺยาสาทินิยฺยาสสมฺมิเสฺสน เตเลน, ยํ ‘‘สุรภินิยฺยาส’’นฺติปิ วทนฺติฯ **นิยฺยาสเตลค**ฺคหณเญฺจตฺถ หริตาลวฏฺฏิยา ฆนสินิทฺธภาวทสฺสนตฺถํฯ

ยถา สตกฺขตฺตุํ วิหตํ กปฺปาสปฏลํ สปฺปิมเณฺฑ โอสาริตํ อติวิย มุทุ โหติ, เอวํ มหาปุริสสฺส หตฺถปาทาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สปฺปิมเณฺฑ’’**ติอาทิมาหฯ **ตลุนา**ติ สุขุมาลาฯ

จเมฺมนาติ องฺคุลนฺตรเวฐิตจเมฺมนฯ **ปฏิพทฺธองฺคุลนฺตโร**ติ เอกโต สมฺพทฺธองฺคุลนฺตโร น โหติฯ **เอกปฺปมาณา**ติ ทีฆโต สมานปฺปมาณาฯ **ยวลกฺขณ**นฺติ อพฺภนฺตรโต องฺคุลิปเพฺพ ฐิตํ ยวลกฺขณํฯ **ปฏิวิชฺฌิตฺวา**ติ ตํตํปพฺพานํ สมานเทสตาย องฺคุลีนํ ปสาริตกาเลปิ อญฺญมญฺญํ วิชฺฌิตานิ วิย ผุสิตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ

สงฺขา วุจฺจนฺติ โคปฺผกา, อุทฺธํ สงฺขา เอเตสนฺติ **อุสฺสงฺขา,** ปาทาฯ **ปิฏฺฐิปาเท**ติ ปิฏฺฐิปาทสมีเปฯ **เตนา**ติ ปิฏฺฐิปาเท ฐิตโคปฺผกภาเวน พทฺธา โหนฺตีติ โยชนาฯ ตยิทํ ‘‘เตนา’’ติ ปทํ อุปริปททฺวเยปิ โยเชตพฺพํ ‘‘เตน พทฺธภาเวน น ยถาสุขํ ปริวฏฺฏนฺติ, เตน ยถาสุขํ นปริวฏฺฏเนน คจฺฉนฺตานํ ปาทตลานิปิ น ทิสฺสนฺตี’’ติฯ **อุปรี**ติ ปิฏฺฐิปาทโต ทฺวิติองฺคุลิมตฺตํ อุทฺธํ, ‘‘จตุรงฺคุลมตฺต’’นฺติ จ วทนฺติฯ นิคูฬฺหานิ จ โหนฺติ, น อเญฺญสํ วิย ปญฺญายมานานิฯ **เตนา**ติ โคปฺผกานํ อุปริ ปติฏฺฐิตภาเวนฯ **อสฺสา**ติ มหาปุริสสฺสฯ สติปิ เทสนฺตรปฺปวตฺติยํ นิจฺจโลติ ทสฺสนตฺถํ **นาภิ**คฺคหณํฯ **‘‘อโธกาโยว อิญฺชตี’’**ติ อิทํ ปุริมปทสฺส การณวจนํฯ ยสฺมา อโธกาโยว อิญฺชติ, ตสฺมา นาภิโต…เป…. นิจฺจโล โหติฯ **‘‘สุเขน ปาทา ปริวฏฺฏนฺตี’’**ติ อิทํ

ปน ปุริมสฺส, ปจฺฉิมสฺส จ การณวจนํฯ ยสฺมา สุเขน ปาทา ปริวฏฺฏนฺติ, ตสฺมา อโธกาโยว อิญฺชติ, ยสฺมา สุเขน ปาทา ปริวฏฺฏนฺติ, ตสฺมา ปุรโตปิ…เป…. ปจฺฉโตเยวาติฯ

ยสฺมา เอณิมิคสฺส สมนฺตโต เอกสทิสมํสา อนุกฺกเมน อุทฺธํ ถูลา ชงฺฆา โหนฺติ, ตถา มหาปุริสสฺสาปิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“เอณิมิคสทิสชโงฺฆ”**ติฯ **ปริปุณฺณชโงฺฆ**ติ สมนฺตโต มํสูปจเยน ปริปุณฺณชโงฺฆฯ เตนาห **“น เอกโต”**ติอาทิฯ

เอเตนาติ ‘‘อโนนมโนฺต’’ติอาทิวจเนน, ชาณุผาสุภาวทีปเนนาติ อโตฺถฯ **อวเสสชนา**ติ อิมินา ลกฺขเณน รหิตชนาฯ **ขุชฺชา วา โหนฺติ** เหฏฺฐิมกายโต อุปริมกายสฺส รสฺสตาย, **วามนา วา** อุปริมกายโต เหฏฺฐิมกายสฺส รสฺสตาย, เอเตน ฐเปตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธํ, จกฺกวตฺตินญฺจ อิตเร สตฺตา ขุชฺชปกฺขิกา, วามนปกฺขิกา จาติ ทเสฺสติฯ

กามํ สพฺพาปิ ปทุมกณฺณิกา สุวณฺณวณฺณาว, กญฺจนปทุมกณฺณิกา ปน ปภสฺสรภาเวน ตโต สาติสยาติ อาห **“สุวณฺณปทุมกณฺณิกสทิเสหิ”**ติฯ **โอหิตน**ฺติ สโมหิตํ อโนฺตคธํฯ ตถาภูตํ ปน ตํ เตน ฉนฺนํ โหตีติ อาห **“ปฏิจฺฉนฺน”**นฺติฯ

สุวณฺณวโณฺณติ สุวณฺณวณฺณวโณฺณติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“ชาติหิงฺคุลเกนา”**ติอาทิ, สฺวายมโตฺถ อาวุตฺติญาเยน จ เวทิตโพฺพฯ สรีรปริยาโย อิธ วณฺณ-สโทฺทติ อธิปฺปาโยฯ ปฐมวิกปฺปํ วตฺวา ตถารูปาย ปน รุฬฺหิยา อภาวํ มนสิ กตฺวา วณฺณธาตุปริยายเมว วณฺณ-สทฺทํ คเหตฺวา ทุติยวิกโปฺป วุโตฺตฯ ตสฺมา ปททฺวเยนาปิ สุนิทฺธนฺตสุวณฺณสทิสฉวิวโณฺณติ วุตฺตํ โหติฯ

รโชติ สุขุมรโชฯ **ชลฺลน**ฺติ มลีนภาวาวโห เรณุสญฺจโยฯ เตนาห **“มลํ วา”**ติฯ ยทิ วิวตฺตติ, กถํ นฺหานาทีนีติ อาห **“หตฺถโธวนาทีนิ”**ติอาทิฯ

อาวฏฺฏปริโยสาเนติ ปทกฺขิณาวฏฺฏนวเสน ปวตฺตสฺส อาวฏฺฏสฺส อเนฺตฯ

พฺรหฺมุโน สรีรํ ปุรโต วา ปจฺฉโต วา อโนนมิตฺวา อุชุกเมว อุคฺคตนฺติ อาห **“พฺรหฺมา วิย อุชุคโตฺต”**ติฯ สา ปนายํ อุชุคตฺตตา อวยเวสุ พุทฺธิปฺปเตฺตสุ ทฏฺฐพฺพา, น ทหรกาเลติ วุตฺตํ **“อุคฺคตทีฆสรีโร ภวิสฺสตี”**ติฯ **อิตเรสู**ติ ‘‘ขนฺธชาณูสู’’ติ อิเมสุ **ทฺวีสุ ฐาเนสุ** นมนฺตา ปุรโต นมนฺตีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ปสฺสวงฺกา**ติ ทกฺขิณปเสฺสน วา วามปเสฺสน วา วงฺกาฯ **สูลสทิสา**ติ โปตฺถกรูปกรเณ ฐปิตสูลปาทสทิสาฯ

หตฺถปิฏฺฐิอาทิวเสน สตฺต สรีราวยวา อุสฺสทา อุปจิตมํสา เอตสฺสาติ **สตฺตุสฺสโทฯ** อฏฺฐิโกฏิโย ปญฺญายนฺตีติ โยชนาฯ **นิคูฬฺหสิราชาเลหี**ติ ลกฺขณวจนเมตนฺติ เตน นิคูฬฺหอฏฺฐิโกฏีหีติปิ วุตฺตเมว โหตีติฯ **หตฺถปิฏฺฐาทีหี**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อํสกูฏขนฺธกูฏานํ สงฺคเหสิเทฺธ ตํ เอกเทเสน ทเสฺสโนฺต **“วเฏฺฏตฺวา…เป…. ขเนฺธนา”**ติ อาหฯ **“สิลารูปกํ วิยา”**ติอาทินา วา นิคูฬฺหอํสกูฏตาปิ วิภาวิตา เยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ สีหปุพฺพทฺธํ, ปริปุณฺณาวยวตาย สีหปุพฺพทฺธํ วิย สกโล กาโย อสฺสาติ สีหปุพฺพทฺธกาโยฯ เตนาห **“สีหสฺส ปุพฺพทฺธกาโย วิย สโพฺพ กาโย ปริปุโณฺณ”**ติฯ **สีหเสฺสวา**ติ สีหสฺส วิยฯ **ทุสฺสณฺฐิตวิสณฺฐิโต น โหตี**ติ ทุฏฺฐุ สณฺฐิโต, วิรูปสณฺฐิโต จ น โหติ, เตสํ เตสํ อวยวานํ อยุตฺตภาเวน, วิรูปภาเวน จ สณฺฐิติ อุปคโต น โหตีติ อโตฺถฯ **สณฺฐนฺตี**ติ

สณฺฐหนฺติฯ **ทีเฆหีติ** องฺคุลินาสาทีหิฯ **รเสฺสหีติ** คีวาทีหิฯ **ถูเลหีติ** อูรุพาหุอาทีหิ ฯ **กิเสหีติ** เกสโลมมชฺฌาทีหิฯ **ปุถุเลหีติ** อกฺขิหตฺถตลาทีหิฯ **วเฎฺฏหีติ** ชงฺฆหตฺถาทีหิฯ

สตปุญฺญลกฺขณตาย **นานาจิเตฺตน ปุญฺญจิเตฺตน จิตฺติโต** สญฺชาตจิตฺตภาโว ‘‘อีทิโส เอว พุทฺธานํ ธมฺมกายสฺส อธิฎฺฐานํ ภวิตุํ ยุโตฺต’’ติ ทสปารมีหิ **สชฺชิโต** อภิสงฺขโต, ‘‘ทานจิเตฺตน ปุญฺญจิเตฺตนา’’ติ วา ปาโฐ, ทานวเสน, สีลาทิวเสน จ ปวตฺตปุญฺญจิเตฺตนาติ อโตฺถฯ

ทุวินฺนํ โกฎฺฎานํ อนฺตรนฺติ ทฺวินฺนํ ปิฎฺฐิพาหานํ เวมชฺฌํ ปิฎฺฐิมชฺฌสฺส อุปริภาโคฯ **จิตํ ปริปุณฺณนฺติ** อนินฺนภาเวน จิตํ, ทฺวีหิ โกเฎฺฎหิ สมตลตาย ปริปุณฺณํฯ **อุคฺคมฺมาติ** อุคฺคนฺตฺวา, อนินฺนํ สมตลํ หุตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘สุวณฺณผลกํ วิยา’’**ติฯ

นิโคฺรโธ วิย ปริมณฺฑโลติ ปริมณฺฑลนิโคฺรโธ วิย ปริมณฺฑโล, ‘‘นิโคฺรธปริมณฺฑลปริมณฺฑโล’’ติ วตฺตเพฺพ เอกสฺส ปริมณฺฑล-สทฺทสฺส โลปํ กตฺวา **‘‘นิโคฺรธปริมณฺฑโล’’**ติ วุโตฺตฯ เตนาห **‘‘สมกฺขนฺธสาโข นิโคฺรโธ’’**ติอาทิฯ น หิ สโพฺพ นิโคฺรโธ ปริมณฺฑโลติ, ปริมณฺฑลสทฺทสนฺนิธาเนน วา ปริมณฺฑโลว นิโคฺรโธ คยฺหตีติ เอกสฺส ปริมณฺฑลสทฺทสฺส โลเปน วินาปิ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **‘‘นิโคฺรโธ วิย ปริมณฺฑโล’’**ติฯ **ยาวตโก อสฺสาติ ยาวตกฺวสฺส** โอ-การสฺส ว-การาเทสํ กตฺวาฯ

สมวฎฺฎิตกฺขโนฺธติ สมํ สุวฎฺฎิตกฺขโนฺธฯ โกญฺจา วิย ทีฆคลา, พกา วิย วงฺกคลา , วราหา วิย ปุถุลคลาติ โยชนาฯ **สุวณฺณาฬิงฺคสทิโสติ** สุวณฺณมยขุทฺทกมุทิงฺคสทิโสฯ

รสคฺคสคฺคีติ มธุราทิเภทํ รสํ คสนฺติ อโนฺต ปเวสนฺตีติ รสคฺคสา รสคฺคสานํ อคฺคา รสคฺคสคฺคา, ตา เอตสฺส สนฺตีติ **รสคฺคสคฺคีฯ เตนาติ** โอชาย อผรเณน หีนธาตุกตฺตา **เตพหฺวาพาธา โหนฺติฯ**

หนูติ สนฺนิสฺสยทนฺตาธารสฺส สมญฺญา, ตํ ภควโต สีหสฺส หนุ วิย, ตสฺมา ภควา **สีหหนุฯ** ตตฺถ ยสฺมา พุทฺธานํ รูปกายสฺส, ธมฺมกายสฺส จ อุปมา นาม หีนูปมาว, นตฺถิ สมานูปมา, กุโต อธิกูปมา, ตสฺมา อยมฺปิ หีนูปมาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา มหาปุริสสฺส เหฎฺฐิมานุรูปวเสเนว อุปริมมฺปิ สณฺฐิตํ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘เทฺวปิ ปริปุณฺณานี’’**ติ, ตญฺจ โข น สพฺพโส ปริมณฺฑลตาย, อถ โข ติภาคาวเสสมณฺฑลตายาติ อาห **‘‘ทฺวาทสิยา ปกฺขสฺส จนฺทสทิสานี’’**ติฯ **สลฺลเกฺขตฺวาติ** อตฺตโน ลกฺขณสตฺถานุสาเรน อุปธาเรตฺวาฯ ทนฺตานํ อุจฺจนีจตา อพฺภนฺตรพาหิรปสฺสวเสนปิ เวทิตพฺพา, น อคฺควเสเนวฯ เตนาห **‘‘อยปฎฺฎเกน ฉินฺนสงฺขปฎลํ วิยา’’**ติฯ **อยปฎฺฎกนฺติ** กกจํ อธิเปฺปตํฯ **สมา ภวิสฺสนฺติ,** น วิสมา, สมสณฺฐานาติ อโตฺถฯ

สาติสยํ มุทุทีฆปุถุลตาทิปฺปการคุณา หุตฺวา ภูตา ชาตาติ ปภูตา, ภ-การสฺส ห-การํ กตฺวา ปหูตา ชิวฺหา เอตสฺสาติ **ปหูตชิโวฺหฯ**

วิจฺฉินฺทิตฺวา วิจฺฉินฺทิตฺวา ปวตฺตสรตาย **ฉินฺนสฺสราปิฯ** อเนกาการตาย **ภินฺนสฺสราปิฯ** กากสฺส วิย อมนุญฺญสรตาย **กากสฺสราปิฯ อปลิพุทฺธตฺตาติ** อนุปทฺทุตวตฺถุกตฺตา, วตฺถูติ จ อกฺขรุปฺปตฺติฎฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ **อฎฺฐงฺคสมนฺนาคโตติ** เอตฺถ องฺคานิ ปรโต อาคมิสฺสนฺติฯ **มญฺชุโฆโสติ** มธุรสฺสโรฯ

อภินีลเนตฺตติ อธิกนีลเนตฺต, อธิกตา จ สาติสยํ นีลภาเวน เวทิตพฺพา, น เนตฺตนีลภาวเสฺสว อธิกภาวโตติ อาห **“น สกลนีลเนตฺต”**ติอาทิฯ ปีตโลหิตวณฺณา เสตมณฺฑลคตราชิวเสนฯ นีลเสตกาฬวณฺณา ปน ตํตํมณฺฑลวเสเนว เวทิตพฺพาฯ

“จกฺขุภณฺฑนฺติ อกฺขิทล’’นฺติ เกจิฯ ‘‘อกฺขิทลวฏฺฏ’’นฺติ อเญฺญฯ อกฺขิทเลหิ ปน สทฺธึ อกฺขิพิมฺพนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวญฺหิ วินิคฺคตคมฺภีรโชตนาปิ ยุตฺตา โหติฯ **“อธิเปฺปต”**นฺติ อิมินา อยเมตฺถ อธิปฺปาโย เอกเทเสน สมุทายุปลกฺขณญาเยนาติ ทเสฺสติฯ ยสฺมา ปขุม-สโทฺท โลเก อกฺขิทลโลเมสุ นิรุโฬฺห, เตเนวาห **“มุทุสินิทฺธนีลสุขุมปขุมาจิตานิ อกฺขีนี”**ติฯ

กิญฺจาปิ อุณฺณา-สโทฺท โลเก อวิเสสโต โลมปริยาโย, อิธ ปน โลมวิเสสวาจโกติ อาห **“อุณฺณา โลม”**นฺติฯ **นลาฏเวมเชฺฌ ชาตา**ติ นลาฏมชฺฌคตา ชาตาฯ **โอทาตตาย อุปมา,** น มุทุตาย ฯ อุณฺณา หิ ตโตปิ สาติสยํ มุทุตราฯ เตนาห**“สปฺปิ มเณฺฑ”**ติอาทิฯ **รชตปุพฺพุฬก**นฺติ รชตมยตารกมาหฯ

เทว อตฺถวเส ปฏิจฺจ วุตฺตนฺติ ยสฺมา พุทฺธา, จกฺกวตฺติโน จ ปริปุณฺณนลาฏตาย, ปริปุณฺณสีสพิมฺพตาย จ ‘‘อุณฺหีสสีสา’’ติ วุจฺจนฺติ, ตสฺมา เต เทฺว อตฺถวเส ปฏิจฺจ **“อุณฺหีสสีโส”ติ อิทํ วุตฺตํฯ** อิทานิ ตํ อตฺถทฺวยํ มหาปุริเส สุปฺปติฏฺฐิตนฺติ **“มหาปุริสสฺส หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สณฺหตมตาย, สุวณฺณวณฺณตาย, ปภสฺสรตาย, ปริปุณฺณตาย จ **รโญฺญ พนฺธอุณฺหีสปโฏฺฏ วิย วิโรจติฯ กปิสีสา**ติ ทฺวิธาภูตสีสาฯ **ผลสีสา**ติ ผลิตสีสาฯ **อฏฺฐิสีสา**ติ มํสสฺส อภาวโต อติวิย อฏฺฐิตาย, ปตนุภาวโต วา ตโจนทฺธอฏฺฐิมตฺตสีสาฯ **ตุมฺพสีสา**ติ ลาพุสทิสสีสาฯ **ปพฺภารสีสา**ติ ปิฏฺฐิภาเคน โอลมฺพมานสีสาฯ **ปุริมนเยนา**ติ ปริปุณฺณนลาฏตาปเกฺขนฯ **อุณฺหีสเวฐิตสีโส วิยา**ติ อุณฺหีสปเฏฺฏน เวฐิตสีสปเทโส วิยฯ **อุณฺหีสํ วิยา**ติ เฉเกน สิปฺปินา วิรจิตอุณฺหีสมณฺฑลํ วิยฯ

วิปสฺสีสมญฺญาวณฺณนา

๓๗. ตสฺส วิตฺถาโรติ ตสฺส ลกฺขณปริคฺคณฺหเน เนมิตฺตกานํ สนฺตปฺปนสฺส วิตฺถาโร วิตฺถารกถาฯ **คโพฺภกฺกนฺติยํ** นิมิตฺตภูต สุปินปฏิคฺคาหกสนฺตปฺปเน **วุโตฺตเยวฯ นิโทฺทเสนา**ติ ขาริกโลณิกาทิโทสรหิเตนฯ **ธาติโย**ติ ถญฺญปายิกา ธาติโยฯ ตา หิ ธาเปนฺติ ถญฺญํ ปาเยนฺตีติ **ธาติโยฯ “ตถา”**ติ อิมินา ‘‘สฏฺฐิ’’นฺติ ปทํ อุปสํหรติ , **เสสาปี**ติ นฺหาปิกา, ธาริกา, ปริหาริกาติ อิมา ติวิธาฯ ตาปิ ทหนฺติ วิทหนฺติ นฺหานํ ทหนฺติ ธาเรนฺตีติ ‘‘ธาติโย’’ เตฺวว วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ **ธารณํ** อุรสา, อูรุนา, หเตฺถหิ วา สุจิรํ เวลํ สนฺธารณํฯ **ปริหรณํ** อญฺญสฺส องฺกโต อตฺตโน องฺกํ, อญฺญสฺส พาหุโต อตฺตโน พาหุํ อุปสํหรเณฺตหิ **หรณํ** สมฺปาปนํฯ

๓๘. มญฺชุสฺสโรติ สณฺหสฺสโรฯ โย หิ สโณฺห, โส ขโร น โหตีติ อาห **“อขรสฺสโร”**ติฯ **วคฺคุสฺสโร**ติ มโนรมฺมสฺสโร, มโนรมฺมตา จสฺส จาตุริยเน ปุญฺญโยคโตติ อาห **“เฉกนิปุณสฺสโร”**ติฯ **มธุรสฺสโร**ติ โสตสุขสฺสโร, โสตสุขตา จสฺส อติวิย อิฏฺฐภาเวนาติ อาห **“สาตสฺสโร”**ติฯ **เปมนียสฺสโร**ติ ปิยายิตพฺพสฺสโร, ปิยายิตพฺพตา จสฺส สุณนฺตานํ อตฺตนิ ภตฺติสมฺปฺปาทเนนาติ อาห **“เปมชนกสฺสโร”**ติฯ **กรวีกสฺสโร**ติฯ กรวีกสโทฺท เยสํ สตฺตานํ โสตปถํ อุปคจฺฉติ, เต อตฺตโน สรสมฺปตฺติยา ปกตึ ชหาเปตฺวา อวเส กโรนฺต อตฺตโน วเส วเตฺตติ, เอวํ มธุโรติ ทเสฺสนฺต **“ตตฺริท”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **“กรวีกสกุเณ”**ติอาทิ ตสฺส สภาวกถนํฯ **ลฬิต**นฺติ ปีติเวคสมุฏฺฐิตํ ลีฬฺหํฯ **ฉเฑฺฑตฺวา**ติ ‘‘สงฺขรณมฺปิ มธุรสทฺทสวนนฺตรายกร’’นฺติ **ติณานิ** อปเนตฺวาฯ **อนิกฺขิปิตฺวา**ติ ภูมิยํ อนิกฺขิปิตฺวา อากาสคตเมว กตฺวาฯ **อนุ**

พทฺธมิคา วาฬมิเคหิฯ ตโต **มรณภยํ** หิตฺวาฯ **ปเกฺข ปสาเรตฺวา**ติ ปเกฺข ยถาปสาริเต กตฺวา อปตนฺตา **ติฏฺฐนฺติ**ฯ

สุวณฺณปญฺชรํ วิสฺสเชฺชสิ โยชนปฺปมาเณ อากาเส อตฺตโน อาณาย ปวตฺตนโตฯ เตนาห **“โส ราชาณาย”**ติอาทิฯ **ลภิํสูติ** ลภิตํ กาตุํ อารภิํสุฯ **ตํ ปีติ**นฺติ ตํ พุทฺธคุณารมฺมณํ ปีติํ เตเนว นีหาเรน ปุนปฺปุนํ ปวตฺตํ ปีติํ **อวิชหิตฺวา** วิกฺขมฺภิตกิเลสา เถรานํ สนฺติเก ลทฺธธมฺมสฺสวนสปฺปายา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ปริปกฺกญาณตาย **สตฺตหิ...เป.... ปติฏฺฐาสิฯ** สตฺตสตมเตฺตน โอโรธชเนน สทฺธิํ ปทสาว เถรานํ สนฺติกํ อุปคตตฺตา **“สตฺตหิ ชงฺฆสเตหิ สทฺธิ”**นฺติ วุตฺตํฯ **ตโต**ติ กรวีกสทฺทโตฯ **สตภาเคน...เป.... เวทิตโพฺพ** อเนกกปฺปโกฏิสตสมฺภูตปุญฺญสมฺภารสมุทาคตวตฺถุสมฺปตฺติภาวโตฯ

๓๙. **กมฺมวิปากช**นฺติ สาติสยสุจริตกมฺมนิพฺพตฺตํ ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหิ อปลิพุทฺธํ ทูเรปิ อารมฺมณํ สมฺปฏิจฺฉนสมตฺถํ กมฺมวิปาเกน สหชาตํ, กมฺมสฺส วา วิปากภาเวน ชาตํ ปสาทจกฺขุฯ ทฺวิธญฺหิ ทิพฺพจกฺขุํ กมฺมมยํ, ภาวนามยนฺติฯ ตตฺริทํ กมฺมมยนฺติ อาห **“น ภาวนามย”**นฺติฯ ภาวนามยํ ปน โพธิมูเล อุปฺปชฺชิสฺสติฯ อยํ ‘‘โส’’ติ สลฺลกฺขณํ กามํ มโนวิญฺญาเณน โหติ, จกฺขุวิญฺญาเณน ปน ตสฺส ตถา วิภาวิตตฺตา มโนวิญฺญาณสฺส ตตฺถ ตถา ปวตฺตีติ อาห **“เยน นิมิตฺตํ...เป.... สโกฺกตี”**ติฯ

๔๐. **วจนโตฺถ**ติ สทฺทโตฺถฯ **นิมีลน**นฺติ นิมีลนทสฺสนํ นวิสุทฺธํ, ตถา จ อกฺขีนิ อวิวฏานิ นิมีลทสฺสนสฺส น วิสุทฺธิภาวโตฯ ตพฺพิปริยายโต ปน ทสฺสนํ วิสุทฺธํ, วิวฏญฺจาติ อาห **“อนฺตรนฺตรา”**ติอาทิฯ

๔๑. นี-อิติ – ชานนตฺถํ ธาตุํ คเหตฺวา อาห **“ปนยติ ชานาตี”**ติฯ ยโต วุตฺตํ ‘‘อนิมิตฺตา น นายเร’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๗๔; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐), ‘‘วิทูภิ เนยฺยํ นรวรสฺสา’’ติ (เนตฺติ. สงฺคหวาร) จฯ นี-อิติ ปน ปวตฺตนตฺถํ ธาตุํ คเหตฺวา **“นยติ** ปวเตฺตตี’’ติฯ **อปฺปมโตฺต อโหสิ** เตสุ เตสุ กิจฺจกรณีเยสุฯ

๔๒. วสฺสาวาโส **วสฺสํ** อุตฺตรปทโลเปน, ตสฺมา วสฺสํ, วเสฺส วา, สนฺนิวาสผาสุตาย อรหตีติ **วสฺสิโก,** ปาสาโทฯ มาสา ปน วเสฺส อุตฺมฺหิ ภวาติ วสฺสิกาฯ **อิตเรสู**ติ เหมนฺติกํ คิมฺหิกนฺติ อิเมสุฯ **เอเสว นโย**ติ อุตฺตรปทโลเปน นิเทฺทสํ อติทิสติฯ

นาติอุโจฺจ โหติ นาตินีโจติ คิมฺหิโก วิย อุโจฺจ, เหมนฺติโก วิย นีโจ น โหติ, อถ โข ตทุภยเวมชฺฌลกฺขณตาย นาติอุโจฺจ โหติ, นาตินีโจฯ **อสฺสา**ติ ปาสาทสฺสฯ **นาติพหูนี**ติ คิมฺหิกสฺส วิย น อติพหูนิฯ **นาติตนูนี**ติ เหมนฺติกสฺส วิย น ขุทฺทกานิ, ตนฺตรชาลานิ จฯ **มิสฺสกาเนวา**ติ เหมนฺติเก วิย น อุณฺหนิยาเนว, คิมฺหิเก วิย จ น สีตนิยาเนว, อถ โข อุภยมิสฺสกาเนวฯ **ตนุกานี**ติ น ปุถุลานิฯ **อุณฺหปฺปเวสนตฺถายา**ติ สูริยสนฺตาปานุปฺปเวสายฯ **ภิตฺตินิยูหานี**ติ ทกฺขิณปเสฺส ภิตฺตีสุ นิยูหานิฯ **สินิทฺธ**นฺติ สิเนหวนฺตํ, สินิทฺธคฺคหเณเนว จสฺส ครุกตาปิ วุตฺตา เอวฯ **กฏุกสนฺนิสฺสิต**นฺติ ติกฏุกาทิกฏุกทรพฺพูปสญฺหิตํฯ **อุทกยนฺตานี**ติ อุทกธาราวิสฺสนฺทยนฺตานิฯ ยถา ชลยนฺตานิ, เอวํ หิมยนฺตานิปิ ตตฺถ กโรนฺติ เอวฯ ตสฺมา เหมเนฺต วิย หิมานิ ปตนฺตานิเยว โหนฺตีติ จ เวทิตพฺพํฯ

สพฺพฏฺฐานานิปีติ สพฺพานิ ปฏิกิริยานฺหานโภชนกีฬาสญฺจรณาทิฏฺฐานานิปิ, น นิวาสฏฺฐานานิเยวฯ เตนาห **“โทวาริกาปี”**ติอาทิฯ ตตฺถ การณมาห **“ราชา กิรา”**ติอาทิฯ

ชิณฺณปุริสวณฺณนา

๔๔. **โคปานสิวงฺก**นฺติ วงฺกโคปานสี วิยฯ วงฺกานญฺหิ วงฺกภาวสฺส นิทสฺสนตฺถํ อวงฺกโคปานสีปิ คยฺหติฯ **อาโภคฺควงฺก**นฺติ อาทิโต ปฏฺฐาย อพฺภุคฺคตาย กุฏิลสรีรตาย วงฺกํฯ เตนาห **“ขเนฺธ”**ติอาทิฯ ทณฺฑปรํ ทณฺฑคฺคหณปรํ อยนํ คมนํ เอตสฺสาติ **ทณฺฑปรายนํ,** ทโณฺฑ วา ปรํ อายนํ คมนการณํ เอตสฺสาติ **ทณฺฑปรายนํฯ** ฐานาทีสุ ทโณฺฑ คติ อวสฺสโย เอตสฺส เตน วินา อปฺปวตฺตนโตติ **ทณฺฑคติกํ,** คจฺฉติ เอเตนาติ วา **คติ,** ทโณฺฑ คติ คมนการณํ เอตสฺสาติ **ทณฺฑคติกํฯ ทณฺฑปฏิสรณ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ชราตุร**นฺติ ชรายกิลนฺตํ อสฺสวสํฯ **ยทา รโถ ปุรโต โหตี**ติ เทฺวธาปเถ สมฺปเตฺต ปุรโต คจฺฉเนฺต พลกาเยตตฺถ เอกํ สณฺฐานํ อารุโฬฺห มเชฺฌ คจฺฉโนฺต โพธิสเตฺตน อารุโฬฺห รโถ อิตรํ สณฺฐานํ คจฺฉโนฺต ยทา ปุรโต โหติฯ **ปจฺฉา พลกาโย**ติ ตทา ปจฺฉา โหติ สโพฺพ พลกาโยฯ **ตาทิเส โอกาเส**ติ ตาทิเส วุตฺตปฺปกาเร มคฺคปฺปเทเสฯ **ตํ ปุริส**นฺติ ตํ ชิณฺณปุริสํฯ **สุทฺธาวาสา**ติ สิทฺธตฺถาทีนํ ติณฺณํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ สาสเน พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา สุทฺธาวาสภูมิยํ นิพฺพตฺตพฺรหฺมาโนฯ เต หิ ตทา ตตฺถ ติฏฺฐนฺติฯ ‘‘กึ ปเนโส ชิโณฺณ นามา’’ติ เอโส ตยา วุจฺจมาโน กึ อตฺถโต, ตํ เม นิทฺธาเรตฺวา กเถหีติ ทเสฺสติฯ อนิทฺธาริตสรูปตฺตา หิ ตสฺส อตฺตโน โพธิสโตฺต ลิงฺคสพฺพนาเมน ตํ วทโนฺต ‘‘กิ’’นฺติ อาหฯ ‘‘ยถา กึ เต ชาต’’นฺติ ทฺวยเมว หิ โลเก เยภุยฺยโต ชายติ อิตฺถี วา ปุริโส วา, ตถาปิ ตํ ลิงฺคสพฺพนาเมน วุจฺจติ, เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ **“กึ วุตฺตํ โหตี”**ติอาทิ ตสฺส อนิทฺธาริตสรูปตํเยว วิภาเวติฯ

“เตน หี”ติอาทิ ‘‘อยญฺจ ชิณฺณภาโว สพฺพสาธารณตฺตา มยฺหมฺปิ อุปริ อาปตฺติโต เอวา’’ติ มหาสตฺตสฺส สํวิชฺชนาการวิภาวนํฯ รถํ สาเรตีติ **สารถิฯ** กีฬาวิหารตฺถํ อุยฺยุตฺตา ยนฺติ อุปคจฺฉนฺติ เอตนฺติ **อุยฺยานํฯ อล**นฺติ ปฏิเกฺขปวจนํฯ **นามา**ติ ครหเณ นิปาโต ‘‘กถญฺหินามา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๓๙, ๔๒, ๘๗, ๘๘, ๙๐, ๑๖๖, ๑๗๐; ปาจิ. ๑, ๑๓, ๓๖) วิยฯ ชาติยาอาทีนวทสฺสนตฺถํ ตํมูลสฺส อุมฺมูลนํ วิย โหตีติ, ตสฺส จ อวสฺสิตภาวโต **“ชาติยา มูลํ ขณโนฺต นิสีที”**ติ อาหฯ สิเทฺธ หิ การเณ ผลํ สิทฺธเมว โหตีติฯ ปีฬํ ชเนตฺวา อโนฺตตฺทนวเสนสพฺพปฐมํ หทยํ อนุปวิสฺส ฐิตตฺตา **ปฐเมน สเลฺลน หทเย วิโทฺธ วิย นิสีที**ติ โยชนาฯ

พฺยาธิปุริสวณฺณนา

๔๗. **ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘สุทฺธาวาสา กิรา’’ติอาทินา ปุเพฺพ วุเตฺตเนว นเยนฯ **อาพาธิก**นฺติ อาพาธวนฺตํฯ **ทุกฺขิต**นฺติ สญฺชาตทุกฺขํฯ **อชาต**นฺติ อชาตภาโว, นิพฺพานํ วาฯ

กาลกตปุริสวณฺณนา

๕๐. ภนฺตเนตฺตกุปฺปลาทิ วิวิธํ กตฺวา ลาตพฺพโต **วิลาโต,** วยฺหํ, สิวิกา จาติ อาห **“วิลาตนฺติ สิวิก”**นฺติฯ สิวิกาย ทิฏฺฐปุพฺพตฺตา มหาสโตฺต จิตกปญฺชรํ ‘‘สิวิก’’นฺติ อาหฯ **อิโต ปฏิคต**นฺติ อิโต ภวโต อปคตํ ฯ **กตกาล**นฺติ ปริโยสาปิตชีวนกาลํฯ เตนาห **“ยตฺตก”**นฺติอาทิฯ

ปพฺพชิตวณฺณนา

๕๓. ธมฺมํ จรตีติ **ธมฺมจรโณ,** ตสฺส ภาโว **ธมฺมจรณภาโว**ติ ธมฺมจริยเมว วทติฯ **เอวํ เอเกกสฺส ปทสฺสา**ติ ยถา ‘‘สาธุธมฺมจริยาติ ปพฺพชิโต’’ติ โยชนา, เอวํ ‘‘สาธุสมจริยาติ ปพฺพชิโต’’ติอาทินา เอเกกสฺส ปทสฺส **โยชนา เวทิตพฺพาฯ สพฺพานี**ติ ‘‘สาธุธมฺมจริยา’’ติ อาทีสุ อาคตานิ สพฺพานิ ธมฺมสมกุสลปุญฺญปทานิฯ **ทสกุสลกมฺมปถเววจนานี**ติ ทานาทีนิ ทสกุสลธมฺมปริยายปทานิฯ

โพธิสตฺตปพฺพชฺชาวณฺณนา

๕๔. ปพฺพชิตสฺส ธมฺมึ กถํ สุตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ **อญฺญญฺจ** สงฺคีติอนารุฬฺหํ เตน ตทา วุตฺตํ ธมฺมึ กถนฺติ โยชนาฯ **‘‘วํโสวา’’**ติ ปทตฺตเยน ธมฺมตา เอสาติ ทเสฺสติฯ **จิรสฺสํ จิรสฺสํ ปสฺสนฺติ** ทีฆายุกภาวโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘พหูนํ วสฺสานํ…เป…. อจฺจเยนา’’ติฯ **เตเนวา**ติ น จิรสฺสํ ทิฏฺฐภาเวเนวฯ อจิรกาลนฺตริกเมว ปุพฺพกาลกิริยํ ทเสฺสนฺโต **‘‘ชิณฺณญฺจ ทิสฺวา… เป…. ปพฺพชิตญฺจ ทิสฺวา, ตสฺมา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ ราชา’’**ติ อาห ยถา ‘‘นฺหตฺวา วตฺถํ ปริทหิตฺวา คนฺธํ วิลิมฺปิตฺวา มาลํ ปิฬนฺธิตฺวา ภุโตฺต’’ติฯ

มหาชนกายอนุปพฺพชฺชาวณฺณนา

๕๕. **‘‘กสฺมา ปเนตฺถา’’**ติอาทินา เตสํ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ มหาสเตฺต สํภตฺตตํ, สํเวคพหุลตญฺจ ทเสฺสติ, ยโต สุตฺฏฺฐาเนเยว ฐตฺวา ญาติมิตฺตาทีสุ กิญฺจิ อนามเนฺตตฺวา มตฺตวรวารโณ วิย อโยมยพนฺธนํ ฆนพนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา ปพฺพชฺชํ อุปคจฺฉึสุฯ

จตฺตาโร มาเส จาริกํ จริ น ตาว ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตาฯ

ยทา ปน ญาณํ ปริปากํ คตํ, ตํ ทเสฺสนฺโต **‘‘อยํ ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **สเพฺพว อิเม** ปพฺพชิตา มม คมนํ **ชานิสฺสนฺติ,** ชานนฺตา จ มํ อนุพนฺธิสฺสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **สนฺนิสีเวสู**ติ สนฺนิสิเนฺนสุฯ **สณเตวา**ติ สณติ วิย สทฺทํ กโรติ วิยฯ

อวิเวการามานฺติ อนภิรติวิเวกานํฯ **อยํ กาโล**ติ อยํ เตสํ ปพฺพชิตานํ มม คมนสฺส อชานนกาโลฯ **นิกฺขมิตฺวา**ติ ปณฺณสาลาย นิคฺคนฺตฺวา, มหาภินิกฺขมนํ ปน ปเคว นิกฺขโนฺตฯ ปารมิตานุภาเวน อุฏฺฐิตํ อุปริ เทวตาหิ ทิพฺพปจฺจตฺถรเณหิ สุปญฺญตฺตมฺปิ มหาสตฺตสฺส ปุญฺญานุภาเวน สิทฺธตฺตา เตน ปญฺญตฺตํ วิย โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ปลฺลงฺกํ ปญฺญเปตฺวา’’**ติฯ ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตู’’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๒, ๒๓๗; อ. นิ. ๒.๕; ๘.๑๓; มหานิ. ๑๗, ๑๙๖) นยปฺปวตฺตํ **จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวาฯ วูปกาส**นฺติ วิเวกวาสํฯ

อเญฺญเนวาติ ยตฺถ มหาปุริโส ตทา วิหรติ, ตโต อเญฺญเนว ทิสาภาเคนฯ กามํ โพธิมโณฺฑ ชมฺพุทีปสฺส มเชฺฌ นาภิฏฺฐานิโย, ตทา ปน พฺรหารเญฺญ วิวิเตฺต โยคีนํ ปฏิสลฺลานสารุโปฺป หุตฺวา ติฏฺฐติ, ตทโญฺญ ปน ชมฺพุทีปปฺปเทโส เยภุเยฺยน พหุชโน อากิณฺณมนุโสฺส อิโทฺธ ผีโต อโหสิฯ เตน เต ตํ ตํ ชนปทเทสํ อุทฺทิสฺส คตา **‘‘อโนฺต ชมฺพุทีปาภิมุขา จาริกํ ปกฺกนฺตา’’**ติ วุตฺตา **อโนฺต ชมฺพุทีปาภิมุขา,** น หิมวนฺตาทิปพฺพตาภิมุขาติ อโตฺถฯ

โพธิสตฺตอภินิเวสวณฺณนา

๕๗. กามํ ภควา พุโทฺธ หุตฺวา สตฺตสตฺตาหานิ ตเตฺถว วสิ, สพฺพปฐมํ ปน วิสาขปุณฺณมํ สนฺธาย **“เอกรตฺติวาสํ อุปคตสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ **รโหคตสฺสา**ติ รโห ชนวิวิตฺตํ ฐานํ อุปคตสฺส, เตน คณสงฺคณิกาภาเวน มหาสตฺตสฺส กายวิเวกมาหฯ **ปฏิสลฺลีนสฺสา**ติ นานารมฺมณจารโต จิตฺตสฺส นิวตฺติยา ปติ สมฺมเทว นิลีนสฺส ตตฺถ อวิสฏจิตฺตสฺส, เตน จิตฺตสงฺคณิกาภาเวนสฺส ปุพฺพภาคิยํ จิตฺตวิเวกมาหฯ **ทุกฺข**นฺติ ชาติอาทิมูลกํ ทุกฺขํฯ กามํ จุตูปปาตาปิ ชาติมรณานิ เอว, มรณชาติโยว ‘‘ชายติ มียตี’’ติ ปน วตฺวา ‘‘จวติ อุปปชฺชตี’’ติ วจนํ น เอกภวปริยาปนฺนานํ เนสํ คหณํ, อถ โข นานาภวปริยาปนฺนานํ เอกชฺฌํ คหณนฺติ ทเสฺสนฺโต อาห **“อิทํ ทฺวยํ…เป…. วุตฺต”**นฺติฯ กสฺมา ปน โลกสฺส กิจฺฉาปตฺติปริวิตกฺกเน ‘‘ชรามรณสฺสา’’ติ ชรามรณวเสน นิยมนํ กตนฺติ อาห **“ยสฺมา”**ติอาทิฯ **ชรามรณเมว อุปฏฺฐาติ** อาทิโตติ อธิปฺปาโยฯ **อภินิวิฏฺฐสฺสา**ติ อารทฺธสฺสฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน วิปสฺสนารเมฺภ ตสฺส ชรามรณโต ปฏฺฐาย อภินิเวโส อคฺคโต ยาว มูลํ โอตรณํ วิยาติ อาห **“ภวคฺคโต โอตรนฺตสฺส วิยา”**ติฯ

อุปายมนสิการาติ อุปาเยน มนสิกรณโต มนสิการสฺส ปวตฺตนโตฯ อิทานิ ตํ อุปายมนสิการปริยายํ โยนิโสมนสิการํ สรูปโต, ปวตฺติอาการโต จ ทเสฺสตุํ **“อนิจฺจาทีนิ หี”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **โยนิโสมนสิกาโร นาม โหตี**ติ ยาถาวโต มนสิการภาวโตฯ **อนิจฺจาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน ทุกฺขานตฺตอสุภาทีนํ คหณํฯ **อย**นฺติ ‘‘เอตทโหสี’’ติ เอวํ วุโตฺต ‘‘กิมฺหิ นุ โข สตี’’ติอาทินยปฺปวโตฺต มนสิกาโรฯ **เตสํ อญฺญตโร**ติ เตสุ อนิจฺจาทิมนสิกาเรสุ อญฺญตโร เอโกฯ โก ปน โสติ? อนิจฺจมนสิกาโรว, ตตฺถ การณมาห **“อุทยพฺพยานุปสฺสนาวเสน ปวตฺตตฺตา”**ติฯ ยญฺหิ อุปฺปชฺชติ เจว จวติ จ, ตํ อนิจฺจํ อุทยวยปริจฺฉินฺนตฺตา อทฺธุวนฺติ กตฺวาฯ ตสฺส ปน ตพฺภาวทสฺสนํ ยาถาวมนสิการตาย โยนิโสมนสิกาโร ฯ **อิโต โยนิโสมนสิการา**ติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ ตสฺส อิมินา **“อุปายมนสิกาเรนา”**ติ เหตุมฺหิ กรณวจเนน อตฺถมาหฯ **สมาคโม อโหสี**ติ ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌนวเสน สงฺคโม อโหสิฯ **กึ ปน ต**นฺติ กึ ปน ตํ ชรามรณการณนฺติ อาห **“ชาตี”**ติฯ ‘‘ชาติยา โข’’ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – กิมฺหิ นุ โข สติ ชรามรณํ โหติ, กึ ปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ ชรามรณการณํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส ‘‘ยสฺมึ สติ ยํ โหติ, อสติ จ น โหติ, ตํ ตสฺส การณ’’นฺติ เอวํ อพฺยภิจาริการณปริคฺคณฺหเน ‘‘ชาติยา โข สติ ชรามรณํ โหติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ ยา ชรามรณสฺส การณปริคฺคาหิกา ปญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตาย อุปฺปชฺชนฺติยา สมาคโม อโหสีติฯ **สพฺพปทานี**ติ ‘‘กิมฺหิ นุ โข สติ ชาติ โหตี’’ติอาทินา อาคตานิ ชาติอาทีนิ วิญฺญาณปริโยสานานิ นว ปทานิฯ

ทฺวาทสปทิเก ปฏิจฺจสมุปฺปาเท อิธ ยานิ เทฺว ปทานิ อคฺคหิตานิ, เตสํ อคฺคหเณ การณํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชตุกาโม เตสํ คเหตพฺพาการํ ตาว ทเสฺสนฺโต **“เอตฺถ ปนา”**ติอาทิมาหฯ ปจฺจกฺขภูตํ ปจฺจุปฺปนฺนภวํ ปฐมํ คเหตฺวา ตทนนฺตรํ อนาคตํ ‘‘ทุติย’’นฺติ คหเณ อตีโต ตติโย โหตีติ อาห **“อวิชฺชา สงฺขารา หิ อตีโต ภโว”**ติฯ นนุ เจตฺถ อนาคตสฺสาปิ ภวสฺส คหณํ น สมฺภวติ ปจฺจุปฺปนฺนวเสน อภินิเวสสฺส โชติตตฺตาติ? สจฺจเมตํ, การเณ ปน คหิเต ผลํ คหิตเมว โหตีติ ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปิ เจตฺถ อนาคโตปิ อทฺธา อตฺถโต สงฺคหิโต เอว, ยโต ปรโต ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติอาทินา อนาคตทฺธสงฺคหิกา เทสนา ปวตฺตาฯ **เตหี**ติ อวิชฺชาสงฺขาเรหิ อารมฺมณภูเตหิฯ **น ฆฏิยติ** น สมฺพชฺฌติฯ **มหาปุริโส หิ ปจฺจุปฺปนฺนวเสน อภินิวิโฏฺฐ**ติ อฆฏเน การณมาหฯ **อทิเฏฺฐหี**ติ อนวพุเทฺธหิ, อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เจตํ กรณวจนํฯ สติ อนุโพเธ ปฏิเวเธน ภวิตพฺพนฺติ อาห **“น สกฺกา พุเทฺธน ภวิตุ”**นฺติฯ **อิมินา**ติ มหาสเตฺตนฯ **เต**ติ อวิชฺชาสงฺขาราฯ **ภวอุปาทานตณฺหาวเสเนวา**ติ ภวอุปาทานตณฺ

หาทสฺสนวเสเนวฯ **ทิฏฺฐา** ตํสภาวตํสหคเตหิ เตหิ สมานโยคกฺขมตฺตาฯ **วิสุทฺธิมคฺเค** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๗๐) **กถิตาว,** ตสฺมา น อิธ กเถตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

๕๘. **ปจฺจยโต**ติ เหตุโต, สงฺขารโตติ อโตฺถฯ ''กิมฺหิ นุ โข สติ ชรามรณํ โหตี''ติอาทินา หิ เหตุปรมฺปราวเสน ผลปรมฺปราย วุจฺจมานาย ''กิมฺหิ นุ โข สติ วิญฺญาณํ โหตี''ติ วิจารณาย ''สงฺขาเร โข สติ วิญฺญาณํ โหตี''ติ วิญฺญาณสฺส วิเสสการณภูเต สงฺขาเร อคฺคหิเตตโต วิญฺญาณํ ปฏินิวตฺตติ นาม, น สพฺพปจฺจยโตฯ เตเนวาห ''นามรูเป โข สติ วิญฺญาณํ โหตี''ติ (ที. นิ. ๒.๕๘), นามมฺปิ เจตฺถ สหชาตาทิวเสเนว ปจฺจยภูตํ อธิเปฺปตํ, น กมฺมูปนิสฺสยวเสน ปจฺจุปฺปนฺนวเสน อภินิวิสสฺส โชติตตฺตาฯ **อารมฺมณโต**ติ อวิชฺชาสงฺขารสงฺขาตอารมฺมณโต, อตีตภวสงฺขาตอารมฺมณโต วาฯ อตีตทฺธปริยาปนฺนา หิ อวิชฺชาสงฺขาราฯ ยโต ปฏินิวตฺตมานํ วิญฺญาณํ อตีตภวโตปิ ปฏินิวตฺตติ นามฯ **อุภยมฺปี**ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณมฺปิ วิปสฺสนาวิญฺญาณมฺปิฯ **นามรูปํ นาติกฺกมตี**ติ ปจฺจยภูตํ, อารมฺมณภูตญฺจ นามรูปํ นาติกฺกมติ เตน วินา อวตฺตนโตฯ เตนาห **''นามรูปโต ปรํ น คจฺฉตี''**ติฯ

วิญฺญาเณ นามรูปสฺส ปจฺจเย โหเนฺตติ วิญฺญาเณ นามสฺส, รูปสฺส, นามรูปสฺส จ ปจฺจเย โหเนฺตฯ **นามรูเป จ วิญฺญาณสฺส ปจฺจเย โหเนฺต**ติ ตถา นาเม, รูเป, นามรูเป จ วิญฺญาณสฺส ปจฺจเย โหเนฺตติ จตุโวการเอกโวการปญฺจโวการภววเสน ยถารหํ โยชนา เวทิตพฺพา, **ทฺวีสุปิ อญฺญมญฺญปจฺจเยสุ โหเนฺตสู**ติ ปน ปญฺจโวการภววเสเนวฯ **เอตฺตเกนา**ติ เอวํ วิญฺญาณ นามรูปานํ อญฺญมญฺญํ อุปตฺถมฺภนวเสน ปวตฺติยาฯ **ชาเยถ วา...เป.... อุปปเชฺชถ วา**ติ ''สโตฺต ชายติ...เป.... อุปปชฺชติ วา''ติ สมญฺญา โหติ วิญฺญาณนามรูปวินิมุตฺตสฺส สตฺตปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตสฺส ธมฺมสฺส อภาวโตฯ เตนาห **''อิโต หิ''**ติอาทิฯ **เอตเทวา**ติ วิญฺญาณํ, นามรูปนฺติ เอตํ ทฺวยเมวฯ

ปญฺจ ปทานีติ ''ชาเยถ วา''ติอาทีนิ ปญฺจ ปทานิฯ นนุ ตตฺถ ปฐมตติเยหิ จตฺตฺถปญฺจมานิ อตฺถโต อภินฺนานีติ อาห **''สทฺธิํ อปราปรํ จุติปฏิสนฺธีหี''**ติฯ **ปุน ตํ เอตฺตาวตาติ วุตฺตมตฺถ**นฺติ โย ''เอตฺตาวตา''ติ ปเทน ปุเพฺพ วุโตฺต, ตเมว ยถาวุตฺตมตฺถํ ''ยทิท''นฺติอาทินา **นิยฺยาเตโนฺต** นิทเสฺสโนฺต ปุน **วตฺวาฯ อนุโลมปจฺจยาการวเสนา**ติ ปจฺจยธมฺมทสฺสนปุพฺพกํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมทสฺสนวเสนฯ ปจฺจยธมฺมานญฺหิ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจยภาโว อิทปฺปจฺจยตา ปจฺจยากาโร, โส จ ''อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา''ติอาทินา วุโตฺตฯ สํสารปฺปวตฺติยา อนุโลมนโต **อนุโลมปจฺจยากาโรฯ** ชาติอาทิกํ สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํ จิเตฺตน สมิหิเตน กตํ สมูหวเสน คเหตฺวา ปาฬิยํ ''ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา''ติ วุตฺตนฺติ อาห **''ชาติ...เป.... ทุกฺขราสิสฺสา''**ติฯ

๕๙. ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อเนกวารํ สมุทยทสฺสนวเสน วิญฺญาณสฺส ปวตฺตตฺตา **''สมุทโย สมุทโย''**ติ อาเมฑิตวจนํ อโวจฯ อถ วา ''เอวํ สมุทโย โหตี''ติ อิทํ น เกวลํ นิพฺพตฺตินิทสฺสนปทํ, อถ โข ปฏิจฺจสมุปฺปาท-สโทฺท วิย สมุปฺปาทมุเขน อิธ สมุทย-สโทฺท นิพฺพตฺติมุเขน ปจฺจยตฺตํ วทติฯ วิญฺญาณาทโย ภวนฺตา อิธ ปจฺจยธมฺมา นิทฺทิฏฺฐา, เต สามญฺญรูเปน พฺยาปนิจฺฉาวเสน คณฺหโนฺต ''สมุทโย สมุทโย''ติ อาห, เอวญฺจ กตฺวา ยํ วกฺขติ ''อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหตีติ ปจฺจยสญฺชานนมตฺตํ กถิต''นฺติ, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๕๙) ตํ สมตฺถิตํ โหติฯ ยทิ เอวํ ''อุทยทสฺสนปญฺญา เวสา''ติ อิทํ กถนฺติ? นายํ โทโส ปจฺจยโต อุทยทสฺสนมุเขน นิพฺพตฺติลกฺขณทสฺสนสฺส สมฺภวโตฯ **ทสฺสนเฏฺฐน จกฺขู**ติ สมุทยสฺส ปจฺจกฺขโต ทสฺสนภาเวน จกฺขุ วิยาติ **จกฺขุฯ ญาตกรณเฏฺฐนา**ติ ยถา สมุทโย สมฺมเทว ญาโต โหติ อวพุโทฺธ, เอวํ

กรณเฏฺฐนฯ **ปชานนเฏฺฐนา**ติ ''วิญฺญาณาทิตํตํปจฺจยุปฺปตฺติยา เอตสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี''ติ ปการโต ชานนเฏฺฐนฯ **นิพฺพิชฺฌิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวา อุปฺปนฺนเฏฺฐนา**ติ อนิพฺพิชฺฌิตฺวา ปุเพฺพ อุทยทสฺสนปญฺญาย ปฏิปกฺขธเมฺม นิพฺพิชฺฌิตฺวา ''อยํ สมุทโย''ติ ปจฺจยโต, ขณโต จ, สรูปโต ปฏิวิชฺฌิตฺวา อุปฺปนฺนภาเวน, นิพฺพิชฺฌนเฏฺฐน ปฏิวิชฺฌนเฏฺฐน วิชฺชาติ วุตฺตํ โหติฯ **โอภาสเฏฺฐนา**ติ สมุทยสภาวปฏิจฺฉาทนกสฺส โมหนฺธการสฺส จ กิเลสนฺธการสฺส จ วิธมนวเสน อวภาสกภาเวนฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปฏิปาฏิยา วิภาเวตุํ **''ยถาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **จกฺขุํ อุทปาที**ติ ปาฬิยํ ปทุทฺธาโรฯ กถํ อุทปาทีติ เจติ อาห **''ทสฺสนเฏฺฐนา''**ติฯ ''สมุทยสฺส ปจฺจกฺขโต ทสฺสนภาเวนาติ วุโตฺต วายมโตฺถฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **จกฺขุธมฺม**ติ จกฺขูติ ปาฬิธโมฺมฯ **ทสฺสนโฏฺฐ อโตฺถ**ติ ทสฺสนสภาโว เตน ปกาเสตโพฺพ อโตฺถฯ เสสุปิ เอเสว นโยฯ **เอตฺตเกหิ ปเทหี**ติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปเทหิฯ **''กึ กถิต''**นฺติ ปิณฺฑตฺถํ ปุจฺฉติฯ **ปจฺจยสญฺชานนมตฺต**นฺติ วิญฺญาณาทีนํ ปจฺจยธมฺมานํ นามรูปาทิปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจยสภาวสญฺชานนมตฺตํ กถิตํ อวิเสสโต ปจฺจยสภาวสลฺลกฺขณสฺส โชติตตฺตาฯ สงฺขารานํ สมฺมเทว อุทยทสฺสนสฺส โชติตตฺตา **''วีถิปฏิปนฺนา ตรุณวิปสฺสนา กถิตา''**ติ จ วุตฺตํฯ

๖๑. อตฺตนา อธิคตตฺตา อาสนฺนปจฺจกฺขตาย **''อย''**นฺติ วุตฺตํ, อริยมคฺคาทีนํ มคฺคนเฏฺฐน **มโคฺค**ติฯ ปุพฺพภาควิปสฺสนา เหสาฯ เตนาห **''โพธายา''**ติฯ โพธปทสฺส ภาวสาธนตํ สนฺธายาห **''จตุสจฺจพุชฺฌนตฺถายา''**ติฯ ปริญฺญาปหานภาวนาภิสมยา ยาวเทว สจฺฉิกิริยาภิสมยตฺถา นิพฺพานาธิคมตฺถตฺตา พฺรหฺมจริยวาสสฺสาติ วุตฺตํ **''นิพฺพานพุชฺฌนตฺถาย เอว วา''**ติฯ ''นิพฺพานํ ปรมํ สุข''นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๑๕, ๒๑๗; ธ. ป. ๒๐๔) หิ วุตฺตํฯ **พุชฺฌตี**ติ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ เอกปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, เตน โพธ-สทฺทสฺส กตฺตุสาธนตฺตมาหฯ **ปจฺจตฺตปเทหี**ติ ปฐมาวิภตฺติทีปเกหิ ปเทหิฯ **นิพฺพานเมว กถิตํ** วิญฺญาณาทิ นิรุชฺฌติ เอตฺถาติ กตฺวาฯ **อนิพฺพตฺตินิโรธ**นฺติ สพฺพโส ปจฺจยนิโรเธน อนุปฺปาทนิโรธํ อจฺจนฺตนิโรธํฯ

๖๒. **สเพฺพเหว เอเตหิ ปเทหี**ติ ''จกฺขู''ติอาทีหิ ปญฺจหิ ปเทหิฯ **นิโรธสญฺชานนมตฺตเมวา**ติ ''นิโรโธ นิโรโธติ โข''ติอาทินา นิโรธสฺส สญฺชานนมตฺตเมว **กถิตํ** ปุพฺพารมฺภภาวโต, น ตสฺส ปฏิวิชฺฌนวเสน ปจฺจกฺขโต ทสฺสนํ อริยมคฺคสฺส อนธิคตตฺตาฯ สงฺขารานํ สมฺมเทว นิโรธทสฺสนํ นาม สิขาปฺปตฺตาย วิปสฺสนาย วเสน อิจฺฉิตพฺพนฺติ **''วุฏฺฐานคามินี พลววิปสฺสนา กถิตา''**ติ จ วุตฺตํฯ

๖๓. **วิทิตฺวา**ติ ปุพฺพภาคิเยน ญาเณน ชานิตฺวาฯ **ตโต อปรภาเค**ติ วุตฺตนเยน ปจฺจยนิโรธชานนโต ปจฺฉาภาเคฯ **อุปาทานสฺส ปจฺจยภูเตสู**ติ จตุพฺพิธสฺสปิ อุปาทานสฺส อารมฺมณปจฺจยาทินา ปจฺจยภูเตสุ, อุปาทานิเยสูติ อโตฺถ ฯ **วหโนฺต**ติ ปวเตฺตโนฺตฯ **อิท**นฺติ ''อปเรน สมเยนา''ติอาทิ วจนํฯ **กสฺมา วุตฺต**นฺติ ''ยาย ปฏิปตฺติยา สเพฺพปิ มหาโพธิสตฺตา จริมภเว โพธาย ปฏิปชฺชนฺติ, วิปสฺสนาย มหาโพธิสเตฺตน ตเถว ปฏิปนฺน''นฺติ กเถตุกมฺยตาวเสน ปุจฺฉาวจนํฯ เตนาห **''สเพฺพเยว หี''**ติอาทิฯ ตตฺถ ปุตฺตสฺส ชาตทิวเส มหาภินิกฺขมนํ, ปธานานุโยโค จ ธมฺมตาวเสน เวทิตโพฺพ, อิตรํ อิติกตฺตพฺพตาวเสนฯ ตตฺถาปิ จิรกาลปริภาวนาย ลทฺธาเสวนาย มหากรุณาย สโญฺจทิตมานสตฺตา ''กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปโนฺน''ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗; สํ. นิ. ๒.๔, ๑๐) สํสารทุกฺขโต โมเจตุํ อิจฺฉิตสฺส สตฺตโลกสฺส กิจฺฉาปตฺติทสฺสนมุเขน ชรามรณโต ปฏฺฐาย ปจฺจยาการสมฺมสนมฺปิ ธมฺมตาวฯ ตถา อตฺตาธีนตาย, เกนจิ อนุปขตตฺตา, อเสจนกสุขวิหารตาย, จตุตฺถชฺฌานิกตาย จ อานาปานกมฺมฏฺฐานานุโยโคฯ

ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อภินิวิสิตฺวาติ วิญฺญาณนามรูปาทิปริยาเยน คหิเตสุ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ วิปสฺสนาภินิเวสวเสน อภินิวิสิตฺวา ปฏิปตฺตึ อารภิตฺวาฯ **อนุกฺกม**นฺติ อนุ อนุ คามิตพฺพโต ปฏิปชฺชิตพฺพโต ''อนุกฺกม''นฺติ ลทฺธนามํ อนุปุพฺพปฏิปตฺติํฯ **กตฺวา**ติ ปฏิปชฺชิตฺวาฯ

อิติ รูปนฺติ เอตฺถ ทุติโย **อิติ**-สโทฺท นิทสฺสนโตฺถ, เตน ปฐโม **อิติ**-สโทฺท สรูปสฺส, ปริมาณสฺส จ โพธโก อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํ,อาวุตฺติอาทิวเสน วายมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อโนฺต คธาวธารณญฺจ วากฺยํ ทเสฺสโนฺต **''อิทํ รูปํ, เอตฺตกํ รูปํ, อิโต อุทฺธํ รูปํ นตฺถี''**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **''รุปฺปนสภาว''**นฺติ อิมินา สามญฺญโต รูปสฺส สภาโว ทสฺสิโต, **''ภูตุปาทายเภท''**นฺติ อาทินา วิเสสโต, ตทุภเยนปิ ''อิทํ รูป''นฺติ ปทสฺส อโตฺถ นิทฺทิโฏฺฐฯ ตตฺถ **ลกฺขณํ** นาม ตสฺส ตสฺส รูปวิเสสสฺส อนญฺญสาธารโณ สภาโวฯ **รโส** ตเสฺสว อตฺตโน ผลํ ปติ ปจฺจยภาโวฯ **ปจฺจุปฏฺฐานํ** ตสฺส ปรมตฺถโต วิชฺชมานตฺตา ยาถาวโต ญาณสฺส โคจรภาโวฯ **ปทฏฺฐานํ** อาสนฺนการณํ, เตนสฺส ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา ทสฺสิตาฯ **''อนวเสสรูปปริคฺคโห''**ติ อิมินา ปน ''เอตฺตกํ รูปํ, อิโต อุทฺธํ'' รูปํ นตฺถีติ ปททฺวยสฺสาปิ อโตฺถ นิทฺทิโฏฺฐ รูปสฺส สพฺพโส ปริยาทานวเสน นิยามนโตฯ ''อิติ รูปสฺส สมุทโย''ติ เอตฺถ ปน **อิติ**-สโทฺท ''อิติ โข ภิกฺขเว สปฺปฏิภโย พาโล''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๔; อ. นิ. ๓.๑) วิย ปการโตฺถติ อาห **''อิตีติ เอว''**นฺติฯ

อวิชฺชาสมุทยาติ อวิชฺชาย อุปฺปาทา, อตฺถิภาวาติ อโตฺถฯ นิโรธนิโรธี หิ อุปฺปาโท อตฺถิภาววาจโกปิ โหติ, ตสฺมา ปุริมภวสิทฺธาย อวิชฺชาย สติ อิมสฺมิํ ภเว รูปสมุทโย, รูปสฺส อุปฺปาโท โหตีติ อโตฺถฯ **''ตณฺหาสมุทยา''**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อาหารสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน ปวตฺติปจฺจเยสุ กพฬีการาหารสฺส พลวตาย โส เอว คหิโตฯ ตสฺมิํ ปน คหิเต ปวตฺติปจฺจยตาสามเญฺญน อุตุจิตฺตานิ คหิตาเนว โหนฺตีติ จตุสมุฏฺฐานิกรูปสฺส ปจฺจยโต อุทยทสฺสนํ วิภาวิตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **''นิพฺพตฺติลกฺขณ''**นฺติอาทินา กาลวเสน อุทยทสฺสนมาหฯ ตตฺถ **นิพฺพตฺติลกฺขณ**นฺติ รูปสฺส อุปฺปาทสงฺขาตํ สงฺขตลกฺขณํฯ **ปสฺสโนฺตปี**ติ น เกวลํ ปจฺจยสมุทยเมว, อถ โข ขณโต อุทยํ ปสฺสโนฺตปิฯ อทฺธาวเสน หิ ปฐมํ อุทยํ ปสฺสิตฺวา ฐิโต ปุน สนฺตติวเสน ทิสฺวา อนุกฺกเมน ขณวเสน ปสฺสติฯ **อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ**ติ อคฺคมเคฺคน อวิชฺชาย อนุปฺปาทนิโรธโต อนาคตสฺส รูปสฺส อนุปฺปาทนิโรโธ โหติ ปจฺจยาภาเว อภาวโตฯ **ตณฺหานิโรธา กมฺมนิโรโธ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อาหารนิโรธา**ติ ปวตฺติปจฺจยสฺส กพฬีการาหารสฺส อภาเวนฯ **รูปนิโรโธ**ติ ตํสมุฏฺฐานรูปสฺส อภาโว โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ **''วิปริณามลกฺขณ''**นฺติ ภงฺคกาลวเสน เหตํ วยทสฺสนํ, ตสฺมา ตํ อทฺธาวเสน ปฐมํ ปสฺสิตฺวา ปุน สนฺตติวเสน ทิสฺวา อนุกฺกเมน ขณวเสน ปสฺสติฯ อยญฺจ นโย ปากติกวิปสฺสกวเสน วุโตฺต, โพธิสตฺตานํ ปเนตํ นตฺถิฯ เอส นโย อุทยทสฺสเนปิฯ

''อิติ เวทนา''ติอาทีสุปิ เหฏฺฐา รูเป วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **''อยํ เวทนา, เอตฺตกา เวทนา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **เวทยิต...เป.... สภาว**นฺติ เอตฺถ ''เวทยิตสภาวํ...เป.... วิชานนสภาว''นฺติ ปเจฺจกํ **สภาว**- สโทฺท โยเชตโพฺพฯ **เวทยิตสภาว**นฺติ อนุภวนสภาวํฯ **สญฺชานนสภาว**นฺติ ''นีลํ ปีต''นฺติอาทินา อารมฺมณสฺส สลฺลกฺขณสภาวํฯ **อภิสงฺขรณสภาว**นฺติ อายูหนสภาวํฯ **วิชานนสภาว**นฺติ อารมฺมณสฺส อุปลทฺธิสภาวํฯ **สุขาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสุเปกฺขาเวทนานํ สงฺคโห **รูปสญฺญาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สทฺทสญฺญาทีนํ, **ผสฺสาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เจตนา วิตกฺกาทีนํ **จกฺขุวิญฺญาณาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สเพฺพสํ โลกิยวิญฺญาณานํ สงฺคโหฯ ยถา จ วิญฺญาเณ, เอส นโย เวทนาทีสุ

ปิฯ **เตส**นฺติ ‘‘สมุทโย’’ติ วุตฺตธมฺมานํฯ **ตีสุ ขเนฺธสู**ติ เวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขเนฺธสุฯ ‘‘ผุโฏฺฐ เวเทติ, ผุโฏฺฐ สญฺชานาติ, ผุโฏฺฐ เจเตตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๓) วจนโต **‘‘ผสฺสสมุทยา’’ติ วตฺตพฺพํ**ฯ ‘‘นามรูปปจฺจยาปิ วิญฺญาณ’’นฺติ (วิภ. ๒๔๖; ที. นิ. ๒.๙๗) วจนโต **วิญฺญาณกฺขเนฺธ ‘‘นามรูปสมุทยา’’**ติ วตฺตพฺพํฯ **เตสํ เยวา**ติ ตีสุ ขเนฺธสุ ‘‘ผสฺสสฺส วิญฺญาณกฺขเนฺธ นามรูปสฺสา’’ติ ผสฺสนามรูปานํเยว **วเสน อตฺถงฺคมปทมฺปิ โยเชตพฺพํ,** อวิชฺชาทโย ปน รูเป วุตฺตสทิสา เอวาติ อธิปฺปาโยฯ

สมปญฺญาสลกฺขณวเสนาติ ปจฺจยโต วีสติ ขณโต ปญฺจาติ ปญฺจวีสติยา อุทยลกฺขณานํ, ปจฺจยโต วีสติ ขณโต ปญฺจาติ ปญฺจวีสติยา เอว วยลกฺขณานํ จาติ สมปญฺญาสาย อุทยวยลกฺขณานํ วเสนฯ ตตฺถ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทโย ลกฺขียติ เอเตหีติ **ลกฺขณานี**ติ วุจฺจนฺติ อวิชฺชาทิสมุทโยติ, ตถา เตสํ อนุปฺปาทนิโรโธ ลกฺขียติ เอเตหีติ **ลกฺขณานี**ติ วุจฺจนฺติ อวิชฺชาทีนํ อจฺจนฺตนิโรโธฯ นิพฺพตฺติวิปริณามลกฺขณานิ ปน สงฺขตลกฺขณเมวาติฯ เอวํ เอตานิ สมปญฺญาสลกฺขณานิ สรูปโต เวทิตพฺพานิฯ **ยถานุกฺกเมน วฑฺฒิเต**ติ ยถาวุตฺตอุทยพฺพยญาเณ ติเกฺข สูเร ปสเนฺน หุตฺวา วหเนฺต ตโต ปรํ วตฺตพฺพานํ ภงฺคญาณาทีนํ อุปฺปตฺติปฏิปาฏิยา พุทฺธิปฺปเตฺต ปรมุกฺกํสคเต **วิปสฺสนาญาเณฯ** ปเคว หิ ฉตฺตึสโกฏิสตสหสฺสมุเขน ปวเตฺตน สพฺพญฺญุตญฺญาณานุจฺฉวิเกน มหาวชิรญาณสงฺขาเตน สมฺมสนญาเณน สมฺภตานุภาวํ คพฺภํ คณฺหนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ปฏิปทาวิสุทฺธิญาณํ อปริมิตกาเล สมฺภตาย ปญฺญาปารมิยา อานุภาเวน อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตํ อนุกฺกเมน วุฏฺฐานคามินิภาวํ อุปคนฺตฺวา ยทา อริยมเคฺคน ฆเฏฺติ, ตทา อริยมคฺคจิตฺตํ สพฺพกิเลเสหิ มคฺคปฏิปาฏิยา วิมุจฺจติ , วิมุจฺจนฺตญฺจ ตถา วิมุจฺจติ, ยถา สพฺพเญยฺยาวรณปฺปหานํ โหติฯ ยํ กิเลสานํ ‘‘สวาสนปฺปหาน’’นฺติ วุจฺจติ, ตยิทํ ปหานํ อตฺถโต อนุปฺปตฺตินิโรโธติ อาห **‘‘อนุปฺปาทนิโรเธนา’’**ติฯ **อาสวสงฺขาเตหิ กิเลเสหี**ติ ภวโต อาภวคฺคํ, ธมฺมโต อาโคตฺรภุํ สวนโต ปวตฺตนโต อาสวสญฺญิเตหิ ราโค, ทิฏฺฐิ, โมโหติ อิเมหิ กิเลเสหิฯ ลกฺขณวจนเญฺจตํ, ปาฬิยํ ยทิทํ ‘‘อาสเวหี’’ติ, ตเทกฏฺฐตาย ปน สเพฺพหิปิ กิเลเสหิ สเพฺพหิปิ ปาปธเมฺมหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติฯ **อคฺคเหตุวา**ติ เตสํ กิเลสานํ เลสมตฺตมฺปิ อคฺคเหตฺวาฯ

มคฺคกฺขเณ วิมุจฺจติ นาม ตํตํมคฺควชฺฌกิเลเสหิ **ผลกฺขเณ วิมุตฺตํ นามฯ มคฺคกฺขเณ วา วิมุตฺตเญฺจว วิมุจฺจติ จา**ติ อุปริมคฺคกฺขเณ เหฏฺฐิมมคฺควชฺเฌหิ วิมุตฺตเญฺจว ยถาสกํ ปหาตเพฺพหิ วิมุจฺจติ จฯ **ผลกฺขเณ วิมุตฺตเมวา**ติ สพฺพสฺมิมฺปิ ผลกฺขเณ วิมุตฺตเมว, น วิมุจฺจติ นามฯ

สพฺพพนฺธนาติ โอรมฺภาคิยุทฺธมฺภาคิยสงฺคหิตา สพฺพสฺมาปิ ภวสโญฺญชนา, **วิปฺปมุโตฺต** วิเสสโต ปกาเรหิ มุโตฺตฯ **สุวิกสิตจิตฺตสนฺตาโน**ติ สาติสยํ ญาณรสฺมิสมฺผเสฺสน สุฏฺฐุ สมฺมเทว สมฺผุลฺลจิตฺตสนฺตาโนฯ **‘‘จตฺตาริ มคฺคญาณานี’’**ติอาทิ เยหิ ญาเณหิ สุวิกสิตจิตฺตสนฺตาโน, เตสํ เอกเทเสน ทสฺสนํฯ นิปฺปเทสโต ทสฺสนํ ปน ปรโต อาคมิสฺสติ, ตสฺมา ตเตฺถว ตานิ วิภชิสฺสามฯ **สกเล จ พุทฺธคุเณ**ติ อตีตํเส อปฺปฏิหตญาณาทิเก สเพฺพปิ พุทฺธคุเณฯ ยทา หิ โลกนาโถ อคฺคมคฺคํ อธิคจฺฉติ, ตทา สเพฺพ คุเณ หตฺถคเต กโรติ นามฯ ตโต ปรํ ‘‘หตฺถคเต กตฺวา ฐิโต’’ติ วุจฺจติฯ

‘‘ปริปุณฺณสงฺกโปฺป’’ติ วตฺวา ปริปุณฺณสงฺกปฺปตาปริทีปนํ อุทานํ ทเสฺสตุํ ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อาทิโต ทฺวินฺนํ คาถานมโตฺถ เหฏฺฐา **พฺรหฺมชาลนิทานวณฺณนายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) วุโตฺต เอวฯ ปรโต ปน **อโยฆนหตสฺสา**ติ

อโย หญฺญติ เอเตนาติ **อโยฆนํ,** กมฺมารานํ อโยกูฏํ, อโยมุฏฺฐิ จ, เตน อโยฆเนน หตสฺส ปหตสฺสฯ **เอว**-สโทฺท เจตฺถ นิปาตมตฺตํฯ **ชลโต ชาตเวทโส**ติ ชลยมานสฺส อคฺคิสฺส, อนาทเร วา เอตํ สามิวจนํฯ **อนุปุพฺพูปสนฺตสฺสา**ติ อนุกฺกเมน อุปสนฺตสฺส วิกฺขมฺภนฺตสฺส นิรุทฺธสฺสฯ **ยถา น ญายเต คตี**ติ ยถา ตสฺส คติ น ญายติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อโยมุฏฺฐิกูฏาทินา ปหตตฺตา อโยฆเนน หตสฺส ปหตสฺส อโยคตสฺส, กํสภาชนาทิคตสฺส วา ชลมานสฺส อคฺคิสฺส อนุกฺกเมน อุปสนฺตสฺส ทสสุ ทิสาสุ น กตฺถจิ คติ ปญฺญายติ ปจฺจยนิโรเธน อปฺปฏิสนฺธิกนิรุทฺธตฺตาติฯ **เอวํ สมฺมาวิมุตฺตานนฺ**ติ สมฺมา เหตุนา ญาเยน ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺติปุพฺพงฺคมาย สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา อริยมเคฺคน จตูหิปิ อุปาทาเนหิ, อาสเวหิ จ มุตฺตตฺตา สมฺมา วิมุตฺตานํ, ตโต เอว กามพนฺธนสงฺขาตํ กาโมฆภโวฆาทิเภทํ อวสิฏฺฐโอฆญฺจ ตริตฺวา ฐิตตฺตา **กามพโนฺธฆตารีนํ** สุฏฺฐุ ปฏิปสฺสมฺภิตสพฺพกิเลสวิปฺผนฺทิตตฺตา กิเลสาภิสงฺขารวาเตหิ อกมฺปนียตาย **อจลํ** นิพฺพานสงฺขาตํ สงฺขารูปสมํ **สุขํ ปตฺตานํ** อธิคตานํ ขีณาสวานํ **คติ** เทวมนุสฺสาทิเภทาสุ คตีสุ ‘‘อยํ นามา’’ติ ปญฺญาเปตพฺพตาย อภาวโต **ปญฺญาเปตุํ นตฺถิ** น อุปลพฺภติ, ยถาวุตฺตชาตเวโท วิย อปญฺญตฺติกภาวเมว เต คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **เอวํ มนสิ กโรโนฺต**ติ ‘‘เอวํ อเนกชาติสํสาร’’นฺติอาทินา (ธ. ป. ๑๕๓) อตฺตโน กตกิจฺจตฺตํ มนสิ กโรโนฺต โพธิปลฺลเงฺก นิสิโนฺนว วิโรจิตฺถาติ โยชนาฯ

ทุติยภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พฺรหฺมยาจนกถาวณฺณนา

๖๔. **ยนฺนูนา**ติ ปริวิตกฺกนเตฺถ นิปาโต, **อหนฺ**ติ ภควา อตฺตานํ นิทฺทิสตีติ อาห **‘‘ยทิ ปนาห’’**นฺติฯ **‘‘อฏฺฐเม สตฺตาเห’’**ติอาทิ ยถา อมฺหากํ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทนาทิวเสน สตฺตสุ สตฺตาเหสุ ปฏิปชฺชิ, ตโต ปรญฺจ ธมฺมคมฺภีรตาปจฺจเวกฺขณาทิวเสน, เอวเมว สเพฺพปิ สมฺมาสมฺพุทฺธา อภิสมฺพุทฺธกาเล ปฏิปชฺชิํสุ, เต จ สตฺตาหาทโย ตเถว ววตฺถปียนฺตีติ อยํ สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ ธมฺมตาฯ ตสฺมา วิปสฺสี ภควา อภิสมฺพุทฺธกาเล ตถา ปฏิปชฺชีติ ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **‘‘อฏฺฐเม สตฺตาเห’’**ติ อิทํ สตฺตมสตฺตาหโต ปรํ, สตฺตาหโต โอริเม จ ปวตฺตาย ปฏิปตฺติยา วเสน วุตฺตํ, น ปลฺลงฺกสตฺตาหสฺส วิย อฏฺฐมสฺส นาม สตฺตาหสฺส ววตฺถิตสฺส ลพฺภมานตฺตาฯ **อนนฺตโร**ติ ‘‘อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม’’ติอาทิโก วิตโกฺก (ที. นิ. ๒.๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗, ๘)ฯ

ปฏิวิโทฺธติ สยมฺภุญาเณน ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา ปฏิมุขํ ปฏิวิชฺฌนวเสน ปวโตฺต, ยถาภูตํ อวพุโทฺธติ อโตฺถฯ **ธโมฺม**ติ จตุสจฺจธโมฺม ตพฺพินิมุตฺตสฺส ปฏิวิชฺฌิตพฺพธมฺมสฺส อภาวโตฯ **คมฺภีโร**ติ มหาสมุโทฺท วิย มกสตุณฺฑสูจิยา อญฺญตฺร สมุปจิตปริปกฺกญาณสมฺภาเรหิ อเญฺญสํ ญาเณน อลพฺภเนยฺยปฺปติโฏฺฐฯ เตนาห **‘‘อุตฺตานภาวปฏิเกฺขปวจนเมต’’**นฺติฯ อลพฺภเนยฺยปฺปติโฏฺฐ โอคาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย สรูปโต วิเสสโต จ ปสฺสิตุํ น สกฺกาติ อาห **‘‘คมฺภีรตฺตาว ทุทฺทโส’’**ติฯ **ทุเกฺขน ทฏฺฐโพฺพ**ติ กิเจฺฉน เกนจิ กทาจิเทว ทฏฺฐโพฺพฯ ยํ ปน ทฏฺฐุเมว น สกฺกา, ตสฺส โอคาเหตฺวา อนุ อนุ พุชฺฌเน กถา เอว นตฺถีติ อาห **‘‘ทุทฺทสตฺตาว ทุรนุโพโธ’’**ติฯ **ทุเกฺขน อวพุชฺฌิตโพฺพ** อวโพธสฺส ทุกฺกรภาวโตฯ อิมสฺมิํ ฐาเน ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ ภิกฺขเว ทุกฺกรตรํ วา ทุรภิสมฺภวตรํ วา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕) สุตฺตปทํ วตฺตพฺพํฯ สนฺตารมฺมณตาย วา **สโนฺตฯ** นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตาย **นิพฺพุโตฯ** ปธานภาวํ นีโตติ วา **ปณีโตฯ** อติตฺติกรเฏฺฐน **อตปฺปโก** สาทุรสโภชนํ วิยฯ เอตฺถ จ นิโรธสจฺจํ สนฺตํ อารมฺมณนฺติ **สนฺตารมฺมณํ,** มคฺคสจฺจํ สนฺตํ, สนฺตารมฺมณญฺจาติ **สนฺตารมฺมณํ** อนุปสนฺตสภา

วานํ กิเลสานํ, สงฺขารานญฺจ อภาวโต **สโนฺต นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตฺตา นิพฺพุโต,** สนฺต ปณีตภาเวเนว ตทตฺถาย อเสจนกตาย **อตปฺปกตา** ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห **“อิทํ ทฺวยํ โลกุตฺตรเมว สนฺธาย วุตฺต”**นฺติฯ อุตฺตมญาณสฺส วิสยตฺตา น ตเกฺกน อวจริตโพฺพ, ตโต เอว นิปุณญาณโคจรตาย, สณฺหสุขุมสภาวตฺตา จ **นิปุโณฯ** พาลานํ อวิสยตฺตา ปณฺฑิเตหิ เอว เวทิตโพฺพติ **ปณฺฑิตเวทนีโยฯ** อาลียนฺติ อภิรมิตพฺพเฏฺฐน เสวียนฺตีติ **อาลยา,** ปญฺจ กามคุณาฯ อาลยนฺติ อภิรมณวเสน เสวนฺตีติ **อาลยา,** ตณฺหาวิจริตานิฯ **อาลยรตา**ติ อาลยนิรตาฯ **สุฏฺฐุ มุทิตา** อติวิย มุทิตา อนุกฺกณฺฐนโตฯ **รมตี**ติ รตึ วินฺทติ กีฬติ ลฬติฯ อิเม สตฺตา ยถา กามคุเณ, เอวํ ราคมฺปิ อสฺสาเทนฺติ อภินนฺทนฺติ เยวาติ วุตฺตํ **“ทุวิธมฺปี”**ติอาทิฯ

ฐานํ สนฺธายาติ ฐาน-สทฺทํ สนฺธายฯ อตฺถโต ปน **“ฐาน”**นฺติ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เอวอธิเปฺปโตฯ ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **ฐานํ,** สงฺขาราทีนํ ปจฺจยภูตา อวิชฺชาทโยฯ **อิเมสํ** สงฺขาราทีนํ **ปจฺจยาติ อิทปฺปจฺจยา,** อวิชฺชาทโยวฯ **อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา** ยถา เทโว เอว เทวตา , อิทปฺปจฺจยานํ วา อวิชฺชาทีนํ อตฺตโน ผลํ ปฏิจฺจ ปจฺจยภาโว อุปฺปาทนสมตฺถตา **อิทปฺปจฺจยตา,** เตน ปรมตฺถปจฺจยลกฺขโณ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ทสฺสิโต โหติฯ ปฏิจฺจ สมุปฺปชฺชติ ผลํ เอตสฺมาติ **ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ** ปททฺวเยนาปิ ธมฺมานํ ปจฺจยโฎฺฐ เอว วิภาวิโตฯ เตนาห **“สงฺขาราทิปจฺจยานํ อวิชฺชาทีนเมตํ อธิวจน”**นฺติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาสุ** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๗๐) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

สพฺพสงฺขารสมโถติอาทิ สพฺพนฺติ สพฺพสงฺขารสมถาทิปทาภิเธยฺยํ สพฺพํ, อตฺถโต **นิพฺพานเมวฯ** อิทานิ ตสฺส นิพฺพานภาวํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺมา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตนฺ**ติ นิพฺพานํฯ **อาคมฺมา**ติ ปฏิจฺจ อริยมคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจยเหตุฯ **สมฺมนฺตี**ติ อปฺปฏิสนฺธิกูปสมวเสน สมฺมนฺติฯ ตถา สนฺตา จ สวิเสสํ อุปสนฺตา นาม โหนฺตีติ อาห **“วูปสมฺมนฺตี”**ติ, เอเตน สเพฺพ สงฺขารา สมฺมนฺติ เอตฺถาติ **สพฺพสงฺขารสมโถ,** นิพฺพานนฺติ ทเสฺสติฯ สพฺพสงฺขารวิสํยุเตฺตหิ นิพฺพาเน สพฺพสงฺขารวูปสมปริยาโย ญายาคโต เยวาติฯ เสเสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อุปธียติ เอตฺถ ทุกฺขนฺติ **อุปธิ,** ขนฺธาทโยฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐา**ติ สมุเจฺฉทวเสน ปริจฺจตฺตา **โหนฺติฯ สพฺพา ตณฺหา**ติ อฏฺฐสตปฺปเภทา สพฺพาปิ ตณฺหาฯ **สเพฺพ กิเลสราคา**ติ กามราครูปราคาทิเภทา สเพฺพปิ กิเลสภูตา ราคา, สเพฺพปิ วา กิเลสา อิธ กิเลสราคาติ เวทิตพฺพา, น โลภวิเสสา เอว จิตฺตสฺส วิปรีตภาวาปาทนโตฯ ยถาห ‘‘รตฺตมฺปิ จิตฺตํ วิปริณตํ, ทุฏฺฐมฺปิ จิตฺตํ วิปริณตํ, มูฬฺหมฺปิ จิตฺตํ วิปริณต’’นฺติ (ปารา. ๒๗๑) **วิรชฺชนฺตี**ติ อตฺตโน สภาวํ วิชหนฺติฯ **สพฺพํ ทุกฺข**นฺติ ชรามรณาทิเภทํ สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํฯ **ภเวน ภว**นฺติ เตน เตน ภเวน ภวนฺตรํฯ ภวนิกนฺติภาเวน **สํสิพฺพติ, ผเลน วา สทฺธึ กมฺมํ** สตณฺหเสฺสว อายตึ ปุนพฺภวภาวโตฯ **ตโต วานโต นิกฺขนฺตํ** ตตฺถ ตสฺส สพฺพโส อภาวโตฯ จิรนิสชฺชาจิรภาสเนหิ ปิฏฺฐิอาคิลายนตาลุคลโสสาทิวเสน **กายกิลมโถ เจว กายวิเหสา จ** เวทิตพฺพาฯ สา จ โข เทสนาย อตฺถํ อชานนฺตานํ, อปฺปฏิปชฺชนฺตานญฺจ วเสน, ชานนฺตานํ, ปน ปฏิปชฺชนฺตานญฺจ เทสนาย กายปริสฺสโมปิ สตฺถุ อปริสฺสโมวฯ เตนาห ภควา ‘‘น จ มํ ธมฺมาธิกรณํ วิเหเสสี’’ติ (อุทา. ๑๐)ฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“ยา อชานนฺตานํ เทสนา นาม, โส มม กิลมโถ อสฺสา”**ติฯ **อุภย**นฺติ จิตฺตกิลมโถ, จิตฺตวิเหสา จาติ **อุภยํ เปตํ พุทฺธานํ นตฺถิ,** โพธิมูเลเยว สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ

๖๕. **อนุพฺรูหนํ** สมฺปิณฺฑนํฯ **โส**ติ ‘‘อปิสฺสู’’ติ นิปาโตฯ **วิปสฺสิ**นฺติ ปฏิ-สทฺทโยเคน สามิอเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห ‘‘วิปสฺสิสฺสา’’ติฯ วุทฺธิปฺปตฺตา อจฺฉริยา วา **อนจฺฉริยาฯ** วุทฺธิอโตฺถปิ หิ อกาโร โหติ ยถา‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ติกมาติกาย ๑๑)ฯ กปฺปานํ จตฺตาริ

อสเงฺขฺยยฺยานิ สตสหสฺสญฺจ สเทวกสฺส โลกสฺส ธมฺมสํวิภาคกรณตฺถเมว ปารมิโย ปูเรตฺวา อิทานิ สมธิคตธมฺมราชสฺส ตตฺถ อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติทีปนตา, คาถาตฺถสฺส อจฺฉริยตา, ตสฺส วุทฺธิปฺปตฺติ จาติ เวทิตพฺพาฯ อตฺถทฺวาเรน หิ คาถานํ อนจฺฉริยตาฯ **โคจรา อเหสุํ**ติ อุปฏฺฐหิํสุฯ อุปฏฺฐานญฺจ วิตเกฺกตพฺพตาวาติ อาห **"ปริวิตกฺกยิตพฺพตํ ปาปุณิํสู"**ติฯ

ยทิ สุขาปฏิปทาว กถํ กิจฺฉตาติ อาห **"ปารมีปูรณกาเล"**ติอาทิฯ **เอวมาทีนิ** ทุปฺปริจฺจชานิ **เทนฺตสฺสฯ ห**-อิติ วา พฺยตฺตนฺติ เอตสฺมิํ อตฺเถ นิปาโต, "เอกํสตฺเถ"ติ เกจิฯ **ห** พฺยตฺตํ, เอกํเสน วา **อลํ** นิปฺปโยชนํ เอวํ กิเจฺฉน อธิคตสฺส ธมฺมสฺส เทเสตุนฺติ โยชนาฯ **หลนฺ**ติ "อล"นฺติ อิมินา สมานตฺถํ ปทํ "หลนฺติ วทามี"ติอาทีสุ (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑๗๒) วิยฯ **ราคโทสผุเฏฺฐหี**ติ ผุฏฺฐวิเสน วิย สเปฺปน ราเคน, โทเสน จ สมฺผุเฏฺฐหิ อภิภูเตหิฯ **ราคโทสานุคเตหี**ติ ราคโทเสหิ อนุพเนฺธหิฯ

นิจฺจาทีนนฺติ นิจฺจคฺคาหาทีนํฯ **เอวํ คต**นฺติ เอวํ ปวตฺตํ อนิจฺจาทิอากาเรน ปวตฺตํฯ **"จตุสจฺจธมฺม"**นฺติ อิทํ อนิจฺจาทีสุ, สเจฺจสุ จ ยถาลาภวเสน คเหตพฺพํฯ เอวํ คตนฺติ วา เอวํ "อนิจฺจ"นฺติอาทินา อภินิวิสิตฺวา มยา, อเญฺญหิ จ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ คตํ, ญาตํ ปฏิวิทฺธนฺติ อโตฺถฯ **กามราเคน, ภวราเคน จ รตฺตา** นีวรเณหิ นิวุตจิตฺตตาย, **ทิฏฺฐิราเคน รตฺตา** วิปรีตาภินิเวเสน **น ทกฺขนฺติ** ยาถาวโต อิมํ ธมฺมํ นปฺปฏิวิชฺฌิสฺสนฺติฯ **เอวํ คาหาเปตุ**นฺติ "อนิจฺจ"นฺติอาทินา สภาเวน ยาถาวโต ธเมฺม ชานาเปตุํฯ ราคโทสปเรตตาปิ เนสํ สมฺมูฬฺหภาเวเนวาติ อาห **"ตโมขเนฺธน อาวุฏา"**ติฯ

ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติยา การณํ วิภาเวตุํ **"กสฺมา ปนา"**ติอาทินา สยเมว โจทนํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตตฺถ ยถายํ อิทานิ ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณสมาจิณฺณธมฺมตาวเสน, สพฺพโพธิสตฺตานํ อาทิโต "กิํ เม อญฺญาตเวเสนา"ติอาทินา (พุ. วํ. ๒.๙๙) มหาภินีหาเร อตฺตโน จิตฺตสฺส สมุสฺสาหนํ อาจิณฺณสมาจิณฺณธมฺมตา วาติ อาห **"กิํ เม"**ติอาทิฯ ตตฺถ **อญฺญาตเวเสนา**ติ สเทวกํ โลกํ อุนฺนาเทโนฺต พุโทฺธ อหุตฺวา เกวลํ พุทฺธานํ สาวกภาวูปคมนวเสน อญฺญาตรูเปนฯ ติวิธํ การณํ อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติยา ปฏิปกฺขสฺส พลวภาโว, ธมฺมสฺส ปรมคมฺภีรตา, ตตฺถ จ ภควโต สาติสยํ คารวนฺติ ตํ ทเสฺสตุํ **"ตสฺส หี"**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ปฏิปกฺขา** นาม ราคาทโย กิเลสา สมฺมาปฏิปตฺติยา อนฺตรายกรตฺตาฯ เตสํ พลวภาวโต จิรปริภาวนาย สตฺตสนฺตานโต ทุพฺพิโสธิยตาย เต สเตฺตมตฺตหตฺถิโน วิย ทุพฺพลํ ปุริสํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อนยพฺยสนํ อาปาเทนฺตา อเนกสตโยชนายามวิตฺถารํ สุนิจิตํ ฆนสนฺนิเวสํ กณฺฏกทุคฺคมฺปิ อธิเสนฺติฯ ทูรปฺปเภท ทุเจฺฉชฺชตาหิ ทุพฺพิโสธิยตํ ปน ทเสฺสตุํ **"อถสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ จ อโนฺต อามฏฺฐตาย **กญฺชิกปุณฺณลาพุ** จิรปริวาสิกตาย **ตกฺกภริตจาฏิ** เสฺนหตินฺตทุพฺพลภาเวน **วสาเตลปีตปิโลติกา;** เตลมิสฺสิตตาย **อญฺชนมกฺขิตหตฺถา** ทุพฺพิโสธนียา วุตฺตาฯ หีนูปมา เจตา รูปปฺปพนฺธภาวโต, อจิรกาลิกตฺตา จ มลีนตาย, กิเลสสํกิเลโส เอว ปน ทุพฺพิโสธนียตโร อนาทิกาลิกตฺตา, อนุสยิตตฺตา จฯ เตนาห **"อติสํกิลิฏฺฐา"**ติฯ ยถา จ ทุพฺพิโสธนียตาย เอวํ คมฺภีรทุทฺทสทุรนุโพธานมฺปิ วุตฺตอุปมา หีนูปมาวฯ

คมฺภีโรปิ ธโมฺม ปฏิปกฺขวิธมเนน สุปากโฏ ภเวยฺย, ปฏิปกฺขวิธมนํ ปน สมฺมาปฏิปตฺติปฏิพทฺธํ, สา สทฺธมฺมสวนาธีนา, ตํ สตฺถริ, ธเมฺม จ ปสาทายตฺตํฯ โส วิเสสโต โลเก สมฺภาวนียสฺส ครุกาตพฺพสฺส อภิปตฺถนาเหตุโกติ ปนาฬิกาย สตฺตานํ ธมฺมสมฺปฏิปตฺติยา พฺรหฺมยาจนาทินิมิตฺตนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **"อปิจา"**ติอาทิมาหฯ

๖๖. ‘‘อญฺญตโร’’ติ อปฺปญฺญาโต วิย กิญฺจาปิ วุตฺตํ, อถ โข ปากโฏ ปญฺญาโตติ ทเสฺสตุํ **“อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ เชฏฺฐกมหาพฺรหฺมา”**ติ วุตฺตํฯ มหาพฺรหฺมภวเน **เชฏฺฐกมหาพฺรหฺมาฯ** โส หิ สโกฺก วิย กามเทวโลเก, พฺรหฺมโลเก จ ปากโฏ ปญฺญาโตฯ อุปกฺกิเลสภูตํ อปฺปํ ราคาทิรชํ เอตสฺสาติ **อปฺปรชํ,** อปฺปรชํ อกฺขิ ปญฺญาจกฺขุ เยสํ เต ตํสภาวาติ กตฺวา **อปฺปรชกฺขชาติกา**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ปญฺญามเย”**ติอาทิมาหฯ อปฺปํ ราคาทิรชํ เยสํ เต ตํสภาวา **อปฺปรชกฺขชาติกา**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อสฺสวนตา**ติ ‘‘สยํ อภิญฺญา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘, ๔๐๕; ม. นิ. ๑.๑๕๔, ๔๔๔) วิย กรเณ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **“อสฺสวนตาย”**ติฯ **ทสปุญฺญกิริยวตฺถุวเสนา**ติ ทานาทิทสวิธวิมุตฺติปริปาจนียปุญฺญกิริยวตฺถูนํ วเสนฯ เตนาห **“กตาธิการา”**ติอาทิฯ **ปปญฺจสูทนิยํ** ปน ‘‘ทฺวาทสปุญฺญกิริยวเสนา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๘๒) วุตฺตํ, ตํ ทานาทีสุ สรณคมนปรหิตปริณามนทฺวย ปกฺขิปนวเสน วุตฺตํฯ

๖๙. ครุฏฺฐานิเยสุ คารววเสน ครุกรปตฺถนา **อเชฺฌสนา,** สาปิ อตฺถโต ปตฺถนา เอวาติ วุตฺตํ **“ยาจน”**นฺติฯ ปเทสวิสยญาณทสฺสนํ หุตฺวา พุทฺธานํเยว อาเวณิกภาวโต อิทํ ญาณทฺวยํ ‘‘พุทฺธจกฺขู’’ติ วุจฺจตีติ อาห **“อิเมสญฺหิ ทฺวินฺนํ ญาณานํ พุทฺธจกฺขูติ นาม”**นฺติฯ **ติณฺณํ มคฺคญาณาน**นฺติ เหฏฺฐิมานํ ติณฺณํ มคฺคญาณานํ **“ธมฺมจกฺขู”**ติ นามํ, จตุสจฺจธมฺมทสฺสนนฺติ กตฺวา ทสฺสนมตฺตภาวโตฯ ยโต ตานิ ญาณานิ วิชฺชูปมาภาเวน วุตฺตานิ, อคฺคมคฺคญาณํ ปน ญาณกิจฺจสฺส สิขาปฺปตฺติยา ทสฺสนมตฺตํ น โหตีติ ‘‘ธมฺมจกฺขู’’ติ น วุจฺจตีติฯ ยโต ตํ วชิรูปมาภาเวน วุตฺตํฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘อปฺปรชกฺขชาติกา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนวฯ ยสฺมา มนฺทกิเลสา **“อปฺปรชกฺขา”**ติ วุตฺตา, ตสฺมา พหลกิเลสา **“มหารชกฺขา”**ติ เวทิตพฺพาฯ ปฏิปกฺขวิธมนสมตฺถตาย **ติกฺขานิ** สูรานิ วิสทานิ, วุตฺตวิปริยาเยน **มุทูนิฯ สทฺธาทโย อาการา**ติ สทฺทหนาทิปฺปกาเร วทติฯ **สุนฺทรา**ติ กลฺยาณาฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ปน ‘‘เยสํ อาสยาทโย โกฏฺฐาสา สุนฺทรา, เต สฺวาการา’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๑๔) วุตฺตํ, ตํ อิมาย อตฺถวณฺณนาย อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ ยโต สทฺธาสมฺปทาทิวเสน อชฺฌาสยสฺส สุนฺทรตาติ, ตพฺพิปริยายโต อสุนฺทรตาติฯ **การณํ** นาม ปจฺจยากาโร, สจฺจานิ วาฯ **ปรโลก**นฺติ สมฺปรายํฯ ตํ ทุกฺขาวหํ วชฺชํ วิย ภยโต ปสฺสิตพฺพนฺติ วุตฺตํ **“ปรโลกเญฺจว วชฺชญฺจ ภยโต ปสฺสนฺตี”**ติฯ สมฺปตฺติภวโต วา อญฺญตฺตา วิปตฺติภโว ‘‘ปรโลโก’’ติ วุตฺตํ **“ปร…เป…. ปสฺสนฺตี”**ติฯ

อยํ ปเนตฺถ ปาฬีติ เอตฺถ ‘‘อปฺปรชกฺขา’’ทิปทานํ อตฺถวิภาวเน อยํ ตสฺส ตถาภาวสาธกปาฬิฯ สทฺธาทีนญฺหิ วิมุตฺติปริปาจกธมฺมานํ พลวภาโว ตปฺปฏิปกฺขานํ ปาปธมฺมานํ ทุพฺพลภาเวเนว โหติ, เตสญฺจ พลวภาโว สทฺธาทีนํ ทุพฺพลภาเวนาติ วิมุตฺติปริปาจกธมฺมานํ สวิเสสํ อตฺถิตานตฺถิตาวเสน ‘‘อปฺปรชกฺขา มหารชกฺขา’’ติ อาทโย ปาฬิยํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๑) วิภชิตฺวา ทสฺสิตาฯ อิติ สทฺธาทีนํ วเสน ปญฺจ อปฺปรชกฺขา, อสทฺธิยาทีนํ วเสน ปญฺจ มหารชกฺขาฯ เอวํ ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยาทโยติ วิภาวิตา ปญฺญาส ปุคฺคลาฯ สทฺธาทีนํ ปน อนฺตรเภเทน อเนกเภทา เวทิตพฺพาฯ ขนฺธาทโย เอว ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน **โลโก,** สมฺปตฺติภวภูโต โลโก **สมฺปตฺติภวโลโก,** สุคติสงฺขาโต อุปปตฺติภโว, สมฺปตฺติ สมฺภวติ เอเตนาติ **สมฺปตฺติสมฺภวโลโก** สุคติสํวตฺตนิโย กมฺมภโวฯ ทุคฺคติสงฺขาตอุปปตฺติภวทุคฺคติสํวตฺตนิยกมฺมภวา **วิปตฺติภวโลกวิปตฺติสมฺภวโลกาฯ**

ปุน เอกกทุกาทิวเสน โลกํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“เอโก โลโก”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อาหาราทโย หิ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน **โลโก**ติฯ ตตฺถ **“เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา”**ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๓; อ. นิ. ๑๐.๒๗, ๒๘; ปฏิ. ม. ๑.๒, ๑๑๒, ๒๐๘) ยายํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย

สพฺพสงฺขารานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา วุตฺตา, ตาย สโพฺพ สงฺขารโลโก เอโก เอกวิโธ ปการนฺตรสฺสาภาวโตฯ **“เทฺว โลกา”**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นามคฺคหเณน เจตฺถ นิพฺพานสฺส อคฺคหณํ ตสฺส อโลกสภาวตฺตาฯ นนุ จ ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ เอตฺถ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย มคฺคผลานมฺปิ โลกตา อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ ปริเญฺญยฺยานํ ทุกฺขสจฺจธมฺมานํ ‘‘อิธ โลโก’’ติ อธิเปฺปตตฺตาฯ อถ วา น ลุชฺชติ น ปลุชฺชตีติ โย คหิโต, ตถา น โหติ, โส โลโกติ ตํคหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตาฯ อุปาทานานํ อารมฺมณภูตา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธาฯ** อนุโรธาทิวตฺถุภูตา ลาภาทโย **อฏฺฐ โลกธมฺมาฯ ทสายตนานี**ติ ทส รูปายตนานิ วิวฏฺฏชฺฌาสยสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ตสฺส จ สพฺพํ เตภูมกกมฺมํ ครหิตพฺพํ, วชฺชิตพฺพญฺจ หุตฺวา อุปฏฺฐาตีติ วุตฺตํ **“สเพฺพ อภิสงฺขารา วชฺชํ, สเพฺพ ภวคามิกมฺมา วชฺช”**นฺติฯ เยสํ ปุคฺคลานํ สทฺธาทโย มนฺทา, เต อิธ ‘‘อสฺสทฺธา’’ติอาทินา วุตฺตาฯ น ปน สเพฺพน สพฺพํ สทฺธาทีนํ อภาวโตติ อปฺปรชกฺขทุกาทีสุ ปญฺจสุ ทุเกสุ เอเกกสฺมิํ ทส ทส กตฺวา **“ปญฺญาสาย อาการเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชานาตี”**ติ วุตฺตํฯ อถ วา อนฺวยโต, พฺยติเรกโต จ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปโรปริยตฺตํ ชานาตีติ กตฺวา ตถา วุตฺตํฯ เอตฺถ จ อปฺปรชกฺขาทิวเสน อาวชฺชนฺตสฺส ภควโต เต สตฺตา ปุญฺชปุญฺชาว หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ, น เอเกกาฯ

อุปฺปลานิ เอตฺถ สนฺตีติ **อุปฺปลินี,** คโจฺฉปิ ชลาสโยปิ, อิธ ปน ชลาสโย อธิเปฺปโตติ อาห **“อุปฺปลวเน”**ติฯ ยานิ อุทกสฺส อโนฺต นิมุคฺคาเนว หุตฺวา ปุสนฺติ วฑฺฒนฺติ, ตานิ **อโนฺตนิมุคฺคโปสีนิฯ ทีปิตานี**ติ อฏฺฐกถายํ ปกาสิตานิ, อิเธว วา ‘‘อญฺญานิปี’’ติอาทินา ทีปิตานิฯ **อุคฺฆฏิตญฺญู**ติ อุคฺฆฏฺฏนํ นาม ญาณุคฺฆฏฺฏนํ, ญาเณ อุคฺฆฏิตมเตฺต เอว ชานาตีติ อโตฺถฯ วิปญฺจิตํ วิตฺถารเมวมตฺถํ ชานาตีติ **วิปญฺจิตญฺญูฯ** อุเทฺทสาทีหิ เนตโพฺพติ **เนโยฺยฯ สห อุทาหฏฺฐเวลายา**ติ อุทาหาเร ธมฺมสฺส อุเทฺทเส อุทาหฏฺฐมเตฺต เอวฯ **ธมฺมาภิสมโย**ติ จตุสจฺจธมฺมสฺส ญาเณน สทฺธิํ อภิสมโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา นเยน สงฺขิเตฺตน มาติกาย ทีปิยมานาย เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิตุํ สมโตฺถ **“ปุคฺคโล อุคฺฆฏิตญฺญู”**ติ วุจฺจติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ สงฺขิเตฺตน มาติกํ ฐเปตฺวา วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ **“ปุคฺคโล วิปญฺจิตญฺญู”**ติ วุจฺจติฯ **อุเทฺทสโต**ติ อุเทฺทสเหตุ, อุทฺทิสนฺตสฺส, อุทฺทิสาเปนฺตสฺส วาติ อโตฺถฯ **ปริปุจฺฉโต**ติ อตฺถํ ปริปุจฺฉนฺตสฺสฯ **อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ อนุกฺกเมน อรหตฺตปฺปโตฺต โหติฯ **น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ เตน อตฺตภาเวน มคฺคํ วา ผลํ วา อนฺตมโส ฌานํ วา วิปสฺสนํ วา นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกติฯ **อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปทปรโม**ติ อยํ ปุคฺคโล พฺยญฺชนปทเมว ปรมํ อสฺสาติ ‘‘ปทปรโม’’ติ วุจฺจติฯ

เยติ เย ทุวิเธ ปุคฺคเล สนฺธาย วุตฺตํ วิภเงฺค **กมฺมาวรเณนา**ติ ปญฺจวิเธน อานนฺตริยกเมฺมนฯ **วิปากาวรเณนา**ติ อเหตุกปฏิสนฺธิยาฯ ยสฺมา ทุเหตุกานมฺปิ อริยมคฺคปฏิเวโธ นตฺถิ, ตสฺมา ทุเหตุกปฏิสนฺธิปิ ‘‘วิปากาวรณเมวา’’ติ เวทิตพฺพาฯ **กิเลสาวรเณนา**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยาฯ **อสฺสทฺธา**ติ พุทฺธาทีสุ สทฺธา รหิตาฯ **อจฺฉนฺทิกา**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทรหิตา, อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา อจฺฉนฺทิกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐาฯ **ทุปฺปญฺญา**ติ ภวงฺคปญฺญาย ปริหีนา, ภวงฺคปญฺญาย ปน ปริปุณฺณายปิ ยสฺส ภวงฺคํ โลกุตฺตรสฺส ปจฺจโย น โหติ, โสปิ ทุปฺปโญฺญ เอว นามฯ **อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺต**นฺติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ อริยมคฺคํ โอกฺกมิตุํ อธิคนฺตุํ อภพฺพาฯ **“น กมฺมาวรเณนา”**ติอาทีนิ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพานิฯ

“ราคจริตา”ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรมตฺถทีปนิยํ [ปรมตฺถมญฺชูสายํ วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายนฺติ ภวิตพฺพํ –

‘‘สา เอสา ปรมตฺถานํ, ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ;
นิธานโต ปรมตฺถ-มญฺชูสา นาม นามโต’’ติฯ (วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกาย นิคมเน สยเมว วุตฺตตฺตา)] วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํ;

๗๐. **อารพฺภา**ติ อตฺตโน อธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส ภควโต ชานาปนํ อุทฺทิสฺสาติ อโตฺถฯ เสโล ปพฺพโต อุโจฺจ โหติ ถิโร จ, น ปํสุปพฺพโต, มิสฺสกปพฺพโต วาติ อาห **“เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนี”**ติฯ **ธมฺมมยํ ปาสาท**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมมาหฯ โส หิ ปพฺพตสทิโส จ โหติ สพฺพธเมฺม อติกฺกมฺม อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ปาสาทสทิโส จ, ปญฺญาปริยาโย วา อิธ ธมฺม-สโทฺทฯ สา หิ อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ปาสาโทติ อภิธเมฺม (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖) นิทฺทิฏฺฐาฯ ตถา จาห –

‘‘ปญฺญาปาสาทมารุยฺห, อโสโก โสกินึ ปชํ;
ปพฺพตโฏฺฐว ภูมเฏฺฐ, ธีโร พาเล อเวกฺขตี’’ติฯ (ธ. ป. ๒๘);

“ยถา หี”ติอาทีสุ ยถา ปพฺพเต ฐตฺวา รตฺตนฺธกาเร เหฏฺฐา โอโลเกนฺตสฺส ปุริสสฺส เขเตฺต เกทารปาฬิกุฏิโย, ตตฺถ สยิตมนุสฺสา จ น ปญฺญายนฺติ อนุชฺชลภาวโตฯ กุฏิกาสุ ปน อคฺคิชาลา ปญฺญายติ อุชฺชลภาวโต เอวํ ธมฺมปาสาทมารุยฺห สตฺตโลกํ โอโลกยโต ภควโต ญาณสฺส อาปาถํ นาคจฺฉนฺติ อกตกลฺยาณา สตฺตา ญาณคฺคินา อนุชฺชลภาวโต, อนฺธการภาวโต จ รตฺตึ ขิตฺตา สรา วิย โหนฺติฯ กตกลฺยาณา ปน ภพฺพปุคฺคลา ทูเร ฐิตาปิ ภควโต ญาณสฺส อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ ปริปกฺกญาณคฺคิตาย สมุชฺชลภาวโต, อุฬารสนฺตานตาย หิมวนฺตปพฺพโต วิย จาติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

อุเฏฺฐหีติ ตุวํ ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกตาสงฺขาตสโงฺกจาปตฺติโต กิลาสุภาวโต อุฏฺฐหฯ **วีริยวนฺตตายา**ติ สาติสย จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยวนฺตตายฯ วีรสฺส หิ ภาโว, กมฺมํ วา **วีริยํ**ฯ กิเลสมารสฺส วิย มจฺจุมารสฺสปิ อายตึ อสมฺภวโต **“มจฺจุกิเลสมาราน”**นฺติ วุตฺตํฯ อภิสงฺขารมารวิชยสฺส อคฺคหณํ กิเลสมารวิชเยเนว ตพฺพิชยสฺส โชติตภาวโตฯ **วาหนสมตฺถตายา**ติ สํสารมหากนฺตารโต นิพฺพานสงฺขาตํ เขมปฺปเทสํ สมฺปาปนสมตฺถตายฯ

๗๑. ‘‘อปารุตํ เตสํ อมตสฺส ทฺวาร’’นฺติ เกจิ ปฐนฺติฯ นิพฺพานสฺส ทฺวารํ ปวิสนมคฺค วิวริตฺวา ฐปิโต มหากรุณูปนิสฺสเยน สยมฺภุญาเณน อธิคตตฺตาฯ **สทฺธํ ปมุญฺจนฺตู**ติ สทฺธํ ปเวเทนฺตุ, อตฺตโน สทฺทหนาการํ อุปฏฺฐาเปนฺตูติ อโตฺถฯ สุเขน อกิเจฺฉน ปวตฺตนียตาย **สุปฺปวตฺติตํฯ น ภาสึ** น ภาสิสฺสามีติ จิเนฺตสิฯ

อคฺคสาวกยุควณฺณนา

๗๓. **สลฺลปิตฺวา**ติ ‘‘วิปฺปสนฺนานิ โข เต อาวุโส อินฺทฺริยานี’’ติอาทินา (มหาว. ๖๐) อาลาปสลฺลาปํ กตฺวาฯ ตณฺหิสฺส อปรภาเค สตฺถุ สนฺติกํ อุปสงฺกมนสฺส ปจฺจโย อโหสิฯ

๗๕-๖. **อนุปุพฺพึ กถ**นฺติ อนุปุพฺพิยา อนุปุพฺพํ กเถตพฺพํ กถํฯ กา ปน สาติ? ทานาทิกถาฯ ตตฺถ **ทานกถา** ตาว ปจฺรชเนสุ ปวตฺติยา สพฺพสาธารณตฺตา, สุกรตฺตา, สีเล ปติฏฺฐานสฺส อุปายภาวโต จ อาทิโต กถิตาฯ ปริจฺจาคสีโล หิ ปุคฺคโล ปริคฺคหวตฺถูสุ นิสฺสงฺคภาวโต สุเขเนว สีลานิ สมาทิยติ, ตตฺถ จ สุปฺปติฏฺฐิโต โหติฯ สีเลน ทายกปฏิคฺคาหกวิสุทฺธิโต

ปรานุคฺคหํ วตฺวา ปรปีฬานิวตฺติวจนโต, กิริยธมฺมํ วตฺวา อกิริยธมฺมวจนโต, โภคสมฺปตฺติเหตุํ วตฺวา ภวสมฺปตฺติเหตุวจนโต จ **ทานกถานนฺตรํ สีลกถา** กถิตา, ตเญฺจ ทานสีลํ วฏฺฏนิสฺสิตํ, อยํ ภวสมฺปตฺติ ตสฺส ผลนฺติ ทสฺสนตฺถํ, อิเมหิ จ ทานสีลมเยหิ ปณีตปณีตตราทิเภทภินฺนหิ ปุญฺญกิริยวตฺถูหิ เอตา จาตุมหาราชิกาทีสุ ปณีตปณีตตราทิเภทภินฺนา อปริเมยฺยาทิพฺพโภคภวสมฺปตฺติโย โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ **ตทนนฺตรํ สคฺคกถํฯ** วตฺวา อยํ สโคฺค ราคาทีหิ อุปกฺกิลิโฏฺฐ, สพฺพทา อนุปกฺกิลิโฏฺฐ อริยมโคฺคติ ทสฺสนตฺถํ **สคฺคานนฺตรํ มคฺคกถา** กเถตพฺพาฯ มคฺคญฺจ กเถเนฺตน ตทธิคมุปายทสฺสนตฺถํ สคฺคปริยาปนฺนาปิ, ปเคว อิตเร สเพฺพปิ กามา นาม พหฺวาทีนวา, อนิจฺจา อธุวา, วิปริณามธมฺมาติ **กามานํ อาทีนโว,** หีนา, คมฺมา, โปถุชฺชนิกา, อนริยา, อนตฺถสญฺหิตาติ เตสํ **โอกาโร** ลามกภาโว, สเพฺพปิ ภวา กิเลสานํ วตฺถุภูตาติ **ตตฺถ สํกิเลโส,** สพฺพโส กิเลสวิปฺปมุตฺตํ นิพฺพานนฺติ **เนกฺขเมฺม อานิสํโส** จ กเถตโพฺพติ อยมโตฺถ **มคฺคนฺตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สเทฺทน อาทิอตฺถโชตเกน โพธิโตติ เวทิตพฺพํฯ

สุขานํ นิทานนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกานํ, สมฺปรายิกานํ, นิพฺพานปฏิสํยุตฺตานญฺจาติ สเพฺพสมฺปิ สุขานํ การณํฯ ยญฺหิ กิญฺจิ โลเก โภคสุขํ นาม, ตํ สพฺพํ ทานนิทานนฺติ ปากโฏ ยมโตฺถฯ ยํ ปน ตํ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานปฏิสํยุตฺตํ สุขํ, ตสฺสาปิ ทานํ อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติเยวฯ **สมฺปตฺตีนํ มูล**นฺติ ยา อิมา โลเก ปเทสรชฺชํ สิริสฺสริยํ สตฺตรตนสมุชฺชลจกฺกวตฺติสมฺปทาติ เอวํปเภทา มานุสิกา สมฺปตฺติโย, ยา จ จาตุมหาราชิกจาตุมหาราชาทิเภทา ทิพฺพสมฺปตฺติโย, ยา วา ปนญฺญาปิ สมฺปตฺติโย, ตาสํ สพฺพาสํ อิทํ ทานํ นาม มูลํ การณํฯ **โภคานนฺ**ติ ภุญฺชิตพฺพเฏฺฐน **"โภโค"**ติ ลทฺธนามานํ มนาปิยรูปาทีนํ, ตนฺนิสฺสยานญฺจ อุปโภคสุขานํฯ อวสฺสยเฏฺฐน **ปติฏฺฐาฯ วิสมคตสฺสา**ติ พฺยสนปฺปตฺตสฺสฯ **ตาณ**นฺติ รกฺขา ตโต ปริปาลนโตฯ **เลณ**นฺติ พฺยสเนหิ ปริปาจิยมานสฺส โอลียนปเทโสฯ **คตี**ติ คนฺตพฺพฏฺฐานํฯ **ปรายณ**นฺติ ปฏิสรณํฯ **อวสฺสโย**ติ วินิปติตุํ อเทโนฺต นิสฺสโยฯ **อารมฺมณ**นฺติ โอลุพฺภารมฺมณํฯ

รตนมยสีหาสนสทิสนฺติ สพฺพรตนมยสตฺตงฺคมหาสีหาสนสทิสํ มหคฺฆํ หุตฺวา สพฺพโส วินิปติตุํ อปฺปทานโตฯ **มหาปถวิสทิสํ** คตคตฏฺฐาเน ปติฏฺฐาย ลภาปนโตฯ **อาลมฺพนรชฺชุสทิส**นฺติ ยถา ทุพฺพลสฺส ปุริสสฺส อาลมฺพนรชฺชุ อุตฺติฏฺฐโต, ติฏฺฐโต จ อุปตฺถมฺภ, เอวํ ทานํ สตฺตานํ สมฺปตฺติภเว อุปฺปตฺติยา, ฐิติยา จ ปจฺจยภาวโตฯ **ทุกฺขนิตฺถรณเฏฺฐนา**ติ ทุคฺคติทุกฺขนิตฺถรณเฏฺฐนฯ **สมสฺสาสนเฏฺฐนา**ติ โลภมจฺฉริยาทิปฏิสตฺตุปทฺทวโต สมฺมเทว อสฺสาสนเฏฺฐนฯ **ภยปริตฺตาณเฏฺฐนา**ติ ทาลิทฺทิยภยโต ปริปาลนเฏฺฐนฯ **มเจฺฉรมลาทีหี**ติ มเจฺฉรโลภโทสอิสฺสาวิจิกิจฺฉาทิฏฺฐิ อาทิจิตฺตมเลหิฯ **อนุปลิตฺตเฏฺฐนา**ติ อนุปกฺกิลิฏฺฐตายฯ **เตส**นฺติ มเจฺฉรมลาทิกจวรานํฯ เอเตหิ เอว **ทุราสทเฏฺฐนฯ อสนฺตาสนเฏฺฐนา**ติ อนภิภวนียตาย สนฺตาสาภาเวนฯ โย หิ ทายโก ทานปติ, โส สมฺปติปิ กุโตจิ น ภายติ, ปเคว อายติํฯ ธมฺมสีเสน ปุคฺคโล วุโตฺตฯ **พลวนฺตเฏฺฐนา**ติ มหาพลวตายฯ ทายโก หิ ทานปติ สมฺปติ ปกฺขพเลน พลวา โหติ, อายติํ ปน กายพลาทีหิปิฯ **อภิมงฺคลสมฺมตเฏฺฐนา**ติ "วฑฺฒิการณ"นฺติ อภิสมฺมตภาเวนฯ วิปตฺติภวโต สมฺปตฺติภวูปนยนํ **เขมนฺตภูมิสมฺปาปนํ,** ภวสงฺคามโต โยคเกฺขมสมฺปาปนญฺจ **เขมนฺตภูมิสมฺปาปนโฏฺฐฯ**

อิทานิ ทานํ วฏฺฏคตา อุกฺกํสปฺปตฺตา สมฺปตฺติโย วิย วิวฏฺฏคตาปิ ตา สมฺปาเทตีติ โพธิจริยภาเวนปิ ทานคฺุเณ ทเสฺสตุํ **"ทานญฺหี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สกฺกมารพฺรหฺมสมฺปตฺติโย อตฺตหิตาย เอว, จกฺกวตฺติสมฺปตฺติ ปน อตฺตหิตาย, ปรหิตาย จาติ ทเสฺสตุํ สา ตาสํ ปรโต วุตฺตา, เอตา โลกิยา, อิมา ปน โลกุตฺตราติ ทเสฺสตุํ ตโต ปรํ **"สาวกปารมีญาณ"**นฺติอาทิ

วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐตรุกฺกฏฺฐตมาติ ทเสฺสตุํ กเมน ญาณตฺตยํ วุตฺตํฯ เตสํ ปน ทานสฺส ปจฺจยภาโว เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ เอเตเนวสฺส พฺรหฺมสมฺปตฺติยาปิ ปจฺจยภาโว ทีปิโตติ เวทิตโพฺพฯ

ทานญฺจ นาม ทกฺขิเณยฺเยสุ หิตชฺฌาสเยน วา ปูชนชฺฌาสเยน วา อตฺตโน สนฺตกสฺส ปเรสํ ปริจฺจชนํ, ตสฺมา ทายโก สเตฺตสุ เอกนฺตหิตชฺฌาสโย ปุริสปุคฺคโล, โส ''ปเรสํ หึสติ, ปเรสํ วา สนฺตกํ หรตี''ติ อฏฺฐานเมตนฺติ อาห **''ทานํ ททโนฺต สีลํ สมาทาตุํ สโกฺกตี''**ติฯ **สีลสทิโส อลงฺกาโร นตฺถี**ติ อกิตฺติมํ หุตฺวา สพฺพกาลํ โสภาวิเสสาวหตฺตาฯ **สีลปุปฺผสทิสํ ปุปฺผํ นตฺถี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สีลคนฺธสทิโส คโนฺธ นตฺถี**ติ เอตฺถ ''จนฺทนํ ตครํ วาปี''ติอาทิกา (ธ. ป. ๕๕) คาถา, ''คโนฺธ อิสีนํ จิรทิกฺขิตานํ, กายา จุโต คจฺฉติ มาลุเตนา''ติอาทิกา (ชา. ๒.๑๗.๕๕) จ วตฺตพฺพา ฯ สีลญฺหิ สตฺตานํ อาภรณเญฺจว อลงฺกาโร จ คนฺธวิเลปนญฺจ ปรสฺส ทสฺสนียภาววาวหญฺจฯ เตนาห **''สีลาลงฺกาเรน หี''**ติอาทิฯ

''อยํ สโคฺค ลพฺภตี''ติ อิทํ มชฺฌิเมหิ ฉนฺทาทีหิ อารทฺธํ สีลํ สนฺธายาหฯ เตนาห สโกฺก เทวราชา –

''หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี''ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๔๒๙);

อิโฏฺฐติ สุโข, **กโนฺต**ติ กมนีโย, **มนาโป**ติ มนวฑฺฒนโก, ตํ ปนสฺส อิฏฺฐาทิภาวํ ทเสฺสตุํ **''นิจฺจเมตฺถ กีฬา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิจฺจ**นฺติ สพฺพกาลํ **กีฬา**ติ กามูปสํหิตา สุขวิหาราฯ **สมฺปตฺติโย**ติ โภคสมฺปตฺติโยฯ **ทิพฺพ**นฺติ ทิพฺพภวํ เทวโลกปริยาปนฺนํฯ **สุข**นฺติ กายิกํ, เจตสิกญฺจ สุขํฯ **ทิพฺพสมฺปตฺติ**นฺติ ทิพฺพภวํ อายุสมฺปตฺตึ, วณฺณยสอิสฺสริยสมฺปตฺตึ, รูปาทิสมฺปตฺติญฺจฯ **เอวมาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ยามาทีหิ อนุภวิตพฺพํ ทิพฺพสมฺปตฺตึ วทติฯ

อปฺปสฺสาทาติ นิรสฺสาทา ปณฺฑิเตหิ ยถาภูตํ ปสฺสเนฺตหิ ตตฺถ อสฺสาเทตพฺพตาภาวโตฯ **พหุทุกฺขา**ติ มหาทุกฺขา สมฺปติ, อายติญฺจ วิปุลทุกฺขานุพนฺธตฺตาฯ **พหุปายาสา**ติ อเนกวิธปริสฺสยาฯ **เอตฺถา**ติ กาเมสุฯ **ภิโยฺย**ติ พหุํฯ **โทโส**ติ อนิจฺจตาทินา, อปฺปสฺสาทตาทินา จ ทูสิตภาโว, ยโต เต วิญฺญูนํ จิตฺตํ นาราเธนฺติฯ อถ วา อาทีนํ วาติ ปวตฺตตีติ **อาทีนโว,** ปรมกปณตา, ตถา จ กามา ยถาภูตํ ปจฺจเวกฺขนฺตานํ ปจฺจุปติฏฺฐนฺติฯ **ลามกภาโว**ติ นิหีนภาโว อเสเฏฺฐหิ เสวิตพฺพตฺตา, เสเฏฺฐหิ น เสวิตพฺพตฺตา จฯ **สํกิลิสฺสน**นฺติ วิพาเธตพฺพตา อุปตาเปตพฺพตาฯ **เนกฺขเมฺม อานิสํส**นฺติ เอตฺถ ยตฺตกา กาเมสุ อาทีนวา, ตปฺปฏิปกฺขโต ตตฺตกา เนกฺขเมฺม อานิสํสาฯ อปิ จ ''เนกฺขมฺมํ นาเมตํ อสมฺพาธํ อสํกิลิฏฺฐํ, นิกฺขนฺตํ กาเมหิ, นิกฺขนฺตํ กามสญฺญาย, นิกฺขนฺตํ กามวิตเกฺกหิ, นิกฺขนฺตํ กามปริฬาเหหิ, นิกฺขนฺตํ พฺยาปาทโต''ติอาทินา (สารตฺถ. ฏี. ๓.๒๖ มหาวเคฺค) นเยน เนกฺขเมฺม อานิสํเส ปกาเสสิ, ปพฺพชฺชาย, ฌานาทีสุ จ คุเณ วิภาเวสิ วเณฺณสิฯ

วุตฺตนยนฺติ เอตฺถ ยํ อวุตฺตนยํ ''กลฺลจิเตฺต''ติอาทิ, ตตฺถ **กลฺลจิเตฺต**ติ กมฺมนิยจิเตฺต, เหฏฺฐา ปวตฺติตเทสนาย อสฺสทฺธิยาทีนํ จิตฺตโทสานํ วิคตตฺตา อุปริเทสนาย ภาชนภาวูปคมเนน กมฺมกฺขมจิเตฺตติ อโตฺถฯ อสฺสทฺธิยาทโย หิ ยสฺมา จิตฺตสฺส โรคภูตา ตทา เต วิคตา, ตสฺมา อโรคจิเตฺตติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐิมานาทิกิเลสวิคมเนน **มุทุจิเตฺต**ฯ กามจฺฉนฺทาทิวิคเมน **วินีวรณจิเตฺต**ฯ สมฺมาปฏิปตฺติยํ อุฬารปีติปาโมชฺชโยเคน **อุทคฺคจิเตฺต**ฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา **ปสนฺนจิเตฺต**ฯ ยทา จ ภควา อญฺญาสีติ สมฺพโนฺธฯ อถ วา **กลฺลจิเตฺต**ติ กามจฺฉนฺทวิค

เมน อโรคจิเตฺตฯ **มุทุจิเตฺต**ติ พฺยาปาทวิคเมน เมตฺตาวเสน อกถินจิเตฺตฯ **วินีวรณจิเตฺต**ติ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจวิคเมน วิกฺเขปสฺส วิคตตฺตา เตน อปิหิตจิเตฺตฯ **อุทคฺคจิเตฺต**ติ ถินมิทฺธวิคเมน สมฺปคฺคหิตวเสน อลีนจิเตฺตฯ **ปสนฺนจิเตฺต**ติ วิจิกิจฺฉาวิคเมน สมฺมาปฏิปตฺติยํ อธิมุตฺตจิเตฺต, เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

“เสยฺยถาปี”ติอาทินา อุปมาวเสน เนสํ สํกิเลสปฺปหานํ, อริยมคฺคุปฺปาทญฺจ ทเสฺสติฯ **อปคตกาฬก**นฺติ วิคตกาฬกํฯ **สมฺมเทวา**ติ สุฏฺฐุ เอวฯ **รชน**นฺติ นีลปีตาทิรงฺคชาตํฯ **ปฏิคฺคเณฺหยฺยา**ติ คเณฺหยฺย ปภสฺสรํ ภเวยฺยฯ **ตสฺมิํเยว อาสเน**ติ ติสฺสเมว นิสชฺชายํ, เอเตน เนสํ ลหุวิปสฺสกตา, ติกฺขปญฺญตา, สุขปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญตา จ ทสฺสิตา โหติฯ **วิรช**นฺติ อปายคมนียราครชาทีนํ วิคเมน วิรชํฯ อนวเสสทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉามลาปคมเนน **วีตมลํฯ** ปฐมมคฺควชฺฌกิเลสรชาภาเวน วา **วิรชํฯ** ปญฺจวิธทุสฺสีลฺยมลาปคมเนน **วีตมลํฯ ธมฺมจกฺขุ**นฺติ พฺรหฺมายุสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๓๘๓) เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา วุตฺตา, จูฬราหุโลวาเท (ม. นิ. ๓.๔๑๖) อาสวกฺขโย, อิธ ปน โสตาปตฺติมโคฺค อธิเปฺปโตฯ **“ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม”**นฺติ ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนนฺติฯ นนุ จ มคฺคญาณํ อสงฺขตธมฺมารมฺมณํ, น สงฺขตธมฺมารมฺมณนฺติ? สจฺจเมตํฯ ยสฺมา ตํ นิโรธํ อารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจวเสน สพฺพสงฺขตํ ปฏิวิชฺฌนฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ตถา วุตฺตํฯ

‘‘สุทฺธํ วตฺถ’’นฺติ นิทสฺสิตอุปมายํ อิทํ อุปมาสํสนฺทนํ วตฺถํ วิย จิตฺตํ, วตฺถสฺส อาคนฺตุกมเลหิ กิลิฏฺฐภาโว วิย จิตฺตสฺส ราคาทิมเลหิ สํกิลิฏฺฐภาโว , โธวนสิลา วิย อนุปุพฺพิกถา, อุทกํ วิย สทฺธา, อุทเก เตเมตฺวา อูสโคมยฉาริกาภเรหิ กาฬกปเทเส สมุจฺฉินฺทิตฺวา วตฺถสฺส โธวนปโยโค วิย สทฺธาสิเนเหน เตเมตฺวา เตเมตฺวา สติสมาธิปญฺญาหิ โทเส สิถิลี กตฺวา สุตาทิวิธินา จิตฺตสฺส โสธเน วีริยารโมฺภ, เตน ปโยเคน วเตฺถ นานากาฬกาปคโม วิย วีริยารเมฺภน กิเลสวิกฺขมฺภนํ, รงฺคชาตํ วิย อริยมโคฺค, เตน สุทฺธสฺส วตฺถสฺส ปภสฺสรภาโว วิย วิกฺขมฺภิตกิเลสสฺส จิตฺตสฺส มเคฺคน ปริโยทปนนฺติฯ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมา’’ติ วตฺวา ทสฺสนํ นาม ญาณทสฺสนโต อญฺญมฺปิ อตฺถีติ ตํ นิวตฺตนตฺถํ **“ปตฺตธมฺมา”**ติ วุตฺตํฯ ปตฺติ จ ญาณสมฺปตฺติโต อญฺญมฺปิ วิชฺชตีติ ตโต วิเสสทสฺสนตฺถํ **“วิทิตธมฺมา”**ติ วุตฺตํฯ สา ปน วิทิตธมฺมตา ธเมฺมสุ เอกเทเสนาปิ โหตีติ นิปฺปเทสโต วิทิตภาวํ ทเสฺสตุํ **“ปริโยคาฬฺหธมฺมา”**ติ วุตฺตํ, เตน เนสํ สจฺจาภิสโมฺพธิํเยว วิภาเวติฯ มคฺคญาณญฺหิ เอกาภิสมยวเสน ปริญฺญาทิกิจฺจํ สาเธนฺตํ นิปฺปเทสโตว จตุสจฺจธมฺมํ สมนฺตโต โอคาหนฺตํ ปฏิวิชฺฌตีติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

๗๗. **จีวรทานาทีนี**ติ จีวราทิปริกฺขารทานํ สนฺธายาหฯ โย หิ จีวราทิเก อฏฺฐ ปริกฺขาเร, ปตฺตจีวรเมว วา โสตาปนฺนาทิอริยสฺส, ปุถุชฺชนเสฺสว วา สีลสมฺปนฺนสฺส ทตฺวา ‘‘อิทํ ปริกฺขารทานํ อนาคเต เอหิภิกฺขุภาวาย ปจฺจโย โหตู’’ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิ, ตสฺส จ สติ อธิการสมฺปตฺติยํ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว อิทฺธิมยปริกฺขารลาภาย สํวตฺตตีติ เวทิตพฺพํฯ **วสฺสสตติกเตฺถรา วิย** อากปฺปสมฺปนฺนาติ อธิปฺปาโยฯ

สนฺทเสฺสสีติ สุฏฺฐุ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ทเสฺสสิฯ **อิธโลกตฺถ**นฺติ อิธโลกภูตํ ขนฺธปญฺจกสงฺขาตมตฺถํฯ **ปรโลกตฺถ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ทเสฺสสี**ติ สามญฺญลกฺขณโต, สลกฺขณโต จ ทเสฺสสิฯ เตนาห **“อนิจฺจ”**นฺติอาทิฯ ตตฺถ หุตฺวา อภาวโต **อนิจฺจนฺติ ทเสฺสสิฯ** อุทยพฺพยปฏิปีฬนโต **ทุกฺขนฺติ ทเสฺสสิฯ** อวสวตฺตนโต **อนตฺตาติ ทเสฺสสิฯ** อิเม รุปฺปนาทิลกฺขณา ปญฺจกฺขนฺธาติ ราสเฏฺฐน **ขเนฺธ ทเสฺสสิฯ** อิเม จกฺขาทิสภาวา นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน อฏฺฐารส ธาตุโยติ **ทเสฺสสิฯ** อิมานิ จกฺขาทิสภาวาเนว ทฺวารารมฺมณภูตานิ ทฺวาทส

อายตนานีติ **ทเสฺสสิฯ** อิเม อวิชฺชาทโย ชรามรณปริโยสานา ทฺวาทส ปจฺจยธมฺมา ปฏิจฺจ สมุปฺปาโทติ **ทเสฺสสิฯ** รูปกฺขนฺธสฺส เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปจฺจยโต จตฺตาริ, ขณโต เอกนฺติ อิมานิ **ปญฺจ ลกฺขณานิ ทเสฺสสิฯ ตถา**ติ อิมินา ''ปญฺจ ลกฺขณานี''ติ ปทํ อากฑฺฒติฯ **ทเสฺส โนฺต**ติ **อิติ**-สโทฺท นิทสฺสนโตฺถ, เอวนฺติ อโตฺถฯ **นิรย**นฺติ อฏฺฐมหานิรยโสฬสอุสฺสทนิรยปฺปเภทํ สพฺพโส นิรยํ **ทเสฺสสิฯ ติรจฺฉานโยนิ**นฺติ อปททฺวิปทจตุปฺปทพหุปฺปทาทิเภทํ มิคปสุปกฺขิสรีสปาทิวิภาคํ นานาวิธํ ติรจฺฉานโลกํฯ **เปตฺติวิสย**นฺติ ขุปฺปิปาสิกวนฺตาสิกปรทตฺตูปชีวินิชฺฌามตณฺหิกาทิเภทภินฺนํ นานาวิธํ เปตสตฺตโลกํฯ **อสุรกาย**นฺติ กาลกญฺจิกาสุรนิกายํฯ เอวํ ตาว ทุคฺคติภูตํ ปรโลกตฺตํ วตฺวา อิทานิ สุคติภูตํ วตฺตุํ **''ติณฺณํ กุสลานํ วิปาก''**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ เวหปฺผเล สุภกิเณฺณเยว สงฺคเหตฺวา อสญฺญีสุ, อรูปีสุ จ สมฺปตฺติยา ทเสฺสตพฺพาย อภาวโต ทฺวิเนฺนฺนยฺยตาย **''นวนฺนํ พฺรหฺมโลกาน''**เนฺตฺวว วุตฺตํฯ

คณฺหาเปสีติ เต ธเมฺม สมาทิเนฺน การาเปสิฯ

สมุเตฺตชนํ นาม สมาทินฺนธมฺมานํ ยถา อนุปการกา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ปหียนฺติ จ, อุปการกา ธมฺมา ปริวฑฺฒนฺติ, วิสุชฺฌนฺติ จ, ตถา เนสํ อุสฺสาหุปฺปาทนนฺติ อาห **''อพฺภุสฺสาเหสี''**ติฯ ยถา ปน ตํ อุสฺสาหุปฺปาทนํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''อิธโลกตฺถเญฺจวา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตาเสตฺวา ตาเสตฺวา**ติ ปริพฺยตฺตภาวาปาทเนน เตเชตฺวา เตเชตฺวาฯ **อธิคตํ วิย กตฺวา**ติ เยสํ กเถติ, เตหิ ตมตฺถํ ปจฺจกฺขโต อนุภุยฺยมานํ วิย กตฺวาฯ เวเนยฺยานญฺหิ พุเทฺธหิ ปกาสิยมาโน อโตฺถ ปจฺจกฺขโตปิ ปากฏตโร หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ ตถา หิ ภควา เอวํ โถมียติ –

> ''อาทิโตฺตปิ อยํ โลโก, เอกาทสหิ อคฺคิภิ;
> น ตถา ยาติ สํเวคํ, สโมฺมหปลิคุณฺฐิโตฯ
>
> สุตฺวาทีนวสญฺญุตฺตํ, ยถา วาจํ มเหสิโน;
> ปจฺจกฺขโตปิ พุทฺธานํ, วจนํ สุฏฺฐุ ปากฏ''นฺติฯ

เตนาห **''ทฺวตฺติํสกมฺมการณปญฺจวีสติมหาภยปฺปเภทญฺหี''**ติอาทิฯ ทฺวตฺติํสกมฺมการณานิ ''หตฺถมฺปิ ฉินฺทนฺตี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๗๘) **ทุกฺขกฺขนฺธสุเตฺต** อาคตนเยน เวทิตพฺพานิฯ **ปญฺจวีสติมหาภยานิ** ''ชาติภยํ ชราภยํ พฺยาธิภยํ มรณภย''นฺติอาทินา (จูฬนิ. ๑๒๓) ตตฺถ ตตฺถ สุเตฺต อาคตนเยน เวทิตพฺพานิฯ **อาฆาตนภณฺฑิกา** อธิกุฏฺฏนกพิํงฺครํ, ยํ ''อจฺจาธาน''นฺติปิ วุจฺจติฯ

ปฏิลทฺธคุเณน โจเทสีติ ''ตํตํคุณาธิคเมน อยมฺปิ ตุเมฺหหิ ปฏิลโทฺธ, อานิสํโส อยมฺปี''ติ ปจฺจกฺขโต ทเสฺสโนฺต ''กึ อิโต ปุเพฺพ เอวรูปํ อตฺถี''ติ โจเทโนฺต วิย อโหสิฯ เตนาห **''มหานิสํสํ กตฺวา กเถสี''**ติฯ

ตปฺปจฺจยญฺจ กิลมถนฺติ สงฺขารปวตฺติเหตุกํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สตฺตสนฺตาเน อุปฺปชฺชนกปริสฺสมํ สํวิฆาตํ วิเหสํฯ **อิธา**ติ เหฏฺฐา ปฐมมคฺคาธิคมตฺถาย กถายฯ สพฺพสงฺขารูปสมภาวโต **สนฺตํฯ** อติตฺติกรปรมสุขตาย **ปณีตํฯ** สกลสํสารพฺยสนโต ตายนเตฺถน **ตาณํฯ** ตโต นิพฺพินฺทหทยานํ นิลียนฏฺฐานตาย **เลณํฯ อาทิ**-สเทฺทน คติปฏิสรณํ ปรมสฺสาโสติ เอวมาทีนํ สงฺคโหฯ

มหาชนกายปพฺพชฺชาวณฺณนา

๘๐. สงฺฆปฺปโหนกานํ ภิกฺขูนํ อภาวา **“สงฺฆสฺส อปริปุณฺณตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ เทฺว อคฺค สาวกา เอว หิ ตทา อเหสุํฯ

จาริกาอนุชานนวณฺณนา

๘๖. ‘‘กทา อุทปาที’’ติ ปุจฺฉํ ‘‘สโมฺพธิโต’’ติอาทินา สเงฺขปโต วิสฺสเชฺชตฺวา ปุน ตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“*ภควา กิรา*”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปิตุ สงฺคหํ กโรโนฺต วิหาสิ สโมฺพธิโต ‘‘สตฺต สํวจฺฉรานิ สตฺต มาเส สตฺต ทิวเส’’ติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธ, ตญฺจ โข เวเนยฺยานํ ตทา อภาว โตฯ **กิลเญฺชหิ** พหิ **ฉาทาเปตฺวา, วเตฺถหิ** อโนฺต **ปฏิจฺฉาทาเปตฺวา, อุปริ จ** วเตฺถหิ **ฉาทาเปตฺวา,** ตสฺส เหฏฺฐา **สุวณฺณ...เป.... วิตานํ การาเปตฺวาฯ มาลาวจฺฉเก**ติ ปุปฺผมาลาหิ วจฺฉาการเรน เวฐิเตฯ **คนฺธนฺตเร**ติ จาฏิภริตคนฺธสฺส อนฺตเรฯ **ปุปฺผานี**ติ จาฏิอาทิภริตานิ ชลชปุปฺผานิ เจว จโงฺกตกาทิภริตานิ ถลชปุปฺผานิ จฯ

กามญฺจายํ ราชา พุทฺธปิตา, ตถาปิ พุทฺธา นาม โลกครุโน, น เต เกนจิ วเส วเตฺตตพฺพา, อถ โข เต เอว ปเร อตฺตโน วเส วเตฺตนฺติ, ตสฺมา ราชา **“นาหํ *ภิกฺขุสงฺฆํ* เทมี”**ติ อาหฯ

ทานมุขนฺติ ทานกรณูปายํ, ทานวตฺตนฺติ อโตฺถฯ **น ทานิ เม อนุญฺญาตา**ติ อิทานิ เม ทานํ น อนุญฺญาตา, โน น อนุชานนฺตีติ อโตฺถฯ

ปริตฺตสฺสนชีวิตนฺติ ทุกฺขชีวิกา ทาลิทฺทิยนฺติ อโตฺถฯ

สเพฺพสํ *ภิกฺขูนํ* ปโหสีติ ภควโต อฏฺฐสฏฺฐิ จ ภิกฺขุสตสหสฺสานํ ภาคโต ทาตุํ ปโหสิ, น สเพฺพสํ ปริยตฺตภาเวนฯ เตนาห **“เสนาปติปิ อตฺตโน เทยฺยธมฺมํ อทาสี”**ติฯ **เชฏฺฐิกฏฺฐาเน**ติ เชฏฺฐิกเทวิฏฺฐาเนฯ

ตเถว กตฺวาติ จรปุริเส ฐเปตฺวาฯ **สุจิ**นฺติ สุทฺธํฯ **ปณีต**นฺติ อุฬารํ, ภาวนปุํสกเญฺจตํ ‘‘เอกมนฺต’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๒) วิยฯ ***ภณฺชิตฺวา***ติ มทฺทิตฺวา, ปีเฬตฺวาติ อโตฺถฯ **ชาติสปฺปิขีราทีหิเยวา**ติ อโนฺตชาตสปฺปิขีราทีหิเยว, อมฺหากเมว คาวิอาทิโต คหิตสปฺปิอาทีหิเยวาติ อโตฺถฯ

๙๐. ปราปวาทํ, ปราปการํ, สีตุณฺหาทิเภทญฺจ คุณาปราธํ ขมติ สหติ อธิวาเสตีติ **ขนฺติ**ฯ สา ปน ยสฺมา สีลาทีนํ ปฏิปกฺขธเมฺม สวิเสสํ ตปติ สนฺตปติ วิธมตีติ **ปรมํ** อุตฺตมํ **ตโป**ฯ เตนาห **“อธิวาสนขนฺติ นาม ปรมํ ตโป”**ติฯ ‘‘อธิวาสนขนฺตี’’ติ อิมินา ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติโต วิเสเสติฯ ติติกฺขนํ ขมนํ **ติติกฺขา**ฯอกฺขรจินฺตกา หิ ขมายํ ติติกฺขา-สทฺทํ วเณฺณนฺติฯ เตเนวาห **“ขนฺติยา เอว เววจน”**นฺติอาทิฯ **สพฺพากาเรนา**ติ สนฺตปณีตนิปุณสิวเขมาทินา สพฺพปฺปกาเรนฯ **โส ปพฺพชิโต นาม น โหติ** ปพฺพาชิตพฺพธมฺมสฺส อปพฺพาชนโตฯ **ตเสฺสว** ตติยปทสฺส **เววจนํ** อนตฺถนฺตรตฺตาฯ

“น หี”ติอาทินา ตํ เอวตฺถํ วิวรติฯ **อุตฺตมเตฺถน ปรมนฺติ วุจฺจติ** ปร-สทฺทสฺส เสฏฺฐวาจกตฺตา, ‘‘ปุคฺคลปโรปรญฺญู’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๖๘; เนตฺติ. ๑๑๘) วิยฯ **ปร**นฺติ อญฺญํฯ อิทานิ ปร-สทฺทํ อญฺญปริยายเมว คเหตฺวา อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มลสฺสา**ติ ปาปมลสฺสฯ **อปพฺพาชิตตฺตา**ติ อนีหฏตฺตา อนิรากตตฺตา ฯ **สมิตตฺตา**ติ นิโรธิตตฺตา เตสํ ปาปธมฺมานํฯ **“สมิตตฺตา หิ ปาปานํ สมโณติ ปวุจฺจตี”**ติ หิ วุตฺตํฯ

อปิจ ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสนฺโต ปาติโมกฺขกถาย จ สีลปธานตฺตา สีลสฺส จ วิเสสโต โทโส ปฏิปกฺโขติ ตสฺส นิคฺคณฺหนวิธึ ทเสฺสตุํ อาทิโต **“ขนฺตี ปรมํ ตโป”**ติ อาห, เตน อนิฏฺฐสฺส ปฏิหนนูปาโย วุตฺโต, ติติกฺขาคหเณน ปน อิฏฺฐสฺส, ตทุภเยนปิ อุปฺปนฺนํ รตึ อภิภุยฺย วิหรตีติ อยมตฺโถ ทสฺสิโตติฯ ตณฺหาวานสฺส วูปสมนโต **นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธาฯ** ตตฺถ ขนฺติคฺคหเณน ปโยควิปตฺติยา อภาโว ทสฺสิโต, ติติกฺขาคหเณน อาสยวิปตฺติยา อภาโวฯ ตถา ขนฺติคฺคหเณน ปราปราธสหตา, ติติกฺขาคหเณน ปเรสุ อนปรชฺฌนา ทสฺสิตาฯ เอวํ การณมุเขน อนฺวยโต ปาติโมกฺขํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ พฺยติเรกโต ตํ ทเสฺสตุํ **“น หี”**ติ อาทิ วุตฺตํ, เตน ยถา สตฺตานํ ชีวิตา โวโรปนํ, ปาณิเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ วิพาธนญฺจ ‘‘ปรูปฆาโต, ปรวิเหฐน’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ เตสํ มูลสาปเตยฺยาวหรณํ, ทารปรามสนํ, วิสํวาทนํ, อญฺญมญฺญเภทนํ, ผรุสวจเนน มมฺมฆฏฺฏนํ, นิรตฺถกวิปฺปลาโป , ปรสนฺตกภิชฺฌนํ, อุเจฺฉทวินฺทนํ, มิจฺฉาภินิเวสนญฺจอุปฆาโต, วิเหฐนญฺจ โหตีติ ยสฺส กสฺสจิ อกุสลสฺส กมฺมปถสฺส, กมฺมสฺส จ กรเณน ปพฺพชิโต, สมโณ จ น โหตีติ ทเสฺสติฯ

สพฺพากุสลสฺสาติ สพฺพสฺสาปิ ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาทสงฺคหิตสฺส สาวชฺชธมฺมสฺสฯ กรณํ นาม ตสฺส อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนนฺติ ตปฺปฏิเกฺขปโต อกรณํ **“อนุปฺปาทน”**นฺติ วุตฺตํฯ **“กุสลสฺสา”**ติ อิทํ ‘‘เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติ วกฺขมานตฺตา อริยมคฺคธเมฺม, เตสญฺจ สมฺภารภูเต เตภูมกกุสลธเมฺม สโมฺพเธตีติ อาห **“จตุภูมกกุสลสฺสา”**ติฯ **อุปสมฺปทา**ติ อุปสมฺปาทนํ, ตํ ปน ตสฺส สมธิคโมติ อาห **“ปฏิลาโภ”**ติฯ **จิตฺตโชตน**นฺติ จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรณํ สพฺพโส ปริโสธนํฯ ยสฺมา อคฺคมคฺคสมงฺคิโน จิตฺตํ สพฺพโส ปริโยทปียติ นาม, อคฺคผลกฺขเณ ปน ปริโยทปิตํ โหติ ปุน ปริโยทเปตพฺพตาย อภาวโต, อิติ ปรินิฏฺฐิตปริโยทปนตํ สนฺธายาห **“ตํ ปน อรหเตฺตน โหตี”**ติฯ **สพฺพปาปํ ปหาย** ตทงฺคาทิวเสนวาติ อธิปฺปาโยฯ **“สีลสํวเรนา”**ติ หิ อิมินา เตภูมกสฺสาปิ สงฺคเห อิตรปฺปหานานมฺปิ สงฺคโห โหตีติ, เอวญฺจ กตฺวา สพฺพคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ **สมถวิปสฺสนาหี**ติ โลกิยโลกุตฺตราหิ สมถวิปสฺสนาหิฯ **สมฺปาเทตฺวา**ติ นิปฺผาเทตฺวาฯ สมฺปาทนเญฺจตฺถ เหตุภูตาหิ ผลภูตสฺส สหชาตาหิปิ, ปเคว ปุริมสิทฺธาหีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กสฺสจีติ หีนาทีสุ กสฺสจิ สตฺตสฺส กสฺสจิ อุปวาทสฺส, เตน ทวกมฺยตายปิ อุปวทนํ ปฏิกฺขิปติฯ **อุปฆาตสฺส อกรณ**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘กสฺสจี’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **กาเยนา**ติ จ นิทสฺสนมตฺตเมตํ มนสาปิ ปเรสํ อนตฺถจินฺตนาทิวเสน อุปฆาตกรณสฺส วเชฺชตพฺพตฺตาฯ **กาเยนา**ติ วา เอตฺถ อรูปกายสฺสาปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ, น โจปนกายกรชกายานเมวฯ **ป อติโมกฺข**นฺติ ปการโต อติวิย สีเลสุ มุขฺยภูตํฯ **“อติปโมกฺข”**นฺติ ตเมว ปทํ อุปสคฺคพฺยตฺตเยน วทติฯ เอวํ เภทโต ปทวณฺณนํ กตฺวา ตตฺวโต วทติ **“อุตฺตมสีล”**นฺติฯ **“ปาติ วา”**ติอาทินา ปาลนโต รกฺขณโต อติวิย โมกฺขนโต อติวิย โมจนโต **ปาติโมกฺข**นฺติ ทเสฺสติฯ ‘‘ปาปา อติ โมเกฺขตีติ อติโมโกฺข’’ติ นิมิตฺตสฺส กตฺตุภาเวน อุปจริตพฺพโตฯ **โย วา น**นฺติ โย วา ปุคฺคโล นํ ปาติโมกฺขสํวรสีลํ **ปาติ** สมาทิยิตฺวา อวิโกเปนฺโต **รกฺขติ, ตํ** ‘‘ปาตี’’ติ ลทฺธนามํ ปาติโมกฺขสํวรสีเล ฐิตํ **โมเกฺขตีติ ปาติโมกฺข**นฺติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน ปาติโมกฺขปทสฺส อโตฺถ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๔) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

มตฺตญฺญุตาติ โภชเน มตฺตญฺญุตา, สา ปน วิเสสโต ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลวเสน คเหตพฺพาติ อาห **“ปฏิคฺคหณปริโภควเสน ปมาณญฺญุตา”**ติฯ อาชีวปาริสุทฺธิสีลวเสนาปิ คยฺหมาเน ‘‘ปริเยสนวิสฺสชฺชนวเสนา’’ติปิ วตฺตพฺพํฯ **สงฺฆฏฺฏนวิรหิต**นฺติ ชนสงฺฆฏฺฏนวิรหิตํ, นิรชนสมฺพาธํ วิวิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **จตุปจฺจยสโนฺตโส ทีปิโต** ปจฺจยสโนฺตสตาสามเญฺญน

อิตรทฺวยสฺสาปิ ลกฺขณหารนเยน โชติตภาวโตฯ “**อฎฺฐสมาปตฺติวสิภาวายา**”ติ อิมินา ปโยชนทสฺสนวเสน ยทตฺถํ วิวิตฺตเสนาสนเสวนํ อิจฺฉิตํ, โส อธิจิตฺตานุโยโค วุตฺโตฯ อฎฺฐสมาปตฺติโย เจตฺถ วิปสฺสนาย ปาทกภูตา อธิเปฺปตา, น ยา กาจีติ สกลสฺสาปิ อธิจิตฺตานุโยคสฺส โชติตภาโว เวทิตโพฺพฯ

เทวตาโรจนวณฺณนา

๙๑. **เอตฺตาวตา**ติ เอตฺตเกน สุตฺตปเทเสนฯ ตตฺถาปิ จ อิมินา…เป…. กถเนน สุปฺปฎิวิทฺธภาวํ ปกาเสตฺวาติ โยชนาฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรกโตฺถ, เตน อิทานิ วุจฺจมานตฺถํ อุลฺลเงฺคติฯ **เอกมิทาหน**ฺติ เอกํ อหํฯ **อิทํ**-สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ภิกฺขเว สมย’’นฺติ เอวมาทิ ปาโฐ สงฺคหิโตฯ อหํ ภิกฺขเว เอกํ สมยนฺติ เอวํ เปตฺถ ปทโยชนาฯ

สุภควเนติ สุภคตฺตา **สุภคํ,** สุนฺทรสิริกตฺตา , สุนฺทรกามตฺตา วาติ อโตฺถฯ สุภคญฺหิ ตํ สิริสมฺปตฺติยา, สุนฺทเร เจตฺถ กาเม มนุสฺสา ปเตฺถนฺติฯ พหุชนกนฺตตายปิ ตํ **สุภคํฯ** วนยตีติ **วนํ,** อตฺตสมฺปตฺติยา อตฺตนิ สิเนหํ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ วนุเต อิติ วา **วนํ,** อตฺตสมฺปตฺติยา เอว ‘‘มํ ปริภุญฺชถา’’ติ สเตฺต ยาจติ วิยาติ อโตฺถฯ สุภคญฺจ ตํ วนญฺจาติ สุภควนํ, ตสฺมิํ **สุภควเนฯ อฎฺฐกถายํ**ปน กิํ อิมินา ปปเญฺจนาติ **“เอวํ นามเก วเน”**ติ วุตฺตํฯ กามํ สาลรุโกฺขปิ ‘‘สาโล’’ติ วุจฺจติ, โย โกจิ รุโกฺขปิ วนปฺปติ เชฎฺฐกรุโกฺขปิฯ อิธ ปน ปจฺฉิโม เอว อธิเปฺปโตติ อาห **“วนปฺปติเชฎฺฐกสฺส มูเล”**ติฯ **มูลสมุคฺฆาตวเสนา**ติ อนุสยสมุจฺฉินฺทนวเสนฯ

น วิหายนฺตีติ อกุปฺปธมฺมตาย น วิชหนฺติฯ **“น กญฺจิ สตฺตํ ตปนฺตีติ อตปฺปา”**ติ อิทํ เตสุ ตสฺสา สมญฺญาย นิรุฬฺหตาย วุตฺตํ, อญฺญถา สเพฺพปิ สุทฺธาวาสา น กญฺจิ สตฺตํ ตปนฺตีติ อตปฺปา นาม สิยุํฯ **“น วิหายนฺตี”**ติอาทินิพฺพจเนสุปิ เอเสว นโยฯ **สุนฺทรทสฺสนา**ติ ทสฺสนียาติ อยมโตฺถติ อาห **“อภิรูปา”**ติอาทิฯ **สุนฺทรเมเตสํ ทสฺสน**นฺติ โสภนเมเตสํ จกฺขุนา ทสฺสนํ, วิญฺญาเณน ทสฺสนํ ปีติ อโตฺถฯ **สเพฺพ เหว…เป…. เชฎฺฐา** ปญฺจโวการภเว ตโต วิสิฎฺฐานํ อภาวโตฯ

สตฺตนฺนํ พุทฺธานํ วเสนาติ สตฺตนฺนํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อปทานวเสนฯ อวิเหหิ อชฺฌิเฎฺฐน เอเกน อวิหาพฺรหฺมุนา กถิตา เตหิ สเพฺพหิ กถิตา นาม โหนฺตีติ วุตฺตํ **“ตถา อวิเหหี”**ติฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ เตนาห ภควา ‘‘เทวตา มํ เอตทโวจุ’’นฺติฯ ยํ ปน ปาฬิยํ ‘‘อเนกานิ เทวตาสตานี’’ติ วุตฺตํ, ตํ สพฺพํ ปจฺฉา อตฺตโน สาสเน วิเสสํ อธิคนฺตฺวา ตตฺถ อุปฺปนฺนานํ วเสน วุตฺตํฯ **อนุสนฺธิทฺวยมฺปี**ติ ธมฺมธาตุปทานุสนฺธิ, เทวตาโรจนปทานุสนฺธีติ ทุวิธํ อนุสนฺธิํฯ **นิยฺยาเตโนฺต**ติ นิคเมโนฺตฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

มหาปทานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๒. มหานิทานสุตฺตวณฺณนา

นิทานวณฺณนา

๙๕. **ชนปทิโน**ติ ชนปทวโนฺต, ชนปทสฺส วา อิสฺสรสามิโน **ราชกุมารา** โคตฺตวเสน **กุรู นามฯ** เตสํ นิวาโส ยทิ เอโก ชนปโท, กถํ พหุวจนนฺติ อาห **“รุฬฺหิสเทฺทนา”**ติฯ อกฺขรจินฺตกา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยุเตฺต วิย อีทิสลิงฺควจนานิ อิจฺฉนฺติฯ อยเมตฺถ รุฬฺหิ ยถา อญฺญตฺถาปิ ‘‘อเงฺคสุ วิหรติ, มเลฺลสุ วิหรตี’’ติ จฯ ตพฺพิเสสเนปิ ชนปทสเทฺท ชาติสเทฺท เอกวจนเมวฯ **อฎฺฐกถาจริยา ปนา**ติ **ปน**-สโทฺท วิเสสตฺถโชตโน, เตน ‘‘ปุถุอตฺถวิสยตาย เอเวตํ ปุถุวจน’’นฺติ ‘‘พหุเก ปนา’’ติอาทินา วกฺขมานํ วิเสสํ โชเตติฯ **สุตฺวา**ติ มนฺธาตุมหาราชสฺส อานุภาวทสฺสนานุสาเรน ปรมฺปรานุคตํ กถํ สุตฺวาฯ **อนุสํยายเนฺตนา**ติ อนุวิจรเนฺตนฯ **เอเตสํ ฐาน**นฺติ จนฺทิมสูริยมุเขน จาตุมหาราชิกภวนมาหฯ เตนาห **“ตตฺถ อคมาสี”**ติอาทิฯ **โส**ติ มนฺธาตุมหาราชาฯ **ตนฺ**ติ จาตุมหาราชิกรชฺชํฯ **คเหตฺวา**ติ สมฺปฎิจฺฉิตฺวาฯ **ปุน ปุจฺฉิ** ปริณายกรตนํฯ

โทวาริกภูมิยํ ติฎฺฐนฺติ สุธมฺมาย เทวสภาย, เทวปุรสฺส จ จตูสุ ทฺวาเรสุ อารกฺขาย อธิคตตฺตาฯ **“ทิพฺพรุกฺขสหสฺสปฎิมณฺฑิต”**นฺติ อิทํ ‘‘จิตฺตลตาวน’’นฺติอาทีสุปิ โยเชตพฺพํฯ

ปถวิยํ ปติฎฺฐาสีติ ภสฺสิตฺวา ปถวิยา อาสนฺนฎฺฐาเน อฎฺฐาสิฯ น หิ จกฺกรตนํ ภูมิยํ ปตติ, ตถาฐิตญฺจ นจิรเสฺสว อนฺตรธายิ เตนตฺตภาเวน จกฺกวตฺติอิสฺสริยสฺส อภาวโตฯ ‘‘จิรตรํ กาลํ ฐตฺวา’’ติ อปเรฯ **ราชา เอกโกว อคมาสิ** อตฺตโน อานุภาเวนฯ **มนุสฺสภาโว**ติ มนุสฺสคนฺธสรีรนิสฺสนฺทาทิมนุสฺสภาโวฯ **ปาตุรโหสี**ติ เทวโลเก ปวตฺติวิปากทายิโน อปราปริยายเวทนียสฺส กมฺมสฺส กโตกาสตฺตา สพฺพทา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกตา มาลามิลายนาทิ **ทิพฺพภาโว** ปาตุรโหสิฯ ตทา มนุสฺสานํ อสเงฺขยฺยายุกตาย **สกฺกรชฺชํ กาเรตฺวาฯ** ‘‘กึ เม อิมินา อุปฑฺฒรเชฺชนา’’ติ อตฺริจฺฉตาย **อติโตฺตวฯ** มนุสฺสโลเก อุตุโน กกฺขฬตาย **วาตาตเปน ผุฎฺฐคโตฺต กาลมกาสิฯ**

อวยเวสุ สิโทฺธ วิเสโส สมุทายสฺส วิเสสโก โหตีติ เอกมฺปิ รฎฺฐํ **พหุวจเนน โวหริยติฯ**

ท-กาเรน อตฺถํ วณฺณยนฺติ นิรุตฺตินเยนฯ **กมฺมาโสติ กมฺมาสปาโท วุจฺจติ** อุตฺตรปทโลเปน ยถา ‘‘รูปภโว รูป’’นฺติฯ กถํ ปน โส ‘‘กมฺมาสปาโท’’ติ วุจฺจตีติ อาห **“ตสฺส กิรา”**ติอาทิฯ ทมิโตติ เอตฺถ กีทิสํ ทมนํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“โปริสาทภาวโต ปฎิเสธิโต”**ติฯ **“อิเม ปน เถรา**ติ มชฺฌิมภาณกา’’ติ เกจิฯ อปเร ปน ‘‘อฎฺฐกถาจริยา’’ติ, ‘‘ทีฆภาณกา’’ติ วทนฺติฯ อุภยถาปิ จูฬกมฺมาสทมฺมํ สนฺธาย ตถา วทนฺติฯ ยกฺขินิปุโตฺต หิ กมฺมาสปาโท อลีนสตฺตุกุมารกาเล (จริยา. ๒.๗๕) โพธิสเตฺตน ตตฺถ ทมิโตฯ สุตโสมกาเล (ชา. ๒.๒๑.๓๗๑) ปน พาราณสิราชา โปริสาทภาวปฎิเสธเนน ยตฺถ ทมิโต, ตํ มหากมฺมาสทมฺมํ นามฯ **“ปุโตฺต”**ติ วตฺวา **“อตฺรโช”**ติ วจนํ โอรสปุตฺตภาวทสฺสนตฺถํฯ

เยหิ อาวสิตปฺปเทโส ‘‘กุรุรฎฺฐ’’นฺติ นามํ ลภิ, เต อุตฺตรกุรุโต อาคตมนุสฺสา ตตฺถ รกฺขิตนิยาเมเนว ปญฺจ สีลานิ รกฺขึสุฯ เตสํ ทิฎฺฐานุคติยา ปจฺฉิมชนตาติ โส เทสธมฺมวเสน อวิเจฺฉทโต ปวตฺตมาโน **กุรุวตฺตธโมฺม**ติ ปญฺญายิตฺถฯ อยญฺจ อโตฺถ **กุรุธมฺมชาตเกน** ทีเปตโพฺพฯ โส อปรภาเค ปฐมํ ยตฺถ สํกิลิโฎฺฐ ชาโต, ตํ ทเสฺสตุํ **“กุรุรฎฺฐวาสีน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ยตฺถ ภควโต วสโนกาสภูโต โกจิ วิหาโร น โหติ, ตตฺถ เกวลํ โคจรคามกิตฺตนํ นิทานกถาย ปกติ ยถา ตํ สเกฺกสุ วิหรติ เทวทหํ นาม สกฺยานํ นิคโมติ อิมมตฺถํ ทเสฺสนฺต **“อวสโนกาสโต”**ติอาทิมาหฯ

‘‘อายสฺมา’’ติ วา ‘‘เทวานํ ปิยา’’ติ วา ‘‘ตตฺร ภว’’นฺติ วา ปิยสมุทาหาโร เอโสติ อาห **“อายสฺมาติ ปิยวจนเมต”**นฺติฯ ตยิทํ ปิยวจนํ ครุคารววเสน วุจฺจตีติ อาห **“คารววจนเมต”**นฺติฯ

อติทูรอจฺจาสนฺนวชฺชเนน นาติทูรนาจฺจาสนฺนํ นาม คหิตํ, ตํ ปน อวกํสโต อุภินฺนํ ปสาริตหตฺถานํ สงฺฆฏฺฏเนน เวทิตพฺพํฯ **จกฺขุนา จกฺขุํ อาหจฺจ ทฏฺฐพฺพํ โหติ,** เตนาปิ อคารวเมว กตํ โหติฯ **คีวํ ปริวเตฺตตฺวา**ติ ปริวตฺตนวเสน คีวํ ปสาเรตฺวาฯ

กุลสงฺคหตฺถายาติ กุลานุทฺทยตาวเสน กุลานํ อนุคฺคณฺหนตฺถาย **สหสฺสภณฺฑิกํ นิกฺขิปนฺต วิย** ภิกฺขปฏิคฺคณฺหเนน เตสํ มหโต ปุญฺญาภิสนฺทสฺส ชนเนนฯ **ปฏิสมฺมชฺชิตฺวา**ติ อเนฺตวาสิเกหิ สมฺมชฺชนฏฺฐานํ สกฺกจฺจการิตาย ปุน สมฺมชฺชิตฺวาฯ **ติกฺขตฺตุ**นฺติ ‘‘อาทิโต ปฏฺฐาย อนฺต’’นฺติอาทินา วุตฺตจตุราการูปสญฺหิเต ตโย วาเร, เตนสฺส ทฺวาทสกฺขตฺตุํ สมฺมสิตภาวมาหฯ

อมฺหากํ ภควโต คมฺภีรภาเวเนว กถิตตฺตา เสสพุเทฺธหิปิ เอวเมว กถิโตติ ธมฺมนฺวเย ฐตฺวา วุตฺตํ **“สพฺพพุเทฺธหิ...เป.... กถิโต”**ติฯ **สาลินฺท**นฺติ สปริภณฺฑํฯ **“สิเนรุํ อุกฺขิปนฺต วิยา”**ติ อิมินา ตาทิสาย เทสนาย สุทุกฺกรภาวมาหฯ สุตฺตเมว **“สุตฺตนฺตกถ”**นฺติ อาห ธมฺมกฺขนฺธภาวโตฯ ยถา วินยปณฺณตฺติภูมนฺตรสมยนฺตรานํ วิชานนํ อนญฺญสาธารณํ สพฺพญฺญุตญาณเสฺสว วิสโย, เอวํ อนฺตทฺวยวินิมุตฺตสฺส การกเวทกรหิตสฺส ปจฺจยาการสฺส วิภชนํ ปีติ ทเสฺสตุํ **“พุทฺธานญฺหี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ฐานานี**ติ การณานิฯ **คชฺชิตํ มหนฺตํ โหตี**ติ ตํ เทเสตพฺพเสฺสว อเนกวิธตาย, ทุวิเญฺญยฺยตาย จ นานานเยหิ ปวตฺตมานํ เทสนาคชฺชิตํ มหนฺตํ วิปุลํ, พหุเภทญฺจ โหติฯ **ญาณํ อนุปวิสตี**ติ ตโต เอว เทสนาญาณํ เทเสตพฺพธเมฺม วิภาคโส กุรุมานํ อนุ อนุ ปวิสติ, เตน อนุปวิสฺส ฐิตํ วิย โหตีติ อโตฺถฯ **พุทฺธญาณสฺส มหนฺตภาโว ปญฺญายตี**ติ เอวํวิธสฺส นาม ธมฺมสฺส เทสกํ, ปฏิเวธกญฺจาติ พุทฺธานํ เทสนาญาณสฺส, ปฏิเวธญาณสฺส จ อุฬารภาโว ปากโฏ โหติฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ ‘‘สพฺพํ วจีกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺต’’นฺติ (มหานิ. ๖๙, ๑๖๙; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕; เนตฺติ. ๑๔) วจนโต สพฺพาปิ ภควโต เทสนา ญาณรหิตา นตฺถิ, สีหสมานวุตฺติตาย สพฺพตฺถ สมานปฺปวตฺติฯ เทเสตพฺพวเสน ปน เทสนา วิเสสโต ญาเณน อนุปวิฏฺฐา, คมฺภีรตรา จ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ กถํ ปน วินยปญฺญตฺติํ ปตฺวา เทสนา ติลกฺขณพฺภาหตา สุญฺญตปฏิสํยุตฺตา โหตีติ? ตตฺถาปิ สนฺนิสินฺนปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ปวตฺตมานา เทสนา สงฺขารานํ อนิจฺจตาทิวิภาวนํ, สพฺพธมฺมานํ อตฺตตฺตนิยตาภาวปฺปกาสนญฺจ โหติฯ เตเนวาห ‘‘อเนกปริยาเยน ธมฺมิํ กถํ กตฺวา’’ติอาทิฯ

อาปชฺชาติ ปตฺวา ยถา ญาณโกญฺจนาทํ วิสฺสเชฺชติ, เอวํ ปาปุณิตฺวาฯ

ปมาณาติกฺกเมติ อปริมาณเตฺถ ‘‘ยาวญฺจิทํ เตน ภควตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔) วิยฯ อปริเมยฺยภาวโชตโน หิ อยํ ยาว-สโทฺทฯ เตนาห **“อติคมฺภีโร อโตฺถ”**ติฯ **อวภาสตี**ติ ญายติ อุปฏฺฐาติฯ ญาณสฺส ตถา อุปฏฺฐานญฺหิ สนฺธาย **“ทิสฺสตี”**ติ วุตฺตํฯ นนุ เอส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เอกนฺตคมฺภีโรว, ตตฺถ กสฺมา คมฺภีราวภาสตา โชติตาติ? สจฺจเมตํ, เอกนฺตคมฺภีรตา

ทสฺสนตฺถเมว ปนสฺส คมฺภีราวภาสคฺคหณํฯ ตสฺมา อญฺญตฺถ ลพฺภมานํ จตุโกฏิกํ พฺยติเรกมุเขน นิทเสฺสตฺวา ตํ เอวสฺส เอกนฺตคมฺภีรตํ วิภาเวตุํ **“เอกญฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตํ นตฺถี**ติ อคมฺภีโร, อคมฺภีราวภาโส จาติ เอตํ ทฺวยํ นตฺถิ, เตน ยถาทสฺสิเต จตุโกฏิเก ปจฺฉิมา เอก โกฏิ ลพฺภตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“อยญฺหี”**ติอาทิฯ

เยหิ คมฺภีรภาเวหิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ‘‘คมฺภีโร’’ติ วุจฺจติ, เต จตูหิ อุปมาหิ อุลฺลิงฺเคนฺโต **“*ภวคฺคคฺคหณาย*”**ติอาทิมาหฯ ยถา ภวคฺคํ หตฺถํ ปสาเรตฺวา คเหตุํ น สกฺกา ทูรภาวโต, เอวํ สงฺขาราทีนํ อวิชฺชาทิปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตฏฺฐ ปากติกญาเณน คเหตุํ น สกฺกาฯ ยถา สิเนรุํ ภินฺทิตฺวา มิญฺชํ ปพฺพตรสํ ปากติกปุริเสน นีหริตุํ น สกฺกา, เอวํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทคเต ธมฺมตฺถาทิเก ปากติกญาเณน ภินฺทิตฺวา วิภชฺช ปฏิวิชฺฌนวเสน ชานิตุํ น สกฺกาฯ ยถา มหาสมุทฺทํ ปากติกปุริสสฺส พาหุทฺวเยน ปธาริตุํ น สกฺกา, เอวํ เวปุลฺลเฏฺฐน มหาสมุทฺทสทิสํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปากติกญาเณน เทสนาวเสน ปธาริตุํ น สกฺกาฯ ยถา มหาปถวึ ปริวเตฺตตฺวา ปากติกปุริสสฺส ปถโวชํ คเหตุํ น สกฺกา, เอวํ ‘‘อิตฺถํ อวิชฺชาทโย สงฺขาราทีนํ ปจฺจยา โหนฺตี’’ติ เตสํ ปจฺจยภาโว ปากติกญาเณน นีหริตฺวา คเหตุํ น สกฺกาติฯ เอวํ จตุพฺพิธคมฺภีรตาวเสน จตโสฺส อุปมา โยเชตพฺพาฯ ปากติกญาณวเสน จายมตฺถโยชนา กตา ทิฏฺฐสจฺจานํ ตตฺถ ปฏิเวธสภาวโต, ตถาปิ ยสฺมา สาวกานํ, ปเจฺจกพุทฺธานญฺจ ตตฺถ สปฺปเทสเมว ญาณํ, พุทฺธานํเยว นิปฺปเทสํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“พุทฺธวิสยํ ปญฺห”**นฺติอาทิฯ

อุสฺสาเทนฺตติ ปญฺญาย อุกฺกํเสนฺต, อุคฺคณฺหนฺตติ อโตฺถฯ **อปสาเทนฺต**ติ นิพฺภจฺฉนฺต, นิคฺคณฺหนฺตติ อโตฺถฯ

อุสฺสาทนาวณฺณนา

เตนาติ มหาปญฺญาภาเวนฯ **ตตฺถา**ติ เถรสฺส สติปิ อุตฺตานภาเว, ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส อเญฺญสํ คมฺภีรภาเวฯ **สุโภชนรสปุฏฺฐสฺสา**ติ สุนฺทเรน โภชนรเสน โปสิตสฺสฯ **กตโยคสฺสา**ติ นิพทฺธปโยเคน กตปริจยสฺสฯ **มลฺลปาสาณ**นฺติ มเลฺลหิ มหพฺพเลเหว อุกฺขิปิตพฺพปาสาณํฯ **กุหึ อิมสฺส ภาริยฏฺฐาน**นฺติ กสฺมึ ปเทสฺ อิมสฺส ปาสาณสฺส ครุตรปฺปเทโสติ ตสฺส สลฺลหุกภาวํ ทีเปนฺต วทติฯ

ติมิรปิงฺคเลเนว ทีเปนฺติ ตสฺส มหาวิปฺผารภาวโตฯ เตนาห **“ตสฺส กิรา”**ติอาทิฯ **ปกุกุฏตี**ติ ปกฺกุฏนฺตํ วิย ปริวตฺตติ ปริโต วิวตฺตติฯ ลกฺขณวจนเญฺหตํฯ ปิฏฺฐิยํ สกลินปทกาปิฏฺฐํฯ **กายูปปนฺนสฺสา**ติ มหตา กาเยน อุเปตสฺส, มหากายสฺสาติ อโตฺถฯ

ปิญฺฉวฏฺฏีติ ปิญฺฉกลาโปฯ **สุปณฺณวาต**นฺติ นาคคฺคหณาทีสุ ปกฺขปโปฺผฏนวเสน อุปฺปชฺชนกวาตํฯ

ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติกถาวณฺณนา

‘‘ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติยา’’ติอาทินา อุทฺทิฏฺฐการณานิ วิตฺถารโต วิวริตุํ **“อิโต กิรา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิโต**ติ อิโต กปฺปโต ฯ **สตสหสฺสิเม**ติ สตสหสฺสเมฯ **หํสาวตี นาม นครํ อโหสิ** ชาตนครํฯ **ธุรปตฺตานี**ติ พาหิรปตฺตานิ, ยานิ ทีฆตมานิฯ

กนิฏฺฐภาตาติ เวมาติกภาตา กนิโฏฺฐ ยถา อมฺหากํ ภควโต นนฺทเตฺถโรฯ พุทฺธานญฺหิ สโหทรา ภาตโร นาม น โหนฺติฯ กถํ เชฏฺฐา ตาว น อุปฺปชฺชนฺติ, กนิฏฺฐานํ ปน อสมฺภโว

เอวฯ **โภค**นฺติ วิภวํฯ **อุปสโนฺต**ติ โจรชนิตสโงฺขภวูปสเมน อุปสโนฺต **ชนปโทฯ**

เทฺว สาฎเก นิวาเสตฺวาติ สาฎกทฺวยเมว อตฺตโน กายปริหาริกํ กตฺวา อิตรํ สพฺพสมฺภารํ อตฺตโต โมเจตฺวาฯ

ปตฺตคฺคหณตฺถนฺติ อโนฺตปกฺขิตฺตอุณฺหโภชนตฺตา อปราปรํ หเตฺถ ปริวเตฺตนฺตสฺส ปตฺตคฺคหณตฺถํฯ **อุตฺตริสาฎก**นฺติ อตฺตโน อุตฺตริสาฎกํฯ **เอตานิ ปากฏฺฐานานี**ติ เอตานิ ยถาวุตฺตานิ ภควโต เทสนาย ปากฏานิ เถรสฺส ปุญฺญกรณฏฺฐานานิฯ

ปฏิสนฺธึ คเหตฺวาติ อมฺหากํ มหาโพธิสตฺตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส เอว ปฏิสนฺธึ คเหตฺวาฯ

ติตฺถวาสาทิวณฺณนา

อุคฺคหณํ ปาฬิยา อุคฺคณฺหนํฯ **สวนํ** อตฺถสวนํฯ **ปริปุจฺฉนํ** คณฺฐิฏฺฐาเนสุ อตฺถปริปุจฺฉนํฯ **ธารณํ** ปาฬิยาปิ ปาฬิอตฺถสฺสปิ จิเตฺต ฐปนํฯ สพฺพเมฺปตํ อิธ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวเสน เวทิตพฺพํฯ

โสตาปนฺนานญฺจ...เป... อุปฏฺฐาติตตฺถ สโมฺมหวิทฺธํสเนน ‘‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๙๘; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๖; จูฬนิ. ๔, ๗, ๘) อตฺตปจฺจกฺขวเสน อุปฏฺฐานโตฯ **นามรูปปริเจฺฉโท**ติ สห ปจฺจเยน นามรูปสฺส ปริจฺฉิชฺช อวโพโธฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทคมฺภีรตาวณฺณนา

‘‘อตฺถคมฺภีรตายา’’ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ**ติ ชาติปจฺจยโต สมฺภูตํ หุตฺวา สหิตสฺส อตฺตโน ปจฺจยานุรูปสฺส ชรามรณสฺส อุทฺธํ อุทฺธํ อาคตภาโว, อนุปวตฺตโตฺถติ อโตฺถฯ อถ วา สมฺภูตโฏฺฐ จ สมุทาคตโฏฺฐ จ **สมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐฯ** ‘‘น ชาติโต ชรามรณํ น โหติ,’’ น จ ชาตึ วินา ‘‘อญฺญโต โหตี’’ติ หิ ชาติปจฺจยสมฺภูตโฏฺฐ วุโตฺต, อิตฺถญฺจ ชาติโต สมุทาคจฺฉตีติ ชาติปจฺจยสมุทาคตโฏฺฐ, ยา ยา ชาติ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, ตทนุรูปปาตุภาโวติ อโตฺถฯ โส อนุปจิตกุสลสมฺภารานํ ญาณสฺส ตตฺถ อปฺปติฏฺฐตาย อคาธเฏฺฐน **คมฺภีโรฯ** เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐติ เยนากาเรน ยทวตฺถา อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติฯ เยน หิ ปวตฺติอากาเรน, ยาย จ อวตฺถาย อวตฺถิตา อวิชฺชา เตสํ เตสํ สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ, ตทุภยสฺสปิ ทุรวโพธนียโต อวิชฺชา สงฺขารานํ นวหิ อากาเรหิ ปจฺจยโฏฺฐ อนุปจิตกุสลสมฺภารานํ ญาณสฺส ตตฺถ อปฺปติฏฺฐตาย อคาธเฏฺฐน **คมฺภีโรฯ** เอส นโย เสสปเทสุปิฯ

กตฺถจิ อนุโลมโต เทสียติ, กตฺถจิ ปฏิโลมโตติ อิธ ปน ปจฺจยุปฺปาทา ปจฺจยุปฺปนฺนุปฺปาทสงฺขาโต **อนุโลโม,** ปจฺจยนิโรธา ปจฺจยุปฺปนฺนนิโรธสงฺขาโต จ **ปฏิโลโม** อธิเปฺปโตฯ อาทิโต ปน ปฏฺฐาย อนฺตคมนํ **อนุโลโม,** อนฺตโต จ อาทิคมนํ **ปฏิโลโม**ติ อธิเปฺปโตฯ อาทิโต ปฏฺฐาย อนุโลมเทสนาย, อนฺตโต ปฏฺฐาย ปฏิโลมเทสนาย จ **ติสนฺธิ จตุสเงฺขโปฯ** ‘‘อิเม ภิกฺขเว จตฺตาโร อาหารา กึ นิทานา’’ติอาทิกาย (สํ. นิ. ๒.๑๑) จ เวมชฺฌโต ปฏฺฐาย ปฏิโลมเทสนาย, ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส,

ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติอาทิกาย (สํ. นิ. ๒.๔๓, ๔๕) อนุโลมเทสนาย จ **ทฺวิสนฺธิ ติสงฺข โปฯ** ‘‘สํโยชนิเยสุ ภิกฺขเว ธมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน วิหรโต ตณฺหา ปวฑฺฒติ, ตณฺหาปจฺจ ยา อุปาทาน’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๕๓, ๕๗) **เอกสนฺธิ ทฺวิสงฺขโปฯ** เอกโงฺค หิ ปฏิจฺจสมุปฺ ปาโท เทสิโตฯ ลพฺภเตว หิ โส ‘‘ตตฺร ภิกฺขเว สุตวา อริยสาวโก ปฏิจฺจสมุปฺปาทํเยว สาธุกํ โยนิโส มนสิ กโรติ ‘อิติ อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ…เป…. นิรุชฺฌตี’ติฯ สุขเวทนิยํ ภิกฺขเว ผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขเวทนา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๖๒) อิมสฺส สุตฺตสฺส วเสน เวทิตโพฺพฯ อิติ เตน เตน การเณน ตถา ตถา ปวเตฺตตพฺพตฺตา ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสนาย คมฺภีโรฯ เตนาห **‘‘อยํ เทสนาคมฺภีรตา’’**ติฯ น หิ ตตฺถ สพฺพญฺญุตญาณโต อญฺญํ ญาณํ ปติฏฺฐํ ลภติฯ

‘‘อวิชฺชาย ปนา’’ติอาทีสุ ชานนลกฺขณสฺส ญาณสฺส ปฏิปกฺขภูโต อวิชฺชาย **อญฺ ญาณโฏฺฐฯ** อารมฺมณสฺส ปจฺจกฺขกรเณน ทสฺสนภูตสฺส ปฏิปกฺขภูโต **อทสฺสนโฏฺฐฯ** เยเน สา อตฺตโน สภาเวน ทุกฺขาทีนํ ยาถาวสรสํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐ ติ, โส ตสฺสา สจฺจาสมฺปฏิเวธโฏฺฐฯ **อภิสงฺขรณํ** สํวิธานํ, ปกปฺปนนฺติ อโตฺถฯ **อายูหนํ** สมฺปิณฺฑนํ, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อตฺตโน กิจฺจานุรูปตาย ราสีกรณนฺติ อโตฺถฯ อปุญฺญาภิสงฺขา เรกเทโส **สราโคฯ** อโญฺญ **วิราโคฯ** ราคสฺส วา อปฺปฏิปกฺขภาวโต ราคปฺปวฑฺฒโก, ราคุปฺ ปตฺติปจฺจโย จ สโพฺพปิ อปุญฺญาภิสงฺขาโร **สราโคฯ** อิตโร ตพฺพิทูรภาวโต **วิราโคฯ** ‘‘ทีฆ รตฺตํ เหตํ ภิกฺขเว อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส อโชฺฌสิตํ มมายิตํ ปรามฏฺฐํ ‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’ติ’’ (สํ. นิ. ๒.๖๑) อตฺตปรามาสสฺส วิญฺญาณํ วิเสสโต วตฺถุ วุตฺตนฺติ วิญฺ ญาณสฺส **สุญฺญตโฏฺฐ** คมฺภีโรฯ อตฺตา วิชานาติ สํสรตีติ สพฺยาปารตาสงฺกนฺติอภินิเวสพลว ตาย **อพฺยาปารอสงฺกนฺติปฏิสนฺธิปาตุภาวฏฺฐา** จ คมฺภีราฯ นามรูปสฺส ปฏิสนฺธิกฺขเณ เอก โตว อุปฺปาโท **เอกุปฺปาโท,** ปวตฺติยํ วิสุํ วิสุํ ยถารหํ **เอกุปฺปาโทฯ** นามสฺส รูเปน, รูปสฺส จ นาเมน อสมฺปโยคโต **วินิโพฺภโค** นามสฺส นาเมน , รูปสฺส จ รูเปน เอกจฺจสฺส เอกเจฺจน **อวินิ โพฺภโค** (นามสฺส นาเมน อวินิโพฺภโค วิภ. มูลฏี. ๒๔๒) โยเชตโพฺพฯ เอกุปฺปาเทกนิโรเธหิ อวินิโพฺภเค อธิเปฺปเต โส รูปสฺส จ เอกกลาปปวตฺติโน รูเปน ลพฺภตีติฯ อถ วา เอกจตุโวการ ภเวสุ นามรูปานํ อสหวตฺตนโต อญฺญมญฺญํ **วินิโพฺภโค,** ปญฺจโวการภเว สหวตฺตนโต **อวินิ โพฺภโค** จ เวทิตโพฺพฯ

นามสฺส อารมฺมณาภิมุขํ นมนํ **นมนโฏฺฐฯ** รูปสฺส วิโรธิปจฺจยสมวาเย วิสทิสุปฺปตฺติ **รุปฺ ปนโฏฺฐฯ** อินฺทฺริยปจฺจยภาโว **อธิปติยโฏฺฐฯ** ‘‘โลโกเปโส, ทฺวาราเปสา, เขตฺตํ เปต’’นฺติ วุตฺตโลกาทิอโตฺถ จกฺขาทีสุ ปญฺจสุ โยเชตโพฺพฯ มนายตนสฺส ปน ลุชฺชนโต, มโนสมฺผสฺสา ทีนํ ทฺวารเขตฺตภาวโต จ เอเต อตฺถา เวทิตพฺพาฯ อาปาถคตานํ รูปาทีนํ ปกาสนโยคฺยตาล กฺขณํ โอภาสนํ จกฺขาทีนํ **วิสยิภาโว,** มนายตนสฺส วิชานนํฯ **สงฺฆฏฺฏนโฏฺฐ** วิเสสโต จกฺขุ สมฺผสฺสาทีนํ ปญฺจนฺนํ, อิตเร ฉนฺนมฺปิ โยเชตพฺพาฯ ผุสนญฺจ ผสฺสสฺส สภาโวฯ สงฺฆฏฺฏนํ รโส, อิตเร อุปฏฺฐานาการาฯ **อารมฺมณรสานุภวนโฏฺฐ** รสวเสน วุโตฺต, **เวทยิตโฏฺฐ** ลกฺขณวเสนฯ **สุขทุกฺขม อชฺฌตฺตภาโว** ยถากฺกมํ ติสฺสนฺนํ เวทนานํ สภาววเสน วุโตฺตฯ ‘‘อตฺตา เวทยตี’’ติ อภินิเวสสฺส พลวภาวโต **นิชฺชีวโฏฺฐ** เวทนาย คมฺภีโรฯ นิชฺชีวาย วา เวท นาย เวทยิตํ **นิชฺชีวเวทยิตํ,** โส เอว อโตฺถติ **นิชฺชีวเวทยิตโฏฺฐฯ**

สปฺปีติกตณฺหาย **อภินนฺทิตโฏฺฐฯ** พลวตรตณฺหาย คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาปนํ **อโชฺฌสาน โฏฺฐฯ** อิตเร ปน เชฏฺฐภาวโอสารณสมุทฺททุรติกฺกมอปาริปูริวเสน เวทิตพฺพาฯ **อาทานคฺ คหณาภินิเวสฏฺฐา** จตุนฺนมฺปิ อุปาทานานํ สมานา, **ปรามาสโฏฺฐ** ทิฏฺฐุปาทานาทีนเมว, ตถา **ทุรติกฺกมโฏฺฐฯ** ‘‘ทิฏฺฐิกนฺตาโร’’ติ (ธ. ส. ๓๙๒) หิ วจนโต ทิฏฺฐีนํ ทุรติกฺกมตาฯ

ทฬฺหคฺคหณตฺตา วา จตุนฺนมฺปิ **ทุรติกฺกมโฏฺฐ** โยเชตโพฺพฯ **โยนิคติฐิตินิวาเสสุขิปน**นฺติ สมาเส ภุมฺมวจนสฺส อโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ เตน อายูหนาภิสงฺขรณปทานํ สมาโส โหติฯ ยถา ตถา ชายนํ **ชาติอโตฺถฯ** ตสฺสา ปน สนฺนิปาตโต ชายนํ **สญฺชาติอโตฺถฯ** มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมิตฺวา วิย ชายนํ **โอกฺกนฺติอโตฺถฯ** โส ชาติโต นิพฺพตฺตนํ **นิพฺพตฺติอโตฺถฯ** เกวลํ ปาตุภวนํ **ปาตุภาวโฏฺฐฯ**

ชรามรณงฺคํ มรณปฺปธานนฺติ ตสฺส มรณฏฺฐา เอว **ขยาทโย** คมฺภีราติ ทสฺสิตาฯ อุปฺปนฺนอุปฺปนฺนานญฺหิ นวนวานํ ขเยน กเมน ขณฺฑิจฺจาทิปริปกฺกปวตฺติยํ โลเก ชราโวหาโรติ ฯ **ขยโฏฺฐ** วา ชราย วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ นวภาวาปคโม หิ ''ขโย''ติ วตฺตุํ ยุโตฺตติ **วิปริณามโฏฺฐ** ทฺวินฺนมฺปิ วเสน โยเชตโพฺพ, สนฺตติวเสน วา ชราย ขยวยภาวา, สมฺมุติขณิกวเสน มรณสฺส **เภทวิปริณามฏฺฐา** โยเชตพฺพาฯ **อวิชฺชาทีนํ สภาโว** ปฏิวิชฺฌียตีติ ปฏิเวโธฯ วุตฺตเญฺหตํ **นิทานกถายํ** ''เตสํ เตสํ วา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ สลกฺขณสงฺขาโต อวิปรีตสภาโว ปฏิเวโธ''ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ปฐมมหาสงฺคีติกถา; อภิ. อฏฺฐ. นิทานกถา) **โส** หิ อวิชฺชาทีนํ สภาโว มคฺคญาเณเนว อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ปฏิวิชฺฌิตพฺพโต อญฺญาณสฺส อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐตาย อคาธเฏฺฐน **คมฺภีโรฯ สา สพฺพาปี**ติ สา ยถาวุตฺตา สเงฺขปโต จตุพฺพิธา วิตฺถารโต อเนกปฺปเภทา สพฺพาปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส คมฺภีรตา **เถรสฺส อุตฺตานกา วิย อุปฏฺฐาสิ** จตูหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตตฺตาฯ **อุทาหุ อเญฺญสมฺปี**ติ ''มยฺหํ ตาว เอส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตานโก หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, กึ นุ โข อเญฺญสมฺปิ เอวํ อุตฺตานโก หุตฺวา อุปฏฺฐาตี''ติ **มา เอวํ อวจ** มยาว ทินฺนนเย จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานวิธิมฺหิ ฐตฺวาฯ

อปสาทนาวณฺณนา

โอฬาริกนฺติ วตฺถุวีติกฺกมสมตฺถตาวเสน ถูลํฯ กามํ กามราคปฏิฆาเยว อตฺถโต กามราคปฏิฆสํโยชนานิ, กามราคปฏิฆานุสยา จ, ตถาปิ อโญฺญเยว สํโยชนโฏฺฐ พนฺธนภาวโต, อโญฺญ อนุสยนโฏฺฐ อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน ถามคมนนฺติ กตฺวา, อิติ กิจฺจวิเสสวิสิฏฺฐเภเทคเหตฺวา **''จตฺตาโร กิเลเส''**ติ จ วุตฺตํฯ เอเสว นโย อิตเรสุปิฯ **อณุสหคเต**ติ อณุสภาวํ อุปคเตฯ ตพฺภาวโตฺถ หิ อยํ สหคต-สโทฺท ''นนฺทิราคสหคตา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๙๑, ๑๓๓, ๔๖๐; ๓.๓๗๔; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๔; วิภ. ๒๐๓; ปฏิ. ม. ๑.๓๔; ๒.๓๐) วิยฯ

ยถา อุปริมคฺคาธิคมนวเสน สจฺจสมฺปฏิเวโธ ปจฺจยาการปฏิเวธวเสน, เอวํ สาวกโพธิปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธิอธิคมนวเสนปิ สจฺจสมฺปฏิเวโธ ปจฺจยาการปฏิเวธวเสเนวาติ ทเสฺสตุํ **''กสฺมา จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สพฺพถาวา**ติ สพฺพปฺปกาเรเนว กิญฺจิปิ ปการํ อเสเสตฺวาติ อโตฺถฯ เย กตาภินีหารานํ มหาโพธิสตฺตานํ วีริยสฺส อุกฺกฏฺฐมชฺฌิมมุทุตาวเสน โพธิสมฺภารสมฺภรเณ กาลเภทา อิจฺฉิตา, เต ทเสฺสโนฺต **''จตฺตาริ, อฏฺฐ, โสฬส วา อสเงฺขฺยยฺยานี''**ติ อาห, สฺวายมโตฺถ **จริยาปิฏกวณฺณนาย** คเหตโพฺพฯ **สาวโก ปเทสญาเณ ฐิโต**ติ สาวโก หุตฺวา เสกฺขภาวโต ตตฺถาปิ ปเทสญาเณ ฐิโตฯ **พุทฺธานํ กถาย** ''ตํ ตถาคโต อภิสเมตี''ติ อาทิกาย **ปจฺจนีกํ โหติฯ** อนญฺญสาธารณสฺส หิ วเสน พุทฺธานํ สีหนาโท, น อญฺญสาธารณสฺสฯ

''วายมนฺตเสฺสวา''ติ อิมินา วิเสสโต ญาณสมฺภารสมฺภรณํ ปญฺญาปารมิตาปูรณํ วทติฯ ตสฺส จ สพฺพมฺปิ ปุญฺญํ อุปนิสฺสโยฯ

“เอส เทวมนุสฺสานํ, สพฺพกามททโท นิธิ;
ยํ ยเทวาภิปตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี”ติฯ (ขุ. ปา. ๘.๑๐) –

หิ วุตฺตํฯ ตสฺมา มหาโพธิสตฺตานํ สเพฺพสมฺปิ ปุญฺญสมฺภาโร ยาวเทว ญาณสมฺภารโตฺถ สมฺมาสโมฺพธิสมธิคมสมตฺถตฺตาติ อาห **“ปจฺจยาการํ ...เป.... นตฺถี”**ติฯ อิทานิ ปจฺจยาการปฎิเวธเสฺสว วา มหานุภาวตาทสฺสนมุเขน ปฎิจฺจสมุปฺปาทเสฺสว ปรมคมฺภีรตํ ทเสฺสตุํ **“อวิชฺชา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นวหิ อากาเรหี**ติ อุปฺปาทาทีหิ นวหิ อากาเรหิฯ อวิชฺชา หิ สงฺขารานํ อุปฺปาโท หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, ปวตฺตํ หุตฺวา นิมิตฺตํ, อายูหนํ, สํโยโค, ปลิโพโธ, สมุทโย, เหตุ, ปจฺจโย หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ เอวํ สงฺขาราทโย วิญฺญาณาทีนํฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปฎิสมฺภิทามเคฺค** “กถํ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฎฺฐิติญาณํ? อวิชฺชา สงฺขารานํ อุปฺปาทฎฺฐิติ จ ปวตฺตฎฺฐิติ จ นิมิตฺตฎฺฐิติ จ อายูหนฎฺฐิติ จ สโญฺญคฎฺฐิติ จ ปลิโพธฎฺฐิติ จ สมุทยฎฺฐิติ จ เหตุฎฺฐิติ จ ปจฺจยฎฺฐิติ จ อิเมหิ นวหากาเรหิ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา”ติอาทิ (ปฎิ. ม. ๑.๔๕)ฯ

ตตฺถ **นวหากาเรหี**ติ นวหิ ปจฺจยภาวูปคมนากาเรหิฯ อุปฺปชฺชติ เอตสฺมา ผลนฺติ **อุปฺปาโท,** ผลุปฺปตฺติยา การณภาโวฯ สติ จ อวิชฺชาย สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ, นาสติ, ตสฺมา อวิชฺชา สงฺขารานํ อุปฺปาโท หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ ตถา อวิชฺชาย สติ สงฺขารา ปวตฺตนฺติ, นียนฺติ จฯ ยถา จ ภวาทีสุ ขิปนฺติ, เอวํ เตสํ อวิชฺชา ปจฺจโย โหติฯ ตถา อายูหนฺติ ผลุปฺปตฺติยา ฆเฎนฺติ, สํยุชฺชนฺติ อตฺตโน ผเลนฯ ยสฺมึ สนฺตาเน สยํ อุปฺปนฺนา, ตํ ปลิพุนฺธนฺติฯ ปจฺจยนฺตรสมวาเย อุทยนฺติ อุปฺปชฺชนฺติฯ หิโนติ จ สงฺขารานํ การณภาวํ คจฺฉติฯ ปฎิจฺจ อวิชฺชํ สงฺขารา อยนฺติ ปวตฺตนฺตีติ เอวํ อวิชฺชาย สงฺขารานํ การณภาวูปคมนวิเสสา อุปฺปาทาทโย เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ตถา สงฺขาราทีนํ วิญฺญาณาทีสุ อุปฺปาทฎฺฐิติอาทีสุปิฯ ติฎฺฐติ เอเตนาติ **ฐิติ,** การณํฯ อุปฺปาโท เอว ฐิติ **อุปฺปาทฎฺฐิติ** ฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ **“ปจฺจโย โหตี”**ติ อิทํ อิธ โลกนาเถน ตทา ปจฺจยปริคฺคหสฺส อารทฺธภาวทสฺสนํฯ โส จ อารโมฺภ ญายารุโฬฺห “ยถา จ ปุริเมหิ มหาโพธิสเตฺตหิ โพธิมูเล ปวตฺติโต, ตเถว จ ปวตฺติโต”ติฯ อจฺฉริยเวคาภิหตา ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปีติ ทเสฺสโนฺต **“ทิฎฺฐมเตฺตวา”**ติอาทิมาหฯ

เอตสฺส ธมฺมสฺสาติ เอตสฺส ปฎิจฺจสมุปฺปาทสญฺญิตสฺส ธมฺมสฺสฯ โส ปน ยสฺมา อตฺถโต เหตุปภวานํ เหตุฯ เตนาห **“เอตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺสา”**ติ, ชาติอาทีนํ ชรามรณาทิปจฺจยตายาติ อโตฺถฯ นามรูปปริเจฺฉโท, ตสฺส จ ปจฺจยปริคฺคโห น ปฐมาภินิเวสมเตฺตน โหติ , อถ โข ตตฺถ อปราปรํ ญาณุปฺปตฺติสญฺญิเตน อนุ อนุ พุชฺฌเนน, ตทุภยาภาวํ ปน ทเสฺสโนฺต **“ญาตปริญฺญาวเสน อนนุพุชฺฌนา”**ติ อาหฯ นิจฺจสญฺญาทีนํ ปชหนวเสน วตฺตมานา วิปสฺสนา ธเมฺม จ ปฎิวิชฺฌนฺตี เอว นาม โหติ ปฎิปกฺขวิกฺขมฺภเนน ติกฺขวิสทภาวาปตฺติโต, ตทธิฎฺฐานภูตา จ ตีรณปริญฺญา, อริยมโคฺค จ ปริญฺญาปหานาภิสมยวเสน ปวตฺติยา ตีรณปหานปริญฺญาสงฺคโห จาติ ตทุภยปฎิเวธาภาวํ ทเสฺสโนฺต **“ตีรณ...เป.... อปฺปฎิวิชฺฌนา”**ติ อาหฯ **ตนฺตํ** วุจฺจติ วตฺถวีนนตฺถํ ตนฺตวาเยหิ ทณฺฑเก อาสญฺชิตฺวา ปสาริตสุตฺตปฎฺฎิ ตนียตีติ กตฺวาฯ ตํ ปน สุตฺตสนฺตานากุลตาย นิทสฺสนภาเวน อากุลเมว คหิตนฺติ อาห **“ตนฺตํ วิย อากุลกชาตา”**ติฯ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ยถา นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมาเนตุ**นฺติ ปุเพฺพน ปรํ สมํ กตฺวา อาเนตุํ, อวิสมํ อุชุํ กาตุนฺติ อโตฺถฯ ตนฺตเมว วา อากุลํ **ตนฺตากุลํ,** ตนฺตากุลํ วิย ชาตา ภูตาติ **ตนฺตากุลชาตาฯ** มชฺฌิมํ ปฎิปทํ อนุปคนฺตฺวา อนฺตทฺวยปตเนน **ปจฺจยากาเร ขลิตา อากุลา พฺยากุลา โหนฺติฯ** เตเนว อนฺตทฺวยปตเนน ตํตํทิฎฺฐิคาหวเสน ปริพฺภมนฺตา อุชุกํ ธมฺมฎฺฐิติ กถํ ปฎิปชฺชิตุํ น ชานนฺติฯ เตนาห **“น สโกฺ

กนฺติ ตํ ปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุ”นฺติฯ **เทฺว โพธิสเตฺต**ติ ปเจฺจกโพธิสตฺตมหาโพธิสเตฺตฯ **อตฺตโน ธมฺมตายา**ติ อตฺตโน สภาเวน, ปโรปเทเสน วินาติ อโตฺถฯ **ตตฺถ ตตฺถ คุฬํ กชาต**นฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน ชาตคุฬกมฺปิ **คณฺฐีติ** สุตฺตคณฺฐิฯ ตโต เอว **คณฺฐิพทฺธํ** พทฺธคณฺฐิกํฯ **ปจฺจเยสุ ปกฺขลิตฺวา**ติ อนิจฺจทุกฺขานตฺตาทิสภาเวสุ ปจฺจยธเมฺมสุ นิจฺจาทิคฺคาหวเสน ปกฺขลิตฺวาฯ **ปจฺจเย อุชุํ กาตุํ อสโกฺกนฺตา**ติ ตเสฺสว นิจฺจาทิคฺคาหสฺส อวิสฺสชฺชนโต ปจฺจยธมฺมนิมิตฺตํ อตฺตโน ทสฺสนํ อุชุํ กาตุํ อสโกฺกนฺตา อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺถวเสน คณฺฐิกชาตา โหนฺตีติ อาห **“ทฺวาสฏฺฐิ...เป.... คณฺฐิพทฺธา”**ติฯ **เย หิ เกจิ** สมณา วา พฺราหฺมณา วา สสฺสตทิฏฺฐิอาทิทิฏฺฐิโย **นิสฺสิตา** อลฺลีนาฯ

วินนโต ‘‘กุลา’’ติ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามสฺส ตนฺตวายสฺส คณฺฐิกํ นาม อากุลภาเวน อคฺคโต วา มูลโต วา ทุวิเญฺญยฺยาเยว ขลิตตนฺตสุตฺตนฺติ อาห **“กุลาคณฺฐิกํ วุจฺจติ เปสการกญฺชิยสุตฺต”**นฺติฯ **สกุณิกา**ติ กุลาวกสกุณิกาฯ สา หิ รุกฺขสาขาสุ โอลมฺพนกุลาวกา โหติฯ ตญฺหิ สา กุลาวกํ ตโต ตโต ติณหีราทิเก อาเนตฺวา ตถา วินนฺธติ, ยถา เตสํ เปสการกญฺชิยสุตฺตํ วิย อเคฺคน วา อคฺคํ มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ วิเวเจตุํ วา น สกฺกาฯ เตนาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ **ตทุภยมฺปี**ติ ‘‘กุลาคณฺฐิก’’นฺติ วุตฺตํ กญฺชิยสุตฺตํ, กุลาวกญฺจฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ‘‘เอวเมว สตฺตา’’ติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนวฯ

กามํ มุญฺชปพฺพชติณานิ ยถาชาตานิปิ ทีฆภาเวน ปติตฺวา อรญฺญฏฺฐาเน อญฺญมญฺญํ วินนฺธิตฺวา อากุลพฺยากุลานิ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ, ตานิ ปน น ตถา ทุพฺพิเวจิยานิ, ยถา รชฺชุภูตานีติ ทเสฺสตุํ **“ยถา ตานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

อปายาติ อวฑฺฒิตา, สุเขน, สุขเหตุนา วา วิรหิตาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขสฺส คติภาวโต**ติ อาปายิกสฺส ทุกฺขสฺส ปวตฺติฏฺฐานภาวโตฯ **สุขสมุสฺสยโต**ติ อพฺภุทยโตฯ **วินิปติตตฺตา**ติ วิรูปํ นิปติตตฺตา ยถา เตนตฺตภาเวน สุขสมุสฺสโย น โหติ, เอวํ นิปติตตฺตาฯ **อิตโร**ติ สํสาโรฯ นนุ ‘‘อปาย’’นฺติอาทินา วุโตฺตปิ สํสาโร เอวาติ? สจฺจเมตํ, นิรยาทีนํ ปน อธิมตฺตทุกฺขภาวทสฺสนตฺถํ อปายาทิคฺคหณํฯ โคพลีพทฺทญาเยนายมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏี**ติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ เหตุผลภาเวน อปราปรํ ปวตฺติฯ **อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา**ติ อวิเจฺฉเทน ปวตฺตมานาฯ **ตํ สพฺพมฺปี**ติ ตํ ‘‘อปาย’’นฺติอาทินา วุตฺตํ สพฺพํ อปายทุกฺขเญฺจว วฏฺฏทุกฺขญฺจฯ **“มหาสมุเทฺท วาตุกฺขิตฺตนาวา วิยา”**ติ อิทํ ปริพฺภมฏฺฐานสฺส มหนฺตทสฺสนตฺถเญฺจว ปริพฺภมนสฺส อนวฏฺฐิตตาทสฺสนตฺถญฺจ **“อุปมายฯ ยเนฺตสุ ยุตฺตโคโณ วิยา”**ติ อิทํ ปน อวสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว ทุปฺปโมกฺขภาวทสฺสนตฺถญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทวณฺณนา

อิมินา ตาวาติ เอตฺถ **ตาว**-สโทฺท กมโตฺถ, เตน ‘‘ตนฺตากุลกชาตา’’ติ ปทสฺส อนุสนฺธิปรโต อาวิภวิสฺสตีติ ทีเปติฯ **อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา**ติ เอตฺถ อยํ ปจฺจโยติ อิทปฺปจฺจโย, ตสฺมา **อิทปฺปจฺจยา,** อิมสฺมา ปจฺจยาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อิมสฺมา นาม ปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ เอวํ วตฺตโพฺพ อตฺถิ นุ โข ชรามรณสฺส ปจฺจโยติฯ เตนาห **“อตฺถิ นุ โข...เป.... ภเวยฺยา”**ติฯ เอตฺถ หิ ‘‘กึ ปจฺจยา ชรามรณํ? ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ อุปริ ชาติสทฺทปจฺจยสทฺทสมานาธิกรเณน กึ-สเทฺทน อิทํ-สทฺทสฺส สมานาธิกรณตาทสฺสนโต กมฺมธารยสมาสตา อิทปฺปจฺจยสทฺทสฺส ยุชฺชติฯ น เหตฺถ ‘‘อิมสฺส ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา’’ติ ชรามรณสฺส, อญฺญสฺส วา ปจฺจยโต ชรามรณสมฺภวปุจฺฉา สมฺภวติ วิญฺญาตภาวโต, อสมฺภวโต

จ, ชรามรณสฺส ปน ปจฺจยปุจฺฉา สมฺภวติฯ ปจฺจยสทฺทสมานาธิกรณตายญฺจ อิทํ-สทฺทสฺส ‘‘อิมสฺมา ปจฺจยา’’ติ ปจฺจยปุจฺฉา ยุชฺชติฯ

สา ปน สมานาธิกรณตา ยทิปิ อญฺญปทตฺถสมาเสปิ ลพฺภติ, อญฺญปทตฺถวจนิจฺฉาภาวโต ปเนตฺถ กมฺมธารยสมาโส เวทิตโพฺพฯ สามิวจนสมาสปเกฺข ปน นเตฺถว สมานาธิกรณตา สมฺภโวติฯ นนุ จ ‘‘อิทปฺปจฺจยตา ปฏิจฺจสมุปฺปาโท’’ติ เอตฺถ อิทปฺปจฺจย-สโทฺท สามิวจนสมาโส อิจฺฉิโตติ? สจฺจํ อิจฺฉิโต อุชุกเมว ตตฺถ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวจนิจฺฉาติ กตฺวา, อิธ ปน เกวลํ ชรามรณสฺส ปจฺจยปริปุจฺฉา อธิเปฺปตา, ตสฺมา ยถา ตตฺถ อิทํ-สทฺทสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิเสสนตา, อิธ จ ‘‘ปุจฺฉิตพฺพปจฺจยตฺถตา สมฺภวติ, ตถา ตตฺถ, อิธ จ สมาสกปฺปนา เวทิตพฺพาฯ กสฺมา ปน ตตฺถ กมฺมธารยสมาโส น อิจฺฉิโตติ? เหตุปฺปภวานํ เหตุ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ อิมสฺส อตฺถสฺส กมฺมธารยสมาเส อสมฺภวโตติ อิมสฺส, อตฺตโน ปจฺจยานุรูปสฺส อนุรูโป ปจฺจโย อิทปฺปจฺจโยติ เอตสฺส จ อตฺถสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ โย ปเนตฺถ อิทํ-สเทฺทน คหิโต อโตฺถ, โส ‘‘อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ ชรามรณคฺคหเณเนว คหิโตติ อิทํ-สโทฺท ปฏิจฺจสมุปฺปาทโต ปริจฺจชนโต อญฺญสฺส อสมฺภวโต ปจฺจเย อวติฏฺฐติ, เตเนตฺถ กมฺมธารยสมาโสฯ ตตฺถ ปน อิทํ-สทฺทสฺส ตโต ปริจฺจชนการณํ นตฺถีติ สามิวจนสมาโส เอว อิจฺฉิโตฯ **อฏฺฐกถายํ**ปน ยสฺมา ชรามรณาทีนํ ปจฺจยปุจฺฉามุเขนายํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนา อารทฺธา, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท จ นาม อตฺถโต เหตุปฺปภวานํ เหตูติ วุโตฺต วายมโตฺถ, ตสฺมา ‘‘อิมสฺส ชรามรณสฺส ปจฺจโย’’ติ เอวมตฺถวณฺณนา กตาฯ

ปณฺฑิเตนาติ เอกํสพฺยากรณียาทิปญฺหาวิเสสชานนสมตฺถาย ปญฺญาย สมนฺนาคเตนฯ ตเมว หิสฺส ปณฺฑิจฺจํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา’’**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ยาทิสสฺส ชีวสฺส ทิฏฺฐิคติโก สรีรโต อนญฺญตฺตํ ปุจฺฉติ **‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’**นฺติ, โส เอวํ ปรมตฺถโต นุปลพฺภติ, กถํ ตสฺส วญฺฌาตนยสฺส วิย ทีฆรสฺสตา สรีรโต อญฺญตา วา อนญฺญตา วา พฺยากาตพฺพา สิยา, ตสฺมาสฺส ปญฺหสฺส ฐปนียตา เวทิตพฺพาฯ **ตุณฺหีภาโว** นาเมส ปุจฺฉโต อนาทโร วิเหสา วิย โหตีติ **‘‘อพฺยากตเมต’’**นฺติ ปการนฺตรมาหฯ เอวํ อพฺยากรณการณํ ญาตุกามสฺส กเถตพฺพํ โหติ, กถิเต จ ชานนฺตสฺส ปมาโทปิ เอวํ สิยา, กถนวิธิ ปน ‘‘ยาทิสสฺสา’’ติอาทินา ทสฺสิโต เอวฯ **เอวํ อปฺปฏิปชฺชิตฺวา**ติ เอวํ ฐปนียปเญฺห วิย ตุณฺหีภาวาทิํ อนาปชฺชิตฺวา เอวฯ ‘‘อปฺปฏิปชฺชิตฺวา’’ติ วจนํ นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ ‘‘กิํ สพฺพํ อนิจฺจ’’นฺติ วุเตฺต ‘‘กิํ สงฺขตํ สนฺธาย ปุจฺฉสิ, อุทาหุ อสงฺขต’’นฺติ ปฏิปุจฺฉิตฺวา พฺยากาตพฺพํ โหติ ‘‘กิํ ขนฺธปญฺจกํ ปริเญฺญยฺย’’นฺติ ปุเฏฺฐ ‘‘อตฺถิ ตตฺถ ปริเญฺญยฺยํ, อตฺถิ น ปริเญฺญยฺย’’นฺติ วิภชฺช พฺยากาตพฺพํ โหติ, เอวํ อปฺปฏิปชฺชิตฺวาติ จ อยเมตฺถ อโตฺถ อิจฺฉิโตติฯ ปุเพฺพ ยสฺส ปจฺจยสฺส อตฺถิตามตฺตํ โจทิตนฺติ อตฺถิตามตฺตํ วิสฺสชฺชิตํฯ ปุจฺฉาสภาเคน หิ วิสฺสชฺชนนฺติฯ อิทานิ ตเสฺสว สรูปปุจฺฉา กรียตีติ **‘‘ปุน กิ’’**นฺติ วุตฺตํฯ อิธาปิ ‘‘ยถา’’ติอาทิ สพฺพํ อาเนตฺวา วตฺตพฺพํฯ

‘‘เอส นโย สพฺพปเทสู’’ติ อติเทสวเสน อุสฺสุกฺกํ กตฺวา **‘‘นามรูปปจฺจยา’’**ติอาทินา ตตฺถ อปวาโท อารโทฺธฯ ยสฺมา ทเสฺสตุกาโม, ตสฺมา อิทํ วุตฺตนฺติ โยชนาฯ **ฉนฺนํ วิปากสมฺผสฺสานํเยว คหณํ โหติ** วิญฺญาณาทิ เวทนาปริโยสานา วิปากวิธีติ กตฺวา อเนเกสุ สุตฺตปเทสุ, (ม. นิ. ๓.๑๒๖; อุทา. ๑) อภิธเมฺม (วิภ. ๒๒๕) จ เยภุเยฺยน เตสํเยว คหณสฺส นิรุฬฺหตฺตาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺตฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรกโตฺถ, เตเนตฺถ ‘‘คหิตมฺปี’’ติอาทินา วุจฺจมานํเยว วิเสสํ โชเตติฯ ปจฺจยภาโว นาม ปจฺจยุปฺปนฺนาเปโกฺข เตน วินา ตสฺส อสมฺภวโตฯ ตสฺมา **สฬายตนปฺปจฺจยา**ติ ‘‘สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส’’ติ อิมินา ปเทนาติ โยชนาฯ อวยเวน วา สมุทาโยปลกฺขณเมตํ ‘‘สฬายตนปจฺจยา’’ติ, ตสฺมา ‘‘สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส’’ติ อิมิ

นา ปเทนาติ วุตฺตํ โหติฯ **คหิตมฺปีติ** ฉพฺพิธํ วิปากผสฺสมฺปิฯ **อคฺคหิตมฺปีติ** อวิปากผสฺสมฺปิ กุสลากุสลกิริยาผสฺสมฺปิฯ ปจฺจยุปฺปนฺนวิเสสํ ทเสฺสตุกาโมติ โยชนาฯ น เจตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนว อุปาทินฺนํ อิจฺฉิโต, อถ โข ปจฺจโยปิ อุปาทินฺนํ อิจฺฉิโตติ อชฺฌตฺติกายตนเสฺสว สฬาย ตนคฺคหเณน คหณนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **"สฬายตนโต...เป.... ทเสฺสตุกาโม"**ติฯ น หิ ผสฺสสฺส จกฺขาทิสฬายตนเมว ปจฺจโย, อถ โข ''จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส''ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๔, ๔๕; ๒.๔.๖๐; กถา. ๔๖๕, ๔๖๗) วจนโต รูปายตนาทิรูปญฺจ จกฺขุวิญฺญาณาทินามญฺจ ปจฺจโย, ตสฺมา อิมํ จกฺขาทิสฬายตนโต อติริตฺตํ อาวชฺชนาทิ วิย สาธารณํ อหุตฺวา, ตสฺส ตสฺส ผสฺสสฺส สาธารณตาย อญฺญํ วิเสสปจฺจยํ ปิ-สเทฺทน อวิสิฏฺฐํ สาธารณปจฺจยํ ปิทเสฺสตุกาโม ภควา, ''นามรูปปจฺจยา ผโสฺส''ติ อิทํ วุตฺตนฺติ โยชนาฯ **อภิธมฺมภาชนีเยปิ** อิมเมว ปจฺจยํ สนฺธาย ''นามรูปปจฺจยา ผโสฺส''ติ วุตฺตนฺติ **ตทฏฺฐกถายํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๒๔๓) ''ปจฺจยวิเสสทสฺสนตฺถเญฺจว **มหานิทานเทสนาสงฺคหตฺถ**ญฺจา''ติ **อตฺถวณฺณนา** กตาฯ **ปจฺจยานนฺ**ติ ชาติอาทีนํ ปจฺจยธมฺมานํฯ **นิทานํ กถิตนฺ**ติ ชรามรณาทิกสฺส นิทานตฺตํ กถิตํ เอกํสิโก ปจฺจยภาโว กถิโตฯ ตญฺหิ เตสํ ปจฺจยภาเว อพฺยภิจารีติ ทเสฺสตุํ ''อิติ โข ปเนต''นฺติอาทินา อุปริ เทสนา ปวตฺตาฯ **นิชฺชเฏ**ติ นิชฺชาลเกฯ **นิคฺคุมฺเพ**ติ นิเกฺขเปฯ ปททฺวเยนาปิ อากุลาภาวเมว ทเสฺสติ, ตสฺมา อนากุลํ อพฺยากุลํ มหนฺตํ ปจฺจยนิทานเมตฺถ กถิตนฺติ **มหานิทานํ** สุตฺตํ อญฺญถาภาวสฺส อภาวโตฯ

๙๘. **เตสํ เตสํ ปจฺจยานนฺ**ติ เตสํ เตสํ ชาติอาทีนํ ปจฺจยานํฯ ยสฺมา ปจฺจยภาโว นาม เตหิ เตหิ ปจฺจเยหิ อนูนาธิเกเหว ตสฺส ตสฺส ผลสฺส สมฺภวโต **ตโถ** ตโจฺฉ, ตปฺปกาโร วา สามคฺคิอุปคเตสุ ปจฺจเยสุ มุหุตฺตมฺปิ **ตโถ** นิพฺพตฺตนธมฺมานํ อสมฺภวาภาวโตฯ **อวิตโถ** อวิสํวาทนโก วิสํวาทนาการวิรหิโต อญฺญธมฺมปจฺจเยหิ อญฺญธมฺมานุปฺปตฺติโตฯ **"อนญฺญถา"**ติ วุจฺจติ อญฺญถาภาวสฺส อภาวโตฯ ตสฺมา **"ตถํ อวิตถํ อนญฺญถํ ปจฺจยภาวํ ทเสฺสตุ"**นฺติ วุตฺตํฯ ปริยายติ อตฺตโน ผลํ ปริคฺคเหตฺวา วตฺตตีติ **ปริยาโย,** เหตูติ อาห **"ปริยาเยนาติ การเณนา"**ติฯ **สเพฺพน สพฺพนฺ**ติ เทวตฺตาทินา สพฺพภาเวน สพฺพา ชาติฯ **สพฺพถา สพฺพนฺ**ติ ตตฺถาปิ จาตุมหาราชิกาทิสพฺพาการเรน สพฺพา, **นิปาตทฺวยเมตํ,** นิปาตญฺจ อพฺยยํ, ตญฺจ สพฺพลิงฺควิภตฺติวจเนสุ เอกาการเมว โหตีติ ปาฬิยํ ''สเพฺพน สพฺพํ สพฺพถา สพฺพ''นฺติ วุตฺตํฯ อตฺถวจเน ปน ตสฺส ตสฺส ชาติสทฺทาเปกฺขาย อิตฺถิอตฺถวุตฺติตํ ทเสฺสตุํ **"สพฺพากาเรน สพฺพา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิมินาว นเยนา**ติ อิมินา ชาติวาเร วุเตฺตเนว นเยนฯ **เทวาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน คนฺธพฺพยกฺขาทิเก ปาฬิยํ (ที. นิ. ๒.๙๘) อาคเต, ตทนฺตรเภเท จ สงฺคณฺหาติฯ

อิธ นิกฺขิตฺตอตฺถวิภชนเตฺถติ อิมสฺมึ ''กสฺสจิ กิมฺหิจี''ติ อนิยมโต อุเทฺทสวเสน วุตฺตตฺถสฺส นิทฺทิสนเตฺถ โชเตตเพฺพ **นิปาโต,** ตทตฺถโชตนํ นิปาตปทนฺติ อโตฺถฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส ปทสฺสฯ **เต**ติ ธมฺมเทสนาย สมฺปทานภูตํ เถรํ วทติฯ **เสยฺยถิทนฺ**ติ วา เต กตเมติ เจติ อโตฺถฯ เย หิ ''กสฺสจี''ติ, ''กิมฺหิจี''ติ จ อนิยมโต วุโตฺต อโตฺถ, เต กตเมติฯ กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉา เหสาฯ **เทวภาวายา**ติ เทวภาวตฺถํฯ **ขนฺธชาตี**ติ ขนฺธปาตุภาโว, ยถา ขเนฺธสุ อุปฺปเนฺนสุ ''เทวา''ติ สมญฺญา โหติ, ตถา เตสํ อุปฺปาโทติ อโตฺถฯ เตนาห **"ยายา"**ติ อาหฯ **สพฺพปเทสู**ติ ''คนฺธพฺพานํ คนฺธพฺพตฺถายา''ติอาทีสุ สเพฺพสุ ชาตินิเทฺทสปเทสุ , ภวาทิปเทสุ จฯ เยน หิ นเยน สเจ หิ ชาตีติ อยมตฺถโยชนา กตา, ชาตินิเทฺทสปเทโสว ''ภโว''ติ อาทินา ภวาทิปเทสุปิ โส กาตโพฺพติฯ **เทวาติ อุปปตฺติเทวา** จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย ยาว ภวคฺคา ทิพฺพนฺติ กามคุณาทีหิ กีฬนฺติ ลฬนฺติ วิหรนฺติ โชตนฺตีติ กตฺวาฯ คนฺธํ อพฺพนฺติ

ปริภุญฺชนฺตีติ **คนฺธพฺพา,** ธตรฏฺฐสฺส มหาราชสฺส ปริวารภูตาฯ ยชนฺติ เวสฺสวณสกฺกาทิเก ปูเชนฺตีติ **ยกฺขา,** เตน เตน วา ปณิธิกมฺมาทินา ยชิตพฺพา ปูเชตพฺพาติ **ยกฺขา,** เวสฺสวณสฺส มหาราชสฺส ปริวารภูตาฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ''อมนุสฺสา''ติ อวิเสเสน วุตฺตํฯ **ภูตา**ติ กุมฺภณฺฑา, วิรูฬฺหกสฺส มหาราชสฺส ปริวารภูตาฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ''เย เกจิ นิพฺพตฺตสตฺตา''ติ อวิเสเสน วุตฺตํฯ **อฏฺฐิปกฺขา** ภมรตุปฺปฬาทโยฯ **จมฺมปกฺขา** ชตุสิงฺคาลาทโยฯ **โลมปกฺขา** หํสโมราทโยฯ **สรีสปา** อหิวิจฺฉิกสตปทิอาทโยฯ

''เตสํ เตส''นฺติ อิทํ น เยวาปนกนิเทฺทโส วิย อวุตฺตสงฺคหตฺถํ วจนํ, อถ โข อเยวาปนกนิเทฺทโส วิย วุตฺตสงฺคหตฺถนฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทเนว จ อาเมฑิตโตฺถ สงฺคยฺหตีติ อาห **''เตสํ เตสํ เทวคนฺธพฺพาทีน''**นฺติฯ **ตทตฺตายาติ** ตํภาวาย, ยถารูเปสุ ขเนฺธสุ ปวตฺตมาเนสุ ''เทวา คนฺธพฺพา''ติ โลกสมญฺญา โหติ, ตถารูปตายาติ อโตฺถฯ เตนาห **''เทวคนฺธพฺพาทิภาวายา''**ติฯ ''นิโรโธ, วิคโม''ติ จ ปฏิลทฺธตฺตาลาภสฺส ภาโว วุจฺจติ, อิธ ปน อจฺจนฺตาภาโว อธิเปฺปโต ''สพฺพโส ชาติยา อสตี''ติ อวตฺวา ''ชาตินิโรธา''ติ วุตฺตตฺตาติ อาห **''อภาวาติ อโตฺถ''**ติฯ

ผลตฺถาย หิโนตีติ ยถา ผลํ ตโต นิพฺพตฺตติ, เอวํ หิโนติ ปวตฺตติ, ตสฺส เหตุภาวํ อุปคจฺฉตีติ อโตฺถฯ **อิทํ คณฺหถ น**นฺติ ''อิทํ เม ผลํ, คณฺหถ น''นฺติ เอวํ **อเปฺปติ วิย** นิยฺยาเตติ วิยฯ ''เอส นโย''ติ อวิเสสํ อติทิสิตฺวา วิเสสมตฺตสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **''อปิจา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ นนุ จายํ ชาติ ปรินิปฺผนฺนา, สงฺขตภาวา จ น โหติ วิการภาวโต, ตถา ชรามรณํ, ตสฺส กถํ สา เหตุ โหตีติ โจทนํ สนฺธายาห **''ชรามรณสฺส หี''**ติอาทิฯ ตพฺภาเว ภาโว, ตทภาเว จ อภาโว ชรามรณสฺส ชาติยา อุปนิสฺสยตาฯ

๙๙. **โอกาสปริคฺคโห**ติ ปวตฺติฏฺฐานปริคฺคโหฯ **อุปปตฺติภเว** ยุชฺชติ อุปปตฺติกฺขนฺธานํ ยถาวุตฺตฏฺฐานโต อญฺญตฺถ อนุปฺปชฺชนโตฯ **อิธ ปนา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺต ''กามภโว''ติ อาทินา อาคเต อิมสฺมิํ ฐาเนฯ **กมฺมภเว ยุชฺชติ** กามภวาทิโชตนา วิเสสโต ตสฺส ชาติยา ปจฺจยภาวโตติฯ เตนาห **''โส หิ ชาติยา อุปนิสฺสยโกฏิยาว ปจฺจโย''**ติฯ นนุ จ อุปปตฺติภโวปิ ชาติยา อุปนิสฺสยวเสน ปจฺจโย โหตีติ? สจฺจํ โหติ, โส ปน น ตถา ปธานภูโต, กมฺมภโว ปน ปธานภูโต ปจฺจโย ชนกภาวโตติฯ ''โส หิ ชาติยา''ติอาทิ วุตฺตํ กามภวูปคํ กมฺมํ กามภโวฯ เอส นโย รูปารูปภเวสุปิฯ **โอกาสปริคฺคโหว กโต**''กิมฺหิจี''ติ อิมินา สตฺตปริคฺคหสฺส กตตฺตาฯ

๑๐๐. **ติณฺณ**มฺปิ **กมฺมภวาน**นฺติ กามกมฺมภวาทีนํ ติณฺณมฺปิ กมฺมภวานํฯ **ติณฺณญฺจ อุปปตฺติภวาน**นฺติ กามุปปตฺติภวาทีนํ ติณฺณญฺจ อุปปตฺติภวานํฯ **ตถา เสสานิปี**ติ ทิฏฺฐุปาทานาทีนิ เสสุปาทานานิปิ ติณฺณมฺปิ กมฺมภวานํ, ติณฺณญฺจ อุปปตฺติภวานํ ปจฺจโยติ อโตฺถฯ **อิตี**ติ เอวํ วุตฺตนเยนฯ ทฺวาทส กมฺมภวา ทฺวาทส อุปปตฺติภวาติ **จตุวีสติภวา เวทิตพฺพาฯ** ยสฺมา กมฺมภวสฺส ปจฺจยภาวมุเขเนว อุปาทานํ อุปปตฺติภวสฺส ปจฺจโย นาม โหติ, น อญฺญถา, ตสฺมา อุปาทานํ กมฺมภวสฺส อุชุกเมว ปจฺจยภาโวติ อาห **''นิปฺปริยาเยเนตฺถ ทฺวาทส กมฺมภวา ลพฺภนฺตี''**ติฯ **เตส**นฺติ กมฺมภวานํฯ **สหชาตโกฏิยา**ติ อกุสลสฺส กมฺมภวสฺส สหชาตํ อุปาทานํ สหชาตโกฏิยา, อิตรํ อนนฺตรูปนิสฺสยาทิวเสน อุปนิสฺสยโกฏิยา, กุสลสฺส กมฺมภวสฺส ปน อุปนิสฺสยโกฏิยาว ปจฺจโยฯ เอตฺถ จ ยถา อญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตาทิปจฺจยานํ สหชาตปจฺจเยน เอกสงฺคหตํ ทเสฺสตุํ ''สหชาตโกฏิยา''ติ วุตฺตํ, เอวํ อา

รมฺมญฺญูปนิสฺสยอนนฺตรูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสยานํ เอกชฺฌํ คหณวเสน **“อุปนิสฺสยโกฏิยา”**ติ วุตฺตนฺติ **ทฏฺฐพฺพํ**ฯ

๑๐๑. อุปาทานสฺสาติ เอตฺถ กามุปาทานสฺส **ตณฺหา** อุปนิสฺสยโกฏิยาว ปจฺจโย, เสสุปาทานานํ **สหชาตโกฏิยาปิ อุปนิสฺสยโกฏิยาปิ** วิญฺญาณาทิ จ เวทนาปริโยสานา วิปากวิธีติ กตฺวาฯ

๑๐๒. ยทิทํ เวทนาติ เอตฺถ วิปากเวทนาติ ตเมว ตาว **อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโย** อิตรโกฏิยา อสมฺภวโตฯ **อญฺญา**ติ กุสลากุสลกิริยเวทนาฯ **อญฺญถาปี**ติ สหชาตโกฏิยาปิฯ

๑๐๓. เอตฺตาวตาติ ชรามรณาทีนํ ปจฺจยปรมฺปราทสฺสนวเสน ปวตฺตาย เอตฺตกาย เทสนายฯ **ปุริมตณฺหนฺ**ติ ปุริมภวสิทฺธํ ตณฺหํฯ ‘‘เอส ปจฺจโย ตณฺหาย, ยทิทํ เวทนา’’ติ วตฺวา ตทนนฺตรํ ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนาติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺต’’นฺติอาทินา เวทนาย ปจฺจยภูตสฺส ผสฺสสฺส อุทฺธรณํ อเญฺญสุ สุเตฺตสุ อาคตนเยน ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส เทสนามโคฺค , ตํ ปน อโนตริตฺวา สมุทาจารตณฺหาทสฺสนมุเขเนว ตณฺหามูลกธเมฺม เทเสนฺโต อาจิณฺณเทสนามคฺคโต โอกฺกมนฺโต วิย, ตญฺจ เทสนํ ปสฺสโต อปฺปวตฺตนฺติ ปสยฺห พลกฺกาเรน เทเสนฺโต วิย จ โหตีติ อาห **“อิทานี”**ติอาทิฯ **เทฺว ตณฺหา**ติ อิธาธิเปฺปตตณฺหา เอว ทฺวิธา ภินฺทนฺโต อาหฯ **เอสนตณฺหา**ติ โภคานํ ปริเยสนวเสน ปวตฺตตณฺหาฯ **เอสิตตณฺหา**ติ ปริยิเฏฺฐสุ โภเคสุ อุปฺปชฺชมานตณฺหาฯ **สมุทาจารตณฺหายา**ติ ปริยุฏฺฐานวเสน ปวตฺตตณฺหายฯ **ทุวิธาเปสา เวทนํ ปฏิจฺจ ตณฺหา นาม เวทนาปจฺจยา จ** อปฺปฏิลทฺธานํ โภคานํ ปฏิลาภาย ปริเยสนา, ลเทฺธสุ จ เตสุปาตพฺยตาปตฺติอาทิ โหตีติฯ

ปริตสฺสนวเสน ปริเยสติ เอตายาติ **ปริเยสนาฯ** อาสยโต, ปโยคโต จ ปริเยสนา ตถาปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโทฯ เตนาห **“ตณฺหาย สติ โหตี”**ติฯ **รูปาทิอารมฺมณปฏิลาโภ**ติ สวตฺถุกานํ รูปาทิอารมฺมณานํ คเวสนวเสน, ปวตฺติยํ ปน อปริยิฏฺฐํเยว ลพฺภติ, ตมฺปิ อตฺถโต ปริเยสนาย ลทฺธเมว นาม ตถารูปสฺส กมฺมสฺส ปุเพฺพกตตฺตา เอว ลพฺภนโตฯ เตนาห **“โส หิ ปริเยสนาย สติ โหตี”**ติฯ **สุขวินิจฺฉยนฺ**ติ สุขํ วิเสสโต นิจฺฉิโนตีติ สุขวินิจฺฉโย, สุขํ สภาวโต, สมุทยโต, อตฺถงฺคมนโต, นิสฺสรณโต จ ยาถาวโต ชานิตฺวา ปวตฺตญาณํ, ตํ สุขวินิจฺฉยํฯ **ชญฺญา**ติ ชาเนยฺยฯ ‘‘สุภสุข’’นฺติอาทิกํ อารมฺมเณ อภูตาการํ วิวิธํ นินฺนภาเวน นิจฺฉิโนติ อาโรเปตีติ **วินิจฺฉโยฯ** อสฺสาทานุปสฺสนตณฺหาทิฏฺฐิยาปิ เอวเมว วินิจฺฉยภาโว เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต วิตโกฺกเยว อาคโตติ โยชนาฯ **อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต**ติ สกฺกปญฺหสุเตฺตฯ (ที. นิ. ๒.๓๕๘) ตตฺถ หิ ‘‘ฉโนฺท โข, เทวานํ อินฺท, วิตกฺกนิทาโน’’ติ อาคตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ **มหานิทานสุเตฺตฯ “วิตเกฺกเนว วินิจฺฉินาตี”**ติ เอเตน ‘‘วินิจฺฉียติ เอเตนาติ วินิจฺฉโย’’ติ วินิจฺฉย-สทฺทสฺส กรณสาธนมาหฯ **“เอตฺตก”**นฺติอาทิ วินิจฺฉยนาการทสฺสนํฯ

ฉนฺทนเฏฺฐน ฉโนฺท, เอวํ รญฺชนเฏฺฐน ราโค, สฺวายํ อนาเสวนตาย มโนฺท หุตฺวา ปวโตฺต อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“ทุพฺพลราคสฺสาธิวจน”**นฺติฯ **อโชฺฌสานนฺ**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินิวิสนํฯ ‘‘มยฺหํ อิท’’นฺติ หิ ตณฺหาคาโห เยภุเยฺยน อตฺตคฺคาหสนฺนิสฺสโยว โหติฯ เตนาห ‘‘อหํ มม’’นฺติ, **“พลวสนฺนิฏฺฐาน”**นฺติ จ เตสํ คาหานํ ถิรภาวปฺปตฺติมาหฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหกรณนฺ**ติ ‘‘อหํ มม’’นฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานวเสน อภินิวิฏฺฐสฺส อตฺตตฺตนิยคฺคาหวตฺถุโน อญฺญาสาธารณํ วิย กตฺวา ปริคฺคเหตฺวา ฐานํ, ตถาปวโตฺต โลภสหคตจิตฺตุปฺปาโทฯ อตฺตนา ปริคฺคหิตสฺส วตฺถุโน ยสฺส วเสน ปเรหิ สาธารณภาวสฺส อสหมาโน โหติ ปุคฺคโล, โส ธโมฺม **อสหนตาฯ เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ** นิรุตฺตินเยนฯ สทฺทลกฺขเณ ปน ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน มจฺฉริ

ยโยคโต ปุคฺคโล มจฺฉโร, ตสฺส ภาโว, กมฺมํ วา **มจฺฉริยํ,** มเจฺฉร ธมฺมฯ มจฺฉริยสฺส พลว ภาวโต อาทเรน รกฺขณํ อารกฺขติ อาห **"ทฺวาร...เป.... สุฏฺฐุ รกฺขณ"**นฺติฯ อตฺตโน ผลํ ก โรตีติ **กรณํ,** ยํ กิญฺจิ การณํ, อธิกํ กรณนฺติ **อธิกรณํ,** วิเสสการณํฯ วิเสสการณญฺจ โภคานํ อารกฺขทณฺฑาทานาทิอนตฺถสมฺภวสฺสาติ วุตฺตํ **"อารกฺขาธิกรณ"**นฺติอาทิฯ **ปรนิเส ธนตฺถ**นฺติ มารณาทินา ปเรสํ วิพาธนตฺถํฯ อาทียติ เอเตนาติ **อาทานํ,** ทณฺฑสฺส อาทานํ **ทณฺฑาทานํ,** อภิภวิตฺวา ปรวิเหฐนจิตฺตุปฺปาโทฯ **สตฺถาทาเน**ปิ เอเสว นโยฯ หตฺถปรามาส าทิวเสน กาเยน กาตพฺพกลโห **กายกลโหฯ** มมฺมฆฏฺฏนาทิวเสน วาจาย กาตพฺพกลโห **วา จากลโหฯ** วิรุชฺฌนวเสน วิรูปํ คณฺหาติ เอเตนาติ **วิคฺคโหฯ** วิรุทฺธํ วทติ เอเตนาติ **วิวาโทฯ ตุวํ ตุวํ**นฺติ อคารววจนสหจรณโต ตุวํ ตุวํ, สเพฺพเต ตถาปวตฺตา โทสสหคตจิตฺตุปฺปาทา เวทิ ตพฺพาฯ เตนาห ภควา "อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺตี"ติ (ที. นิ. ๒.๑๐๔)ฯ

๑๑๒. **เทสนํ นิวเตฺตสี**ติ "ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา"ติอาทินา อนุโลมนเยน ปวตฺติตํ เท สนํ ปฏิโลมนเยน ปุน "อารกฺขาธิกรณ"นฺติ อารภโนฺต นิวเตฺตสิฯ **ปญฺจกามคุณิกราคว เสนา**ติ อารมฺมณภูตา ปญฺจ กามคุณา เอตสฺส อตฺถีติ ปญฺจกามคุณิโก, ตตฺถ รญฺชนวเสน อภิรมณวเสน ปวตฺตราโค, ตสฺส วเสน **อุปฺปนฺนา** รญฺชนวเสน ตณฺหายนวเสน ปวตฺตา **รูปา ทิตณฺหาว** กาเมสุ ตณฺหาติ **กามตณฺหาฯ** ภวติ อตฺถิ สพฺพกาลํ ติฏฺฐตีติ ปวตฺตา ภวทิฏฺฐิ อุตฺตรปทโลเปน **ภโว,** ตํสหคตา ตณฺหา **ภวตณฺหาฯ** วิภวติ วินสฺสติ อุจฺฉิชฺชตีติ ปวตฺตา วิภวทิฏฺฐิ **วิภโว** อุตฺตรปทโลเปน, ตํสหคตา ตณฺหา **วิภวตณฺหา**ติ อาห **"สสฺสตทิฏฺฐี"**ติ อาทิฯ **อิเม เทฺว ธมฺมา**ติ "เอส ปจฺจโย อุปาทานสฺส, ยทิทํ ตณฺหา"ติ (ที. นิ. ๒.๑๐๑) เอวํ วุตฺตา วฏฺฏมูลตณฺหา จ "ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา"ติ (ที. นิ. ๒.๑๐๓) เอวํ วุตฺตา สมุทาจาร ตณฺหา จาติ อิเม เทฺว ธมฺมาฯ **วฏฺฏมูลสมุทาจารวเสนา**ติ วฏฺฏมูลวเสน เจว สมุทาจารว เสน จฯ **ทฺวีหิ โกฏฺฐาเสหี**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิฯ ทฺวีหิ อวยเวหิ สโมสรนฺติ นิพฺพตฺตนวเสน สมํ วตฺ ตนฺติ อิโตติ **สโมสรณํ,** ปจฺจโย, เอกํ สโมสรณํ เอตาสนฺติ **เอกสโมสรณาฯ** เกน ปน เอกส โมสรณาติ อาห **"เวทนายา"**ติฯ เทฺวปิ หิ ตณฺหา เวทนาปจฺจยา เอวาติฯ เตนาห **"เวท นาปจฺจเยน เอกปจฺจยา"**ติฯ ตโต ตโต โอสริตฺวา อาคนฺตฺวา สมวสนฏฺฐานํ **โอสรณ สโมสรณํฯ** เวทนาย สมํ สห เอกสฺมึ อารมฺมเณ โอสรณกปวตฺตนกา เวทนา สโมสรณาติ อาห **"อิทํ สหชาตสโมสรณํ นามา"**ติฯ

๑๑๓. **สเพฺพ**ติ อุปฺปตฺติทฺวารวเสน ภินฺทิตฺวา วุตฺตา **สวิปากผสฺสา** เอว วิญฺญาณาทิ เวทนาปริโยสานา วิปากวิถีติ กตฺวาฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา นาม วฏฺฏกถาติ อาห **"ฐเปตฺวา จตฺตาโร โลกุตฺตรวิปากผเสฺส"**ติฯ **พหุธา**ติ พหุปฺปการเรนฯ อยญฺหิ ปญฺจทฺวาเร จกฺขุ ปสาทาทิวตฺถุกานํ ปญฺจนฺนํ เวทนานํ จกฺขุสมฺผสฺสาทิโก ผโสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิ ปากอาหารสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน อฏฺฐธา ปจฺจโย โหติฯ เสสานํ ปน เอเกกสฺมึ ทฺวาเร สมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณตทารมฺมณวเสน ปวตฺตานํ กามาวจรวิปากเวทนานํ จกฺขุสมฺผสฺสาทิโก ผโสฺส อุปนิสฺสยวเสน เอกธาว ปจฺจโย โหติฯ มโนทฺวาเรปิ ตทารมฺมณวเสน ปวตฺตานํ กามา วจรวิปากเวทนานํ สหชาตมโนสมฺผโสฺส ตเถว อฏฺฐธา ปจฺจโย โหติ, ตถา ปฏิสนฺธิภวงฺคจุ ติวเสน ปวตฺตานํ เตภูมกวิปากเวทนานํฯ ยา ปน ตา มโนทฺวาเร ตทารมฺมณวเสน ปวตฺตา กา มาวจรเวทนา, ตาสํ มโนทฺวาราวชฺชนสมฺปยุโตฺต มโนสมฺผโสฺส อุปนิสฺสยวเสน เอกธาว ปจฺจโย โหตีติ เอวํ ผโสฺส พหุธา เวทนาย ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

๑๑๔. **เวทนาทีน**นฺติ เวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณานํฯ **อสทิสภาวา**ติ อนุภวนสญฺ ชานนาภิสงฺขรณวิชานนภาวาฯ เต หิ อญฺญมญฺญวิธุเรน เวทยิตาทิรูเปน อากิริยนฺติ

ปญฺญายนฺตีติ **อาการาติ วุจฺจนฺติฯ เตเยวา**ติ เวทนาทีนํ เต เอว เวทยิตาทิอาการาฯ **สาธุกํ ทสฺสิยมานา**ติ สกฺกจฺจํ ปจฺจกฺขโต วิย ปกาสิยมานาฯ **ตํ ตํ ลีนมตฺถํ คเมนฺตี**ติ ‘‘อรูปโฏฺฐ อารมฺมณาภิมุขนมนโฏฺฐ’’ติ เอวมาทิกํ ตํ ตํ ลีนํ อปากฏมตฺถํ คเมนฺติ ญาเปนฺตีติ **ลิงฺคานิฯ ตสฺส ตสฺส สญฺชานนเหตุโต**ติ ตสฺส ตสฺส อรูปฏฺฐาทิกสฺส สลฺลกฺขณสฺส การณตฺตาฯ นิมียนฺติ อนุมียนฺติ เอเตหีติ **นิมิตฺตานิฯ ตถา ตถา** อรูปภาวาทิปฺปกาเรน, เวทยิตาทิปฺปกาเรน จ **อุทฺทิสิตพฺพโต** กเถตพฺพโต **อุเทฺทสาฯ ตสฺมา**ติ ‘‘อสทิสภาวา’’ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติฯ ยสฺมา เวทนาทีนํ อญฺญมญฺญอสทิสภาวา ยถาวุเตฺตนเตฺถน อาการาทโย, ตสฺมา **อยํ** อิทานิ วุจฺจมาโน เอตฺถ ปาฬิปเท **อโตฺถฯ**

นามสมูหสฺสาติ อารมฺมณาภิมุขํ นมนเฏฺฐน ‘‘นาม’’นฺติ ลทฺธสมญฺญสฺส เวทนาทิจตุกฺขนฺธสงฺขาตสฺส อรูปธมฺมปุญฺชสฺสฯ **ปญฺญตฺตี**ติ ‘‘นามกาโย อรูปกลาโป อรูปิโน ขนฺธา’’ติ อาทิกา ปญฺญาปนา โหติฯ เจตนาปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมานํ **‘‘สงฺขารานํ เจตนากาเร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตถา หิ **สุตฺตนฺตภาชนีเย** สงฺขารกฺขนฺธวิภชเน ‘‘ยา เจตนา สเญฺจตนา สเญฺจตยิตตฺต’’นฺติ (วิภ. ๒๔๙ อภิธมฺมภาชนีเย) เจตนาว นิทฺทิฏฺฐาฯ **อสตี**ติ อสเนฺตสฺฯ วจนวิปลฺลาเสน หิ เอวํ วุตฺตํฯ **จตฺตาโร ขเนฺธ วตฺถุํ กตฺวา**ติ เวทนา สญฺญา จิตฺตํ เจตนาทโยติ อิเม จตุกฺขนฺธสญฺญิเต นิสฺสยปจฺจยภูเต ธเมฺม วตฺถุํ กตฺวาฯ อยญฺจ นโย ปญฺจทฺวาเรปิ สมฺภวตีติ **‘‘มโนทฺวาเร’’**ติ วิเสสิตํฯ **อธิวจนสมฺผสฺสเววจโน**ติ อธิวจนมุเขน ปญฺญตฺติมุเขน คเหตพฺพตฺตา ‘‘อธิวจนสมฺผโสฺส’’ติ ลทฺธนาโมฯ **โส**ติ มโนสมฺผโสฺสฯ ปญฺจโวกาเร จ หทยวตฺถุํ นิสฺสาย ลพฺภนโต **รูปกาเย ปญฺญายเตว,** อยํ ปน นโย อิธ น อิจฺฉิโต เวทนาทิปฏิเกฺขปวเสน อสมฺภวปริยายสฺส โชติตตฺตาติ **‘‘ปญฺจปสาเท วตฺถุํ กตฺวา อุปฺปเชฺชยฺยา’’**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ น หิ เวทนาสนฺนิสฺสเยน วินา ปญฺจปสาเท วตฺถุํ กตฺวา มโนสมฺผสฺสสฺส สมฺภโว อตฺถิฯ อุปฺปตฺติฏฺฐาเนน อสติ อนุปฺปตฺติฏฺฐานโต ผลสฺส อุปฺปตฺติ นาม กทาจิปิ นตฺถีติ อิมมตฺถํ ยถาธิคตสฺส อตฺถสฺส นิทสฺสนวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘อมฺพรุเกฺข’’**ติอาทิมาห ฯ **รูปกายโต**ติ เกวลํ รูปกายโตฯ **ตสฺสา**ติ มโนสมฺผสฺสสฺสฯ

วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิภูตตรา วิสทิสุปฺปตฺติ, ตสฺมิํ วา สติ อตฺตโน สนฺตาเน วิชฺชมาเนสฺสว วิสทิสุปฺปตฺติเหตุภาโว **รุปฺปนากาโรฯ** โส เอว รุปฺปนากาโร วตฺถุสปฺปฏิฆาทิกํ ตํ ตํ ลีนมตฺถํ คเมตีติ **ลิงฺคํฯ** ตสฺส ตสฺส สญฺชานนเหตุโต **นิมิตฺตํฯ** ตถา ตถา อุทฺทิสิตพฺพโต **อุเทฺทโส**ติ เอวเมตฺถ อาการาทโย อตฺถโต เวทิตพฺพาฯ วตฺถารมฺมณานํ อญฺญมญฺญปฏิหนนํ **ปฏิโฆ,** ตโต ปฏิฆโต ชาโต **ปฏิฆสมฺผโสฺสฯ** เตนาห **‘‘สปฺปฏิฆ’’**นฺติอาทิฯ **นามกายโต**ติ เกวลํ นามกายโตฯ **ตสฺสา**ติ ปฏิฆสมฺผสฺสสฺสฯ เสสํ ปฐมปเญฺห วุตฺตนยเมวฯ

อุภยวเสนาติ นามกาโย รูปกาโยติ อุภยสนฺนิสฺสยสฺส อธิวจนสมฺผโสฺส ปฏิฆสมฺผโสฺสติ อุภยสมฺผสฺสสฺส วเสนฯ

วิสุํ วิสุํ ปจฺจยํ ทเสฺสตฺวาติ พฺยติเรกมุเขน ปเจฺจกํ นามกายรูปกายสญฺญิตํ ปจฺจยํ ทเสฺสตฺวาฯ **เตส**นฺติ ผสฺสานํฯ **อวิเสสโต**ติ วิเสสํ อกตฺวา สามญฺญโตฯ **ทเสฺสตุ**นฺติ พฺยติเรกมุเขเนว ทเสฺสตุํฯ **เอเสว เหตู**ติ เอส ฉสุปิ ทฺวาเรสุ ปวโตฺต นามรูปสงฺขาโต เหตุ ยถารหํ ทฺวินฺนมฺปิ ผสฺสานํฯ อิทานิ ตํ ยถารหํ ปวตฺติํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘จกฺขุทฺวาราทีสุ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สมฺปยุตฺตกา ขนฺธาติ ผเสฺสน สมฺปยุตฺตา เวทนาทโย ขนฺธาฯ อาวชฺชนสฺสาปิ สมฺปยุตฺตกฺขนฺธคฺคหเณเนเวตฺถ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ตทวินาภาวโตฯ ปรโต **มโนสมฺผเสฺส**ปิ เอเสว นโยฯ **ปญฺจวิโธปี**ติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิวเสน ปญฺจวิโธปิฯ **โส ผโสฺส**ติ ปฏิฆสมฺผโสฺสฯ **พหุ**

ธาติ พหุปฺปกาเรนฯ ตถา หิ วิปากนามํ วิปากสฺส อเนกเภทสฺส มโนสมฺผสฺสสฺส สหชา ตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน สตฺตธา ปจฺจโย โหติฯ ยํ ปเนตฺถ อาหา รกิจฺจํ, ตํ อาหารปจฺจยวเสนฯ ยํ อินฺทฺริยกิจฺจํ, ตํ อินฺทฺริยปจฺจยวเสน ปจฺจโย โหติฯ อวิปากํ ปน นามํ อวิปากสฺส มโนสมฺผสฺสสฺส ฐเปตฺวา วิปากปจฺจยํ อิตเรสํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ รูปํ ปน จกฺขายตนาทิเภทํ จกฺขุสมฺผสฺสาทิกสฺส ปญฺจวิธสฺส ผสฺสสฺส นิสฺสยปุเรชาตอินฺทฺริยวิปฺป ยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา ปจฺจโย โหติฯ รูปายตนาทิเภทํ ตสฺส ปญฺจวิธสฺส อารมฺมณปุเรชา ตอตฺถิอวิคตวเสน จตุธา ปจฺจโย โหติฯ มโนสมฺผสฺสสฺส ปน ตานิ รูปายตนาทีนิ, ธมฺมา รมฺมณญฺจ ตถา จ อารมฺมณปจฺจยมเตฺตเนว ปจฺจโย โหติฯ วตฺถุรูปํ ปน มโนสมฺผสฺสสฺส นิสฺสยปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ปญฺจธา ปจฺจโย โหติฯ เอวํ **นามรูปํ อสฺส** ผสฺสสฺส พหุธา **ปจฺจโย โหตี**ติ เวทิตพฺพํฯ

๑๑๕. ปฐมุปฺปตฺติยํ วิญฺญาณํ นามรูปสฺส วิเสสปจฺจโยติ อิมมตฺถํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺส ตุํ ปาฬิยํ ‘‘มาตุกุจฺฉิมฺหิ น โอกฺกมิสฺสถา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ คพฺภเสยฺยกปฏิสนฺธิ หิ พาหิรโต มาตุ กุจฺฉึ โอกฺกมนฺตสฺส วิย โหนฺตีปิ อตฺถโต ยถาปจฺจยํ ขนฺธานํ ตตฺถ ปฐมุปฺปตฺติเยวฯ เตนาห **‘‘ปวิสิตฺวา…เป…. น วตฺติสฺสถา’’**ติฯ **สุทฺธ**นฺติ เกวลํ วิญฺญาเณน อมิสฺสิตํ วิรหิตํฯ ‘‘อว เสส’’นฺติ อิทํ นามาเปกฺขํ, ตสฺมา **อวเสสํ นามรูป**นฺติ อิมํ วิญฺญาณํ ฐเปตฺวา อวเสสํ นามรูปํ วาติ อโตฺถฯ **ปฏิสนฺธิวเสน โอกฺกนฺต**นฺติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน, มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมนฺตสฺส วา ปฐมาวยวภาเวน โอติณฺณํฯ **โวกฺกมิสฺสถา**ติ สนฺตติวิเจฺฉทํ วินาสํ อุปคมิสฺสถ, ตํ ปน มรณํ นาม โหตีติ อาห **‘‘จุติวเสนา’’**ติฯ **อสฺสา**ติ วิญฺญาณสฺส, ตญฺจ โข วิญฺญาณสามญฺญวเสน วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘ตเสฺสว จิตฺตสฺส นิโรเธนา’’**ติ, ปฏิสนฺธิจิตฺตเสฺสว นิโรเธนาติ อโตฺถฯ **ตโต**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺตโตฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส, ตโต ทุติยตติยจิตฺตานํ วา นิโรเธน จุติ น โหตีติ วุตฺตมตฺถํ ยุตฺติโต วิภาเวตุํ **‘‘ปฏิสนฺธิจิเตฺตน หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตสฺมิํ อนฺตเร**ติ เอตสฺมิํ โสฬสจิตฺตกฺขเณ กาเลฯ **อนฺตราโย นตฺถี**ติ เอตฺถ ทารกสฺส ตาว มรณนฺตราโย มา โหตุ ตทา จุติจิตฺตสฺส อสมฺภวโต, มาตุ ปน กถํ ตทา มรณนฺตรายาภาโวติ? ตํ ตํ กาลํ อนติกฺกมิตฺ วา ตทนฺตเรเยว จวนธมฺมาย คพฺภคฺคหณเสฺสว อสมฺภวโตฯ เตนาห **‘‘อยญฺหิ อโนกาโส นามา’’**ติ, จุติยาติ อธิปฺปาโยฯ

ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สทฺธิํ สมุฏฺฐิตรูปานีติ โอกฺกนฺติกฺขเณ อุปฺปนฺนกมฺมชรูปานิ วทติฯ ตานิ หิ นิปฺปริยายโต ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สทฺธิํ สมุฏฺฐิตรูปานิ นาม, น อุตฺสมุฏฺฐานานิ ปฏิสนฺธิจิตฺ ตสฺส อุปฺปาทโต ปจฺฉา สมุฏฺฐิตตฺตาฯ จิตฺตชาหารชานํ ปน ตทา อสมฺภโว เอวฯ ยานิ ปฏิ สนฺธิจิเตฺตน สทฺธิํ สมุฏฺฐิตรูปานิ, ตานิ ติวิธานิ ตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ สมุฏฺฐิตานิ, ฐิติกฺขเณ สมุฏฺฐิตานิ, ภงฺคกฺขเณ สมุฏฺฐิตานีติฯ เตสุ อุปฺปาทกฺขเณ สมุฏฺฐิตานิ สตฺตรสมสฺส ภวงฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิรุชฺฌนฺติ, ฐิติกฺขเณ สมุฏฺฐิตานิ ฐิติกฺขเณ นิรุชฺฌนฺติ, ภงฺคกฺขเณ สมุฏฺฐิตานิ ภงฺคกฺขเณ นิรุชฺฌนฺติฯ ตตฺถ ‘‘ภญฺชมาโน ธโมฺม ภญฺชมานสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย โหตี’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ, อุปฺปาเท, ปน ฐิติยญฺจ น น สกฺกาติ ‘‘สตฺตรสมสฺส ภวงฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ, ฐิติ กฺขเณ จ ธรนฺตานํ วเสน ตสฺส ปจฺจยมฺปิ ทาตุํ น สโกฺกนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ รูปกายูปตฺถมฺภิตเสฺสว หิ นามกายสฺส ปญฺจโวกาเร ปวตฺตีติฯ เตหิ รูปธเมฺมหิ ตสฺส จิตฺตสฺส พลวตรํ สนฺธายาห **‘‘สตฺต รสมสฺส…เป…. ปวตฺติ ปวตฺตตี’’**ติฯ **ปเวณี ฆฏิยตี**ติ อฏฺฐจตฺตาลีสกมฺมชสฺส รูปปเวณี สมฺพนฺธา หุตฺวา ปวตฺตติฯ ปฐมญฺหิ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ, ตโต ยาว โสฬสมํ ภวงฺคจิตฺตํ, เตสุ เอเกก สฺส อุปฺปาทฐิติภงฺควเสน ตโย ตโย ขณาฯ ตตฺถ เอเกกสฺส จิตฺตสฺส ตีสุ ตีสุ ขเณสุ สมติํส สม ติํส กมฺมชรูปานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อิติ โสฬสติกา อฏฺฐจตฺตาลีสํ โหนฺติฯ เอส นโย ตโต ปเรสุปิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อฏฺฐจตฺตาลีสกมฺมชสฺส รูปปเวณี สมฺพนฺธา หุตฺวา ปวตฺตตี’’ติฯ **สเจ ปน น**

สโกฺกนฺตีติ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สทฺธึ สมุฏฺฐิตรูปานิ สตฺตรสมสฺส ภวงฺคสฺส ปจฺจยํ ทาตุํ สเจ น ส โกฺกนฺติฯ ยทิ หิ ปฏิสนฺธิจิตฺตโต สตฺตรสมํ จุติจิตฺตํ สิยา, ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติภงฺคกฺขเณสุปิ กมฺมชรูปํ น อุปฺปเชฺชยฺย, ปเคว ภวงฺคจิตฺตกฺขเณสุฯ ตถา สติ นเตฺถว ตสฺส จิตฺตสฺส ปจฺจ ยลาโภติ ปวตฺติ นปฺปวตฺตติ, ปเวณี น ฆฏิยเตว, อญฺญทตฺถุ วิจฺฉิชฺชติฯ เตนาห **''โวกฺกมติติ นาม โหตี''**ติอาทิฯ

อิตฺถตฺตายาติ อิตฺถํปการตายฯ ยาทิโส คพฺภเสยฺยกสฺส อตฺตภาโว, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ตสฺส จ ปญฺจกฺขนฺธา อนูนา เอว โหนฺตีติ อาห **''เอวํ ปริปุณฺณปญฺจกฺขนฺธภาวา ยา''**ติฯ **อุปจฺฉิชฺชิสฺสถา**ติ สนฺตานวิเจฺฉเทน วิจฺฉิเนฺทยฺยฯ **สุทฺธํ นามรูปเมวา**ติ วิญฺญาณวิ รหิตํ เกวลํ นามรูปเมวฯ อวยวานํ ปาริปูริ **วุฑฺฒิฯ** ถิรภาวปฺปตฺติ **วิรูฬฺหิฯ** มหลฺลกภาวปฺปตฺติ **เวปุลฺลํฯ** ตานิ จ ยถากฺกมํ ปฐมาทิวยวเสน โหนฺตีติ วุตฺตํ **''ปฐมวยวเสนา''**ติอาทิฯ **วา**-ส โทฺท อนิยมโตฺถ, เตน วสฺสสหสฺสทฺวยาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

วิญฺญาณเมวาติ นิยมวจนํ, อิโต พาหิรกปฺปิตสฺส อตฺตโน, อิสฺสราทีนญฺจ ปฏิ เกฺขปปทํ, น อวิชฺชาทิผสฺสาทิปฏิเกฺขปปทํ ปฏิโยคีนิวตฺตนปทตฺตา อวธารณสฺสฯ เตนาห **''เอเสว เหตู''**ติอาทิฯ อยญฺจ นโย เหฏฺฐาปิ สพฺพปเทสุ ยถารหํ วตฺตโพฺพฯ อิทานิ วิญฺ ญาณเมว นามรูปสฺส ปธานการณนฺติ อิมมตฺถํ โอปมฺมวเสน วิภาเวตุํ **''ยถา หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปเจฺจกํ วิย สมุทิตสฺสาปิ นามรูปสฺส วิญฺญาเณน วินา อตฺตกิจฺจาสมตฺถตํ ทเสฺสตุํ **''ตฺวํ นา มรูปํ นามา''**ติ เอกชฺฌํ คหณํฯ **ปุเรจาริเก**ติ ปุพฺพงฺคเมวฯ วิญฺญาณญฺหิ สหชาตธมฺมานํ ปุพฺพงฺคมํฯ เตนาห ภควา ''มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา''ติฯ (ธ. ป. ๑; เนตฺติ. ๙๐, ๙๒; เปฏโก. ๑๓, ๘๓) **พหุธา**ติ อเนกปฺปกาเรน **ปจฺจโย โหติฯ**

กถํ? วิปากนามสฺส หิ ปฏิสนฺธิยํ อญฺญํ วา วิญฺญาณํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอา หารอินฺทฺริยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ นวธา ปจฺจโย โหติฯ วตฺถุรูปสฺส ปฏิสนฺธิยํ สหชา ตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ นวธา ปจฺจโย โหติฯ ฐเปตฺวา ปน วตฺถุรูปํ เสสรูปสฺส อิเมสุ นวสุ อญฺญมญฺญปจฺจยํ อปเนตฺวา เสเสหิ อฏฺฐหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ ปน อสญฺญสตฺตรูปสฺส, ปญฺจโวกาเร วา กมฺมชสฺส สุตฺตนฺติกปริยายโต อุปนิสฺสยวเสน เอกธาว ปจฺจโย โหติฯ อวเสสญฺหิ ปฐมภวงฺค โต ปภุติ สพฺพมฺปิ วิญฺญาณํ ตสฺส นามรูปสฺส ยถารหํ ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน ปจฺจยนเย ทสฺสิยมาเน สพฺพาปิ มหาปกรณกถา อาเนตพฺพา โหตีติ น วิตฺถาริตาฯ กถํ ปเนตํ ปเจฺจตพฺพํ ''ปฏิสนฺธินามรูปํ วิญฺญาณปจฺจยา โหตี''ติ? สุตฺตโต, ยุตฺ ติโต จฯ ปาฬิยญฺหิ ''จิตฺตานุปริวตฺติโน ธมฺมา''ติอาทินา (ธ. ส. มาติกา ๖๒) นเยน พหุธา เวทนาทีนํ วิญฺญาณปจฺจยตา อาคตาฯ ยุตฺติโต ปน อิธ จิตฺตเชน รูเปน ทิเฏฺฐน อทิฏฺฐสฺสาปิ รูปสฺส วิญฺญาณํ ปจฺจโย โหตีติ วิญฺญายติฯ จิเตฺตหิ ปสเนฺน, อปฺปสเนฺน วา ตทนุรูปานิ รูปานิ อุปฺปชฺชมานานิ ทิฏฺฐานิ, ทิเฏฺฐน จ อทิฏฺฐสฺส อนุมานํ โหตีติฯ อิมินา อิธ ''ทิเฏฺฐน จิตฺต ชรูเปน อทิฏฺฐสฺสาปิ ปฏิสนฺธิรูปสฺส วิญฺญาณํ ปจฺจโย โหตี''ติ ปเจฺจตพฺพเมตํ ฯ กมฺมสมุฏฺ ฐานสฺสาปิ หิ รูปสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานสฺส วิย วิญฺญาณปจฺจยตา ปฏฺฐาเน อาคตาติฯ

๑๑๖. อิธ **สมุทย**-สโทฺท สมุทาย-สโทฺท วิย สมูหปริยาโยติ อาห **''ทุกฺขราสิสมฺภ โว''**ติฯ **เอกโก**ติ อสหาโย ราชปริสารหิโตฯ **ปเสฺสยฺยาม เต ราชภาวํ** อเมฺหหิ วินาติ อธิปฺ ปาโยฯ ยถารหํ ปริสํ รเญฺชตีติ หิ **ราชาฯ อตฺถโต**ติ อตฺถสิทฺธิโต อวทนฺตมฺปิ **วทติ วิยฯ ''หทยวตฺถุ''**นฺติ อิมินาว ตนฺนิสฺสโยปิ คหิโต วาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อานนฺตริยภาวโต นิสฺสยนิสฺส

โยปิ ''นิสฺสโย'' เตฺวว วุจฺจตีติฯ **ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ นาม ภเวยฺยาสิ,** เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ อ โตฺถฯ เตนาห **''ปเสฺสยฺยามา''**ติอาทิฯ **พหุธา**ติ อเนกธา **ปจฺจโย โหติฯ** กถํ? นามํ ตาว ปฏิ สนฺธิยํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ สตฺตธา วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหตีติฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ เหตุปจฺจเยน, กิญฺจิ อาหารปจฺจเยนาติ เอวํ อญฺญถาปิ ปจฺจ โย โหติฯ อวิปากํ ปน นามํ ยถาวุเตฺตสุ ปจฺจเยสุ ฐเปตฺวา วิปากปจฺจยํ อิตเรหิ ฉหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ เหตุปจฺจเยน, กิญฺจิ อาหารปจฺจเยนาติ อญฺญถาปิ ปจฺจโย โหติ, ตญฺจ โข ปวตฺติยํเยว, น ปฏิสนฺธิยํฯ รูปโต ปน หทยวตฺถุ ปฏิสนฺธิยํ วิญฺญาณสฺส สหชา ตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปฺปยุตฺตอตฺถิ อวิคตปจฺจเยหิ ฉธาว ปจฺจโย โหติฯ ปวตฺติยํ ปน สหชา ตอญฺญมญฺญปจฺจยวชฺชิเตหิ ปญฺจหิ ปุเรชาตปจฺจเยน สห เตเหว ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ จกฺขายตนาทิเภทํ ปน ปญฺจวิธมฺปิ รูปํ ยถากฺกมํ จกฺขุวิญฺญาณาทิเภทสฺส วิญฺญาณสฺส นิสฺสยปุเรชาตอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหตีติ เอวํ นามรูปํ วิญฺญาณสฺส พหุธา ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ยฺวายมนุกฺกเมน วิญฺญาณสฺส นามรูปํ, ปฏิสนฺธินามรูปสฺส , จ วิญฺญาณํ ปติ ปจฺจยภาโว, โส กทาจิ วิญฺญาณสฺส สาติสโย, กทาจิ นามรูปสฺส, กทาจิ อุภินฺนํ สทิโสติ ติวิโธปิ โส **''เอตฺตาวตา''**ติ ปเทน เอกชฺฌํ คหิโตติ ทเสฺสโนฺต **''วิญฺญาเณ...เป.... ปวเตฺตสู''**ติ วตฺ วา ปุน ยมิทมฺปิ วิญฺญาณํ นามรูปสญฺญิตานํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญนิสฺสเยน ปวตฺตานํ เอตฺตเกน สพฺพา สํสารวฏฺฏปฺปวตฺตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''เอตฺตเกน...เป.... ปฏิสนฺธิ โย''**ติ อาหฯ ตตฺถ **เอตฺตเกนา**ติ เอตฺตเกเนว, น อิโต อเญฺญน เกนจิ การกเวทกสภาเวน อตฺตนา, อิสฺสราทินา วาติ อโตฺถฯ อโนฺตคธาวธารณเญฺหตํ ปทํฯ

วจนมตฺตเมว อธิกิจฺจาติ ทาสาทีสุ สิริวฑฺฒกาทิ-สทฺทา วิย อตถตฺตา วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา **ปวตฺตสฺสฯ** เตนาห **''อตฺถํ อทิสฺวา''**ติฯ **โวหารสฺสา**ติ โวหรณมตฺตสฺสฯ **ปโถ**ติ ปวตฺติมโคฺค ปวตฺติยา วิสโยฯ ยสฺมา สรณกิริยาวเสน ปุคฺคโล **''สโต''**ติ วุจฺจติ, สมฺป ชานนกิริยาวเสน **''สมฺปชาโน''**ติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''การณาปเทสวเสนา''**ติฯ การณํ นิทฺธาเรตฺวา อุตฺติ นิรุตฺตีติฯ เอกเมว อตฺถํ ''ปณฺฑิโต''ติอาทินา ปการโต ญาปนโต **''ปญฺญตฺตี''**ติ วทนฺติฯ โส เอว หิ ''ปณฺฑิโต''ติ จ ''พฺยโตฺต''ติ จ ''เมธาวี''ติ จ ปญฺญาปิย ตีติฯ ปณฺฑิจฺจปฺปการโต ปน **ปณฺฑิโต,** เวยฺยตฺติยปฺปการโต **พฺยโตฺต**ติ ปญฺญาปียตีติ เอวํ ปการโต ปญฺญาปนโต ปญฺญตฺติฯ ยสฺมา อิธ อธิวจนนิรุตฺติปญฺญตฺติปทานิ สมานตฺถานิฯ สพฺพญฺจ วจนํ อธิวจนาทิภาวํ ภชติ, ตสฺมา เกสุจิ วจนวิเสเสสุ วิเสเสน ปวเตฺตหิ อธิวจนาทิส เทฺทหิ สพฺพานิ วจนานิ ปญฺญตฺติอตฺถปฺปกาสนสามเญฺญน วุตฺตานีติ อิมินา อธิปฺปาเยน อ ยมตฺถโยชนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ

อถ วา **อธิ**-สโทฺท อุปริภาเว, อุปริ วจนํ **อธิวจนํฯ** กสฺส อุปริ? ปกาเสตพฺพสฺส อตฺถสฺสา ติ ปากโฏ ยมโตฺถฯ อธีนํ วา วจนํ **อธิวจนํฯ** เกน อธีนํ? อเตฺถนฯ ตถา ตํตํอตฺถปฺปกาเสน นิจฺ ฉิตํ, นิยตํ วา วจนํ **นิรุตฺติฯ** ปถวีธาตุปุริสาทิตํตํปกาเรน ญาปนโต **ปญฺญตฺตี**ติ เอวํ อธิวจนา ทิปทานํ สพฺพวจเนสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพา, อญฺญถา สิริวฑฺฒกธนวฑฺฒกปฺปการานเมว นิรุตฺติ ตา, ''ปณฺฑิโต วิยโตฺต''ติ เอวํ ปการานเมว เอกเมว อตฺถํ เตน เตน ปกาเรน ญาเปนฺตานํ ปญฺญตฺติตา จ อาปเชฺชยฺยาติฯ เอวํ ตีหิปิ นาเมหิ วุตฺตสฺส โวหารสฺส ปวตฺติมโคฺคปิ สห วิญฺญาเณน นามรูปนฺติ เอตฺตาวตาว อิจฺฉิตโพฺพฯ เตนาห **''อิตี''**ติอาทิฯ **ปญฺญาย อวจริ ตพฺพนฺ**ติ ปญฺญาย ปวตฺติตพฺพํ, เญยฺยนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **''ชานิตพฺพ''**นฺติฯ **วฏฺฏนฺ**ติ กิเลสวฏฺฏํ, กมฺมวฏฺฏํ, วิปากวฏฺฏนฺติ ติวิธมฺปิ วฏฺฏํฯ **วตฺตตี**ติ ปวตฺตติฯ ตยิทํ ''ชาเยถา''ติ

อาทินา ปญฺจหิ ปเทหิ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส นิคมนวเสน วุตฺตํฯ **อาทิ**-สทฺเทน อิตฺถีติปุริสาติอาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ **นามปญฺญตฺตตฺถายา**ติ ขนฺธาทิผสฺสาทิสตฺตาทิอิตฺถาทินามสฺส ปญฺญาปนตฺถายฯ วตฺถุปิ เอตฺตาวตาวฯ เตนาห **“ขนฺธปญฺจกมฺปิ เอตฺตาวตาว ปญฺญายตี”**ติฯ **เอตฺตาวตา** เอตฺตเกน, สห วิญฺญาเณน นามรูปปฺปวตฺติยาติ อโตฺถฯ

อตฺตปญฺญตฺติวณฺณนา

๑๑๗. อนุสนฺธิยติ เอเตนาติ **อนุสนฺธิ,** เหฏฺฐา อาคตเทสนาย อนุสนฺธานวเสน ปวตฺตา อุปริเทสนา, สา ปฐมปทสฺส ทสฺสิตา, อิทานิ ทุติยปทสฺส ทเสฺสตพฺพาติ ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อิติ** ***ภควา*****”**ติอาทิมาหฯ **รูปี**นฺติ รูปวนฺตํฯ **ปริตฺต**นฺติ น วิปุลํ, อปฺปกนฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา อตฺตา นาม โกจิ ปรมตฺถโต นตฺถิฯ เกวลํ ปน ทิฏฺฐิคติกานํ ปริกปฺปิตมตฺตํ , ตสฺมา ยตฺถ เนสํ อตฺตสญฺญา, ยถา จสฺส รูปิภาวาทิปริกปฺปนา โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“โย”**ติอาทิมาหฯ **รูปึ ปริตฺต**นฺติ อตฺตโน อุปฏฺฐิตกสิณรูปวเสน รูปึ, ตสฺส อวฑฺฒิตภาเวน ปริตฺตํฯ **ปญฺญเปติ** นีลกสิณาทิวเสน นานากสิณลาภีฯ **ต**นฺติ อตฺตานํ ฯ **อนนฺต**นฺติ กสิณนิมิตฺตสฺส อปฺปมาณตาย ปริเจฺฉทสฺส อนุปฏฺฐานโต อนฺตรหิตํฯ **อุคฺฆาเฏตฺวา**ติ ภาวนาย อปเนตฺวาฯ **นิมิตฺตผุฏฺโฐกาส**นฺติ เตน กสิณนิมิเตฺตน ผุฏฺฐปฺปเทสํฯ **เตสู**ติ จตูสุ อรูปกฺขเนฺธสุฯ **วิญฺญาณมตฺตเมวา**ติ ‘‘วิญฺญาณมโย อตฺตา’’ติ เอวํวาทีฯ

๑๑๘. **“เอตรหี”**ติ สาวธารณมิทํ ปทนฺติ ตทตฺถํ ทเสฺสโนฺต ‘‘อิทาเนวา’’ติ วตฺวา อวธารเณน นิวตฺติตมตฺถํ อาห **“น อิโต ปร”**นฺติฯ ตตฺถ ตเตฺถว สตฺตา อุจฺฉิชฺชนฺตีติ อุเจฺฉทวาที, เตนาห **“อุเจฺฉทวเสเนตํ วุตฺต”**นฺติฯ ***ภาวิ*****นฺติ** สพฺพํ สทา ภาวิํ อวินสฺสนกํฯ เตนาห **“สสฺสตวเสเนตํ วุตฺต”**นฺติฯ **อตถาสภาว**นฺติ ยถา ปรวาที วทนฺติ, น ตถา สภาวํฯ **ตถภาวายา**ติ อุเจฺฉทภาวาย วา สสฺสตภาวาย วาฯ อนิยมวจนเญฺหตํ วุตฺตํ สามญฺญโชตนาวเสนฯ **สมฺปาเทสฺสามี**ติ ตถภาวํ อสฺส สมฺปนฺนํ กตฺวา ทสฺสยิสฺสามิ, ปติฏฺฐาเปสฺสามีติ อโตฺถฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สสฺสตวาทญฺจ ชานาเปตฺวา’’ติอาทิฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๑๘) **อิมินา**ติ ‘‘อตถํ วา ปนา’’ติอาทิ วจเนน, อนุเจฺฉทสภาวมฺปิ สมานํ สสฺสตวาทิโน มติวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **อุปกเปฺปสฺสามี**ติ อุเปจฺจ สมตฺถยิสฺสามิฯ

เอวํ สมานนฺติ เอวํ ภูตํ สมานํฯ รูปกสิณชฺฌานํ **รูปํ** อุตฺตรปทโลเปน, อธิคมนวเสน ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **รูปี**ติ อาห **“รูปินฺติ รูปกสิณลาภิ”**นฺติฯ **ปริตฺตตฺตานุทิฏฺฐี**ติ เอตฺถ รูปี-สโทฺทปิอาวุตฺติอาทินเยน อาเนตฺวา วตฺตโพฺพ, รูปีภาวมฺปิ หิ โส ทิฏฺฐิคติโก ปริตฺตภาวํ วิย อตฺตโน อภินิวิสฺส ฐิโตติฯ **อรูปี**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ‘‘ปตฺตปลาสพหุลคจฺฉสเงฺขเปน ฆนคหนชฏาวิตานา นาติทีฆสนฺตานา **วลฺลิ,** ตพฺพิปรีตา **ลตา**’’ติ วทนฺติฯ **อปฺปหีนเฏฺฐนา**ติ มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนภาเวนฯ การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนารหตา อนุสยนโฏฺฐฯ

อรูปกสิณํ นาม กสิณุคฺฆาฏิมํ อากาสํ, น ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํฯ ‘‘อุภยมฺปิ อรูปกสิณเมวา’’ติ เกจิฯ **อรูปกฺขนฺธโคจรํ วา**ติ เวทนาทโย อรูปกฺขนฺธา ‘‘อตฺตา’’ติ อภินิเวสสฺส โคจโร เอตสฺสาติ อรูปกฺขนฺธโคจโร, ทิฏฺฐิคติโก, ตํ อรูปกฺขนฺธโคจรํฯ **วา**-สโทฺท วุตฺตวิกปฺปโตฺถฯ สทฺทโยชนา ปน อรูปํ อรูปกฺขนฺธา โคจรภูตา เอตสฺส อตฺถีติ อรูปี, ตํ อรูปึฯ **ลาภิโน จตฺตาโร**ติ รูปกสิณาทิลาภวเสน ตํ ตํ ทิฏฺฐิวาทํ สยเมว ปริกเปฺปตฺวา ตํ อาทาย ปคฺคยฺห ปญฺญาปนกา จตฺตาโร ทิฏฺฐิคติกาฯ **เตสํ อเนฺตวาสิกา**ติ เตสํ ลาภีนํ วาทํ ปจฺจกฺขโต, ปรมฺปราย จ อุคฺคเหตฺวา ตเถว นํ ขมิตฺวา โรเจตฺวา ปญฺญาปนกา จตฺตาโรฯ **ตกฺกิกา จตฺตาโร**ติ กสิณชฺ

ฌานสฺส อลาภิโน เกวลํ ตกฺกนวเสเนว ยถาวุเตฺต จตฺตาโร ทิฏฺฐิวาเท สยเมว อภินิวิสฺส ปคฺคยฺห ฐิตา จตฺตาโรฯ **เตสํ อเนฺตวาสิกา** ปุเพฺพ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ

นอตฺตปญฺญตฺติวณฺณนา

๑๑๙. **อารทฺธวิปสฺสโกปี**ติ สมฺปรายิกวิปสฺสโกปิ, เตน พลววิปสฺสนาย ฐิตํ ปุคฺคลํ ทเสฺสติฯ **น ปญฺญเปติ เอว** อพหุสฺสุโต ปีติ อธิปฺปาโยฯ ตาทิโส หิ วิปสฺสนาย อานุภาโวฯ สาสนิโกปิ ฌานาภิญฺญาลาภี ''น ปญฺญเปตี''ติ น วตฺตโพฺพติ โส อิธ น อุทฺธโฏฯ อิทานิ เนสํ อปญฺญาปเน การณํ ทเสฺสติ **''เอเตสญฺหี''**ติอาทินาฯ **อิเจฺจว ญาณํ โหติ,** น วิปรีตคฺคาโหตสฺส การณสฺส ทูรสมุสฺสาริตตฺตาฯ อรูปกฺขนฺธา อิเจฺจว ญาณํ โหตีติ โยชนาฯ

อตฺตสมนุปสฺสนาวณฺณนา

๑๒๑. **ทิฏฺฐิวเสน สมนุปสฺสิตฺวา,** น ญาณวเสนฯ **สา จ สมนุปสฺสนา** อตฺถโต ทิฏฺฐิทสฺสนวเสนฯ

''เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี''ติ เอวํ อาคตา **เวทนากฺขนฺธวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิฯ** อิฏฺฐาทิเภทํ อารมฺมณํ น ปฏิสํเวเทตีติ **อปฺปฏิสํเวทโน**ติ เวทกภาวปฏิเกฺขปมุเขน สญฺชานนาทิภาโวปิ ปฏิกฺขิโตฺต โหติ ตทวินาภาวโตติ อาห **''อิมินา รูปกฺขนฺธวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ กถิตา''**ติฯ **''อตฺตา เม เวทิยตี''**ติ อิมินา อปฺปฏิสํเวทนตฺตํ ปฏิกฺขิปติฯ เตนาห ''โนปิ อปฺปฏิสํเวทโน''ติฯ **''เวทนาธโมฺม''**ติ ปน อิมินา ''เวทนา เม อตฺตา''ติ อิมํ วาทํ ปฏิกฺขิปติฯ เวทนาสงฺขาโต ธโมฺม เอตสฺส อตฺถีติ หิ เวทนาธโมฺมติ เวทนาย สมนฺนาคตภาวํ ตสฺส ปฏิชานาติฯ เตนาห ''เอตสฺส จ เวทนาธโมฺม **อวิปฺปยุตฺตสภาโว''**ติฯ สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณกฺขนฺธวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ กถิตาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **''เวทนาสมฺปยุตฺตตฺตา เวทิยตี''**ติ ตํสมฺปโยคโต ตํกิจฺจกตมาห ยถา เจตนาโยคโต เจตโน ปุริโสติฯ สเพฺพสมฺปิ ตํสารมฺมณธมฺมานํ อารมฺมณานุภวนํ ลพฺภเตว, ตญฺจ โข เอกเทสโต ผุฏฺฐตามตฺตโต , เวทนาย ปน วิสฺสวิตาย สามิภาเวน อารมฺมณรสานุภวนนฺติฯ ตสฺสา วเสน สญฺญาทโยปิ ตํสมฺปยุตฺตตฺตา ''เวทิยตี''ติ วุจฺจนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **อฏฺฐสาลินิยํ** ''อารมฺมณรสานุภวนฏฺฐานํ ปตฺวา เสสสมฺปยุตฺตธมฺมา เอกเทสมตฺตกเมว อนุภวนฺตี''ติ, (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ ธมฺมุเทฺทสกถา) ราชสูทนิทสฺสเนน วายมโตฺถ ตตฺถ วิภาวิโต เอวฯ **เอตสฺสา**ติ สญฺญาทิกฺขนฺธตฺตยสฺสฯ **''อวิปฺปยุตฺตสภาโว''**ติ อิมินา อวิสํโยคชนิตํ กญฺจิ วิเสสํ ฐานํ ทีเปติฯ

๑๒๒. **ตตฺถา**ติ เตสุ วาเรสุฯ **ตีสุ ทิฏฺฐิคติเกสู**ติ ''เวทนา เม อตฺตา''ติ, ''อปฺปฏิสํเวทโน เม อตฺตา''ติ, ''เวทนาธโมฺม เม อตฺตา''ติ จ เอวํวาเทสุ ตีสุ ทิฏฺฐิคติเกสุฯ ติสฺสนฺนํ เวทนานํ ภินฺนสภาวตฺตา สุขํ เวทนํ ''อตฺตา''ติ สมนุปสฺสโต ทุกฺขํ, อทุกฺขมสุขํ วา เวทนํ ''อตฺตา''ติ สมนุปสฺสนา น ยุตฺตาฯ เอวํ เสสทฺวเย ปีติ อาห **''โย โย ยํ ยํ เวทนํ อตฺตาติ สมนุปสฺสตี''**ติฯ

๑๒๓. **''หุตฺวา อภาวโต''**ติ อิมินา อุทยพฺพยวนฺตตาย อนิจฺจาติ ทเสฺสติ, **''เตหิ เตหี''**ติอาทินา อเนกการณสงฺขตตฺตา สงฺขตาติฯ **ตํ ตํ ปจฺจยนฺ**ติ ''อินฺทฺริยํ, อารมฺมณํ, วิญฺญาณํ, สุข, เวทนีโย ผโสฺส''ติ เอวํ อาทิกํ ตํ ตํ อตฺตโน การณํ **ปฏิจฺจ** นิสฺสาย **สมฺมา** สสฺสตาทิภาวสฺส, อุเจฺฉทาทิภาวสฺส จ อภาเวน ญาเยน **สมการเณน** สทิสการเณน อนุรูปการเณน **อุปฺปนฺนาฯ** ขยสภาวาติ **ขยธมฺมา,** วยสภาวาติ **วยธมฺมา** วิรชฺชนสภาวาติ **วิราคธมฺ**

มา, นิรุชฺฌนสภาวาติ **นิโรธธมฺมา,** จตูหิปิ ปเทหิ เวทนาย ภงฺคภาวเมว ทเสฺสติฯ เตนาห **“ขโยติ...เป.... ขยธมฺมาติอาทิ วุตฺต”**นฺติฯ

วิคโตติ สภาววิคเมน วิคโตฯ **เอกเสฺสวา**ติ เอกเสฺสว ทิฏฺฐิคติกสฺสฯ **ตีสุปิ กาเลสู**ติ ติสฺสนฺนํ เวทนานํ ปวตฺติกาเลสุฯ **เอโส เม อตฺตา**ติ ‘‘เอโส สุขเวทนาสภาโว, ทุกฺขอทุกฺขม สุขเวทนาสภาโว เม อตฺตา’’ติ **กึ ปน โหตี,** เอกเสฺสว ภินฺนสภาวตํ อนุมฺมตฺตโก กถํ ปเจฺจตี ติ อธิปฺปาเยน ปุจฺฉติฯ อิตโร เอวมฺปิ ตสฺส น โหติ เยวาติ ทเสฺสโนฺต **“กึ ปน น ภวิสฺสตี”**ติ อาทิมาหฯ **วิเสเสนา**ติ สุขาทิวิภาเคนฯ **สุขญฺจ ทุกฺขญฺจา**ติ เอตฺถ **จ**-สเทฺทน อทุกฺขมสุขํ สงฺคณฺหาติ, สุขสงฺคหเมว วา เตน กตํ สนฺตสุขุมภาวโตฯ **อวิเสเสนา**ติ อวิภาเคน เวทนา สามเญฺญนฯ **โวกิณฺณ**นฺติ สุขาทิเภเทน โวมิสฺสกํฯ **ตํ** ติวิธมฺปิ เวทนํ **เอส** ทิฏฺฐิคติโก เอ กชฺฌํ คเหตฺวา **อตฺตาติ สมนุปสฺสติฯ เอกกฺขเณ จ พหูนํ เวทนานํ อุปฺปาโท อาปชฺชติ** อวิเสเสน เวทนาสภาวตฺตาฯ อตฺตโน หิ ตสฺมึ สติ สทา สพฺพเวทนาปวตฺติปฺปสงฺคโต ทิฏฺฐิ คติโก อคติยา เอกกฺขเณปิ พหูนมฺปิ เวทนานํ อุปฺปตฺตึ ปฏิชาเนยฺยาติ ตสฺส อวสรํ อเทโนฺต **“น เอกกฺขเณ พหูนํ เวทนานํ อุปฺปตฺติ อตฺถี”**ติ อาห, ปจฺจกฺขวิรุทฺธเมตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เอเตน เปตํ นกฺขมตี**ติ เอเตน วิรุทฺธตฺตสาธเนนปิ สเพฺพน สพฺพํ อตฺตโน อภาเวนปิ ปณฺฑิ ตานํ น รุจฺจติ, เอตํ ทสฺสนํ ธีรา นกฺขมนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๒๔. อินฺทฺริยพเทฺธปิ รูปปฺปพเนฺธ วาโยธาตุวิปฺผารวเสน กาจิ กิริยา นาม ลพฺภตีติ สุทฺธรูปกฺขเนฺธปิ ยตฺถ กทาจิ วาโยธาตุวิปฺผาโร ลพฺภติ, ตเมว นิทสฺสนภาเวน คณฺหโนฺต **“ตาลวเณฺฏ วา วาตปาเน วา”**ติ อาหฯ **เวทนาธเมฺมสู**ติ เวทนาธมฺมวเนฺตสุฯ **“อหมสฺ มี”**ติ อิมินา ตโยปิ ขเนฺธ เอกชฺฌํ คเหตฺวา อหํการสฺส อุปฺปชฺชนากาโร วุโตฺตติฯ **“อยม หมสฺมี”**ติ ปน อิมินา ตตฺถ เอกํ เอกํ คเหตฺวา อหํการสฺส อุปฺปชฺชนากาโร วุโตฺตฯ เตนาห **“เอกธโมฺมปี”**ติอาทิ ฯ **ตนฺ**ติ ‘‘อหมสฺมี’’ติ อหํการุปฺปตฺตึฯ สา หิ จตุกฺขนฺธนิโรเธน อนุ ปลพฺภมานสนฺนิสฺสยา สสวิสาณติขิณตา วิย น ภเวยฺยาวาติฯ

เอตฺตาวตาติ ‘‘กิตฺตาวตา จ อานนฺทา’’ติอาทินา ‘‘ตนฺตากุลกชาตา’’ติ ปทสฺส อนุ สนฺธิทสฺสนวเสน ปวเตฺตน เอตฺตเกน เทสนาธเมฺมนฯ กามํ เหฏฺฐาปิ วฏฺฏกถาว กถิตา, อิธ ปน ทิฏฺฐิคติกสฺส วฏฺฏโต สีสุกฺขิปนาสมตฺถตาวิภาวนวเสน มิจฺฉาทิฏฺฐิยา มหาสาวชฺชภาว ทีปนิยกถา ปกาสิตาติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“วฏฺฏกถา กถิตา”**ติ อาหฯ นนุ วฏฺฏมูลํ อวิชฺชา ตณฺ หา, ตา อนามสิตฺวา ตโต อญฺญถา กสฺมา อิธ วฏฺฏกถา กถิตาติ อาห **“ภควา หี”**ติอาทิฯ **อ วิชฺชาสีเสนา**ติ อวิชฺชํ อุตฺตมงฺคํ กตฺวา, อวิชฺชามุเขนาติ อโตฺถฯ **โกฏิ น ปญฺญายตี**ติ ‘‘อสฺ กสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, จกฺกวตฺติโน วา กาเล อวิชฺชา อุปฺปนฺนา, น ตโต ปุเพฺพ อตฺถี’’ติ อวิชฺชาย อาทิ มริยาทา อปฺปฏิหตสฺส มม สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสาปิ น ปญฺญายติ อ วิชฺชมานตฺตา เอวาติ อโตฺถฯ อยํ ปจฺจโย อิทปฺปจฺจโย, ตสฺมา **อิทปฺปจฺจยา,** อิมสฺมา อา สวาทิการณาติ อโตฺถฯ **ภวตณฺหายา**ติ ภวสํโยชนภูตาย ตณฺหายฯ **ภวทิฏฺฐิยา**ติ สสฺสตทิฏฺฐิยาฯ **“ตตฺถ ตตฺถ อุปปชฺชโนฺต”**ติ อิมินา ‘‘อิโต เอตฺถ เอโตฺต อิธา’’ติ เอวํ อปริ ยนฺตํ อปราปรุปฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ เตนาห **“มหาสมุเทฺท”**ติอาทิฯ

๑๒๖. **ปจฺจยาการมูฬฺหสฺสา**ติ ภูตกถนเมตํ, น วิเสสนํฯ สโพฺพปิ หิ ทิฏฺฐิคติโก ปจฺจ ยาการมูโฬฺห เอวาติฯ **วิวฏฺฏํ กเถโนฺต**ติ วฏฺฏโต วินิมุตฺตตฺตา วิวฏฺฏํ, วิโมโกฺข, ตํ กเถโนฺต ฯ **การกสฺสา**ติ สตฺถุโอวาทการกสฺส, สมฺมาปฏิปชฺชนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ เตนาห **“สติปฏฺฐาน วิหาริโน”**ติฯ โส หิ เวทนานุปสฺสนาย, ธมฺมานุปสฺสนาย จ สมฺมาปฏิปตฺติยา ‘‘เนว เวทนํ อตฺ

ตานํ สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา วตฺตพฺพตํ อรหติฯ เตนาห **‘‘เอวรูโป หี’’**ติอาทิฯ **สพฺพธมฺเมสูติ** สเพฺพสุ เตภูมกธมฺเมสุฯ เต หิ สมฺมสนียาฯ **น อญฺญ**นฺติ เวทนาย อญฺญํ สญฺญาทิธมฺมํ อตฺตานํ น สมนุปสฺสตีติฯ **‘‘ขนฺธโลกาทโย’’**ติ รูปาทิธมฺมา เอว วุจฺจนฺติ, เตสํ สมูโหติ ทเสฺสตุํ **‘‘รูปาทีสุ ธเมฺมสู’’**ติ วุตฺตํฯ **น อุปาทิยติ** ทิฏฺฐิตณฺหาคาหวเสนฯ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๔.๑๐๘; มหานิ. ๒๑, ๑๗๘; ธ. ส. ๑๑๒๑; วิภ. ๘๓๒, ๘๖๖) ปวตฺตมานมญฺญนาปิ ตณฺหาทิฏฺฐิมญฺญนา วิย ปริตสฺสนรูปา เอวาติ อาห **‘‘ตณฺหาทิฏฺฐิมานปริตสฺสนายปี’’**ติฯ

สา เอวํ ทิฏฺฐีติ สา อรหโต เอวํปการา ทิฏฺฐีติ โย วเทยฺย , ตทกลฺลํ, ตํ น ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **เอวมสฺส ทิฏฺฐี**ติ เอตฺถาปิ เอวํปการา อสฺส อรหโต ทิฏฺฐีติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **เอวณฺหิ สตี**ติ โย วเทยฺย ‘‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา อิติสฺส ทิฏฺฐี’’ติ, ตสฺส เจ วจนํ ตเถวาติ อโตฺถฯ **‘‘อรหา น กิญฺจิ ชานาตี’’ติ วุตฺตํ ภเวยฺย** ชานโต ตถา ทิฏฺฐิยา อภาวโตฯ **เตเนวา**ติ ตถา วตฺตุมยุตฺตตฺตา เอวฯ **จตุนฺนมฺปิ นยานน**ฺติ ‘‘โหติ ตถาคโต’’ติอาทินา อาคตานํ จตุนฺนํ วารานํฯ อาทิโต ตีสุ วาเรสุ สงฺขิปิตฺวา ปริโยสานวาเร วิตฺถาริตตฺตา **‘‘อวสาเน ‘ตํ กิสฺส เหตู’ติอาทิมาหา’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อาทิโต ตีสุ วาเรสุ ตเถว เทสนา ปวตฺตา, ยถา ปริโยสานวาเร, ปาฬิ ปน สงฺขิตฺตา’’ติ เกจิฯ

โวหาโรติ ‘‘สโตฺต อิตฺถี ปุริโส’’ติอาทินา, ‘‘ขนฺธาอายตนานี’’ติอาทินา, ‘‘ผโสฺส เวทนา’’ติอาทินา จ โวหาริตพฺพโวหาโรฯ ตสฺส ปน โวหารสฺส ปวตฺติฏฺฐานํ นาม สเงฺขปโต อิเม เอวาติ อาห **‘‘ขนฺธา อายตนานิ ธาตุโย’’**ติฯ ยสฺมา นิพฺพานํ ปุพฺพภาเค สงฺขารานํ นิโรธภาเวเนว ปญฺญาปิยติ จ, ตสฺมา ตสฺสาปิ ขนฺธมุเขน อวจริตพฺพตา ลพฺภตีติ **‘‘ปญฺญาย อวจริตพฺพํ ขนฺธปญฺจก’’**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา ‘‘อิมสฺมิํเยว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ โลกนิโรธญฺจ โลกนิโรธคามินิญฺจ ปฏิปท’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕) **ปญฺญาวจร**นฺติ วา เตภูมกธมฺมานเมตํ คหณนฺติ **‘‘ขนฺธปญฺจก’’**เนฺตว วุตฺตํ, ตสฺมา ‘‘ยาวตา ปญฺญา’’ติ เอตฺถาปิ โลกิยปญฺญาย เอว คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ วฏฺฏกถา เหสาติฯ ตถา หิ ‘‘ยาวตา วฏฺฏํ วฏฺฏตี’’ อิเจฺจว วุตฺตํฯ เตเนวาห ‘‘ตนฺตากุลกปทเสฺสว อนุสนฺธิ ทสฺสิโต’’ติฯ ยสฺมา ภควา ทิฏฺฐิสีเสเนตฺถ วฏฺฏกถํ กเถตฺวา ยถานุสนฺธินาปิ วฏฺฏกถํ กเถสิ, ตสฺมา **‘‘ตนฺตากุลกปทเสฺสว อนุสนฺธิ ทสฺสิโต’’**ติ สาวธารณํ กตฺวา วุตฺตํฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา ปเนตฺถ ยาวเทว ตสฺส คมฺภีรภาววิภาวนตฺถาย วิตฺถาริตา, วิวฏฺฏกถาปิ สมานา อิธ ปจฺจามฏฺฐาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติวณฺณนา

๑๒๗. **คจฺฉโนฺต คจฺฉโนฺต**ติ สมถปฏิปตฺติยํ สุปฺปติฏฺฐิโต หุตฺวา วิปสฺสนาคมเนน, มคฺคคมเนน จ คจฺฉโนฺต คจฺฉโนฺตฯ อุโภหิ ภาเคหิ มุจฺจนโต **อุภโตภาควิมุโตฺต นาม โหติ**ฯ **โส** ‘‘เอวํ อสมนุปสฺสโนฺต’’ติ วุโตฺต วิปสฺสนายานิโกติ กตฺวา **‘‘โย จ น สมนุปสฺสตีติ วุโตฺต โส ยสฺมา คจฺฉโนฺต คจฺฉโนฺต ปญฺญาวิมุโตฺต นาม โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ **เหฏฺฐา วุตฺตาน**นฺติ ‘‘กิตฺตาวตา จ, อานนฺท, อตฺตานํ น ปญฺญเปโนฺต น ปญฺญาเปตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๑๑๙), ‘‘ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขุ เนว เวทนํ อตฺตานํ สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๑๒๕ อาทโย) จ เหฏฺฐา ปาฬิยํ อาคตานํ **ทฺวินฺนํ** ปุถุชฺชน**ภิกฺขูนํ**ฯ **นิคมน**นฺติ นิสฺสรณํฯ **นาม**นฺติ ปญฺญาวิมุตฺตาทินามํฯ

ปฏิสนฺธิวเสน วุตฺตาติ นานตฺตกายนานตฺตสญฺญิตาวิเสสวิสิฏฺฐปฏิสนฺธิวเสน วุตฺตา สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโยฯ ตํตํสตฺตนิกายํ ปติ นิสฺสยโต หิ นานตฺตกายาทิตา ตํปริยาปนฺนปฏิ

สนฺธิสมุทาคตาติ ทฏฺฐพฺพา ตทภินิพฺพตฺตกกมฺมภวสฺส ตถา อายูหิตตฺตาฯ **จตโสฺส อาคมิสฺสนฺตี**ติ รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขนฺธวเสน จตโสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติโย อาคมิสฺสนฺติ ‘‘รูปุปายํ วา อาวุโส วิญฺญาณํ ติฏฺฐมานํ ติฏฺฐตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๑๑)ฯ **วิญฺญาณปติฏฺฐานสฺสา**ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส เอตรหิ ปติฏฺฐานการณสฺสฯ อตฺถโต วุตฺตวิเสสวิสิฏฺฐา ปญฺจโวกาเร รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขนฺธา, จตุโวกาเร เวทนาทโย ตโย ขนฺธา เวทิตพฺพาฯ สตฺตาวาสภาวํ อุปาทาย **‘‘เทฺว จ อายตนานีติ เทฺว นิวาสฏฺฐานานี’’**ติ วุตฺตํฯ นิวาสฏฺฐานปริยาโยปิ อายตนสโทฺท โหติ ยถา ‘‘เทวายตนทฺวย’’นฺติฯ **สพฺพนฺ**ติ วิญฺญาณฏฺฐิติ อายตนทฺวยนฺติ สกลํฯ **ตสฺมา คหิตํ** ตตฺถ เอกเมว อคฺคเหตุวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปริยาทานํ** อนวเสสคฺคหณํ **น คจฺฉติ วฏฺฏํ** วิญฺญาณฏฺฐิติอายตนทฺวยานํ อญฺญมญฺญอโนฺตคธตฺตาฯ

นิทสฺสนเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา **เสยฺยถาปิ มนุสฺสา**ติ ยถา มนุสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิเสโส โหติเยว** สติปิ พาหิรสฺส การกสฺส อเภเท อชฺฌตฺติกสฺส ภินฺนตฺตาฯ นานตฺตํ กาเย เอเตสํ, นานโตฺต วา กาโย เอเตสนฺติ **นานตฺตกายา,** อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เนส**นฺติ มนุสฺสานํฯ นานตฺตา สญฺญา เอเตสํ อตฺถีติ **นานตฺตสญฺญิโนฯ** สุขสมุสฺสยโต วินิปาโต เอเตสํ อตฺถีติ **วินิปาติกา** สติปิ เทวภาเว ทิพฺพสมฺปตฺติยา อภาวโต, อปาเยสุ วา คโตนตฺถิ นิปาโต เอเตสนฺติ **วินิปาติกาฯ** เตนาห **‘‘จตุอปายวินิมุตฺตา’’**ติฯ **ธมฺมปทนฺ**ติ สติปฏฺฐานาทิธมฺมโกฏฺฐาสํฯ **วิชานิยา**ติ สุตมเยน ตาว ญาเณน วิชานิตฺวาฯ ตทนุสาเรน โยนิโสมนสิการํ ปริพฺรูหโนฺต สีลวิสุทฺธิอาทิกํ สมฺมาปฏิปตฺตึ **อปิ ปฏิปเชฺชมฯ** สา จ ปฏิปตฺติ **หิตาย** ทิฏฺฐธมฺมิกาทิสกลหิตาย อมฺหากํ **สิยาฯ** อิทานิ ตตฺถ สีลปฏิปตฺตึ ตาว วิภาเคน ทเสฺสโนฺต **‘‘ปาเณสุ จา’’**ติ คาถมาหฯ

พฺรหฺมกาเย ปฐมชฺฌานนิพฺพเตฺต พฺรหฺมสมูเห, พฺรหฺมนิกาเย วา ภวาติ **พฺรหฺมกายิกาฯ** มหาพฺรหฺมุโน ปริสาย ภวาติ **พฺรหฺมปาริสชฺชา** ตสฺส ปริจารกฏฺฐาเน ฐิตตฺตาฯ มหาพฺรหฺมุโน ปุโรหิตฏฺฐาเน ฐิตาติ **พฺรหฺมปุโรหิตา** ฯ อายุวณฺณาทีหิ มหโนฺต พฺรหฺมาโนติ **มหาพฺรหฺมุโนฯ** สติปิ เตสํ ติวิธานมฺปิ ปฐเมน ฌาเนน อภินิพฺพตฺตภาเว ฌานสฺส ปน ปวตฺติเภเทน อยํ วิเสโสติ ทเสฺสตุํ **‘‘พฺรหฺมปาริสชฺชา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริเตฺตนา**ติ หีเนน, สา จสฺส หีนตา ฉนฺทาทีนํ หีนตาย เวทิตพฺพา, ปฏิลทฺธมตฺตํ วา **หีนํฯ กปฺปสฺสา**ติ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปสฺสฯ หีนปณีตานํ มเชฺฌ ภวตฺตา **มชฺฌิเมน,** สา จสฺส มชฺฌิมตา ฉนฺทาทีนํ มชฺฌิมตาย เวทิตพฺพา, ปฏิลภิตฺวา นาติสุภาวิตํ วา **มชฺฌิมํฯ อุปฑฺฒกโปฺป**ติ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปสฺส อุปฑฺฒกโปฺปฯ **วิปฺผาริกตโร**ติ พฺรหฺมปาริสเชฺชหิ ปมาณโต วิปุลตโร, สภาวโต อุฬารตโร จ โหติฯ สภาเวนปิ หิ อุฬารตโรว, ตํ ปเนตฺถ อปฺปมาณํฯ ตถา หิ ปริตฺตาภาทีนํ, ปริตฺตสุภาทีนญฺจ กาเย สติปิ สภาวเวมเตฺต เอกตฺตวเสเนว ววตฺถาปียตีติ ‘‘เอกตฺตกายา’’ เตฺวว วุจฺจนฺติฯ **ปณีเตนา**ติ อุกฺกเฏฺฐน, สา จสฺส อุกฺกฏฺฐตา ฉนฺทาทีนํ อุกฺกฏฺฐตาย เวทิตพฺพา, สุภาวิตํ วา สมฺมเทว วสิภาวํ ปาปิตํ **ปณีตํ** ปธานภาวํ นีตนฺติ กตฺวา, อิธาปิ กโปฺป อสเงฺขฺยยฺยกปฺปวเสเนว เวทิตโพฺพ ปริปุณฺณสฺส มหากปฺปสฺส อสมฺภวโตฯ **อิตี**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **เต**ติ ‘‘พฺรหฺมกายิกา’’ติ วุตฺตา ติวิธาปิ พฺรหฺมาโนฯ **สญฺญาย เอกตฺตา**ติ ติเหตุกภาเวน สญฺญาย เอกตฺตสภาวตฺตา ฯ น หิ ตสฺสา สมฺปยุตฺตธมฺมวเสน อโญฺญปิ โกจิ เภโท อตฺถิฯ

เอวนฺติ อิมินา นานตฺตกายเอกตฺตสญฺญิโนติ ทเสฺสติฯ

ทณฺฑอุกฺกายาติ ทณฺฑทีปิกายฯ **สรตี**ติ ธาวติ วิยฯ **วิสฺสรตี**ติ วิปฺปกิณฺณา วิย ธาวติ ฯ **เทฺว กปฺปา**ติ เทฺว มหากปฺปาฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺตฯ **อุกฺกฏฺฐ**

ปริเจฺฉทวเสน อาภสฺสรคฺคหเณเนว **สเพฺพปิ เต** ปริตฺตาภา, อปฺปมาณาภาปิ **คหิตาฯ**

โสภนา ปภา สุภา, สุภาย กิณฺณา สุภากิณฺณาติ วตฺตเพฺพ อา-การสฺส รสฺสตฺตํ, อนฺติม-ณ-การสฺส ห-การญฺจ กตฺวา **“สุภกิณฺหา”**ติ วุตฺตา, **อฏฺฐกถายํ**ปน นิจฺจลาย เอกคฺฆนาย ปภาย สุโภติ ปริยายวจนนฺติ **“สุเภน โอกิณฺณา วิกิณฺณา”**ติ อโตฺถ วุโตฺต, เอตฺถาปิ อนฺติม-ณ-การสฺส ห-การกรณํ อิจฺฉิตพฺพเมวฯ **น ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปภา คจฺฉติ** เอกคฺฆนตฺตาฯ **จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิติเมว ภชนฺติ** กายสฺส, สญฺญาย จ เอกรูปตฺตาฯ วิปุลสนฺตสุขายุวณฺณาทิผลตฺตา **เวหปฺผลาฯ เอตฺถา**ติ วิญฺญาณฏฺฐิติยํฯ

วิวฏฺฏปเกฺข ฐิตา นปุนราวตฺตนโตฯ ‘‘น สพฺพกาลิกา’’ติ วตฺวา ตเมว อสพฺพกาลิกตฺตํ วิภาเวตุํ **“กปฺปสตสหสฺสมฺปิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โสฬสกปฺปสหสฺสจฺจเยน อุปฺปนฺนานํ สุทฺธาวาสพฺรหฺมานํ ปรินิพฺพายนโต, อเญฺญสญฺจ ตตฺถ อนุปฺปชฺชนโต **พุทฺธสุเญฺญ โลเก** สุญฺญํ ตํ ฐานํ โหติ, ตสฺมา สุทฺธาวาสา น สพฺพกาลิกา, **ขนฺธาวารฏฺฐานสทิสา โหนฺติ** สุทฺธาวาสภูมิโยฯ **อิมินา สุเตฺตน** สุทฺธาวาสานํ สตฺตาวาสภาวทีปเนเนว วิญฺญาณฏฺฐิติภาโว ทีปิโต, ตสฺมา **สุทฺธาวาสาปิ** สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ **จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิตึ** นวสุ สตฺตาวาเสสุ **จตุตฺถสตฺตาวาสํเยว ภชนฺติฯ**

สุขุมตฺตาติ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺตตฺตาฯ ปริพฺยตฺตวิญฺญาณกิจฺจาภาวโต **เนว วิญฺญาณํ,** สพฺพโส อวิญฺญาณํ น โหตีติ **นาวิญฺญาณํ, ตสฺมา** ปริปฺผุฏวิญฺญาณกิจฺจวนฺตีสุ **วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ อวตฺวาฯ**

๑๒๘. **ตญฺจ วิญฺญาณฏฺฐิติ**นฺติ ปฐมํ วิญฺญาณฏฺฐิติํฯ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สรูปโต, มนุสฺสาทิวิภาคโต, สเงฺขปโต, ‘‘นามญฺจ รูปญฺจา’’ติ เภทโต จ **ปชานาติฯ ตสฺสา สมุทยญฺจา**ติ ตสฺสา ปฐมาย วิญฺญาณฏฺฐิติยา ปญฺจวีสติวิธํ สมุทยญฺจ **ปชานาติฯ อตฺถงฺคเม**ปิ เอเสว นโยฯ อสฺสาเทตพฺพโต, อสฺสาทโต จ **อสฺสาทํฯ อยํ** อนิจฺจาทิภาโว **อาทีนโวฯ** ฉนฺทราโค วินียติ เอเตน, เอตฺถ วาติ **ฉนฺทราควินโย,** สห มเคฺคน นิพฺพานํฯ **ฉนฺทราคปฺปหาน**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ มานทิฏฺฐีนํ วเสนาหนฺติ วา, ตณฺหาวเสน มมนฺติ วา อภินนฺทนาปิ มานสฺส ปริตสฺสนา วิย ทฏฺฐพฺพาฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ เสเสสุ อฏฺฐสุปิ วาเรสุ ฯ **ตตฺถา**ติ อุปริ ตีสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ ทุติยายตเนสุฯ ตตฺถ หิ รูปํ นตฺถิฯ ปุน **ตตฺถา**ติ ปฐมายตเนฯ ตตฺถ หิ เอโก รูปกฺขโนฺธวฯ **เอตฺถา**ติ จ ตเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ รูปสฺส กมฺมสมุฏฺฐานตฺตา อาหารวเสน โยชนา น สมฺภวติฯ

ยโต โขติ เอตฺถ **โต**-สโทฺท ทา-สโทฺท วิย กาลวจโน ‘‘ยโต โข, สาริปุตฺต, ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๑) วิยาติ วุตฺตํ **“ยทา โข”**ติฯ **อคฺคเหตฺวา**ติ กญฺจิปิ สงฺขารํ ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา อคฺคเหตฺวาฯ **ปญฺญาวิมุโตฺต**ติ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ อนธิคตตฺตา สาติสยสฺส สมาธิพลสฺส อภาวโต ปญฺญาพเลเนว วิมุโตฺตฯ เตนาห **“อฏฺฐ วิโมเกฺข อสจฺฉิกตฺวา ปญฺญาพเลเนวา”**ติอาทิฯ **อปฺปวตฺติ**นฺติ อายตึ อปฺปวตฺตึ **กตฺวาฯ** ปชานโนฺต วิมุโตฺตติ วา ปญฺญาวิมุโตฺต, ปฐมชฺฌานผเสฺสน วินา ปริชานนาทิปฺปกาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ ชานโนฺต ปฏิวิชฺฌโนฺต เตสํ กิจฺจานํ มตฺถกปฺปตฺติยา นิฏฺฐิตกิจฺจตาย วิเสเสน มุโตฺตติ **วิมุโตฺตฯ โส** ปญฺญาวิมุโตฺตฯ **สุกฺขวิปสฺสโก**ติ สมถภาวนาสิเนหาภาเวน สุกฺขา ลูขา, อสินิทฺธา วา วิปสฺสนา เอตสฺสาติ **สุกฺขวิปสฺสโกฯ ฐตฺวา**ติ ปาทกกรณวเสน ฐตฺวาฯ **อญฺญตรสฺมิ**นฺติ จ อญฺญตรอญฺญตรสฺมึ, เอเกกสฺมินฺติ อโตฺถฯ เอวญฺหิสฺส ปญฺจวิธตา สิยาฯ ‘‘น เหว โข อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรตี’’ติ อิมินา สาติสยสฺส สมาธิพลสฺส อภาโว ทีปิโตฯ ‘‘ปญฺญาย

จสฺส ทิสฺวา’’ติอาทินา สาติสยสฺส ปญฺญาพลสฺส ภาโวฯ **ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี**ติ น อาสวา ปญฺญาย ปสฺสนฺติ, ทสฺสนการณา ปน ปริกฺขีณา ‘‘ทิสฺวา ปริกฺขีณา’’ติ วุตฺตาฯ ทสฺสนายตฺตปริกฺขยตฺตา เอว หิ ทสฺสนํ อาสวานํ ขยสฺส ปุริมกิริยา โหติฯ

อฏฺฐวิโมกฺขวณฺณนา

๑๒๙. **เอกสฺส ภิกฺขุโน**ติ สตฺตสุ อริยปุคฺคเลสุ เอกสฺส ภิกฺขุโนฯ วิญฺญาณฏฺฐิติอาทินา ปริชานนาทิวสปฺป วตฺต**นิคฺคมนญฺจ** ปญฺญาวิมุตฺต**นามญฺจฯ อิตรสฺสา**ติ อุภโตภาควิมุตฺตสฺสฯ อิเม สนฺธาย หิ ปุเพฺพ ‘‘ทฺวินฺนํ ภิกฺขูน’’นฺติ วุตฺตํฯ **เกนเฏฺฐนา**ติ เกน สภาเวนฯ สภาโว หิ ญาเณน ยาถาวโต อรณียโต ญาตพฺพโต ‘‘อโตฺถ’’ติ วุจฺจติ, โส เอว ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวา ‘‘อโฏฺฐ’’ติ วุโตฺตฯ **อธิมุจฺจนเฏฺฐนา**ติ อธิกํ สวิเสสํ มุจฺจนเฏฺฐน, เอเตน สติปิ สพฺพสฺสาปิ รูปาวจรชฺฌานสฺส วิกฺขมฺภนวเสน ปฏิปกฺขโต วิมุตฺตภาเว เยน ภาวนาวิเสเสน ตํ ฌานํ สาติสยํ ปฏิปกฺขโต วิมุจฺจิตฺวา ปวตฺตติ, โส ภาวนาวิเสโส ทีปิโตฯ ภวติ หิ สมานชาติยุโตฺตปิ ภาวนาวิเสเสน ปวตฺติอาการวิเสโส, ยถา ตํ สทฺธาวิมุตฺตตา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสฯ ตถา ปจฺจนีกธเมฺมหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตตาย , เอวํ อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อภิรติวเสน สุฏฺฐุ อธิมุจฺจนเฏฺฐนปิ วิโมโกฺขฯ เตนาห **‘‘อารมฺมเณ จา’’**ติอาทิฯ **อยํ ปนโตฺถ**ติ อยํ อธิมุจฺจนโฏฺฐ **ปจฺฉิเม วิโมเกฺข** นิโรเธ **นตฺถิ,** เกวโล วิมุตฺตโฏฺฐ เอว ตตฺถ ลพฺภติ, ตํ สยเมว ปรโต วกฺขติฯ

รูปีติ เยนายํ สสนฺตติปริยาปเนฺนน รูเปน สมนฺนาคโต, ตํ ยสฺส ฌานสฺส เหตุภาเวน วิสิฏฺฐํ รูปํ โหติ, เยน วิสิเฏฺฐน รูเปน ‘‘รูปี’’ติ วุเจฺจยฺย **รูปี**-สทฺทสฺส อติสยตฺถทีปนโต, ตเทว สสนฺตติปริยาปนฺนรูปวเสน ปฏิลทฺธํ ฌานํ อิธ ปรมตฺถโต รูปีภาวสาธกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **‘‘อชฺฌตฺต’’**นฺติอาทิฯ **รูปชฺฌานํ รูปํ** อุตฺตรปทโลเปนฯ **รูปานี**ติ ปเนตฺถ ปุริมปทโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นีลกสิณาทิรูปานี’’**ติฯ รูเป กสิณรูเป สญฺญา รูปสญฺญา, สา เอตสฺส อตฺถีติ รูปสญฺญี, สญฺญาสีเสน ฌานํ วทติฯ ตปฺปฏิเกฺขเปน อรูปสญฺญีฯ เตนาห **‘‘อชฺฌตฺตํ น รูปสญฺญี’’**ติอาทิฯ

‘‘อเนฺต อปฺปนายํ สุภนฺติ อาโภโค นตฺถี’’ติ อิมินา ปุพฺพาโภควเสน ตถา อธิมุตฺติ สิยาติ ทเสฺสติฯ เอวเญฺหตฺถ ตถาวตฺตพฺพตาปตฺติโจทนา สมตฺถิตา โหติฯ ยสฺมา สุวิสุเทฺธสุ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ตตฺถ กตาธิการานํ อภิรติวเสน สุฏฺฐุ อธิมุจฺจนโฏฺฐ สมฺภวติ , ตสฺมา อฏฺฐกถายํ ตถา ตติโย วิโมโกฺข สํวณฺณิโต, ยสฺมา ปน เมตฺตาวเสน ปวตฺตมานา ภาวนา สเตฺต อปฺปฏิกูลโต ทหนฺติ เตสุ ตโต อธิมุจฺจิตฺวาว ปวตฺตติ, ตสฺมา **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๒๑๒) ‘‘พฺรหฺมวิหารภาวนา สุภวิโมโกฺข’’ติ วุตฺตา, ตยิทํ อุภยมฺปิ เตน เตน ปริยาเยน วุตฺตตฺตา น วิรุชฺฌตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพโสติ อนวเสสโตฯ น หิ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํ เอกเทโสปิ ตตฺถ อวสิสฺสติฯ **วิสุทฺธตฺตา**ติ ยถาปริจฺฉินฺนกาเล นิโรธิตตฺตาฯ **อุตฺตโม วิโมโกฺข นาม** อริเยเหว สมาปชฺชิตพฺพโต, อริยผลปริโยสานตฺตา ทิเฏฺฐว ธเมฺม นิพฺพานปฺปตฺติภาวโต จฯ

๑๓๐. **อาทิโต ปฏฺฐายา**ติ ปฐมสมาปตฺติโต ปฏฺฐายฯ **ยาว ปริโยสานา สมาปตฺติ,** ตาวฯ **อฏฺฐตฺวา**ติ กตฺถจิ สมาปตฺติยํ อฏฺฐิโต เอว, นิรนฺตรเมว ปฏิปาฏิยา, อุปฺปฏิปาฏิยา จ สมาปชฺชเตวาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อิโต จิโต จ สญฺจรณวเสน วุตฺต’’**นฺติฯ **อิจฺฉติ** สมาปชฺชิตุํฯ ตตฺถ **‘‘สมาปชฺชติ ปวิสตี’’**ติ สมาปตฺติสมงฺคีปุคฺคโล ตํ ตํ ปวิโฏฺฐ วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุโตฺตติ อรูปชฺฌาเนน วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน, มเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขนาติ ทฺวีหิ วิมุจฺจนภาเคหิ, อรูปสมาปตฺติยา รูปกายโต, มเคฺคน นามกายโตติ ทฺวีหิ วิมุจฺจิตพฺพภาเคหิ จ วิมุโตฺตฯ เตนาห **"อรูปสมาปตฺติยา"**ติอาทิ ฯ **วิมุโตฺต**ติ หิ กิเลเสหิ วิมุโตฺต, วิมุจฺจโนฺต จ กิเลสานํ วิกฺขมฺภนสมุจฺฉินฺทเนหิ กายทฺวยโต วิมุโตฺตติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ คาถาย จ อากิญฺจญฺญายตนลาภิโน อุปสีวพฺราหฺมณสฺส ภควตา "นามกายา วิมุโตฺต"ติ อุภโตภาควิมุโตฺต มุนิ อกฺขาโตฯ ตตฺถ **อตฺถํ ปเลตี**ติ อตฺถํ คจฺฉติฯ **น อุเปติ สงฺขนฺ**ติ "อสุกํ นาม ทิสํ คโต"ติ โวหารํ น คจฺฉติฯ **เอวํ มุนิ นามกายา วิมุโตฺต**ติ เอวํ อรูปํ อุปฺปโนฺน เสกฺขมุนิ ปกติยา ปุเพฺพว รูปกายา วิมุโตฺต, ตตฺถ จ จตุตฺถมคฺคํ นิพฺพเตฺตตฺวา นามกายสฺส ปริญฺญาตตฺตา ปุน นามกายาปิ วิมุโตฺตฯ อุภโตภาควิมุโตฺต ขีณาสโว หุตฺวา อนุปาทาย ปรินิพฺพานสงฺขาตํ **อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ,** "ขตฺติโย พฺราหฺมโณ"ติ เอวํ อาทิกํ สมญฺญํ น คจฺฉตีติ อโตฺถฯ

"อญฺญตรโต วุฎฺฐายา"ติ อิทํ กึ อากาสานญฺจายตนาทีสุ อญฺญตรลาภีวเสน วุตฺตํ, อุทาหุ สพฺพารุปฺปลาภีวเสนาติ ยทิจฺฉสิ, ตถา โหตุ, ยทิ สพฺพารุปฺปลาภีวเสน วุตฺตํ, น โกจิ วิโรโธฯ อถ ตตฺถ อญฺญตรลาภีวเสน วุตฺตํ, "ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขุ อิเม อฎฺฐ วิโมเกฺข อนุโลมมฺปิ สมาปชฺชตี"ติอาทิวจเนน วิรุชฺฌยฺยาติ? ยสฺมา อรูปาวจรชฺฌาเนสุ เอกสฺสาปิ ลาภี "อฎฺฐวิโมกฺขลาภี" เตฺวว วุจฺจติ อฎฺฐวิโมเกฺข เอกเทสสฺสาปิ ตํนามทานสมตฺถตาสมฺภวโตฯ อยญฺหิ อฎฺฐวิโมกฺขสมญฺญา สมุทาเย วิย ตเทกเทเสปิ นิรุฬฺหาปตฺติสมญฺญา วิยาติฯ เตน วุตฺตํ "อากาสานญฺจายตนาทีสุ อญฺญตรโต วุฎฺฐายา"ติฯ "ปญฺจวิโธ โหตี"ติ วตฺวา ฉพฺพิธตํปิสฺส เกจิ ปริกเปฺปนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ, นิจฺฉิโตวายํ ปโญฺห ปุพฺพาจริเยหีติ ทเสฺสตุํ **"เกจิ ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เกจี**ติ อุตฺตรวิหารวาสิโน, สารสมาสาจริยา จฯ เต หิ "อุภโตภาควิมุโตฺตติ อุภยภาควิมุโตฺต สมาธิวิปสฺสนาโต"ติ วตฺวา รูปาวจรสมาธินาปิ สมาธิปริปนฺถโต วิมุตฺตึ มญฺญนฺติฯ เอวํ รูปชฺฌานภาเคน, อรูปชฺฌานภาเคน จ อุภโต วิมุโตฺตติ ปายสมาโนฯ **"ตาทิสเมวา"**ติ อิมินา ยาทิสํ อรูปาวจรชฺฌานํ กิเลสวิกฺขมฺภเน, ตาทิสํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ ปีติ อิมมตฺถํ อุลฺลเงฺคติฯ เตนาห **"ตสฺมา"**ติอาทิฯ

อุภโตภาควิมุตฺตปโญฺหติ อุภโตภาควิมุตฺตสฺส ฉพฺพิธตํ นิสฺสาย อุปฺปโนฺนปโญฺหฯ **วณฺณนํ นิสฺสายา**ติ ตสฺส ปทสฺส อตฺถวจนํ นิสฺสายฯ **จิเรนา**ติ เถรสฺส อปรภาเค จิเรน กาเลนฯ **วินิจฺฉยนฺ**ติ สํสยเฉทกํ สนฺนิฎฺฐานํ **ปโตฺตฯ ตํ ปญฺหนฺ**ติ ตมตฺถํฯ ญาตุํ อิจฺฉิโต หิ อโตฺถ ปโญฺหฯ **น เกนจิ สุตปุพฺพนฺ**ติ เกนจิ กิญฺจิ น สุตปุพฺพํ, อิทํ อตฺถชาตนฺติ อธิปฺปาโยฯ กิญฺจาปิ อุเปกฺขาสหคตํ, กิญฺจาปิ กิเลเส วิกฺขเมฺภตีติ ปเจฺจกํ กิญฺจาปิ-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ **สมุทาจรตี**ติ ปวตฺตติฯ ตตฺถ การณมาห **"อิเม หี"**ติอาทินา, เตน รูปาวจรภาวนโต อารุปฺปภาวนา สวิเสสํ กิเลเส วิกฺขเมฺภติ รูปวิราคภาวนาภาวโต , อุปริภาวนาภาวโต จาติ ทเสฺสตีติฯ เอวญฺจ กตฺวา **อฎฺฐกถายํ** อารุปฺปภาวนานิเทฺทเส ยํ วุตฺตํ "ตเสฺสวํ ตสฺมึ นิมิเตฺต ปุนปฺปุนํ **จิตฺตํ** จาเรนฺตสฺส นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ สติ สนฺติฎฺฐตี"ติอาทิ, (วิสุทฺธิ. ๑.๒๘๑) ตํ สมตฺถํ โหตีติฯ **อิทํ สุตฺตนฺ**ติ ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฐมาห (ปุ. ป. นิเทฺทส ๒๗)ฯ สพฺพญฺหิ พุทฺธวจนํ อตฺถสูจนาทิอเตฺถน สุตฺตนฺติ วุโตฺต วายมโตฺถฯ ยํ ปน ตตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ อฎฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ อนุโลมาทิโต สมาปชฺชเนน สาติสยํ สนฺตานสฺส อภิสงฺขตตฺตา, อฎฺฐมญฺจ อุตฺตมํ วิโมกฺขํ ปทฎฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อคฺคมคฺคาธิคเมน อุภโตภาควิมุจฺจนโต จ อิมาย อุภโตภาควิมุตฺติยา สพฺพเสฎฺฐตา เวทิตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

มหานิทานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๓. มหาปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. ปูชนียภาวโต , พุทฺธสมฺปทญฺจ ปหาย ปวตฺตตา มหนฺตญฺจ ตํ ปรินิพฺพานญฺจาติ **มหาปรินิพฺพานํ;** สวาสนปฺปหานโต มหนฺตํ กิเลสกฺขยํ นิสฺสาย ปวตฺตํ ปรินิพฺพานนฺติปิ **มหาปรินิพฺพานํ;** มหตา กาเลน มหตา วา คุณราสินา สาธิตํ ปรินิพฺพานนฺติปิ **มหาปรินิพฺพานํ;** มหนฺตภาวาย, ธาตูนํ พหุภาวาย ปรินิพฺพานนฺติปิ **มหาปรินิพฺพานํ;** มหโต โลกโต นิสฺสฏํ ปรินิพฺพานนฺติปิ **มหาปรินิพฺพานํ;** สพฺพโลกาสาธารณตฺตา พุทฺธานํ สีลาทิคุเณหิ มหโต พุทฺธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานนฺติปิ **มหาปรินิพฺพานํ;** มหติ สาสเน ปติฏฺฐิเต ปรินิพฺพานนฺติปิ **มหาปรินิพฺพาน**นฺติ พุทฺธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานํ วุจฺจติ, ตปฺปฏิสํยุตฺตํ สุตฺตํ **มหาปรินิพฺพานสุตฺตํ**ฯ คิชฺฌา เอตฺถ วสนฺตีติ **คิชฺฌํ,** คิชฺฌํ กูฏํ เอตสฺสาติ **คิชฺฌกูโฏ,** คิชฺฌํ วิย วา **คิชฺฌํ,** กูฏํ, ตํ เอตสฺสาติ **คิชฺฌกูโฏ,** ปพฺพโต, ตสฺมึ **คิชฺฌกูเฏ**ฯ เตนาห **“คิชฺฌา”**ติ อาทิฯ **อภิยาตุกาโม**ติ เอตฺถ อภิ-สโทฺท อภิภวนโตฺถ, ‘‘อภิวิชานาตู’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๔๔; ๓.๘๕; ม. นิ. ๓.๒๕๖) วิยาติ อาห **“อภิภวนตฺถาย ยาตุกาโม”**ติฯ **วชฺชิราชาโน**ติ ‘‘วเชฺชตพฺพา อิเม’’ติอาทิโต ปวตฺตํ วจนํ อุปาทาย ‘‘วชฺชี’’ติ ลทฺธนามา ราชาโน, วชฺชีรฏฺฐสฺส วา ราชาโน **วชฺชิราชาโน**ฯ วชฺชิรฏฺฐสฺส ปน วชฺชิสมญฺญา ตนฺนิวาสิราชกุมารวเสน เวทิตพฺพาฯ **ราชิทฺธิยา**ติ ราชภาวานุคเตน สภาเวนฯ โส ปน สภาโว เนสํ คณราชูนํ มิโถ สามคฺคิยา โลเก ปากโฏ, จิรฏฺฐายี จ อโหสีติ **“สมคฺคภาวํ กเถสี”**ติ วุตฺตํฯ อนุ อนุ ตํ สมงฺคิโน ภาเวติ วเฑฺฒตีติ อนุภาโว, อนุภาโว เอว **อานุภาโว,** ปตาโป, โส ปน เนสํ ปตาโป หตฺถิอสฺสาทิวาหนสมฺปตฺติยา, ตตฺถ จ สุสิกฺขิตภาเวน โลเก ปากโฏ ชาโตติ **“เอเตน…เป. … กเถสี”**ติ วุตฺตํฯ **ตาฬจฺฉิคฺคเลนา**ติ กุญฺจิกาฉิเทฺทนฯ **อสน**นฺติ สรํฯ **อติปาตยิสฺสนฺตี**ติ อติกฺกาเมนฺติฯ **โปงฺขานุโปงฺข**นฺติ โปงฺขสฺส อนุโปงฺขํ, ปุริมสรสฺส โปงฺขปทานุคตโปงฺขํ อิตรํ สรํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อวิราธิต**นฺติ อวิรชฺฌิตํฯ **อุจฺฉินฺทิสฺสามี**ติ อุมฺมูลนวเสน กุลสนฺตตึ ฉินฺทิสฺสามิฯ อยนํ วฑฺฒนํ **อโย,** ตปฺปฏิเกฺขเปน **อนโย**ติ อาห **“อวฑฺฒิยา เอตํ นาม”**นฺติฯ **วิกฺขิปตี**ติ วิทูรโต ขิปติ, อปเนตีติ อโตฺถฯ

คงฺคายนฺติ คงฺคาสมีเปฯ **ปฏฺฏนคาม**นฺติ สกฏฺฏปฏฺฏนคามํฯ **อาณา**ติ อาณา วตฺตติฯ **อฑฺฒโยชน**นฺติ จ ตสฺมึ ปฏฺฏเน อฑฺฒโยชนฏฺฐานวาสิโน สนฺธาย วุตฺตํฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ ปฏฺฏเนฯ **พลวาฆาตชาโต**ติ อุปฺปนฺนพลวโกโธฯ

เมติ มยฺหํฯ **คเตนา**ติ คมเนนฯ

ราชอปริหานิยธมฺมวณฺณนา

๑๓๔. **สีตํ วา อุณฺหํ วา นตฺถิ,** ตายํ เวลายํ ปุญฺญานุภาเวน พุทฺธานํ สพฺพกาลํ สมสีตุณฺหาว อุตุ โหติ, ตํ สนฺธาย ตถา วุตฺตํฯ **อภิณฺหํ สนฺนิปาตา**ติ นิจฺจสนฺนิปาตา, ตํ ปน นิจฺจสนฺนิปาตตํ ทเสฺสตุํ **“ทิวสสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สนฺนิปาตพหุลา**ติ ปจุรสนฺนิปาตาฯ **โวสาน**นฺติ สโงฺกจํฯ **“ยาวกีว”**นฺติ เอกเมเวตํ ปทํ อนิยมโต ปริมาณวาจี, กาโล เจตฺถ อธิเปฺปโตติ อาห **“ยตฺตกํ กาล”**นฺติฯ ‘‘วุทฺธิเยวา’’ติอาทินา วุตฺตมตฺถํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **“อภิณฺหํ อสนฺนิปตนฺตา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อากุลา**ติ ขุภิตา, น ปสนฺนาฯ **ภิชฺชิตฺวา**ติ วคฺคพนฺธโต วิภชฺช วิสุํ วิสุํ หุตฺวาฯ

สนฺนิปาตเภริยาติ สนฺนิปาตาโรจนเภริยาฯ **อฑฺฒภุตฺตา วา**ติ สามิภุตฺตา จฯ **โอสีทมาเน**ติ หายมาเนฯ

ปุเพฺพ อกตนฺติ ปุเพฺพ อนิพฺพตฺตํฯ **สุงฺก**นฺติ ภณฺฑํ คเหตฺวา คจฺฉนฺเตหิ ปพฺพตขณฺฑนทีติตฺถคามทฺวาราทีสุ ราชปุริสานํ ทาตพฺพภาคํฯ **พลิ**นฺติ นิปฺผนฺนสสฺสาทิโต ฉภาคํ, สตฺตภาคนฺติอาทินา ลทฺธกรํฯ **ทณฺฑ**นฺติ ทสวีสติกหาปณาทิกํ อปราธานุรูปํ คเหตพฺพธนทณฺฑํฯ **วชฺชิธมฺม**นฺติ วชฺชิราชธมฺมํฯ อิทานิ อปญฺญตฺตปญฺญาปนาทีสุ ตปฺปฏิเกฺขป อาทีนวานิสํเสวิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“เตสํ อปญฺญตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ปาริจริยกฺขมา**ติ อุปฏฺฐานกฺขมาฯ

กุลโภคอิสฺสริยาทิวเสน มหตี มตฺตา ปมาณํ เอเตสนฺติ **มหามตฺตา,** นีติสตฺถวิหิเต วินิจฺฉเย ฐปิตา มหามตฺตา **วินิจฺฉยมหามตฺตา,** เตสํฯ **เทนฺตี**ติ นิยฺยาเตนฺติฯ **สเจ โจโร**ติ เอวํสญฺญิโน สเจ โหนฺติฯ ปาปภีรุตาย **อตฺตนา กิญฺจิ อวตฺวาฯ** ทณฺฑนีติสญฺญิเต โวหาเร นิยุตฺตาติ **โวหาริกา,** เย ‘‘ธมฺมฏฺฐา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สุตฺตธรา** นีติสุตฺตธรา , อีทิเส โวหารวินิจฺฉเย นิยเมตฺวา ฐปิตาฯ ปรมฺปราภเตสุ อฏฺฐสุ กุเลสุ ชาตา อคติคมนวิรตา อฏฺฐมหลฺลกปุริสา **อฏฺฐกุลิกาฯ**

สกฺการนฺติ อุปการํฯ **ครุภาวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา**ติ ‘‘อิเม อมฺหากํ ครุโน’’ติ ตตฺถ ครุภาวํ ปติ ปติ อุปฏฺฐเปตฺวาฯ **มาเนนฺตี**ติ สมฺมาเนนฺติ, ตํ ปน สมฺมานนํ เตสุ เนสํ อตฺตมนตาปุพฺพกนฺติ อาห **“มเนน ปิยายนฺตี”**ติฯ **นิปจฺจการ**นฺติ ปณิปาตํฯ **ทเสฺสนฺตี**ติ ‘‘อิเม อมฺหากํ ปิตามหา , มาตามหา’’ติอาทินา นีจจิตฺตา หุตฺวา ครุจิตฺตาการํ ทเสฺสนฺติฯ **สนฺธาเรตุ**นฺติ สมฺพนฺธํ อวิจฺฉินฺนํ กตฺวา ฆเฏตุํฯ

ปสยฺหาการสฺสาติ พลกฺการสฺสฯ กามํ วุทฺธิยา ปูชนียตาย ‘‘วุทฺธิหานิโย’’ติ วุตฺตํ, อโตฺถ ปน วุตฺตานุกฺกเมเนว โยเชตโพฺพ, ปาฬิยํ วา ยสฺมา ‘‘วุทฺธิเยว ปาฏิกงฺขา, โน ปริหานี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ตทนุกฺกเมน **“วุทฺธิหานิโย”**ติ วุตฺตํฯ

วิปจฺจิตุํ อลโทฺธกาเส ปาปกเมฺม, ตสฺส กมฺมสฺส วิปาเก วา อนวสโรว เทวโตปสโคฺค, ตสฺมิํ ปน ลโทฺธกาเส สิยา เทวโตปสคฺคสฺส อวสโรติ อาห **“อนุปฺปนฺนํ...เป.... วเฑฺฒนฺตี”**ติฯ เอเตเนว **อนุปฺปนฺนํ สุข**นฺติ เอตฺถาปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘พลกายสฺส ทิคุณติคุณตาทสฺสนํ, ปฏิภยภาวทสฺสน’’นฺติ เอวํ อาทินา เทวตานํ สงฺคามสีเส สหายตา เวทิตพฺพาฯ

อนิจฺฉิตนฺติ อนิฏฺฐํฯ **อาวรณโต**ติ นิเสธนโตฯ ยสฺส ธมฺมโต อนเปตา ธมฺมิยาติ อิธ **“ธมฺมิกา”**ติ วุตฺตาฯ มิคสูกราทิฆาตาย สุนขาทีนํ กฑฺฒิตฺวา วนจรณํ **วาโช,** มิควา, ตตฺถ นิยุตฺตา, เต วา วาเชนฺติ เนนฺตีติ **วาชิกา,** มิควธจาริโนฯ **จิตฺตปฺปวตฺติํ ปุจฺฉติฯ** กายิกวาจสิกปโยเคน หิ สา โลเก ปากฏา ปกาสภูตาติฯ

๑๓๕. เทวายตนภาเวน จิตตฺตา, โลกสฺส จิตฺตีการฏฺฐานตฺตา จ **เจติยํ อโหสิฯ**

กามํการวเสน กิญฺจิปิ น กรณียาติ **อกรณียาฯ** กามํกาโร ปน หตฺถคตกรณวเสนาติ อาห **“อคฺคเหตพฺพาติ อโตฺถ”**ติฯ **อภิมุขยุเทฺธนา**ติ อภิมุขํ อุชุกเมว สงฺคามกรเณนฯ อุปลาปนํ สามํ ทานญฺจาติ ทเสฺสตุํ **“อล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เภโทปิ อิธ อุปาโย เอวาติ วุตฺตํ **“อญฺญตฺร มิถุเภทายา”**ติฯ ยุทฺธสฺส ปน อนุปายตา ปเคว ปกาสิตาฯ **อิท**นฺติ ‘‘อญฺญตฺร

อุปลาปนาย, อญฺญตฺร มิถุเภทา’’ติ จ อิทํ วจนํฯ **กถาย นยํ ลภิตฺวา**ติ ‘‘ยาวกีวญฺจ…เป…. โน ปริหานี’’ติ อิมาย ภควโต กถาย นยํ อุปายํ ลภิตฺวาฯ

อนุกมฺปายาติ วชฺชิราเชสุ อนุคฺคเหนฯ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ

กถนฺติ วชฺชีหิ สทฺธึ กาตพฺพยุทฺธกถํฯ **อุชุํ กริสฺสามี**ติ ปฏิราชาโน อาเนตฺวา ปาการปริขานํ อญฺญถาภาวาปาทเนน อุชุภาวํ กริสฺสามิฯ

ปติฏฺฐิตคุโณติ ปติฏฺฐิตาจริยคุโณฯ **อิสฺสรา สนฺนิปตนฺตุ,** มยํ อนิสฺสรา, ตตฺถ คนฺตฺวา กึ กริสฺสามาติ **ลิจฺฉวิโน น สนฺนิปตึสู**ติ โยชนาฯ **สูรา สนฺนิปตนฺตู**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

พลเภรินฺติ ยุทฺธาย พลกายสฺส อุฏฺฐานเภรึฯ

ภิกฺขุอปริหานิยธมฺมวณฺณนา

๑๓๖. อปริหานาย หิตาติ **อปริหานิยา,** น ปริหายนฺติ เอเตหีติ วา **อปริหานิยา,** เต ปน ยสฺมา อปริหานิยา การกา นาม โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อปริหานิกเร’’**ติฯ ยสฺมา ปน เต ปริหานิกรานํ อุชุปฏิปกฺขภูตา, ตสฺมา อาห **‘‘วุทฺธิเหตุภูเต’’**ติฯ ยสฺมา ภควโต เทสนา อุปรูปริ ญาณาโลกํ ปสาเทนฺตี สตฺตานํ หทยนฺธการํ วิธมติ, ปกาเสตพฺพํ จ อตฺถํ หตฺถตเล อามลกํ วิย สุฏฺฐุตรํ ปากเฏ กตฺวา ทเสฺสติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘จนฺทสหสฺสํ…เป…. กถยิสฺสามี’’**ติฯ

ยสฺมา ภควา ‘‘ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สมฺมุขา วชฺชีนํ อภิณฺหสนฺนิปาตาทิปฏิปตฺตึ กเถนฺเตเยว อยํ อปริหานิยกถา อนิยฺยานิกา วฏฺฏนิสฺสิตา, มยฺหํ ปน สาสเน ตถารูปี กถา กเถตพฺพา, สา โหติ นิยฺยานิกา วิวฏฺฏนิสฺสิตา, ยาย สาสนํ มยฺหํ ปรินิพฺพานโต ปรมฺปิ อทฺธนิยํ อสฺส จิรฏฺฐิติก’’นฺติ จินฺเตสิ, ตสฺมา ภิกฺขู สนฺนิปาตาเปตฺวา เตสํ อปริหานิเย ธมฺเม เทเสนฺโต เตเนว นิยาเมน เทเสสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อิทํ วชฺชิสตฺตเก วุตฺตสทิสเมวา’’**ติฯ เอวํ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสนฺโต **‘‘อิธาปิ จา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **‘‘ตโต’’**ติอาทิ ทิสาสุ อาคตสาสเน วุตฺตํ ตํ กถนํฯ วิหารสีมา อากุลา ยสฺมา, ตสฺมา **อุโปสถปวารณา ฐิตาฯ**

โอลียมานโกติ ปาฬิโต, อตฺถโต จ วินสฺสมาโนฯ **อุกฺขิปาเปนฺตา**ติ ปคุณภาวกรเณน, อตฺถสํวณฺณเนน จ ปคฺคณฺหนฺตาฯ

สาวตฺถิยํ ภิกฺขู วิย ปาจิตฺติยํ เทสาเปตโพฺพติ (ปารา. ๕๖๕ วิตฺถารวตฺถุ)ฯ **วชฺชิปุตฺตกา วิย** ทสวตฺถุทีปเนน (จูฬว. ๔๔๖ วิตฺถารวตฺถุ)ฯ **‘‘คิหิคตานี**ติ คิหิปฏิสํยุตฺตานี’’ติ วทนฺติฯ คิหีสุ คตานิ, เตหิ ญาตานิ **คิหิคตานิฯ** ธูมกาโล เอตสฺสาติ **ธูมกาลิกํ** จิตกธูมวูปสมโต ปรํ อปฺปวตฺตนโตฯ

ถิรภาวปฺปตฺตาติ สาสเน ถิรภาวํ อนิวตฺติตภาวํ อุปคตาฯ **เถรการเกหี**ติ เถรภาวสาธเกหิ สีลาทิคุเณหิ อเสกฺขธมฺเมหิฯ **พหู รตฺติโย**ติ ปพฺพชิตา หุตฺวา พหู รตฺติโย **ชานนฺติฯ** สีลาทิคุเณสุ ปติฏฺฐาปนเมว สาสเน ปริณายกตาติ อาห **‘‘ตีสุ สิกฺขาสุ ปวเตฺตนฺตี’’**ติฯ

โอวาทํ น เทนฺติ อภาชนภาวโตฯ **ปเวณีกถนฺ**ติ อาจริยปรมฺปราภตํ สมฺมาปฏิปตฺติทีปนํ ธมฺมกถํฯ **สารภูตํ ธมฺมปริยายนฺ**ติ สมถวิปสฺสนามคฺคผลสมฺปาปเนน สารภูตํ โพชฺฌงฺคโกสลฺลอนุตฺตรสีตีภาวอธิจิตฺตสุตฺตาทิธมฺมตนฺตึฯ

ปุนพฺภวทานํ ปุนพฺภโว อุตฺตรปทโลเปนฯ **อิตเร**ติ เย น ปจฺจยวสิกา น อามิสจกฺขุกา, เต **น คจฺฉนฺติ** ตณฺหาย วสํฯ

อารญฺญเกสูติ อรญฺญภาเคสุ อรญฺญปริยาปนฺนสุฯ นนุ ยตฺถ กตฺถจิปิ ตณฺหา สาวชฺชา เอวาติ โจทนํ สนฺธายาห **“คามนฺตเสนาสเนสุ หี”**ติอาทิ, เตน ‘‘อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต’’ติ เอตฺถ วุตฺตสิเนหาทโย วิย อารญฺญเกสุ เสนาสเนสุ สาลยตา เสวิตพฺพ ปกฺขิยา เอวาติ ทเสฺสติฯ

อตฺตนาวาติ สยเมว, เตน ปเรหิ อนุสฺสาหิตานํ สรเสเนว อนาคตานํ เปสลานํ ภิกฺขูนํ อาคมนํ, อาคตานญฺจ ผาสุวิหารํ ปจฺจาสิสนฺตีติ ทเสฺสติฯ **อิมินา นีหาเรนา**ติ อิมาย ปฏิปตฺติยาฯ **อคฺคหิตธมฺมคฺคหณ**นฺติ อคฺคหิตสฺส ปริยตฺติธมฺมสฺส อุคฺคหณํฯ **คหิตสชฺฌายกรณ**นฺติ อุคฺคหิตสฺส สุฏฺฐุ อตฺถจินฺตนํฯ จินฺตนโตฺถ หิ **สชฺฌายสโทฺท**ฯ

เอนฺตีติ อุปคจฺฉนฺติฯ **นิสีทนฺติ** อาสนปญฺญาปนาทินาฯ

๑๓๗. อารมิตพฺพฏฺฐูน **กมฺมํ อาราโม**ฯ **กเมฺม รตา,** น คนฺถธุเร, วาสธุเร วาติ **กมฺมรตา, อนุยุตฺตา**ติ ตปฺปรภาเวน ปุนปฺปุนํ ปสุตาฯ **อิติ กาตพฺพกมฺม**นฺติ ตํ ตํ ภิกฺขูนํ กาตพฺพํ อุจฺจาวจกมฺมํ จีวรวิจารณาทิฯ เตนาห **“เสยฺยถิท”**นฺติอาทิฯ **อุปตฺถมฺภน**นฺติ ทุปฏฺฐิติ ปฏฺฐาทิกรณํฯ ตญฺหิ ปฐมปฏฺลาทีนํ อุปตฺถมฺภนการณตฺตา ตถา วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ กถํ อยํ กมฺมรามตา ปฏิกฺขิตฺตาติ อาห **“เอกโจฺจ หี”**ติอาทิฯ

กโรโนฺต เยวาติ ยถาวุตฺตติรจฺฉานกถํ กเถโนฺตเยวฯ อติรจฺฉานกถาภาเวปิ ตสฺส ตตฺถ ตปฺปรภาวทสฺสนตฺถํ อวธารณวจนํฯ **ปริยนฺตการี**ติ สปริยนฺตํ กตฺวา วตฺตาฯ ‘‘ปริยนฺตวตึ วาจํ ภาสิตา’’ติ (ที. นิ. ๑.๙, ๑๙๔) หิ วุตฺตํฯ **อปฺปภโสฺส วา**ติ ปริมิตกโถเยว เอกเนฺตน กเถตพฺพเสฺสว กถนโตฯ สมาปตฺติสมาปชฺชนํ **อริโย ตุณฺหีภาโว**ฯ

นิทฺทายติเยวาติ นิโทฺทกกมเน อนาทีนวทสฺสี นิทฺทายติเยวฯ อิริยาปถปริวตฺตนาทินา น นํ วิโนเทติฯ

เอวํ สํสโฏฺฐ วาติ วุตฺตนเยน คณสงฺคณิกาย สํสโฏฺฐ เอว **วิหรติ**ฯ

ทุสฺสีลา ปาปิจฺฉา นามาติ สยํ นิสฺสีลา อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย สมนฺนาคตตฺตา ปาปา ลามกา อิจฺฉา เอเตสนฺติ ปาปิจฺฉาฯ

ปาปปุคฺคเลหิ เมตฺติกรณโต **ปาปมิตฺตา**ฯ เตหิ สทา สห ปวตฺตเนน **ปาปสหายา**ฯ ตตฺถ นินฺนตาทินา ตทธิมุตฺตตาย **ปาปสมฺปวงฺกา**ฯ

๑๓๘. สทฺธา เอเตสํ อตฺถีติ **สทฺธา**ติ อาห **“สทฺธาสมฺปนฺนา”**ติฯ อาคมนียปฏิปทาย อาคตสทฺธา **อาคมนียสทฺธา,** สา สาติสยา มหาโพธิสตฺตานํ ปโรปเทเสน วินา ส เทฺธยฺยวตฺถุํ อวิปรีตโต โอคาเหตฺวา อธิมุจฺจนโตติ อาห **“สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ โหตี”**ติฯ สจฺจปฏิเวธโต อาคตสทฺธา **อธิคมสทฺธา** สุรพนฺธาทีนํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๑๘; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.สุปฺปพุทฺธกุฏฺฐิวตฺถุ; อุทา. อฏฺฐ. ๔๓) วิยฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา’’ติอาทินา พุทฺธาทีสุ อุปฺปชฺชนกปสาโท **ปสาทสทฺธา** มหากปฺปินราชาทีนํ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๓๑; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.มหากปฺปินเตฺถรวตฺถุ; เถรคา. อฏฺฐ. ๒.มหากปฺปินเตฺถรคาถาวณฺณนา, วิตฺถาโร) วิยฯ

‘‘เอวเมต’’นฺติ โอกฺกนฺติตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา สทฺทหนวเสน กปฺปนํ **โอกปฺปนํฯ ทุวิธาปี**ติ ปสาทสทฺธาปิ โอกปฺปนสทฺธาปิฯ ตตฺถ ปสาทสทฺธา อปรเนยฺยรูปา โหติ สวนมตฺเตน ปสีทน โตฯ โอกปฺปนสทฺธา สเทฺธยฺยวตฺถุํ โอคาเหตฺวา อนุปวิสิตฺวา ‘‘เอวเมต’’นฺติ ปจฺจกฺขํ กโรนฺตี วิย ปวตฺตติฯ เตนาห **“สทฺธาธิมุตฺโต วกฺกลิตฺเถรสทิโส โหตี”**ติฯ **ตสฺส หี**ติ โอกปฺปน สทฺธาย สมนฺนาคตสฺสฯ หิรี เอตสฺส อตฺถีติ **หิริ,** หิริ มโน เอเตสนฺติ **หิริมนา**ติ อาห **“ปาป... เป.... จิตฺตา”**ติฯ ปาปโต โอตฺตปฺปนฺติ อุพฺพิชฺชนฺติ ภายนฺตีติ **โอตฺตปฺปีฯ**

พหุ สุตํ สุตฺตเคยฺยาทิ เอเตนาติ **พหุสฺสุโต,** สุตคฺคหณํ เจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ ธารณปริจยปริปุจฺฉานุเปกฺขนทิฏฺฐินิชฺฌานานํ เปตฺถ อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ สวนมูลกตฺตา วา เตสมฺปิ ตคฺคหเณเนว คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ อตฺถกาเมน ปริยาปุณิตพฺพโต, ทิฏฺฐธมฺมิกาทิปุริสตฺถสิทฺธิยา ปริยตฺตภาวโต จ **ปริยตฺติ,** ตีณิ ปิฏกานิฯ **สจฺจปฺปฏิเวโธ** สจฺจานํ ปฏิวิชฺฌนํฯ ตทปิ พาหุสจฺจํ ยถาวุตฺตพาหุสจฺจกิจฺจนิปฺผตฺติโตฯ **ปริยตฺติ อธิเปฺปตา** สจฺจปฏิเวธาวเหน พาหุสเจฺจน พหุสฺสุตภาวสฺส อิธ อิจฺฉิตตฺตาฯ **โส**ติ ปริยตฺติพหุสฺสุโตฯ **จตุพฺพิโธ โหติ** ปญฺจมสฺส ปการสฺส อภาวโตฯ **สพฺพตฺถกพหุสฺสุโต**ติ นิสฺสยมุจฺจนกพหุสฺสุตาทโย วิย ปเทสิโก อหุตฺวา ปิฏกตฺตเย สพฺพตฺถกเมว พาหุสจฺจสพฺภาวโต สพฺพสฺส อตฺถสฺส กายนโต กถนโต สพฺพตฺถกพหุสฺสุโตฯ **เต อิธ อธิเปฺปตา** ปฏิปตฺติปฏิเวธสทฺธมฺมานํ มูลภูเต ปริยตฺติสทฺธเมฺม สุปฺปติฏฺฐิตภาวโตฯ

อารทฺธนฺติ ปคฺคหิตํฯ ตํ ปน ทุวิธมฺปิ วีริยารมฺภวิภาเคน ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกกา**ติ เอกากิโน, วูปกฏฺฐวิหาริโนติ อโตฺถฯ

ปุจฺฉิตฺวาติ ปรโต ปุจฺฉิตฺวาฯ **สมฺปฏิจฺฉาเปตุ**นฺติ ‘‘ตฺวํ อสุกนาโม’’ติ วตฺวา เตหิ ‘‘อามา’’ติ ปฏิชานาเปตุนฺติ อโตฺถฯ เอวํ จิรกตาทิอนุสฺสรณสมตฺถสติเนปกฺกานํ อปฺปกสิเรเนว สติสโมฺพชฺฌงฺคภาวนาปาริปูรึ คจฺฉตีติ ทสฺสนตฺถํ **“เอวรูเป ภิกฺขู สนฺธายา”**ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห ‘‘อปิจา’’ติอาทิฯ

๑๓๙. พุชฺฌติ เอตายาติ ‘‘โพธี’’ติ ลทฺธนามาย สมฺมาทิฏฺฐิอาทิธมฺมสามคฺคิยา อโงฺคติ **โพชฺฌโงฺค,** ปสโตฺถ, สุนฺทโร วา โพชฺฌโงฺค **สโมฺพชฺฌโงฺคฯ อุปฏฺฐานลกฺขโณ**ติ กายเวทนาจิตฺตธมฺมานํ อสุภทุกฺขานิจฺจานตฺตภาวสลฺลกฺขณสงฺขาตํ อารมฺมเณ อุปฏฺฐานํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ อุปฏฺฐานลกฺขโณฯ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปีฬนาทิปฺปการโต วิจโย อุปปริกฺขา ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **ปวิจยลกฺขโณฯ** อนุปฺปนฺนา กุสลานุปฺปาทนาทิวเสน จิตฺตสฺส ปคฺคโห ปคฺคณฺหนํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **ปคฺคหลกฺขโณฯ** ผรณํ วิปฺผาริกตา ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **ผรณลกฺขโณฯ** อุปสโม กายจิตฺตปริฬาหานํ วูปสมนํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **อุปสมลกฺขโณฯ** อวิเกฺขโป วิเกฺขปวิทฺธํสนํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **อวิเกฺขปลกฺขโณฯ** ลีนุทฺธจฺจรหิเต อธิจิเตฺต ปวตฺตมาเน ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ อพฺยาวฏตฺตา อชฺฌุเปกฺขนํ ปฏิสงฺขานํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **ปฏิสงฺขานลกฺขโณฯ**

จตูหิ การเณหีติ สติสมฺปชญฺญํ, มุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนา, อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคลเสวนา, ตทธิมุตฺตตาติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิฯ **ฉหิ การเณหี**ติ ปริปุจฺฉกตา, วตฺถุวิสทกิริยา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา, ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา, ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา, ตทธิมุตฺตตาติ อิเมหิ ฉหิ การเณหิฯ **มหาสติปฏฺฐานวณฺณนายํ** ปน ‘‘สตฺตหิ การเณหี’’ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๘๕; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๑๘) วกฺขติ, ตํ คมฺภีรญาณจริยาปจฺจเวกฺขณาติ อิมํ การณํ ปกฺขิปิตฺวา เวทิตพฺพํฯ **นวหิ การเณหี**ติ อปายภยปจฺจเวกฺขณา, คมนวีถิปจฺจเวกฺขณา, ปิณฺฑ

ปาตสฺส อปจายนตา, ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, สพฺรหฺมจารีมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนา, อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนา, ตทธิมุตฺตตาติ อิเมหิ นวหิ การเณหิฯ **มหาสติปฏฺฐานวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๘๕; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๑๘) ปน อานิสํสทสฺสาวิตา, ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณาติ อิเมหิ สทฺธิํ ‘‘เอกาทสา’’ติ วกฺขติฯ **ทสหิ การเณหี**ติ พุทฺธานุสฺสติ, ธมฺมานุสฺสติ, สงฺฆสีลจาคเทวตาอุปสมานุสฺสติ, ลูขปุคฺคลปริวชฺชนา, สินิทฺธปุคฺคลเสวนา, ตทธิมุตฺตตาติ อิเมหิ ทสหิฯ **มหาสติปฏฺฐานวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๘๕; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๑๘) ปน ปสาทนิยสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณาย สทฺธิํ ‘‘เอกาทสา’’ติ วกฺขติฯ **สตฺตหิ การเณหี**ติ ปณีตโภชนเสวนตา , อุตุสุขเสวนตา, อิริยาปถสุขเสวนตา, มชฺฌตฺตปโยคตา, สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา , ปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติ อิเมหิ สตฺตหิฯ **ทสหิ การเณหี**ติ วตฺถุวิสทกิริยา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา, นิมิตฺตกุสลตา, สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหณํ, สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณํ, สมเย จิตฺตสฺส สมฺปหํสนํ, สมเย จิตฺตสฺส อชฺฌุเปกฺขนํ, อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนํ, สมาหิตปุคฺคลเสวนํ, ตทธิมุตฺตตาติ อิเมหิ ทสหิ การเณหิฯ **มหาสติปฏฺฐานวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๘๕; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๑๘) ปน ‘‘ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณา’’ติ อิมินา สทฺธิํ ‘‘เอกาทสหี’’ติ วกฺขติฯ **ปญฺจหิ การเณหี**ติ สตฺตมชฺฌตฺตตา, สงฺขารมชฺฌตฺตตา, สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนา, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลเสวนา, ตทธิมุตฺตตาติ อิเมหิ ปญฺจหิ การเณหิฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **มหาสติปฏฺฐานวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๘๕; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๑๘) อาคมิสฺสติฯ กามํ โพธิปกฺขิยธมฺมา นาม นิปฺปริยายโต อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา เอว นิยฺยานิกภาวโตฯ สุตฺตนฺตเทสนา นาม ปริยายกถาติ **“อิมินา วิปสฺสนา…เป…. กเถสี”**ติ วุตฺตํฯ

๑๔๐. เตภูมเก สงฺขาเร ‘‘อนิจฺจา’’ติ อนุปสฺสติ เอตายาติ **อนิจฺจานุปสฺสนา,** ตถา ปวตฺตา วิปสฺสนา, สา ปน ยสฺมา อตฺตนา สหคตสญฺญาย ภาวิตาย วิภาวิตา เอว โหตีติ วุตฺตํ **“อนิจฺจานุปสฺสนาย สทฺธิํ อุปฺปนฺนสญฺญา**’’ติฯ สญฺญาสีเสน วายํ วิปสฺสนาย เอว นิทฺเทโสฯ **อนตฺตสญฺญาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **โลกิยวิปสฺสนาปิ โหนฺติ,** ยสฺมา ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ อาทินา ตา ปวตฺตนฺตีติฯ **โลกิยวิปสฺสนาปี**ติ **ปิ**-สทฺเทน มิสฺสกาเปตฺถ สนฺตีติ อตฺถโต อาปนฺนนฺติ อตฺถาปตฺติสิทฺธมตฺถํ นิทฺธาเรตฺวา สรูปโต ทเสฺสตุํ **“วิราโค”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อาคตวเสนา**ติ ตถา อาคตปาฬิวเสน ‘‘วิราโค นิโรโธ’’ติ หิ ตตฺถ นิพฺพานํ วุตฺตนฺติ อิธ ‘‘วิราคสญฺญา, นิโรธสญฺญา’’ติ วุตฺตสญฺญา นิพฺพานารมฺมณาปิ สิยุํฯ เตน วุตฺตํ **“เทฺว โลกุตฺตราปิ โหนฺตี”**ติฯ

๑๔๑. เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ **เมตฺตํ,** จิตฺตํฯ ตํสมุฏฺฐานํ กายกมฺมํ **เมตฺตํ กายกมฺมํฯ** เอส นโย เสสทฺวเยปิฯ อิมานิปิ เมตฺตากายกมฺมาทีนิ ภิกฺขูนํ วเสน อาคตานิ เตสํ เสฏฺฐปริสภาวโตฯ ยถา ปน ภิกฺขูสุปิ ลพฺภนฺติ, เอวํ คิหีสุปิ ลพฺภนฺติ จตุปริสสาธารณตฺตาติ ตํ ทเสฺสตุํ **“ภิกฺขูนญฺหี”**ติอาทิมาหฯ กามํ อาทิพฺรหฺมจริยกธมฺมสฺสวเนนปิ เมตฺตากายกมฺมานิ ลพฺภนฺติ, นิปฺปริยายโต ปน จาริตฺตธมฺมสฺสวเนน อยมตฺโถ อิจฺฉิโตติ ทเสฺสตุํ **“อาภิสมาจาริกธมฺมปูรณ**’’นฺติ อาหฯ **เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ** ปริปุจฺฉนอตฺถกถนวเสน ปวตฺติยมานํ หิตชฺฌาสเยน ปวตฺติตพฺพโตฯ

อาวีติ ปกาสํ, ปกาสภาโว เจตฺถ ยํ อุทฺทิสฺส ตํ กายกมฺมํ กรียติ, ตสฺส สมฺมุขภาวโตติ อาห **“สมฺมุขา”**ติฯ **รโหติ** อปฺปกาสํ, อปฺปกาสตา จ ยํ อุทฺทิสฺส ตํ กายกมฺมํ กรียติ, ตสฺส ปจฺจกฺขาภาวโตติ อาห **“ปรมฺมุขา”**ติฯ **สหายภาวคมนํ** เตสํ ปุรโตฯ **อุภเยหี**ติ นวเกหิ, เถเรหิ จฯ

ปคฺคยฺหาติ ปคฺคณฺหิตฺวา อุจฺจํ กตฺวาฯ

กามํ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธานํ นยนานํ อุมฺมีลนา, ปสเนฺนน มุเขน โอโลกนญฺจ เมตฺตํ กายกมฺมเมว, ยสฺส ปน จิตฺตสฺส วเสน นยนานํ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธตา, มุขสฺส จ ปสนฺนตา, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามา”**ติฯ

ลาภสโทฺท กมฺมสาธโน ‘‘ลาภาวต, ลาโภ ลโทฺธ’’ติอาทีสุ วิย, โส เจตฺถ ‘‘ธมฺมลทฺธา’’ติ วจนโต อตีตกาลิโกติ อาห **“จีวราทโย ลทฺธปจฺจยา”**ติฯ ธมฺมโต อาคตาติ **ธมฺมิกาฯ** เตนาห ‘‘ธมฺมลทฺธา’’ติฯ อิมเมว หิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“กุหนาที”**ติอาทิ วุตฺตํฯ จิเตฺตน วิภชนปุพฺพกํ กาเยน วิภชนนฺติ มูลเมว ทเสฺสตุํ **“เอวํ จิเตฺตน วิภชน”**นฺติ วุตฺตํ, เตน จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ ปฏิวิภาโค น กาตโพฺพติ ทเสฺสติฯ **อปฺปฏิวิภตฺต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, อปฺปฏิวิภตฺตํ วา ลาภํ ภุญฺชตีติ กมฺมนิเทฺทโส เอวฯ

ตํ ตํ เนว คิหีนํ เทติ อตฺตโน อาชีวโสธนตฺถํฯ **น อตฺตนา ภุญฺชตี**ติ อตฺตนาว น ปริภุญฺชติ ‘‘มยฺหํ อสาธารณโภคิตา มา โหตู’’ติฯ **“ปฏิคฺคณฺหโนฺต จ…เป…. ปสฺสตี”**ติ อิมินา ตสฺส ลาภสฺส ตีสุปิ กาเลสุ สาธารณโต ฐปนํ ทสฺสิตํฯ **“ปฏิคฺคณฺหโนฺต จ สเงฺฆน สาธารณํ โหตู”**ติ อิมินา ปฏิคฺคหณกาโล ทสฺสิโต, **“คเหตฺวา…เป…. ปสฺสตี”**ติ อิมินา ปฏิคฺคหิตกาโล, ตทุภยํ ปน ตาทิเสน ปุพฺพาโภเคน วินา น โหตีติ อตฺถสิโทฺธ ปุริมกาโลฯ ตยิทํ ปฏิคฺคหณโต ปุเพฺพ วสฺส โหติ ‘‘สเงฺฆน สาธารณํ โหตูติ ปฏิคฺคเหสฺสามี’’ติฯ ปฏิคฺคณฺหนฺตสฺส โหติ ‘‘สเงฺฆน สาธารณํ โหตูติ ปฏิคฺคณฺหามี’’ติฯ ปฏิคฺคเหตฺวา โหติ ‘‘สเงฺฆน สาธารณํ โหตูติ ปฏิคฺคหิตํ มยา’’ติ เอวํ ติลกฺขณสมฺปนฺนํ กตฺวา ลทฺธลาภํ โอสานลกฺขณํ อวิโกเปตฺวา ปริภุญฺชโนฺต สาธารณโภคี, อปฺปฏิวิภตฺตโภคี จ โหติฯ

อิมํ ปน สารณียธมฺมนฺติ อิมํ จตุตฺถํ สริตพฺพยุตฺตธมฺมํฯ **น หิ…เป…. คณฺหนฺติ,** ตสฺมา สาธารณโภคิตา เอว ทุสฺสีลสฺส นตฺถีติ อารโมฺภปิ ตาว น สมฺภวติ, กุโต ปูรณนฺติ อธิปฺปาโยฯ **“ปริสุทฺธสีโล”**ติ อิมินา ลาภสฺส ธมฺมิกภาวํ ทเสฺสติฯ **“วตฺตํ อขเณฺฑโนฺต”**ติ อิมินา อปฺปฏิวิภตฺตโภคิตํ, สาธารณโภคิตญฺจ ทเสฺสติฯ สติ ปน ตทุภเย สารณียธโมฺม ปูริโต เอว โหตีติ อาห **“ปูเรตี”**ติฯ **“โอทิสฺสกํ กตฺวา”**ติ เอเตน อโนทิสฺสกํ กตฺวา ปิตุโน, อาจริยุปชฺฌายาทีนํ วา เถราสนโต ปฏฺฐาย เทนฺตสฺส สารณียธโมฺมเยว โหตีติฯ **สารณียธโมฺม ปนสฺส น โหตี**ติ ปฏิชคฺคนฏฺฐาเน โอทิสฺสกํ กตฺวา ทินฺนตฺตาฯ เตนาห **“ปลิโพธชคฺคนํ นาม โหตี”**ติอาทิฯ ยทิ เอวํ สเพฺพน สพฺพํ สารณียธมฺมปูรกสฺส โอทิสฺสกทานํ น วฏฺฏตีติ? โน น วฏฺฏติ ยุตฺตฏฺฐาเนติ ทเสฺสโนฺต **“เตน ปนา”**ติอาทิมาหฯ คิลานาทีนํ โอทิสฺสกํ กตฺวา ทานํ อปฺปฏิวิภาคปกฺขิกํ ‘‘อสุกสฺส น ทสฺสามี’’ติ ปฏิเกฺขปสฺส อภาวโตฯ พฺยติเรกปฺปธาโน หิ ปฏิวิภาโคฯ เตนาห **“อวเสส”**นฺติอาทิฯ **อทาตุมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ทาตุมฺปิ วฏฺฏตีติ ทเสฺสติ, ตญฺจ โข กรุณายนวเสน, น วตฺตปูรณวเสนฯ

สุสิกฺขิตายาติ สารณียธมฺมปูรณวิธิมฺหิ สุฏฺฐุ สิกฺขิตาย, สุกุสลายาติ อโตฺถฯ อิทานิ ตสฺสา โกสลฺลํ ทเสฺสตุํ **“สุสิกฺขิตาย หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“ทฺวาทสหิ วเสฺสหิ ปูรติ, น ตโต โอร”**นฺติ อิมินา ตสฺส ทุปฺปูรณํ ทเสฺสติฯ ตถา หิ โส มหปฺผโล มหานิสํโส, ทิฏฺฐธมฺมิเกหิปิ ตาว ครุตเรหิ ผลานิสํเสหิ จ อนุคโตฯ ตํสมงฺคี จ ปุคฺคโล วิเสสลาภี อริยปุคฺคโล วิย โลเก อจฺฉริยพฺภุตธมฺมสมนฺนาคโต โหติฯ ตถา หิ โส ทุปฺปชหํ ทานมยสฺส, สีลมยสฺส จ ปุญฺญสฺส ปฏิปกฺขธมฺมํ สุทูเร วิกฺขมฺภิตํ กตฺวา สุวิสุเทฺธน เจตสา โลเก ปากโฏ ปญฺญาโต หุตฺวา วิหรติ, ตสฺสิมมตฺถํ พฺยติเรกโต, อนฺวยโต จ วิภาเวตุํ **“สเจ หี”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิทานิ เย สมฺปรายิเก, ทิฏฺฐธมฺมิเก จ อานิสํเส ทเสฺสตุํ **“เอว”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เนว อิสฺสา, น มจฺฉริยํ โหติ** จิรกาลภาวนาย วิธุตภาวโตฯ **มนุสฺสานํ ปิโย โหติ** ปริจฺจาคสีลตาย วิสุทฺธตฺตาฯ เตนาห ‘‘ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ นํ พหู’’ติอาทิ (อ. นิ. ๕.๓๔)ฯ **สุลภปจฺจโย โหติ** ทานวเสน อุฬารชฺฌาสยานํ ปจฺจยลาภสฺส อิธานิสํสภาวโต ทานสฺสฯ **ปตฺตคตํ อสฺส ทิยฺยมานํ น ขียติ** ปตฺตคตวเสน ทฺวาทสวสฺสิกสฺส มหาปตฺตสฺส อวิเจฺฉเทน ปูริตตฺตาฯ **อคฺคภณฺฑํ ลภติ** เทวสิกํ ทกฺขิเณยฺยานํ อคฺคโต ปฏฺฐาย ทานสฺส ทินฺนตฺตาฯ **ภเยวา…เป. … อาปชฺชนฺติ** เทยฺยปฏิคฺคาหกวิกปฺปํ อกตฺวา อตฺตนิ นิรเปกฺขจิเตฺตน จิรกาลํ ทานปูรตาย ปสาทิตจิตฺตตฺตาฯ

ตตฺราติ เตสุ อานิสํเสสุ วิภาเวตพฺเพสุฯ **อิมานิ** ตํ ทีปนานิ **วตฺถูนิ** การณานิฯ **อลภนฺตาปี**ติ อมหาปุญฺญตาย น ลาภิโน สมานาปิฯ **ภิกฺขาจารมคฺคสภาค**นฺติ สภาคํ ตพฺภาคิยํ ภิกฺขาจารมคฺคํ **ชานนฺติ**ฯ

อนุตฺตริมนุสฺสธมฺมตฺตา, เถรานํ สํสยวิโนทนตฺถญฺจ **“สารณียธมฺโม เม ภเนฺต ปูริโต”**ติ อาหฯ ตถา หิ ทุติยวตฺถุสฺมิมฺปิ เถเรน อตฺตา ปกาสิโตฯ มนุสฺสานํ ปิยตาย, สุลภปจฺจยตายปิ อิทํ วตฺถุเมวฯ ปตฺตคตาขียนสฺส ปน วิเสสํ วิภาวนโต **“อิทํ ตาว…เป.… เอตฺถ วตฺถุ”**นฺติ วุตฺตํฯ

คิริภณฺฑมหาปูชายาติ เจติยคิริมฺหิ สกลลงฺกาทีเป, โยชนปฺปมาเณ สมุเทฺท จ นาวาสงฺฆาฏาทิเก ฐเปตฺวา ทีปปุปฺผคนฺธาทีหิ กริยมานมหาปูชายํฯ **ปริยาเยนปี**ติ เลเสนปิฯ **อนุจฺฉวิก**นฺติ สารณียธมฺมปูรณโตปิ **อิทํ** ยถาภูตปฺปเวทนํ **ตุมฺหากํ อนุจฺฉวิก**นฺติ อโตฺถฯ

อนาโรเจตฺวาว ปลายิํสุ โจรภเยนฯ ‘‘อตฺตโน ทุชฺชีวิกายา’’ติ จ วทนฺติฯ

วฏฺฏิสฺสตีติ กปฺปิสฺสติฯ **เถรี สารณียธมฺมปูริกา อโหสิ,** เถรสฺส ปน สีลเตเชเนว เทวตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิฯ

นตฺถิ เอเตสํ ขณฺฑนฺติ **อขณฺฑานิฯ** ตํ ปน เนสํ ขณฺฑํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อุปสมฺปนฺนสีลานํ อุเทฺทสกฺกเมน อาทิ อนฺตา เวทิตพฺพาฯ เตนาห **“สตฺตสู”**ติอาทิฯ อนุปสมฺปนฺนสีลานํ ปน สมาทานกฺกเมนปิ อาทิ อนฺตา ลพฺภนฺติฯ **ปริยเนฺต ฉินฺนสาฏโก วิยา**ติ วตฺถเนฺต, ทสเนฺต วา ฉินฺนวตฺถํ วิย, วิสทิสูทาหรณํ เจตํ ‘‘อขณฺฑานี’’ติ อิมสฺส อธิคตตฺตาฯ เอวํ เสสานิปิ อุทาหรณานิฯ ขณฺฑิตภินฺนตา ขณฺฑํ, ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **ขณฺฑํ,** สีลํฯ **“ฉิทฺท”**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เวมเชฺฌ ภินฺนํ** วินิวิชฺฌนวเสน วิสภาควเณฺณน คาวี วิยาติ สมฺพนฺโธฯ สพลรหิตานิ **อสพลานิฯ** ตถา **อกมฺมาสานิฯ** สีลสฺส **ตณฺหาทาสพฺยโต โมจนํ** วิวฏฺฏูปนิสฺสยภาวาปาทนํฯ ยสฺมา จ ตํสมงฺคีปุคฺคโล เสรี สยํวสี ภุชิโสฺส นาม โหติ, ตสฺมาปิ ภุชิสฺสานิฯ เตเนวาห **“ภุชิสฺสภาวการณโต ภุชิสฺสานี”**ติฯ สุปริสุทฺธภาเวน ปาสํสตฺตา **วิญฺญุปสตฺถานิฯ** อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภเวยฺยํ, เทวญฺญตโร วา, ตตฺถ ‘‘นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต’’ติ, ‘‘สีเลน สุทฺธี’’ติ จ เอวํ อาทินา **ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตาฯ** ‘‘อยํ เต สีเลสุ โทโส’’ติ จตูสุปิ วิปตฺตีสุ ยาย กายจิ วิปตฺติยา ทสฺสเนน **ปรามฏฺฐุํ** อนุทฺธํเสตุํฯ สมาธิสํวตฺตนปฺปโยชนานิ **สมาธิสํวตฺตนิกานิฯ**

สมานภาวูปคตสีลาติ สีลสมฺปตฺติยา สมานภาวํ อุปคตสีลา สภาควุตฺติกาฯ กามํ ปุถุชฺชนานญฺจ จตุปาริสุทฺธิสีเล นานตฺตํ น สิยา, ตํ ปน น เอกนฺติกํ, อิทํ เอกนฺติกํ นิยตภาวโตติ

อาห **“นตฺถิ มคฺคสีเล นานตฺต”**นฺติฯ **ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺต**นฺติ มคฺคสีลํ สนฺธาย เอตํ ‘‘ยานิ ตานิ สีลานี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

ยายนฺติ ยา อยํ มยฺหเญฺจว ตุมฺหากญฺจ ปจฺจกฺขภูตา ฯ **ทิฏฺฐี**ติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิฯ **นิโทฺทสา**ติ นิทฺทุตโทสา, สมุจฺฉินฺนราคาทิปาปธมฺมาติ อโตฺถฯ **นิยฺยาตี**ติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรติ นิคจฺฉติฯ สยํ นิยฺยนฺตเสฺสว หิ ‘‘ตํสมงฺคีปุคฺคลํ วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยาเปตี’’ติ วุจฺจติฯ ยา สตฺถุ อนุสิฏฺฐิ, ตํ กโรตีติ **ตกฺกโร,** ตสฺส, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนกสฺสาติ อโตฺถฯ **สมานทิฏฺฐิภาว**นฺติ สทิสทิฏฺฐิภาวํ สจฺจสมฺปฏิเวเธน อภินฺนทิฏฺฐิภาวํฯ **วุทฺธิเยวา**ติ อริยวินเย คุเณหิ วุฑฺฒิเยว, โน ปริหานีติ อยํ อปริหานิยธมฺมเทสนา อตฺตโนปิ สาสนสฺส อทฺธนิยตํ อากงฺขเนฺตน ภควตา อิธ เทสิตาฯ

๑๔๒. **อาสนฺนปรินิพฺพานตฺตา**ติ กติปยมาสาธิเกน สํวจฺฉรมเตฺตน ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **เอตํเยวา**ติ ‘‘อิติ สีล’’นฺติอาทิกํเยว **อิติ สีล**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถ, ปริมาณโตฺถ จ เอกชฺฌํ กตฺวา คหิโตติ อาห **“เอวํ สีลํ เอตฺตกํ สีล”**นฺติฯ **เอวํ สีล**นฺติ เอวํ ปเภทํ สีลํฯ **เอตฺตก**นฺติ เอตํ ปรมํ, น อิโต ภิโยฺยฯ **จตุปาริสุทฺธิสีล**นฺติ มคฺคสฺส สมฺภารภูตํ โลกิยจตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **จิเตฺตกคฺคตา สมาธี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ยสฺมิํ สีเล ฐตฺวา**ติ ยสฺมิํ โลกุตฺตรกุสลสฺส ปทฏฺฐานภูเต ‘‘ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๓๑; กถา. ๘๗๔) เอวํ วุตฺตสีเล ปติฏฺฐายฯ **เอโส**ติ มคฺคผลสมาธิฯ **ปริภาวิโต**ติ เตน สีเลน สพฺพโส ภาวิโต สมฺภาวิโตฯ **มหปฺผโล โหติ มหานิสํโส**ติ มคฺคสมาธิ ตาว สามญฺญผเลหิ มหปฺผโล, วฏฺฏทุกฺขวูปสเมน มหานิสํโสฯ อิตโร ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหาเนน มหปฺผโล, นิพฺพุติสุขุปฺปตฺติยา มหานิสํโสฯ **ยมฺหิ สมาธิมฺหิ ฐตฺวา**ติ ยสฺมิํ โลกุตฺตรกุสลสฺส ปทฏฺฐานภูเต ปาทกชฺฌานสมาธิมฺหิ เจว วุฏฺฐานคามินิสมาธิมฺหิ จ ฐตฺวาฯ **สา**ติ มคฺคผลปญฺญาฯ **เตน ปริภาวิตา**ติ เตน ยถาวุตฺตสมาธินา สพฺพโส ภาวิตา ปริภาวิตาฯ มหปฺผลมหานิสํสตา สมาธิมฺหิ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ อปิ จ เต โพชฺฌงฺคมคฺคงฺคฌานงฺคปฺปเภทเหตุตาย **มหปฺผลา** สตฺตทกฺขิเณยฺยปุคฺคลวิภาคเหตุตาย **มหานิสํสา**ติ เวทิตพฺพาฯ **ยาย ปญฺญาย ฐตฺวา**ติ ยายํ วิปสฺสนาปญฺญายํ, สมาธิวิปสฺสนาปญฺญายํ วา ฐตฺวาฯ สมถยานิกสฺส หิ สมาธิสหคตาปิ ปญฺญา มคฺคาธิคมาย วิเสสปจฺจโย โหติเยวฯ **สมฺมเทวา**ติ สุฏฺฐุเยว ยถา อาสวานํ เลโสปิ นาวสิสฺสติ, เอวํ สพฺพโส **อาสเวหิ วิมุจฺจติ**ฯ อคฺคมคฺคกฺขณญฺหิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

๑๔๓. โลกิยตฺถสทฺทานํ วิย อภิรนฺต-สทฺทสฺส สิทฺธิ ทฏฺฐพฺพาฯ อภิรนฺตํ อภิรตํ อภิรตีติ หิ อตฺถโต เอกํฯ อภิรนฺต-สโทฺท จายํ อภิรุจิปริยาโย, น อสฺสาทปริยาโยฯ อสฺสาทวเสน หิ กตฺถจิ วสนฺตสฺส อสฺสาทวตฺถุวิคเมน สิยา ตสฺส ตตฺถ อนภิรติ, ยทิทํ ขีณาสวานํ นตฺถิ, ปเคว พุทฺธานนฺติ อาห **“พุทฺธานํ…เป…. นตฺถี”**ติฯ อภิรติวเสน กตฺถจิ วสิตฺวา ตทภาวโต อญฺญตฺถ คมนํ นาม พุทฺธานํ นตฺถิฯ เวเนยฺยวินยนตฺถํ ปน กตฺถจิ วสิตฺวา ตสฺมิํ สิเทฺธ เวเนยฺยวินยนตฺถเมว ตโต อญฺญตฺถ คจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ ยถารุจิฯ **อายามา**ติ เอตฺถ **อา**-สโทฺท ‘‘อาคจฺฉา’’ติ อิมินา สมานโตฺถติ อาห **“เอหิ ยามา”**ติฯ **อยามา**ติ ปน ปาเฐ **อ**-กาโร นิปาตมตฺตํฯ **สนฺติกาวจรตฺตา เถรํ อาลปติ,** น ปน ตทา สตฺถุ สนฺติเก วสนฺตานํ ภิกฺขูนํ อภาวโตฯ อปริจฺฉินฺนคณโน หิ ตทา ภควโต สนฺติเก ภิกฺขุสโงฺฆ ฯ เตนาห ‘‘มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิ’’นฺติฯ **อมฺพลฏฺฐิกาคมน**นฺติ อมฺพลฏฺฐิกาคมนปฏิสํยุตฺตปาฐมาหฯ **ปาฏลิคมเน**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อุตฺตานเมว** อนนฺตรํ, เหฏฺฐา จ สํวณฺณิตรูปตฺตาฯ

สาริปุตฺตสีหนาทวณฺณนา

๑๔๕. **“อายสฺมา สาริปุตฺโต”ติอาทิ** ปาฐชาตํฯ **สมฺปสาทนีเย**ติ สมฺปสาทนียสุตฺเต (ที. นิ. ๓.๑๔๑) **วิตฺถาริตํ** โปราณฏฺฐกถายํ, ตสฺมา มยมฺปิ ตเตฺถว นํ อตฺถโต วิตฺถารยิสฺสามาติ อธิปฺปาโยฯ

ทุสฺสีลอาทีนววณฺณนา

๑๔๘. อาคนฺตฺวา วสนฺติ เอตฺถ อาคนฺตุกาติ **อาวสโถ,** ตเทว อคารนฺติ อาห **“อาวสถาคารนฺติ อาคนฺตุกานํ อาวสถเคห”**นฺติฯ **ทุวินฺนํ ราชูน**นฺติ ลิจฺฉวิราชมคธราชูนํฯ **สหายกา**ติ เสวกาฯ **กุลานี**ติ กุฏุมฺพิเกฯ สนฺถตนฺติ **สนฺถริ,** สพฺพํ สนฺถริ สพฺพสนฺถริ, ตํ **สพฺพสนฺถริํฯ** ภาวนปุํสกนิเทฺทโส จายํฯ เตนาห **“ยถา สพฺพํ สนฺถตํ โหติ, เอว”**นฺติฯ

๑๔๙. **ทุสฺสีโล**ติ เอตฺถ **ทุ**-สโทฺท อภาวโตฺถ ‘‘ทุปฺปโญฺญ’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๔๙; อ. นิ. ๕.๑๐) วิย, น ครหโตฺถติ อาห **“อสีโล นิสฺสีโล”**ติฯ **ภินฺนสํวโร**ติ เอตฺถ โย สมาทินฺนสีโล เกนจิ การเณน สีลเภทํ ปโตฺต, โส ตาว ภินฺนสํวโร โหติฯ โย ปน สเพฺพน สพฺพํ อสมาทินฺนสีโล อาจารหีโน, โส กถํ ภินฺนสํวโร นาม โหตีติ? โสปิ สาธุสมาจารสฺส ปริหานิยสฺส เภทิตตฺตา ภินฺนสํวโร เอว นามฯ วิสฺสฏฺฐสํวโร สํวรรหิโตติ หิ วุตฺตํ โหติฯ

ตํ ตํ สิปฺปฏฺฐานํฯ **มาฆาตกาเล**ติ ‘‘มา ฆาเตถ ปาณิโน’’ติ เอวํ มาฆาตาติ โฆสนํ โฆสิตทิวเสฯ

อพฺภุคฺคจฺฉตี ปาปโก กิตฺติสโทฺทฯ

อชฺฌาสเยน มงฺกุ โหติเยว วิปฺปฏิสาริภาวโตฯ

ตสฺสาติ ทุสฺสีลสฺสฯ **สมาทาย ปวตฺติฏฺฐาน**นฺติ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย กตการณํฯ **อาปาถํ อาคจฺฉตี**ติ ตํ มนโส อุปฏฺฐาติฯ **อุมฺมีเลตฺวา อิธโลก**นฺติ อุมฺมีลนกาเล อตฺตโน ปุตฺตทาราทิทสฺสนวเสน อิธ โลกํ **ปสฺสติฯ นิมีเลตฺวา ปรโลก**นฺติ นิมีลนกาเล คตินิมิตฺตุปฏฺฐานวเสน ปรโลกํ **ปสฺสติฯ** เตนาห **“จตฺตาโร อปายา”**ติอาทิฯ **ปญฺจมปท**นฺติ ‘‘กายสฺส เภทา’’ติ อาทินา วุโตฺต ปญฺจโม อาทีนวโกฏฺฐาโสฯ

สีลวนฺตอานิสํสวณฺณนา

๑๕๐. **วุตฺตวิปริยาเยนา**ติ วุตฺตาย อาทีนวกถาย วิปริยาเยนฯ ‘‘อปฺปมโตฺต ตํ ตํ กสิวาณิชฺชาทิํ ยถากาลํ สมฺปาเทตุํ สโกฺกตี’’ติอาทินา ‘‘ปาสํสํ สีลมสฺส อตฺถีติ **สีลวาฯ สีลสมฺปโนฺน**ติ สีเลน สมนฺนาคโตฯ สมฺปนฺนสีโล’’ติ เอวมาทิกํ ปน อตฺถวจนํ สุกรนฺติ อนามฏฺฐํฯ

๑๕๑. **ปาฬิมุตฺตกายา**ติ สงฺคีติอนารุฬฺหาย **ธมฺมิกถายฯ ตเตฺถวา**ติ อาวสถาคาเร เอวฯ

ปาฏลิปุตฺตนครมาปนวณฺณนา

๑๕๒. **อิสฺสริยมตฺตายา**ติ อิสฺสริยปฺปมาเณน, อิสฺสริเยน เจว วิตฺตูปกรเณน จาติ เอวํ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อุปโภคูปกรณานิปิ หิ โลเก ‘‘มตฺตา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ปาฏลิคามํ นครํ กตฺวา**ติ ปุเพฺพ ‘‘ปาฏลิคาโม’’ติ ลทฺธนามํ ฐานํ อิทานิ นครํ กตฺวาฯ **มาเปนฺตี**ติ ปติฏฺฐาเปนฺติฯ **อายมุขปจฺฉินฺทนตฺถ**นฺติ อายทฺวารานํ อุปเจฺฉทนายฯ **‘‘สหสฺสเสวา’’**ติ วา ปาโฐ, สหสฺสโส เอวฯ เตนาห **‘‘เอเกกวคฺควเสน สหสฺสํ สหสฺสํ หุตฺวา’’**ติฯ **ฆรวตฺถูนี**ติ ฆรปติฏฺฐาปนฏฺฐานานิฯ **จิตฺตานิ นมนฺตี**ติ ตํตํเทวตานุภาเวน ตตฺถ ตเตฺถว จิตฺตานิ นมนฺติ วตฺถุวิชฺชาปาฐกานํ, ยตฺถ ยตฺถ ตาหิ วตฺถูนิ ปริคฺคหิตานิฯ **สิปฺปานุภาเวนา**ติ สิปฺปานุคตวิชฺชานุภาเวนฯ **นาคคฺคาโห**ติ นาคานํ นิวาสปฺปริคฺคโหฯ เสสทฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ **ปาสาโณ**ติ อปฺปลกฺขณปาสาโณฯ **ขาณุโก**ติ โย โกจิ ขาณุโก ฯ **สิปฺปํ ชปฺปิตฺวา** ตาทิสํ สารมฺภฏฺฐานํ ปริหริตฺวา อนารเมฺภ ฐาเน ตาหิ วตฺถุปริคฺคาหิกาหิ **เทวตาหิ สทฺธิํ มนฺตยมานา วิย** ตํตํเคหานิ **มาเปนฺติ** อุปเทสทานวเสนฯ **เนส**นฺติ วตฺถุวิชฺชาปาฐกานํ, สพฺพาสํ เทวตานํฯ **มงฺคลํ วฑฺฒมาเปสฺสนฺตี**ติ มงฺคลํ พฺรูเหสฺสนฺติฯ ปณฺฑิตทสฺสนาทีนิ หิ อุตฺตมมงฺคลานิฯ เตนาห **‘‘อถ มย’’**นฺติอาทิฯ

สโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ อวยวธเมฺมน สมุทายสฺส อปทิสิตพฺพโต ยถา ‘‘อลงฺกโต เทวทโตฺต’’ติฯ

อริยกมนุสฺสานนฺติ อริยเทสวาสิมนุสฺสานํฯ **ราสิวเสเนวา**ติ ‘‘สหสฺสํ สตสหสฺส’’นฺติ อาทินา ราสิวเสเนว, อปฺปกสฺส ปน ภณฺฑสฺส กยวิกฺกโย อญฺญตฺถาปิ ลพฺภเตวาติ ‘‘ราสิวเสเนวา’’ติ วุตฺตํฯ วาณิชาย ปโถ ปวตฺติฏฺฐานนฺติ **วณิปฺปโถ**ติ ปุริมวิกเปฺป อโตฺถ ทุติยวิกเปฺป ปน วาณิชานํ ปโถ ปวตฺติฏฺฐานนฺติ, **วณิปฺปโถ**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘วาณิชานํ วสนฏฺฐาน’’**นฺติ อาหฯ ภณฺฑปุเฏ ภินฺทนฺติ โมเจนฺติ เอตฺถาติ **ปุฏเภทน**นฺติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **‘‘ภณฺฑปุเฏ...เป.... วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ

จ-การโตฺถ สมุจฺจยโตฺถ **วา-สโทฺท**ฯ

๑๕๓. **กาฬกณฺณี สตฺตา**ติ อตฺตนา กณฺหธมฺมพหุลตาย ปเรสญฺจ กณฺหวิปากานตฺถนิพฺพตฺตินิมิตฺตตาย ‘‘กาฬกณฺณี’’ติ ลทฺธนามา ปรูปทฺทวกรา อเปฺปสกฺขสตฺตาฯ **ต**นฺติ ภควนฺตํฯ **ปุพฺพณฺหสมย**นฺติ ปุพฺพเณฺห เอกํ สมยํฯ **คามปฺปวิสนนีหาเรนา**ติ คามปฺปเวสน นิวสนาการเนฯ **กายปฏิพทฺธํ กตฺวา**ติ จีวรํ ปารุปิตฺวา, ปตฺตํ หเตฺถน คเหตฺวาติ อโตฺถฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมิํ วา สกปฺปิตปฺปเทเสฯ **สญฺญเต**ติ สมฺมเทว สญฺญเต สุสํวุตกายวาจาจิเตฺตฯ

ปตฺติํ ทเทยฺยาติ อตฺตนา ปสุตํ ปุญฺญํ ตาสํ เทวตานํ อนุปฺปทเชฺชยฺยฯ **‘‘ปูชิตา’’**ติอาทีสุ ตเทว ปตฺติทานํ **ปูชา,** อนาคเต เอว อุปทฺทเว อารกฺขสํวิธานํ **ปฏิปูชาฯ** ‘‘เยภุเยฺยน ญาติมนุสฺสา ญาติเปตานํ ปตฺติทานาทินา ปูชนมานนาทีนิ กโรนฺติ อิเม ปน อญฺญาตกาปิ สมานา ตถา กโรนฺติ, ตสฺมา เนสํ สกฺกจฺจํ อารกฺขา สํวิธาตพฺพา’’ติ อญฺญมญฺญํ สมฺปวาเรตฺวา เทวตา ตตฺถ อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิเม’’**ติอาทิมาหฯ พลิกมฺมกรณํ **มานนํ,** สมฺปติ อุปฺปนฺนปริสฺสยหรณํ **ปฏิมาน**นฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอเต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สุนฺทรานิ ปสฺสตีติ สุนฺทรานิ อิฏฺฐานิ เอว ปสฺสติ, น อนิฏฺฐานิฯ

๑๕๔. **อาณิโย โกเฏฺฏตฺวา**ติ ลหุเก ทารุทเณฺฑ คเหตฺวา กวาฏผลเก วิย อญฺญมญฺญํ สมฺพเนฺธ กาตุํ อาณิโย โกเฏฺฏตฺวาฯ นาวาสเงฺขเปน กตํ **อุฬุมฺปํ,** เวฬุนฬาทิเก สงฺฆริตฺวา วลฺลิอาทีหิ กลาปวเสน พนฺธิตฺวา กตฺตพฺพํ **กุลฺลํฯ**

อุทกฏฺฐานเสฺสตํ อธิวจนนฺติ ยถาวุตฺตสฺส ยสฺส กสฺสจิ อุทกฏฺฐานสฺส เอตํ ‘‘อณฺณว’’นฺติ อธิวจนํ, สมุทฺทเสฺสวาติ อธิปฺปาโยฯ **สรนฺติ อิธ นที อธิเปฺปตา** สรติ สนฺทตีติ กตฺวาฯ **คมฺภีรวิตฺถต**นฺติ อคาธเฏฺฐน คมฺภีรํ, สกลโลกตฺตยพฺยาปิตาย วิตฺถตํฯ **วิสชฺชา**ติ อนาสชฺช อปฺปตฺวาฯ **ปลฺลลานิ** เตสํ อตรณโตฯ **วินาเยว กุเลฺลนา**ติ อีทิสํ อุทกํ กุเลฺลน อีทิเสน วินา เอว **ติณฺณา เมธาวิโน ชนา,** ตณฺหาสรํ ปน อริยมคฺคสงฺขาตํ เสตุํ กตฺวา นิตฺติณฺณาติ โยชนาฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อริยสจฺจกถาวณฺณนา

๑๕๕. **มหาปนาทสฺส** รโญฺญฯ **ปาสาทโกฏิยํ กตคาโม**ติ ปาสาทสฺส ปติตฤปิกาย ปติฏฺฐิตฏฺฐาเน นิวิฏฺฐคาโมฯ **อริยภาวกราน**นฺติ เย ปฏิวิชฺฌนฺติ, เตสํ อริยภาวกรานํ นิมิตฺตสฺส กตฺตุภาวูปจารวเสเนว วุตฺตํฯ ตจฺฉาวิปลฺลาสภูตภาเวน **สจฺจานํฯ** อนุโพโธ ปุพฺพภาคิยํ ญาณํ, ปฏิเวโธ มคฺคญาเณน อภิสมโย, ตตฺถ ยสฺมา อนุโพธปุพฺพโก ปฏิเวโธ อนุโพเธน วินา น โหติ, อนุโพโธปิ เอกโจฺจ ปฏิเวเธน สมฺพโนฺธ, ตทุภยาภาวเหตุกญฺจ วเฏฺฏว สํสรณํ, ตสฺมา วุตฺตํ ปาฬิยํ ‘‘อนนุโพธา…เป…. ตุมฺหากญฺจา’’ติฯ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ภวโต ภวนฺตรูปคมนํ **สนฺธาวนํ,** อปราปรํ จวนุปปชฺชนวเสน สญฺจรณํ **สํสรณ**นฺติ อาห **‘‘ภวโต’’**ติอาทิฯ สนฺธาวิตสํสริตปทานํ กมฺมสาธนตํ สนฺธายาห **‘‘มยา จ ตุเมฺหหิ จา’’**ติ ปฐมวิกเปฺปฯ ทุติยวิกเปฺป ปน ภาวสาธนตํ หทเย กตฺวา **‘‘มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจา’’**ติ ยถารุตวเสเนว วุตฺตํฯ **นยนสมตฺถา**ติ ปาปนสมตฺถา, ทีฆรชฺชุนา พทฺธสกุณํ วิย รชฺชุหโตฺถ ปุริโส เทสนฺตรํ ตณฺหารชฺชุนา พทฺธํ สตฺตสนฺตานํ อภิสงฺขาโร ภวนฺตรํ เนติ เอตายาติ **ภวเนตฺติ,** ตณฺหา, สา อริยมคฺคสเตฺถน สุฏฺฐุ หตา ฉินฺนาติ **ภวเนตฺติสมูหตาฯ**

อนาวตฺติธมฺมสโมฺพธิปรายณวณฺณนา

๑๕๖. **เทฺว คามา** ‘‘นาติกา’’ติ เอวํ ลทฺธนาโม, ญ-การสฺส จายํ น-การาเทเสน นิเทฺทโส ‘‘อนิมิตฺตา น นายเร’’ติอาทีสุ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๗๔; ชา. อฏฺฐ. ๒.๒.๓๔) วิยฯ เตนาห **‘‘ญาติคามเก’’**ติ ฯ **คิญฺชกา** วุจฺจนฺติ อิฏฺฐกา, คิญฺชกาหิ เอว กโต อาวสโถติ **คิญฺชกาวสโถ** ฯ โส กิร อาวาโส ยถา สุธาปริกเมฺมน สมฺปโยชนํ นตฺถิ, เอวํ อิฏฺฐกาหิ เอว จินิตฺวา ฉาเทตฺวา กโตฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อิฏฺฐกามเย อาวสเถ’’**ติฯ ตุลาทณฺฑกวาฏผลกานิ ปน ทารุมยาเนวฯ

๑๕๗. **โอรํ** วุจฺจติ กามธาตุ, ปจฺจยภาเวน ตํ โอรํ ภชนฺตีติ **โอรมฺภาคิยานิ,** โอรมฺภาคสฺส วา หิตานิ **โอรมฺภาคิยานิฯ** เตนาห **‘‘เหฏฺฐาภาคิยาน’’**นฺติอาทิฯ **ตีหิ มเคฺคหี**ติ เหฏฺฐิเมหิ ตีหิ มเคฺคหิฯ เตหิ ปหาตพฺพตาย หิ เนสํ สํโยชนานํ โอรมฺภาคิยตาฯ โอรมฺภชฺชิยานิ วา **โอรมฺภาคิยานิ** วุตฺตานิ นิรุตฺตินเยนฯ อิทานิ พฺยติเรกมุเขน เนสํ โอรมฺภาคิยภาวํ วิภาเวตุํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิกฺขมฺภิตานิ สมตฺถตาวิฆาเตน ปุถุชฺชนานํ, สมุจฺฉินฺนานิ สพฺพโส อภาเวน อริยานํ รูปารูปภวูปปตฺติยา วิพนฺธาย น โหนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘อวิกฺขมฺภิตานิ อสมุจฺฉินฺนา**

นี”ติฯ **นิพฺพตฺตวเสนา**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสนฯ **คนฺตุํ น เทนฺติ** มหคฺคตคามิกมฺมายูหนสฺส วินิพนฺธนโตฯ **สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนิ ตีณิ** สํโยชนานิ กามจฺฉนฺทพฺยาปาทา วิย มหคฺคตูปปตฺติยา อวินิพนฺธภูตานิปิ กามภวูปปตฺติยา วิเสสปจฺจยตฺตา **ตตฺถ** มหคฺคตภเว **นิพฺพตฺตมฺปิ** ตนฺนิพฺพตฺติเหตุกมฺมปริกฺขเย กามภวูปปตฺติปจฺจยตาย มหคฺคตภวโต **อาเนตฺวา ปุน อิเธว** กามภเว เอว **นิพฺพตฺตาเปนฺติ,** ตสฺมา **สพฺพา**นิปิ ปญฺจปิ สํโยชนานิ **โอรมฺภาคิยานิ เอว**ฯ **ปฏิสนฺธิวเสน อนาคมนสภาวา**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ตสฺมา โลกา อิธ น อาคมนสภาวาฯ พุทฺธทสฺสนเถรทสฺสนธมฺมสฺสวนานํ ปนตฺถายสฺส อาคมนํ อนิวาริตํฯ

กทาจิ กรหจิ อุปฺปตฺติยา สวิรฬาการตา **ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย** อพหลตาติ **เทฺวธาปิ ตนุภาโวฯ อภิณฺหนฺ**ติ พหุโสฯ **พหลพหลา**ติ ติพฺพติพฺพาฯ ยตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ สนฺตานํ มทฺทนฺตา, ผรนฺตา, สาเธนฺตา, อนฺธการํ กโรนฺตา อุปฺปชฺชนฺติ, ทฺวีหิ ปน มคฺเคหิ ปหีนตฺตา **ตนุกตนุกา** มนฺทมนฺทา **อุปฺปชฺชนฺติฯ “ปุตฺตธีตโร โหนฺตี**”ติ อิทํ อการณํฯ ตถา หิ องฺคปจฺจงฺคปรามสนมตฺเตนปิ เต โหนฺติฯ **อิทนฺ**ติ ‘‘ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา’’ติ อิทํ วจนํฯ **ภวตนุกวเสนา**ติ อปฺปกภววเสนฯ **ตนฺ**ติ มหาสิวตฺเถรสฺส วจนํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ สมฺพนฺโธฯ เย ภวา อริยานํ ลพฺภนฺติ, เต ปริปุณฺณลกฺขณภวา เอวฯ เย น ลพฺภนฺติ, ตตฺถ กีทิสํ ตํ ภวตนุกํ, ตสฺมา อุภยถาปิ ภวตนุกสฺส อสมฺภโว เอวาติ ทเสฺสตุํ **“โสตาปนฺนสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐเม ภเว ภวตนุกํ นตฺถิ** อฏฺฐมเสฺสว ภวสฺส สพฺพเสฺสว อภาวโตฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

กามาวจรโลกํ สนฺธาย วุตฺตํ อิตรสฺส โลกสฺส วเสน ตถา วตฺตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ โย หิ สกทาคามี เทวมนุสฺสโลเกสุ โวมิสฺสกวเสน นิพฺพตฺตติ, โสปิ กามภววเสเนว ปริจฺฉินฺทิตพฺโพฯ ภควตา จ กามโลเก ฐตฺวา ‘‘สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา’’ติ วุตฺตํ, ‘‘อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา’’ติ จ อิมินา ปญฺจสุ สกทาคามีสุ จตฺตาโร วชฺเชตฺวา เอโกว คหิโตฯ เอกโจฺจ หิ อิธ สกทาคามิผลํ ปตฺวา อิเธว ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ อิธ ปตฺวา เทวโลเก ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายติ, อิเม จตฺตาโร อิธ น ลพฺภนฺติฯ โย ปน อิธ ปตฺวา เทวโลเก ยาวตายุกํ วสิตฺวา ปุน อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ อิธ อธิเปฺปโตฯ อฏฺฐกถายํ ปน อิมํ โลกนฺติ กามภโว อธิเปฺปโตติ อิมมตฺถํ วิภาเวตุํ **“สเจ หี**”ติอาทินา อญฺญเยว จตุกฺกํ ทสฺสิตํฯ

จตูสุ ...เป.... สภาโวติ อโตฺถ อปายคมนียานํ ปาปธมฺมานํ สพฺพโส ปหีนตฺตาฯ **ธมฺมนิยาเมนา**ติ มคฺคธมฺมนิยาเมนฯ **นิยโต** อุปริมคฺคาธิคมสฺส อวสฺสํภาวิภาวโตฯ เตนาห **“สโมฺพธิปรายโณ**”ติฯ

ธมฺมาทาสธมฺมปริยายวณฺณนา

๑๕๘. เตสํ เตสํ ญาณคตินฺติ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ‘‘อสุโก โสตาปโนฺน, อสุโก สกทาคามี’’ติอาทินา ตํตํญาณาธิคมนํฯ **ญาณูปปตฺตึ ญาณาภิสมฺปราย**นฺติ ตโต ปรมฺปิ ‘‘นิยโต สโมฺพธิปรายโณ, สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี’’ติอาทินา จ ญาณสหิตํ อุปฺปตฺติปจฺจยภาวํฯ **โอโลเกนฺตสฺส** ญาณจกฺขุนา เปกฺขนฺตสฺส **กายกิลมโถว,** น เตน กาจิ เวเนยฺยานํ อตฺถสิทฺธีติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺตวิเหสา**ติ จิตฺตเขโท, สา กิเลสูปสํหิตตฺตา **พุทฺธานํ นตฺถิฯ** อาทียติ อาโลกียติ อตฺตา เอเตนาติ **อาทาสํ,** ธมฺมภูตํ อาทาสํ **ธมฺมาทาสํ,** อริยมคฺคญาณเสฺสตํ อธิวจนํ, เตน อริยสาวกา จตูสุ อริยสเจฺจสุ วิทฺธสฺตสโมฺมหตฺตา อตฺตานมฺปิ ยาถาวโต ญตฺวา ยาถาวโต พฺยากเรยฺย, ตปฺปกาสนโต ปน ธมฺมปริยายสฺส สุตฺตสฺส ธมฺมาทาสตา เวทิตพฺพาฯ **เยน ธมฺมาทาเสนา**ติ อิธ ปน มคฺคธมฺมเมว วทติฯ

อเวจฺจ ยาถาวโต ชานิตฺวา ตนฺนิมิตฺตอุปฺปนฺนปสาโท **อเวจฺจปสาโท,** มคฺคาธิคเมน อุปฺปนฺนปสาโท , โส ปน ยสฺมา ปาสาณปพฺพโต วิย นิจฺจโล, น จ เกนจิ การเณน วิคจฺฉติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**อจเลน อจฺจุเตนา**”ติฯ

“**ปญฺจสีลานี**”ติ คหฏฺฐวเสเนตํ วุตฺตํ เตหิ เอกนฺตปริหรณียโตฯ อริยานํ ปน สพฺพานิ สีลานิ กนฺตาเนวฯ เตนาห “**สโพฺพปิ ปเนตฺถ สํวโร ลพฺภติเยวา**”ติฯ

สเพฺพสนฺติ สเพฺพสํ อริยานํฯ **สิกฺขาปทาวิโรเธนา**ติ ยถา ภูตโรจนาปตฺติ น โหติ, เอวํฯ **ยุตฺตฏฺฐาเน**ติ กาตุํ ยุตฺตฏฺฐาเนฯ

อมฺพปาลีคณิกาวตฺถุวณฺณนา

๑๖๑. ตทา กิร เวสาลี อิทฺธา ผีตา สพฺพงฺคสมฺปนฺนา อโหสิ เวปุลฺลปฺปตฺตา, ตํ สนฺธายาห “**ขนฺธเก วุตฺตนเยน เวสาลิยา สมฺปนฺนภาโว เวทิตโพฺพ**”ติฯ ตสฺมิํ กิร ภิกฺขุสเงฺฆ ปญฺจสตมตฺตา ภิกฺขู นวา อจิรปพฺพชิตา อเหสุํ โอสนฺนวีริยา จฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ตตฺถ กิร เอกเจฺจ ภิกฺขู โอสนฺนวีริยา’’ติอาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕)ฯ **สติปจฺจุปฏฺฐานตฺถ**นฺติ เตสํ สติปจฺจุปฏฺฐาปนตฺถํฯ **สรตี**ติ กายาทิเก ยถาสภาวโต ญาณสมฺปยุตฺตาย สติยา อนุสฺสรติ อุปธาเรติฯ **สมฺปชานาตี**ติ สมํ ปกาเรหิ ชานาติ อวพุชฺฌติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปรโต **สติปฏฺฐานวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖) อาคมิสฺสติฯ

สพฺพสงฺคาหกนฺติ สรีรคตสฺส เจว วตฺถาลงฺการคตสฺส จาติ สพฺพสฺส นีลภาวสฺส สงฺคาหกํ วจนํฯ **ตเสฺสวา**ติ นีลาติ สพฺพสงฺคาหกวเสน วุตฺตอตฺถเสฺสวฯ **วิภาคทสฺสน**นฺติ ปเภททสฺสนํฯ ยถา เต ลิจฺฉวิราชาโน อปีตาทิวณฺณา เอว เกจิ วิเลปนวเสน ปีตาทิวณฺณา ขายิํสุ, เอวํ อนีลาทิวณฺณา เอว เกจิ วิเลปนวเสน นีลาทิวณฺณา ขายิํสูติ วุตฺตํ “**น เตสํ ปกติวโณฺณ นีโล**”ติอาทิฯ นีโล มณิ เอเตสูติ **นีลมณิ,** อินฺทนีลมหานีลาทินีลรตนวินฺทฺธา อลงฺการาฯ เต กิร สุวณฺณวิรจิเต หิ มณิโอภาเสหิ เอกนีลา วิย ขายนฺติฯ **นีลมณิขจิตา**ติ นีลรตนปริกฺขิตฺตาฯ **นีลวตฺถปริกฺขิตฺตา**ติ นีลวตฺถนีลกมฺพลปริเกฺขปาฯ **นีลวมฺมิเกหี**ติ นีลกญฺจุกปริกฺขิเตฺตหิฯ **สพฺพปเทสู**ติ ‘‘ปีตา โหนฺตี’’ติอาทิสพฺพปเทสุฯ **ปริวเฏฺฏสี**ติ ปฏิฆเฏฺฏสิฯ อาหรนฺติ อิมสฺมา ราชปุริสา พลินฺติ **อาหาโร,** ตปฺปตฺตชนปโทติ อาห “**สาหารนฺติ สชนปท**”นฺติฯ องฺคุลิโผโฏปิ องฺคุลิยา จาลนวเสเนว โหตีติ วุตฺตํ “**องฺคุลิํ จาเลสุ**”นฺติฯ **อมฺพกายา**ติ มาตุคาเมนฯ อุปจารวจนํ เหตํ อิตฺถีสุ, ยทิทํ ‘‘อมฺพกา มาตุคาโม ชนนิกา’’ติฯ

อวโลเกถาติ อปวตฺติตฺวา โอโลกนํ โอโลเกถฯ ตํ ปน อปวตฺติตฺวา โอโลกนํ อนุ อนุ ทสฺสนํ โหตีติ อาห “**ปุนปฺปุนํ ปสฺสถา**”ติฯ **อุปเนถา**ติ ‘‘ยถายํ ลิจฺฉวิราชปริสา โสภาติสเยน ยุตฺตา, เอวํ ตาวติํสปริสา’’ติ อุปนยํ กโรถฯ เตนาห “**ตาวติํเสหิ สมเก กตฺวา ปสฺสถา**”ติฯ

‘‘อุปสํหรถ ภิกฺขเว ลิจฺฉวิปริสํ ตาวติํสสทิส’’นฺติ นยิทํ นิมิตฺตคฺคาเห นิโยชนํ, เกวลํ ปน ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสา เอเตสํ ราชูนํ อิสฺสริยสมฺปตฺตีติ อนุปุพฺพิกถาย สคฺคสมฺปตฺติกถนํ วิย ทฏฺฐพฺพํฯ เตสุ ปน ภิกฺขูสุ เอกจฺจานํ ตตฺถ นิมิตฺตคฺคาโหปิ สิยา, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ “**นิมิตฺตคฺคาเห อุโยฺยเชตี**”ติฯ **หิตกามตาย** เตสํ ภิกฺขูนํ ยถา อายสฺมโต นนฺทสฺส หิตกามตาย สคฺคสมฺปตฺติทสฺสนํฯ เตนาห “**ตตฺร กิรา**”ติอาทิฯ **โอสนฺนวีริยา**ติ สมฺมาปฏิปตฺติยํ อวสนฺนวีริ

ยา, โอสุสฏฺฐวีริยา วาติ อโตฺถฯ **อนิจฺจลกฺขณวิภาวนตฺถ**นฺติ เตสํ ราชูนํ วเสน ภิกฺขูนํ อนิจฺจลกฺขณวิภูตภาวตฺถํฯ

เวฬุวคามวสฺสูปคมนวณฺณนา

๑๖๓. **สมีเป เวฬุวคาโม**ติ ปุพฺพณฺหํ วา สายนฺหํ วา คนฺตฺวา นิวตฺตนโยเคฺย อาสนฺนฏฺฐาเน นิวิฏฺฐา ปริวารคาโมฯ **สงฺคมฺมา**ติ สมฺมา คนฺตฺวาฯ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ

๑๖๔. **ผรุโส**ติ กกฺขโฬ, ครุตโรติ อโตฺถฯ **วิสภาคโรโค**ติ ธาตุวิสภาคตาย สมุฏฺฐิโต พหลตรโรโค, น อาพาธมตฺตํฯ **ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ เวทนานํ ขณิกตํ, ทุกฺขตํ, อตฺตสุญฺญตญฺจ ยาถาวโต ญาเณน ปริจฺฉิชฺช ปริตุเลตฺวาฯ **อธิวาเสสี**ติ ตา อภิภวโนฺต ยถาปริมทฺทิตาการสลฺลกฺขเณน อตฺตนิ อาโรเปตฺวา วาเสสิ, น ตาหิ อภิภุยฺยมาโนฯ เตนาห "**อวิหญฺญมาโน**"ติอาทิฯ **อทุกฺขิยมาโน**ติ เจโตทุกฺขวเสน อทุกฺขิยมาโน , กายทุกฺขํ ปน ''นตฺถี''ติ น สกฺกา วตฺตุํฯ อสติ หิ ตสฺมิํ อธิวาสนาย เอว อสมฺภโวติฯ **อนามเนฺตตฺวา**ติ อนาลปิตฺวาฯ **อนปโลเกตฺวา**ติ อวิสฺสชฺชิตฺวาฯ เตนาห "**โอวาทานุสาสนิํ อทตฺวาติ วุตฺตํ โหติ**"ติฯ **ปุพฺพภาควีริเยนา**ติ ผลสมาปตฺติยา ปริกมฺมวีริเยนฯ **ผลสมาปตฺติวีริเยนา**ติ ผลสมาปตฺติสมฺปยุตฺตวีริเยนฯ **วิกฺขเมฺภตฺวา**ติ วิโนเทตฺวาฯ ยถา นาม ปุปฺผนสมเย จมฺปกาทิรุเกฺข เวเข ทิเนฺน ยาว โส เวโข นาปนียติ, ตาวสฺส ปุปฺผนสมตฺถตา วิกฺขมฺภิตา วิโนทิตา โหติ, เอวเมว ยถาวุตฺตวีริยเวขทาเนน ตา เวทนา สตฺถุ สรีเร ยถาปริจฺฉินฺนํ กาลํ วิกฺขมฺภิตา วิโนทิตา อเหสุํฯ เตน วุตฺตํ ''วิกฺขเมฺภตฺวาติ วิโนเทตฺวา''ติฯ **ชีวิตมฺปิ ชีวิตสงฺขาโร** กมฺมุนา สงฺขรียตีติ กตฺวาฯ **ฉิชฺชมานํ** วิโรธิปจฺจยสมาโยเคน ปโยคสมฺปตฺติยา **ฆเฏฺตฺวา ฐปียติฯ อธิฏฺฐายา**ติ อธิฏฺฐานํ กตฺวาฯ เตนาห ''ทสมาเส มา อุปฺปชฺชิตฺถาติ สมาปตฺติํ สมาปชฺชี''ติฯ ตํ ปน ''อธิฏฺฐานํ, ปวตฺตน''นฺติ จ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ วุตฺตํ "**อธิฏฺฐหิตฺวา ปวเตฺตตฺวา**"ติฯ

ขณิกสมาปตฺตีติ ตาทิสํ ปุพฺพาภิสงฺขารํ อกตฺวา ฐานโส สมาปชฺชิตพฺพสมาปตฺติฯ **ปุน สรีรํ เวทนา อโชฺฌตฺถรติ** สวิเสสปุพฺพาภิสงฺขารสฺส อกตตฺตาฯ รูปสตฺตกอรูปสตฺตกานิ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาสุ** (วิสุทฺธิ. ฎี. ๒.๗๐๖, ๗๑๗) วิตฺถาริตนเยน เวทิตพฺพานิฯ **สุฏฺฐุ วิกฺขเมฺภติ** ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส สาติสยตฺตาฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ "**ยถา นามา**"ติอาทิ วุตฺตํฯ **อปพฺยูโฬฺห**ติ อปนีโตฯ **จุทฺทสหากาเรหิ สเนฺนตฺวา**ติ เตสํเยว รูปสตฺตกอรูปสตฺตกานํ วเสน จุทฺทสหิ ปกาเรหิ วิปสฺสนาจิตฺตํ, สกลเมว วา อตฺตภาวํ วิสภาคโรคสญฺชนิตลูขภาวนิโรคกรณาย สิเนเหตฺวา **น อุปฺปชฺชิเยว** สมฺมาสมฺพุเทฺธน สาติสยสมาปตฺติเวเคน สุวิกฺขมฺภิตตฺตาฯ

คิลาโน หุตฺวา ปุน วุฏฺฐิโตติ ปุเพฺพ คิลาโน หุตฺวา ปุน ตโต คิลานภาวโต วุฏฺฐิโตฯ มธุรกภาโว นาม สรีรสฺส ถมฺภิตตฺตํ, ตํ ปน ครุภาวปุพฺพกนฺติ อาห "**สญฺชาตครุภาโว สญฺชาตถทฺธภาโว**"ติฯ "**นานาการโต น อุปฏฺฐหนฺตี**"ติ อิมินา ทิสาสโมฺมโหปิ เม อโหสิ โสกพเลนาติ ทเสฺสติฯ **สติปฏฺฐานาทิธมฺมา**ติ กายานุปสฺสนาทโย อนุปสฺสนาธมฺมา ปุเพฺพ วิภูตา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺตาปิ อิทานิ **มยฺหํ ปากฏา น โหนฺติ**ฯ

๑๖๕. **อพฺภนฺตรํ กโรติ นาม** อตฺตนิเยว ฐปนโตฯ **ปุคฺคลํ อพฺภนฺตรํ กโรติ นาม** สมานตฺตตาวเสน ธเมฺมน ปุเพฺพ ตสฺส สงฺคณฺหโตฯ **ทหรกาเล**ติ อตฺตโน ทหรกาเลฯ **กสฺสจิ อกเถตฺวา**ติ กสฺสจิ อตฺตโน อเนฺตวาสิกสฺส อุปนิคูหฏตํ คนฺถํ อกเถตฺวาฯ **มุฏฺฐิํ กตฺวา**ติ มุฏฺฐิคตํ วิย รหสิภูตํ กตฺวาฯ ยสฺมิํ วา นเฏฺฐ สโพฺพ ตํมูลโก ธโมฺม วินสฺสติ, โส อาทิโต มูลภู

โต ธมฺมํ, มุสฺสติ วินสฺสติ ธมฺโม เอเตน นเฏฺฐนาติ **มุฏฺฐิ,** ตํ ตถารูปํ มุฏฺฐึ กตฺวา ปริหริตฺวา **ฐปิตํ กิญฺจิ นตฺถีติ ทเสฺสติ**ฯ

อหเมวาติ อวธารณํ ภิกฺขุสงฺฆปริหรณสฺส อญฺญสาธารณิจฺฉาทสฺสนตฺถํ, อวธารเณน ปน วินา **“อหํ ภิกฺขุสงฺฆ”**นฺติอาทิ ภิกฺขุสงฺฆปริหรเณ อหํการมมํการาภาวทสฺสนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อุทฺทิสิตพฺพเฏฺฐนา**ติ ‘‘สตฺถา’’ติ อุทฺทิสิตพฺพเฏฺฐนฯ **มา วา อเหสุํ** ภิกฺขูติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘มา วา อโหสี’’ติ วา ปาโฐฯ **เอวํ น โหตี**ติ ‘‘อหํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามี’’ติอาทิ อาการเรน จิตฺตปฺปวตฺติ น โหติฯ **“ปจฺฉิมวยอนุปฺปตฺตภาวทีปนตฺถํ วุตฺต”**นฺติ อิมินา วโย วิย พุทฺธกิจฺจมฺปิ ปริโยสิตกมฺมนฺติ ทีเปติฯ สกฎสฺส พาหปฺปเทเส ทฬฺหีภาวาย เวฐทานํ **พาหพนฺธฯ** จกฺกเนมิสนฺธีนํ ทฬฺหีภาวาย เวฐทานํ **จกฺกพนฺธฯ**

ตมตฺถนฺติ เวฐมิสฺสเกน มเญฺญติ วุตฺตมตฺถํฯ รูปาทโย เอว ธมฺมา สวิคฺคโห วิย อุปฎฺฐานโต รูปนิมิตฺตาทโย, เตสํ **รูปนิมิตฺตาทีนํฯ โลกิยานํ เวทนาน**นฺติ ยาสํ นิโรธเนน ผลสมาปตฺติ สมาปชฺชิตพฺพา, ตาสํ นิโรธา ผาสุ โหติ, ตถา พาฬฺหเวทนาภิตุนฺนสรีรสฺสาปิฯ **ตทตฺถายา**ติ ผลสมาปตฺติวิหารตฺถายฯ ทฺวีหิ ภาเคหิ อาโป คโต เอตฺถาติ **ทีโป,** โอเฆน ปริคโต หุตฺวา อนโชฺฌตฺถโฎ ภูมิภาโค, อิธ ปน จตูหิปิ โอเฆหิ, สํสารมโหเฆเนว วา อนโชฺฌตฺถโฎ อตฺตา ‘‘ทีโป’’ติ อธิเปฺปโตฯ เตนาห **“มหาสมุทฺทคตา”**ติอาทิฯ **อตฺตสฺสรณา**ติ อตฺตปฺปฎิสรณาฯ **อตฺตคติกา วา**ติ อตฺตปรายณาว ฯ **มา อญฺญคติกา**ติ อญฺญํ กิญฺจิ คตึ ปฎิสรณํ ปรายณํ มา จินฺตยิตฺถฯ กสฺมา? อตฺตา นาเมตฺถ ปรมตฺถโต ธมฺโม อพฺภนฺตรเฎฺฐน, โส เอวํ สมฺปาทิโต ตุมฺหากํ ทีปํ ตาณํ คติ ปรายณนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“ธมฺมทีปา”**ติอาทิฯ ตถา จาห ‘‘อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ, โก หิ นาโถ ปโร สิยา’’ติ (ธ. ป. ๑๖๐, ๓๘๐) อุปเทสมตฺตเมว หิ ปรสฺมึ ปฎิพทฺธํ, อญฺญา สพฺพา สมฺปตฺติ ปุริสสฺส อตฺตาธีนา เอวฯ เตนาห ภควา ‘‘ตุเมฺหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ, อกฺขาตาโร ตถาคตา’’ติ (ธ. ป. ๒๗๖)ฯ **ตมเคฺค**ติ ตมโยคสฺส อเคฺค ตสฺส อติกฺกนฺตาภาวโตฯ เตเนวาห **“อิเม อคฺคตมา”**ติอาทิฯ **มมา**ติ มม สาสเนฯ **สเพฺพปิ เต จตุสติปฎฺฐานโคจรา วา**ติ จตุพฺพิธํ สติปฎฺฐานํ ภาเวตฺวา พฺรูเหตฺวา ตเทว โคจรํ อตฺตโน ปวตฺติฎฺฐานํ กตฺวา ฐิตา เอว **ภิกฺขู อเคฺค ภวิสฺสนฺติฯ**

ทุติยภาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิมิโตฺตภาสกถาวณฺณนา

๑๖๖. อเนกวารํ ภควา เวสาลิยํ วิหรติ, ตสฺมา อิมํ เวสาลิปฺปเวสนํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ ‘‘กทา ปาวิสี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา อาคมนโต ปฎฺฐาย ตํ ทเสฺสโนฺต **“ภควา กิรา”**ติอาทิมาหฯ **อาคตมเคฺคเนวา**ติ ปุเพฺพ ยาว เวฬุวคามกา อาคตมเคฺคเนว ปฎินิวเตฺตโนฺตฯ **ยถาปริเจฺฉทเนา**ติ ยถาปริจฺฉินฺนกาเลนฯ **ตโต**ติ ผลสมาปตฺติโตฯ **อยน**ฺติ อิทานิ วุจฺจมานาการโรฯ **ทิวาฎฺฐาโนโลกนา**ทิ ปรินิพฺพานสฺส เอกนฺติกภาวทสฺสนํฯ **โอสฺสโฎฺฐ**ติ วิสฺสโฎฺฐ **อายุสงฺขาโร** ‘‘สตฺตาหเมว มยา ชีวิตพฺพ’’นฺติฯ

เชฎฺฐกนิฎฺฐภาติกานนฺติ สเพฺพว สพฺรหฺมจาริโน สนฺธาย วทติฯ

ปฎิปาเทสฺสามีติ มคฺคปฎิปตฺติยา นิโยเชสฺสามิฯ **มณิผลเก**ติ มณิขจิเต ปมุเข อตฺถตผลเกฯ **ตํ ปฐมํ ทสฺสน**นฺติ ยํ เวฬุวเน ปริพฺพาชกรูเปน อาคตสฺส สิทฺธํ ทสฺสนํ, ตํ ปฐมทสฺ

สนํฯ ยํ วา อโนมทสฺสิสฺส ภควโต วจนํ สทฺทหเนฺตน ตทา อภินีหารกาเล ปจฺจกฺขโต วิย ตุมฺหากํ ทสฺสนํ สิทฺธํ, ตํ ปฐมทสฺสนํฯ **ปจฺจาคมนจาริก**นฺติ ปจฺจาคมนตฺถํ จาริกํฯ

สตฺตาหนฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ เถรสฺส ชาโตวรกเคหํ กิร อิตรเคหโต วิเวกฏฺฐํ, วิวฏงฺคณญฺจ, ตสฺมา เทวพฺรหฺมานํ อุปสงฺกมนโยคฺยนฺติ **“ชาโตวรกํ ปฏิชคฺคถา”**ติ วุตฺตํฯ **โส**ติ อุปเรวโตฯ **ตํ ปวตฺติ**นฺติ ตตฺถ วสิตุกามตาย วุตฺตํ ตํฯ

‘‘ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺตี’’ติ (ปารา. ๑๖, ๑๖๕) อิมินา นีหาเรน **เถโร “เก ตุเมฺห”**ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ตุวํ จตูหิ มหาราเชหิ มหนฺตตโร’’ติ ปุโฏฺฐ อตฺตโน มหตฺตํ สตฺถุ อุปริ ปกฺขิปโนฺต **“อารามิกสทิสา เอเต อุปาสิเก อมฺหากํ สตฺถุโน”**ติ อาหฯ สาวกสมฺปตฺติกิตฺตนมฺปิ หิ อตฺถโต สตฺถุ สมฺปตฺติํเยว วิภาเวติฯ

โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐายาติ เถรสฺส เทสนานุภาเวน, อตฺตโน จ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ญาณสฺส ปริปกฺกตฺตา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิตฺวาฯ

อยนฺติ ยถาวุตฺตาฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘เวสาลิํ ปิณฺฑาย ปาวิสี’’ติ เอตสฺมิํ เวสาลีปเวเสฯ **อนุปุพฺพีกถา**ติ อนุปุพฺพทีปนี กถาฯ

๑๖๗. **อุเทนยกฺขสฺส เจติยฏฺฐาเน**ติ อุเทนสฺส นาม ยกฺขสฺส อายตนภาเวน อิฏฺฐกาหิ จิเต มหาชนสฺส จิตฺตีกตฏฺฐาเนฯ **กตวิหาโร**ติ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส กตวิหาโรฯ **วุจฺจตี**ติ ปุริมโวหาเรน ‘‘อุเทนเจติย’’นฺติ วุจฺจติฯ **โคตมกาทีสุปี**ติ ‘‘โคตมกเจติย’’นฺติ เอวํ อาทีสุปิฯ **เอเสว นโย**ติ เจติยฏฺฐาเน กตวิหารภาวํ อติทิสติฯ **วฑฺฒิตา**ติ ภาวนาปาริปูริวเสน ปริพฺรูหิตาฯ **ปุนปฺปุนํ กตา**ติ ภาวนาย พหุลีกรเณน อปราปรํ ปวตฺติตาฯ **ยุตฺตยานํ วิย กตา**ติ ยถา ยุตฺตํ อาชญฺญยานํ เฉเกน สารถินา อธิฏฺฐิตํ ยถารุจิ ปวตฺตติ, เอวํ ยถารุจิปวตฺติรหตํ คมิตาฯ **ปติฏฺฐานเฎฺฐนา**ติ อธิฏฺฐานเฎฺฐนฯ **วตฺถุ วิย กตา**ติ สพฺพโส อุปกฺกิเลสวิโสธเนน อิทฺธิวิสยตาย ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สุวิโสธิตปริสฺสยวตฺถุ วิย กตาฯ **อธิฏฺฐิตา**ติ ปฏิปกฺขทูรีภาวโต สุภาวิตภาเวน ตํตํอธิฏฺฐานโยคฺยตาย ฐปิตา ฯ **สมนฺตโต จิตา**ติ สพฺพภาเคน ภาวนุปจยํ คมิตาฯ เตนาห **“สุวฑฺฒิตา”**ติฯ **สุฏฺฐุ สมารทฺธา**ติ อิทฺธิภาวนาย สิขาปฺปตฺติยา สมฺมเทว สํเสวิตาฯ

อนิยเมนาติ ‘‘ยสฺส กสฺสจี’’ติ อนิยมวจเนนฯ **นิยเมตฺวา**ติ ‘‘ตถาคตสฺสา’’ติ สรูปทสฺสเนน นิยเมตฺวาฯ **อายุปฺปมาณ**นฺติ ปรมายุปฺปมาณํ วทติ, ตเสฺสว คหเณ การณํ **พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๐; ที. นิ. ฏี. ๑.๔๐) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ มหาสิวเตฺถโร ปน ‘‘มหาโพธิสตฺตานํ จริมภเว ปฏิสนฺธิทายิโน กมฺมสฺส อสเงฺขฺยยฺยายุกตาสํวตฺตนสมตฺถตํ หทเย ฐเปตฺวา พุทฺธานํ อายุสงฺขารสฺส ปริสฺสยวิกฺขมฺภนสมตฺถตา ปาฬิยํ อาคตา เอวาติ อิมํ ภทฺทกปฺปเมว ติเฎฺฐยฺยา’’ติ อโวจฯ **“ขณฺฑิจฺจาทีหิ อภิภุยฺยตี”**ติ เอเตน ยถา อิทฺธิพเลน ชราย น ปฏิฆาโต, เอวํ เตน มรณสฺสปิ น ปฏิฆาโตติ อตฺถโต อาปนฺนเมวาติฯ ‘‘กุว สโร ขิโตฺต, กุว จ นิปติโต’’ติ อญฺญถา วุฏฺฐิเตนาปิ เถรวาเทน อฏฺฐกถาวจนเมว สมตฺถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เตนาห **“โส น รุจฺจติ…เป.… นิยมิต”**นฺติฯ

ปริยุฏฺฐิตจิโตฺตติ ยถา กิญฺจิ อตฺถานตฺถํ สลฺลเกฺขตุํ น สกฺกา, เอวํ อภิภูตจิโตฺตฯ โส ปน อภิภโว มหตา อุทโกเฆน อปฺปกสฺส อุทกสฺส อโชฺฌตฺถรณํ วิย อโหสีติ วุตฺตํ **“อโชฺฌตฺถฏจิโตฺต”**ติฯ **อโญฺญปี**ติ เถรโต, อริเยหิ วา อโญฺญปิ โย โกจิ **ปุถุชฺชโนฯ** ปุถุชฺชนคฺคหเณญฺจตฺถ ยถา สเพฺพน สพฺพํ อปฺปหีนวิปลฺลาโส มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิโตฺต กิญฺจิ อตฺถํ

สลฺลเกฺขตุํ น สโกฺกติ, เอวํ เถโร ภควตา กตํ นิมิโตฺตภาสํ สพฺพโส น สลฺลเกฺขสีติ ทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **“มาโร หิ”**ติอาทิฯ **จตฺตาโร วิปลฺลาสา**ติ อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส, จิตฺตวิปลฺลาโส, ทุเกฺข ‘‘สุข’’นฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส, จิตฺตวิปลฺลาโสติ อิเม จตฺตาโร วิปลฺลาสาฯ **เตนา**ติ ยทิปิ อิตเร อฎฺฐ วิปลฺลาสา ปหีนา, ตถาปิ ยถาวุตฺตานํ จตุนฺนํ วิปลฺลาสานํ อปฺปหีนภาเวนฯ **อสฺสา**ติ เถรสฺสฯ **มทฺทตี**ติ ผุสนมเตฺตน มทฺทโนฺต วิย โหติ, อญฺญถา เตน มทฺทิเต สตฺตานํ มรณเมว สิยาฯ **กึ สกฺขิสฺสติ,** น สกฺขิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ กสฺมา น สกฺขิสฺสติ, นนุ เอส อคฺคสาวกสฺส กุจฺฉึ ปวิโฎฺฐติ? สจฺจํ ปวิโฎฺฐ, ตญฺจ โข อตฺตโน อานุภาวทสฺสนตฺถํ, น วิพาธนาธิปฺปาเยนฯ วิพาธนาธิปฺปาเยน ปน อิธ ‘‘กึ สกฺขิสฺสตี’’ติ วุตฺตํ หทยมทฺทนสฺส อธิคตตฺตาฯ **นิมิโตฺตภาส**นฺติ เอตฺถ ‘‘ติฎฺฐตุ ภควา กปฺป’’นฺติ สกลกปฺปํ อวฎฺฐานยาจนาย ‘‘ยสฺส กสฺสจิ อานนฺท จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา’’ติอาทินา อญฺญาปเทเสน อตฺตโน จตุริทฺธิปาทภาวนานุภาเวน กปฺปํ อวฎฺฐานสมตฺถตาวเสน สญฺญุปฺปาทนํ **นิมิตฺตํ,** ตถาปน ปริยายํ มุญฺจิตฺวา อุชุกํเยว อตฺตโน อธิปฺปายวิภาวนํ **โอภาโสฯ ชานโนฺตเยว** วาติ มาเรน ปริยุฎฺฐิตภาวํ ชานโนฺต เอวฯ อตฺตโน อปราธเหตุโต สตฺตานํ โสโก ตนุโก โหติ, น พลวาติ อาห **“โทสาโรปเนน โสกตนุกรณตฺถ”**นฺติฯ กึ ปน เถโร มาเรน ปริยุฎฺฐิตจิตฺตกาเลปวตฺตึ ปจฺฉา ชานาตีติ? น ชานาติ สภาเวน, พุทฺธานุภาเวน ปน อนุชานาติฯ

มารยาจนกถาวณฺณนา

๑๖๘. **อนเตฺถ นิโยเชโนฺต** คุณมารเณน มาเรติ, วิราควิพนฺธเนน วา ชาตินิมิตฺตตายตตฺถ ตตฺถ ชาตํ ชาตํ มาเรโนฺต วิย โหตีติ **“มาเรตีติ มาโร”**ติ วุตฺตํฯ อติวิย ปาปตาย **ปาปิมาฯ** กณฺหเธมฺมหิ สมนฺนาคโต **กโณฺหฯ** วิราคาทิคุณานํ อนฺตกรณโต **อนฺตโกฯ** สตฺตานํ อนตฺถาวหปฎิปตฺตึ น มุจฺจตีติ **นมุจิฯ** อตฺตโน มารปาเสน ปมเตฺต พนฺธติ, ปมตฺตา วา พนฺธู เอตสฺสาติ **ปมตฺตพนฺธุฯ** สตฺตมสตฺตาหโต ปรํ สตฺต อหานิ สนฺธายาห **“อฎฺฐเม สตฺตาเห”**ติ น ปน ปลฺลงฺกสตฺตาหาทิ วิย นิยตกิจฺจสฺส อฎฺฐมสตฺตาหสฺส นาม ลพฺภนโตฯ สตฺตมสตฺตาหสฺส หิ ปรโต อชปาลนิโคฺรธมูเล มหาพฺรหฺมุโน, สกฺกสฺส จ เทวรโญฺญ ปฎิญฺญาตธมฺมเทสนํ ภควนฺตํ ญตฺวา ‘‘อิทานิ สเตฺถ ธมฺมเทสนาย มม วิสยํ อติกฺกมาเปสฺสตี’’ติ สญฺชาตโทมนสฺส หุตฺวา ฐิโต จิเนฺตสิ ‘‘หนฺท ทานาหํ นํ อุปาเยน ปรินิพฺพาเปสฺสามิ, เอวมสฺส มโนรโถ อญฺญถตฺตํ คมิสฺสติ, มม จ มโนรโถ อิชฺฌิสฺสตี’’ติ ฯ เอวํ ปน จิเนฺตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอกํ อนฺตํ ฐิโต ‘‘ปรินิพฺพาตุ ทานิ ภเนฺต ภควา’’ติอาทินา ปรินิพฺพานํ ยาจิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“อฎฺฐเม สตฺตาเห”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อชฺชา**ติ อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนทิวสํ สนฺธายาหฯ ภควา จสฺส อภิสนฺธึ ชานโนฺตปิ ตํ อนาวิกตฺวา ปรินิพฺพานสฺส อกาลภาวเมว ปกาเสโนฺต ยาจนํ ปฎิกฺขิปิฯ เตนาห **“น ตาวาห”**นฺติอาทิฯ

มคฺควเสน วิยตฺตาติ สจฺจสมฺปฎิเวธเวยฺยตฺติเยน พฺยตฺตาฯ **ตเถว วินีตา**ติ มคฺควเสน กิเลสานํ สมุเจฺฉทวินยเนน วินีตาฯ **ตถา วิสารทา**ติ อริยมคฺคาธิคเมเนว สตฺถุสาสเน เวสารชฺชปฺปตฺติยา วิสารทา , สารชฺชกรานํ ทิฎฺฐิวิจิกิจฺฉาทิปาปธมฺมานํ วิคเมน วิสารทภาวํ ปตฺตาติ อโตฺถฯ ยสฺส สุตสฺส วเสน วฎฺฎทุกฺขโต นิสฺสรณํ สมฺภวติ, ตํ อิธ อุกฺกฎฺฐนิเทฺทเสน ‘‘สุต’’นฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“เตปิฎกวเสนา”**ติฯ ติณฺณํ ปิฎกานํ สมูโห **เตปิฎกํ,** ตีณิ วา ปิฎกานิ ติปิฎกํ, ติปิฎกเมว **เตปิฎกํ,** ตสฺส วเสนฯ **ตเมวา**ติ ยํ ตํ เตปิฎกํ โสตพฺพภาเวน ‘‘สุต’’นฺติ วุตฺตํ, ตเมวฯ **ธมฺม**นฺติ ปริยตฺติธมฺมํฯ **ธาเรนฺตี**ติ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสํ วิย อวินสฺสนฺตํ กตฺวา สุปฺปคุณสุปฺปวตฺติภาเวน ธาเรนฺติ หทเย ฐเปนฺติฯ อิติ ปริยตฺติธมฺมวเสน พหุสฺสุตธมฺมธรภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปฎิเวธธมฺมวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อริยธมฺมสฺสาติ มคฺคผลธมฺมสฺส, นววิธสฺสาปิ วา โลกุตฺตรธมฺมสฺสฯ **อนุธมฺมภูต**นฺติ อธิคมาย อนุรูปธมฺมภูตํฯ **อนุจฺฉวิกปฏิปท**นฺติ จ ตเมว วิปสฺสนาธมฺมมาห, ฉพฺพิธา วิสุทฺธิโย วาฯ **อนุธมฺม**นฺติ ตสฺสา ยถาวุตฺตปฏิปทาย อนุรูปํ อภิสเลฺลขิตํ อปฺปิจฺฉตาทิธมฺมํฯ **จรณสีลา**ติ สมาทาย ปวตฺตนสีลาฯ อนุ มคฺคผลธโมฺม เอติสฺสาติ วา **อนุธมฺมา,** วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา, ตสฺสา จรณสีลาฯ **อตฺตโน อาจริยวาท**นฺติ อตฺตโน อาจริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วาทํฯ สเทวกสฺส โลกสฺส อาจารสิกฺขาปเนน อาจริโย, ภควาฯ ตสฺส วาโท, จตุสจฺจเทสนาฯ

อาจิกฺขิสฺสนฺตีติ อาทิโต กเถสฺสนฺติ, อตฺตนา อุคฺคหิตนิยาเมน ปเร อุคฺคณฺหาเปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **เทเสสฺสนฺตี**ติ วาเจสฺสนฺติ, ปาฬึ สมฺมา ปโพเธสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปญฺญาเปสฺสนฺตี**ติ ปชานาเปสฺสนฺติ, สงฺกาเปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปฏฺฐเปสฺสนฺตี**ติ ปกาเรหิ ฐเปสฺสนฺติ, ปกาเสสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **วิวริสฺสนฺตี**ติ วิวฏํ กริสฺสนฺติฯ **วิภชิสฺสนฺตี**ติ วิภตฺตํ กริสฺสนฺติฯ **อุตฺตานีกริสฺสนฺตี**ติ อนุตฺตานํ คมฺภีรํ อุตฺตานํ ปากฏํ กริสฺสนฺติฯ **สห ธเมฺมนา**ติ เอตฺถ **ธมฺม**-สโทฺท การณปริยาโย ''เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา''ติอาทีสุ (วิภ. ๒๗๐) วิยาติ อาห **''สเหตุเกน สการเณน วจเนนา''**ติฯ **สปฺปาฏิหาริย**นฺติ สนิสฺสรณํ , ยถา ปรวาทํ ภญฺชิตฺวา สกวาโท ปติฏฺฐหติ, เอวํ เหตุทาหรเณหิ ยถาธิคตมตฺถํ สมฺปาเทตฺวา ธมฺมํ กเถสฺสนฺติฯ เตนาห **''นิยฺยานิกํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสนฺตี''**ติ, นววิธํ โลกุตฺตรธมฺมํ ปโพเธสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ''ปญฺญาเปสฺสนฺตี''ติอาทีหิ ฉหิ ปเทหิ ฉ อตฺถปทานิ ทสฺสิตานิ, อาทิโต ปน ทฺวีหิ ปเทหิ ฉ พฺยญฺชนปทานิฯ เอตฺตาวตา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สํวณฺณนานเยน สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตํ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ **เนตฺติยํ** ''ทฺวาทสปทานิ สุตฺตํ, ตํ สพฺพํ พฺยญฺชนญฺจ อโตฺถ จา''ติ (เนตฺติ. สงฺขาเร)ฯ

สิกฺขตฺตยสงฺคหิตนฺติ อธิสีลสิกฺขาทิสิกฺขตฺตยสงฺคหณํฯ **สกลํ สาสนพฺรหฺมจริย**นฺติ อนวเสสํ สตฺถุสาสนภูตํ เสฏฺฐจริยํฯ **สมิทฺธ**นฺติ สมฺมเทว วฑฺฒิตํฯ **ฌานสฺสาทวเสนา**ติ เตหิ เตหิ ภิกฺขูหิ สมธิคตฌานสุขวเสนฯ **วุทฺธิปฺปตฺต**นฺติ อุฬารปณีตภาวคมเนน สพฺพโส ปริวุทฺธึ อุปคตํฯ **สพฺพปาลิผุลฺลํ วิย อภิญฺญาสมฺปตฺติวเสน** อภิญฺญาสมฺปทาหิ สาสนาภิวุทฺธิยา มตฺถกปฺปตฺติโตฯ **ปติฏฺฐิตวเสนา**ติ ปติฏฺฐานวเสน, ปติฏฺฐปฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ ปฏิเวธวเสน พหุโน ชนสฺส หิตนฺติ **พาหุชญฺญํ**ฯ เตนาห **''พหุชนาภิสมยวเสนา''**ติฯ ปุถุ ปุถุลํ ภูตํ ชาตํ, ปุถุ วา ปุถุตฺตํ ภูตํ ปตฺตนฺติ **ปุถุภูตํ**ฯ เตนาห **''สพฺพาการ...เป.... ปตฺต''**นฺติฯ **สุฏฺฐุ ปกาสิต**นฺติ สุฏฺฐุ สมฺมเทว อาทิกลฺยาณาทิภาเวน ปเวทิตํฯ

อายุสงฺขารโอสฺสชฺชนวณฺณนา

๑๖๙. **สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา**ติ อยํ กายาทิวิภาโค อตฺตภาวสญฺญิโต ทุกฺขภาโร มยา เอตฺตกํ กาลํ วหิโต, อิทานิ ปน น วหิตโพฺพ, เอตสฺส อวหนตฺถํ จิรตรํ กาลํ อริยมคฺคสมฺภาโร สมฺภโต, สฺวายํ อริยมโคฺค ปฏิวิโทฺธ, ยโต อิเม กายาทโย อสุภาทิโต สมฺมเทว ปริญฺญาตา, จตุพฺพิธมฺปิ สมฺมาสตึ ยถาตถํ วิสเย สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตํ กตฺวาฯ **ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ ยสฺมา อิมสฺส อตฺตภาวสญฺญิตสฺส ทุกฺขภารสฺส วหเน ปโยชนภูตํ อตฺตหิตํ ตาว มหาโพธิมูเล เอว ปริสมาปิตํ, ปรหิตํ ปน พุทฺธเวเนยฺยวินยนํ ปริสมาปิตพฺพํ, ตํ อิทานิ มาสตฺตเยเนว ปริสมาปนํ ปาปุณิสฺสติ, ตสฺมา อภาสิ ''วิสาขปุณฺณมายํ ปรินิพฺพายิสฺสามี''ติ, เอวํ พุทฺธญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา สพฺพภาเคน นิจฺฉยํ กตฺวาฯ **อายุสงฺขารํ วิสฺสชฺชี**ติ อายุโน ชีวิตสฺส อภิสงฺขารกํ ผลสมาปตฺติธมฺมํ ''น สมาปชฺชิสฺสามี''ติ วิสฺสชฺชิ ตํวิสฺสชฺชเนเนว เตน อภิสงฺขริยมานํ ชีวิตสงฺขารํ ''นปฺปวเตฺตสฺสามี''ติ วิสฺสชฺชิฯ เตนาห **''ตตฺถา''**ติอาทิฯ ฐานมหนฺตตายปิ ปวตฺติอา

การมหนฺตตายปิ **มหโนฺต ปถวีกโมฺปฯ** ตตฺถ ฐานมหนฺตตาย ภูมิจาลสฺส มหตฺตํ ทเสฺสตุํ **“ตทา กิร…เป…. กมฺปิตฺถา”**ติ วุตฺตํฯ สา ปน ชาติเกฺขตฺตภูตา ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอว, น ยา กาจิ, ยา มหาภินีหารมหาชาติอาทีสุปิ กมฺปิตฺถฯ ตทาปิ ตตฺติกาย เอว กมฺปเน กึ การณํ ? ชาติเกฺขตฺตภาเวน ตเสฺสว อาทิโต ปริคฺคหสฺส กตตฺตาฯ ปริคฺคหกรณํ จสฺส ธมฺมตาวเสน เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ ปุริมพุทฺธานมฺปิ ตาวตกเมว ชาติเกฺขตฺตํ อโหสิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ทสสหสฺสี โลกธาตู, นิสฺสทฺทา โหนฺติ นิรากุลา…เป…. มหาสมุโทฺท อาภุชติ, ทสสหสฺสี ปกมฺปตี’’ติ จ อาทิ (พุ. วํ. ๘๔-๙๑)ฯ อุทกปริยนฺตํ กตฺวา ฉปฺปการปเวธเนน อวีตราเค ภึเสตีติ ภึสโน, โส เอว **ภิํสนโก**ติ อาห **“ภยชนโก”**ติฯ **เทวเภริโย**ติ เทวทุนฺทุภิสทฺทสฺส ปริยายวจนมตฺตํฯ น เจตฺถ กาจิ เภรี ‘‘เทวทุนฺทุภี’’ติ อธิเปฺปตา, อถ โข อุปฺปาตภาเวน ลพฺภมาโน อากาสคโต นิโคฺฆสสโทฺทฯ เตนาห **“เทโว”**ติอาทิฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ ตสฺส หิ อจฺฉภาเวน อากาสสฺส วสฺสาภาเวน สุกฺขคชฺชิตสญฺญิเต สเทฺท นิจฺฉรเนฺต เทวทุนฺทุภิสมญฺญาฯ เตนาห **“เทโว สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชี”**ติฯ

ปีติเวควิสฺสฎฺฐนฺติ ‘‘เอวํ จิรตรํ กาลํ วหิโต อยํ อตฺตภาวสญฺญิโต ทุกฺขภาโร, อิทานิ น จิรเสฺสว นิกฺขิปิสฺสตี’’ติ สญฺชาตโสมนโสฺส ภควา สภาเวเนว ปีติเวควิสฺสฎฺฐํ **อุทานํ อุทาเนสิฯ** เอวํ ปน อุทาเนเนฺตน อยมฺปิ อโตฺถ สาธิโต โหตีติ ทสฺสนตฺถํ อฎฺฐกถายํ **“กสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตุลียตีติ **ตุลนฺ**ติ **ตุล**-สโทฺท กมฺมสาธโนติ ทเสฺสตุํ **“ตุลิต”**นฺติ วุตฺตํฯ อปฺปานุภาวตาย **ปริจฺฉินฺนํฯ** ตถา หิ ตํ ปริโต ขณฺฑิตภาเวน ‘‘ปริตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ ปฎิปกฺขวิกฺขมฺภนโต ทีฆสนฺตานตาย, วิปุลผลตาย จ **น ตุลํ** น ปริจฺฉินฺนํฯ เยหิ การเณหิ ปุเพฺพ อวิเสสโต มหคฺคตํ ‘‘อตุล’’นฺติ วุตฺตํ, ตานิ การณานิ รูปาวจรโต อารุปฺปสฺส สาติสยานิ วิชฺชนฺตีติ **“อรูปาวจรํ อตุล”**นฺติ วุตฺตํ, อิตรญฺจ **“ตุล”**นฺติ, **อปฺปวิปากํ** ตีสุปิ กเมฺมสุ ยํ ตนุวิปากํ หีนํ, ตํ **ตุลํฯ พหุวิปากนฺ**ติ ยํ มหาวิปากํ ปณีตํ, ตํ **อตุลํฯ** ยํ ปเนตฺถ มชฺฌิมํ, ตํ หีนํ, อุกฺกฎฺฐนฺติ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ทฺวีสุ ภาเคสุ ปกฺขิปิตพฺพํฯ **หีนตฺติกวณฺณนายํ** วุตฺตนเยเนว อปฺปพหุวิปากตํ นิทฺธาเรตฺวา ตสฺส วเสน ตุลาตุลภาโว เวทิตโพฺพฯ สมฺภวติ เอตสฺมาติ **สมฺภโว**ติ อาห **“สมฺภวสฺส เหตุภูต”**นฺติฯ **นิยกชฺฌตฺตรโต**ติ สสนฺตานธเมฺมสุ วิปสฺสนาวเสน, โคจราเสวนาย จ นิรโตฯ สวิปากํ สมานํ ปวตฺติวิปากมตฺตทายิกมฺมํ สวิปากเฎฺฐน **สมฺภวํฯ** น จ ตํ กามาทิภวาภิสงฺขารกนฺติ ตโต วิเสสนตฺถํ ‘‘สมฺภว’’นฺติ วตฺวา **“ภวสงฺขาร”**นฺติ วุตฺตํฯ **โอสฺสชฺชี**ติ อริยมเคฺคน อวสฺสชฺชิ ฯ **กวจํ วิย** อตฺตภาวํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ อตฺตนิ สมฺภูตตฺตา **อตฺตสมฺภวํ กิเลสญฺจ อภินฺที**ติ กิเลสเภทสหภาวิกโมฺมสฺสชฺชนํ ทเสฺสโนฺต ตทุภยสฺส การณํ อโวจ **“อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต”**ติฯ

ตีเรโนฺตติ ‘‘อุปฺปาโท ภยํ, อนุปฺปาโท เขม’’นฺติอาทินา วีมํสโนฺตฯ ‘‘ตุเลโนฺต ตีเรโนฺต’’ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ปญฺจกฺขนฺธา”**ติ อาทึ วตฺวา ภวสงฺขารสฺส อวสฺสชฺชนาการํ สรูปโต ทเสฺสสิฯ **“เอว”**นฺติอาทินา ปน **อุทานวณฺณนายํ** อาทิโต วุตฺตมตฺถํ นิคมนวเสน ทเสฺสสิฯ

มหาภูมิจาลวณฺณนา

๑๗๑. ยนฺติ กรเณ วา อธิกรเณ วา ปจฺจตฺตวจนนฺติ อธิปฺปาเยน อาห **“เยน สมเยน, ยสฺมิํ วา สมเย”**ติฯ **อุเกฺขปกวาตา**ติ อุทกสนฺธารกวาตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ฐิตฎฺฐานโต เขปกวาตาฯ **“สฎฺฐิ…เป…. พหล”**นฺติ อิทํ ตสฺส วาตสฺส อุเพฺพธปฺปมาณเมว คเหตฺวา วุตฺตํ, อา

ยามวิตฺถารโต ปน ทสสหสฺสจกฺกวาฬปฺปมาณมฺปิ อุทกสนฺธารกวาตํ อุปจฺฉินฺทติเยวฯ **อากาเส**ติ ปุพฺเพ วาเตน ปติฏฺฐิโตกาเสฯ **ปุน วาโต**ติ อุเกฺขปกวาเต ตถากตฺวา วิคเต อุทกสนฺธารกวาโต ปุน **อาพนฺธิตฺวา คณฺหาติ** ยถา ตํ อุทกํ น ภสฺสติ, เอวํ อุตฺถมฺภนฺตํ อาพนฺธนวิตานวเสน พนฺธิตฺวา คณฺหาติฯ **ตโต อุทกํ อุคฺคจฺฉตี**ติ ตโต อาพนฺธิตฺวา คหณโต เตน วาเตน อุตฺถมฺภิตํ อุทกํ อุคฺคจฺฉติ อุปริ คจฺฉติฯ **โหติเยวา**ติ อนฺตรนฺตรา โหติเยวฯ **พหลภาเวนา**ติ มหาปถวิยา มหนฺตภาเวนฯ สกลา หิ มหาปถวี ตทา โอคฺคจฺฉติ, อุคฺคจฺฉติ จ, ตสฺมา กมฺปนํ **น ปญฺญายติ**ฯ

อิชฺฌนสฺสาติ อิจฺฉิตตฺถสิชฺฌนสฺสฯ **อนุภวิตพฺพสฺส**อิสฺสริยสมฺปตฺติอาทิกสฺสฯ **ปริตฺตา**ติ ปฏิลทฺธมตฺตา นาติสุภาวิตาฯ ตถา จ ภาวนา พลวตี น โหตีติ อาห **“ทุพฺพลา”**ติฯ สญฺญาสีเสน หิ ภาวนา วุตฺตาฯ **อปฺปมาณา**ติ ปคุณา สุภาวิตาฯ สา หิ ถิรา ทฬฺหตรา โหตีติ อาห **“พลวา”**ติฯ ‘‘ปริตฺตา ปถวีสญฺญา, อปฺปมาณา อาโปสญฺญา’’ติ เทสนามตฺตเมว, อาโปสญฺญาย ปน สุภาวิตาย ปถวีกมฺปิ สุเขเนว อิชฺฌตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตพฺโพฯ **สํเวเชนฺต** ทิพฺพสมฺปตฺติยา ปมตฺตํ สกฺกํ เทวราชานํฯ **วีมํสนฺโต วา** ตาวเทว สมธิคตํ อตฺตโน อิทฺธิพลํฯ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส ปาสาทกมฺปนํ ปากฏนฺติ ตํ อนามสิตฺวา สงฺฆรกฺขิตสามเณรสฺส ปาสาทกมฺปนํ ทเสฺสตุํ **“โส กิรายสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปูติมิโสฺส คนฺโธ เอตสฺสาติ **ปูติคนฺโธ,** เตน **ปูติคเนฺธเนว** อธิคตมาตุกุจฺฉิสมฺภวํ วิย คเนฺธเนว **สีเสน,** อติวิย ทารโกเอวาติ อโตฺถฯ

อาจริยนฺติ อาจริยูปเทสํฯ อิทฺธาภิสงฺขาโร นาม อิทฺธิวิธปฺปฏิปกฺขาทีภาเวน อิจฺฉิตโพฺพ, โส จ อุปาเย โกสลฺลสฺส อตฺตนา น สมฺมา อุคฺคหิตตฺตา น ตาว สิกฺขิโตติ อาห **“อสิกฺขิตฺวาว ยุทฺธํ ปวิโฏฺฐสี”**ติฯ **“ปิลวนฺต”**นฺติ อิมินา สกลเมว ปาสาทวตฺถุํ อุทกํ กตฺวา อธิฏฺฐาตพฺพปาสาโทว ตตฺถ ปิลวตีติ ทเสฺสติฯ อธิฏฺฐานกฺกมํ ปน อุปมาย ทเสฺสโนฺต **“ตาต... เป.... ชานาหี”**ติ อาหฯ ตตฺถ **กปลฺลกปูว**นฺติ อาสิตฺตกปูวํ, ตํ **ปจนฺตา** กปาเล ปฐมํ กิญฺจิ ปิฏฺฐํ ฐเปตฺวา อนุกฺกเมน วเฑฺฒตฺวา อนฺตเนฺตน **ปริจฺฉินฺทนฺติ** ปูวํ สมนฺตโต ปริจฺฉินฺนํ กตฺวา ฐเปนฺติ, เอวํ ‘‘อาโปกสิณวเสน ‘ปาสาเทน ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ อุทกํ โหตู’ติ อธิฏฺฐหโนฺต สมนฺตโต ปาสาทสฺส ยาว ปริยนฺตา ยถา อุทกํ โหติ, ตถา อธิฏฺฐาตพฺพ’’นฺติ อุปมาย อุปทิสติฯ

มหาปทาเน วุตฺตเมวาติ ‘‘ธมฺมตา เอสา, ภิกฺขเว, ยทา โพธิสโตฺต ตุสิตา กายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๘) วตฺวา ‘‘อยญฺจ ทสสหสฺสี โลกธาตุ สงฺกมฺปติ สมฺปกมฺปติ สมฺปเวธตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๘), ตถา ‘‘ธมฺมตา เอสา, ภิกฺขเว, ยทา โพธิสโตฺต มาตุกุจฺฉิมฺหา นิกฺขมตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๐) วตฺวา ‘‘อยญฺจ ทสสหสฺสี โลกธาตุ สงฺกมฺปติ สมฺปกมฺปติ สมฺปเวธตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๒) จ มหาโพธิสตฺตสฺส คโพฺภกฺกนฺติยํ, อภิชาติยญฺจ ธมฺมตาวเสน **มหาปทาเน**ปถวีกมฺปสฺส วุตฺตตฺตา อิตเรสุปิ จตูสุ ฐาเนสุ ปถวีกมฺปิ ธมฺมตาวเสเนวาติ **มหาปทาเน**อตฺถโต วุตฺตํ เอวาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ เนสํ ปถวีกมฺปนํ การณโต, ปวตฺติอาการโต จ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“อิติ อิเมสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ธาตุโกเปนา**ติ อุเกฺขปกธาตุสงฺขาตาย วาโยธาตุยา ปโกเปนฯ **อิทฺธานุภาเวนา**ติ ญาณิทฺธิยา วา กมฺมวิปากชิทฺธิยา วา ปภาเวน, เตเชนาติ อโตฺถฯ **ปุญฺญเตเชนา**ติ ปุญฺญานุภาเวน, มหาโพธิสตฺตสฺส ปุญฺญพเลนาติ อโตฺถฯ **ญาณเตเชนา**ติ ปฏิเวธญาณานุภาเวนฯ **สาธุการทานวเสนา**ติ ยถา อนญฺญสาธารเณน ปฏิเวธญาณานุภาเวน อภิหตา มหา

ปถวี อภิสโมฺพธิยํ อกมฺปิตฺถ, เอวํ อนญฺญสาธารเณน เทสนาญาณานุภาเวน อภิหตา มหาปถวี อกมฺปิตฺถ, ตํ ปนสฺสา สาธุการทานํ วิย โหตีติ ‘‘สาธุการทานวเสนา’’ติ วุตฺตํฯ

เยน ปน ภควา อสีติอนุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณ- (ที. นิ. ๒.๓๓; ๓.๑๙๘; ม. นิ. ๒.๓๘๕) วิจิตฺรรูปกาโย สพฺพาการปริสุทฺธสีลกฺขนฺธาทิคุณรตนสมิทฺธิธมฺมกาโย ปุญฺญมหตฺตถามมหตฺตยสมหาอิทฺธิมหตฺตปญฺญามหตฺตานํ ปรมุกฺกํสคโต อสโม อสมสโม อปฺปฏิปุคฺคโล อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อตฺตโน อตฺตภาวสญฺญิตํ ขนฺธปญฺจกํ กปฺปํ วา กปฺปาวเสสํ วา ฐเปตุํ สมตฺโถปิ สงฺขตธมฺมํ ปฏิชิคุจฺฉนาการปฺปวตฺเตน ญาณวิเสเสน ติณายปิ อมญฺญมาโน อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนวิธินา นิรเปกฺโข โอสฺสชฺชิฯ ตทนุภาวาภิหตา มหาปถวี อายุสงฺขาโรสฺสชฺชเน อกมฺปิตฺถ, ตํ ปนสฺสา การุญฺญสภาวสณฺฐิตา วิย โหตีติ วุตฺตํ **‘‘การุญฺญสภาเวนา’’**ติ ฯ ยสฺมา ภควา ปรินิพฺพานสมเย จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขยา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิ อนุตฺตรนุตฺตรา ผลสมาปตฺติสมาปชฺชเนน, ตสฺส ปุพฺพภาเค สาติสยํ ติกฺขํ สูรํ วิปสฺสนาญาณญฺจ ปวเตฺตสิ, ‘‘ยทตฺถญฺจ มยา เอวํ สุจิรกาลํ อนญฺญสาธารโณ ปรมุกฺกํสคโต ญาณสมฺภาโร สมฺภโต, อนุตฺตโร จ วิโมกฺโข สมธิคโต, ตสฺส วต เม สิขาปฺปตฺตผลภูตา อจฺจนฺตนิฏฺฐา อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ อชฺช สมิชฺฌตี’’ติ ภิโยฺย อติวิย โสมนสฺสปฺปตฺตสฺส ภควโต ปีติวิปฺผาราทิคุณวิปุลตรานุภาโว ปเรหิ อสาธารณญาณาติสโย อุทปาทิ, ยสฺส สมาปตฺติพลสมุปพฺรูหิตสฺส ญาณาติสยสฺส อานุภาวํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ ‘‘เทฺวเม ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมสมวิปากา’’ติอาทิ (อุทา. ๗๕), ตสฺมา ตสฺส อานุภาเวน สมภิหตา มหาปถวี อกมฺปิตฺถฯ ตํ ปนสฺสา ตสฺสํ เวลายํ อาโรทนาการปฺปตฺติ วิย โหตีติ **‘‘อฏฺฐโม อาโรทเนนา’’**ติ วุตฺตํฯ

อิทานิ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมเนฺต’’**ติอาทิมาหฯ **อยํ ปน โตฺถ**ติ ‘‘สาธุการทานวเสนา’’ติอาทินา วุโตฺต อโตฺถฯ **ปถวีเทวตาย วเสนา**ติ เอตฺถ สมฺทฺทเทวตา วิย มหาปถวิยา อธิเทวตา กิร นาม อตฺถิฯ ตาทิเส การเณ สติ ตสฺสา จิตฺตวเสน อยํ มหาปถวี สงฺกมฺปติ สมฺปกมฺปติ สมฺปเวธติ, ยถา วาตวลาหกเทวตานํ จิตฺตวเสน วาตา วายนฺติ, สีตุณฺหอพฺภวสฺสวลาหกเทวตานํ จิตฺตวเสน สีตาทโย ภวนฺติฯ ตถา หิ วิสาขปุณฺณมายํ อภิสโมฺพธิอตฺถํ โพธิรุกฺขมูเล นิสินฺนสฺส โลกนาถสฺส อนฺตรายกรณตฺถํ อุปฏฺฐิตํ มารพลํ วิธมิตุํ –

> ‘‘อเจตนายํ ปถวี, อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ;
> สาปิ ทานพลา มยฺหํ, สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถา’’ติฯ (จริยา. ๑.๑๒๔) –

วจนสมนนฺตรํ มหาปถวี ภิชฺชิตฺวา สปริสํ มารํ ปริวเตฺตสิฯ **เอต**นฺติ สาธุการทานาทิฯ ยทิปิ นตฺถิ อเจตนตฺตา, ธมฺมตาวเสน ปน วุตฺตนเยน สิยาติ สกฺกา วตฺตุํฯ ธมฺมตา ปน อตฺถโต ธมฺมสภาโว, โส ปุญฺญธมฺมสฺส วา ญาณธมฺมสฺส วา อานุภาวสภาโวติฯ ตยิทํ สพฺพํ วิจาริตเมว, เอวญฺจ กตฺวา –

> ‘‘อิเม ธเมฺม สมฺมสโต, สภาวสรสลกฺขเณ;
> ธมฺมเตเชน วสุธา, ทสสหสฺสี ปกมฺปถา’’ติฯ (พุ. วํ. ๑.๑๖๖);

อาทิ วจนญฺจ สมตฺถิตํ โหติฯ

นิทฺทิฏฺฐนิทสฺสนนฺติ นิทฺทิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส นิยฺยาตนํ, นิคมนนฺติ อโตฺถฯ **เอตฺตาวตา**ติ ปถวีกมฺปาทิอุปฺปาทชนเนน เจว ปถวีกมฺปสฺส ภควโต เหตุนิทสฺสเนน จฯ **“อชฺช ธา อชฺช ภควตา อายุสงฺขาโร โอสฺสโฏฺฐ”ติ สลฺลเกฺขสิ** ปาริเสสญาเยนฯ เอวญฺหิ ตทา เถโร ตมตฺถํ วีมํเสยฺย นายํ ภูมิกโมฺป ธาตุปฺปโกปเหตุโก ตสฺส อปฺปญฺญายมานรูปตฺตา, พาหิรโกปิ อิสิ เอวํ มหานุภาโว พุทฺธกาเล นตฺถิ, สาสนิโกปิ สตฺถุ อนาโรเจตฺวา เอวํ กโรโนฺต นาม นตฺถิ, เสสานํ ปญฺจนฺนํ อิทานิ อสมฺภโว, เอวํ ภูมิกโมฺป จายํ มหาภึสนโก สโลมหํโส อโหสิ, ตสฺมา ปาริเสสโต อาห ‘‘อชฺช ภควตา อายุสงฺขาโร โอสฺสโฏฺฐติ สลฺลเกฺขสี’’ติฯ

อฏฺฐปริสวณฺณนา

๑๗๒. **โอกาสํ อทตฺวา**ติ ‘‘ติฏฺฐตุ ภเนฺต ภควา กปฺป’’นฺติอาทิ (ที. นิ. ๒.๑๗๘) นยปฺปวตฺตาย เถรสฺส อายาจนาย อวสรํ อทตฺวาฯ **อญฺญานิปิ อฏฺฐกานิ สมฺปิเณฺฑโนฺต** เหตุอฏฺฐกโต อญฺญานิ ปริสาภิภายตนวิโมกฺขวเสน ตีณิ อฏฺฐกานิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสโนฺต **“อฏฺฐ โข อิมา”ติอาทิมาหฯ** ‘‘อายสฺมโต อานนฺทสฺส โสกุปฺปตฺติํ ปริหรโนฺต วิเกฺขปํ กโรโนฺต’’ติ เกจิ สหสา ภณิเต พลวโสโก อุปฺปเชฺชยฺยาติฯ

สมาคนฺตพฺพโต, สมาคจฺฉนฺตีติ วา **สมาคโม,** ปริสาฯ พิมฺพิสารปมุโข สมาคโม **พิมฺพิสารสมาคโมฯ** เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ พิมฺพิสาร…เป.… สมาคมาทิสทิสํ ขตฺติยปริสนฺติ โยชนาฯ **อเนฺญสุ จกฺกวาเฬสุปิ ลพฺภเตเยว** สตฺถุ ขตฺติยปริสาทิอุปสงฺกมนํฯ อาทิโต เตหิ สทฺธิํ สตฺถุ ภาสนํ **อาลาโปฯ** กถนปฏิกถนํ **สลฺลาโปฯ** ธมฺมุปสญฺหิตา ปุจฺฉา ปฏิปุจฺฉา **ธมฺมสากจฺฉาฯ สณฺฐานํ ปฏิจฺจ กถนํ** สณฺฐานปริยายตฺตา วณฺณ-สทฺทสฺส ‘‘มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) วิยฯ **“เตส”**นฺติ ปทํ อุภยปทาเปกฺขํ ‘‘เตสมฺปิ ลกฺขณสณฺฐานํ วิย สตฺถุ สรีรสณฺฐานํ, เตสํ เกวลํ ปญฺญายติ เอวา’’ติฯ นาปิ อามุกฺกมณิกุณฺฑโล ภควา โหตีติ โยชนาฯ **ฉินฺนสฺสรา**ติ ทฺวิธาภูตสฺสราฯ **คคฺครสฺสรา**ติ ชชฺชริตสฺสราฯ **ภาสนฺตร**นฺติ เตสํ สตฺตานํ ภาสโต อญฺญํ ภาสํฯ **วีมํสา**ติ จินฺตนาฯ ‘‘กิมตฺถํ…เป.… เทเสตี’’ติ อิทํ นนุ อตฺตานํ ชานาเปตฺวา ธเมฺม กถิเต เตสํ สาติสโย ปสาโท โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน วุตฺตํ? เยสํ อตฺตานํ อชานาเปตฺวาว ธเมฺม กถิเต ปสาโท โหติ, น ชานาเปตฺวา, ตาทิเส สนฺธาย สตฺถา ตถา กโรติฯ ตตฺถ ปโยชนมาห **“วาสนตฺถายา”**ติฯ **เอวํ สุโตปี**ติ เอวํ อวิญฺญาตเทสโก อวิญฺญาตาคมโนปิ สุโต **ธโมฺม** อตฺตโน ธมฺมสุธมฺมตาเยว **อนาคเต ปจฺจโย โหติ** สุณนฺตสฺสฯ

“อานนฺทา”ติอาทิโก สงฺคีติอนารุโฬฺห ปาฬิธโมฺม เอว ตถา ทสฺสิโตฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุฯ

อฏฺฐอภิภายตนวณฺณนา

๑๗๓. อภิภวตีติ **อภิภุ,** ปริกมฺมํ, ญาณํ วาฯ อภิภุ อายตนํ เอตสฺสาติ **อภิภายตนํ,** ฌานํฯ อภิภวิตพฺพํ วา อารมฺมณสงฺขาตํ อายตนํ เอตสฺสาติ **อภิภายตนํฯ** อารมฺมณาภิภวนโต อภิภุ จ ตํ อายตนญฺจ โยคิโน สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานภาวโต, มนายตนธมฺมายตนภาวโต วาติปิ สสมฺปยุตฺตํ ฌานํ **อภิภายตนํฯ** เตนาห **“อภิภวนการณานี”**ติอาทิฯ **ตานิ หี**ติ อภิภายตนสญฺญิตานิ ฌานานิฯ **“ปุคฺคลสฺส ญาณุตฺตริยตายา”**ติ อิทํ อุภยตฺถาปิ โยเชตพฺพํฯ กถํ? ปฏิปกฺขภาเวน ปจฺจนีกธเมฺม อภิภวนฺติ ปุคฺคลสฺส ญาณุตฺตริยตาย อารมฺมณานิ อภิภวนฺติฯ ญาณพเลเนว หิ อารมฺมณาภิภวนํ วิย ปฏิปกฺขาภิภโว ปีติฯ

ปริกมฺมวเสน อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี, น อปฺปนาวเสนฯ น หิ ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณา อปฺปนา อชฺฌตฺตวิสยา สมฺภวติ, ตํ ปน อชฺฌตฺตปริกมฺมวเสน ลทฺธํ กสิณนิมิตฺตํ **อวิสุทฺธเมว โหติ,** น พหิทฺธาปริกมฺมวเสน ลทฺธํ วิย วิสุทฺธํฯ

ปริตฺตานีติ ยถาลทฺธานิ สุปฺปสราวมตฺตานิฯ เตนาห **"อวฑฺฒิตานี"**ติฯ **ปริตฺตวเสนเวา**ติ วณฺณวเสน อาโภเค วิชฺชมาเนปิ ปริตฺตวเสเนว **อิทํ อภิภายตนํ วุตฺตํฯ** ปริตฺตตา เหตฺถ อภิภวนสฺส การณํฯ วณฺณาโภเค สติปิ อสติปิ อภิภายตนภาวนา นาม ติกฺขปญฺญเสฺสว สมฺภวติ, น อิตรสฺสาติ อาห **"ญาณุตฺตริโก ปุคฺคโล"**ติฯ **อภิภวิตฺวา สมาปชฺชตี**ติ เอตฺถ อภิภวนํ, สมาปชฺชนญฺจ อุปจารชฺฌานาธิคมสมนนฺตรเมว อปฺปนาฌานุปฺปาทนนฺติ อาห **"สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตี"**ติฯ **สห นิมิตฺตุปฺปาเทนา**ติ จ อปฺปนาปริวาสาภาวสฺส ลกฺขณํ วจนเมตํฯ โย ''ขิปฺปาภิญฺโญ''ติ วุจฺจติ, ตโตปิ ญาณุตฺตรเสฺสว อภิภายตนภาวนาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ นิมิตฺเตฯ **อปฺปนํ ปาเปตี**ติ ภาวนํ อปฺปนํ เนติฯ

เอตฺถ จ เกจิ ''อุปฺปนฺนํ อุปจารชฺฌาเน ตํ อารพฺภ เย เหฏฺฐิมเนฺตน เทฺว ตโย ชวนวารา ปวตฺตนฺติ, เต อุปจารชฺฌานปกฺขิกา เอว, ตทนนฺตรญฺจ ภวงฺคปริวาเสน, อุปจาราเสวนาย จ วินา อปฺปนา โหติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนว อปฺปนํ ปาเปตี''ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ น หิ ปริวาสิตปริกเมฺมน อปฺปนาวาโร อิจฺฉิโต, นาปิ มหคฺคตปฺปมาณชฺฌาเนสุ วิย อุปจารชฺฌาเน เอกนฺตโต ปจฺจเวกฺขณา อิจฺฉิตพฺพา, ตสฺมา อุปจารชฺฌานาธิคมนโต ปรํ กติปยภวงฺคจิตฺตาวสาเน อปฺปนํ ปาปุณนฺต ''สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตี''ติ วุตฺตํฯ **สห นิมิตฺตุปฺปาเทนเวา**ติ จ อธิปฺปายิกมิทํ วจนํ, น นีตตฺถํ, อธิปฺปาโย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ, น อโนฺตสมาปตฺติยํ ตทา ตถารูปสฺส อาโภคสฺส อสมฺภวโตฯ สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส อาโภโค ปุพฺพภาคภาวนายวเสน ฌานกฺขเณ ปวตฺตํ อภิภวนาการํ คเหตฺวา ปวโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** ปน ''อิมินา ตสฺส ปุพฺพาโภโค กถิโต''ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๐๔) วุตฺตํฯ อโนฺตสมาปตฺติยํ ตถา อาโภคาภาเว กสฺมา ''ฌานสญฺญายปี''ติ วุตฺตนฺติ อาห **"อภิภวน...เป.... อตฺถี"**ติฯ

วฑฺฒิตปฺปมาณานีติ วิปุลปฺปมาณานีติ อโตฺถ, น เอกงฺคุลทฺวงฺคุลาทิวเสน วฑฺฒิ ปาปิตานีติ ตถา วฑฺฒนเสฺสเวตฺถ อสมฺภวโตฯ เตนาห **"มหนฺตานี"**ติฯ **ภตฺตวฑฺฒิตก**นฺติ ภุญฺชนภาชนํ วเฑฺฒตฺวา ทินฺนภตฺตํ, เอกาสเน ปุริเสน ภุญฺชิตพฺพภตฺตโต อุปฑฺฒภตฺตนฺติ อโตฺถฯ

รูเป สญฺญา **รูปสญฺญา,** สา อสฺส อตฺถีติ **รูปสญฺญี,** น รูปสญฺญี **อรูปสญฺญี,** สญฺญาสีเสน ฌานํ วทติฯ รูปสญฺญาย อนุปฺปาทนํ เอเวตฺถ อลาภิตาฯ

พหิทฺธาว อุปฺปนฺนนฺติ พหิทฺธา วตฺถุสฺมึเยว อุปฺปนฺนํฯ **อภิธเมฺม** ปน ''อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ...เป.... อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี''ติ (ธ. ส. ๒๒๐) เอวํ จตุนฺนํ อภิภายตนานํ อาคตตฺตา **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๐๔) ''กสฺมา ปน 'ยถา สุตฺตเนฺต อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานีติอาทิ วุตฺตํ, เอวํ อวตฺวา อิธ จตูสุปิ อภิภายตเนสุ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญิตาว วุตฺตา'ติ โจทนํ กตฺวา 'อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียโต'ติ การณํ วตฺวา, ตตฺถ วา หิ อิธ วา พหิทฺธา รูปาเนว อภิภวิตพฺพานิ, ตสฺมา ตานิ นิยมโต วตฺตพฺพานีติ ตตฺราปิ อิธาปิ วุตฺตานิฯ 'อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี'ติ อิทํ ปน สตฺถุ เทสนาวิลาสมตฺตเมวา''ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ วณฺณาโภครหิตานิ, สหิตานิ จ สพฺพานิ ปริตฺตานิ ''ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี''ติ วุตฺตานิ, ตถา อปฺปมาณานิ ''อปฺ

ปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติฯ อตฺถิ หิ โส ปริยาโย ปริตฺตานิ อภิภุยฺย ตานิ เจ กทาจิ วณฺณวเสน อาภุชิตานิ โหนฺติ, สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ อภิภุยฺยาติฯ ปริยายกถา หิ สุตฺตนฺตเทสนาติฯ **อภิธมฺเม** (ธ. ส. ๒๒๒) ปน นิปฺปริยายเทสนตฺตา วณฺณาโภครหิตานิ วิสุํ วุตฺตานิ, ตถา สหิตานิฯ อตฺถิ หิ อุภยตฺถ อภิภวนวิเสโสติฯ ตถา อิธ ปริยายเทสนตฺตา วิโมกฺขานมฺปิ อภิภวนปริยาโย อตฺถีติ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี’’ติอาทินา ปฐมทุติยอภิภายตเนสุ ปฐมวิโมโกฺข, ตติยจตุตฺถอภิภายตเนสุ ทุติยวิโมโกฺข, วณฺณาภิภายตเนสุ ตติยวิโมโกฺข จ อภิภวนปฺปวตฺติโต สงฺคหิโตฯ **อภิธมฺเม** ปน นิปฺปริยายเทสนตฺตา วิโมกฺขาภิภายตนานิ อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ วิโมเกฺข วเชฺชตฺวา อภิภายตนานิ กถิตานิ ; สพฺพานิ จ วิโมกฺขกิจฺจานิ ฌานานิ วิโมกฺขเทสนายํ วุตฺตานิฯ ตเทตํ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี’’ติ อาคตสฺส อภิภายตนทฺวยสฺส **อภิธมฺเม** อภิภายตเนสุ อวจนโต ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีนญฺจ สพฺพวิโมกฺขกิจฺจสาธารณวจนภาวโต ววตฺถานํ กตนฺติ วิญฺญายติฯ ‘‘อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียโต’’ติ อิทํ กตฺถจิปิ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปานิ ปสฺสตี’’ติ อวตฺวา สพฺพตฺถ ยํ วุตฺตํ ‘‘พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ, ตสฺส การณวจนํ, เตน ยํ อญฺญเหตุกํ, ตํ เตน เหตุนา วุตฺตํฯ ยํ ปน เทสนาวิลาสเหตุกํ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญิตาย เอว อภิธเมฺม (ธ. ส. ๒๒๓) วจนํ, น ตสฺส อญฺญํ การณํ มคฺคิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียตา จ เตสํ พหิทฺธา รูปานํ วิย อภูตตฺตาฯ เทสนาวิลาโส จ ยถาวุตฺตววตฺถานวเสน เวทิตโพฺพ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน วิชฺชมานปริยายกถาภาวโตฯ ‘‘สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติ เอเตเนว สิทฺธตฺตา น นีลาทิ อภิภายตนานิ วตฺตพฺพานีติ เจ? ตํ น, นีลาทีสุ กตาธิการานํ นีลาทิภาวเสฺสว อภิภวนการณตฺตาฯ น หิ เตสํ ปริสุทฺธาปริสุทฺธวณฺณานํ ปริตฺตตา, อปฺปมาณตา วา อภิภวนการณํ, อถ โข นีลาทิภาโว เอวาติฯ เอเตสุ จ ปริตฺตาทิกสิณรูเปสุ ยํ ยํ จริตสฺส อิมานิ อภิภายตนานิ อิชฺฌนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิเมสุ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สพฺพสงฺคาหกวเสนาติ สกลนีลวณฺณนีลนิทสฺสนนีลนิภาสานํ สาธารณวเสนฯ **วณฺณวเสนา**ติ สภาววณฺณวเสนฯ **นิทสฺสนวเสนา**ติ ปสฺสิตพฺพตาวเสน จกฺขุวิญฺญาณาทิวิญฺญาณวีถิยา คเหตพฺพตาวเสนฯ **โอภาสวเสนา**ติ สปฺปภาสตาย อวภาสนวเสนฯ **อุมาปุปฺผนฺ**ติ อตสิปุปฺผํฯ **นีลเมว โหติ** วณฺณสงฺกราภาวโตฯ **พาราณสิสมฺภวนฺ**ติ พาราณสิยํ สมุฎฺฐิตํฯ

เอกจฺจสฺส อิโต พาหิรกสฺส อปฺปมาณํ อติวิตฺถาริตํ กสิณนิมิตฺตํ โอโลเกนฺตสฺส ภยํ อุปฺปเชฺชยฺย ‘‘กิํ นุ โข อิทํ สกลํ โลกํ อภิภวิตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวา คณฺหาตี’’ติ, ตถาคตสฺส ปน ตาทิสํ ภยํ วา สารชฺชํ วา นตฺถีติ **อภีตภาวทสฺสนตฺถเมว อานีตานิฯ**

อฎฺฐวิโมกฺขวณฺณนา

๑๗๔. **อุตฺตานตฺถาเยว** เหฎฺฐา อตฺถโต วิภตฺตตฺตาฯ เอกจฺจสฺส วิโมโกฺขติ โฆโสปิ ภยาวโห วฎฺฎาภิรตภาวโต, ตถาคตสฺส ปน วิโมเกฺข อุปสมฺปชฺช วิหรโตปิ ตํ นตฺถีติ **อภีตภาวทสฺสนตฺถเมว อานีตานิฯ**

อานนฺทยาจนกถาวณฺณนา

๑๗๘. **โพธี**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ตญฺหิ **‘‘จตุมคฺคญาณปฎิเวธ’’**นฺเตฺวว วุตฺตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฎิเวธสฺส ตํมูลกตฺตาฯ **เอวํ วุตฺตภาวนฺ**ติ ‘‘อากงฺขมาโน อานนฺท ตถาคโต กปฺปํ วา ติเฎฺฐยฺยา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๖๖) เอวํ วุตฺตภาวํฯ

๑๗๙. **ตมฺปิ** โอฬาริกนิมิตฺตํ กตํ ตสฺส มาเรน ปริยุฏฺฐิตเจตโส **น ปฏิวิทฺธํ** น สลฺลกฺขิตํฯ

๑๘๓. **อาทิเกหี**ติ เอวมาทีหิ มิตฺตามจฺจสุหชฺชาหิฯ ปิยายิตพฺพโต **ปิเยหิฯ** มนวฑฺฒนโต **มนาเปหิฯ ชาติยา**ติ ชาติอนุรูปคมเนนฯ **นานาภาโว** วิสุํภาโว อสมฺพทฺธภาโวฯ **มรเณน วินาภาโว**ติ จุติยา เตนตฺตภาเวน อปุนราวตฺตนโต วิปฺปโยโคฯ **ภเวน อญฺญถาภาโว**ติ ภวนฺตรคฺคหเณน ปุริมาการโต อญฺญาการตา ''กามาวจรสโตฺต รูปาวจโร โหตี''ติอาทินา, ตตฺถาปิ ''มนุโสฺส เทโว โหตี''ติอาทินาปิ โยเชตโพฺพฯ **กุเตตฺถ ลพฺภา**ติ กุโต กุหิํ กิสฺมิํ นาม ฐาเน **เอตฺถ** เอตสฺมิํ ขนฺธปฺปวเตฺต ''ยํ ตํ ชาตํ…เป.… มา ปลุชฺชี''ติ ลทฺธุํ สกฺกาฯ น สกฺกา เอว ตาทิสสฺส การณสฺส อภาวโตติ อาห **''เนตํ ฐานํ วิชฺชตี''**ติฯ เอวํ อจฺฉริยพฺภุตธมฺมํ **ตถาคตสฺสาปิ สรีรํ,** กิมงฺคํ ปน อเญฺญสนฺติ อธิปฺปาโยฯ ''ปจฺจาวมิสฺสตี''ติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ สติํ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อายุสงฺขารานํ โอสฺสฏฺฐตฺตา, พุทฺธกิจฺจสฺส จ ปริโยสาปิตตฺตาฯ น เหตฺถ มาสตฺตยโต ปรํ พุทฺธเวเนยฺยา ลพฺภนฺตีติฯ

๑๘๔. สาสนสฺส จิรฏฺฐิติ นาม สสมฺภาเรหิ อริยมคฺคธเมฺมหิ เกวเลหีติ อาห **''สพฺพํ โลกิยโลกุตฺตรวเสเนว กถิต''**นฺติ โลกิยาหิ สีลสมาธิปญฺญาหิ วินา โลกุตฺตรธมฺมสมธิคมสฺส อสมฺภวโตฯ

ตติยภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นาคาปโลกิตวณฺณนา

๑๘๖. **นาคาปโลกิต**นฺติ นาคสฺส วิย อปโลกิตํ, หตฺถินาคสฺส อปโลกนสทิสํ อปโลกนนฺติ อโตฺถฯ **อาหจฺจา**ติ ผุสิตฺวาฯ **องฺกุสกลคฺคานิ วิยา**ติ องฺกุสกานิ วิย อญฺญมญฺญสฺมิํ ลคฺคานิ อาสตฺตานิ หุตฺวา ฐิตานิฯ **เอกาพทฺธานี**ติ อญฺญมญฺญํ เอกโต อาพทฺธานิฯ **ตสฺมา**ติ คีวฏฺฐีนํ เอกคฺฆนานํ วิย เอกาพทฺธภาเวน, น เกวลํ คีวฏฺฐีนํเยว, อถ โข สพฺพานิปิ ตานิ พุทฺธานํ ฐเปตฺวา พาหุสนฺธิอาทิกา ทฺวาทส มหาสนฺธิโย, องฺคุลิสนฺธิโย จ อิตรสนฺธีสุ เอกาพทฺธานิ หุตฺวา ฐิตานิ, ยโต เนสํ ปกติหตฺถีนํ โกฏิสหสฺสพลปฺปมาณํ กายพลํ โหติฯ **เวสาลินคราภิมุขํ อกาสิ** กณฺณิกปริวตฺตเน วิย กปิลนคราภิมุขํฯ ยทิ เอวํ กถํ ตํ นาคาปโลกิตํ นาม ชาตํ? ตทชฺฌาสยํ อุปาทายฯ ภควา หิ นาคาปโลกิตวเสเนว อปโลเกตุกาโม ชาโต, ปุญฺญานุภาเวน ปนสฺส ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ ปริวตฺติ, เตน ตํ ''นาคาปโลกิตํ'' เตฺวว วุจฺจติฯ

''อิทํ ปจฺฉิมกํ อานนฺท ตถาคตสฺส เวสาลิยา ทสฺสน''นฺติ นยิทํ เวสาลิยา อปโลกนสฺส การณวจนํ อเนกนฺติกตฺตา, ภูตกถนมตฺตํ ปเนตํฯ มคฺคโสธนวเสน ตํ ทเสฺสตฺวา อญฺญเทเวตฺถ อปโลกนการณํ ทเสฺสตุกาโม **''นนุ จา''**ติอาทิมาหฯ **ตํ ตํ สพฺพํ ปจฺฉิมทสฺสนเมว** อนุกฺกเมน กุสินารํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพาตุกามตาย ตโต ตโต นิกฺขนฺตตฺตาฯ **''อนจฺฉริยตฺตา''**ติ อิมินา ยถาวุตฺตํ อเนกนฺติกตฺตํ ปริหรติ, ตยิทํ โสธนมตฺตํฯ อิทํ ปเนตฺถ อวิปรีตํ การณนฺติ ทเสฺสตุํ **''อปิจา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ น หิ ภควา สาเปโกฺข เวสาลิํ อปโลเกสิ, ''อิทํ ปน เม คมนํ อปุนราคมน''นฺติ ทสฺสนมุเขน พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อปโลเกสิฯ เตนาห **''อปิจ เวสาลิราชาโน''**ติอาทิฯ

อนุตฺตกโรติ สกลวฏฺฏทุกฺขสฺส สกสนฺตาเน, ปรสนฺตาเน จ วินาสกโร อภาวกโรฯ พุทฺธจกฺขุธมฺมจกฺขุทิพฺพจกฺขุมํสจกฺขุสมนฺตจกฺขุสงฺขาเตหิ **ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ** สวาสนานํ

กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา สาติสยํ **กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ**

จตุมหาปเทสวณฺณนา

๑๘๗. **มหาโอกาเส**ติ มหนฺเต โอกาเสฯ มหนฺตานิ ธมฺมสฺส ปติฏฺฐาปนฏฺฐานานิฯ เยสุ ปติฏฺฐาปิโต ธมฺโม นิจฺฉียติ อสนฺเทหโต, กานิ ปน ตานิ? อาคมนวิสิฏฺฐานิ สุโตฺตตรณาทีนิฯ ทุติยวิกปฺเป อปทิสนฺตีติ **อปเทสา,** ‘‘สมฺมุขา เมตํ อาวุโส ภควโต สุต’’นฺติอาทินา เกนจิ อาภตสฺส ‘‘ธโมฺม’’ติ วินิจฺฉินเน การณํฯ กึ ปน ตนฺติ? ตสฺส ยถาภตสฺส สุโตฺตตรณาทิ เอวฯ ยทิ เอวํ กถํ จตฺตาโรติ? ยสฺมา ธมฺมสฺส เทฺว สมฺปรายา สตฺถา, สาวกา จ, เตสุ จ สาวกา สงฺฆคณปุคฺคลวเสน ติวิธา , เอวํ ‘‘ตุมฺหากํ มยา ยํ ธโมฺม ปฏิคฺคหิโต’’ติ อปทิสิตพฺพานํ เภเทน จตฺตาโรฯ เตนาห ‘‘สมฺมุขา เม ตํ อาวุโส ภควโต สุต’’นฺติอาทิฯ ตถา จ วุตฺตํ **เนตฺติยํ** ‘‘จตฺตาโร มหาปเทสา พุทฺธาปเทโส สงฺฆาปเทโส สมฺพหุลเตฺถราปเทโส เอกเตฺถราปเทโสฯ อิเม จตฺตาโร มหาปเทสา’’ติ (เนตฺติ. ๑๘) พุโทฺธ อปเทโส เอตสฺสาติ **พุทฺธาปเทโสฯ** เอส นโย เสเสสุปิฯ เตนาห **‘‘พุทฺธาทโย...เป.... มหาการณานี’’**ติฯ

๑๘๘. **เนว อภินนฺทิตพฺพ**นฺติ น สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํฯ คนฺถสฺส สมฺปฏิจฺฉนํ นาม สวนนฺติ อาห **‘‘น โสตพฺพ’’**นฺติฯ **ปทพฺยญฺชนานี**ติ ปทานิ จ พฺยญฺชนานิ จ, อตฺถปทานิ, พฺยญฺชนปทานิ จาติ อโตฺถฯ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตหีติ **ปทานิ,** อกฺขราทีนิ พฺยญฺชนปทานิฯ ปชฺชิตพฺพโต **ปทานิ,** สงฺกาสนาทีนิ อตฺถปทานิฯ **อฏฺฐกถายํ**ปน ‘‘‘ปทสงฺขาตานิ พฺยญฺชนานี’ติ พฺยญฺชนปทาเนว วุตฺตานี’’ติ เกจิ, ตํ น, อตฺถํ พฺยเญฺชนฺตีติ พฺยญฺชนานิ, พฺยญฺชนปทานิ, เตหิ พฺยญฺชิตพฺพโต พฺยญฺชนานิ, อตฺถปทานีติ อุภยสงฺคหโตฯ **อิมสฺมึ ฐาเน**ติ เตนาภตสุตฺตสฺส อิมสฺมึ ปเทเสฯ **ปาฬึ วุตฺตา**ติ เกวโล ปาฬิธโมฺม ปวโตฺตฯ **อโตฺถ วุโตฺต**ติ ปาฬิยา อโตฺถ ปวโตฺต นิทฺทิโฏฺฐฯ **อนุสนฺธิ กถิโต**ติ ยถารทฺธเทสนาย, อุปริ เทสนาย จ อนุสนฺธานํ กถิตํ สมฺพโนฺธ กถิโต ฯ **ปุพฺพาปรํ กถิต**นฺติ ปุเพฺพนาปรํ อวิรุชฺฌนเญฺจว วิเสสาธานญฺจ กถิตํ ปกาสิตํฯ เอวํ ปาฬิธมฺมาทีนิ สมฺมเทว สลฺลเกฺขตฺวา คหณํ สาธุกํ อุคฺคหณนฺติ อาห **‘‘สุฏฺฐุ คเหตฺวา’’**ติฯ **สุเตฺต โอตาเรตพฺพานี**ติ ญาเณน สุเตฺต โอคาเหตฺวา ตาเรตพฺพานิ, ตํ ปน โอคาเหตฺวา ตรณํ ตตฺถ โอตรณํ อนุปฺปเวสนํ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘สุเตฺต โอตาเรตพฺพานี’’**ติฯ สํสเนฺทตฺวา ทสฺสนํ **สนฺทสฺสน**นฺติ อาห **‘‘วินเย สํสเนฺทตพฺพานี’’**ติฯ

กึ ปน ตํ สุตฺตํ, โก วา วินโยติ วิจารณาย อาจริยานํ มติเภทมุเขน ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอตฺถ จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วินโย**ติ วิภงฺคปาฐมาหฯ โส หิ มาติกาสญฺญิตสฺส สุตฺตสฺส อตฺถสูจนโต ‘‘สุตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ วิวิธนยตฺตา, วิสิฏฺฐนยตฺตา จ **วินโย,** ขนฺธกปาโฐฯ **เอวน**ฺติ เอวํ สุตฺตวินเยสุ ปริคฺคยฺหมาเนสุ **วินยปิฏกมฺปิ น ปริยาทียติ** ปริวารปาฬิยา อสงฺคหิตตฺตาฯ **สุตฺตนฺตาภิธมฺมปิฏกานิ วา สุตฺตํ** อตฺถสูจนาทิอตฺถสมฺภวโตฯ **เอวมฺปี**ติ ‘‘สุตฺตนฺตาภิธมฺมปิฏกานิ สุตฺตํ, วินยปิฏกํ วินโย’’ติ เอวํ สุตฺตวินยวิภาเค วุจฺจมาเนปิฯ **น ตาว ปริยาทียนฺตี**ติ น ตาว อนวเสสโต ปริคฺคยฺหนฺติ, กสฺมาติ อาห **‘‘อสุตฺตนามกญฺหี’’**ติอาทิฯ ยสฺมา ‘‘สุตฺต’’นฺติ อิมํ นามํ อนาโรเปตฺวา สงฺคีตมฺปิ ชาตกาทิพุทฺธวจนํ อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตนเยน ตีณิ ปิฏกานิ น ปริยาทิณฺณานีติฯ สุตฺตนิปาตอุทานอิติวุตฺตกาทีนิ ทีฆนิกายาทโย วิย สุตฺตนามํ อาโรเปตฺวา อสงฺคีตานีติ อธิปฺปาเย ปเนตฺถ ชาตกาทีหิ สทฺธึ ตานิปิ คหิตานิฯ พุทฺธวํสจริยาปิฏกานํ ปเนตฺถ อคฺคหเณ การณํ มคฺคิตพฺพํ, กึ วา เตน มคฺคเนน? สโพฺพปายํ วณฺณนานโย เถรวาทํ ทสฺสนมุเขน ปฏิกฺขิโตฺต เอวาติฯ

อตฺถีติ กึ อตฺถิ, อสุตฺตนามกํ พุทฺธวจนํ นตฺถิ เอวาติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ นิทานวณฺณนายํ (ที. นิ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา; สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) อเมฺหหิ วุตฺตํ ‘‘สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ, วิเสสวิธโย ปเร’’ติฯ **ตํ สพฺพํ ปฏิกฺขิปิตฺวา** ‘‘สุตฺตนฺติ วินโย’’ติอาทินา วุตฺตํ สํวณฺณนานยํ ‘‘นายมโตฺถ อิธาธิเปฺปโต’’ติ ปฏิโสเธตฺวาฯ วิเนติ เอเตน กิเลเสติ **วินโย,** กิเลสวินยนูปาโย, โส เอว จ นํ กโรตีติ **การณ**นฺติ อาห **‘‘วินโย ปน การณ**’’นฺติฯ

ธเมฺมติ ปริยตฺติธเมฺมฯ **สราคายา**ติ สราคภาวาย กามราคภวราคปริพฺรูหนายฯ **สโญฺญคายา**ติ ภวสํโยชนายฯ **อาจยายา**ติ วฏฺฏสฺส วฑฺฒนตฺถายฯ **มหิจฺฉตายา**ติ มหิจฺฉภาวายฯ **อสนฺตุฎฺฐิยา**ติ อสนฺตุฎฺฐิภาวายฯ **สงฺคณิกายา**ติ กิเลสสงฺคณคณสงฺคณวิหารายฯ **โกสชฺชายา**ติ กุสีตภาวายฯ **ทุพฺภรตายา**ติ ทุโปฺปสตายฯ **วิราคายา**ติ สกลวฏฺฏโต วิรชฺชนตฺถายฯ **วิสโญฺญคายา**ติ กามภวาทีหิ วิสํยุชฺชนตฺถายฯ **อปจยายา**ติ สพฺพสฺสาปิ วฏฺฏสฺส อปจยนาย, นิพฺพานายาติ อโตฺถฯ **อปฺปิจฺฉตายา**ติ ปจฺจยปฺปิจฺฉตาทิวเสน สพฺพโส อิจฺฉาปคมายฯ **สนฺตุฎฺฐิยา**ติ ทฺวาทสวิธสนฺตุฎฺฐิภาวายฯ **ปวิเวกายา**ติ ปวิวิตฺตภาวาย, กายวิเวกาทิตทงฺควิเวกาทิวิเวกสิทฺธิยาฯ **วีริยารมฺภายา**ติ กายิกสฺส เจว, เจตสิกสฺส จ วีริยสฺส ปคฺคหณตฺถายฯ **สุภรตายา**ติ สุขโปสนตฺถายฯ เอวํ โย ปริยตฺติธโมฺม อุคฺคหณธารณปริปุจฺฉามนสิการวเสน โยนิโส ปฏิปชฺชนฺตสฺส สราคาทิภาวปริวชฺชนสฺส การณํ หุตฺวา วิราคาทิภาวาย สํวตฺตติ, เอกํสโต **เอโส ธโมฺมฯ เอโส วินโย,** สมฺมเทว อปายาทีสุ อปตนวเสน ธารณโต, กิเลสานํ วินยนโต, สตฺถุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอวาทานุสิฎฺฐิภาวโต **เอตํ สตฺถุสาสนนฺติ ธาเรยฺยาสิ** ชาเนยฺยาสิ, อวพุเชฺฌยฺยาสีติ อโตฺถฯ จตุสจฺจสฺส สูจนํ สุตฺตนฺติ อาห **‘‘สุเตฺตติ เตปิฏเก พุทฺธวจเน’’**ติฯ เตปิฏกญฺหิ พุทฺธวจนํ สจฺจวินิมุตฺตํ นตฺถิฯ ราคาทิวินยนการณํ ตถาคเตน สุตฺตปเทน ปกาสิตนฺติ อาห **‘‘วินเยติ เอตสฺมิํ ราคาทิวินยการเณ’’**ติฯ

สุเตฺต โอสรณเญฺจตฺถ เตปิฏเก พุทฺธวจเน ปริยาปนฺนตาวเสเนว เวทิตพฺพํ, น อญฺญถาติ อาห **‘‘สุตฺตปฏิปาฏิยา กตฺถจิ อนาคนฺตฺวา’’**ติฯ **ฉลฺลิํ อุฎฺฐเปตฺวา**ติ อโรคสฺส มหโต รุกฺขสฺส ติฎฺฐโต อุปกฺกเมน ฉลฺลิยา สกลิกาย, ปปฺปฏิกาย วา อุฎฺฐปนํ วิย อโรคสฺส สาสนธมฺมสฺส ติฎฺฐโต พฺยญฺชนมเตฺตน ตปฺปริยาปนฺนํ วิย หุตฺวา ฉลฺลิสทิสํ ปุพฺพาปรวิรุทฺธตาทิโทสํ อุฎฺฐเปตฺวา ปริทีเปตฺวา, ตาทิสานิ ปน เอกํสโต คุฬฺหเวสฺสนฺตราทิปริยาปนฺนานิ โหนฺตีติ อาห **‘‘คุฬฺหเวสฺสนฺตร...เป....ปญฺญายนฺตีติ อโตฺถ’’**ติ ฯ **ราคาทิวินเย**ติ ราคาทีนํ วินยนเตฺถฯ ตทาการตาย **น ปญฺญายมานานิ** น ทิสฺสมานานิ **ฉเฑฺฑตพฺพานิ** วชฺชิตพฺพานิ น คเหตพฺพานิฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเนติ อิมสฺมิํ มหาปเทสนิเทฺทสฎฺฐาเนฯ **‘‘สุเตฺต จตฺตาโร มหาปเทสา’’**ติอาทินา วุตฺตมฺปิ อวุเตฺตน สทฺธิํ คเหตฺวา ปกิณฺณกกถาย มาติกํ อุทฺทิสติฯ ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถ **ปโญฺห,** ตสฺส วิสฺสชฺชนานิ **ปญฺหาพฺยากรณานิ,** อตฺถสูจนาทิอเตฺถน **สุตฺตํ,** ปาฬิ, ตํ สุตฺตํ อนุโลเมติ อนุกูเลตีติ **สุตฺตานุโลมํ,** มหาปเทโสฯ อาจริยา วทนฺติ สํวเณฺณนฺติ ปาฬิํ เอเตนาติ **อาจริยวาโท** อฎฺฐกถาฯ ตสฺส ตสฺส เถรสฺส อตฺตโน เอว มติ อธิปฺปาโยติ **อตฺตโนมติฯ ธมฺมวินิจฺฉเย ปเตฺต**ติ ธเมฺม วินิจฺฉินิตเพฺพ อุปฎฺฐิเตฯ **อิเม**ติ อนนฺตรํ วุตฺตา จตฺตาโร มหาปเทสาฯ ปมียติ ธโมฺม ปริจฺฉิชฺชติ วินิจฺฉียติ เอเตนาติ **ปมาณํฯ** เตนาห **‘‘ยํ เอตฺถ สเมตี’’**ติอาทิฯ **อิตร**นฺติ มหาปเทเสสุ อสเมนฺตํฯ ปุน **อิตร**นฺติ อกปฺปิยํ อนุโลเมนฺตํ กปฺปิยํ ปฏิพาหนฺตํ สนฺธายาหฯ

เอกํเสเนว พฺยากาตโพฺพ วิสฺสเชฺชตโพฺพติ **เอกํสพฺยากรณีโยฯ วิภชฺชา**ติ ปุจฺฉิตมตฺถํ อวธารณาทิเภเทน วิภชิตฺวาฯ **ปฏิปุจฺฉา**ติ ปุจฺฉนฺตํ ปุคฺคลํ ปฏิปุจฺฉิตฺวาฯ **ฐปนีโย**ติ ติธาปิ อวิสฺสชฺชนียตฺตา ฐปนีโย พฺยากรณํ อกตฺวา ฐเปตโพฺพฯ ‘‘จกฺขุํ อนิจฺจ’’นฺติ ปเญฺห อุตฺตรปทาวธารณํ สนฺธาย **‘‘เอกํเสเนว พฺยากาตพฺพ’’**นฺติ วุตฺตํ นิจฺจตาย เลสสฺสาปิ ตตฺถ อภาวโตฯ ปุริมปทาวธารเณ ปน วิภชฺชพฺยากรณียตา จกฺขุโสเตสุ วิเสสตฺถสามญฺญตฺถานํ อสาธารณภาวโตฯ ทฺวินฺนํ เตสํ สทิสตาโจทนา ปฏิปุจฺฉนมุเขเนว พฺยากรณียา ปฏิเกฺขปวเสน, อนุญฺญาตวเสน จ วิสฺสชฺชิตพฺพโตติ อาห **‘‘ยถา จกฺขุ, ตถา โสตํ...เป.... อยํ ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปโญฺห’’**ติฯ **ตํ ชีวํ ตํ สรีร**นฺติ ชีวสรีรานํ อนญฺญตาปโญฺหฯ ยสฺส เยน อนญฺญตาโจทิตา, โส เอว ปรมตฺถโต นุปลพฺภตีติ วญฺฌาตนยสฺส มเตฺตยฺยตากิตฺตนสทิโสติ อพฺยากาตพฺพตาย ฐปนีโย วุโตฺตติฯ **อิมานิ จตฺตาริ ปญฺหพฺยากรณานิ ปมาณํ** เตเนว นเยน เตสํ ปญฺหานํ พฺยากาตพฺพโตฯ

วินยมหาปเทโส กปฺปิยานุโลมวิธานโต นิปฺปริยายโต **อนุโลมกปฺปิยํ** นาม, มหาปเทสภาเวน ปน ตํสทิสตาย สุตฺตนฺตมหาปเทเสสุปิ **‘‘อนุโลมกปฺปิย’’**นฺติ อยํ อฏฺฐกถาโวหาโรฯ ยทิปิ ตตฺถ ตตฺถ ภควตา ปวตฺติตปกิณฺณกเทสนาว อฏฺฐกถา, สา ปน ธมฺมสงฺคาหเกหิ ปฐมํ ตีณิ ปิฏกานิ สงฺคายิตฺวา ตสฺส อตฺถวณฺณนานุรูเปเนว วาจนามคฺคํ อาโรปิตตฺตา **‘‘อาจริยวาโท’’**ติ วุจฺจติ อาจริยา วทนฺติ สํวเณฺณนฺติ ปาฬึ เอเตนาติฯ เตนาห **‘‘อาจริยวาโท นาม อฏฺฐกถา’’**ติฯ ติโสฺส สงฺคีติโย อารุโฬฺห เอว จ พุทฺธวจนสฺส อตฺถสํวณฺณนาภูโต กถามโคฺค **มหินฺทเตฺถเรน ตมฺพปณฺณิทีปํ** อาภโต ปจฺฉา ตมฺพปณฺณิเยหิ มหาเถเรหิ **สีหฬภาสาย** ฐปิโต นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรปริหรณตฺถํฯ **อตฺตโนมติ นาม** เถรวาโทฯ **นยคฺคาเหนา**ติ สุตฺตาทิโต ลพฺภมานนยคฺคหเณนฯ **อนุพุทฺธิยา**ติ สุตฺตาทีนิเยว อนุคตพุทฺธิยาฯ **อตฺตโน ปฏิภาน**นฺติ อตฺตโน เอว ตสฺส อตฺถสฺส วุตฺตนเยน อุปฏฺฐานํ, ยถาอุปฏฺฐิตา อตฺถา เอว ตถา วุตฺตาฯ **สเมนฺตเมว คเหตพฺพ**นฺติ ยถา สุเตฺตน สํสนฺทติ, เอวํ มหาปเทสโต อตฺถา อุทฺธริตพฺพาติ ทเสฺสติฯ ปมาทปาฐวเสน อาจริยวาทสฺส กทาจิ ปาฬิยา อสํสนฺทนาปิ สิยา, โส น คเหตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อาจริยวาโทปิ สุเตฺตน สเมโนฺตเยว คเหตโพฺพ’’**ติฯ **สพฺพทุพฺพลา** ปุคฺคลสฺส สยํ ปฏิภานภาวโตฯ ตถา จ **สาปิ คเหตพฺพา,** กีทิสี? **สุเตฺตน สเมนฺตา เยวา**ติ โยชนาฯ **ตาสู**ติ ตีสุ สงฺคีตีสุฯ **‘‘อาคตเมว ปมาณ’’**นฺติ อิมินา มหากสฺสปาทีหิ สงฺคีตเมว ‘‘สุตฺต’’นฺติ อิธาธิเปฺปตนฺติ ตทญฺญสฺส สุตฺตภาวเมว ปฏิกฺขิปติฯ ตทตฺถา เอว หิ ติโสฺส สงฺคีติโยฯ **ตตฺถา**ติ คารยฺหสุเตฺตฯ **น เจว สุเตฺต โอสรนฺติ, น จ วินเย สนฺทิสฺสนฺตีติ เวทิตพฺพานิ** ตสฺส อสุตฺตภาวโต เตน ‘‘อนุโลมกปฺปิยํ สุเตฺตน สเมนฺตเมว คเหตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํ เอวตฺถํ นิคมนวเสน นิทเสฺสติฯ สพฺพตฺถ ‘‘น อิตร’’นฺติ วจนํ ตตฺถ ตตฺถ คหิตาวธารณผลทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

กมฺมารปุตฺตจุนฺทวตฺถุวณฺณนา

๑๘๙. **สูกรมทฺทว**นฺติ วนวราหสฺส มุทุมํสํฯ ยสฺมา จุโนฺท อริยสาวโก โสตาปโนฺน, อเญฺญ จ ภควโต, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อาหารํ ปฏิยาเทนฺตา อนวชฺชเมว ปฏิยาเทนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปวตฺตมํส’’**นฺติฯ **ตํ กิรา**ติ ‘‘นาติตรุณสฺสา’’ติอาทินา วุตฺตวิเสสํฯ ตถา หิ ตํ **‘‘มุทุ เจว สินิทฺธญฺจา’’**ติ วุตฺตํฯ มุทุมํสภาวโต หิ อภิสงฺขรณวิเสเสน จ ‘‘มทฺทว’’นฺติ วุตฺตํฯ **โอชํ ปกฺขิปึสุ** ‘‘อยํ ภควโต ปจฺฉิมโก อาหาโร’’ติ ปุญฺญวิเสสาเปกฺขาย, ตํ ปน ตถาปกฺขิตฺตทิโพฺพชตาย ครุตรํ ชาตํฯ

อเญฺญ ยํ ทุชฺชีรํ, ตํ อชานนฺตา ''กสฺสจิ อทตฺวา วินาสิต''นฺติ อุปวเทยฺยุนฺติ **ปรูปวาทโมจนตฺถํ** ภควา ''นาหํ ต''นฺติอาทินา สีหนาทํ นทติฯ

๑๙๐. กถํ ปนายํ สีหนาโท นนุ ตํ ภควโตปิ สมฺมาปริณามํ น คตนฺติ? นยิทํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, ยสฺมา ''สมฺมเทว ตํ ภควโต ปริณามํ คต''นฺติ วตฺตุํ อรหติ ตปฺปจฺจยา อุปฺปนฺนสฺส วิการสฺส อภาวโต, อญฺญปจฺจยสฺส จ วิการสฺส มุทุภาวํ อาปาทิตตฺตาฯ เตนาห **''น ปน ภุตฺตปฺปจฺจยา''**ติอาทิฯ น หิ ภควา, อเญฺญ วา ปน ขีณาสวา นวเวทนุปฺปาทนวเสน อาหารํ ปริภุญฺชนฺติ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตเมว กตฺวา อาหารสฺส อุปภุญฺชนโตฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปาฬิยํ ''ภตฺตํ ภุตฺตาวิสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชี''ติอาทิ วุตฺตํ? ตํ โภชนุตฺตรกาลํ อุปฺปนฺนตฺตา วุตฺตํฯ ''น ปน ภุตฺตปจฺจยา''ติ วุโตฺต วายมโตฺถ **อฏฺฐกถายํฯ** กตุปจิตสฺส ลโทฺธกาสสฺส กมฺมสฺส วเสน พลวติปิ โรเค อุปฺปเนฺน ครุสินิทฺธโภชนปฺปจฺจยา เวทนานิคฺคโห ชาโต, เตนาห **''ยทิ หี''**ติอาทิฯ **ปตฺถิตฏฺฐาเน**ติ อิจฺฉิตฏฺฐาเน, อิจฺฉา จสฺส ตตฺถ คนฺตฺวา วิเนตพฺพเวเนยฺยาเปกฺขา ทฏฺฐพฺพาฯ คาถายมฺปิ **''สุต''**นฺติ อิมินา สุตมตฺตํ, ปเรสํ วจนมตฺตเมตํ, น ปน โภชนปฺปจฺจยา อาพาธํ ผุสิ ธีโรติ ทเสฺสติฯ

ปานียาหรณวณฺณนา

๑๙๑. ปสนฺนภาเวน อุทกสฺส อจฺฉภาโว เวทิตโพฺพติ อาห **''อโจฺฉทกาติ ปสโนฺนทกา''**ติฯ สาทุรสตฺตา สาตตาติ อาห **''มธุโรทกา''**ติฯ ตนุกเมว สลิลํ วิเสสโต สีตลํ, น พหลนฺติ อาห **''ตนุสีตลสลิลา''**ติฯ **นิกฺกทฺทมา**ติ เสตภาวสฺส การณมาหฯ ปงฺกจิกฺขลฺลาทิวเสน หิ อุทกสฺส วิวณฺณตา, สภาวโต ปน ตํ เสตวณฺณํ เอวาติฯ

ปุกฺกุสมลฺลปุตฺตวตฺถุวณฺณนา

๑๙๒. **ธุรวาเต**ติ ปฏิมุขวาเตฯ **ทีฆปิงฺคโล**ติ ทีโฆ หุตฺวา ปิงฺคลจกฺขุโกฯ ปิงฺคลกฺขิโก หิ โส ''อาฬาโร''ติ ปญฺญายิตฺถฯ **เอวรูป**นฺติ ทกฺขติ กริสฺสติ ภวิสฺสตีติ อีทิสํฯ **อีทิเสสู**ติ ยตฺรยํจาติ เอวรูปนิปาตสทฺทยุตฺตฏฺฐาเนสุฯ

๑๙๓. วิจรนฺติโย เมฆคพฺภโต นิจฺฉรนฺติโย วิย โหนฺตีติ วุตฺตํ **''นิจฺฉรนฺตีสูติ วิจรนฺตีสู''**ติฯ **นววิธายา**ติ นวปฺปการายฯ นวสุ หิ ปกาเรสุ เอกวิธาปิ อสนิ ตปฺปริยาปนฺนตาย ''นววิธา'' เตฺวว วุจฺจติฯ อีทิสี หิ เอสา รุฬฺหิ อฏฺฐวิโมกฺขปตฺติปิ สมญฺญา วิยฯ **อสญฺญํ กโรติ,** โย ตสฺสา สเทฺทน , เตชสา จ อโชฺฌตฺถโฏฺฐฯ **เอกํ จกฺก**นฺติ เอกํ มณฺฑลํฯ สงฺการํ ตีเรนฺตี ปริจฺฉิชฺชนฺตี วิย ทเสฺสตีติ **สเตราฯ คคฺครายมานา**ติ คคฺคราติสทฺทํ กโรนฺตี, อนุรวทสฺสนเญฺหตํฯ **กปิสีสา**ติ กปิสีสาการวตีฯ **มจฺฉวิโลลิกา**ติ อุทเก ปริปฺผนฺทมานมโจฺฉ วิย วิลุฬิตาการาฯ **กุกฺกุฏสทิสา**ติ ปสาริตปกฺขกุกฺกุฏาการาฯ นงฺคลสฺส กสฺสนกาเล กสฺสกานํ หเตฺถน คเหตพฺพฏฺฐาเน มณิกา โหติ, ตํ อุปาทาย นงฺคลํ ''ทณฺฑมณิกา''ติ วุจฺจติ, ตสฺมา ทณฺฑมณิกาการา **ทณฺฑมณิกาฯ** เตนาห **''นงฺคลสทิสา''**ติฯ เทเว วสฺสเนฺตปิ สโชติภูตาย อุทเกน อเตเมตพฺพโต มหาสนิ **''สุกฺขาสนี''**ติ วุตฺตาฯ เตนาห **''ปติตฏฺฐานํ สมุคฺฆาเฏตี''**ติฯ

ภุสาคารเกติ ภุสมเย อคารเกฯ ตตฺถ กิร มหนฺตํ ปลาลปุญฺชํ อพฺภนฺตรโต ปลาลํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา สาลาสทิสํ ปพฺพชิตานํ วสนโยคฺคฏฺฐานํ กตํ, ตทา ภควา ตตฺถ วสิ, ตํ ปน ขลมณฺฑลํ สาลาสทิสนฺติ อาห **''ขลสาลาย''**นฺติฯ **เอตฺถา**ติ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนนฺติ อาห **''เอตสฺ**

มึ การเณ’’ติ, อสนิปาเตน ฉนฺนํ ชนานํ หตการเณติ อโตฺถฯ **โส ตฺวํ ภเนฺต**ติ อยเมว วา ปาโฐฯ

๑๙๔. สิงฺคี นาม กิร อุตฺตมํ อติวิย ปภสฺสรํ พุทฺธานํ ฉวิวโณฺณภาสํ เทวโลกโต อาคต สุวณฺณํฯ เตเนวาห **‘‘สิงฺคีสุวณฺณวณฺณ’’**นฺติฯ ‘‘กึ ปน เถโร ตํ คณฺหี’’ติ สยเมว ปุจฺฉํ สมุฏฺฐาเปตฺวา ตตฺถ การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘กิญฺจาปี’’**ติอาทิมาหฯ **เตเนว การเณนา**ติ อุป ฏฺฐากฏฺฐานสฺส มตฺถกปฺปตฺติ, ปเรสํ วจโนกาสปเจฺฉทนํ, เตน วเตฺถน สตฺถุ ปูชนํ, สตฺถุ อชฺฌาสยานุวตฺตนนฺติ อิมินา เตเนว ยถาวุเตฺตน จตุพฺพิเธน การเณนฯ

๑๙๕. เถโร จ ตาวเทว ตํ สิงฺคีวณฺณํ มฏฺฐทุสฺสํ ภควโต อุปนาเมสิ ‘‘ปฏิคฺคณฺหตุ เม ภเนฺต ภควา อิมํ มฏฺฐทุสฺสํ, ตํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติฯ ปฏิคฺคเหสิ ภควา, ปฏิคฺค เหตฺวาว นํ ปริภุญฺชิ ฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ภควาปิ ตโต เอกํ นิวาเสสิ, เอกํ ปารุปี’’**ติฯ ตาวเทว กิร ตํ ภิกฺขู โอวฏฺฏิกรณมเตฺตน ตุนฺนกมฺมํ นิฏฺฐาเปตฺวา เถรสฺส อุปเนสุํ, เถโร ภควโต อุปนาเม สิฯ **หตจฺจิกํ วิยา**ติ ปฏิหตปฺปภํ, **วิย**-สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ ภควโต หิ สรีรปฺปภาหิ อภิภุยฺยมา นา ตสฺส วตฺถยุคสฺส ปภสฺสรตา นาโหสิฯ **อนฺตเนฺตเนวา**ติ อโนฺต อโนฺต เอว, อพฺภนฺตรโต เอวาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘พหิปนสฺส ปภา นตฺถี’’**ติฯ

‘‘ปสนฺนรูปํ สมุฏฺฐาเปตี’’ติ เอเตเนตสฺส อาหารสฺส ภุตฺตปฺปปจฺจยา น โส โรโคติ อยม โตฺถ ทีปิโตฯ **ทฺวีสุ กาเลสุ เอวํ โหติ** ทฺวินฺนํ นิพฺพานธาตูนํ สมธิคมสมยภาวโตฯ **อุป วตฺตเน อนฺตเรน ยมกสาลาน**นฺติ เอตฺถ วตฺตพฺพํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ

๑๙๖. **สพฺพํ สุวณฺณวณฺณเมว อโหสิ** อติวิย ปริสุทฺธาย ปภสฺสราย เอกคฺฆนาย ภคว โต สรีรปฺปภาย นิรนฺตรํ อภิภูตตฺตาฯ

ธเมฺมติ ปริยตฺติธเมฺมฯ **ปวตฺตา**ติ ปาวจนภาเวน เทเสตาฯ **ปุรโตว นิสีทิ** โอวาทปฺปฏิ กรณภาวโตฯ

๑๙๗. **ทานานิสํสสงฺขาตา ลาภา**ติ วณฺณทานพลทานาทิเภทา ทานสฺส อา นิสํสสญฺญิตา ทิฏฺฐธมฺมิกา, สมฺปรายิกา จ ลาภา อิจฺฉิตพฺพาฯ **เต อลาภา**ติ เต สเพฺพ ตุยฺหํ อลาภา, ลาภา เอว น โหนฺติฯ ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปจฺจกฺขภูเต อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ภวา **ทิฏฺฐธมฺ มิกาฯ** สมฺปเรตพฺพโต เปจฺจ คนฺตพฺพโต ‘‘สมฺปราโย’’ติ ลทฺธนาเม ปรโลเก ภวา **สมฺปรายิ กาฯ** ทิฏฺฐธมฺมิกา จ สมฺปรายิกา จ **ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาฯ ทานานิสํสสงฺขาตา ลาภา**ติ ทานานิสํสภูตา ลาภาฯ สพฺพถา สมเมว หุตฺวา สมํ ผลํ เอเตสํ น เอกเทเสนาติ **สมสมผลาฯ ปิณฺฑปาตา**ติ ตพฺพิสยํ ทานมยํ ปุญฺญมาหฯ

ยทิ เขตฺตวเสน เนสํ สมผลตา อธิเปฺปตา, สติปิ เอกสนฺตานภาเว ปุถุชฺชนอรหนฺตภาว สิทฺธํ นนุ เตสํ เขตฺตํ วิสิฏฺฐนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘นนุ จา’’**ติอาทิมาหฯ **ปรินิพฺพานสมตายา**ติ กิเลส ปรินิพฺพานขนฺธปรินิพฺพานภาเวน ปรินิพฺพานสมตายฯ **‘‘ปริภุญฺชิตฺวา ปรินิพฺพุโต’’**ติ เอ เตน ยถา ปณีตปิณฺฑปาตปริโภคูปตฺถมฺภิตรูปกายสนฺนิสฺสโย ธมฺมกาโย สุเขเนว กิเลเส ปริ จฺจชิ, โภชนสปฺปายสํสิทฺธิยา เอวํ สุเขเนว ขเนฺธ ปริจฺจชีติ เอวํ กิเลสปริจฺจาคสฺส, ขนฺธปริจฺ จาคสฺส จ สุขสิทฺธินิมิตฺตตาย อุภินฺนํ ปิณฺฑปาตานํ สมผลตา โชติตาฯ ‘‘ปิณฺฑปาตสีเสน จ ปิณฺฑปาตทานํ โชติต’’นฺติ วุโตฺต วายมโตฺถฯ ยถา หิ สุชาตาย ‘‘อิมํ อาหารํ นิสฺสาย มยฺหํ เทวตาย วณฺณสุขพลาทิคุณา สมฺมเทว สมฺปเชฺชยฺยุ’’นฺติ อุฬาโร อชฺฌาสโย ตทา อโหสิ,

เอวํ จุนฺทสฺสปิ กมฺมารปุตฺตสฺส ‘‘อิมํ อาหารํ นิสฺสาย ภควโต วณฺณสุขพลาทิคุณา สมฺมเทว สมฺปชฺเชยฺยุ’’นฺติ อุฬาโร อชฺฌาสโยติ เอวมฺปิ เนสํ อฺภินฺนํ สมผลตา เวทิตพฺพาฯ สติปิ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺตีนํ เทวสิกํ วฬญฺชนสมาปตฺติภาเว ยถา ปน อภิสมฺพุชฺฌนทิวเส อภินววิปสฺสนํ ปฏฺฐเปนฺโต รูปสตฺตกาทิ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๒.๗๐๗ วิตฺถาโร) วเสน จุทฺทสหากาเรหิ สเนฺนตฺวา มหาวิปสฺสนามุเขน ตา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิ, เอวํ ปรินิพฺพานทิวเสปิ สพฺพา ตา สมาปชฺชีติ เอวํ สมาปตฺติสมตายปิ เตสํ สมผลตาฯ จุนฺทสฺส ตาว อนุสฺสรณํ อุฬารตรํ โหตุ ภควโต ทินฺนภาเวน อญฺญถตฺตาภาวโต, สุชาตาย ปน กถํ เทวตาย ทินฺนนฺติ? เอวํสญฺญิภาวโตติ อาห **‘‘สุชาตา จา’’**ติอาทิฯ **อปรภาเค**ติ อภิสโมฺพธิโต อปรภาเคฯ ปุน **อปรภาเค**ติ ปรินิพฺพานโต ปรโตฯ **ธมฺมสีส**นฺติ ธมฺมานํ มตฺถกภูตํ นิพฺพานํฯ **เม คหิต**นฺติ มม วเสน คหิตํฯ เตนาห **‘‘มยฺหํ กิรา’’**ติอาทิฯ

อธิปติภาโว **อาธิปเตยฺย**นฺติ อาห **‘‘เชฏฺฐภาวสํวตฺตนิยก’’**นฺติฯ

สํวเรติ สีลสํวเรฯ **เวร**นฺติ ปาณาติปาตาทิปญฺจวิธํ เวรํฯ ตญฺหิ เวริธมฺมภาวโต, เวรเหตุตาย จ ‘‘เวร’’นฺติ วุจฺจติฯ โกสลฺลํ วุจฺจติ ญาณํ, เตน ยุโตฺต **กุสโล**ติ อาห **‘‘กุสโล ปน ญาณสมฺปโนฺน’’**ติฯ ญาณสมฺปทา นาม ญาณปาริปูริ, สา จ อคฺคมคฺควเสน เวทิตพฺพา, อคฺคมโคฺค จ นิรวเสสโต กิเลเส ปชหตีติ อาห **‘‘อริยมเคฺคน…เป…. ชหาตี’’**ติฯ **อิมํ ปาปกํ ชหิตฺวา**ติ ทาเนน ตาว โลภมจฺฉริยาทิปาปกํ, สีเลน ปาณาติปาตาทิปาปกํ ชหิตฺวา ตทงฺควเสน ปหาย ตโต สมถวิปสฺสนาธเมฺมหิ วิกฺขมฺภนวเสน, ตโต มคฺคปฏิปาฏิยา สมุเจฺฉทวเสน อนวเสสํ ปาปกํ ปหายฯ ตถา ปหีนตฺตา เอว **ราคาทีนํ ขยา กิเลสนิพฺพาเนน** สพฺพโส กิเลสวูปสเมน **นิพฺพุโต** ปรินิพฺพุโตติ สอุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา เทสนาย กูฏํ คณฺหโนฺต **‘‘อิติ จุนฺทสฺส…เป…. สมฺปสฺสมาโน อุทานํ อุทาเนสี’’**ติฯ

จตุตฺถภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ยมกสาลวณฺณนา

๑๙๘. เอวํ ตํ กุสินารายํ โหตีติ ยถา อนุราธปุรสฺส ถูปาราโม ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายํ, เอวํ ตํ อุยฺยานํ กุสินาราย ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายํ โหติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา นครํ ปวิสิตุกามา อุยฺยานโต อุเปจฺจ วตฺตนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ **‘‘อุปวตฺตน’’นฺติ วุจฺจติ,** ตํ สาลปนฺติภาเวน ฐิตํ สาลวนํฯ **อนฺตเรนา**ติ เวมเชฺฌฯ **ตสฺส กิร มญฺจกสฺสา**ติ ตตฺถ ปญฺญปิยมานสฺส ตสฺส มญฺจกสฺสฯ **ตตฺราปิ…เป…. เอโก ปาทภาคสฺส,** ตสฺมา ‘‘อนฺตเรน ยมกสาลาน’’นฺติ วุตฺตํฯ **สํสิพฺพิตฺวา**ติ อญฺญมญฺญอาสตฺตวิฏปสาขตาย สํสิพฺพิตฺวา วิยฯ **‘‘ฐิตสาขา’’ติปิ วุตฺตํ** อฏฺฐกถายํฯ ยํ ปน ปาฬิยํ ‘‘อุตฺตรสีสกํ มญฺจกํ ปญฺญเปหี’’ติ วุตฺตํ, ตํ ปจฺฉิมทสฺสนํ ทฏฺฐุํ อาคตานํ เทวตานํ ทฏฺฐุํ โยคฺยตาวเสน วุตฺตํฯ เกจิ ปน ‘‘อุตฺตรทิสาวิโลกนมุขํ ปุพฺพทิสาสีสกํ กตฺวา มญฺจกํ ปญฺญเปหีติ อโตฺถ’’ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ

เอเต นาคานมุตฺตมาติ เอเต โคตฺตโต โคจริอาทินามกา หตฺถินาเคสุ พเลน เสฏฺฐตมาฯ **มชฺฌิมฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๘) ปน เกจิ หตฺถิโน อิโต อญฺญถา อาคตา, โส ปน เนสํ นามมตฺตกโต เภโท ทฏฺฐโพฺพฯ

ปริภุตฺตกาลโต ปฏฺฐาย…เป…. ปริกฺขยํ คตํ, ‘‘น ปน ปริภุตฺตปฺปจฺจยา’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **จงฺควาเร**ติ อูมิยํฯ กโตกาสสฺส กมฺมสฺส วเสน ยถาสมุฏฺฐิโต

โรโค อาโรคฺยํ อภิมทฺทตีติ กตฺวา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“วิยา”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ภควา เหฎฺฐา วุตฺตนเยน กปฺปํ, กปฺปาวเสสํ วา ฐาตุํ สมโตฺถ เอว, ตตฺตกํ กาลํ ฐาเน ปโยชนาภาวโต อายุสงฺขาเร โอสฺสชฺชิตฺวา ตาทิสสฺส กมฺมสฺส โอกาสํ อทาสิ, ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ‘‘วิยา’’ติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติเยวฯ

กุสลํ กาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ ‘‘เอวํ มหปฺผลํ, เอวํ มหานิสํสํ, มหานุภาวญฺจ ตํ กุสล’’นฺติฯ

เอกสฺสาปิ สตฺตสฺส วฎฺฎทุกฺขวูปสโม พุทฺธานํ ครุตโร หุตฺวา อุปฎฺฐาติ อติทุลฺลภภาวโต, ตสฺมา **“อปรมฺปิ ปสฺสตี”**ติอาทิ วุตฺตํ, สฺวายมโตฺถ **มาคณฺฑิยสุเตฺตน** (สุ. นิ. ๘๔๑) ทีเปตโพฺพฯ

ตติยํ ปน การณํ สตฺตานํ อุปฺปชฺชนกอนตฺถปริหรณนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต ปุน **“อปรมฺปิ ปสฺสตี”**ติอาทิมาหฯ

สีหเสยฺยนฺติฯ เอตฺถ สยนํ **เสยฺยา,** สีหสฺส วิย เสยฺยา สีหเสยฺยา, ตํ **สีหเสยฺยํฯ** อถ วา **สีหเสยฺย**นฺติ เสฎฺฐเสยฺยํ, ยทิทํ อตฺถทฺวยํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ

‘‘วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี’’ติ เอวํ วุตฺตา **กามโภคิเสยฺยา, ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิ** ทกฺขิณหตฺถสฺส สรีรคฺคหณาทิโยคกฺขมโต, ปุริสวเสน เจตํ วุตฺตํฯ

เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ ทุกฺขุปฺปตฺติโตฯ

อยํ สีหเสยฺยาติ อยํ เอวํ วุตฺตา สีหเสยฺยาฯ **“เตชุสฺสทตฺตา”**ติ อิมินา สีหสฺส อภีรุภาวํ ทเสฺสติฯ ภีรุกา หิ เสสมิคา อตฺตโน อาสยํ ปวิสิตฺวา สนฺตาสปุพฺพกํ ยถา ตถา สยนฺติ, สีโห ปน อภีรุภาวโต สโตการี ภิกฺขุ วิย สตึ อุปฎฺฐาเปตฺวาว สยติฯ เตนาห **“ปุริมปาเท”**ติอาทิฯ ทกฺขิเณ ปุริมปาเท วามสฺส ปุริมปาทสฺส ฐปนวเสน **เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมิํ ฐาเน** ฐเปตฺวาฯ **ปจฺฉิมปาเท**ติ เทฺว ปจฺฉิมปาเทฯ วุตฺตนเยเนว อิธาปิ เอกสฺมิํ ฐาเน ปาทฎฺฐปนํ เวทิตพฺพํ, **ฐิโตกาสสลฺลกฺขณํ** อภีรุภาเวเนวฯ **“สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา”**ติอาทินา วุตฺตา สีหกิริยา อนุตฺราสปพุชฺฌนํ วิย อภีรุภาวสิทฺธา ธมฺมตาวเสเนวาติ เวทิตพฺพาฯ **สีหวิชมฺภิตวิชมฺภนํ** อติเวลํ เอกากาเรน ฐปิตานํ สรีราวยวานํ คมนาทิกิริยาสุ โยคฺยภาวาปาทนตฺถํฯ **ติกฺขตฺตุํ สีหนาทนทนํ** อเปฺปสกฺขมิคชาตปริหรณตฺถํฯ

เสติ อพฺยาวฎภาเวน ปวตฺตติ เอตฺถาติ **เสยฺยา,** จตุตฺถชฺฌานเมว เสยฺยา **จตุตฺถชฺฌานเสยฺยาฯ** กิํ ปน ตํ จตุตฺถชฺฌานนฺติ? อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ, ตโต หิ วุฎฺฐหิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ภควา อนุกฺกเมน อคฺคมคฺคํ อธิคนฺตฺวา ตถาคโต ชาโตติฯ ‘‘ตยิทํ ปทฎฺฐานํ นาม, น เสยฺยา, ตถาปิ ยสฺมา ‘จตุตฺถชฺฌานา วุฎฺฐหิตฺวา สมนนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายี’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๙) วกฺขติ, ตสฺมา โลกิยจตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ เอว ตถาคตเสยฺยา’’ติ เกจิ, เอวํ สติ ปรินิพฺพานกาลิกาว ตถาคตเสยฺยาติ อาปชฺชติ, น จ ภควา โลกิยจตุตฺถชฺฌานสมาปชฺชนพหุโล วิหาสิฯ อคฺคผลวเสน ปวตฺตํ ปเนตฺถ จตุตฺถชฺฌานํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ยถา สตฺตานํ นิทฺทุปคมนลกฺขณา เสยฺยา ภวงฺคจิตฺตวเสน โหติ, สา จ เนสํ ปฐมชาติสมนฺวยา เยภุยฺยวุตฺติกา, เอวํ ภควโต อริยชาติสมนฺวยํ เยภุยฺยวุตฺติกํ อคฺคผลภูตํ จตุตฺถชฺฌานํ ‘‘ตถาคตเสยฺยา’’ติ เวทิตพฺพํฯ สีหเสยฺยา นาม เสฎฺฐเสยฺยาติ อาห **“อุตฺตมเสยฺยา”**ติฯ

นตฺถิ เอติสฺสา อุฏฺฐานนฺติ **อนุฏฺฐานา,** เสยฺยา, ตํ **อนุฏฺฐานเสยฺยํฯ** ‘‘อิโต อุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ มนสิการสฺส อภาวโต **‘‘อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิ กริตฺวา’’ติ น วุตฺตํฯ เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ อนุฏฺฐานเสยฺยุปคมเนฯ **กายวเสน อนุฏฺฐานํ,** น จิตฺตวเสน, จิตฺตวเสน จ อนุฏฺฐานํ นาม นิทฺทุปคมนนฺติ ตทภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘นิทฺทาวเสนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ภวงฺคสฺสา**ติ นิทฺทุปคมนลกฺขณสฺส ภวงฺคสฺสฯ

สพฺพปาลิผุลฺลาติ สพฺพตฺถกเมว วิกสนวเสน ผุลฺลา, น เอกเทสวิกสนวเสนฯ เตนาห **‘‘สเพฺพ สมนฺตโต ปุปฺผิตา’’**ติฯ **เอกจฺฉนฺนา**ติ สมฺผุลฺลปุเปฺผหิ เอกากาเรน สพฺพเตฺถว ฉาทิตาฯ **อุโลฺลกปทุมานี**ติ เหฏฺฐา โอโลเกนฺตานิ วิย ติฏฺฐนปทุมานิฯ **โมรปิญฺฉกลาโป วิย** ปญฺจวณฺณปุปฺผสญฺฉาทิตตฺตาฯ

นนฺทโปกฺขรณีสมฺภวานีติ นนฺทโปกฺขรณีตีรสมฺภวานิฯ **มหาตุมฺพมตฺตน**ฺติ อาฬฺหกมตฺตํฯ **ปวิฏฺฐานี**ติ ขิตฺตานิฯ **สรีรเมว โอกิรนฺตี**ติ สรีรเมว อโชฺฌกิรนฺติฯ

เทวตานํ อุปกปฺปนจนฺทนจุณฺณานีติ สฏฺฐิปิ ปญฺญาสมฺปิ โยชนานิ วายนกเสตวณฺณจนฺทนจุณฺณานิฯ **ทิพฺพคนฺธชาลจุณฺณานี**ติ ทิพฺพคนฺธทิพฺพจุณฺณานิฯ **หริตาลอญฺชนจุณฺณาทีนิ**ปิ ทิพฺพานิ ปรมสุคนฺธานิ เอวาติ เวทิตพฺพานิฯ เตเนวาห **‘‘สพฺพทิพฺพคนฺธวาสวิกติโย’’**ติฯ

เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา อนฺตลิเกฺข วชฺชนฺติ มหาภินิกฺขมนกาเล วิยฯ

ตาติ เทวตาฯ **คนฺถมานา วา**ติ มาลํ รจนฺติโย เอวฯ **อปรินิฏฺฐิตา วา**ติ ยถาธิปฺปายํ ปริโยสิตา เอวฯ **หเตฺถน หตฺถ**นฺติ อตฺตโน หเตฺถน ปรสฺส หตฺถํฯ **คีวาย คีว**นฺติ กณฺฐคาหวเสน อตฺตโน คีวาย ปรสฺส คีวํฯ **คเหตฺวา**ติ อามสิตฺวาฯ **มหายโส มหายโส**ติ อาเมฑิตวเสน อญฺญมญฺญํ อาลาปวจนํฯ

๑๙๙. **มหนฺตํ อุสฺสาห**นฺติ ตถาคตสฺส ปูชาสกฺการวเสน ปวตฺติยมานํ มหนฺตํ อุสฺสาหํ **ทิสฺวาฯ**

สาเยว ปน ปฏิปทาติ ปุพฺพภาคปฏิปทา เอวฯ **อนุจฺฉวิกตฺตา**ติ อธิคนฺตพฺพสฺส นววิธโลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุรูปตฺตาฯ

สีลนฺติ จาริตฺตสีลมาหฯ **อาจารปญฺญตฺตี**ติ จาริตฺตสีลํฯ **ยาว โคตฺรภุโต**ติ ยาว โคตฺรภุญาณํ, ตาว ปวเตฺตตพฺพา สมถวิปสฺสนา **สมฺมาปฏิปทาฯ** อิทานิ ตํ สมฺมาปฏิปทํ พฺยติเรกโต, อนฺวยโต จ วิภาเวตุํ **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ชินกาฬสุตฺตน**ฺติ ชินมหาวฑฺฒกินา ฐปิตํ วเชฺชตพฺพคเหตพฺพธมฺมสนฺทสฺสนกาฬสุตฺตํ สิกฺขาปทมริยาทํ, อุปาสโกปาสิกาวาเรสุ **‘‘คนฺธปูชํ มาลาปูชํ กโรตี’’**ติ วจนํ จาริตฺตสีลปเกฺข ฐเปตฺวา กรณํ สนฺธาย วุตฺตํ, เตน ภิกฺขุภิกฺขุนีนมฺปิ ตถากรณํ อนุญฺญาตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อยญฺหีติ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทํ สนฺธาย วทติฯ

อุปวาณเตฺถรวณฺณนา

๒๐๐. **อปเนสี**ติ ฐิตปฺปเทสโต ยถา อปคจฺฉติ, เอวมกาสิ, น ปน นิพฺภจฺฉิฯ เตนาห "**อานโนฺท**"ติอาทิฯ **วุตฺตสทิสา วา**ติ **สมจิตฺตปริยายเทสนายํ** (อ. นิ. ๒.๓๗) วุตฺตสทิสา เอวฯ **อาวาเรโนฺต**ติ ฉาเทโนฺตฯ

ยสฺมา กสฺสปสฺสพุทฺธสฺส เจติเย อารกฺขเทวตา อโหสิ, ตสฺมา เถโรว เตชุสฺสโท, น อเญฺญ อรหโนฺตติ อาเนตฺวา โยชนาฯ

อิทานิ อาคมนโต ปฏฺฐาย ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ "**วิปสฺสิมฺหิ กิร สมฺมาสมฺพุเทฺธ**"ติอาทิ อารทฺธํฯ "**จาตุมหาราชิกา เทวตา**"ติ อิทํ โคพลีพทฺทญาเยน คเหตพฺพํ ภุมฺมเทวตาทีนมฺปิ ตปฺปริยาปนฺนตฺตาฯ **เตสํ** มนุสฺสานํฯ

ตตฺถาติ กสฺสปสฺส ภควโต เจติเยฯ

๒๐๑. **อธิวาเสนฺตี**ติ โรเจนฺติฯ

ฉินฺนปาโต วิย ฉินฺนปาโต, ตํ **ฉินฺนปาตํ,** ภาวนปุํสกนิเทฺทโส ยํฯ **อาวฏฺฏนฺตี**ติ อภิมุขภาเวน วฏฺฏนฺติฯ ยตฺถ ปติตา, ตโต กติปยรตนฏฺฐานํ วฏฺฏนวเสเนว คนฺตฺวา ปุน ยถาปติตเมว ฐานํ วฏฺฏนวเสน อาคจฺฉนฺติฯ เตนาห "**อาวฏฺฏนฺติโย ปติตฏฺฐานเมว อาคจฺฉนฺตี**"ติฯ **วิวฏฺฏนฺตี**ติ ยตฺถ ปติตา, ตโต วินิวฏฺฏนฺติฯ เตนาห "**ปติตฏฺฐานโต ปรภาคํ วฏฺฏมานา คจฺฉนฺตี**"ติฯ ปุรโต วฏฺฏนํ **อาวฏฺฏนํ,** อิตรํ ติวิธมฺปิ **วิวฏฺฏน**นฺติ ทเสฺสตุํ "**อปิจา**"ติอาทิ วุตฺตํฯ **เทวตา ธาเรตุํ น สโกฺกติ** อุทกํ วิย โอสีทนโตฯ เตนาห "**ตตฺถา**"ติอาทิฯ **ตตฺถา**ติ ปกติปถวิยํฯ **เทวตา โอสีทนฺติ** ธาตูนํ สณฺหสุขุมาลภาวโตฯ **ปถวิยํ ปถวิํ มาเปสฺ**นฺติ ปกติปถวิยํ อตฺตโน สรีรํ ธาเรตุํ สมตฺถํ อิทฺธานุภาเวน ปถวิํ มาเปสุํฯ

กามํ โทมนเสฺส อสติปิ เอกโจฺจ ราโค โหติเยว, ราเค ปน อสติ โทมนสฺสสฺส อสมฺภโว เอวาติ ตเทกฏฺฐภาวโตติ อาห "**วีตราคาติ ปหีนโทมนสฺสา**"ติฯ **สิลาถมฺภสทิสา** อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ นิพฺพิการตายฯ

จตุสํเวชนียฏฺฐานวณฺณนา

๒๐๒. **อปารคงฺคายา**ติ คงฺคาย โอรมฺภาเคฯ "**สงฺการฉฑฺฑกสมฺมชฺชนิโย คเหตฺวา**"ติอาทิ อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐาเน วตฺตกรณาการทสฺสนํฯ "**เอวํ ทฺวีสุ กาเลสู**"ติอาทิ นิทสฺสนตฺถํ ปจฺจามสนํ, ตํ เหฏฺฐา อธิคตํฯ

กมฺมสาธโน สมฺภาวนโตฺถ **ภาวนีย**-สโทฺทติ อาห "**มนสา ภาวิเต สมฺภาวิเต**"ติฯ ทุติยวิกเปฺป ปน ภาวนํ, วฑฺฒนญฺจ ปฏิปกฺขปหานโตติ อาห "**เย วา**"ติอาทิฯ

พุทฺธาทีสุ ตีสุ วตฺถูสุ **ปสนฺนจิตฺตสฺส,** น กมฺมผลสทฺธามเตฺตนฯ สา จสฺส สทฺธาสมฺปทา เอวํ เวทิตพฺพาติ ผเลน เหตุํ ทเสฺสโนฺต "**วตฺตสมฺปนฺนสฺสา**"ติ อาหฯ **สํเวโค** นาม สโหตฺตปฺปญาณํ, อภิชาติฏฺฐานาทีนิปิ ตสฺส อุปฺปตฺติเหตูนิ ภวนฺตีติ อาห "**สํเวคชนกานี**"ติฯ

เจติยปูชนตฺถํ จาริกา **เจติยจาริกาฯ สเคฺค ปติฏฺฐหิสฺสนฺติเยว** พุทฺธคุณารมฺมณาย กุสลเจตนาย สคฺคสํวตฺตนิยภาวโตฯ

อานนฺทปุจฺฉากถาวณฺณนา

๒๐๓. **เอตฺถา**ติ มาตุคาเมฯ **อยํ อุตฺตมา ปฏิปตฺติ, ยทิทํ อทสฺสนํ,** ทสฺสนมูลกตฺตา ตปฺปจฺจยานํ สพฺพานตฺถานํฯ **โลโภ**ติ กามราโคฯ **จิตฺตจลนา** ปฏิปตฺติอนฺตรายกโร จิตฺตโกฺขโภฯ **มุรุมุราเปตฺวา**ติ สอฏฺฐิกํ กตฺวา ขาทเน อนุรวทสฺสนํฯ อปริมิตํ กาลํ ทุกฺขานุภวนํ **อปริจฺฉินฺนทุกฺขานุภวนํฯ วิสฺสาโส**ติ วิสโงฺค ฆฏฺฏนาภาโวฯ **โอตาโร**ติ ตตฺถ จิตฺตสฺส อนุปฺปเวโสฯ **อสิหตฺเถน** เวรีปุริเสน, **ปิสาเจนาปิ** ขาทิตุกาเมนฯ **อาสีเท**ติ อกฺกมนาทิวเสน พาเธยฺยฯ **อสฺสา**ติ มาตุคามสฺสฯ **ปพฺพชิเตหิ กตฺตพฺพกมฺมนฺ**ติ อามิสปฏิคฺคหณาทิ ปพฺพชิเตหิ กาตพฺพํ กมฺมํฯ **สตี**ติ วา กายคตาสติ **อุปฏฺฐาเปตพฺพาฯ**

๒๐๔. **อตนฺติพทฺธา**ติ อภารวหาฯ **เปสิตจิตฺตา**ติ นิพฺพานํ ปติ เปสิตจิตฺตาฯ

๒๐๕. **วิหเตนา**ติ กปฺปาสวิหนนธนุนา ปพฺพชฏานํ วิชฏนวเสน หเตนฯ เตนาห **"สุโปถิเตนา"**ติ, อสงฺกรณวเสน สุฏฺฐุ โปถิเตนาติ อโตฺถ, ทสฺสนียสํเวชนียฏฺฐานกิตฺตเนน จ วสนฏฺฐานํ กถิตํฯ

อานนฺทอจฺฉริยธมฺมวณฺณนา

๒๐๗. **เถรํ อทิสฺวา อามเนฺตสี**ติ ตตฺถ อทิสฺวา อาวชฺชโนฺต เถรสฺส ฐิตฏฺฐานํ, ปวตฺติญฺจ ญตฺวา อามเนฺตสิฯ

กายกมฺมสฺส หิตภาโว หิตชฺฌาสเยน ปวตฺติตตฺตาติ อาห **"หิตวุทฺธิยา กเตนา"**ติฯ สุขภาโว กายิกทุกฺขาภาโว, เจตสิกสุขภาโว เจตสิกสุขสมุฏฺฐิตตฺตา จาติ วุตฺตํ **"สุขโสมนสฺสเนว กเตนา"**ติฯ อาวิรโหวิภาคโต อทฺวยภาวโต **อทฺวเยนา**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **"ยถา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ สตฺถุ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยา, เถรสฺส อชฺฌาสยสมฺปตฺติยา จ "เอตฺตกมิท"นฺติ ปมาณํ คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ปมาณวิรหิตตฺตา ตสฺส กมฺมสฺสาติ อาห **"จกฺกวาฬมฺปี"**ติอาทิฯ

เอวํ ปวตฺติเตนาติ เอวํ โอทิสฺสกเมตฺตาภาวนาย วเสน ปวตฺติเตนฯ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภูตํ กตํ อุปจิตํ ปุญฺญํ เอเตนาติ **กตปุโญฺญ,** อรหตฺตาธิคมาย กตาธิการโรติ อโตฺถฯ เตนาห **"อภินีหารสมฺปโนฺนสีติ ทเสฺสตี"**ติฯ

๒๐๘. กตฺถจิ สงฺกุจิตํ หุตฺวา ฐิตํ มหาปถวิํ ปตฺถรโนฺต วิย, ปฏิสํหฏํ หุตฺวา ฐิตํ อากาสํ วิตฺถาเรโนฺต วิย, จตุสฏฺฐาธิกโยชนสตสหสฺสุเพฺพธํ จกฺกวาฬคิริํ อโธ โอสาเรโนฺต วิย, อฏฺฐสฏฺฐาธิกสหสฺสโยชนสตสหสฺสุเพฺพธํ สิเนรุํ อุกฺขิเปโนฺต วิย, สตโยชนายามวิตฺถารํ มหาชมฺพุํ ขเนฺธ คเหตฺวา จาเลโนฺต วิยาติ ปญฺจ หิ อุปมา หิ เถรสฺส คุณกถา มหนฺตภาวทสฺสนตฺถเญฺจว อเญฺญสํ ทุกฺกฏภาวทสฺสนตฺถญฺจ อาคตาวฯ **เอเตเนว จา**ติ **จ**-สเทฺทน "อหํ เอตรหิ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ" (ที. นิ. ๒.๔), "สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล"ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕; มิ. ป. ๕.๑๑) จ เอวํ อาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **พฺยโตฺต**ติ ขนฺธโกสลฺลาทิสงฺขาเตน เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโตฯ **เมธาวี**ติ เมธาสงฺขาตาย สมฺมาภาวิตาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ

๒๐๙. **ปฏิสนฺถารธมฺมนฺ**ติ ปกติจาริตฺตวเสน วุตฺตํ, อุปคตานํ ปน ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวเสน เจว จิตฺตรุจิวเสน จ ยถากาลํ ธมฺมํ เทเสติเยว, อุปาสโกปาสิกานํ ปน

อุปนิสินฺนกถาวเสนฯ

มหาสุทสฺสนสุตฺตเทสนาวณฺณนา

๒๑๐. **ขุทฺทก**-สโทฺท ปติรูปวาจี, **ก**-สโทฺท อปฺปโตฺถติ อาห **“ขุทฺทกนครเกติ นครปติรูปเก สมฺพาเธ ขุทฺทกนครเก”**ติฯ ธุปรวิสาลสณฺฐานตาย ตํ ‘‘อุชฺชงฺคลนครก’’นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **“วิสมนครเก”**ติฯ **อเญฺญสํ มหานครานํ** เอกเทสปฺปมาณตาย **สาขาสทิเสฯ** เอตฺถ จ ‘‘ขุทฺทกนครเก’’ติ อิมินา ตสฺส นครสฺส อปฺปกภาโว วุโตฺต, ‘‘อุชฺชงฺคลนครเก’’ติ อิมินา ภูมิวิปตฺติยา นิหีนภาโว, ‘‘สาขานครเก’’ติ อิมินา อปฺปธานภาโวฯ **สารปฺปตฺตา**ติ วิภวสาราทินา สารมหตฺตํ ปตฺตาฯ

กหาปณสกฎนฺติ เอตฺถ ‘‘ทฺวิกุมฺภํ **สกฎํฯ กุโมฺภ** ปน ทสมฺพโณ’’ติ วทนฺติฯ **เทฺว ปวิสนฺตี**ติ เทฺว กหาปณสกฎานิ เทฺว อายวเสน ปวิสนฺติฯ

สุภิกฺขาติ สุลภาหารา, สุนฺทราหารา จฯ เตนาห **“ขชฺชโภชฺชสมฺปนฺนา”**ติฯ **สทฺทํ กโรเนฺต**ติ รวสารินา ตุฎฺฐภาเวน โกณฺจนาทํ กโรเนฺตฯ **อวิวิตฺตา**ติ อสุญฺญา, กทาจิ รโถ ปฐมํ คจฺฉติ, ตํ อโญฺญ อนุพนฺธโนฺต คจฺฉติ, กทาจิ ทุติยํ วุตฺตรโถ ปฐมํ คจฺฉติ, อิตโร ตํ อนุพนฺธติ เอวํ **อญฺญมญฺญํ อนุพนฺธมานาฯ เอตฺถา**ติ กุสาวตีนคเรฯ ตสฺส มหนฺตภาวโต เจว อิทฺธาทิภาวโต จ นิจฺจํ ปโยชิตาเนว **เภริอาทีนิ ตูริยานิ,** สมฺม สมฺมาติ วา อญฺญมญฺญํ ปิยาลาปสโทฺท **สมฺม**-สโทฺทฯ กํสตาฬาทิสพฺพตาฬาวจรสโทฺท **ตาฬ**-สโทฺท, **กูฎเภริ**-สโทฺท กุมฺภถูณสโทฺทฯ

เอวรูปา สทฺทา โหนฺติ กจวรากิณฺณวีถิตาย, อรเญฺญ กนฺทมูลปณฺณาทิคฺคหณาย, ตตฺถ ทุกฺขชีวิกตาย จาติ ยถากฺกมํ โยเชตพฺพํฯ **อิธ น เอวํ อโหสิ** เทวโลเก วิย สพฺพโส ปริปุณฺณสมฺปตฺติกตายฯ

มหนฺตํ โกลาหลนฺติ สทฺธาสมฺปนฺนานํ เทวตานํ, อุปาสกานญฺจ วเสน ปุรโต ปุรโต มหตี อุโคฺฆสนา โหติฯ ตตฺถ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส กตสฺส วิหารสฺส อภาวโต, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหนฺตภาวโต **เต อาคนฺตฺวา...เป.... เปเสสิฯ** เปเสโนฺต จ ‘‘กถญฺหิ นาม ภควา ปจฺฉิเม กาเล อตฺตโน ปวตฺตึ อมฺหากํ นาโรเจสิ, เนสํ โทมนสฺสํ มา อโหสี’’ติ ‘‘อชฺช โข วาเสฎฺฐา’’ติอาทินา สาสนํ เปเสสิฯ

มลฺลานํ วนฺทนาวณฺณนา

๒๑๑. อฆํ ทุกฺขํ อาเวนฺติ ปกาเสนฺตีติ **อฆาวิโน,** ปากฎีภูตทุกฺขาติ อาห **“อุปฺปนฺนทุกฺขา”**ติฯ ญาติสาโลหิตภาเวน กุลํ ปริวตฺตติ เอตฺถาติ **กุลปริวตฺตํฯ** ตํ ตํกุลีนภาเคน ฐิโต สตฺตนิกาโย ‘‘กุลปริวตฺตโส’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“กุลปริวตฺต”**นฺติฯ เต ปน ตํตํกุลปริวตฺตปริจฺฉินฺนา มลฺลราชาโน ตสฺมึ นคเร วีถิอาทิสภาเคน วสนฺตีติ วุตฺตํ **“วีถิสภาเคน เจว รจฺฉาสภาเคน จา”**ติฯ

สุภทฺทปริพฺพาชกวตฺถุวณฺณนา

๒๑๒. กงฺขา เอว **กงฺขาธโมฺมฯ เอกโต วา**ติ ภูมึ อวิภชิตฺวา สาธารณโตวฯ พีชโต จ อคฺคํ คเหตฺวา อาหารํ สมฺปาเทตฺวา ทานํ **พีชคฺคํฯ คพฺภกาเล**ติ คพฺภธารณโต ปรํ ขีรคฺ

คหณกาเลฯ เตนาห **“คพฺภํ ผาเลตฺวา ขีรํ นิหริตฺวา”**ติอาทิฯ **ปุถุกกาเล**ติ สสฺสานํ นาติปเกฺก ปุถุกโยคฺยผลกาเลฯ **ลายนคฺค**นฺติ ปกฺกสฺส สสฺสสฺส ลวเน ลวนารเมฺภ ทานํ อทาสิฯ ลุนสฺส สสฺสสฺส เวณิวเสน พนฺธิตฺวา ฐปนํ **เวณิกรณํฯ** ตสฺส อารเมฺภ ทานํ **เวณคฺคํฯ** เวณิโย ปน เอกโต กตฺวา ราสิกรณํ **กลาโปฯ** ตตฺถ อคฺคทานํ **กลาปคฺคํฯ** กลาปโต นีหริตฺวา มทฺทเน อคฺคทานํ **ขลคฺคํฯ** มทฺทิตํ โอผุณิตฺวา ธญฺญสฺส ราสิกรเณ อคฺคทานํ **ขลภณฺฑคฺคํฯ** ธญฺญสฺส ขลโต โกเฏฺฐ ปกฺขิปเน อคฺคทานํ **โกฏฺฐคฺคํฯ อุทฺธริตฺวา**ติ โกฏฺฐโต อุทฺธริตฺวาฯ

“นว อคฺคทานานิ อทาสี”ติ อิมินา ‘‘กถํ นุ โข อหํ สตฺถุ สนฺติเก อคฺคโตว มุเจฺจยฺย’’นฺติ อคฺคคฺคทานวเสน วิวฏฺฏูปนิสฺสยสฺส กุสลสฺส กตูปจิตตฺตา, ญาณสฺส จ ตถา ปริปากํ คตตฺตา อคฺคธมฺมเทสนาย ตสฺส ภาชนภาวํ ทเสฺสติฯ เตนาห **“อิมํ อคฺคธมฺมํ ตสฺส เทเสสฺสามี”**ติอาทิฯ **โอหียิตฺวา** สโงฺกจํ อาปชฺชิตฺวาฯ

๒๑๓. **อญฺญาตุกาโมว** น สนฺทิฏฺฐิํ ปรามาสีฯ **อพฺภญฺญิํสู**ติ สเนฺทหชาตสฺส ปุจฺฉาวจนนฺติ กตฺวา **ชานิํสู**ติ อตฺถมาหฯ เตนาห ปาฬิยํ ‘‘สเพฺพว น อพฺภญฺญิํสู’’ติฯ **เนส**นฺติ ปูรณาทีนํฯ **สา ปฏิญฺญา**ติ ‘‘กโรโต โข มหาราช การยโต’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๖๖) ปฏิญฺญาตา, สพฺพญฺญุปฏิญฺญา เอว วาฯ **นิยฺยานิกา**ติ สปฺปาฏิหาริยา, เตสํ วา สิทฺธนฺตสงฺขาตา ปฏิญฺญา วฏฺฏโต นิสฺสรณเฏฺฐน **นิยฺยานิกา**ติฯ สาสนสฺส สมฺปตฺติยา เตสํ สพฺพญฺญุตํ, ตพฺพิปริยายโต จ อสพฺพญฺญุตํ คจฺฉตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ **อตฺถาภาวโต**ติ สุภทฺทสฺส สาเธตพฺพอตฺถาภาวโตฯ **โอกาสาภาวโต**ติ ตถา วิตฺถาริตํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสตุํ อวสราภาวโตฯ อิทานิ ตเมว โอกาสาภาวํ ทเสฺสตุํ **“ปฐมยามสฺมิ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๑๔. เยสํ สมณภาวกรานํ ธมฺมานํ สมฺปาทเนน สมโณ, เต ปน อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน อริยมคฺคธมฺมาติ จตุมคฺคสํสิทฺธิยา ปาฬิยํ จตฺตาโร สมณา วุตฺตาติ เต พาหิรสมเย สเพฺพน สพฺพํ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **“ปฐโม โสตาปนฺนสมโณ”**ติอาทิมาหฯ **ปุริมเทสนายา**ติ ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย’’ติอาทินา วุตฺตาย เทสนายฯ พฺยติเรกโต, อนฺวยโต จ อธิเปฺปโต อโตฺถ วิภาวียตีติ ปฐมนโยเปตฺถ ‘‘ปุริมเทสนายา’’ติ ปเทน สงฺคหิโต วาติ ทฏฺฐโพฺพฯ อตฺตโน สาสนํ นิยเมโนฺต อาห ‘‘อิมสฺมิํ โข’’ติ โยชนาฯ **อารทฺธวิปสฺสเกหี**ติ สมาธิกมฺมิกวิปสฺสเกหิ, สิขาปฺปตฺตวิปสฺสเก สนฺธาย วุตฺตํ, น ปฏฺฐปิตวิปสฺสเนฯ อปเร ปน ‘‘พาหิรกสมเย วิปสฺสนารมฺภสฺส คโนฺถปิ นเตฺถวาติ อวิเสสวจนเมต’’นฺติ วทนฺติฯ **อธิคตฏฺฐาน**นฺติ อธิคตสฺส การณํ, ตทตฺถํ ปุพฺพภาคปฏิปทนฺติ อโตฺถ, เยน โสตาปตฺติมโคฺค อธิคโต, น อุปริมโคฺค, โส โสตาปตฺติมเคฺค ฐิโต อกุปฺปธมฺมตาย ตสฺส, ตตฺถ วา สิทฺธิโต ฐิตปุโพฺพ ภูตปุพฺพคติยาติ โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐ โสตาปโนฺน, น เสสอริยา ภูมนฺตรุปฺปตฺติโตฯ โสตาปโนฺน หิ อตฺตนา อธิคตฏฺฐานํ โสตาปตฺติมคฺคํ อญฺญสฺส กเถตฺวา โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐํ กเรยฺย, น อฏฺฐมโก อสมฺภวโตฯ **เอส นโย เสสมคฺคเฏฺฐสู**ติ เอตฺถาปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปคุณํ กมฺมฏฺฐาน**นฺติ อตฺตโน ปคุณํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ, เอเตเนว ‘‘อวิเสสวจน’’นฺติ วาโท ปฏิกฺขิโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ สพฺพเญฺญยฺยธมฺมาวโพธเน ‘‘กุสลํ เฉกํ นิปุณ’’นฺติ วุจฺจติ ตตฺถ อสงฺคอปฺปฏิหตํ ปวตฺตตีติ กตฺวาฯ **สมธิกานิ** เอเกน วเสฺสนฯ ญายนฺติ เอเตน จตุสจฺจธมฺมํ ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌนฺตีติ **ญาโย,** โลกุตฺตรมโคฺคติ อาห **“อริยมคฺคธมฺมสฺสา”**ติฯ ปทิสฺสติ เอเตน อริยมโคฺค ปจฺจกฺขโต ทิสฺสตีติ **ปเทโส,** วิปสฺสนาติ วุตฺตํ **“ป**

เทเส วิปสฺสนามเคฺค”ติฯ **สมโณปีติ** เอตฺถ **ปิ**-สโทฺท ‘‘ปเทสวตฺตี’’ติ เอตฺถาปิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตโพฺพติ อาห **“ปเทสวตฺติ…เป…. นตฺถีติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ

๒๑๕. **โส**ติ ตถาวุโตฺต อเนฺตวาสีฯ **เตนา**ติ อาจริเยนฯ **อตฺตโน ฐาเน ฐปิโต โหติ** ปรปพฺพาชนาทีสุ นิยุตฺตตฺตาฯ

สกฺขิสาวโกติ ปจฺจกฺขสาวโก, สมฺมุขสาวโกติ อโตฺถฯ **ภควติ ธรมาเน**ติ ธรมานสฺส ภควโต สนฺติเกฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **สโพฺพปิ โส**ติ สโพฺพ โส ติวิโธปิฯ **อยํ ปน อรหตฺตํ ปโตฺต,** ตสฺมา ปริปุณฺณคตาย มตฺถกปฺปโตฺต **ปจฺฉิโม สกฺขิสาวโก**ติฯ

ปญฺจมภาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ตถาคตปจฺฉิมวาจาวณฺณนา

๒๑๖. **ตนฺ**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส โอวาทกงฺคํ **ทเสฺสตุํ…เป…. วุตฺตํ** ธมฺมสงฺคาหเกหีติ อธิปฺปาโยฯ สุตฺตาภิธมฺมสงฺคหิตสฺส ธมฺมสฺส อติสชฺชนํ สโมฺพธนํ **เทสนา,** ตเสฺสว ปการโต ญาปนํ เวเนยฺยสนฺตาเน ฐปนํ **ปญฺญาปนนฺ**ติ **“ธโมฺมปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จา”**ติ วุตฺตํฯ ตถา วินยตนฺติสงฺคหิตสฺส กายวาจานํ วินยนโต ‘‘วินโย’’ติ ลทฺธาธิวจนสฺส อตฺถสฺส อติสชฺชนํ สโมฺพธนํ **เทสนา,** ตเสฺสว ปการโต ญาปนํ อสงฺกรโต ฐปนํ **ปญฺญาปนนฺ**ติ **“วินโยปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จา”**ติ วุตฺตํฯ อธิสีลสิกฺขานิเทฺทสภาเวน สาสนสฺส มูลภูตตฺตา วินโย ปฐมํ สิกฺขิตโพฺพติ ตํ ตาว อยมุเทฺทสํ สรูปโต ทเสฺสโนฺต **“มยา หิ โว”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สตฺตาปตฺติกฺขนฺธวเสนา**ติ สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกมนียตาวเสน ฯ **สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ** ‘‘อิทํ โว กตฺตพฺพํ, อิทํ โว น กตฺตพฺพ’’นฺติ กตฺตพฺพากตฺตพฺพสฺส วิภาเคน อนุสาสนโตฯ

เตน เตนากาเรนาติ เตน เตน เวเนยฺยานํ อชฺฌาสยานุรูเปน ปกาเรนฯ **อิเม ธเมฺม**ติ อิเม สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธเมฺมฯ ตปฺปธานตฺตา สุตฺตนฺตเทสนาย **“สุตฺตนฺตปิฎกํ เทสิต”**นฺติ วุตฺตํฯ **สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ** ตํตํจริยานุรูปํ สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุสาสนโตฯ กุสลากุสลาพฺยากตวเสน **นว เหตูฯ “สตฺต ผสฺสา”**ติอาทิ สตฺตวิญฺญาณธาตุสมฺปโยควเสน วุตฺตํฯ ธมฺมานุโลเม ติกปฏฺฐานาทโย ฉ, ตถา ธมฺมปจฺจนีเย, ธมฺมานุโลมปจฺจนีเย, ธมฺมปจฺจนียานุโลเมติ จตุวีสติ สมนฺตปฏฺฐานานิ เอตสฺสาติ **จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานํ,** ตํ ปน ปจฺจยานุโลมาทิวเสน วิภชิยมานํ อปริมาณนยํ เอวาติ อาห **“อนนฺตนยมหาปฏฺฐานปฏิมณฺฑิต”**นฺติฯ **สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสตี**ติ ขนฺธาทิวิภาเคน ญายมานํ จตุสจฺจสโมฺพธาวหตฺตา สตฺถารา สมฺมาสมฺพุเทฺธน กาตพฺพกิจฺจํ นิปฺผาเทสฺสติฯ

โอวทิสฺสนฺติ อนุสาสิสฺสนฺติ โอวาทานุสาสนีกิจฺจนิปฺผาทนโตฯ

จาริตฺตนฺติ สมุทาจารา, นเวสุ ปิยาลาปํ วุเฑฺฒสุ คารวาลาปนฺติ อโตฺถฯ เตนาห ‘‘ภเนฺตติ วา อายสฺมาติ วา’’ติฯ คารววจนํ เหตํ ยทิทํ ภเนฺตติ วา อายสฺมาติ วา, โลเก ปน ‘‘ตตฺร ภว’’นฺติ, ‘‘เทวานํ ปิยา’’ติ จ คารววจนเมวฯ

‘‘อากงฺขมาโน สมูหนตู’’ติ วุเตฺต ‘‘น อากงฺขมาโน น สมูหนตู’’ติปิ วุตฺตเมว โหตีติ อาห **“วิกปฺปวจเนเนว ฐเปสี”**ติฯ **พลนฺ**ติ ญาณพลํฯ ยทิ อสมูหนนํ ทิฎฺฐํ, ตเทว จ อิจฺฉิตํ, อถ กสฺมา ภควา ‘‘อากงฺขมาโน สมูหนตู’’ติ อโวจาติ? ตถารูปปุคฺคลชฺฌาสยวเสนฯ สนฺติ หิ

เกจิ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมาทาย สํวตฺติตุํ อนิจฺฉนฺตา, เตสํ ตถา อวุจฺจมาเน ภควติ วิฆาโต อุปฺปชฺชยฺย, ตํ เตสํ ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย, ตถา ปน วุเตฺต เตสํ วิฆาโต น อุปฺปชฺชยฺย ''อมฺหากํ เอวายํ โทโส, ยโต อเมฺหสุ เอว เกจิ สมูหนนํ น อิจฺฉนฺตี''ติฯ เกจิ ''สกลสฺส ปน สาสนสฺส สงฺฆายตฺตภาวกรณตฺถํ ตถา วุตฺต''นฺติ วทนฺติฯ ยญฺจ กิญฺจิ สตฺถารา สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ สมณา สกฺยปุตฺติยา สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ชีวิตํ วิย รกฺขนฺติฯ ตถา หิ เต ''ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ อากงฺขมาโน สโงฺฆ สมูหนตู''ติ วุเตฺตปิ น สมูหนิํสุ, อญฺญทตฺถุ ''ปุรโต วิย ตสฺส อจฺจเยปิ รกฺขิํสุ เอวา''ติ สตฺถุสาสนสฺส , สงฺฆสฺส จ มหนฺตภาวทสฺสนตฺถมฺปิ ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ อายสฺมา อานโนฺท, อเญฺญปิ วา ภิกฺขู ''กตมํ ปน ภเนฺต ขุทฺทกํ, กตมํ อนุขุทฺทก''นฺติ น ปุจฺฉิํสุ สมูหนชฺฌาสยเสฺสว อภาวโตฯ

น ตํ เอวํ คเหตพฺพนฺติ ''นาคเสนเตฺถโร ขุทฺทานุขุทฺทกํ ชานาตี''ติอาทินา วุตฺตํ ตํ เนสํ วจนํ อิมินา วุตฺตาการเรน น คเหตพฺพํ อธิปฺปายสฺส อวิทิตตฺตาฯ อิทานิ ตํ อธิปฺปายํ วิภาเวตุํ **''นาคเสนเตฺถโร หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา นาคเสนเตฺถโร (มิลินฺทปเญฺห อเภชฺชวเคฺค วิตฺถาโร) ปเรสํ วาทปโถปเจฺฉทนตฺถํ สงฺคีติกาเล ธมฺมสงฺคาหกมหาเถเรหิ คหิตโกฏฺฐาเสสุ จ อนฺติมโกฏฺฐาสเมว คเหตฺวา มิลินฺทราชานํ ปญฺญาเปสิฯ มหากสฺสปเตฺถโร ปน เอกสิกฺขาปทมฺปิ อสมูหนิตุกามตาย ตถา กมฺมวาจํ สาเวติ, ตสฺมา ตํ เตสํ วจนํ ตถา น คเหตพฺพํฯ

๒๑๗. **เทฺวฬฺหก**นฺติ ทฺวิธาคาโห, อเนกํสคฺคาโหติ อโตฺถฯ **วิมตี**ติ สํสยาปตฺติฯ เตนาห **''วินิจฺฉิตุํ อสมตฺถตา''**ติฯ **ตํ โว วทามี**ติ ตํ สํสยวนฺตํ ภิกฺขุํ สนฺธาย โว ตุเมฺห วทามิฯ

นิกฺกงฺขภาวปจฺจกฺขกรณญาณํ เยวาติ พุทฺธาทีสุ เตสํ ภิกฺขูนํ นิกฺกงฺขภาวสฺส ปจฺจกฺขการิยาภาวโต ตมตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมวฯ **เอตฺถ** เอตสฺมิํ อเตฺถฯ

๒๑๘. อปฺปมชฺชนํ **อปฺปมาโท,** โส ปน อตฺถโต ญาณูปสญฺหิตา สติฯ ยสฺมา ตตฺถ สติยา พฺยาปาโร สาติสโย, ตสฺมา **''สติอวิปฺปวาเสนา''**ติ วุตฺตํฯ **อปฺปมาทปเทเยว ปกฺขิปิตฺวา อทาสิ** ตํ อตฺถโต, ตสฺส สกลสฺส พุทฺธวจนสฺส สงฺคณฺหนโต จฯ

ปรินิพฺพุตกถาวณฺณนา

๒๑๙. ฌานาทีสุ, จิเตฺต จ ปรมุกฺกํสคตวสีภาวตาย ''เอตฺตเก กาเล เอตฺตกา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามี''ติ กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา สมาปตฺติ สมาปชฺชนํ **''ปรินิพฺพานปริกมฺม''**นฺติ อธิเปฺปตํฯ **เถโร**ติ อนุรุทฺธเตฺถโรฯ

อยมฺปิ จาติ ยถาวุตฺตปญฺจสฏฺฐิยา ฌานานํ สมาปนฺนภาวกถาปิ **สเงฺขปกถา** เอว, กสฺมา ? ยสฺมา ภควา ตทาปิ เทวสิกํ วฬญฺชนสมาปตฺติโย สพฺพาปิ อปริหาเปตฺวา สมาปชฺชิ เอวาติ ทเสฺสโนฺต **''นิพฺพานปุรํ ปวิสโนฺต''**ติอาทิมาหฯ

อิมานิ เทฺวปิ สมนนฺตราเนว ปจฺจเวกฺขณายปิ เยภุเยฺยนานนฺตริยกตาย ฌานปกฺขิกภาวโต, ยสฺมา ภวงฺคจิตฺตํ สพฺพปจฺฉิมํ, ตโต ภวโต จวนโต ''จุตี''ติ วุจฺจติ, ตสฺมา น เกวลํ อยเมว ภควา, อถ โข สเพฺพปิ สตฺตา ภวงฺคจิเตฺตเนว จวนฺตีติ ทเสฺสตุํ **''เย หิ เกจี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๒๐. **ปฏิภาคปุคฺคลวิรหิโต**ติ สีลาทิคุเณหิ อสทิสตาย สทิสปุคฺคลรหิโตฯ

๒๒๑. สงฺขารา วูปสมนฺติ เอตฺถาติ **วูปสโม**ติ เอวํสงฺขาตํ ญาตํ กถิตํ **นิพฺพานํ**ฯ

๒๒๒. **ย**นฺติ ปจฺจเตฺต อุปโยควจนนฺติ อาห **“โย กาลํ อกรี”**ติฯ

สุวิกสิเตเนวาติ ปีติโสมนสฺสโยคโต สุฏฺฐุ วิกสิเตน มุทิเตนฯ **เวทนํ อธิวาเสสิ** อภาวสมุทโย กโต สุฏฺฐุ ปริญฺญาตตฺตาฯ **อนาวรณวิโมโกฺข** สพฺพโส นิพฺพุตภาวโตฯ

๒๒๓. อากโรนฺติ อตฺตโน ผลานิ สมานากาเร กโรนฺตีติ **อาการา,** การณานิฯ **สพฺพาการวรูเปเต**ติ สเพฺพหิ อาการวเรหิ อุตฺตมการเณหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคเตติ อโตฺถฯ

๒๒๕. **กถํภูตา**ติ กีทิสาภูตาฯ

จุลฺลกทฺธานนฺติ ปริตฺตํ กาลํ ทฺวตฺตินาฑิกามตฺตํ เวลํฯ

พุทฺธสรีรปูชาวณฺณนา

๒๒๗. กํสตาฬาทิ ตาฬํ อวจรติ เอตฺถาติ **“ตาฬาวจร”**นฺติ วุจฺจติ อาตตาทิตูริยภณฺฑํฯ เตนาห **“สพฺพํ ตูริยภณฺฑ”**นฺติฯ

ทกฺขิณทิสาภาเคเนวาติ อเญฺญน ทิสาภาเคน อนาหริตฺวา ยมกสาลานํ ฐานโต ทกฺขิณทิสาภาเคเนว, ตโตปิ **ทกฺขิณทิสาภาคํ** หริตฺวา เนตฺวาฯ

เชตวนสทิเสติ สาวตฺถิยา เชตวนสทิเส ฐาเน, ‘‘เชตวนสทิเส ฐาเน’’ติปิ ปาโฐฯ

๒๒๘. **ปสาธนมงฺคลสาลายา**ติ อภิเสกกาเล อลงฺกรณมงฺคลสาลายฯ

๒๒๙. **เทวทานิโย**ติ ตสฺส โจรสฺส นามํฯ

มหากสฺสปเตฺถรวตฺถุวณฺณนา

๒๓๑. **ปาวายา**ติ ปาวา นครโตฯ อาวชฺชนปฏิพทฺธตฺตา ชานนสฺส อนาวชฺชิตตฺตา สตฺถุ ปรินิพฺพานํ อชานโนฺต **“ทสพลํ ปสฺสิสฺสามี”**ติ เถโร จินฺเตสิ, สตฺถุ สรีเร วา สตฺถุสญฺญํ อุปฺปาเทโนฺต ตถา จินฺเตสิฯ เตเนวาห ‘‘อถ ภควนฺตํ อุกฺขิปิตฺวา’’ติฯ **“ธุวํ ปรินิพฺพุโต ภวิสฺสตี”ติ จินฺเตสิ** ปาริเสสญาเยนฯ ชานโนฺตปิ เถโร อาชีวกํ ปุจฺฉิเยว, ปุจฺฉเน ปน การณํ สยเมว ปกาเสตุํ **“กิํ ปนา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ

อชฺช สตฺตาหปรินิพฺพุโตติ อชฺช ทิวสโต ปฏิโลมโต สตฺตเม อหนิ ปรินิพฺพุโตฯ

๒๓๒. **นาฬิยา วาปเกนา**ติ นาฬิยา เจว ถวิกาย จฯ

มณฺฑุเกติ มณฺฑุภาณิเน มธุรสฺสเรฯ **ปฏิภาเนยฺยเก**ติ ปฏิภานวเนฺตฯ **ภุญฺชิตฺวา ปาตพฺพยาคู**ติ ปฐมํ ภุญฺชิตฺวา ปิวิตพฺพยาคุฯ

ตสฺสาติ สุภทฺทสฺส วุฑฺฒปพฺพชิตสฺสฯ

อาราธิตสาสเนติ สมาหิตสาสเนฯ **อลนฺ**ติ สมตฺโถฯ **ปาโป**ติ ปาปปุคฺคโลฯ **โอสกฺกาเปตุ**นฺติ หาเปตุํ อนฺตรธาเปตุํฯ

ปญฺหวาราติ ปญฺหา วิย วิสฺสชฺชนานิ ‘‘ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติอาทินา, (ธ. ส. ๑.๑) ‘‘ยสฺมิํ สมเย รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑.๒๕๑) จ ปวตฺตานิ **เอกํ เทว ภูมนฺตรานิฯ มูเล นเฏฺฐ ปิสาจสทิสา ภวิสฺสามา**ติ ยถา รุกฺเข อธิวตฺโถ ปิสาโจ ตสฺส สาขาปริวาเร นเฏฺฐ ขนฺธํ นิสฺสาย วสติ, ขเนฺธ นเฏฺฐ มูลํ นิสฺสาย วสติ, มูเล ปน นเฏฺฐ อนิสฺสโยว โหติ, ตถา ภวิสฺสามาติ อโตฺถฯ อถ วา **มูเล นเฏฺฐ**ติ ปิสาเจน กิร รุกฺขคจฺฉาทีนํ กญฺจิเทว มูลํ ฉินฺทิตฺวา อตฺตโน ปุตฺตสฺส ทินฺนํ, ยาว ตํ ตสฺส หตฺถโตน วิคจฺฉติ, ตาว โส ตํ ปเทสํ อทิสฺสมานรูโป วิจรติฯ ยทา ปน ตสฺมิํ เกนจิ อจฺฉินฺนภาเวน วา สติวิปฺปวาสวเสน วา นเฏฺฐ มนุสฺสานมฺปิ ทิสฺสมานรูโป วิจรติ, ตํ สนฺธายาห **‘‘มูเล นเฏฺฐ ปิสาจสทิสา ภวิสฺสามา’’**ติฯ

มํ กายสกฺขิํ กตฺวาติ ตํ ปฏิปทํ กาเยน สจฺฉิกตวนฺตํ ตสฺมา ตสฺสา เทสนาย สกฺขิภูตํ มํ กตฺวาฯ **ปฏิจฺฉาเปสิ** ตํ ปฏิจฺฉาปนํ กสฺสปสฺเตฺตน ทีเปตพฺพํฯ

๒๓๓. จนฺทนฆฏิกาพาหุลฺลโต **จนฺทนจิตกาฯ**

ตํ สุตฺวาติ ตํ อายสฺมตา อนุรุทฺธเตฺถเรน วุตฺตํ เทวตานํ อธิปฺปายํ สุตฺวาฯ

๒๓๔. **ทสิกตนฺตํ วา**ติ ปลิเวฐิตอหตกาสิกวตฺถานํ ทสฐาเนน ตนฺตุมตฺตมฺปิ วาฯ **ทารุกฺขนฺธํ วา**ติ จนฺทนาทิจิตกทารุกฺขนฺธํ วาฯ

๒๓๕. สมฺทาเยสุ ปวตฺตโวหารานํ อวยเวสุ ทิสฺสนโต สรีรสฺส อวยวภูตานิ อฏฺฐีนิ **‘‘สรีรานี’’**ติ วุตฺตานิฯ

น วิปฺปกิริํสูติ สรูเปเนว ฐิตาติ อโตฺถฯ ‘‘เสสา วิปฺปกิริํสู’’ติ วตฺวา ยถา ปน ตา วิปฺปกิณฺณา อเหสุํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อุทกธารา นิกฺขมิตฺวา นิพฺพาเปสุนฺติ เทวตานุภาเวนฯ เอวํ มหติโย พหู อุทกธารา กิมตฺถายาติ อาห **‘‘*ภควโต* จิตโก มหโนฺต’’**ติฯ มหา หิ โส วีสรตนสติโกฯ **อฏฺฐทนฺตเกหี**ติ นงฺคเลหิ อเฏฺฐว หิ เนสํ ทนฺตสทิสานิ โปตฺถานิ โหนฺติ, ตสฺมา ‘‘อฏฺฐทนฺตกานี’’ติ วุจฺจติฯ

ธมฺมกถาว ปมาณนฺติ อติวิย อจฺฉริยพฺภุตภาวโต ปสฺสนฺตานํ, สุณนฺตานญฺจ สาติสยํ ปสาทาวหภาวโต, สวิเสสํ พุทฺธานุภาวทีปนโตฯ ปรินิพฺพุตสฺส หิ พุทฺธสฺส ภควโต เอวรูโป อานุภาโวติ ตํ ปวตฺติํ กเถนฺตานํ ธมฺมกถิกานํ อตฺตโน ญาณพลานุรูปํ ปวตฺติยมานา ธมฺมกถา เอเวตฺถ ปมาณํ วเณฺณตพฺพสฺส อตฺถสฺส มหาวิสยตฺตา, ตสฺมา วณฺณนาภูมิ นาเมสาติ อธิปฺปาโยฯ **จตุชฺชาติยคนฺธปริภณฺฑํ กาเรตฺวา**ติ ตครกุงฺกุมยวนปุปฺผตมาลปตฺตานิ ปิสิตฺวา กตคเนฺธน ปริภณฺฑํ กาเรตฺวาฯ **ขจิตฺวา**ติ ตตฺถ ตตฺถ โอลมฺพนวเสน รเจตฺวา, คนฺธวตฺถูนิ คเหตฺวา คนฺถิตมาลา **คนฺธทามานิ** รตนาวฬิโย **รตนทามานิฯ** พหิกิลญฺชปริกฺเขปสฺส, อโนฺตสาณิปริกฺเขปสฺส กรเณน **สาณิกิลญฺชปริกฺเขปํ กาเรตฺวาฯ** วาตคฺคาหินิโย ปฏากา **วาตปฏากาฯ** สรภรูปปาทโก ปลฺลโงฺก สรภมยปลฺลโงฺก, ตสฺมิํ **สรภมยปลฺลเงฺกฯ**

สตฺติหตฺถา ปุริสา **สตฺติโย** ตํสหจรณโต ยถา ‘‘กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติ, เตหิ สมนฺตโต รกฺขาปนํ ปญฺจกรณนฺติ อาห **‘‘สตฺติหตฺถหิ ปุริเสหิ ปริกฺขิปาเปตฺวา’’**ติฯ **ธนูหีติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สนฺนาหควจฺฉิกํ วิย กตฺวา** นิรนฺตราวฏฺฐิตอารกฺขสนฺนาเหน ควจฺฉิชาลํ วิย กตฺวาฯ

สาธุกีฬิตนฺติ สปรหิตํ สาธนเฏฺฐน สาธู, เตสํ กีฬิตํ อุฬารปุญฺญปสวนโต, สมฺปรายิกตฺถาวิโรธิกํ กีฬาวิหารนฺติ อโตฺถฯ

สรีรธาตุวิภชนวณฺณนา

๒๓๖. **อิมินาว นิยาเมนา**ติ เยน นีหาเรน มหาตเล นิสิโนฺน กญฺจิ ปริหารํ อกตฺวา เกวลํ อิมินา นิยาเมเนวฯ **สุปินโก**ติ ทุสฺสุปินโกฯ **ทุกูลทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา**ติ เทฺว ทุกูลวตฺถานิ เอกชฺฌํ กตฺวา นิวาเสตฺวาฯ เอวญฺหิ ตานิ โสกสมปฺปิตสฺสาปิ อภสฺสิตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ

อภิเสกสิญฺจโกติ รชฺชาภิเสเก อภิเสกมงฺคลสิญฺจโก อุตฺตมมงฺคลภาวโตฯ **วิสญฺญี ชาโต** ยถา ตํ ภควโต คุณวิเสสามตรสญฺญุตาย อวฏฺฐิตเปโม โปถุชฺชนิกสทฺธาย ปติฏฺฐิตปสาโท กตูปการตาย สญฺชนิตจิตฺตมทฺทโวฯ

สุวณฺณพิมฺพิสกวณฺณนฺติ สุวิรจิต อปเสฺสนสทิสํฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ปาเวยฺยกา ปาฬิยํ สพฺพปจฺฉโต คหิตา, กึ เต กุสินาราย อาสนฺนตราปิ สพฺพปจฺฉโต อุฏฺฐิตา? อาม, สพฺพปจฺฉโต อุฏฺฐิตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ปาเวยฺยกา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ธาตุปาสนตฺถนฺติ สตฺถุ ธาตูนํ ปยิรุปาสนายฯ **เนสํ ปกฺขา อเหสุํ** ‘‘ญาเยน เตสํ สนฺตกา ธาตุโย’’ติฯ

๒๓๗. **โทณคชฺชิตํ นาม อโวจ** สตฺถุ อวตฺถตฺตยูปสํหิตํฯ เอตทตฺถเมว หิ ภควา มคฺคํ คจฺฉโนฺต ‘‘ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺต โทโณ พฺราหฺมโณ ยาว เม ปทวฬญฺชํ ปสฺสติ, ตาว มา วิคจฺฉตู’’ติ อธิฏฺฐาย อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีทิฯ โทโณปิ โข พฺราหฺมโณ ‘‘อิมานิ สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส ปทานี’’ติ สลฺลเกฺขโนฺต ปทานุสาเรน สตฺถุ สนฺติกํ อุปคจฺฉิ, สตฺถาปิสฺส ธมฺมํ เทเสสิ, เตนปิ โส ภควติ นิวิฏฺฐสโทฺธ อโหสิฯ เอตทโวจ, กึ อโวจาติ อาห **‘‘สุณนฺตุ... เป.... อโวจา’’**ติฯ

กาเยน เอกสนฺนิปาตา วาจาย เอกวจนา อภินฺนวจนา เอวํ สมคฺคา โหถฯ ตสฺส ปนิทํ การณนฺติ อาห **‘‘สโมฺมทมานา’’**ติฯ เตนาห **‘‘จิเตฺตนาปิ อญฺญมญฺญํ สโมฺมทมานา โหถา’’**ติฯ

๒๓๘. **ตโต ตโต สมาคตสงฺฆาน**นฺติ ตโต ตโต อตฺตโน วสนฏฺฐานโต สมาคนฺตฺวา สนฺนิปติตภาเวน สมาคตสงฺฆานํฯ ตถา สมาปติตสมูหภาเวน **สมาคตคณานํฯ** วจนสมฺปฏิจฺฉเนน **ปฏิสฺสุณิตฺวาฯ**

ธาตุถูปปูชาวณฺณนา

๒๓๙. ยกฺขคฺคาโห เทวตาเวโสฯ **ขิปิตกํ** ธาตุโกฺขภํ อุปฺปาเทตฺวา ขิปิตกโรโคฯ **อโรจโก** อาหารสฺส อรุจฺจนโรโคฯ

สตฺตมทิวเสติ สตฺตวสฺสสตฺตมาสโต ปรโต สตฺตเม ทิวเสฯ **พลานุรูเปนา**ติ วิภวพลานุรูเปนฯ

ปจฺฉา สงฺคีติการกาติ ทุติยํ ตติยํ สงฺคีติการกาฯ **ธาตูนํ อนฺตรายํ ทิสฺวา**ติ ตตฺถ ตตฺถ เจติเย ยถาปติฏฺฐาปิตภาเวเนว ฐิตานํ ธาตูนํ มิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ วเสน อนฺตรายํ ทิสฺวา, มหาธาตุนิธาเนน สมฺมเทว รกฺขิตานํ อนาคเต อโสเกน ธมฺมรญฺญา ตโต อุทฺธริตฺวา วิตฺถาริตภาเวกเต สเทวกสฺส โลกสฺส หิตสุขาวหภาวญฺจ ทิสฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปริจรณมตฺตเมวา**ติ คเหตฺวา ปริจริตพฺพธาตุมตฺตเมวฯ ราชูนํ หเตฺถ **ฐเปตฺวา,** น เจติเยสุฯ ตถา หิ ปจฺฉา อโสกมหาราชา เจติเยสุ ธาตูนํ น ลภติฯ

ปุริมํ ปุริมํ กตสฺส คณฺหนโยคฺยํ ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ กาเรนฺต **อฏฺฐ อฏฺฐ หริจนฺทนาทิมเย กรเณฺฑ จ ถูเป จ กาเรสิฯ** โลหิตจนฺทนมยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **มณิกรเณฺฑสู**ติ โลหิตงฺกมสารคลฺลผลิกมเย ฐเปตฺวา อวเสสมณิวิจิตฺตเกสุ กรเณฺฑสุฯ

ถูปารามเจติยปฺปมาณนฺติ เทวานํปิยติสฺสมหาราเชน การิตเจติยปฺปมาณํฯ

มาลา มา มิลายนฺตูติ ‘‘ยาว อโสโก ธมฺมราชา พหิ เจติยานิ กาเรตุํ อิโต ธาตุโย อุทฺธริสฺสติ, ตาว มาลา มา มิลายนฺตู’’ติ **อธิฏฺฐหิตฺวาฯ อาวิญฺฉนรชฺชุย**นฺติ อคฺคฬาวิญฺฉนรชฺชุยํฯ **กุญฺจิกมุทฺทิก**นฺติ ทฺวารวิวรณตฺถํ กุญฺจิกเญฺจว มุทฺทิกญฺจฯ

วาฬสงฺฆาตยนฺตนฺติ กุกฺกุลํ ปฏิภยทสฺสนํ อญฺญมญฺญปฏิพทฺธคมนาทิตาย สงฺฆาฏิตรูปกยนฺตํ โยเชสิฯ เตนาห **‘‘กฏฺฐรูปกานี’’**ติอาทิฯ **อาณิยา พนฺธิตฺวา**ติ อเนกกฏฺฐรูปวิจิตฺตยนฺตํ อตฺตโน เทวานุภาเวน เอกาย เอว อาณิยา พนฺธิตฺวา วิสฺสกมฺโม เทวโลกเมว คโตฯ **‘‘สมนฺตโต’’**ติอาทิ ปน ตสฺมิํ ธาตุนิทาเน อชาตสตฺตุโน กิจฺจวิเสสานุฏฺฐานทสฺสนํฯ

‘‘อสฺกฏฺฐาเน นาม ธาตุนิธาน’’นฺติ รญฺญา ปุจฺฉิเต ‘‘ตสฺมิํ สนฺนิปาเต วิเสสลาภิโน นาเหสุ’’นฺติ เกจิฯ ‘‘อตฺตานํ นิคูหิตฺวา ตสฺส วุฑฺฒตรสฺส วจนํ นิสฺสาย วีมํสโนฺต ชานิสฺสตีติ น กเถสุ’’นฺติ อปเรฯ **ยกฺขทาสเก**ติ อุปหาราทิวิธินา เทวตาเวสนเก ภูตาวิคฺคาหเกฯ

อิมํ ปทนฺติ ‘‘เอวเมตํ ภูตปุพฺพ’’นฺติ ทุติยสงฺคีติกาเรหิ ฐปิตํ อิมํ ปทํฯ มหาธาตุนิธานมฺปิ ตสฺส อตฺถํ กตฺวา **ตติยสงฺคีติการาปิ ฐปยิํสุฯ**

มหาปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๔. มหาสุทสฺสนสุตฺตวณฺณนา

กุสาวตีราชธานีวณฺณนา

๒๔๒. **โสวณฺณมยา**ติ สุวณฺณมยาฯ **อยํ ปากาโร**ติ สพฺพรตนมโย ปากาโรฯ **ตโย ตโย**ติ อโนฺต จ ตโย, พหิ จ ตโยติ ตโย ตโยฯ

เอสิกตฺถโมฺภ อินฺทขีโล นครโสภโน อลงฺการตฺถโมฺภฯ องฺคียติ ญายติ ปุถุลภาโว เอเตนาติ **องฺคํ,** ปริเกฺขโปฯ ติโปริสํ องฺคํ เอติสฺสาติ **ติโปริสงฺคาฯ** เตนาห **"เตนา"**ติอาทิฯ **เตน** ปญฺจหตฺถปฺปมาเณน ติโปริเสนฯ **ปณฺณผเลสุปี**ติ สพฺพรตนมยานํ ตาลานํ ปณฺณผเลสุปิฯ **เอเสว นโย**ติ ''ปเณฺณสุ เอกํ ปตฺตกํ โสวณฺณมยํ, เอกํ รูปิยมยํฯ ผเลสุปิ เอโก เลขาภาโว โสวณฺณมโย, เอโก รูปิยมโย''ติอาทิโก อยมโตฺถ อติทิโฏฺฐฯ **ปาการนฺตเร**ติ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ปาการานํ อนฺตเรฯ **เอเกกา หุตฺวา ฐิตา** ตาลปนฺติฯ

เฉโกติ ปฏุ สุวิสโท, โส จสฺส ปฏุภาโว มโนสาโรติ อาห **"สุนฺทโร"**ติฯ **รเณฺชตุนฺ**ติ ราคํ อุปฺปาเทตุํฯ **ขมเตวา**ติ โรจเตวฯ **น พีภเจฺฉตี**ติ น ตเชฺชติ, โสตสุขภาวโต ปิยายิตโพฺพ จ โหติฯ กุมฺภถุณททฺทริกาทิ **เอกตลํ ตูริยํฯ อุภยตลํ** ปากฏเมวฯ **สพฺพโต ปริโยนทฺธํ** จตุรสฺสอมฺพณกํ, ปณวาทิ จฯ **วํสาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺขาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ **สุมุจฺฉิตสฺสา**ติ สุฏฺฐุ ปริยตฺตสฺสฯ **ปมาเณ**ติ นาติทฬฺหนาติสิถิลตาสงฺขาเต มชฺฌิเม มุจฺฉนปฺปมาเณ ฯ **หตฺถํ วา ปาทํ วา จาเลตฺวา**ติ หตฺถลยปาทลเย สเชฺชตฺวาฯ **นจฺจนฺตา**ติ สาขานจฺจํ นจฺจนฺตาฯ

จกฺกรตนวณฺณนา

๒๔๓. **อุโปสถํ** วุจฺจติ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ สพฺพทิวเสสุ คหเฏฺฐหิ รกฺขิตพฺพสีลํ, สมาทานวเสน ตํ ตสฺส อตฺถีติ อุโปสถิโก, ตสฺส **อุโปสถิกสฺสฯ** เตนาห **"สมาทินฺนอุโปสถงฺคสฺสา"**ติฯ **ตทา**ติ ตสฺมิํ กาเลฯ กสฺมิํ ปน กาเลติ? ยสฺมิํ กาเล จกฺกวตฺติภาวสํวตฺตนิยทานสีลาทิปุญฺญสมฺภารสมุทาคมสมฺปโนฺน ปูริตจกฺกวตฺติวโตฺต กาลทีปเทสวิเสสปจฺจาชาติยา เจว กุลรูปโภคาธิปเตยฺยาทิคุณวิเสสสมฺปตฺติยา จ ตทนุรูเป อตฺตภาเว ฐิโต โหติ, ตสฺมิํ กาเลฯ ตาทิเส หิ กาเล จกฺกวตฺติภาวี ปุริสวิเสโส ยถาวุตฺตคุณสมนฺนาคโต ราชา ขตฺติโย มุทฺธาวสิโตฺต วิสุทฺธสีโล อนุโปสถํ สตสหสฺสวิสฺสชฺชนาทินา สมฺมาปฏิปตฺติํ ปฏิปชฺชติ, น ยทา จกฺกรตนํ อุปฺปชฺชติ, ตทา เอวฯ อิเม จ วิเสสา สพฺพจกฺกวตฺตีนํ สาธารณวเสน วุตฺตาฯ เตนาห **"ปาโตว...เป.... ธมฺมตา"**ติฯ โพธิสตฺตานํ ปน จกฺกวตฺติภาวาวหคุณาปิ จกฺกวตฺติคุณาปิ สาติสยาว โหนฺติฯ

วุตฺตปฺปการปุญฺญกมฺมปจฺจยนฺติ จกฺกวตฺติภาวาวหทานทมสํยมาทิปุญฺญกมฺมเหตุกํฯ **นีลมณิสงฺฆาตสทิสนฺ**ติ อินฺทนีลมณิสญฺจยสมานํฯ **ทิพฺพานุภาวยุตฺตตฺตา**ติ ทสฺสเนยฺยตา, มนุญฺญโฆสตา, อากาสคามิตา, โอภาสวิสฺสชฺชนา, อปฺปฏิฆาตตา, รโญฺญ อิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติการณตาติ เอวมาทีหิ ทิพฺพสทิเสหิ อานุภาเวหิ สมนฺนาคตตฺตา, เอเตน ทิพฺพํ วิยาติ ทิพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ น หิ ตํ เทวโลกปริยาปนฺนํฯ สหสฺสํ อรา เอตสฺสาติ วา **สหสฺสารํฯ สเพฺพหิ อากาเรหี**ติ สเพฺพหิ สุนฺทเรหิ ปริปุณฺณาวยเว ลกฺขณสมฺปเนฺน จเกฺก อิจฺฉิตเพฺพหิ อากาเรหิฯ **ปริปูรนฺ**ติ ปริปุณฺณํ, สา จสฺสา ปาริปูริํ อิทาเนว วิตฺถาเรสฺสติฯ

ปนาฬีติ ฉิทฺทํฯ **สุทฺธสินิทฺธทนฺตปนฺติยา** นิพฺพิวรายาติ อธิปฺปาโยฯ ตสฺสา ปน ปนาฬิยา สมนฺตโต ปสฺสสฺส รชตมยตฺตา **สารรชตมยา** วุตฺตาฯ ยสฺมา จสฺส จกฺกสฺส รถจกฺกสฺส วิย อโนฺตภาโว นาม นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ "**อุโภสุปิ พาหิรเนฺตสู**"ติฯ กตปริเกฺขปา โหติ ปนาฬีติ โยชนาฯ **นาภิปนาฬิปริเกฺขปปเฏฺฏสู**ติ นาภิปริเกฺขปปเฏฺฏ เจว นาภิยา ปนาฬิปริเกฺขปปเฏฺฏ จฯ

เตสนฺติ อรานํฯ **ฆฏิกา** นาม อลงฺการภูตา ขุทฺทกปุณฺณฆฏาฯ ตถา **มณิกา** นาม มุตฺตาวฬิกาฯ **ปริเจฺฉทเลขา** ตสฺส ตสฺส ปริเจฺฉททสฺสนวเสน ฐิตา ปริจฺฉินฺนเลขาฯ **อาทิ**-สเทฺทน มาลากมฺมาทึ สงฺคณฺหาติฯ **สุวิภตฺตาเนวา**ติ อญฺญมญฺญํ อสํกิณฺณตฺตา สุฏฺฐุ วิภตฺตานิฯ

"**สุรตฺตา**"ติอาทีสุ **สุรตฺต**คฺคหเณน มหานามวณฺณตํ ปฏิกฺขิปติ, **สุทฺธ**คฺคหเณน สํกิลิฏฺฐตํ, **สินิทฺธ**คฺคหเณน ลูขตํฯ กามํ ตสฺส จกฺกรตนสฺส เนมิมณฺฑลํ อสนฺธิกเมว นิพฺพตฺตํ, สพฺพตฺถกเมว ปน เกวลํ ปวาฬวเณฺณน จ โสภตีติ ปกติจกฺกสฺส สนฺธิยุตฺตฏฺฐาเน สุรตฺตสุวณฺณปฏฺฏาทิมยาหิ วฏฺฏปริเจฺฉทเลขาหิ ปญฺญายมานาหิ สสนฺธิกา วิย ทิสฺสนฺตีติ อาห "**สนฺธีสุ ปนสฺสา**"ติอาทิฯ

เนมิมณฺฑลปิฏฺฐิยนฺติ เนมิมณฺฑลสฺส ปิฏฺฐิปเทเสฯ อากาสจาริภาวโต หิสฺส ตตฺถ วาตคฺคาหี ปวาฬทโณฺฑ โหติฯ **ทสนฺนํ ทสนฺนํ อรานํ อนฺตเร**ติ ทสนฺนํ ทสนฺนํ อรานํ อนฺตเร สมีเป ปเทเสฯ **ฉิทฺทมณฺฑลขจิโต**ติ มณฺฑลสณฺฐานฉิทฺทวิจิโตฺตฯ **สุกุสลสมนฺนาหตสฺสา**ติ สุฏฺฐุ กุสเลน สิปฺปินา ปหตสฺส, วาทิตสฺสาติ อโตฺถฯ **วคฺคู**ติ มโนรโมฯ **รชนีโย**ติ สุณนฺตานํ ราคุปฺปาทโกฯ **กมนีโย**ติ กโนฺตฯ **สโมสริตกุสุมทามา**ติ โอลมฺพิตสุคนฺธกุสุมทามาฯ **เนมิปริเกฺขปสฺสา**ติ เนมิปริยนฺตปริเกฺขปสฺสฯ นาภิปนาฬิยา ทฺวินฺนํ ปสฺสานํ วเสน "**ทฺวินฺนมฺปิ นาภิปนาฬีนํ**"นฺติ วุตฺตํฯ เอกา เอว หิ สา ปนาฬิฯ **เยหี**ติ เยหิ ทฺวีหิ มุเขหิฯ ปุน **เยหี**ติ เยหิ มุตฺตกลาเปหิฯ

โอธาปยมานนฺติ โสตุํ อวหิตานิ กุรุมานํฯ

จโนฺท ปุรโต จกฺกรตนํ ปจฺฉาติ เอวํ **ปุพฺพาปริเยน** ปุพฺพาปรภาเวนฯ

อเนฺตปุรสฺสาติ อนฺราธปุเร รโญฺญ อเนฺตปุรสฺสฯ **อุตฺตรสีหปญฺชรสทิเส**ติ ตทา รโญฺญ ปาสาเท ตาทิสสฺส อุตฺตรทิสาย สีหปญฺชรสฺส ลพฺภมานตฺตา วุตฺตํฯ **สุเขน สกฺกา**ติ กิญฺจิ อนารุหิตฺวา, สรีรญฺจ อนุลฺลงฺฆิตฺวา ยถาฐิเตเนว หเตฺถน ปุปฺผมุฏฺฐิโย ขิปิตฺวา **สุเขน สกฺกา โหติ ปูเชตุํ**ฯ

นานาวิราครตนปฺปภาสมุชฺชลนฺติ นานาวิธวิจิตฺตวณฺณรตโนภาสปภสฺสรํฯ **อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวเตฺต**ติ อาคนฺตฺวา ฐิตฏฺฐานโต อุปริ อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวเตฺตฯ

๒๔๔. **ราชายุตฺตา**ติ รโญฺญ กิเจฺจ อายุตฺตกปุริสาฯ

สิเนรุํ วามปเสฺสน กตฺวา ตสฺส ธุรตรํ คจฺฉโนฺต "**วามปเสฺสน สิเนรุํ ปหายา**"ติ วุตฺตํฯ

วินิเพฺพเธนาติ ติริยํ วินิวิชฺฌนวเสนฯ **สนฺนิเวสกฺขโม**ติ ขนฺธาวารสนฺนิเวสโยโคฺยฯ **สุลภาหารุปกรโณ**ติ สุเขเนว ลทฺธพฺพธญฺญโครสทารุติณาทิโภชนสาธโนฯ

ปรจกฺกนฺติ ปรสฺส รโญฺญ เสนา, อาณา วาฯ

อาคมนนนฺทโนติ อาคมเนน นนฺทิชนโนฯ คมเนน โสเจตีติ **คมนโสจโนฯ อุปกปฺป ถา**ติ อุปรูปริ กปฺปถ, สํวิทหถ อุปเนถาติ อโตฺถฯ **อุปปริกฺขิตฺวา**ติ เหตุโตปิ สภาวโตปิ ผล โตปิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิอาทีนวโตปิ วีมํสิตฺวาฯ วิภาเวนฺติ ปญฺญาย อตฺถํ วิภูตํ กโรนฺตี ติ **วิภาวิโน,** ปญฺญวโนฺตฯ **อนุยนฺตา**ติ อนุวตฺตกา, อนุวตฺตกภาเวเนว, ปน รโญฺญ จ มหานุ ภาเวน เต ชิคุจฺฉนวเสน ปาปโต อโนรมนฺตาปิ เอกเจฺจ โอตฺตปฺปวเสน โอรมนฺตีติ เวทิ ตพฺพํฯ

โอคจฺฉมานนฺติ โอสีทนฺตํฯ **โยชนมตฺต**นฺติ วิตฺถารโต โยชนมตฺตํ ปเทสํฯ คมฺภีรภา เวน ปน ยถา ภูมิ ทิสฺสติ, เอวํ โอคจฺฉติฯ เตนาห **“มหาสมุทฺทตล”**นฺติอาทิฯ **อเนฺต จกฺกร ตนํ** อุทเกน เสนาย อนโชฺฌตฺถรณตฺถํฯ ปุรตฺถิโม มหาสมุโทฺท ปริยโนฺต เอตสฺสาติ ปุรตฺถิม มหาสมุทฺทปริยโนฺต, ตํ **ปุรตฺถิมมหาสมุทฺทปริยนฺตํ,** ปุรตฺถิมมหาสมุทฺทํ ปริยนฺตํ กตฺวาติ อ โตฺถฯ

จาตุรนฺตายาติ จตุสมุทฺทนฺตาย, ปุรตฺถิมทิสาทิจตุโกฏฺฐาสนฺตาย วาฯ **โสภยมานํ วิยา**ติ **วิย**-สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ อตฺตโน อจฺฉริยคุเณหิ โสภนฺตเมว หิ ตํ ติฏฺฐติฯ ปาฬิยมฺปิ หิ ‘‘อุปโสภยมานํ’’ เตฺวว วุตฺตํฯ

หตฺถิรตนวณฺณนา

๒๔๖. **หริจนฺทนาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน จตุชฺชาติยคนฺธาทึ สงฺคณฺหาติฯ **อาคมนํ จิ เนฺตถาติ วทนฺติ** จกฺกวตฺติวตฺตสฺส ปูริตตาย ปริจิตตฺตาฯ กาฬติลกาทีนํ อภาเวน **วิสุทฺธเสต สรีโรฯ สตฺตปติโฏฺฐ**ติ ภูมิผุสนเกหิ วาลธิ, วรงฺคํ, หโตฺถติ อิเมหิ จ ตีหิ, จตูหิ ปาเทหิ จาติ สตฺตหิ อวยเวหิ ปติฏฺฐิตตฺตา สตฺตปติโฏฺฐฯ **สพฺพกนิโฏฺฐ**ติ สเพฺพหิ ฉทฺทนฺตกุลหตฺถีหิ หี โนฯ **อุโปสถกุลา สพฺพเชโฏฺฐ**ติ อุโปสถกุลโต อาคจฺฉโนฺต ตตฺถ สพฺพปฺปธาโน อาคจฺฉตี ติ โยชนาฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘มหาทานํ ทตฺวา’’ติอาทินา วุเตฺตน นเยนฯ จกฺกวตฺตีนํ, จกฺกวตฺติ ปุตฺตานญฺจ จกฺกวตฺตึ อุทฺทิสฺส **จินฺตยนฺตานํ อาคจฺฉติฯ อปเนตฺวา**ติ อตฺตโน อานุภาเวน อปเนตฺวาฯ คนฺธเมว หิ ตสฺส อิตเร หตฺถี น สหนฺติฯ

ฆรเธนุวจฺฉโก วิยาติ ฆเร ปริจิตเธนุยา ตเตฺถว ชาตสํวทฺธวจฺฉโก วิยฯ **สกลปถวิ**นฺติ สกลํ ชมฺพุทีปสญฺญิตํ ปถวึฯ

อสฺสรตนวณฺณนา

๒๔๗. **สินฺธวกุลโต**ติ สินฺธวสฺสาชานียกุลโตฯ

มณิรตนวณฺณนา

๒๔๘. **สกฏนาภิสมปริณาห**นฺติ ปริณาหโต มหาสกฏสฺส นาภิยา สมปฺปมาณํฯ **อุโภ สุ อเนฺตสู**ติ เหฏฺฐา, อุปริ จาติ ทฺวีสุ อเนฺตสุฯ **กณฺณิกปริยนฺตโต**ติ ทฺวินฺนํ กญฺจนปทุมานํ กณฺณิกาย ปริยนฺตโตฯ **มุตฺตาชาลเก ฐเปตฺวา**ติ สุวิสุเทฺธ มุตฺตมเย ชาลเก ปติฏฺฐาเปตฺวาฯ **อรุณุคฺคมนเวลา วิยา**ติ อรุณุคฺคมนสีเสน สูริยอุทยกฺขณํ อุปลเกฺขติฯ

อิตฺถิรตนวณฺณนา

๒๔๙. ‘‘อิตฺถิรตนํ ปาตุภวตี’’ติ วตฺวา กุตสฺสา ปาตุภาโวติ ทเสฺสตุํ **‘‘มทฺทราชกุลโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ มทฺทรฏฺฐํ กิร ชมฺพุทีเป อภิรูปานํ อิตฺถีนํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ ตถา หิ ‘‘สิญฺจยมหาราชสฺส เทวี, เวสฺสนฺตรมหาราชสฺส เทวี, ภทฺทกาปิลานี’’ติ เอวมาทิ อิตฺถิรตนํ มทฺทรฏฺเฐ เอว อุปฺปนฺนํฯ **ปุญฺญานุภาเวนา**ติ จกฺกวตฺติรโญฺญ ปุญฺญเตเชนฯ

สณฺฐานปาริปูริยาติ หตฺถปาทาทิสรีราวยวานํ สุสณฺฐิตายฯ อวยวปาริปูริยา หิ สมุทายปาริปูริสิทฺธิ ฯ **รูป**นฺติ สรีรํ ‘‘รูปํ เตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐๖) วิยฯ **ทสฺสนียา**ติ สุรูปภาเวน ปสฺสิตพฺพยุตฺตาฯ เตนาห **‘‘ทิสฺสมานาวา’’**ติอาทิฯ **โสมนสฺสวเสน จิตฺตํ ปสาเทติ** โยนิโส จินฺเตนฺตานํ กมฺมผลสทฺธาย วเสนฯ **ปสาทาวหตฺตา**ติ การณวจเนน ยถา ปาสาทิกตาย วณฺณโปกฺขรตาสิทฺธิ วุตฺตา, เอวํ ทสฺสนียตาย ปาสาทิกตาสิทฺธิ, อภิรูปตาย จ ทสฺสนียตาสิทฺธิ วตฺตพฺพาติ นยํ ทเสฺสติฯ ปฏิโลมโต วา วณฺณโปกฺขรตาย ปาสาทิกตาสิทฺธิ, ปาสาทิกตาย ทสฺสนียตาสิทฺธิ, ทสฺสนียตาย อภิรูปตาสิทฺธิ โยเชตพฺพาฯ เอวํ สรีรสมฺปตฺติวเสน อภิรูปตาทิเก ทเสฺสตฺวา อิทานิ สรีเร โทสาภาววเสนปิ เต ทเสฺสตุํ **‘‘อภิรูปาวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา ปมาณยุตฺตา, เอวํ อาโรหปริณาหโยคโต จ ปาสาทิกา นาติทีฆตาทโย, เอวํ มนุสฺสานํ ทิพฺพรูปตาสมฺปตฺติปีติ **‘‘อปฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณ’’**นฺติ วุตฺตํฯ

อาโรหสมฺปตฺติ วุตฺตา อุเพฺพเธน ปาสาทิกภาวโตฯ **ปริณาหสมฺปตฺติ** วุตฺตา กิสถูลโทสาภาวโตฯ **วณฺณสมฺปตฺติ วุตฺตา** วิวณฺณตาภาวโตฯ **กายวิปตฺติยา**ติ สรีรโทสสฺสฯ **สตวารวิหตสฺสา**ติ สตฺตกฺขตฺตุํ วิหตสฺส, ‘‘สตวารวิหตสฺสา’’ติ จ อิทํ กปฺปาสปิจุวเสน วุตฺตํ, ตูลปิจุโน ปน วิหนนเมว นตฺถิฯ กุงฺกุมตครตุรุกฺขยวนปุปฺผานิ **จตุชฺชาติฯ** ‘‘ตมาลตครตุรุกฺขยวนปุปฺผานี’’ติ อปเรฯ

อคฺคิทฑฺฒา วิยาติ อาสนคเตน อคฺคินา ทฑฺฒา วิยฯ **ปฐมเมวา**ติ ราชานํ ทิสฺวาปิ กิจฺจนฺตรปฺปสุตา อหุตฺวา กิจฺจนฺตรโต ปฐมเมว, ทสฺสนสมกาลํ เอวาติ อโตฺถฯ รโญฺญ นิสชฺชาย ปจฺฉา นิปาตนํ นิสีทนํ สีลํ เอติสฺสาติ **ปจฺฉานิปาตินีฯ** ตํ ตํ อตฺตนา รโญฺญ กาตพฺพกิจฺจํ ‘‘กึ กโรมี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตาย กึ กรณํ ปฏิสาเวตีติ **กึการปฏิสฺสาวินีฯ**

มาตุคาโม นาม เยภุเยฺยน สเฐชาติโก, อิตฺถิรตนสฺส ปน ตํ นตฺถีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สฺวาสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

คุณาติ รูปคุณา เจว อาจารคุณา จฯ **ปุริมกมฺมานุภาเวนา**ติ กตสฺส ปุริมกมฺมสฺสานุภาเวน อิตฺถิรตนสฺส ตพฺภาวสํวตฺตนิยสฺส ปุริมกมฺมสฺส อานุภาเวนฯ จกฺกวตฺติโนปิ ปริวารสมฺปตฺติสํวตฺตนิยํ ปุญฺญกมฺมํ ตาทิสสฺส ผลวิเสสสฺส อุปนิสฺสโย โหติเยวฯ เตนาห **‘‘จกฺกวตฺติโน ปุญฺญํ อุปนิสฺสายา’’**ติ, เอเตน เสเสสุปิ สวิญฺญาณกรตเนสุ อตฺตโน กมฺมวเสน นิพฺพเตฺตสุปิ เตสํ เตสํ วิเสสานํ ตทุปนิสฺสยตา วิภาวิตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ปุเพฺพ เอกเทสวเสน ลพฺภมานา ปาริปูรี รโญฺญ จกฺกวตฺติภาวูปคมนโต ปฏฺฐาย สพฺพาการปริปูรา ชาตาฯ

คหปติรตนวณฺณนา

๒๕๐. **ปกติยา วา**ติ สภาเวเนว จกฺกรตนปาตุภาวโต ปุเพฺพปิฯ ยาทิสํ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปุญฺญผลํ นิสฺสาย ยถาวุตฺตา จกฺกรตนานุภาวนิพฺพตฺติ, ตาทิสํ เอตสฺส ปุญฺญผลํ นิสฺ

สาย คหปติรตนสฺส กมฺมวิปากชํ ทิพฺพจกฺขุํ นิพฺพเตฺตตีติ อาห **“จกฺกรตนานุภาวสหิต”**นฺติฯ การณสฺส หิ เอกสนฺตติปติตตาย, ผลสฺส จ สมานกาลิกตาย ตถาวจนํฯ

ปริณายกรตนวณฺณนา

๒๕๑. ‘‘อยํ ธโมฺม, อยํ อธโมฺม’’ติอาทินา กมฺมสฺสกตาวโพธนสงฺขาตสฺส ปณฺฑิตภาวสฺส อตฺถิตาย **ปณฺฑิโตฯ** พาหุสจฺจพฺยตฺติยา **พฺยโตฺตฯ** สภาวสิทฺธาย เมธาสงฺขาตาย ปกติปญฺญาย อตฺถิตาย **เมธาวีฯ** อตฺตโน ยาถาวพุทฺธมตฺถํ ปเรสํ วิภาเวตุํ ปกาเสตุํ สมตฺถตาย **วิภาวีฯ ววตฺถเปตุ**นฺติ นิจฺฉิตุํฯ

จตุอิทฺธิสมนฺนาคตวณฺณนา

๒๕๒. วิปจฺจนํ วิปาโก, วิปาโก เอว **เวปาโก** ยถา ‘‘วิกตเมว เวกต’’นฺติฯ สมํ นาติสีตนาจฺจุณฺหตาย อวิสมํ ภุตฺตสฺส เวปาโก เอติสฺสา อตฺถีติ สมเวปากินี, ตาย **สมเวปากินิยาฯ**

ธมฺมปาสาทโปกฺขรณิวณฺณนา

๒๕๓. **ชนราสิํ กาเรตฺวา** เตน ชนราสินา ขณิตฺวา **น มาเปสิฯ** กิญฺจรหีติ อาห **“รโญฺญ ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ การณํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ **เอกาย** เวทิกาย **ปริกฺขิตฺตา** โปกฺขรณิโย ฯ **ปริเวณปริเจฺฉทปริยเนฺต**ติ เอตฺถ **ปริเวณํ** นาม สมนฺตโต วิวฏงฺคณภูตํ โปกฺขรณิยา ตีรํ, ตสฺส ปริเจฺฉทภูเต ปริยเนฺต **เอกาย** เวทิกาย ปริกฺขิตฺตา โปกฺขรณิโยฯ **เอตทโหสี**ติ เอตํ ‘‘ยํนูนาหํ อิมาสุ โปกฺขรณีสู’’ติอาทิกํ อโหสีติฯ **สโพฺพตุก**นฺติ สเพฺพสุ อุตูสุ ปุปฺผนกํฯ **นานาวณฺณอุปฺปลพีชาทีนี**ติ รตฺตนีลาทินานาวณฺณปุเปฺผน ปุปฺผนกอุปฺปลพีชาทีนิฯ **ชลชถลชมาล**นฺติ ชลชถลชปุปฺผมาลํฯ

๒๕๔. **ปริจารวเสนา**ติ ตงฺขณิกปริจารวเสน, อิทญฺจ ปฐมํ ปฏฺฐปิตนิยาเมเนว วุตฺตํ, ปจฺฉา ปน ยานสยนาทีนิ วิย อิตฺถิโยปิ อตฺถิกานํ ปริจฺจตฺตา เอวฯ เตนาห ‘‘อิตฺถีหิปี’’ติอาทิฯ **ปริจฺจาควเสนา**ติ นิรเปกฺขปริจฺจาควเสนฯ ทียตีติ **ทานํ,** เทยฺยวตฺถุฯ ตํ อคฺคียติ นิสฺสชฺชียติ เอตฺถาติ **ทานคฺคํ,** ปริเวสนฏฺฐานํฯ **ตาทิสานิ อตฺถี**ติ ยาทิสานิ รโญฺญ ทานเคฺค โขมสุขุมาทีนิ วตฺถานิ, ตาทิสานิ **เยสํ** อตฺตโน สนฺตกานิ สนฺติฯ **โอหายา**ติ ปหาย ตเตฺถว ฐเปตฺวาฯ อโตฺถ อตฺถิ เยสํ เตติ **อตฺถิกาฯ** เอวํ **อนตฺถิกา**ปิ ทฏฺฐพฺพาฯ

๒๕๕. **กลหสโทฺทปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ทานาธิปฺปาเยน เคหโต นีหตํ ปุน เคหํ ปเวเสตุํ น ยุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ สมฺเจฺจติฯ เตนาห **“น โข เอตํ อมฺหากํ ปติรูป”**นฺติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๕๕)ฯ

๒๕๗. **อุณฺหีสมตฺถเก**ติ สิขาปริยนฺตมตฺถเกฯ **ปริเจฺฉทมตฺถเก**ติ ปาสาทงฺคณปริเจฺฉทสฺส มตฺถเกฯ

๒๕๘. **หรตี**ติ อติวิย ปภสฺสรภาเวน จกฺขูนิ ปฏิหรนฺตํ ทุทฺทิกฺขตาย ทิฏฺฐิโย หรติ อปเนนฺตํ วิย โหติฯ ตํ ปน หรณํ เนสํ ปริปฺผนฺทเนนาติ อาห **“ผนฺทาเปตี”**ติฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฌานสมฺปตฺติวณฺณนา

๒๖๐. **มหติยา อิทฺธิยา**ติ มหนฺตน อิจฺฉิตตฺถสมิชฺฌเนนฯ **เตสํเยว** อิจฺฉิติจฺฉิตตฺถานํฯ “**อนุภวิตพฺพาน**”นฺติ อิมินา อานุภาว-สทฺทสฺส กมฺมสาธนตํ ทเสฺสติฯ ปุเพฺพ สมฺปนฺนํ กตฺวา เทยฺยธมฺมปริจฺจาคสฺส กตภาวํ ทเสฺสโนฺต “**สมฺปตฺติปริจฺจาคสฺสา**”ติ อาหฯ อตฺตานํ ทเมติ เอเตนาติ **ทโม**ฯ

โพธิสตฺตปุพฺพโยควณฺณนา

อสฺสาติ มหาสุทสฺสนรโญฺญฯ **เอโก เถโร**ติ อปฺปญฺญาโต นามโคตฺตโต อญฺญตโร ปุถุชฺชโน เถโรฯ **เถรํ ทิสฺวา**ติ อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสินฺนํ ทิสฺวาฯ **กฎฺฐตฺถรณ**นฺติ กฎฺฐมยํ อตฺถรณํ, ทารุผลกนฺติ อโตฺถฯ

ปริโภคภาชนนฺติ ปานียปริโภชนียาทิปริโภคโยคฺยํ ภาชนํฯ **อารกณฺฏก**นฺติ สูจิวิชฺฌนกกณฺฏกํฯ **ปิปฺผลิก**นฺติ ขุทฺทกสตฺถกํฯ **อุทกตุมฺพก**นฺติ กุณฺฑิกํฯ

กูฎาคารทฺวาเรเยว นิวเตฺตสีติ กูฎาคารํ ปวิฎฺฐกาลโต ปฎฺฐาย เตสํ มิจฺฉาวิตกฺกานํ ปวตฺติยา โอกาสํ นาทาสิฯ

๒๖๑. **กสิณเมว ปญฺญายติ** มหาปุริสสฺส ตตฺถ ตตฺถ กตาธิการตฺตา, เตสญฺจ ปเทสานํ สุปริกมฺมกตกสิณสทิสตฺตาฯ

๒๖๒. **จตฺตาริ ฌานานี**ติ จตฺตาริ กสิณชฺฌานานิฯ กสิณชฺฌานปฺปมุญฺญานํเยว วจนํ ตาสํ ตทา อาทรคารววเสน นิพฺพตฺติตตฺตาฯ มหาโพธิสตฺตานญฺหิ อรูปชฺฌาเนสุ อาทโร นตฺถิ, อภิญฺญาปทฎฺฐานตํ ปน สนฺธาย ตานิปิ นิพฺพเตฺตนฺติ, ตสฺมา มหาสโตฺต ตาปสปริพฺพาชกกาเล ยตฺตเก โลกิยคุเณ นิพฺพเตฺตติ, เต สเพฺพปิ ตทา นิพฺพเตฺตสิเยวฯ เตนาห “**มหาปุริโส ปนา**”ติอาทิฯ

จตุราสีตินครสหสฺสาทิวณฺณนา

๒๖๓. **อภิหริตพฺพภตฺต**นฺติ อุปเนตพฺพภตฺตํฯ

๒๖๔. **นิพทฺธวตฺต**นฺติ ปุเพฺพ อุปนิพทฺธํ ปากวตฺตํฯ

สุภทฺทาเทวิอุปสงฺกมนวณฺณนา

๒๖๕. **อาวเฎฺฎตฺวา**ติ อติวิสิตฺวาฯ ยํ ยํ รโญฺญ อิจฺฉิตํ ทานูปกรณเญฺจว โภคูปกรณญฺจ, ตสฺส ตสฺส ตเถว สมิทฺธภาวํ วิตฺถวติฯ

๒๖๖. สเจ ปน ราชา ชีวิเต ฉนฺทํ ชเนยฺย, อิโต ปรมฺปิ จิรํ กาลํ ติเฎฺฐยฺย มหิทฺธิโก มหานุภาโวติ เอวํ มหชฺฌาสยา เทวี โภเคสุ, ชีวิเต จ ราชานํ สาเปกฺขํ กาตุํ วายมิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘มา เหว โข ราชา’’ติอาทิฯ เตเนวาห “**ตสฺส กาลงฺกิริยํ อนิจฺฉมานา**”ติอาทิฯ **ฉนฺทํ ชเนหี**ติ เอตฺถ **ฉนฺท**-สโทฺท ตณฺหาปริยาโยติ อาห “**เปมํ อุปฺปาเทหี**”ติฯ อเปกฺขติ อารมฺมณํ เอตาย น วิสฺสเชฺชตีติ **อเปกฺขา,** ตณฺหาฯ

๒๖๗. **ครหิตา**ติ เอตฺถ เกหิ ครหิตา, กสฺมา จ ครหิตาติ อโนฺตลีนํ โจทนํ วิสฺสเชฺชโนฺต “**พุเทฺธหี**”ติอาทิมาห, เตน วิญฺญุครหิตตฺตา, ทุคฺคติสํวตฺตนิยโต จ สาเปกฺขกาลกิริยา ปริ

วเชฺชตพฺพาติ ทเสฺสติฯ

๒๖๘. เอกมนฺตํ คนฺตฺวาติ รโญฺญ จกฺขุปถํ วิชหิตฺวาฯ

พฺรหฺมโลกูปคมนวณฺณนา

๒๖๙. โสณสฺสาติ โกฬิวีสสฺส โสณสฺสฯ **เอกา ภตฺตปาตี**ติ เอกํ ภตฺตวฑฺฒิตกํฯ **ตาทิสํ ภตฺต**นฺติ ตถารูปํ ครุํ มธุรํ สินิทฺธํ ภตฺตํฯ **ภุตฺตาน**นฺติ ภุตฺตวนฺตานํฯ

๒๗๑. ทาสมนุสฺสาติ ทาสา เจว อายุตฺตกมนุสฺสา จฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตาย รโญฺญ มหาสุทสฺสนสฺส โภคสมฺปตฺติยา กมฺมสริกฺขตํ อุทฺธรนฺโต **"เอตานิ ปนา"**ติอาทิมาห, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๒๗๒. อาทิโต ปฏฺฐายาติ สมุทาคมนโต ปฏฺฐายฯ ยตฺถ ตํ ปุญฺญํ อายูหิตํ, ยโต สา สมฺปตฺติ นิพฺพตฺตา, ตโต ตติยตฺตภาวโต ปภุติฯ มหาสุทสฺสนสฺส ชาตกเทสนา หิ ตทา สมุทาคมนโต ปฏฺฐาย ภควตา เทสิตาติฯ **ปํสฺวาคารกีฬํ วิยา**ติ ยถา นาม ทารกา ปํสูหิ วาปิเคหโภชนาทีนิ ทเสฺสนฺตา ยถารุจิ กีฬิตฺวา คมนกาเล สพฺพํ ตํ วิธํเสนฺตา คจฺฉนฺติ, เอวเมว ภควา มหาสุทสฺสนกาเล อตฺตนา อนุภูตํ ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสํ อจิเนฺตยฺยานุภาวสมฺปตฺตึ วิตฺถารโต ทเสฺสตฺวา ปุน อตฺตโน เทสนํ อาทีนวนิสฺสรณทสฺสนวเสน วิวฏฺฏาภิมุขํ วิปริวเตฺตนฺโต "สพฺพา สา สมฺปตฺติ อนิจฺจตาย วิปริณตา วิธํสิตา"ติ **ทเสฺสนฺโต "ปสฺสานนฺทา"ติอาทิมาห**ฯ **วิปริณตา**ติ วิปริณามํ สภาววิคมํ คตาฯ เตนาห **"ปกติวิชหเนนา"**ติอาทิฯ **ปกตี**ติ สภาวธมฺมานํ อุทยวยปริจฺฉิโนฺน กกฺขฬผุสนาทิสภาโว, โส ภงฺคกฺขณโต ปฏฺฐาย ชหิโต, ปริจฺจชโนฺต สพฺพโส นเตฺถวฯ เตนาห **"นิพฺพุตปทีโป วิย อปญฺญตฺติกภาวํ คตา"**ติฯ

เอตฺตาวตาติ อาทิโต ปฏฺฐาย ปวเตฺตน เอตฺตเกน เทสนามเคฺคนฯ อเนกานิ วสฺสโกฏิสตสหสฺสานิเยว อุเพฺพโธ เอติสฺสาติ **อเนกวสฺสโกฏิสตสหสฺสุเพฺพธาฯ อนิจฺจลกฺขณํ อาทายา**ติ ตํ สมฺปตฺติคตํ อนิจฺจลกฺขณํ เทสนาย คเหตฺวา วิภาเวตฺวาฯ ยถา นิเสฺสณิมุจฺจเน ตาทิสํ สตหตฺถุเพฺพธํ รุกฺขํ ปกติปุริเสน อาโรหิตุํ น สกฺกา, เอวํ อนิจฺจตาวิภาวเนน ตสฺสา สมฺปตฺติยา อเปกฺขานิเสฺสณิมุจฺจเน เกนจิ อาโรหิตุํ น สกฺกาติ อาห **"อนิจฺจลกฺขณํ อาทาย นิเสฺสณึ มุญฺจโนฺต วิยา"**ติฯ **เตเนวา**ติ ยถาวุตฺตการเณเนว, อาทิโต สาติสยํ กาเมสุ อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวาปิ อุปริ เนสํ "ปสฺสานนฺทา"ติอาทินา อาทีนวํ, โอการํ, สํกิเลสํ, เนกฺขเมฺม อานิสํสญฺจ วิภาเวตฺวา เทสนาย นิฏฺฐาปิตตฺตาฯ **ปุเพฺพ**ติ อตีตกาเลฯ **วสภราชา**ติ วสภนามโก สีหฬมหาราชาฯ

อุทกปุปฺผุฬาทโยติ **อาทิ**-สเทฺทน ติณเคฺค อุสฺสาวพินฺทุอาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

มหาสุทสฺสนสฺส ปนาติ **ปน**-สโทฺท วิเสสตฺถโชตโน, เตน มหาสุทสฺสนมหาราชา ฌานาภิญฺญาสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตสิ, ตทเคฺคน ปริสุเทฺธ จ สมณภาเว ปติฏฺฐิโต, ยโต วิธุยเอว กามวิตกฺกาทิสมณภาวสํกิเลสํ สุญฺญาคารํ ปาวิสิ, เอวํภูตสฺสาปิ ตสฺส กาลํ กิริยโต สตฺตเม ทิวเส สพฺพา จกฺกวตฺติสมฺปตฺติ อนฺตรหิตา, น ตโต ปรํ, อโห อจฺฉริยมนุโสฺส อนญฺญสาธารณคุณวิเสโสติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสติฯ

อนารุฬฺหนฺติ ‘‘ราชา กิร ปุเพฺพ คหปติกุเล นิพฺพตฺตี’’ติอาทินา, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๖๐) ‘‘ปุน เถรํ อามเนฺตสี’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๗๒) จ วุตฺตมตฺถํ สนฺธายาหฯ โส หิ อิมสฺมึ สุเตฺต สงฺคีตึ อนารุโฬฺห, อญฺญตฺถ ปน อาคโต อิมิสฺสา เทสนาย ปิฏฺฐิวตฺตกภาเวนฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยํ เอวาติฯ

มหาสุทสฺสนสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๕. ชนวสภสุตฺตวณฺณนา

นาติกิยาทิพฺยากรณวณฺณนา

๒๗๓-๒๗๕. **“ปริโต”**ติ ปทํ ยถา สมนฺตตฺถวาจโก, เอวํ สมีปตฺถวาจโกปิ โหตีติ **สมนฺตา สามนฺตา**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ อาเมฑิเตน ปน สมนฺตโตฺถ โชติโตฯ ยสฺส ปน สามนฺตา ชนปเทสุ ‘‘นาติเก วิหรตี’’ติ วุตฺตตฺตา นาติกสฺสาติ วิญฺญาโต ยมโตฺถฯ ยสฺส ปริโต ชนปเทสุ พฺยากโรติ, ตตฺถ ปริจารการกานํ พฺยากรณํ อวุตฺตสิทฺธํ, นิทสฺสนวเสน วา ตสฺส วกฺขมานตฺตา ‘‘ปริโต ปริโต ชนปเทสุ’’ อิเจฺจว วุตฺตํฯ **ปริจารเก**ติ อุปาสเกฯ เตนาห **“พุทฺธธมฺมสงฺฆานํ ปริจารเก”**ติฯ **อุปปตฺตีสู**ติ นิพฺพตฺตีสุฯ **ญาณคติปุญฺญานํ อุปปตฺตีสู**ติ เอตฺถ **ญาณคตูปปตฺติ** นาม ตสฺส ตสฺส มคฺคญาณคมนสฺส นิพฺพตฺติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ ปริกฺขยา’’ติอาทิฯ **ปุญฺญูปปตฺติ** นาม ตํตํเทวนิกายูปปตฺติฯ **สพฺพตฺถา**ติ ‘‘วชฺชิมเลฺลสู’’ติอาทิเก สพฺพตฺถ จตูสฺุปิ ปเทสุฯ **ปฺริเมสู**ติ ปาฬิยํ วุเตฺต สนฺธายาหฯ **ทสฺเสวา**ติ เตสุ เอว ทสสุ ชนปเทสุฯ **ปริจารเก พฺยากโรติ** พฺยกาตพฺพานํ พหูนํ ตตฺถ ลพฺภนโตฯ นาติเก ภวา **นาติกิยาฯ**

นิฎฺฐงฺคตาติ นิฎฺฐํ นิจฺฉยํ อุปคตาฯ

อานนฺทปริกถาวณฺณนา

๒๗๖. ยสฺมา สงฺฆสฺสุปฺปฎิปตฺติ นาม ธมฺมสฺุธมฺมตาย, ธมฺมสฺุธมฺมตา จ พุทฺธสฺุพุทฺธตาย, ตสฺมา ‘‘อโห ธโมฺม, อโห สโงฺฆ’’ติ ธมฺมสงฺฆคุณกิตฺตนาปิ อตฺถโต พุทฺธคุณกิตฺตนา เอว โหตีติ ‘‘ภควนฺตํ กิตฺตยมานรูปา’’ติ ปทสฺส ‘‘อโห ธโมฺม’’ติอาทินาปิ อโตฺถ วุโตฺตฯ

๒๗๘. **ญาณคตี**ติ ‘‘ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา’’ติอาทินา อาคตํ ปหาตพฺพปหานวเสน ปวตฺตํ มคฺคญาณคมนํฯ ยสฺมา ตสฺสา เอว ญาณคติยา วเสน ตสฺส ตสฺส อริยปุคฺคลสฺส โอปปาติกตาทิวิเสโส, ตสฺมา ตํ ตาทิสํ ตสฺส อภิสมฺปรายํ สนฺธายาห **“ญาณาภิสมฺปรายเมวา”**ติฯ

๒๗๙. อุปสนฺตํ ปติ สมฺมติ อาโลกียตีติ **อุปสนฺตปติโสฯ อุปสนฺตทสฺสโน** อุปสนฺตอุสฺสโนฺนฯ **ภาติริวา**ติ เอตฺถ **ร**-กาโร ปทสนฺธิกโร, **อิว**-สโทฺท ภุสโตฺถติ อาห **“อติวิย ภาตี”**ติฯ

ชนวสภยกฺขวณฺณนา

๒๘๐. เชฎฺฐกภาเวน ชเน วสภสทิโสติ ชนวสโภติ อสฺส เทวปุตฺตสฺส นามํ อโหสิฯ

อิโต เทวโลกา จวิตฺวา สตฺตกฺขตฺตุํ มนุสฺสโลเก ราชภูตสฺสฯ มนุสฺสโลกา จวิตฺวา สตฺตกฺขตฺตุํ เทวภูตสฺสฯ **เอเตฺถวา**ติ เอตสฺมิํเยว จาตุมหาราชิกภเว, เอตฺถาปิ เวสฺสวณสฺส สหพฺยตาวเสนฯ

๒๘๑. อาสิสนํ **อาสา,** ปตฺถนาฯ อาสาสีเสน เจตฺถ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทํ วทติฯ เตเนวาห **“สกทาคามิมคฺคตฺถายา”**ติอาทิฯ **ยทเคฺค**ติ เอตฺถ **อคฺค**-สโทฺท อาทิปริยาโยติ

อาห **“ตํ ทิวสํ อาทิํ กตฺวา”**ติฯ **“ปุริมํ…เป…. อวินิปาโต”**ติ อิทํ ยถา ตตฺตกํ กาลํ สุคติโต สุคตูปปตฺติเยว อโหสิ, ตถา กตูปจิตกุสลกมฺมตฺตาฯ ผุสฺสสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กาลโต ปภุติ หิ สมฺภตวิวฏฺฏูปนิสฺสยกุสลสมฺภาโร เอส เทวปุตฺโตฯ **อนจฺฉริย**นฺติ อนุ อนุ อจฺฉริยํฯ เตนาห **“ปุนปฺปุนํ อจฺฉริยเมวา”**ติฯ **สยํปริสายา**ติ สกาย ปริสายฯ **ภควโต ทิฏฺฐสทิสเมวา**ติ อาวชฺชนสมนนฺตรํ ยถา เต ภควโต จตุวีสติสตสหสฺสมตฺตา สตฺตา ญาณคติโต ทิฏฺฐา, เอวํ ตุเมฺหหิ ทิฏฺฐสทิสเมวฯ **เวสฺสวณสฺส สมฺมุขา สุตํ** มยาติ วทติฯ

เทวสภาวณฺณนา

๒๘๒. **วสฺสูปนายิกสงฺคหตฺถ**นฺติ วสฺสูปนายิกาย อารกฺขาสํวิธานวเสน ภิกฺขูนํ สงฺคหณตฺถํ ‘‘วสฺสูปคตา ภิกฺขู เอวํ สุเขน สมณธมฺมํ กโรนฺตี’’ติ, **ปวารณสงฺคโห** ปนสฺส ปวาเรตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คจฺฉนฺตานํ ภิกฺขูนํ อนฺตรามเคฺค ปริสฺสยปริหรณตฺถํฯ ธมฺมสฺสวนตฺถํ ทูรฏฺฐานํ คจฺฉเนฺตสุปิ เอเสว นโยฯ อตฺตนาปิ อาคนฺตฺวา ธมฺมสฺสวนตฺถํ สนฺนิปติเยวฯ **เอเตฺถตฺถา**ติ เอตฺถ เอตฺถ อยฺยานํ วสนฏฺฐาเนฯ

ตทาปีติ ‘‘ปุริมานิ ภเนฺต ทิวสานี’’ติ วุตฺตกาเลปิฯ **เอเตเนว การเณนา**ติ วสฺสูปนายิกนิมิตฺตเมวฯ เตนาห ปาฬิยํ ‘‘ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส วสฺสูปนายิกายา’’ติอาทิฯ อาสเนปิ นิสชฺชาย สุธมฺมาย เทวสภาย ปฐมํ เทเวสุ ตาวตึเสสุ นิสิเนฺนสุ ตสฺสา จตูสุ ทฺวาเรสุ จตฺตาโร มหาราชาโน นิสีทนฺติ, อิทํ เนสํ อาสเน นิสชฺชาย จาริตฺตํ โหติฯ

เยนเตฺถนาติ เยน กิเจฺจน เยน ปโยชเนนฯ **อารกฺขตฺถ**นฺติ อารกฺขภูตมตฺถํฯ วุตฺตํ วจนํ เอเตสนฺติ **วุตฺตวจนา,** มหาราชาโนฯ

๒๘๓. **อติกฺกมิตฺวา**ติ อภิภวิตฺวาฯ

สนงฺกุมารกถาวณฺณนา

๒๘๔. อภิสมฺภวิตุํ อธิคนฺตุํ อสกฺกุเณยฺย **อนภิสมฺภวนีโยฯ** เตนาห **“อปฺปตฺตโพฺพ”**ติอาทิฯ จกฺขุเยว ปโถ รูปทสฺสนสฺส มโคฺค อุปาโยติ จกฺขุปโถ, ตสฺมิํ **จกฺขุปถสฺมิ**นฺติ อาห **“จกฺขุปสาเท”**ติ, จกฺขุสฺส โคจรโยโคฺค วา **จกฺขุปโถ**ติ อาห **“อาปาเถ วา”**ติฯ **นาภิภวตี**ติ น อภิภวติ, โคจรภาวํ น คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **เหฏฺฐา เหฏฺฐา**ติ ตาวตึสโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐา เหฏฺฐา, น จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย, นาปิ พฺรหฺมปาริสชฺชโต ปฏฺฐายฯ ‘‘จาตุมหาราชิกา หิ ตาวตึสานํ ยถา ชาติรูปานิ ปสฺสิตุํ สโกฺกนฺติ, ตถา พฺรหฺมาโน เหฏฺฐิมา อุปริมาน’’นฺติ เกจิ, ตํ น ยุตฺตํฯ น หิ เหฏฺฐิมา พฺรหฺมาโน อุปริมานํ มูลปฏิสนฺธิรูปํ ปสฺสิตุํ สโกฺกนฺติ, มาปิตเมว ปสฺสิตุํ สโกฺกนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สุณโนฺตว นิทฺทํ โอกฺกมีติ คติโย อุปธาเรโนฺต พหิ วิสฏวิตกฺกวิเจฺฉเทน สโงฺกจํ อาปนฺนจิตฺตตายฯ **มยฺหํ อยฺยกสฺสา**ติ ภควนฺตํ สนฺธาย วทติฯ

ปญฺจ สิขา เอตสฺสาติ ปญฺจสิโข, ปญฺจสิโข วิย **ปญฺจสิโข**ติ อาห **“ปญฺจสิขคนฺธพฺพสทิโส”**ติฯ **มมายนฺตี**ติ ปิยายนฺติฯ

๒๘๕. **สฺมุโตฺต**ติ สรโทเสหิ สุฏฺฐุ มุโตฺตฯ เยหิ ปิตฺตเสมฺหาทีหิ ปลิพุทฺธตฺตา สโร อวิสฺสโฏฺฐ สิยา, ตทภาวโต วิสฺสโฏฺฐติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อปลิพุโทฺธ”**ติฯ วิญฺญาเปตีติ

วิเญฺญูโยฺย, อโนฺตคธเหตุอโตฺถ กตฺตุสาธโน เอส วิเญฺญยฺยสโทฺทติ อาห **“อตฺถวิญฺญาปโน”**ติฯ สรสฺส มธุรตา นาม มทฺทวนฺติ อาห **“มธุโร มุทู”**ติฯ สวนํ อรหตีติ **สวนีโยฯ** สวนารหตาย จ อาปาถสุขตายาติ อาห **“กณฺณสุโข”**ติฯ **พินฺทูติ** ปิณฺฑิโตฯ อาโกฏิตภินฺนกํสสโทฺท วิย อเนกาวยโว อหุตฺวา นิรวยโว, เอกภาโวติ อโตฺถฯ เตนาห **“เอกคฺฆโน”**ติ, เอเตเนวสฺส อวิสาริตา สํวณฺณิตา ทฏฺฐพฺพาฯ คมฺภีรุปฺปตฺติฏฺฐานตาย จสฺส คมฺภีรตาติ อาห **“นาภิมูลโต”**ติอาทิฯ **เอวํ สมุฏฺฐิโตติ** ชีวฺหาทิปฺปหารมตฺตสมุฏฺฐิโตฯ **อมธุโร จ โหติ** อุปฺปตฺติฏฺฐานานํ ปริลหุภาวโตฯ **น จ ทูรํ สาเวติ** วีรภาวาภาวโตฯ **นินฺนาที** สุวิปุลภาวโต สวิเสสํ นินฺนาโท, ปาสํสนินฺนาโท วาฯ เตนาห **“มหาเมฆ...เป.... ยุโตฺต”**ติฯ

ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมนฺติ ทุติยํ, จตุตฺถํ, ฉฏฺฐํ, อฏฺฐมญฺจ ปทํฯ **ปุริมสฺส ปุริมสฺสาติ** ยถากฺกมํ ปฐมสฺส, ตติยสฺส, ปญฺจมสฺส, สตฺตมสฺส จฯ **อโตฺถเยวาติ** อตฺถนิเทฺทโส เอวฯ วิสฺสฏฺฐตาหิสฺส วิเญฺญยฺยตาย เวทิตพฺพา, มญฺชุภาโว สวนียตาย, พินฺทุภาโว อวิสาริตาย, คมฺภีรภาโว นินฺนาทิตายาติฯ **ยถาปริสนฺติ** เอตฺถ **ยถา**-สโทฺท ปริมาณวาจี, น ปการาทิวาจีติ อาห **“ยตฺตกา ปริสา”**ติ, เตน ปริสปฺปมาณํ เอวสฺส สโร นิจฺฉรติ, อยมสฺส ธมฺมตาติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“ตตฺตกเมวา”**ติอาทิฯ

‘‘เย หิ เกจี’’ติอาทิ ‘‘ยาวญฺจ โส ภควา’’ติอาทินา วุตฺตสฺส อตฺถสฺส เหตุกิตฺตนวเสน สมตฺถนํ สรเณสุ เนสํ นิจฺจเสวเนน, สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปเนน ฉกามสคฺคสมฺปตฺติอนุปฺปาทนโตฯ เตนาห **“เย หิ เกจิ...เป.... วทตี”**ติฯ **นิเพฺพมติกคหิตสรเณติ** มเคฺคนาคตสรณคมเนฯ เต หิ สพฺพโส สมุคฺฆาติตวิจิกิจฺฉตาย รตนตฺตเย อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตาเยว, โปถุชฺชนิกสทฺธาย วเสน พุทฺธาทีนํ คุเณ โอคาเหตฺวา ชานนฺติ, อปรเนยฺยพุทฺธิโน เต ปริยายโต นิเพฺพมติกคหิตสรณา เวทิตพฺพาฯ **คนฺธพฺพเทวคณนฺติ** คนฺธพฺพเทวสมูหํฯ ตุกา วุจฺจติ ขีริณียา ตุกาติปิ วุจฺจติฯ ตสฺสา จุณฺณํ **ตุกาปิฏฺฐํฯ** ตํ โกเฏฺฏตฺวา ปกฺขิตฺตํ ฆนํ นิรนฺตรจิตํ หุตฺวา ติฏฺฐติฯ

ภาวิตอิทฺธิปาทวณฺณนา

๒๘๗. **สุปญฺญตฺตาติ** สุฏฺฐุ ปกาเรหิ ญาปิตา โพธิตา, อสงฺกรโต วา ฐปิตา, ตํ ปน โพธนํ, อสงฺกรโต ฐปนญฺจ อตฺถโต เทสนา เอวาติ อาห **“สุกถิตา”**ติฯ **อิชฺฌนเฏฺฐนาติ** สมิชฺฌนเฏฺฐน, นิปฺปชฺชนสฺส การณภาเวนาติ อโตฺถฯ **ปติฏฺฐานเฏฺฐนาติ** อธิฏฺฐานเฏฺฐนฯ อิทฺธิยา ปาโทติ **อิทฺธิปาโท,** อิทฺธิยา อธิคมุปาโยติ อโตฺถฯ เตน หิ ยสฺมา อุปรูปริ วิเสสสงฺขาตํ อิทฺธึ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ, ตสฺมา ‘‘ปาโท’’ติ วุจฺจติฯ อิชฺฌตีติ **อิทฺธิ,** สมิชฺฌติ นิปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ อิทฺธิ เอว ปาโท **อิทฺธิปาโท,** อิทฺธิโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ เอวํ ตาว ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา’’ติ เอตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิทฺธิปโหนกตายาติ** อิทฺธิยา นิปฺผาทเน สมตฺถภาวายฯ **อิทฺธิวิสวิตายาติ** อิทฺธิยา นิปฺผาทเน โยคฺยภาวายฯ อเนกตฺถตฺตา หิ ธาตูนํ โยคฺยโตฺถ **วิ**-ปุโพฺพ **สุ**-สโทฺท, วิสวนํ วา ปชฺชนํ **วิสวิตา,** ตตฺถ กามการิตา วิสวิตาฯ เตนาห **“ปุนปฺปุน”**นฺติอาทิฯ **อิทฺธิวิกุพฺพนตายาติ** วิกุพฺพนิทฺธิยา วิวิธรูปกรณายฯ เตนาห **“นานปฺปการโต กตฺวา ทสฺสนตฺถายา”**ติฯ

‘‘ฉนฺทญฺจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตเสฺสกคฺคตํ, อยํ วุจฺจติ ฉนฺทสมาธี’’ติ (วิภ. ๔๓๒) อิมาย ปาฬิยา ฉนฺทาธิปติ สมาธิ **ฉนฺทสมาธีติ** อธิปติสทฺทโลปํ กตฺวา สมาโส วุโตฺตติ วิญฺญายติ, อธิปติสทฺทตฺถทสฺสนวเสน ปน **“ฉนฺทเหตุโก, ฉนฺทาธิโก วา สมาธิ ฉนฺทสสมาธี”**ติ **อฏฺฐกถายํ**วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **“ปธานภูตาติ** วีริยภูตา’’ติ เกจิ ว

ทนฺติฯ สงฺขตสงฺขาราทินิวตฺตนตฺถญฺหิ ปธานคฺคหณนฺติฯ อถ วา ตํ ตํ วิเสสํ สงฺขโรตีติ **สงฺขาโร,** สพฺพมฺปิ วีริยํฯ ตตฺถ จตุกิจฺจสาธกโต อญฺญสฺส นิวตฺตนตฺถํ ปธานคฺคหณนฺติ **ปธานภูตา** เสฏฺฐภูตาติ อโตฺถฯ จตุพฺพิธสฺส ปน วีริยสฺส อธิเปฺปตตฺตา พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ วิสุํ สมาสโยชนวเสน โย ปุเพฺพ อิทฺธิปาทโตฺถ ปาทสฺส อุปายตฺถตํ, โกฏฺฐาสตฺถตญฺจ คเหตฺวา ยถาโยควเสน อิธ วุโตฺต, โส วกฺขมานานํ ปฏิลาภปุพฺพภาคานํ กตฺตุกรณิทฺธิภาวํ, อุตฺตรจูฬภาชนีเย วา วุเตฺตหิ ฉนฺทาทีหิ อิทฺธิปาเทหิ สาเธตพฺพาย อิทฺธิยา กตฺติทฺธิภาวํ, ฉนฺทาทีนญฺจ กรณิทฺธิภาวํ สนฺธาย วุโตฺตติ เวทิตโพฺพ, ตสฺมา ‘‘อิชฺฌนเฏฺฐน อิทฺธี’’ติ เอตฺถ กตฺตุอโตฺถ, กรณโตฺถ จ เอกชฺฌํ คเหตฺวา วุโตฺตติ กตฺตุอตฺถํ ตาว ทเสฺสตุํ ‘‘นิปฺผตฺติปริยาเยน อิชฺฌนเฏฺฐน วา’’ติ วตฺวา อิตรํ ทเสฺสโนฺต **“อิชฺฌนฺติ เอตายา”**ติอาทิมาหฯ **วุตฺต**นฺติ กตฺถ วุตฺตํ? อิทฺธิปาทวิภงฺคปาเฬฯ (วิภ. ๔๓๔) **ตถาภูตสฺสา**ติ เตนากาเรน ภูตสฺส, เต ฉนฺทาทิธเมฺม ปฏิลภิตฺวา ฐิตสฺสาติ อโตฺถฯ **“เวทนากฺขโนฺธ”**ติอาทีหิ ฉนฺทาทโย อโนฺตกตฺวา จตฺตาโรปิ ขนฺธา กถิตาฯ **เสเสสู**ติ เสสิทฺธิปาเทสุฯ

วีริยิทฺธิปาทนิเทฺทเส ‘‘วีริยสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคต’’นฺติ ทฺวิกฺขตฺตุํ วีริยํ อาคตํฯ ตตฺถ ปุริมํ สมาธิวิเสสนํ ‘‘วีริยาธิปติ สมาธิ วีริยสมาธี’’ติ, ทุติยํ สมนฺนาคมงฺคทสฺสนํฯ เทฺวเยว หิ สพฺพตฺถ สมนฺนาคมงฺคานิ, สมาธิ, ปธานสงฺขาโร จฯ ฉนฺทาทโย หิ สมาธิวิเสสนานิ, ปธานสงฺขาโร ปน ปธานวจเนเนว วิเสสิโต, น ฉนฺทาทีหีติ น อิธ วีริยาธิปติตา ปธานสงฺขารสฺส วุตฺตา โหติฯ วีริยญฺจ สมาธึ วิเสเสตฺวา ฐิตเมว, สมนฺนาคมงฺควเสน ปน ปธานสงฺขารวจเนน วุตฺตนฺติ นาปิ ทฺวีหิ วีริเยหิ สมนฺนาคโม วุโตฺต โหติฯ ยสฺมา ปน ฉนฺทาทีหิ วิสิโฏฺฐ สมาธิ, ตถาวิสิเฏฺฐเนว จ เตน สมฺปยุโตฺต ปธานสงฺขาโร, เสสธมฺมา จ, ตสฺมา สมาธิวิเสสนานํ วเสน จตฺตาโร อิทฺธิปาทา วุตฺตา, วิเสสนภาโว จ ฉนฺทาทีนํ ตํตํอวสฺสยทสฺสนวเสน โหตีติ ‘‘ฉนฺทสมาธิ…เป.… อิทฺธิปาท’’นฺติ เอตฺถ นิสฺสยเตฺถปิ ปาท-สเทฺท อุปายเตฺถน ฉนฺทาทีนํ อิทฺธิปาทตา วุตฺตา โหติฯ เตเนว หิ อภิธเมฺม **อุตฺตรจูฬภาชนีเย** (วิภ. ๔๕๖) ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ฉนฺทิทฺธิปาโท’’ติอาทินา ฉนฺทาทีนเมว อิทฺธิปาทตา วุตฺตาฯ **ปญฺหปุจฺฉเก** (วิภ. ๔๕๗ อาทโย) ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธี’’ติอาทินา จ อุเทฺทสํ กตฺวาปิ ปุน ฉนฺทาทีนํเยว กุสลาทิภาโว วิภโตฺตฯ อุปายิทฺธิปาททสฺสนตฺถเมว หิ นิสฺสยิทฺธิปาททสฺสนํ กตํ, อญฺญถา จตุพฺพิธตา น สิยาติฯ อยเมตฺถ ปาฬิวเสน อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ อิทานิ ปฏิลาภปุพฺพภาคานํ วเสน อิทฺธิปาเท วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อิธ อิทฺธิปาทกถา สเงฺขเปเนว วุตฺตาติ อาห **“วิตฺถาเรน ปน…เป.… วุตฺตา”**ติฯ

เกจีติ อภยคิริวาสิโนฯ เตสุ หิ เอกเจฺจ ‘‘อิทฺธิ นาม อนิปฺผนฺนา’’ติ วทนฺติ, เอกเจฺจ ‘‘อิทฺธิปาโท ปน อนิปฺผโนฺน’’ติ วทนฺติ, **อนิปฺผโนฺน**ติ จ ปรมตฺถโต อสิโทฺธ, นตฺถีติ อโตฺถฯ **อาภโต**ติ อภิธมฺมปาฬิโต (วิภ. ๔๕๘) **ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๘๗) อานีโต ปุริมนยโต อเญฺญนากาเรน เทสนาย ปวตฺตตฺตาฯ ฉโนฺท เอว อิทฺธิปาโท **ฉนฺทิทฺธิปาโทฯ** เอเสว นโย เสเสสุปิฯ **อิเม ปนา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺต อาคตา อิทฺธิปาทา ฯ **รฏฺฐปาลเตฺถโร** (ม. นิ. ๒.๒๙๓; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๐; อป. อฏฺฐ. ๒.รฏฺฐปาลเตฺถรอปทานวณฺณนาย วิตฺถาโร) ‘‘ฉเนฺท สติ กถํ นานุชานิสฺสนฺตี’’ติ สตฺตาหํ ภตฺตานิ อภุญฺชิตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ปพฺพชิตฺวา ฉนฺทเมว อวสฺสาย โลกุตฺตรํ ธมฺมํ นิพฺพเตฺตสีติ อาห **“รฏฺฐปาลเตฺถโร…เป.… นิพฺพเตฺตสี”**ติฯ **โสณเตฺถโร** (มหาว. ๒๔๓; อ. นิ. ๖.๕๕; เถรคา. อฏฺฐ. เตรสนิปาต; อป. อฏฺฐ. ๒.โสณโกฬิวีสเตฺถรอปทานวณฺณนาย วิตฺถาโร) ภาวนมนุยุโตฺต อารทฺธวีริโย ปรมสุขุมาโล ปาเทสุ โผเฏสุ ชาเตสุปิ วีริยํ นปฺปฏิปสฺสเมฺภสีติ อาห **“โสณเตฺถโร วีริยํ ธุรํ กตฺ**

วา’’ติฯ **สมฺภูตเตฺถโร** (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.สมฺมูตเตฺถรคาถาวณฺณนาย วิตฺถาโร) ‘‘จิตฺตวโต กึ นาม น สิชฺฌตี’’ติ จิตฺตํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ภาวนํ อาราเธสีติ อาห **‘‘สมฺภูตเตฺถโร จิตฺตํ ธุรํ กตฺวา’’**ติฯ **โมฆเตฺถโร** วีมํสํ อวสฺสยิ, ตสฺมา ตสฺส ภควา ‘‘สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู’’ติ (สุ. นิ. ๑๑๒๕; พุ. วํ. ๕๔.๓๕๓; มหา. นิ. ๑๘๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉา ๑๔๔; โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทเส ๘๘; เนตฺติ. ๕; เปฏโก. ๒๒, ๓๑) สุญฺญตากถํ กเถสิ, ปญฺญานิสฺสิตมานนิคฺคหตฺถํ, ปญฺญาย ปริคฺคหตฺถญฺจ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปุจฺฉิโต สมาโน ปญฺหํ กเถสิฯ เตนาห **‘‘อายสฺมา โมฆราชา วีมํสํ ธุรํ กตฺวา’’**ติฯ

ปุนปฺปุนํ ฉนฺทุปฺปาทนํ เปสนํ วิย โหตีติ ฉนฺทสฺส อุปฏฺฐานสทิสตา วุตฺตาฯ

ปรกฺกเมนาติ ปรกฺกมสีเสน สูรภาวํ วทติฯ ถามภาวโต จ วีริยสฺส สูรภาวสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ

จินฺตนปฺปธานตฺตา จิตฺตสฺส มนฺตสํวิธานสทิสตา วุตฺตาฯ

ชาติสมฺปตฺติ นาม วิสิฏฺฐชาติตาฯ ‘‘สพฺพธเมฺมสุ จ ปญฺญา เสฏฺฐา’’ติ วีมํสาย ชาติสมฺปตฺติสทิสตา วุตฺตาฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๔๓๓) ปน จิตฺติทฺธิปาทสฺส ชาติสมฺปตฺติสทิสตา, วีมํสิทฺธิปาทสฺส มนฺตพลสทิสตา จ โยชิตาฯ

อเนกํ วิหิตํ วิธํ เอตสฺสาติ **อเนกวิหิต**นฺติ อาห **‘‘อเนกวิธ’’**นฺติฯ **วิธ**-สโทฺท โกฏฺฐาสปริยาโย ‘‘เอกวิเธน ญาณวตฺถู’’ติอาทีสุ (วิภ. ๗๕๑) วิยาติ อาห **‘‘อิทฺธิวิธนฺติ อิทฺธิโกฏฺฐาส’’**นฺติฯ

ติวิธโอกาสาธิคมวณฺณนา

๒๘๘. **‘‘สุขสฺสา’’**ติ อิทํ ติณฺณมฺปิ สุขานํ สาธารณวจนนฺติ อาห **‘‘ฌานสุขสฺส มคฺคสุขสฺส ผลสุขสฺสา’’**ติฯ นานปฺปนาปตฺตตาย ปน อปฺปธานตฺตา อุปจารชฺฌานสุขสฺส, วิปสฺสนาสุขสฺส เจตฺถ อคฺคหณํฯ ปุริเมสุ ตาว ทฺวีสุ โอกาสาธิคเมสุ ตีณิปิ สุขานิ ลพฺภนฺติ, ตติเย ปน กถนฺติ? ตตฺถ กามํ ตีณิ น ลพฺภนฺติ, เทฺว ปน ลพฺภนฺติเยวฯ ยถาลาภวเสน เหตํ วุตฺตํฯ ‘‘สกฺขรกถลมฺปิ มจฺฉคุมฺพมฺปิ จรนฺตมฺปิ ติฏฺฐนฺตมฺปี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๔๙; ม. นิ. ๑.๔๓๓; ๒.๒๕๙; อ. นิ. ๑.๔๕, ๔๖) วิยฯ **สํสโฏฺฐ**ติ สํสคฺคํ อุปคโต สมงฺคีภูโต, โส ปน เตหิ สมนฺนาคตจิโตฺตปิ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘สมฺปยุตฺตจิโตฺต’’**ติฯ **อริยธมฺม**นฺติ อริยภาวกรํ ธมฺมํฯ **อุปายโต**ติ วิธิโตฯ **ปถโต**ติ มคฺคโตฯ **การณโต**ติ เหตุโตฯ เยน หิ วิธินา ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ โหติ, โส อุเปติ เอเตนาติ **อุปาโย,** โส ตทธิคมสฺส มคฺคภาวโต **ปโถ,** ตสฺส กรณโต **การณ**นฺติ จ วุจฺจติฯ

‘‘อนิจฺจนฺติอาทิวเสน มนสิ กโรตี’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘โยนิโส มนสิกาโร นามา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุปายมนสิกาโร**ติ กุสลธมฺมปฺปวตฺติยา การณภูโต มนสิกาโรฯ **ปถมนสิกาโร**ติ ตสฺส เอว มคฺคภูโต มนสิกาโรฯ **อนิเจฺจ**ติ อาทิอนฺตวนฺตตาย, อนจฺจนฺติกตาย จ อนิเจฺจ เตภูมเก สงฺขาเร ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ มนสิกาโรติ โยชนาฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ อยํ ปน วิเสโส ตสฺมิํเยว อุทยพฺพยปฏิปีฬนตาย ทุกฺขนโต, ทุกฺขมโต จ **ทุเกฺข,** อวสวตฺตนเตฺถน, อนตฺตสภาวตาย จ **อนตฺตนิ,** อสุจิสภาวตาย **อสุเภฯ** สพฺพมฺปิ หิ เตภูมกํ สงฺขตํ กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต ‘‘อสุภ’’เนฺตฺวว วตฺตุํ อรหติฯ **สจฺจานุโลมิเกน วา**ติ สจฺจาภิสมยสฺส อนุโลมนว

เสนฯ **“จิตฺตสฺส อาวฏฺฏนา”**ติอาทินา อาวชฺชนาย ปจฺจยภูตา ตโต ปุริมุปฺปนฺนา มโนทฺวาริกา กุสลชวนปฺปวตฺติ ผลโวหาเรเนว ตถา วุตฺตาฯ ตสฺสา หิ วเสน สา กุสลุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสโย โหตีติฯ อาวชฺชนา หิ ภวงฺคจิตฺตํ อาวเฏฺฏตีติ **จิตฺตสฺส อาวฏฺฏนา,** อนุ อนุ อาวเฏฺฏตีติ **อนฺวาวฏฺฏนาฯ** ภวงฺคารมฺมณโต อญฺญํ อาภุชตีติ **อาโภโคฯ** สมนฺนาหรตีติ **สมนฺนาหาโรฯ** ตเทวารมฺมณํ อตฺตานํ อนุพนฺธิตฺวา อนุพนฺธิตฺวา อุปฺปชฺชมาเน มนสิ กโรติ ฐเปตีติ **มนสิกาโรฯ อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ อุปายมนสิการลกฺขโณ **โยนิโสมนสิกาโร** นาม วุจฺจติ, ยสฺส วเสน ปุคฺคโล ทุกฺขาทีนิ สจฺจานิ อาวชฺชิตุํ สโกฺกติฯ

อสํสโฏฺฐติ น สํสโฏฺฐ กามาทีหิ วิวิโตฺต วินาภูโตฯ กามาทิวิสํสคฺคเหตุ อุปฺปชฺชนกสุขํ นาม วิเวกชํ ปีติสุขนฺติ อาห **“ปฐมชฺฌานสุข”**นฺติฯ กามํ ปฐมชฺฌานสุขมฺปิ โสมนสฺสเมว, สุเตฺตสุ ปน ตํ กายิกสุขสฺสาปิ ปจฺจยภาวโต วิเสสโต ‘‘สุข’’เนฺตวว วุจฺจตีติ อิธาปิ ฌานภูตํ โสมนสฺสํ สุขนฺติ, อิตรํ โสมนสฺสํฯ เตน วุตฺตํ **“สุขา”**ติฯ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ อาห **“ฌานสุขปจฺจยา”**ติฯ **อปราปรํ โสมนสฺส**นฺติ ฌานาธิคมเหตุ ปจฺจเวกฺขณาทิวเสน ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนกโสมนสฺสํฯ

ปโมทนํ ปมุโท, ตรุณปีติ, ตโต **ปมุทาฯ** ‘‘ปาโมชฺชํ ปีตตฺถายา’’ติอาทีสุ ตรุณปีติ ‘‘ปาโมชฺช’’นฺติ วุจฺจติ, อิธ ปน ปกโฏฺฐ มุโท **ปมุโท** ปาโมชฺชนฺติ อธิเปฺปตํ, ตญฺจ โสมนสฺสรหิตํ นตฺถีติ อวินาภาวิตาย **“พลวตรํ ปีติโสมนสฺส”**นฺติ วุตฺตํฯ ฌานสฺส อุชุวิปจฺจนีกตํ สนฺธาย **“ปญฺจ นีวรณานิ วิกฺขเมฺภตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ ฌานํ ปน ตเทกเฏฺฐ สเพฺพปิ กิเลเส, สเพฺพปิ อกุสเล ธเมฺม วิกฺขเมฺภติเยว, **อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐติ** ปฏิปกฺขธเมฺมหิ อนภิภวนียโตฯ **ตสฺมา**ติ โอกาสคฺคหณโต, ลโทฺธกาสตายาติ อโตฺถฯ มคฺคผลสุขาธิคมาย โอกาสภาวโต วา **โอกาโส,** อสฺส อธิคโม **โอกาสาธิคโมฯ** ปุริมปเกฺข ปน โอกาสํ อวสรํ อธิคจฺฉติ เอเตนาติ **โอกาสาธิคโมฯ**

รูปสภาวตาย , เอกนฺตรูปาธีนวุตฺติตาย, สวิปฺผาริกตาย จ อานาปานวิตกฺกวิจารานํ ถูลภาวํ อนุชานโนฺต **“กายวจีสงฺขารา ตาว โอฬาริกา โหนฺตู”**ติ อาหฯ ตพฺพิธุรตาย ปน เอกจฺจานํ เวทนาสญฺญานํ ถูลตํ อนนุชานโนฺต **“จิตฺตสงฺขารา กถํ โอฬาริกา”**ติ อาหฯ อิตโร ‘‘อปฺปหีนตฺตา’’ติ การณํ วตฺวา **“กายสงฺขารา หี”**ติอาทินา ตมตฺถํ วิวรติฯ **เต**ติ จิตฺตสงฺขาราฯ อปฺปหีนา สงฺขารา ลพฺภมานสงฺขารนิมิตฺตตาย ‘‘โอฬาริกา’’ติ วตฺตุํ อรหนฺติ, ปหีนา ปน ตทภาวโต ‘‘สุขุมา’’ติ อาห **“ปหีเน อุปาทาย อปฺปหีนตฺตา โอฬาริกา นาม ชาตา”**ติฯ ปาฬิยํ ‘‘กายสงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา’’ติ วุตฺตตฺตา **“สุขนฺติ จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติสุข”**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘จิตฺตสงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา’’ติ ปน วุตฺตตฺตา **“นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ วจีสงฺขารปฏิปฺปสฺสทฺธิ กายสงฺขารปฏิปฺปสฺสทฺธิยาว สิทฺธาติ เวทิตพฺพาฯ เตเนวาห **“ทุติย…เป…. วิสุํ น วุตฺตานี”**ติฯ ปาฬิยํ ปน อตฺถโต สิทฺธาปิ สุปากฏภาเวน วิภาเวตุํ สรูปโต คณฺหาติฯ น หิ อริยวินเย อตฺถาปตฺติวิภาวนา อภิธมฺมเทสนาย ปกตีติฯ ยถา นีวรณวิกฺขมฺภนญฺจ ปฐมสฺส ฌานสฺส อธิคมาย อุปาโย, เอวํ สุขทุกฺขวิกฺขมฺภนํ จตุตฺถสฺส ฌานสฺส อธิคมาย อุปาโยติ **“จตุตฺถชฺฌานํ สุขํ ทุกฺขํ วิกฺขเมฺภตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

อวิชฺชาราคาทีหิ สห วเชฺชหีติ **สาวชฺชํ,** อกุสลํ, ตทภาวโต **อนวชฺชํ** กุสลํฯ อตฺตโน หิตสุขํ อากงฺขเนฺตน เสวนียโต **เสวิตพฺพํ,** กุสลํ, ตพฺพิปริยายโต **น เสวิตพฺพํ,** อกุสลํฯ ลามกภาเวน **หีนํ,** อกุสลํ, เสฏฺฐภาเวน **ปณีตํ,** กุสลนฺติ **สาวชฺชทุกาทโย** ตโยปิ ทุกา ยถา

รหํ **เอเตสํ** กุสลากุสลกมฺมปถานํ **วเสเนว เวทิตพฺพาฯ สพฺพ**นฺติ ยถาวุตฺตํ สพฺพํ จตูหิ ทุเกหิ สงฺคหิตํ ธมฺมชาตํฯ ยถารหํ กณฺหญฺจ สุกฺกญฺจ ปฏิทฺวนฺทิภาวโต, สปฺปฏิภาคญฺจ อปฺปฏิภาคญฺจ อทฺวยภาวโตฯ **วฏฺฏปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชา ปหียติ** จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ สมฺมเทว ปฏิวิชฺฌนโตฯ ตโต เอว **อรหตฺตมคฺควิชฺชา อุปฺปชฺชติฯ สุข**นฺติ เอวํ กมฺมปถมุเขน เตภูมกธมฺเม สมฺมสิตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหเตฺต ปติฏฺฐหนฺตสฺส ยํ อรหตฺตมคฺคสุขเญฺจว อรหตฺตผลสุขญฺจ, ตํ อิธ ‘‘สุข’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ **อโนฺตคธา เอว** นานนฺตริยภาวโตฯ

อฏฺฐตึสารมฺมณวเสนาติ ปาฬิยํ อาคตานํ อฏฺฐตึสาย กมฺมฏฺฐานานํ วเสนฯ **วิตฺถาเรตฺวา กเถตพฺพา** ปฐมชฺฌานาทิวเสน อาคตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘กถ’’**นฺติอาทินา ตเมว วิตฺถาเรตฺวา กถนํ นยโต ทเสฺสติฯ **‘‘จตุวีสติยา ฐาเนสู’’**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **มหาปรินิพฺพานวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๑๙) วุตฺตเมวฯ **‘‘นิโรธสมาปตฺตึ ปาเปตฺวา’’**ติ อิมินา อรูปชฺฌานานิปิ คหิตานิ โหนฺติ เตหิ วินา นิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชนสฺส อสมฺภวโต, จตุตฺถชฺฌานสภาวตฺตา จ เตสํฯ **ทส อุปจารชฺฌานานี**ติ ฐเปตฺวา กายคตาสตึ อานาปานญฺจ อฏฺฐ อนุสฺสติโย, สญฺญาววตฺถานญฺจาติ ทส อุปจารชฺฌานานิฯ อธิสีลํ นาม สมาธิสํวตฺตนิยนฺติ ตสฺส เหฏฺฐิมเนฺตน ปฐมชฺฌานํ ปริโยสานนฺติ วุตฺตํ **‘‘อธิสีลสิกฺขา ปฐมํ โอกาสาธิคมํ ภชตี’’**ติฯ อธิจิตฺตํ นาม จตุตฺถชฺฌานนิฏฺฐํ ตทโนฺตคธตฺตา อรูปชฺฌานานํ, ตปฺปริโยสานตฺตา ผลชฺฌานานนฺติ วุตฺตํ **‘‘อธิจิตฺตสิกฺขา ทุติย’’**นฺติฯ มตฺถกปฺปตฺตา อธิปญฺญาสิกฺขา นาม อคฺคมคฺควิชฺชาติ อาห **‘‘อธิปญฺญาสิกฺขา ตติย’’**นฺติฯ สิกฺขตฺตยวเสน ตโย โอกาสาธิคเม นีหรเนฺตน ยถารหํ ตํตํสุตฺตวเสนปิ นีหริตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สามญฺญผเลปี’’**ติอาทิมาหฯ

ยทเคฺคน จ ติโสฺส สิกฺขา ยถากฺกมํ ตโย โอกาสาธิคเม ภชนฺติ, ตทเคฺคน ตปฺปธานตฺตา ยถากฺกมํ ตีณิ ปิฏกานิ เต ภชนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตีสุ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตีณิ ปิฏกานิ วิภชิตฺวา**ติ ติณฺณํ โอกาสาธิคมานํ วเสน ยถานุปุพฺพํ ตีณิ ปิฏกานิ วิตฺถาเรตฺวา **กเถตุํ ลภิสฺสามา**ติฯ **สโมธาเนตฺวา**ติ สมาโยเชตฺวา ตตฺถ วุตฺตมตฺถํ อิมสฺส สุตฺตสฺส อตฺถภาเวน สมาเนตฺวาฯ **ทุกฺกถิต**นฺติ อสมฺพนฺธกถเนน, อติปฺปปญฺจกถเนน วา ทุฏฺฐุ กถิตนฺติ **น สกฺกา วตฺตุํ** ตถากถเนเสฺสว สุกถนภาวโตติ อาห **‘‘เตปิฏกํ…เป…. สุกถิตํ โหตี’’**ติฯ

จตุสติปฏฺฐานวณฺณนา

๒๘๙. น เกวลํ อภิธมฺมปริยาเยเนว กุสลโฏฺฐ คเหตโพฺพ, อถ โข พาหิติกปริยาเยน ปีติ อาห **‘‘ผลกุสลสฺส จา’’**ติฯ **เขมเฏฺฐนา**ติ จตูหิปิ โยเคหิ อนุปทฺทวภาเวน ฯ **สมฺมา สมาหิโต**ติ สมถวเสน เจว วิปสฺสนาวเสน จ สุฏฺฐุ สมาหิโตฯ **เอกคฺคจิโตฺต**ติ วิเกฺขปสฺส ทูรสมุสฺสาริตตฺตา เอกคฺคตํ อวิเกฺขปํ ปตฺตจิโตฺตฯ **อตฺตโน กายโต**ติ อชฺฌตฺตํ กาเย กายานุปสฺสนาวเสน สมฺมา สมาหิตจิโตฺต สมาโน ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕; ๕.๑๐๗๑, ๑๐๗๒; เนตฺติ. ๔๐; มิ. ป. ๑.๑๔) วจนโตฯ ตตฺถ ญาณทสฺสนํ นิพฺพเตฺตโนฺต ตโต พหิทฺธา ปรสฺส กาเยปิ ญาณทสฺสนํ นิพฺพเตฺตติฯ เตนาห **‘‘ปรสฺส กายาภิมุขํ ญาณํ เปเสตี’’**ติฯ **สมฺมา วิปฺปสีทตี**ติ สมฺมา สมาธานปจฺจเยน อภิปฺปสาเทน ญาณูปสญฺหิเตน อชฺฌตฺตํ กายํ โอกเปฺปติฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพฏฺฐาเนสุฯ สติ กถิตาติ โยชนาฯ **โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตา** อนุปสฺสนาญาณทสฺสนานํ ตทุภยสาธารณภาวโตฯ

สตฺตสมาธิปริกฺขารวณฺณนา

๒๙๐. **เอตฺถา**ติ อิมิสฺสา กถายฯ ฌานกฺขสฺส วีริยจกฺกสฺส อริยมคฺครถสฺส สีลํ วิภูสนภาเวน วุตฺตนฺติ อาห **“อลงฺกาโร ปริกฺขาโร นามา”**ติฯ **สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหี**ติ นครํ ปริวาเรตฺวา รกฺขณเกหิ กตปริเกฺขโป, ปริขา, อุทฺทาโป, ปากาโร, เอสิกา, ปลิฆา, ปาการปกฺขณฺฑิลนฺติ อิเมหิ สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิฯ สมฺภรียติ ผลํ เอเตนาติ **สมฺภาโร,** การณํฯ เภสชฺชญฺหิ พฺยาธิวูปสมเนน ชีวิตสฺส การณํฯ **ปริวารปริกฺขารวเสนา**ติ ปริวารสงฺขาตปริกฺขารวเสนฯ ปริกฺขาโร หิ สมฺมาทิฏฺฐิยาทโย มคฺคธมฺมา สมฺมาสมาธิสฺส สหชาตาทิปจฺจยภาเวน ปริกรณโต อภิสงฺขรณโตฯ อุเปจฺจ นิสฺสียตีติ **อุปนิสา,** สห อุปนิสายาติ **สอุปนิโส**ติ อาห **“สอุปนิสฺสโย”**ติ, สหการีการณภูโต ธมฺมสมูโห อิธ ‘‘อุปนิสฺสโย’’ติ อธิเปฺปโตฯ สมฺมา ปสตฺถา สุนฺทรา ทิฏฺฐิ เอตสฺสาติ สมฺมาทิฏฺฐิ, ปุคฺคโล, ตสฺส **สมฺมาทิฏฺฐิสฺสฯ** โส ปน ยสฺมา ปติฏฺฐิตสมฺมาทิฏฺฐิโก, ตสฺมา วุตฺตํ **“สมฺมาทิฏฺฐิยํ ฐิตสฺสา”**ติฯ **สมฺมาสงฺกโปฺป ปโหตี**ติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา ทุกฺขาทีสุ ปริชานนาทิกิจฺจํ สาเธนฺติยา กามวิตกฺกาทิเก สมุคฺฆาเฏฺโนฺต สมฺมาสงฺกโปฺป ยถา อตฺตโน กิจฺจสาธเน ปโหติ, ตถา ปวตฺติํ ปนสฺส ทเสฺสโนฺต อาห **“สมฺมาสงฺกโปฺป ปวตฺตตี”**ติฯ **เอส นโย สพฺพปเทสู**ติ ‘‘สมฺมาสงฺกปฺปสฺส สมฺมาวาจา ปโหตี’’ติอาทีสุ เสสปเทสุ ยถาวุตฺตมตฺถํ อติทิสติฯ

เอตฺถ จ ยสฺมา นิพฺพานาธิคมาย ปฏิปนฺนสฺส โยคิโน พหูปการา สมฺมาทิฏฺฐิฯ ตถา หิ สา ‘‘ปญฺญาปโชฺชโต, ปญฺญาสตฺถ’’นฺติ จ วุตฺตาฯ ตาย หิ โส อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา กิเลสโจเร ฆาเตโนฺต เขเมน นิพฺพานํ ปาปุณาติ, ตสฺมา อริยมคฺคกถายํ สมฺมาทิฏฺฐิ อาทิโต คยฺหติ, อิธ ปน ปุคฺคลาธิฏฺฐานเทสนาย ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺสา’’ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน สมฺมาทิฏฺฐิปุคฺคโล เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทิวเสน สมฺมเทว สงฺกเปฺปติ, น มิจฺฉากามสงฺกปฺปาทิวเสน, ตสฺมา สมฺมาทิฏฺฐิสฺส สมฺมาสงฺกโปฺป ปโหติฯ ยสฺมา จ สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวาจาย อุปการโกฯ ยถาห ‘‘ปุเพฺพ โข คหปติ วิตเกฺกตฺวา วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทตี’’ติ, (สํ. นิ. ๒.๓๔๘) ตสฺมา สมฺมาสงฺกปฺปสฺส สมฺมาวาจา ปโหติฯ ยสฺมา ปน ‘‘อิทญฺจิทญฺจ กริสฺสามา’’ติ หิ ปฐมํ วาจาย สํวิทหิตฺวา เยภุเยฺยน เต เต กมฺมนฺตา สมฺมา ปโยชียนฺติ, ตสฺมา วาจา กายกมฺมสฺส อุปการิกาติ สมฺมาวาจสฺส สมฺมากมฺมโนฺต ปโหติฯ ยสฺมา ปน จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ, ติวิธญฺจ กายทุจฺจริตํ ปหาย อุภยํ สุจริตํ ปูเรนฺตเสฺสว อาชีวฏฺฐมกสีลํ ปูรติ, น อิตรสฺส , ตสฺมา สมฺมาวาจสฺส สมฺมากมฺมนฺตสฺส จ สมฺมาอาชีโว ปโหติฯ วิสุทฺธิทิฏฺฐิสมุทาคตสมฺมาอาชีวสฺส โยนิโส ปธานสฺส สมฺภวโต สมฺมาอาชีวสฺส สมฺมาวายาโม ปโหติฯ โยนิโส ปทหนฺตสฺส กายาทีสุ จตูสุ วตฺถูสุ สติ สูปฏฺฐิตา โหตีติ สมฺมาวายามสฺส สมฺมาสติ ปโหติฯ ยสฺมา เอวํ สูปฏฺฐิตา สติ สมาธิสฺส อุปการานุปการานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺนสิตฺวา ปโหติ เอกตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ สมาธาตุํ, ตสฺมา สมฺมาสติสฺส สมฺมาสมาธิ ปโหตีติฯ อยญฺจ นโย ปุพฺพภาเค นานากฺขณิกานํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ วเสน วุโตฺต, มคฺคกฺขเณ ปน สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ ตสฺส ตสฺส สหชาตาทิวเสน วุโตฺต ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส สมฺมาสงฺกโปฺป ปโหตี’’ติอาทีนํ ปทานมโตฺถ ยุโตฺต, อยเมว จ อิธาธิเปฺปโตฯ เตนาห **“อยํ ปนโตฺถ”**ติอาทิฯ

มคฺคญาเณติ มคฺคปริยาปนฺนญาเณ **ฐิตสฺส** ตํสมงฺคิโนฯ มคฺคปญฺญา หิ จตุนฺนํ สจฺจานํ สมฺมาทสฺสนเฏฺฐน ‘‘มคฺคสมฺมาทิฏฺฐี’’ติ วุตฺตา, สา เอว เนสํ ยาถาวโต ชานนโต ปฏิวิชฺฌนโต อิธ ‘‘มคฺคญาณ’’นฺติปิ วุตฺตาฯ **มคฺควิมุตฺตี**ติ มเคฺคน กิเลสานํ วิมุจฺจนํ สมุเจฺฉทปฺปหานเมวฯ ผลสมฺมาทิฏฺฐิ เอว ‘‘ผลสมฺมาญาณ’’นฺติ ปริยาเยน วุตฺตํ, ปริยายวจนญฺจ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ **ผลวิมุตฺติ** ปน ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อมตสฺส ทฺวาราติ อริยมคฺคมาหฯ โส ปน วินา จ อาจริยมุฏฺฐินา อนนฺตรํ อพาหิรํ กริตฺวา ยาวเทว มนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิตตฺตา **วิวโฏฯ ธมฺมวินีตา**ติ อริยธมฺเม วินีตาฯ โส ปเนตฺถ กิเลสานํ สมุจฺเฉทวินยวเสน เวทิตโพฺพติ อาห **''สมฺมานิยฺยาเนน นิยฺยาตา''**ติฯ

อตฺถีติ ปุถุตฺถวิสยํ นิปาตปทํ ''อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ๓.๑๕๔; สํ. นิ. ๔.๑๒๗; อ. นิ. ๖.๒๙; ๑๐.๖๐; วิภ. ๓๕๖; ขุ. ปา. ๒.๑.ทฺวตฺตึสอาการ; เนตฺติ. ๔๗) วิยาติ อาห **''อนาคามิโน จ อตฺถี''**ติฯ เตเนวาห ''อตฺถิ เจเวตฺถ สกทาคามิโน''ติฯ พหิทฺธา สํโยชนปจฺจโย นิพฺพตฺติเหตุภูโต ปุญฺญภาโค เอติสฺสา อตฺถีติ ปุญฺญภาคา, อติสยวิสิโฏฺฐ เจตฺถ อตฺถิอโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **โอตฺตปฺปมาโน**ติ อุตฺตสโนฺต ภายโนฺตฯ **น ปน นตฺถิ,** อตฺถิ เอวาติ ทีเปติฯ

๒๙๑. **อสฺสา**ติ เวสฺสวณสฺสฯ **ลทฺธิ ปน น อตฺถิ** ปฏิวิทฺธสจฺจตฺตาฯ **''อภิสมเย วิเสโส นตฺถี''**ติ เอเตน สเพฺพปิ สพฺพญฺญุคุณา สพฺพพุทฺธานํ สทิสา เอวาติ ทเสฺสติฯ

๒๙๒. การณสฺส เอกรูปตฺตา **อิมานิ ปน ปทานี**ติ น เกวลํ ''ตยิทํ พฺรหฺมจริย''นฺติอาทีนิ ปทานิ, อถ โข ''อิมมตฺถํ ชนวสโภ ยโกฺข''ติอาทีนิ ปทานิ ปีติฯ

ชนวสภสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๖. มหาโควินฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๙๓. **ปญฺจกุณฺฑลิโก**ติ วิสฺสฏฺฐปญฺจเวณิโกฯ **จตุมคฺคฏฺฐาเนสู**ติ จตุนฺนํ มคฺคานํ วินิวิชฺฌิตฺวา คตฏฺฐาเนสุฯ ตตฺถ หิ กตา สาลาทโย จตูหิ ทิสาหิ อาคตมนุสฺสานํ อุปโภคกฺขมา โหนฺติฯ **“เอวรูปานี”**ติ อิมินา รุกฺขมูลโสธนาทีนิ เจว ยถาสตฺติ อนฺนทานาทีนิ จ ปุญฺญานิ สงฺคณฺหาติฯ ‘‘สุวณฺณกฺขนฺธสทิโส อตฺตภาโว อิโฏฺฐ กนฺโต มนาโป อโหสี’’ติ ปาโฐฯ **สกฏสหสฺสมตฺตนฺ**ติ วาหสหสฺสมตฺตํ, **วาโห** ปน วีสติ ขารี, **ขารี** โสฬสโทณมตฺตา, **โทณํ** โสฬสนาฬิโย เวทิตพฺพาฯ **กุมฺภํ** ทสมฺพณานิฯ ‘‘สหสฺสนาฬิโย’’ติ เกจิฯ **รตฺตสุวณฺณกณฺณิกนฺ**ติ รตฺตสุวณฺณมยํ วฏํสกํฯ

ยสฺมา มชฺฌิมยาเมเอว เทวตา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตุํ อวสรํ ลภนฺติ, ตสฺมา **“เอกโกฏฺฐาสํ อตีตายา”**ติ วุตฺตํฯ **อติกฺกนฺตวโณฺณ**ติ อติวิย กมนียรูโป, **เกวลกปฺปนฺ**ติ วา มนํ อูนํ อวเสสํ, อีสกํ อสมตฺตนฺติ อโตฺถ ภควโต หิ สมีปฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา สโพฺพ คิชฺฌกูฏวิหาโร เตน โอภาสิโตฯ เตนาห **“จนฺทิมา วิยา”**ติอาทิฯ

เทวสภาวณฺณนา

๒๙๔. **รตนมตฺตกณฺณิกรุกฺขนิสฺสเนฺทนา**ติ รตนปฺปมาณรุกฺขมยกูฏทานปุญฺญนิสฺสเนฺทน, ตสฺส วา ปุญฺญสฺส นิสฺสนฺทผลภาเวนฯ **นิพฺพตฺตสภายนฺ**ติ สมุฏฺฐิตอุปฏฺฐานสาลายํฯ **มณิมยา**ติ ปทุมราคาทิมณิมยาฯ **อาณิโย**ติ ถมฺภตุลาสงฺฆาฏกาทีสุ วาฬรูปาทิสงฺฆาฏนกอาณิโยฯ

คนฺธพฺพราชาติ คนฺธพฺพกายิกานํ เทวตานํ ราชาฯ เย ตาวตึสานํ อาสนฺนวาสิโน จาตุมหาราชิกา เทวา, เต ปุรโต กโรนฺต **“ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตา ปุรโต กตฺวา นิสิโนฺน”**ติ วุโตฺตฯ เสเสสุปิ ตีสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ

นาคราชาติ นาคานํ อธิปติ, น ปน สยํ นาคชาติโกฯ

อาสติ นิสีทติ เอตฺถาติ **อาสนํ,** นิสชฺชฏฺฐานนฺติ อาห **“นิสีทิตุํ โอกาโส”**ติฯ **“เอตฺถา”**ติ ปทํ นิปาตมตฺตํ, **เอตฺถา**ติ วา เอตสฺมิํ ปาเฐฯ อตฺถุทฺธารนเยน วตฺตพฺพํ **ปุเพฺพ วุตฺตํ จตุพฺพิธเมวฯ** ตาวตึสา, เอกเจฺจ จ จาตุมหาราชิกา ยถาลทฺธาย สมฺปตฺติยา ถาวรภาวาย, อายติํ โสธนาย จ ปญฺจ สีลานิ รกฺขนฺติ, เต ตสฺส วิโสธนตฺถํ ปวารณาสงฺคหํ กโรนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“มหาปวารณายา”**ติอาทิฯ

วสฺสสหสฺสนฺติ มนุสฺสคณนาย วสฺสสหสฺสํฯ

ปนฺนปลาโสติ ปติตปโตฺตฯ **ขารกชาโต**ติ ชาตขุทฺทกมกุโฬฯ เย หิ นีลปตฺตกา อติวิย ขุทฺทกา มกุฬา, เต ‘‘ขารกา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ชาลกชาโต**ติ เตหิเยว ขุทฺทกมกุเฬหิ ชาตชาลโก สพฺพโส ชาโล วิย ชาโตฯ เกจิ ปน **“ชาลกชาโต**ติ เอกชาโล วิย ชาโต’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ ปาริฉตฺตโก กิร ขารกคฺคหณกาเล สพฺพตฺถกเมว ปลฺลวิโก โหติ, เต จสฺส ปลฺลวา ปภสฺสรปวาฬวณฺณสมุชฺชลา โหนฺติ, เตน โส สพฺพโส สมุชฺชลโนฺต ติฏฺฐติฯ **กุฏฺมลกชาโต**ติ สญฺชาตมหามกุโฬฯ **โกรกชาโต**ติ สญฺชาตสูจิเภโท สมฺปติ วิกสมานาวโตฺถฯ **สพฺพปาลิผุโลฺล**ติ สพฺพโส ผุลฺลิตวิกสิโตฯ

กนฺตนกวาโตติ เทวานํ ปุญฺญกมฺมปจฺจยา ปุปฺผานํ ฉินฺทนกวาโตฯ **กนฺตตี**ติ ฉินฺทติฯ **สมฺปฏิจฺฉนกวาโต**ติ ฉินฺนานํ ฉินฺนานํ ปุปฺผานํ สมฺปฏิคฺคณฺหนกวาโต ฯ **นจฺจโนฺต**ติ นานาวิธภตฺตึ สนฺนิเวสวเสน นจฺจนํ กโรโนฺตฯ **อญฺญตรเทวตาน**นฺติ นามโคตฺตวเสน อปฺปญฺญาตเทวตานํฯ

เรณุวฏฺฏีติ เรณุสงฺฆาโตฯ **กณฺณิกํ อาหจฺจา**ติ สุธมฺมาย กูฏํ อาหนฺตฺวาฯ

อฏฺฐ ทิวเสติ ปญฺจมิยา สทฺธึ ปเกฺข จตฺตาโร ทิวเส สนฺธาย วุตฺตํฯ ยถาวุเตฺตสุ อฏฺฐสุ ทิวเสสุ ธมฺมสฺสวนํ นิพทฺธํ ตทา ปวตฺตตีติ ตโต อญฺญทา การิตํ สนฺธายาห **"อกาลธมฺมสฺสวนํ การิต"**นฺติฯ เจติเย ฉตฺตสฺส เหฏฺฐา กาตพฺพเวทิกา **ฉตฺตเวทิกาฯ** เจติยํ ปริกฺขิปิตฺวา ปทกฺขิณกรณฏฺฐานํ อโนฺตกตฺวา กาตพฺพเวทิกา **ปุฏฺฐเวทิกาฯ** เจติยสฺส กุจฺฉึ ปริกฺขิปิตฺวา ตํ สมฺพนฺธเมว กตฺวา กาตพฺพเวทิกา **กุจฺฉิเวทิกาฯ** สีหรูปปาทกํ อาสนํ **สีหาสนํฯ** อุโภสุ ปเสฺสสุ สีหรูปยุตฺตํ โสปานํ **สีหโสปานํฯ**

อตฺตมนา โหนฺติ อนิยามนกภาวโตฯ เตเนวาห **"มหาปุเญฺญ ปุรกฺขตฺวา"**ติอาทิฯ **ปวารณาสงฺคหตฺถาย สนฺนิปติตาติ เวทิตพฺพา** ''ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส ปวารณาย ปุณฺณาย ปุณฺณมาย รตฺติยา''ติ (ที. นิ. ๒.๒๙๔) วจนโตฯ

๒๙๕. **นวหิ การเณหี**ติ ''อิติปิ โส ภควา อรห''นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๕๗, ๒๕๕) วุเตฺตหิ อรหตฺตาทีหิ นวหิ พุทฺธานุภาวทีปเนหิ การเณหิฯ **ธมฺมสฺส จา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถติ เตน สมฺปิณฺฑิตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"อุชุปฺปฏิปนฺนตาทิเภทํ สงฺฆสฺส จ สุปฺปฏิปตฺติ"**นฺติ อาหฯ

อฏฺฐยถาภุจฺจวณฺณนา

๒๙๖. ยถา อนนฺตเมว อานญฺจํ, ภิสกฺกเมว เภสชฺชํ , เอวํ ยถาภูตา เอว **ยถาภุจฺจา**ติ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ อาห **"ยถาภุเจฺจติ ยถาภูเต"**ติฯ วเณฺณตพฺพโต กิเตฺตตพฺพโต **วณฺณา,** คุณาฯ **กถํ ปฏิปโนฺน**ติ เหตุอวตฺถายํ, ผลอวตฺถายํ, สตฺตานํ อุปการา วตฺถายนฺติ ตีสุปิ อวตฺถาสุ โลกนาถสฺส พหุชนหิตาย ปฏิปตฺติยา กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ ตถา หิ นํ อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา สเงฺขเปเนว ทเสฺสโนฺต **"ทีปงฺกรปาทมูเล"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภินีหรมาโน**ติ อภินีหารํ กโรโนฺตฯ ยํ ปเนตฺถ มหาภินีหาเร, ปารมีสุ จ วตฺตพฺพํ, ตํ **พฺรหฺมชาลฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) วุตฺตํ เอวาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

"ขนฺติวาทิตาปสกาเล"ติอาทิ (ชา. ๑.ขนฺตีวาทีชาตก) เหตุอวตฺถายเมว อนญฺญสาธารณาย สุทุกฺกราย พหุชนหิตาย ปฏิปตฺติยา วิภาวนํฯ ยถาธิเปฺปตํ หิตสุขํ ยาย กิริยาย วินาน อิชฺฌติ, สาปิ ตทตฺถา เอวาติ ทเสฺสตุํ **"ตุสิตปุเร ยาวตายุกํ ติฏฺฐโนฺตปี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๓.๓๐) ปน นิพฺพตฺติตา พหุชนหิตาย ปฏิปตฺติฯ **อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนมฺปิ** ''เอตฺตกํ กาลํ ติฏฺฐามี''ติ ปวตฺติยา พหุชนหิตาย ปฏิปตฺติฯ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพานวเสน พหุชนหิตาย ปฏิปตฺติฯ เตนาห **"ยาวสฺสา"**ติอาทิฯ **เสสปทานี**ติ ''พหุชนสุขายา''ติอาทีนิ ปทานิฯ **ปจฺฉิมนฺ**ติ ''อตฺถาย หิตาย สุขายา''ติ ปทตฺตยํฯ **ปุริมสฺสา**ติ ตโต ปุริมสฺส ปทตฺตยสฺสฯ **อโตฺถ**ติ อตฺถนิเทฺทโสฯ

ยทิปิ อตีเตนเงฺคน สมนฺนาคตา สตฺถาโร อเหสุํ, เตปิ ปน พุทฺธา เอวาติ อตฺถโต อมฺหากํ สตฺถา อนโญฺญติ อาห **“อตีเตปิ พุทฺธโต อญฺญํ น สมนุปสฺสามา”**ติฯ ยถา จ อตีเต, เอวํ อนาคเต จาติ อยมโตฺถ นยโต ลพฺภตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อนาคเตปิ น สมนุปสฺสามา”**ติฯ สโกฺก ปน เทวราชา ตมตฺถํ อตฺถาปนฺนเมว กตฺวา **“น ปเนตรหิ”** อิเจฺจวาหฯ **กึ สโกฺก กเถตีติ วิจาเรตฺวา**ติ ‘‘เนว อตีตํเส สมนุปสฺสมา’ติ วทโนฺต สโกฺก กึ กเถตี’’ติ วิจารณํ สมุฎฺฐเปตฺวาฯ ยสฺมา อตีเต พุทฺธา อเหสุํ, อนาคเต ภวิสฺสนฺตีติ นายมโตฺถ สเกฺกน เทวราเชน ปริญฺญาโต, เต ปน พุทฺธสามเญฺญน อมฺหากํ ภควตา สทฺธึ คเหตฺวา เอตรหิ อญฺญสฺส สเพฺพน สพฺพํ อภาวโต ตถา วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **“เอตรหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สฺวากฺขาตาทีนี**ติ สฺวากฺขาตปทาทีนิฯ **กุสลาทีนี**ติ ‘‘อิทํ กุสล’’นฺติอาทีนิ ปทานิฯ

คงฺคายมุนานํ อสมาคมฎฺฐาเน อุทกํ ภินฺนวณฺณํ โหนฺตมฺปิ สมาคมฎฺฐาเน อภินฺนวณฺณํ เอวาติ อาห **“วเณฺณนปิ สํสนฺทติ สเมตี”**ติฯ ตตฺถ กิร คโงฺคทกสทิสเมว ยมุโนทกํฯ ยถา นิพฺพานํ เกนจิ กิเลเสน อนุปกฺกิลิฎฺฐตาย ปริสุทฺธํ, เอวํ นิพฺพานคามินิปฎิปทาปิ เกนจิ กิเลเสน อนุปกฺกิลิฎฺฐตาย ปริสุทฺธาว อิจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ เยน ปริสุทฺธเตฺถน นิพฺพานสฺส, นิพฺพานคามินิยา ปฎิปทาย จ อากาสูปมตา, โส เกนจิ อนุปเลโป, อนุปกฺกิเลโส จาติ อาห **“อากาสมฺปิ อลคฺคํ ปริสุทฺธ”**นฺติฯ อิทานิ ตมตฺถํ นิทสฺสเนน วิภูตํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **“จนฺทิมสูริยาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สํสนฺทติ** ยุชฺชติ ปฎิปชฺชิตพฺพตาปฎิปชฺชเนหิ อญฺญมญฺญานุจฺฉวิกตายฯ

ปฎิปทาย ฐิตานนฺติ ปฎิปทํ มคฺคปฎิปตฺตึ ปฎิปชฺชมานานํฯ **วุสิตวต**นฺติ พฺรหฺมจริยวาสํ วุสิตวนฺตานํ เอเตสํฯ **ลทฺธสหาโย**ติ เอตาสํ ปฎิปทานํ วเสน ลทฺธสหาโยฯ **ตตฺถ ตตฺถ** สาวเกหิ สตฺถุ กาตพฺพกิเจฺจฯ **อิทํ ปน** ‘‘อทฺทิโย’’ติอาทิ สุตฺตนฺตเร อาคตวจนํ อเญฺญหิ **อสทิสเฎฺฐน วุตฺตํ,** น ยถาวุตฺตสหายาภาวโตฯ **อปนุชฺชา**ติ อปนีย วิวเชฺชตฺวาฯ **“อปนุชฺชา”**ติ จ อโนฺตคธาวธารณํ อิทํ วจนํ เอกนฺติกตฺตา ตสฺส อปโนทสฺสาติ วุตฺตํ **“อปนุเชฺชวา”**ติฯ

ลพฺภตีติ **ลาโภ,** โส ปน อุกฺกํสคติวิชานเนน สาติสโย, วิปุโล เอว จ อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“มหาลาโภ อุปฺปโนฺน”**ติฯ **อุสฺสนฺนปุญฺญนิสฺสนฺทสมุปฺปโนฺน**ติ ยถาวุตฺตกาลํ สมฺภตสุวิปุลอุฬารตรปุญฺญาภิสนฺทโต นิพฺพโตฺตฯ‘‘อิเม นิพฺพตฺตา, อิโต ปรํ มยฺหํ โอกาโส นตฺถี’’ติ อุสฺสาหชาโต วิย อุปรูปริ วฑฺฒมาโน อุทปาทิฯ สพฺพทิสาสุ หิ ยมกมหาเมโฆ อุฎฺฐหิตฺวา มหาเมฆํ วิย สพฺพปารมิโย ‘‘เอกสฺมึ อตฺตภาเว วิปากํ ทสฺสามา’’ติ สมฺปิณฺฑิตา วิย ภควโต อิทํ ลาภสกฺการสิโลกํ นิพฺพตฺตยึสุ, ตโต อนฺนปานวตฺถยานมาลาคนฺธวิเลปนาทิหตฺถา ขตฺติยพฺราหฺมณาทโย อุปคนฺตฺวา ‘‘กหํ พุโทฺธ, กหํ ภควา, กหํ เทวเทโว, กหํ นราสโภ, กหํ ปุริสสีโห’’ติ ภควนฺตํ ปริเยสนฺติ, สกฎสเตหิปิ ปจฺจเย อาหริตฺวา โอกาสํ อลภมานา สมนฺตา คาวุตปฺปมาณมฺปิ สกฎธุเรน สกฎธุรํ อาหจฺจ ติฎฺฐนฺติ เจว อนุพนฺธนฺติ จ อนฺธกวินฺทพฺราหฺมณาทโย วิยฯ สพฺพํ ขนฺธเก, เตสุ เตสุ จ สุเตฺตสุ อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ เตนาห **“ลาภสกฺกาโร มโหโฆ วิยา”**ติอาทิฯ

ปฎิปาภฎิภตฺตนฺติ พหูสุ ‘‘ทานํ ทสฺสามา’’ติ อาหฎฺปฎิปาภฎิกาย อุฎฺฐิเตสุ อนุปฎิปาภฎิยา ทาตพฺพ ภตฺตํฯ

มตฺถกํ ปโตฺต อนญฺญสาธารณตฺตา ตสฺส ทานสฺสฯ **อุปายํ อาจิกฺขิ** นาคราน์ อสกฺกุเณยฺยรูเปน ทานํ ทาเปตุํฯ สาลกลฺยาณิรุกฺขา ราชปริคฺคหา อเญฺญหิ อสาธารณา, ตสฺมา

เตสํ ปทเรหิ มณฺฑโป การิโต, หตฺถิโน จ ราชภณฺฑภูตา นาคเรหิ น สกฺกา ลทฺธุนฺติ เตหิ ฉตฺตํ ธาราปิตํ, ตถา ขตฺติยธีตาหิ เวยฺยาวจฺจํ การิตํฯ **“ปญฺจ อาสนสตานี”**ติ อิทํ สาลกลฺยาณิมณฺฑเป ปญฺญตฺต สนฺธาย วุตฺตํ, ตโต พหิ ปน พหูนิ ปญฺญตฺตานิ อเหสุํ ฯ **จตุชฺชาติยคนฺธํ ปิสติ** พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ปูชนตฺถเญฺจว ปตฺตสฺส อุพฺพฏฺฏนตฺถญฺจฯ **อุทก**นฺติ ปตฺตโธวนอุทกํฯ **อนคฺฆานิ อเหสุํ** อนคฺฆรตนาภิสงฺขตตฺตาฯ

สตฺตธา มุทฺธา ผลิสฺสติ อนาทรการณาทินาฯ **กาฬํ โอโลเกสฺสามี**ติ กาฬํ เอวํ อนุเปกฺขิสฺสามิ, ตสฺส อุปฺปชฺชนกํ อนตฺถํ ปริหริสฺสามีติ อโตฺถฯ

กทริยาติ ถทฺธมจฺฉริโน ปุญฺญกมฺมวิมุขาฯ **เทวโลกํ น วชนฺติ** ปุญฺญสฺส อกตตฺตา, มจฺฉริภาเวน จ ปาปสฺส ปสุตตฺตาฯ **พาลา**ติ ทุจฺจินฺติตจินฺตนาทินา พาลลกฺขณยุตฺตาฯ **นปฺปสํสนฺติ ทานํ** ปสํสิตุมฺปิ น วิสหนฺติฯ **ธีโร**ติ ธีติสมฺปโนฺน อุฬารปโญฺญ ปเรหิ กตํ **ทานํ อนุโมทมาโน**ปิ, **เตเนว** ทานานุโมทเนเนวฯ **สุขี ปรตฺถา**ติ ปรโลเก กายิกเจตสิกสุขสมงฺคี โหติฯ

วรโรโช นาม ตสฺมิํ กาเล เอโก ขตฺติโย, ตสฺส **วรโรชสฺสฯ อนวชฺช…เป…. ผเลยฺย** อภูตวาทิภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **อติเรกปทสหเสฺสน** ตึสาธิเกน อฑฺฒเตยฺยคาถาสเตน **วณฺณเมว กเถสิ** รูปปฺปสนฺนตาย จฯ

ยาว มเญฺญ ขตฺติยาติ เอตฺถ **ยาวา**ติ อวธิปริเจฺฉทวจนํ, **อเญฺญ**ติ นิปาตมตฺตํ, ยาว ขตฺติยา ขตฺติเย อวธิํ กตฺวา สเพฺพ เทวมนุสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ขตฺติยา พฺราหฺมณา”**ติอาทิฯ **มทปฺปมโตฺต**ติ ลาภสกฺการสิโลกมเทน ปมโตฺต เจว ตทนฺวเยน ปมาเทน ปมโตฺต จ หุตฺวาฯ

ตทนฺวยเมวาติ ตทนุคตเมวฯ **วาจา…เป…. สเมตี**ติ วจีกมฺมกายกมฺมานิ อญฺญมญฺญํ อวิรุทฺธานิ, อญฺญทตฺถุ สํสนฺทนฺติฯ อชา เอว มิคาติ อชามิคา, เต **อชามิเคฯ**

ติณฺณวิจิกิโจฺฉ สพฺพโส อติกฺกนฺตวิจิกิจฺฉากนฺตาโร ฯ นนุ จ สเพฺพปิ โสตาปนฺนา ติณฺณวิจิกิจฺฉา, วิคตกถํกถา จ? สจฺจเมตํ, อิทํ ปน น ตาทิสํ ติณฺณวิจิกิจฺฉตํ สนฺธาย วุตฺตํ, อถ โข สพฺพสฺมิํ เญยฺยธเมฺม สพฺพาการาวโพธสงฺขาตสนฺนิฏฺฐานวเสน สพฺพโส นิรากตํ สนฺธายาติ ทเสฺสโนฺต **“ยถา หี”**ติ อาทิมาหฯ **อุสฺสนฺนุสฺสนฺนตฺตา**ติ ปโรปรภาวโต, อยญฺจ อโตฺถ ภควโต อเนกธาตุนานาธาตุญาณพเลนปิ อิชฺฌติฯ **สพฺพตฺถ วิคตกถํกโถ** สพฺพทสฺสาวิภาวโตฯ สเพฺพสํ ปรมตฺถธมฺมานํ สจฺจาภิสมยวเสน ปฏิวิทฺธตฺตา วุตฺตํ **“โวหารวเสนา”**ติ วา นามโคตฺตาทิวเสนาติ อโตฺถฯ

ปริโยสิตสงฺกโปฺปติ สพฺพโส นิฏฺฐิตมโนรโถฯ นนุ จ อริยมเคฺคน ปริโยสิตสงฺกปฺปตา นาม โสฬสกิจฺจสิทฺธิยา กตกรณียภาเวน, น สพฺพเญฺญยฺยธมฺมาวโพเธนาติ โจทนํ สนฺธายาห **“ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสู”**ติอาทิฯ สาวกานํ สาวกปารมิญาณํ วิย, หิ ปเจฺจกพุทฺธานํ ปเจฺจกโพธิญาณํ วิย จ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ จตุสจฺจาภิสโมฺพธปุพฺพกเมวาติฯ **อนนุสฺสุเตสู**ติ น อนุสฺสุเตสุฯ **สามนฺ**ติ สยเมวฯ ปททฺวเยนาปิ ปรโต โฆเสน วินาติ ทเสฺสติฯ **ตตฺถา**ติ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํ, สจฺจาภิสโมฺพธนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ สจฺจาภิสโมฺพโธ จ อคฺคมคฺควเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **พเลสุ จ วสีภาวนฺ**ติ ทสนฺนํ พลญาณานํ ยถารุจิ ปวตฺติฯ ชาตตฺตา ชาตาติ สมฺมาสมฺพุเทฺธ วทติฯ

๒๙๗. ตตฺถ ตตฺถ ราชธานิอาทิเก **นิพทฺธวาสํ วสโนฺตฯ** ตีสุ มณฺฑเลสุ ยถากาลํ **จาริกํ จรโนฺตฯ**

๒๙๘. **อสฺสา**ติ ผลสฺสฯ **ตนฺ**ติ การณํฯ ทฺวินฺนมฺปิ เอกโต อุปฺปตฺติยา **การณํ นตฺถิ,** ปเคว ติณฺณํ, จตุนฺนํ วาติฯ **"เอตฺถ จา"**ติอาทิ "เอกิสฺสา โลกธาตุยา"ติ วุตฺตโลกธาตุยา ปมาณปริเจฺฉททสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ

ยาวตาติ ยตฺตเกน ฐาเนนฯ **ปริหรนฺตี**ติ สิเนรุํ ปริกฺขิปนฺตา ปริวตฺตนฺติฯ **ทิสา**ติ ทิสาสุ, ภุมฺมเตฺถ เอตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ **ภนฺติ** ทิพฺพนฺติฯ **วิโรจนา**ติ โอภาสนฺตา, **วิโรจนา** วา โสภมานา **จนฺทิมสูริยา ภนฺติ,** ตโต เอว **ทิสา** จ **ภนฺติฯ ตาว สหสฺสธา**ติ ตตฺตโก สหสฺสโลโกฯ

เอตฺตกนฺติ อิมํ จกฺกวาฬํ มเชฺฌ กตฺวา อิมินาว สทฺธิํ จกฺกวาฬํ ทสสหสฺสํฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **มหาปทานวณฺณนายํ** วุตฺตเมวฯ **น ปญฺญายตี**ติ ตีสุ ปิฏเกสุ อนาคตตฺตาฯ

สนงฺกุมารกถาวณฺณนา

๓๐๐. **วเณฺณนา**ติ รูปสมฺปตฺติยาฯ สุวิเณฺณยฺยตฺตา ตํ อนามสิตฺวา ยสสทฺทเสฺสว อตฺถมาหฯ **อลงฺการปริวาเรนา**ติ อลงฺกาเรน จ ปริวาเรน จฯ **ปุญฺญสิริยา**ติ ปุญฺญิทฺธิยาฯ

๓๐๑. **สมฺปสาทเน**ติ สมฺปสาทชนเนฯ สํปุโพฺพ ขา-สโทฺท ชานนโตฺถ "สงฺขาเยตํ ปฏิเสวตี"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๖๘) วิยาติ อาห **"ชานิตฺวา โมทามา"**ติฯ

โควินฺทพฺราหฺมณวตฺถุวณฺณนา

๓๐๔. **ยาว ทีฆรตฺตนฺ**ติ ยาว ปริมาณโต, อปริมิตกาลปริทีปนเมตนฺติ อาห **"เอตฺตกนฺติ...เป.... อติจิรรตฺต"**นฺติฯ **มหาปโญฺญว โส ภควา**ติ เตน พฺรหฺมุนา อนุมติปุจฺฉาวเสน เทวานํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **"มหาปโญฺญว โส ภควาฯ โนติ กถํ ตุเมฺห มญฺญถา"**ติ อาหฯ สยเมเวตํ ปญฺหํ พฺยากาตุกาโม "ภูตปุพฺพํ โภ"ติ อาทิํ อาหาติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ ปน พฺยากโรเนฺตน อตฺถโต อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺต นาม โหตีติ ทเสฺสโนฺต **"อนจฺฉริยเมต"**นฺติ อาทิมาหฯ **ติณฺณํ มารานนฺ**ติ กิเลสาภิสงฺขารเทวปุตฺตมารานํฯ "อนจฺฉริยเมต"นฺติ วุตฺตเมวตฺถํ นิคมนวเสน **"กิเมตฺถ อจฺฉริย"**นฺติ ปุนปิ วุตฺตํฯ

รโญฺญ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกอตฺถานํ ปุโร ธานโต ปุเร ปุเร สํวิธานโต **ปุโรหิโต**ติ อาห **"สพฺพกิจฺจานิ อนุสาสนปุโรหิโต"**ติฯ **โควินฺทิยาภิเสเกนา**ติ โควินฺทสฺส ฐาเน ฐปนาภิเสเกนฯ ตํ กิร ตสฺส พฺราหฺมณสฺส กุลปรมฺปราคตํ ฐานนฺตรํฯ **โชติตตฺตา**ติ อาวุธานํ โชติตตฺตาฯ **ปาลนสมตฺถตายา**ติ รโญฺญ, อปริมิตสฺส จ สตฺตกายสฺส อนตฺถโต ปริปาลนสมตฺถตายฯ

สมฺมา โวสฺสชฺชิตฺวาติ สุฏฺฐุ ตเสฺสวาคารวภาเวน วิสฺสชฺชิตฺวา นิยฺยาเตตฺวาฯ ตํ ตมตฺถํ กิจฺจํ ปสฺสตีติ **อตฺถทโสฯ**

๓๐๕. ภวนํ วฑฺฒนํ **ภโว,** ภวติ เอเตนาติ วา **ภโว,** วฑฺฒิการณํ สนฺธิวเสน ม-การาคโม, โอ-การสฺส จ อ-การาเทสํ กตฺวา **"ภวมตฺถู"**ติ วุตฺตํฯ **ภวนฺตํ โชติปาลนฺ**ติ ปน สามิอเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **"โภโต"**ติฯ **มา ปจฺจพฺยาหาสี**ติ มา ปฏิกฺขิปีติ อโตฺถฯ โส ปน ปฏิเกฺข

โป ปฏิวจนํ โหตีติ อาห **“มา ปฏิพฺยาหาสี”**ติฯ **อภิสโมฺภสี**ติ กมฺมนฺตานํ สํวิธาเน สมตฺโถ โหตีติ อาห **“สํวิทหิตฺวา”**ติฯ ภวาภวํ, ปญฺญญฺจ วินฺทิ ปฏิลภีติ **โควินฺโท,** มหนฺโต โควินฺโท **มหาโควินฺโทฯ “โค”**ติ หิ ปญฺญาเยตํ อธิวจนํ คจฺฉติ อเตฺถ พุชฺฌตีติฯ

รชฺชสํวิภชนวณฺณนา

๓๐๖. **เอกปิติกา** เวมาตุกา **กนิฏฺฐภาตโรฯ อยํ อภิสิโตฺต**ติ อยํ เรณุ ราชกุมาโร ปิตุ อจฺจเยน รเชฺช อภิสิโตฺตฯ **ราชการกา**ติ ราชปุตฺตํ รเชฺช ปติฏฺฐาเปตาโรฯ

๓๐๗. มเทนฺตีติ **มทนียา**ติ กตฺตุสาธนตํ ทเสฺสโนฺต **“มทกรา”**ติ อาหฯ **มทกรณํ** ปน ปมาทสฺส วิเสสการณนฺติ วุตฺตํ **“ปมาทกรา”**ติฯ

๓๐๘. เรณุสฺส รชฺชสมีเป ทสคาวุตมตฺตวิตฺถตานิ หุตฺวา อปรภาเค ติโยชนสตํ วิตฺถตตฺตา **สพฺพานิ ฉ รชฺชานิ สกฏมุขานิ ปฏฺฐเปสิฯ วิตานสทิสํ** จตุรสฺสภาวโตฯ

๓๑๐. **สหา**ติ คาถาย ปทปริปูรณตฺถํ วุตฺตํฯ ตสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“เตเนว สหา”**ติ อาหฯ **สหา**ติ วา อวินาภาวเตฺถ นิปาโต, โส สห อาสุํ สตฺต ภารธาติ โยเชตโพฺพ, เตน เต เทสนฺตเร วสนฺตา วิจิเตฺตน สหภาวิโน อวินาภาวิโนติ ทีเปติฯ รชฺชภารํ ธาเรนฺติ อตฺตนิ อาโรเปนฺติ วหนฺตีติ **ภารธาฯ**

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กิตฺติสทฺทอพฺภุคฺคมนวณฺณนา

๓๑๑. **อนุปุโรหิเต ฐเปสี**ติ อนุปุโรหิเต กตฺวา ฐเปสิ, อนุปุโรหิเต วา ฐาเน ฐเปสิฯ ติสวนํ กโรเนฺต สนฺธาย **“ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุ”**นฺติ วุตฺตํฯ ทฺวีสุ สนฺธีสุ สวนํ กโรเนฺต สนฺธาย **“สายํ, ปาโต วา”**ติ วุตฺตํฯ **ตโต ปฏฺฐายา**ติ วตจริยํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา นฺหาตกาลโต ปภุติฯ

๓๑๒. **อภิอุคฺคจฺฉี**ติ อุฏฺฐหิ อุทปาทิฯ **อจิเนฺตตฺวา**ติ ‘‘กถํ โข อหํ พฺรหฺมุนา สทฺธิํ มเนฺตยฺย’’นฺติ อจิเนฺตตฺวา เอวํ จิตฺตมฺปิ อนุปฺปาเทตฺวาฯ เตน สมาคมนเสฺสว อภาวโต **อมเนฺตตฺวาฯ ตํ ทิสฺวา**ติ ตํ กรุณาพฺรหฺมวิหารภาวนํ พฺรหฺมทสฺสนูปายํ ทิสฺวา ญาณจกฺขุนาฯ

๓๑๓. **เอว**นฺติ เอวํ รโญฺญ อาโรเจตฺวา ปฏิสลฺลานํ อุปคเตฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ ฉนฺนํ ขตฺติยานํ, สตฺตนฺนํ พฺราหฺมณมหาสาลานํ , สตฺตนฺนํ นาฏกสตานํ, จตฺตารีสาย จ ภริยานํ อาปุจฺฉนวาเรสุฯ

๓๑๖. **สาทิสิโย**ติ ชาติยา สาทิสิโยติ อาห **“สมวณฺณา สมชาติกา”**ติฯ

๓๑๗. **สนฺถาคาร**นฺติ ฌานมนสิกาเรน พหิ วิสฏวิตกฺกวูปสมเนน จิตฺตสฺส สนฺถมฺภนํ อคารํ, ฌานสาลนฺติ อโตฺถฯ **คหิตาวา**ติ ภาวนานุโยเคน มหาสเตฺตน อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน อุปฺปาทนวเสน คหิตา เอวฯ **นตฺถิ** ฌาเนเนว วิกฺขมฺภิตตฺตาฯ วิเสสโต หิสฺส กรุณาย ภาวิตตฺตา **อนภิรติ อุกฺกณฺฐนา** นตฺถิ, เมตฺตาย ภาวิตตฺตา **ภยปริตสฺสนา นตฺถิฯ อุกฺกณฺฐนา**ติ ปน พฺรหฺมทสฺสเน อุสฺสุกฺกํ, **ปริตสฺสนา**ติ ตทภิปตฺถนาติ อาห **“พฺรหฺมุโน ปนา”**ติอาทิฯ

พฺรหฺมุนาสากจฺฉาวณฺณนา

๓๑๘. **จิตฺตุตฺราโส**ติ จิตฺตสฺส อุตฺราสนมตฺตํฯ **กถนฺ**ติ สตฺตนิกายนิวาสฏฺฐานนามโคตฺตาทีนํ วเสน เกน ปกาเรนฯ เตนาห **“กิ”**นฺติอาทิฯ

โสติ เย เต ปนกนสนนฺตพนฺธสตนสนงฺกุมารกาลนามกา โลเก ปากฏา ปญฺญาตา พฺรหฺมาโน, เตสุ **สนงฺกุมาโร นามาหนฺติ ทเสฺสติฯ**

อคฺฆนฺติ ครุฏฺฐานิยานํ ทาตพฺพํอาหารํฯ **มธุสากนฺ**ติ มธุราหารํ, ยํ กิญฺจิ อติถิโน ทาตพฺพํ อาหารํ อุปจารวเสน เอวํ วทติฯ เตนาห **“มธุสากํ ปนา”**ติอาทิฯ **ปุจฺฉามา**ติ นิมนฺตนวเสน ปุจฺฉามฯ

๓๑๙. มหาสโตฺต จตฺตาโร พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา ฐิโตปิ เตสุ ‘‘พฺรหฺมสหพฺยตาย มโคฺค’’ติ อนิเพฺพมติกตาย **“กงฺขี”**ติ อโวจฯ เกจิ ปน ‘‘ตโปกเมฺมน ปริกฺขีณสรีรตาย, พฺรหฺมสมาคเมน ภยาทิสมฺปฺปตฺติยา จ ปฏิลทฺธมเตฺตหิ พฺรหฺมวิหาเรหิ ปริหีโน อโหสิ, ตสฺมา อวิกฺขมฺภิตวิจิกิจฺฉตาย ‘กงฺขี’ติ อโวจา’’ติ วทนฺติฯ ปรสฺส เวทิยา วิทิตา **ปรเวทิยา,** เต ปน ตสฺส ปากฏา วิภูตาติ อาห **“ปรสฺส ปากเฏสุ ปรเวทิเยสู”**ติฯ ตตฺถ การณมาห **“ปเรน สยํ อภิสงฺขตตฺตา”**ติฯ มมาติ กมฺมํ **มมํกาโร,** มมตฺตนฺติ อาห **“อิทํ มม...เป.... ตณฺห”**นฺติฯ ‘‘มม’’นฺติ กโรติ เอเตนาติ หิ **มมํกาโร,** ตถาปวตฺตา ตณฺหาฯ **มนุเชสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ, น วิสเยติ อาห **“มนุเชสุ โย โกจี”**ติฯ **“เอโกทิภูโต”**ติ ปทสฺส ภาวตฺถํ ตาว ทเสฺสโนฺต **“เอกีภูโต”**ติ วตฺวา ปุน ตํ วิวรโนฺต **“เอโก ติฏฺฐโนฺต เอโก นิสีทโนฺต”**ติ อาหฯ **ตาทิโส**ติ เอโก หุตฺวา ปวตฺตนโกฯ **ภูโต**ติ ชาโตฯ ฌาเน อธิมุตฺติ นาม ตสฺมิํ นิพฺพตฺติเต, อนิพฺพตฺติเต กุโต อธิมุตฺตีติ อาห **“ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวาติ อโตฺถ”**ติฯ วิสฺสคโนฺธ นาม โกธาทิกิเลสปริภาวนาติ เตสํ วิกฺขมฺภเนน **วิสฺสคนฺธวิรหิโตฯ เอเตสุ ธเมฺมสู**ติ ปพฺพชฺชานํ วิเวกวาสกรุณาพฺรหฺมวิหาราทิธเมฺมสุฯ

๓๒๐. **อวิทฺวา**ติ น วิทิตวาฯ **อาวริตา**ติ กุสลานํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํ อุปฺปตฺตินิวารเณน อาวริตาฯ **ปูติกา**ติ พฺยาปนฺนจิตฺตตาทินา ปูติภูตาฯ กิเลสวเสน ทุคฺคนฺธํ วิสฺสคนฺธํ **วายติฯ** นิรยาทิอปาเยสุ นิพฺพตฺตนสีลตาย **อาปายิกา**ติ อาห **“อปายูปคา”**ติฯ โจราทีหิ อุปทฺทุตสฺส ปวิสิตุกามสฺส ปาการกวาฏปริขาทีหิ วิย นครํ โกธาทีหิ **นิวุโต ปิหิโต พฺรหฺมโลโก อสฺสาติ นิวุตพฺรหฺมโลโกฯ ปุจฺฉติ** ‘‘เกนาวฏา’’ติ วทโนฺตฯ

มุสาวาโทว **โมสวชฺชํ** ยถา ภิสกฺกเมว เภสชฺชํฯ **กุชฺฌนํ** ทุสฺสนํฯ ทิฏฺฐาทีสุ อทิฏฺฐาทิวาทิตาวเสน ปเรสํ วิสํวาทนํ **ปรวิสํวาทนํฯ** สทิสํ ปติรูปํ ทเสฺสตฺวา **ปโลภนํ สทิสํ ทเสฺสตฺวา วญฺจนํฯ** มิตฺตานํ วิหิํสนํ เมตฺติเภโท **มิตฺตทุพฺภนํฯ** ทพฺหมจฺฉริตา **ถทฺธมจฺฉริยํฯ** อตฺตนิ วิชฺชมานํ นิหีนตํ, สทิสตํ วา **อติกฺกมิตฺวา มญฺญนํฯ** ปเรสํ สมฺปตฺติยา อสหนํ **ขียนํฯ** อตฺตสมฺปตฺติยา นิคูหนวเสน, ปเรหิ สาธารณภาวาสหนวเสน จ วิวิธา อิจฺฉา รุจิ เอตสฺสาติ **วิวิจฺฉาฯ** กทริยตาย มุทฺทุกํ **มจฺฉริยํฯ ยตฺถ กตฺถจี**ติ สกสนฺตเก, ปรสนฺตเก, หีนาติเก จาติ ยตฺถ กตฺถจิ อารมฺมเณฯ **ลุพฺภนํ** อารมฺมณสฺส คหณํ อภิคิชฺฌนํฯ **มชฺชนํ** เสยฺยาทิวเสน มทนํ สมฺปคฺคโหฯ **มุยฺหนํ** อารมฺมณสฺส อนวโพโธฯ **เอเตสู**ติ เอเตสุ ยถาวุเตฺตสุ โกธาทีสุ สตฺตสนฺตานสฺส กิลิสฺสนโต วิพาธนโต, อุปตาปนโต จ กิเลสสญฺญิเตสุ ปาปธเมฺมสุฯ **ยุตฺตา** ปยุตฺตา สมฺปยุตฺตา อวิรหิตาฯ

เอตฺถ จายํ พฺรหฺมา มหาสเตฺตน อามคเนฺธ สุปฺโฏฺฐ อตฺตโน ยถาอุปฏฺฐิเต ปาปธเมฺม จุทฺทสหิ ปเทหิ วิภชิตฺวา กเถสิ, เต ปน ตาทิสํ ปวตฺติวิเสสํ อุปาทาย วุตฺตาปิ เกจิ ปุน วุตฺตา,

อามคนฺธสุเตฺต (สุ. นิ. ๒๔๒) ปน วุตฺตาปิ เกจิ อิธ สพฺพโส น วุตฺตา, เอวํ สเนฺตปิ ลกฺขณหารนเยน, ตเทกฏฺฐตาย วา เตสํ เปตฺถ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ เตนาห **“อิทํ ปน สุตฺต”**นฺติอาทิฯ **ตตฺถ อามคนฺธสุเตฺตน ทีเปตฺวา**ติ อิธ สรูปโต อวุเตฺต อามคเนฺธปิ วุเตฺตหิ เอกลกฺขณตาทินา อามคนฺธสุเตฺตน ปกาเสตฺวา **กเถตพฺพํ** ตตฺถ เนสํ สรูปโต กถิตตฺตาฯ **อามคนฺธสุตฺตมฺปิ อิมินา ทีเปตพฺพํ** อิธ วุตฺตานมฺปิ เกสญฺจิ อามคนฺธานํ ตตฺถ อวุตฺตภาวโตฯ ยสฺมา อามคนฺธสุเตฺต วุตฺตาปิ อามคนฺธา อตฺถโต อิธ สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา อิธ วุเตฺต ปริหรณวเสน ทเสฺสเนฺตน ยสฺมา เจตฺถ เกจิ อภิธมฺมนเยน อกิเลสสภาวาปิ สตฺตสนฺตานสฺส วิพาธนเฏฺฐน ‘‘กิเลสา’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติ, ตสฺมา ‘‘จุทฺทสสุ กิเลเสสู’’ติ วุตฺตํฯ

นิมฺมาทํ มิลาปนํ เขปนนฺติ อาห **“นิมฺมาเทตพฺพา ปหาตพฺพา”**ติฯ **พุทฺธตนฺตี**ติ พุทฺธภาวีนํ ปเวณี, พุทฺธภาวิโนปิ ‘‘พุทฺธา’’ติ วุจฺจนฺติ ยถา ‘‘อคมา ราชคหํ พุโทฺธ’’ติฯ **มหาปุริสสฺส ทฬฺหีกมฺมํ กตฺวา**ติ มหาปุริสสฺส ‘‘ปพฺพชิสฺสามห’’นฺติ ปวตฺตจิตฺตุปฺปาทสฺส ทฬฺหีกมฺมํ กตฺวาฯ

เรณุราชอามนฺตนาวณฺณนา

๓๒๑. **มม มนํ หริตฺวา**ติ มม จิตฺตํ อปเนตฺวา ตสฺส วเสน อวตฺติตฺวาฯ

เอกีภาวํ อุปคนฺตฺวา วุตฺถสฺสาติ กายวิเวกปริพฺรูหเนน เอกีภาวํ อุปคนฺตฺวา ตโปกมฺมวเสน วุตฺถสฺสฯ **กุสปเตฺตหิ ปริตฺถโต**ติ พริหิเสหิ เวทิยา สมนฺตโต สนฺถริโตฯ **อกาโจ**ติ วโณวณสทิสขณฺฑิจฺจวิรหิโตฯ เตนาห **“อกกฺกโส”**ติฯ

ฉขตฺติยอามนฺตนาวณฺณนา

๓๒๒. **สิเกฺขยฺยามา**ติ สิกฺขาเปยฺยาม, **สิกฺขาปนเญฺจตฺถ** อตฺถิภาวาปาทนนฺติ อาห **“อุปลาเปยฺยามา”**ติฯ

๓๒๓. ยสฺส วีริยารมฺภสฺส, ขนฺติพลสฺส จ อภาเวน ปพฺพชิตานํ สมณธโมฺม ปริปุโณฺณ, ปริสุโทฺธ จ น โหติ, เตสุ วีริยารมฺภขนฺติพเลสุ เต เต นิโยเชตุํ **“อารมฺภโวฺห”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

กรุณาฌานมโคฺคติ กรุณาฌานสงฺขาโต มโคฺคฯ **อุชุมโคฺค**ติ พฺรหฺมโลกคมเน อุชุภูโต มโคฺคฯ **อนุตฺตโร**ติ เสโฏฺฐ พฺรหฺมวิหารสภาวโตฯ เตนาห **“อุตฺตมมโคฺค นามา”**ติฯ **สพฺภิ รกฺขิโต** สาธูหิ ยถา ปริหานิ น โหติ, เอวํ ปฏิปกฺขทูรีกรเณน รกฺขิโต โคปิโตฯ ‘‘สทฺธโมฺม สพฺภิ วกฺขิโต’’ติ เกจิ ปฐนฺติ, เตสํ สปรหิตสาธเนน สาธูหิ พุทฺธาทีหิ กถิโต ปเวทิโตติ อโตฺถฯ

ตงฺขณวิทฺธํสนธมฺมนฺติ ยสฺมิํ ขเณ วิโรธิธมฺมสมาโยโค, ตสฺมิํเยว ขเณ วินสฺสนสภาวํ, โย วา โส คมนสฺสาทานํ เทวปุตฺตานํ เหฏฺฐุปริเยน ปฏิมุขํ ธาวนฺตานํ สิรสิ, ปาเท จ พทฺธขุรธาราสมาคมนโตปิ สีฆตรตาย อติอิตฺตโร ปวตฺติกฺขโณ, เตเนว วินสฺสนสภาวํฯ **ตสฺส** ชีวิตสฺสฯ **คติ**นฺติ นิฏฺฐํฯ **มนฺตาย**นฺติ มเนฺตยฺยนฺติ วุตฺตํ โหตีติ อาห **“มเนฺตตพฺพ”**นฺติฯ **กรณเตฺถ วา ภุมฺม**นฺติ ‘‘มนฺตาย’’นฺติ อิทํ ภุมฺมํ กรณเตฺถ ทฏฺฐพฺพํ ยถา ‘‘ญาตาย’’นฺติฯ **สพฺพปลิโพเธ**ติ สเพฺพปิ กุสลกิริยาย วิพเนฺธ อุปโรเธฯ

พฺราหฺมณมหาสาลาทีนํ อามนฺตนาวณฺณนา

๓๒๔. **อเปฺปสกฺขา**ติ อปฺปานุภาวาติ อาห **“ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐายา”**ติอาทิฯ

จกฺกวตฺติ ราชา วิย สมฺภาวิโตฯ

มหาโควินฺทปพฺพชฺชาวณฺณนา

๓๒๘. สมาปตฺตีนํ อาชานนํ นาม อตฺตปจฺจกฺขตา, สจฺฉิกิริยาติ อาห **“น สกฺขึสุ นิพฺพ เตฺตตุ”**นฺติฯ

๓๒๙. **อิมินา**ติ ‘‘สรามห’’นฺติ อิมินา **ปเทนฯ** ‘‘สรามห’’นฺติ หิ วทเนฺตน ภควโต มหาพฺรหฺมุนา กถิตํ ‘‘ตเถว ต’’นฺติ ภควตา ปฏิญฺญาตเมว ชาตนฺติฯ **น วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถาย** จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานกถาย อภาวโตฯ อสติ ปน วเฏฺฏ นิพฺพิทาย วิราคานํ อสมฺภโว เอวาติ อาห **“น วิราคายา”**ติอาทิฯ **เอกนฺตเมว วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถาย** อเนกาการโวการวเฏฺฏ อาทีนววิภาวนโตฯ

“นิพฺพิทายา”ติ อิมินา ปเทน **วิปสฺสนา** วุตฺตาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ววตฺถานกถา**ติ วิปสฺสนามคฺคนิพฺพานานํ ตํตํปเทหิ ววตฺถเปตฺวา กถาฯ อยเมตฺถ นิปฺปริยายกถาติ อาห **“ปริยาเยน ปนา”**ติอาทิฯ

๓๓๐. **ปริปูเรตุ**นฺติ ภาวนาปาริปูริวเสน ปริปุเณฺณ กาตุํ, นิพฺพเตฺตตุนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจริยจิณฺณกุลปุตฺตาน**นฺติ จิณฺณมคฺคพฺรหฺมจริยานํ กุลปุตฺตานนฺติ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน **อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ**

อภินนฺทนํ นาม สมฺปฏิจฺฉนํ ‘‘อภินนฺทนฺติ อาคต’’นฺติอาทีสุ วิย, ตเณฺจตฺถ อตฺถโต จิตฺตสฺส อตฺตมนตาติ อาห **“จิเตฺตน สมฺปฏิจฺฉโนฺต อภินนฺทิตฺวา”**ติฯ ‘‘สาธุ สาธู’’ติ วาจาย สมฺปหํสนา **อนุโมทนา**ติ อาห **“วาจาย สมฺปหํสมาโน อนุโมทิตฺวา”**ติฯ

มหาโควินฺทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๗. มหาสมยสุตฺตวณฺณนา

นิทานวณฺณนา

๓๓๑. **อุทาน**นฺติ รญฺญา โอกฺกาเกน ชาติสเมฺภทปริหารนิมิตฺตํ ปวตฺติตํ อุทานํ **ปฏิจฺจฯ เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหิสเทฺทน “สกฺกา”ติ วุจฺจตี**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **มหานิทานวณฺณนายํ** วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **อโรปิเต**ติ เกนจิ อโรปิเตฯ

อาวรเณนาติ เสตุนาฯ **พนฺธาเปตฺวา**ติ ปํสุปลาสปาสาณมตฺติกาขณฺฑาทีหิ อาฬึ ถิรํ การาเปตฺวาฯ

‘‘ชาตึ ฆเฏฺฏตฺวา กลหํ วฑฺฒยิํสู’’ติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“โกลิยกมฺมกรา วทนฺตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตีณิ ชาตกานีติ ผนฺทนชาตกปถวีอุนฺทฺริยชาตกลฏุกิกชาตกานิ **เทฺว ชาตกานี**ติ รุกฺขธมฺม วฏฺฏกชาตกานิฯ

เตนาติ ภควตาฯ **กลหการณภาโว**ติ กลหการณสฺส อตฺถิภาโวฯ

อฏฺฐาเนติ อการเณฯ **เวรํ กตฺวา**ติ วิโรธํ อุปฺปาเทตฺวาฯ ‘‘กุฐาริหโตฺถ ปุริโส’’ติอาทินา **ผนฺทนชาตกํ กเถสิฯ** ‘‘ทุทฺทุภายติ ภทฺทเนฺต’’ติอาทินา **ปถวีอุนฺทฺริยชาตกํ กเถสิฯ** ‘‘วนฺทามิ ตํ กุญฺชรา’’ติอาทินา **ลฏุกิกชาตกํ กเถสิฯ**

> ‘‘สาธู สมฺพหุลา ญาตี; อปิ รุกฺขา อรญฺญชา;
> วาโต วหติ เอกฏฺฐํ, พฺรหนฺตมฺปิ วนปฺปติ’’นฺติฯ –

อาทินา **รุกฺขธมฺมชาตกํ กเถสิฯ**

> ‘‘สโมฺมทมานา คจฺฉนฺติ, ชาลํ อาทาย ปกฺขิโน;
> ยทา เต วิวทิสฺสนฺติ, ตทา เอหินฺติ เม วส’’นฺติฯ –

อาทินา **วฏฺฏกชาตกํ กเถสิฯ**

> ‘‘อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาตํ, ชนํ ปสฺสถ เมธคํ;
> สํเวคํ กิตฺตยิสฺสามิ, ยถา สํวิชิตํ มยา’’ติฯ (สุ. นิ. ๑.๙๔๑);

อาทินา **อตฺตทณฺฑสุตฺตํ กเถสิฯ**

ตํตํปโลภนกิริยา กายวาจาหิ ปรกฺกมนฺติโย **“อุกฺกณฺฐนฺตู”ติ สาสนํ เปเสนฺติฯ**

กุณาลทเหติ กุณาลทหตีเร **ปติฏฺฐายฯ ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ กเถสิ** (ชา. ๒.กุณาลชาตก) ‘‘อนุกฺกเมน กุณาลสกุณราชสฺส ปุจฺฉนปฺปสเงฺคน **กุณาลชาตกํ** กเถสฺสามี’’ติฯ **อนภิรตึ วิโนเทสิ** อิตฺถีนํ โทสทสฺสนมุเขน กามานํ อาทีนโวการสํกิเลสวิภาวเนนฯ

โกสชฺชํ วิธมิตฺวา ปุริสถามปริพฺรูหเนน “**อุตฺตมปุริสสทิเสหิ โน ภวิตุํ วฏฺฏตี**”ติ อุปฺปนฺนจิตฺตาฯ

อวิสฺสฏฺฐกมฺมนฺตาติ อรติวิโนทนโต ปฏฺฐาย อวิสฺสฏฺฐสมณกมฺมนฺตา, อปริจฺจตฺตกมฺมฏฺฐานาติ อโตฺถฯ **นิสีทิตุํ วฏฺฏตี**ติ ภควา จินฺเตสีติ โยชนาฯ

ปทุมินิยนฺติ ปทุมสฺสเรฯ **วิกสึสุ** คุณคณวิโพเธนฯ “**อยํ อิมสฺส…เป…. น กเถสี**”ติ อิมินา สเพฺพปิ เต ภิกฺขู ตาวเทว ปฏิปาฏิยา อาคตตฺตา อญฺญมญฺญสฺส ลชฺชมานา อตฺตนา ปฏิวิทฺธวิเสสํ ภควโต นาโรเจสุนฺติ ทเสฺสติฯ “**ขีณาสวาน**”นฺติอาทินา ตตฺถ การณมาหฯ

โอสีทมเตฺตติ ภควโต สนฺติกํ อุปคตมเตฺตฯ **อริยมณฺฑเล**ติ อริยสมูเหฯ **ปาจีนยุคนฺธรปริเกฺขปโต**ติ ยุคนฺธรปพฺพตสฺส ปาจีนปริเกฺขปโต, น พาหิรเกหิ อุจฺจมานอุทยปพฺพตโตฯ **รามเณยฺยกทสฺสนตฺถ**นฺติ พุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตตฺตา วิเสสโต รมณียสฺส โลกสฺส รมณียภาวทสฺสนตฺถํฯ **อุลฺลงฺฆิตฺวา**ติ อุฏฺฐหิตฺวาฯ **เอวรูเป ขเณ ลเย มุหุเตฺต**ติ ยถาวุเตฺต จนฺทมณฺฑลสฺส อุฏฺฐิตกฺขเณ อุฏฺฐิตเวลายํ อุฏฺฐิตมุหุเตฺตติ อุปรูปริ กาลสฺส วฑฺฒิตภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

ตถา เตสํ ภิกฺขูนํ ชาติอาทิวเสน ภควโต อนุรูปปริวาริตํ ทเสฺสโนฺต “**ตตฺถา**”ติ อาทิมาหฯ

สมาปนฺนเทวตาติ อาสนฺนฏฺฐาเน ฌานสมาปตฺติ สมาปนฺนเทวตาฯ **จลึสู**ติ อุฏฺฐหึสุฯ โกสมตฺตํ ฐานํ **สทฺทนฺตรํฯ** ชมฺพุทีเป กิร อาทิโต เตสฏฺฐิมตฺตานิ นครสหสฺสานิ อุปฺปนฺนานิ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํ, ตํ สนฺธายาห “**ติกฺขตฺตุํ เตสฏฺฐิยา นครสหเสฺสสู**”ติฯ เต ปน สมฺปิเณฺฑตฺวา สตสหสฺสโต ปรํ อสีติสหสฺสานิ, นวสหสฺสานิ จ โหนฺติฯ **นวนฺวุติยา โทณมุขสตสหเสฺสสู**ติ นวสตสหสฺสาธิเกสุ นวุติสตสหเสฺสสุ โทณมุเขสุฯ **โทณมุข**นฺติ จ มหานครสฺส อายุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ ปาทนครํ วุจฺจติฯ **ฉนฺนวุติยา ปฏฺฏนโกฏิสตสหเสฺสสู**ติ ฉโกฏิอธิกนวุติโกฏิสตสหสฺสปฏฺฏเนสุฯ ตมฺพปณฺณิทีปาทีสุ **ฉปณฺณาสาย รตนากเรสุฯ** เอวํ ปน นครโทณิมุขปฏฺฏนรตนาการาทิวิภาเคน กถนํ ตํตํอธิวตฺถาย วสนฺตีนํ เทวตานํ พหุภาวทสฺสนตฺถํฯ ยทิ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตา สนฺนิปติตา, อถ กสฺมา ปาฬิยํ ‘‘ทสหิ จ โลกธาตูหี’’ติ วุตฺตนฺติ อาห “**ทสสหสฺส…เป…. อธิเปฺปตา**”ติ, เตน สหสฺสิโลกธาตุ อิธ ‘‘เอกา โลกธาตู’’ติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ

โลหปาสาเทติ อาทิโต กเต โลหปาสาเทฯ **พฺรหฺมโลเก**ติ เหฏฺฐิเม พฺรหฺมโลเกฯ ยทิ ตา เทวตา เอวํ นิรนฺตรา, ปจฺฉา อาคตานํ โอกาโส เอว น ภเวยฺยาติ โจทนํ สนฺธายาห “**ยถา โข ปนา**”ติอาทิฯ สุทฺธาวาสกายํ อุปฺปนฺนา **สุทฺธาวาสกายิกา,** ตาสํ ปน ยสฺมา สุทฺธาวาสภูมิ นิวาสฏฺฐานํ, ตสฺมา วุตฺตํ “**สุทฺธาวาสวาสีน**”นฺติฯ **อาวาสา**ติ อาวาสนฏฺฐานภูตา , เทวตา ปน โอรมฺภาคิยานํ, อิตเรสญฺจ สํโยชนานํ สมุจฺฉินฺทเนน สุโทฺธ อาวาโส เอเตสนฺติ **สุทฺธาวาสาฯ**

๓๓๒. **ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอตริ** อญฺญตฺถ โอกาสํ อลภมาโนฯ เอวํ เสสาปิฯ พุทฺธานํ อภิมุขมโคฺค **พุทฺธวีถิฯ** ยาว จกฺกวาฬา **โอตฺถริตุํ** โอวริตุํ **น สกฺกาฯ ปหฏพุทฺธวีถิยาวา**ติ พุทฺธานํ สนฺติกํ อุปสงฺกมนฺเตหิ เตหิ เทวพฺรเหฺมหิ วฬญฺชิตวีถิยาวฯ สมิติ สงฺคติ สนฺ

นิปาโต **สมโย**, มหนฺต สมโย **มหาสมโย**ติ อาห **“มหาสมูโห”**ติ ฯ ปวทฺธํ วนํ **ปวน**นฺติ อาห **“วนสโณฺฑ”**ติฯ **เทวฆฏา**ติ เทวสมูหาฯ

สมาทหํสูติ สมาทหิตํ โลกุตฺตรสมาธินา สุฏฺฐุ อปฺปิตํ อกํสุ, ยถาสมาหิตํ ปน สมาธินา โยชิตํ นาม โหตีติ วุตฺตํ **“สมาธินา โยเชสุ”**นฺติฯ สเพฺพสํ โคมุตฺตวงฺกาทีนํ ทูรสมูหนิตตฺตา **สเพฺพ...เป.... อกริํสุฯ** นยติ อเสฺส เอเตหีติ **เนตฺตานิ,** โยตฺตานิฯ อวีถิปฏิปนฺนานํ อสฺสานํ วีถิปฏิปาทนํ รสฺมิคฺคหเณน ปโหตีติ ‘‘สพฺพโยตฺตานิ คเหตฺวา อโจเทโนฺต’’ติ วตฺวา ตํ ปน อโจทนํ อวารณํ เอวาติ อาห **“อโจเทโนฺต อวาเรโนฺต”**ติฯ

ยถา ขีลํ ภิตฺติยํ วา ภูมิยํ วา อาโกฏิตํ ทุนฺนีหรณํ, ยถา จ ปลิฆํ นครปฺปเวสนิวารณํ, ยถา จ อินฺทขีลํ คมฺภีรเนมิ สุนิขาตํ ทุนฺนีหรณํ, เอวํ ราคาทโย สตฺตสนฺตานโต ทุนฺนีหรณา, นิพฺพานนครปฺปเวสนิวารณา จาติ เต ‘‘ขีลํ, ปลิฆํ, อินฺทขีล’’นฺติ จ วุตฺตาฯ **ตณฺหาเอชาย อภาเวน อเนชา** ปรมสนฺตุฏฺฐภาเวน จาตุทฺทิสตฺตา **อปฺปฏิหตจาริกํ จรนฺติฯ**

คตาเสติ คตา เอว, น ปน คมิสฺสนฺติ ปรินิฏฺฐิตสรณคมนตฺตาติ ฯ โลกุตฺตรสรณคมนํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“นิเพฺพมติกสรณคมเนน คตา”**ติฯ **เต** หิ นิยเมน **อปายภูมิํ น คมิสฺสนฺติ, เทวกายญฺจ ปริปูเรสฺสนฺติฯ** เย ปน โลกิเยน สรณคมเนน **พุทฺธํ สรณํ คตาเส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ,** สติ จ ปจฺจยนฺตรสมวาเย **ปหาย มานุสํ เทหํ, เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี**ติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

เทวตาสนฺนิปาตวณฺณนา

๓๓๓. **เอเตส**นฺติ เทวตาสนฺนิปาตานํฯ **อิทานี**ติ อิมสฺมิํ กาเลฯ **พุทฺธาน**นฺติ อเญฺญสํ พุทฺธานํ **อภาวาฯ จิตฺตกลฺลตา** จิตฺตมทฺทวํฯ

กิํ ปน ภควตาว มหเนฺต เทวตาสมาคเม เตสํ นามโคตฺตํ กเถตุํ สกฺกาติ? อาม สกฺกาติ ทเสฺสตุํ **“พุทฺธา นาม มหนฺตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐ**นฺติ รูปายตนมาห, **สุต**นฺติ สทฺทายตนํ, **มุต**นฺติ สมฺปตฺตคฺคาหิอินฺทฺริยวิสยํ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนํ, **วิญฺญาต**นฺติ วุตฺตาวเสสํ สพฺพํ เญยฺยํ, **ปตฺต**นฺติ ปริเยสิตฺวา, อปริเยสิตฺวา วา สมฺปตฺตํ, **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺตํ, อปฺปตฺตํ วา ปริยิฏฺฐํฯ **อนุวิจริตํ มนสา**ติ เกวลํ มนสา อาโลจิตํฯ **กตฺถจิ นีลาทิวเสน วิภตฺตรูปารมฺมเณ**ติ อภิธเมฺม (ธ. ส. ๖๑๕) ‘‘นีลํ ปีตก’’นฺติอาทินา วิภเตฺต ยตฺถ กตฺถจิ รูปารมฺมเณ กิญฺจิ รูปารมฺมณํ วา น อตฺถีติ โยชนาฯ **เภริสทฺทาทิวเสนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ย**นฺติ ยํ อารมฺมณํฯ **เอเตส**นฺติ พุทฺธานํฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา สมเตฺถตุํ **“ยถาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตทา ชานนกิริยาย อปริโยสิตภาวทสฺสนตฺถํ ‘‘ชานามี’’ติ วตฺวา ยสฺมา ยํ กิญฺจิ เนยฺยํ นาม, สพฺพํ ตํ ภควตา อญฺญาตํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตมหํ อพฺภญฺญาสิ”**นฺติฯ

น โอโลเกนฺติ ปโยชนาภาวโตฯ **วิปรีตา** ‘‘น กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตาฯ ‘‘ยสฺส มงฺคลา สมูหตา’’ติ (สุ. นิ. ๓๖๒) อารภิตฺวา ‘‘ราคํ วินเยถ มานุเสสุ ทิเพฺพสุ กาเมสุ จา’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๓๖๓) จ ราคนิคฺคหกถาพาหุลฺลโต **สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺตํ** ราคจริตานํ สปฺปายํ, ‘‘ปิยมปฺปิยภูตา กลห วิวาทา ปริเทวโสกา สหมจฺฉรา จา’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๘๖๙; มหานิ. ๙๘) กลหาทโย ยโต โทสโต สมุฏฺฐหนฺติ, โส จ โทโส ยโต ปิย

ภาวโต, โส จ ปิยภาโว ยโต ฉนฺทโต สมุฏฺฐหนฺติ, อิติ ผลโต, การณปรมฺปรโต จ โทเส อาที นววิภาวนพาหุลฺลโต **กลหวิวาทสุตฺตํ** (สุ. นิ. ๘๖๙; มหานิ. ๙๘) โทสจริตานํ สปฺปายํ –

> ‘‘อปฺปญฺหิ เอตํ น อลํ สมาย,
> ทุเว วิวาทสฺส ผลานิ พฺรูมิ;
> เอตมฺปิ ทิสฺวา น วิวาทเยถ,
> เขมาภิปสฺสํ อวิวาทภูมิ’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๙๐๒; มหานิ. ๑๓๑) –

อาทินา นเยน สโมฺมหวิธมนโต, ปญฺญาปริพฺรูหนโต จ **มหาพฺยูหสุตฺตํ** โมหจริตานํ สปฺปายํ –

> ‘‘ปรสฺส เจ ธมฺมํ อนานุชานํ,
> พาโล, มโค โหติ นิหีนปญฺญฺ;
> สพฺเพว พาลา สุนิหีนปญฺญา,
> สพฺเพวิเม ทิฏฺฐิปริพฺพสานา’’ติฯ (สุ. นิ. ๘๘๖; มหานิ. ๑๑๕) –

อาทินา นเยน สนฺทิฏฺฐิปรามาสิตาปนยนมุเขน สวิสเยสุ ทิฏฺฐิคฺคหเณสุ วิสฏวิตกฺกวิจฺฉินฺทน วเสน ปวตฺตตฺตา **จูฬพฺยูหสุตฺตํ** วิตกฺกจริตานํ สปฺปายํ –

> ‘‘มูลํ ปปญฺจสงฺขาย (อิติ ภควา),
> มนฺตา อสฺมีติ สพฺพํ อุปรุนฺเธ;
> ยา กาจิ ตณฺหา อชฺฌตฺตํ,
> ตาสํ วินยา สทา สโต สิเกฺข’’ติฯ (สุ. นิ. ๙๒๒; มหานิ. ๑๕๑) –

ปปญฺจสงฺขาย มูลํ อวิชฺชาทิกิเลสชาตํ **อสฺมีติ** ปวตฺตมานญฺจาติ **สพฺพํ มนฺตา** ปญฺญาย อุปรุนฺธยฺยฯ **ยา กาจิ อชฺฌตฺตํ** รูปตณฺหาทิเภทา **ตณฺหา** อุปฺปเชฺชยฺย, **ตาสํ วินยา** วูปสมาย **สทา สโต** อุปฏฺฐิตสฺสติ หุตฺวา สิเกฺขยฺยาติ เอวมาทิ อุปเทสสฺส สโทฺธว ภาชนํฯ ตสฺส หิ โส อตฺถาวโหติ **ตุวฏฺฏกสุตฺตํ** สทฺธาจริตานํ สปฺปายํ –

> ‘‘วีตตโณฺห ปุรา เภทา (อิติ ภควา),
> ปุพฺพมนฺตมนิสฺสิโต;
> เวมเชฺฌ นุปสเงฺขโยฺย,
> ตสฺส นตฺถิ ปุรกฺขต’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๘๕๕; มหานิ. ๘๔) –

โย สรีรเภทโต ปุเพฺพว ปหีนตโณฺห, ตโต เอว อตีตทฺธสญฺญิตํ ปุริมโกฏฺฐาสํ ตณฺหานิสฺสเยน อนิสฺสิโต, เวมเชฺฌ ปจฺจุปฺปเนฺนปิ อทฺธนิ ‘‘รโตฺต’’ติอาทินา อุปสงฺขาตโพฺพ, ตสฺส อรหโต ตณฺหาทิฏฺฐิปุรกฺขารานํ อภาวา อนาคเต อทฺธนิ กิญฺจิ ปุรกฺขตํ นตฺถีติ อาทินา เอวํ คมฺภีรกถาพาหุลฺลโต **ปุราเภทสุตฺตํ** (สุ. นิ. ๘๕๕; มหานิ. ๘๔) พุทฺธิจริตานํ สปฺปายนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘อถ เนสํ สปฺปายํ ...เป.... ววตฺถเปตฺวา’’**ติฯ **มนสากาสี**ติ เอวํ จริยาย วเสน มนสิ กตฺวา ปุน ตํ สทิสํ อตฺตโน เทสนานิเกฺขปโยคฺยตาวเสน มนสิ อกาสิฯ **อตฺตชฺฌาสเยน นุ โข ชาเนยฺยา**ติ ปรชฺฌาสยาทิํ อนเปกฺขิตฺวา มยฺหํเยว อชฺฌาสเยน อารทฺธ เทสนํ ชาเนยฺย นุ โขฯ **ปรชฺฌาสเยนา**ติ สนฺนิปติตาย ปริสาย กสฺสจิ อชฺฌาสเยนฯ **อฏฺฐุปฺปตฺติเกนา**ติ อิธ สมุฏฺฐิตอฏฺฐุปฺปตฺติยาฯ **ปุจฺฉาวเสนา**ติ กสฺสจิ ปุจฺฉนฺตสฺส ปุจฺฉาวเสนฯ **อารทฺธ**

เทสนํ ชาเนยฺยาติฯ “สเจ ปเจฺจกพุโทฺธ ภเวยฺยา”ติ อิทํ อิเมสํ สุตฺตานํ เทสนาย ปุจฺฉา ปเจฺจกพุทฺธานํ ภาริยา, อวิสยา จาติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เตนาห **“โสปิ น สกฺกุเณยฺยา”**ติฯ

เอตฺถ จ ยสฺมา น อนุมติปุจฺฉา, กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา วา ยุตฺตา, อถ โข ทิฏฺฐสํสนฺทน ปุจฺฉาสทิสี วา วิมติเจฺฉทนปุจฺฉาสทิสี วา ปุจฺฉา ยุตฺตา, ตาว ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน ปวตฺติตา นาม โหนฺติ, น ยถาธมฺมวเสน, ตตฺถ ยทิ ภควา ตถา สยเมว ปุจฺฉิตฺวา สยเมว วิสฺสเชฺชยฺย, สุณนฺตีนํ เทวตานํ สโมฺมโห ภเวยฺย ‘‘กึ นาเมตํ ภควา ปฐมํ เอวมาห, ปุนปิ เอวมาหา’’ติ, อนฺธการํ ปวิฏฺฐา วิย โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“เอวํ เปตา เทวตา น สกฺขิสฺสนฺติ ปฏิวิชฺฌิตุ”**นฺติฯ ยถาธมฺมเทสนายํ ปน กเถตุกมฺยตาวเสน ปุจฺฉเนน สโมฺมโห โหตีติฯ **สูริโย อุคฺคโตติ** อาห เทวสโงฺฆ อาสนฺนตรภาเวน โอภาสสฺส วิปุลอุฬารภาวโตฯ **เอกิสฺสา โลกธาตุยา**ติ สุเตฺต (ที. นิ. ๓.๑๖๑; ม. นิ. ๓.๑๒๙; อ. นิ. ๑.๒๗๗; วิภ. ๘๐๙; เนตฺติ. ๕๗; มิ. ป. ๕.๑.๑) อาคตนเยน สพฺพเตฺถว ปน อปุพฺพํ อจริมํ เทฺว พุทฺธา น โหเนฺตวฯ เตเนวาห – ‘‘อนนฺตาสุ…เป. … อทฺทสา’’ติฯ

คาถายํ **ปุจฺฉามี**ติ นิมฺมิตพุโทฺธ ภควนฺตํ ปุจฺฉิตุํ โอกาสํ การาเปสิฯ **มุนิ**นฺติ พุทฺธมุนิํ ฯ **ปหูตปญฺญ**นฺติ มหาปญฺญํฯ **ติณฺณ**นฺติ จตุโรฆติณฺณํฯ **ปารงฺคต**นฺติ นิพฺพานปฺปตฺตํ, สพฺพสฺส วา เญยฺยสฺส ปารํ ปริยนฺตํ คตํฯ **ปรินิพฺพุตํ** สอุปาทิเสสนิพฺพานวเสนฯ **ฐิตตฺต**นฺติ อวฏฺฐิตจิตฺตํ โลกธเมฺมหิ อกมฺปเนยฺยตายฯ **นิกฺขมฺม ฆรา ปนุชฺช กาเม**ติ วตฺถุกาเม ปนูทิตฺวา ฆราวาสา นิกฺขมฺมฯ **กถํ ภิกฺขุ สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺยา**ติ โส ภิกฺขุ กถํ สมฺมา ปริพฺพเชยฺย คเจฺฉยฺย วิหเรยฺย, อนุปลิโตฺต หุตฺวา โลกํ อติกฺกเมยฺยาติ อโตฺถฯ

๓๓๔. **สิโลกํ อนุกสฺสามี**ติ เอตฺถ **สิโลโก** นาม ปาทสมุทโย, อิสีหิ วุจฺจมานา คาถาติปิ วุจฺจติฯ ปาโทว นิยตวณฺณานุปุพฺพิกานํ ปทานํ สมูโห, ตํ **สิโลกํ อนุกสฺสามิ** ปวตฺตยิสฺสามีติ อโตฺถติ อาห **“อกฺขร...เป.... ปวตฺตยิสฺสามี”**ติฯ **ยตฺถา**ติ อธิกรเณ ภุมฺมํฯ อาเมฑิตโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห **“เยสุ เยสุ ฐาเนสู”**ติฯ **ภุมฺมา**ติ ภูมิปฏิพทฺธนิวาสาฯ **ตํ ตํ นิสฺสิตา** ตํ ตํ ฐานํ นิสฺสิตวโนฺต นิสฺสาย วสมานา, เตหิ สทฺธิํ สิโลกํ อนุกสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ **“เย สิตา คิริคพฺภร”**นฺติ อิมินา เตสํ วิเวกวาสํ ทเสฺสติ, **“ปหิตตฺตา สมาหิตา”**ติ อิมินา ภาวนาภิโยคํฯ

พหุชนา ปญฺจสตสงฺขฺยตฺตาฯ ปฏิปกฺขาภิภวนโต, เตชุสฺสทตาย จ **สีหา วิย** ปวิวิตฺตตาย **นิลีนาฯ เอกตฺต**นฺติ เอกีภาวํฯ **โอทาตจิตฺตา หุตฺวา สุทฺธา**ติ อรหตฺตมคฺคาธิคเมน ปริโยทาตจิตฺตา หุตฺวา สุทฺธา, น เกวลํ สรีรสุทฺธิยาวฯ **วิปฺปสนฺนา**ติ อริยมคฺคปฺปสาเทน วิเสสโต ปสนฺนาฯ จิตฺตสฺส อาวิลภาวกรานํ กิเลสานํ อภาเวน **อนาวิลาฯ**

***ภิกฺขู* ชานิตฺวา**ติ ภินฺนกิเลเส ภิกฺขู ‘‘อิเม ทิพฺพจกฺขุนา เอเต เทวกาเย ปสฺสนฺตีติ ชานิตฺวาฯ **สวนฺเต ชาตตฺตา**ติ ธมฺมสฺสวนปริโยสาเน อริยชาติยา ชาตตฺตาฯ **อิทํ สพฺพ**นฺติ อิทํ ‘‘ภิโยฺย ปญฺจสเต’’ติอาทิกํ สพฺพํฯ

ตทตฺถาย วีริยํ กริํสูติ ทิพฺพจกฺขุญาณาภินีหารวเสน วีริยํ อุสฺสาหํ อกํสุฯ เตนาห ‘‘น ตํ เตหี’’ติอาทิฯ **สตฺตริ**นฺติ ต-การสฺส ร-การาเทสํ กตฺวา วุตฺตํ, สตฺตตินฺติ อโตฺถฯ ‘‘สหสฺส’’นฺติ ปน อนุวตฺตติ, สตฺตติโยเคน พหุวจนํฯ เตนาห **“เอเก สหสฺสํฯ เอเก สตฺตติ สหสฺสานี”**ติฯ

อนนฺตนฺติ อนุตรหิตํ, ตํ ปน อติวิย มหนฺตํ นาม โหตีติ อาห **“วิปุล”**นฺติฯ

อเวกฺขิตฺวาติ ญาณจกฺขุนา วิสุํ วิสุํ อเวกฺขิตฺวา ‘‘ววตฺถิตฺวานา’’ติปิ ปฐนฺติ, โส เอว โตฺถฯ ตํ อเวกฺขนํ นิจฺฉยกรณํ โหตีติ อาห **“ววตฺถเปตฺวา”**ติฯ ปุเพฺพ วุตฺตคาถาสุ ตติยคาถาย ปจฺฉิมทฺธํ, จตุตฺถคาถาย ปุริมทฺธญฺจ สนฺธายาห **“ปุเพฺพ วุตฺตคาถเมวา”**ติฯ

วิชานนมฺปิ ทสฺสนํ เอวาติ อาห **“ปสฺสถ โอโลเกถา”**ติฯ วาจายตปวตฺติตภาวโต ‘‘อนุปฏิปาฏิยาว กิตฺตยิสฺสามี’’ติ วทติฯ

๓๓๕. สตฺต สหสฺสานิ สงฺขายาติ **สตฺต สหสฺสาฯ ยกฺขาเยวา**ติ ยกฺขชาติกา เอวฯ **อานุภาวสมฺปนฺนา**ติ มเหสกฺขาฯ **อิทฺธิมโนฺต**ติ วา มหานุภาวาฯ **ชุติมโนฺต**ติ มหปฺปภาฯ **วณฺณวโนฺต**ติ อติกฺกนฺตวณฺณาฯ **ยสสฺสิโน**ติ มหาปริวารา เจว ปตฺถฏกิตฺติสทฺทา จฯ **สมิติ**-สโทฺท สมีปโตฺถติ อธิปฺปาเยนาห **“*ภิกฺขูนํ สนฺติก*”**นฺติฯ

เหมวตปพฺพเตติ หิมวโต สมีเป ฐิตปพฺพเตฯ

เอเต สเพฺพปีติ เอเต สตฺตสหสฺสา กาปิลวตฺถวา, ฉสหสฺสา เหมวตา, ติสหสฺสา สาตาคิราติ ยถาวุตฺตา **สเพฺพปิ โสฬสสหสฺสาฯ**

ราชคหนคเรติ ราชคหนครสฺส สมีเปฯ **ตนฺ**ติ กุมฺภีรํฯ

๓๓๖. กามํ ปาจีนทิสํ ปสาสติ, ตถาปิ **จตูสุปิ ทิสาสุ** สปริวารทีเปสุ จตูสุปิ มหาทีเปสุ **คนฺธพฺพานํ เชฏฺฐโก,** กถํ? **สเพฺพ เต ตสฺส วเส วตฺตนฺติฯ กุมฺภณฺฑานํ อธิปตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตสฺสาปิ วิรูฬฺหสฺสฯ **ตาทิสาเยวา**ติ ธตรฏฺฐสฺส ปุตฺตสทิสา เอว ปุถุตฺถโต, นามโต, พลโต, อิทฺธิอาทิวิเสสโต จฯ

สพฺพสงฺคาหิกวเสนาติ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา ปเจฺจกํ จตฺตาโร จตฺตาโร มหาราชาโนติ เตสํ สเพฺพสํ สงฺคณฺหนวเสนฯ เตนาห **“อยเณฺจตฺถา”**ติอาทิฯ

จตฺโร ทิสาติ จตูสุ ทิสาสุฯ **จตฺโร ทิสา ชลมานา** สมุชฺชลนฺตา โอภาเสนฺตาฯ ยทิ เอวํ มหติยา ปริสาย อาคตานํ กถํ กาปิลวตฺถเว วเน ฐิตาติ อาห **“เต ปนา”**ติอาทิฯ

๓๓๗. เตสํ มหาราชานํ ทาสาติ โยชนาฯ มายาย ยุตฺตา, ตสฺมา **มายาวิโนฯ** วญฺจนํ เอเตสุ อตฺถิ, วญฺจเน วา นิยุตฺตาติ **วญฺจนิกาฯ เกราฏิยสาเฐเยฺยนา**ติ นิหีนสเฐน กเมฺมนฯ มายา เอเตสํ อตฺถีติ มายา, เต จ ปเรสํ วญฺจนตฺถํ เยน มายากรเณน **“มายา”**ติ วุตฺตา, ตํ ทเสฺสโนฺต **“มายาการกา”**ติ อาหฯ

เอตฺตกา ทาสาติ เอตฺตกา กุเฏณฺฑุอาทิกา นิฆณฺฑุปริโยสานา อฏฺฐมหาราชานํ ทาสาฯ

เทวราชาโนติ เทวา หุตฺวา ตํตํเทวกายสฺส ราชาโนฯ จิโตฺต จ เสโน จ จิตฺตเสโน จาติ ตโย เอเต เทวปุตฺตา ปาฬิยํ เอกเสสนเยน วุตฺตาติ อาห **“จิโตฺต จา”**ติอาทิฯ

ภิกฺขุสโงฺฆ สมิโต สนฺนิปติโต เอตฺถาติ **ภิกฺขุสงฺฆสมิติ,** อิมํ วนํฯ

๓๓๘. **นาคสทหวาสิกา**ติ นาคสทหนิวาสิโนฯ ตเตฺถโก กิร นาคราชา, จิรกาลํ วสโต ตสฺส ปริสา มหตี ปรมฺปราคตา อตฺถิ, ตํ สนฺธายาห **“ตจฺฉกนาคปริสายา”**ติฯ

ยมุนวาสิโนติ ยมุนายํ วสนกนาคาฯ **นาคโวหาเรนา**ติ หตฺถินาคโวหาเรนฯ

วุตฺตปฺปการเรติ กมฺพลสฺสตเร ฐเปตฺวา อิตเร วุตฺตปฺปการนาคาฯ **โลภาภิภูตา**ติ อาหารโลเภน อภิภูตาฯ **ทิพฺพานุภาวตา**ติ ทิพฺพานุภาวโต, ทิพฺพานุภาวเหตุ วา **ทิพฺพาฯ “จิตฺรสุปณฺณา”ติ นามํ** วิจิตฺรสุนฺทรปตฺตวนฺตตายฯ

อุปวฺหยนฺตาติ อุเปจฺจ กเถนฺตาฯ กาโกลูกอหินกุลาทโย วิย อญฺญมญฺญํ ชาติสมุทาคตเวราปิ สมานา **มิตฺตา วิย…เป…. หฏฺฐตุฏฺฐจิตฺตา** อญฺญมญฺญสฺมินฺติ อธิปฺปาโยฯ **พุทฺธํเยว เต สรณํ คตา** ‘‘พุทฺธานุภาเวเนว มยํ อญฺญมญฺญสฺมึ เมตฺตึ ปฏิลภิมฺหา’’ติฯ

๓๓๙. **ภาตโร**ติ เมถุนภาตโรฯ เตนาห **“สุชาย อสุรกญฺญาย การณา”**ติฯ

เตสูติ อสุเรสุฯ **กาลกญฺจา**ติ เอวํ นามาฯ **มหาภิสฺมา**ติ ภึสนกมหาสรีราฯ **อภพฺพา**ติ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิตุํ น ภพฺพา อจฺฉนฺทิกตฺตา ตาทิสสฺส ฉนฺทเสฺสว อภาวโตฯ

พลิโน มหาอสุรสฺส อพฺภตีตตฺตา ตสฺส ปุเตฺต เอว กิเตฺตโนฺต ภควา **“สตญฺจ พลิปุตฺตาน”**นฺติ อาทิมาหฯ โส กิร สุขุมํ อตฺตภาวํ มาเปตฺวา อุปคจฺฉิฯ

๓๔๐. **กมฺมํ กตฺวา**ติ ปริกมฺมํ กตฺวาฯ **นิพฺพตฺตา**ติ อุปจารชฺฌาเนน นิพฺพตฺตาฯ อปฺปนาฌาเนน ปน นิพฺพตฺตา พฺรหฺมาโน โหนฺติ, เต ปรโต วกฺขติ ‘‘สุพฺรหฺมา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๔๑), อยญฺจ กามาวจรเทวตา วุจฺจติฯ เตเนวาห – **“เมตฺตากรุณากายิกาติ เมตฺตาฌาเน จ กรุณาฌาเน จ ปริกมฺมํ กตฺวา นิพฺพตฺตเทวา”**ติฯ **เมตฺตาฌาเน กรุณาฌาเน**ติ เมตฺตาฌานนิมิตฺตํ กรุณาฌานนิมิตฺตํ, ตทตฺถนฺติ อโตฺถฯ

เต อาโปเทวาทโย ยถาสกํ วคฺควเสน ฐิตตฺตา **ทสธา ฐิตาฯ** ยาว กรุณากายิกา ทส **เทวกายาฯ นานตฺตวณฺณา**ติ นานาสภาววณฺณวโนฺตฯ

เวณฺฑุเทวตาติ เวณฺฑุ นาม เทวตา, เอวํ **สหลิ เทวตาฯ** อสมเทวตา, ยมกเทวตาติ ‘‘เทฺว อยนิโย’’ติ วทนฺติ, ตปฺปมุขา เทฺว เทวนิกายาติฯ **จนฺทสฺสูปนิสา เทวา** จนฺทสฺส อุปนิสฺสยโต วตฺตมานา ตสฺส ปุรโต จ ปจฺฉโต จ ปสฺสโต จ ธาวนกเทวาฯ เตนาห **“จนฺทนิสฺสิตกา เทวา”**ติฯ **สูริยสฺสูปนิสา, นกฺขตฺตนิสฺสิตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เกวลํ วาตวายนเหตโว เทวตา **วาตวลาหกาฯ** ตถา เกวลํ อพฺภปฏลสญฺจรณเหตโว **อพฺภวลาหกาฯ** อุณฺหปฺปวตฺติเหตโว **อุณฺหวลาหกาฯ** วสฺสวลาหกา ปน ปชฺชุนฺนสทิสาติฯ เต อิธ น วุตฺตาฯ วสุเทวตา นาม เอโก เทวนิกาโย, เตสํ ปุพฺพงฺคมตฺตา **วาสโว,** สโกฺกฯ

ทเสเตติ เอเต เวณฺฑุเทวตาทโย วาสวปริโยสานา ทส เทวกายาฯ

อิมานีติ ‘‘ชลมคฺคี’’ติ จ ‘‘สิขาริวา’’ติ จ อิมานิ **เตสํ นามานิฯ** เกจิ ปน ม-กาโร ปทสนฺธิกโร ‘‘ชลา’’ติ จ ‘‘อคฺคี’’ติ จ ‘‘สิขาริวา’’ติ จ อิมานิ เตสํ นามานีติ วทนฺติฯ **เอเต**ติ เตสุ

เอว ‘‘อริฏฺฐกา, โรชา’’ติ จ วุตฺตเทเวสุ เอกเจฺจ,**อุมาปุปฺผนิภาสิโน** วณฺณโต อุมาปุปฺผสทิสาติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพ, อญฺญถา เอกาทส เทวกายา สิยุํฯ

ทเสเตติ เอเต ทส สหภูเทวาทโย วาสวเนสิปริโยสานา ทส เทวกายาฯ เตเนว นิกายเภทวเสน ทสธาว อาคตาฯ

‘‘สมานา’’ติอาทิ เตสํ เทวานํ นิกายสมุทายคตํ นามํฯ เอวํ เสสานมฺปิฯ

ทเสเตติ เอเต สมานาทิกา มหาปารคปริโยสานา ทส เทวกายาฯ เตเนว นิกายเภเทน ทสธา อาคตาฯ

สุกฺกาทโย ตโย เทวกายาฯ **ปาโมกฺขเทวา**ติ ปมุขา ปธานภูตา เทวาฯ

ทิสาติ ทิสาสุฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ **ทเสเต**ติ เอเต สุกฺกาทโย ปชฺชุนฺนปริโยสานา ทส เทวกายา, เต เทวนิกายเภเทน **ทสธา อาคตาฯ**

ทเสเตติ เอเต เขมิยาทโย ปรนิมฺมิตปริโยสานา ทส เทวกายา, เต เทวนิกายเภเทน **ทสธาว อาคตาฯ** ตตฺถ ‘‘เขมิยา, กฎฺฐกาทโย จ ปญฺจาปิ สเทวกายา ตาวตึสกายิกา’’ติ วทนฺติฯ **นามนฺวเยนา**ติ นามานุคเมน ‘‘อาโปเทวตา’’ติอาทินามสภาเคนฯ เตเนวาห **‘‘นามภาเคน นามโกฏฺฐาเสนา’’**ติฯ **สพฺพา เทวตา**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตูสุ สพฺพาปิ เทวตาฯ **นิทฺทิสติ** ตํตํนามสภาเคน เอกชฺฌํ กตฺวาฯ

ปวุตฺถาติ ปวาสํ คตา วิย อเปตาติ อาห **‘‘วิคตา’’**ติฯ ปวุตฺถา วา ปการโต วุตฺถา วุสิตา, เตน ชาติ วุสิตพฺพา อสฺสาติ **ปวุฎฺฐชาติฯ กาฬกภาวา** สํกิเลสธมฺมา, สพฺพโส ตทภาวโต **กาฬกภาวาตีตํ ทสพลํฯ** ลญฺจนาภาเวน วา **อสิตาติโค** กาฬกภาวาตีตาย สิริยา จโนฺท, ตาทิสํ จนฺทํ วิย **สิริยา วิโรจมานํฯ**

๓๔๑. **เอโก พฺรหฺมา**ติ สคาถกวเคฺค (สํ. นิ. ๑.๙๘) อาคโต สุพฺรหฺมเทวปุโตฺตฯ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา เหฎฺฐิเมสุ ปติฎฺฐิตา **อริยพฺรหฺมาโน,** น สุทฺธาวาสพฺรหฺมาโนฯ **ติสฺสมหาพฺรหฺมา** ปุถุชฺชโน, โย อปรภาเค มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺติตฺวา โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถโร ชาโตฯ

สหสฺสํ พฺรหฺมโลกานนฺติ พฺรหฺมโลโก เอเตสนฺติ พฺรหฺมโลกา, พฺรหฺมาโน, เตสํ พฺรหฺมโลกานํ สหสฺสํ สตฺตโลกปริยาโย จายํ โลกสโทฺทติ อาห **‘‘มหาพฺรหฺมานํ สหสฺสํ อาคต’’**นฺติฯ อนนฺตรคาถายํ ‘‘อาคตา’’ติ วุตฺตปทเมว อตฺถวเสน วทติฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมิํ พฺรหฺมสหเสฺสฯ **อเญฺญ พฺรเหฺม**ติ ตทเญฺญ พฺรหฺมาโนฯ **อภิภวิตฺวา ติฎฺฐติ** วเณฺณน, ยสสา อายุนา จฯ

อิสฺสราติ เตเนว วสปวตฺตเนน เสสพฺรหฺมานํ อธิปติโนฯ

๓๔๒. กาฬกธมฺมสมนฺนาคโต **กาฬกสฺส** ปาปิมสฺส **มารสฺส พาลภาวํ ปสฺสถ,** โย อตฺตโน อวิสเย นิรตฺถกํ ปรกฺกมิตุํ วายมติฯ

วีตราคภาวาวหสฺส ธมฺมสฺสวนสฺส อนฺตรายกรเณน อวีตราคา ราเคน พทฺธา เอว นาม โหนฺตีติ วุตฺตํ “**ราเคน พทฺธํ โหตู**”ติฯ

ภยานกํ สรณฺจ กตฺวาติ เภรวํ มหนฺตํ สทฺทํ สมุฏฺฐเปตฺวาฯ

อิทานิ ตํ สทฺทํ อุปมาย ทเสฺสโนฺต “**ยถา**”ติ อาทิมาหฯ **กญฺจี**ติ ตสฺมิํ สมาคเม กญฺจิ เทวตํ, มานุสกํ วา อตฺตโน **วเส วเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต อสยํวเส** สยญฺจ น อตฺตโน วเส ฐิโตฯ เตนาห “**อสยํวสี**”ติอาทิฯ

๓๔๓. “**วีตราเคหี**”ติ เทสนาสีสเมตํฯ สพฺพายปิ หิ ตตฺถ สมาคตปริสาย มารเสนา อ ปกฺกนฺตาวฯ **เนสํ โลมมฺปิ อิญฺชยุํ** เตสํ โลมมตฺตมฺปิ น จาเลสุํ, กุโต อนฺตรายกรณํฯ อิติ ยตฺ ตกา ตตฺถ วิเสสํ อธิคจฺฉิํสุ, เตสํ สเพฺพสมฺปิ อนฺตรายากรณวเสน อโตฺถ วิภาเวตโพฺพ, วีตรา คคฺคหเณน วา สราควีตราควิภาวิโน จ ตตฺถ สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํฯ **มาโร อิมํ คาถํ อภาสิ** อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโตฯ กถญฺหิ นาม ตาว โฆรตรํ มหติํ วิภิํสกํ มยิ กโรเนฺตปิ สเพฺพ ปิเม นิพฺ พิการา สมาหิตา เอวฯ กสฺมา? วิชิตาวิโน อิเม อุตฺตมปุริสาติฯ เตนาห “**สเพฺพ**”ติอาทิฯ ยา ทิโส อริยานํ ธมฺมนิสฺสิโต ปโมโท, น กทาจิ ตาทิโส อนริยานํ โหตีติ ‘‘สาสเน ภูเตหิ อริ เยหิ’’ อิเจฺจตํ วุตฺตํฯ วิ-สเทฺทน วินา เกวโลปิ สุต-สโทฺท วิขฺยาตตฺถวจโน โหติ ‘‘สุตธมฺมสฺ สา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๕; อุทา. ๑๑) วิยาติ อาห “**ชเน วิสฺสุตา**”ติฯ

ทูเรติ ทูเร ปเทเสฯ ทหรสฺส อนฺตรายํ ปริหรนฺตี “**น สกฺกา ภเนฺต สกลํ กายํ ทเสฺส ตุ**”นฺติ อโวจาติฯ

มหาสมยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๘. สกฺกปญฺหสุตฺตวณฺณนา

นิทานวณฺณนา

๓๔๔. อมฺพสณฺฑานํ อทูรภวตฺตา เอโกปิ โส พฺราหฺมณคาโม **“อมฺพสณฺฑา”เตฺวว** พหุวจนวเสน **วุจฺจติ,** ยถา ‘‘วรณา นคร’’นฺติฯ เวทิ เอว เวทิโก, เวทิโก เอว เวทิโย ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา, ตสฺมิํ **เวทิยเกฯ** เตนาห **“มณิเวทิกาสทิเสนา”**ติอาทิ, อินฺทนีลาทิมณิมยเวทิกาสทิเสนาติ อโตฺถฯ **ปุเพฺพปี**ติ เลณกรณโต ปุเพฺพ, คุหารูเปน ฐิตา, ทฺวาเร อินฺทสาลรุกฺขวตี จ, ตสฺมา ‘‘อินฺทสาลคุหา’’ติ วุตฺตา ปุริมโวหาเรนฯ

อุสฺสุกฺกํ วุจฺจติ อภิรุจิ, ตํ ปน พุทฺธทสฺสนกามตาวเสน, ตถา อุสฺสาหนวเสน จ ปวตฺติยา **“ธมฺมิโก อุสฺสาโห”**ติ วุตฺตํฯ **สเกฺกน สทิโส…เป…. นตฺถี**ติฯ ยถาห ‘‘อปฺปมาเทน มฆวา, เทวานํ เสฏฺฐตํ คโต’’ติ (ธ. ป. ๓๐)ฯ **ปริตฺตเกนา**ติ อปราปรํ พหุํ ปุญฺญกมฺมํ อกตฺวา อปฺปมตฺตเกเนว **ปุญฺญกเมฺมนฯ**

สโกฺกปิ กามํ มหาปุญฺญกตภีรุตฺตาโน โหติ, สาติสยาย ปน ทิพฺพสมฺปตฺติยา วิโยคเหตุเกน โสเกน ทิคุณิเตน มรณภเยน สํตชฺชิโต ชาโตฯ เตนาห **“สโกฺก ปน มรณภยาภิภูโต อโหสี”**ติฯ

ทิพฺพจกฺขุนา เทวตานํ ทสฺสนํ นาม ปฏิวิชฺฌนสทิสนฺติ อาห **“ปฏิวิชฺฌี”**ติฯ **ปาฏิเยโกฺก โวหาโร**ติ อาเวณิโก ปิยสมุทาหาโรฯ มริสนิยสมฺปตฺติกาติ **มาริสาฯ** เตสญฺหิ สมฺปตฺติโย มหานุภาวตาย สหนฺติ อุปฏฺฐหนฺติ, อเญฺญ อโยนิโสมนสิการตาย เจว อปฺปปุญฺญตาย จ น สหนฺติเยว, สา ปน เนสํ มริสนิยสมฺปตฺติกตา ทุกฺขวิรหิตายาติ วุตฺตํ **“นิทฺทุกฺขาติปิ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ **เอกโก วา**ติ เทวปริสาย วินา อาคตตฺตา วุตฺตํ, มาตลิอาทโย ปน ตาทิสา สหายา ตทาปิ อเหสุํเยวฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อปิ จายํ อายสฺมโต จกฺกเนมิสเทฺทน ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐิโต’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๕๒)ฯ **โอกาสํ นากาสิ** สกฺกสฺส ญาณปริปากํ อาคเมโนฺต, อเญฺญสญฺจ พหูนํ เทวานํ ธมฺมาภิสมยํ อุปปริกฺขมาโนฯ **โส**ติ สโกฺกฯ

เอวนฺติ วจนสมฺปฏิจฺฉเน นิปาโตติ อาห **“เอวํ โหตู”**ติอาทิฯ **ภทฺทํตวา**ติ ปน สกฺกํ อุทฺทิสฺส เนสํ อาสิ วาโทฯ

๓๔๕. **วลฺลโภ…เป…. ธมฺมํ สุณาตี**ติ อยมโตฺถ โควินฺทสุตฺตาทีหิ (ที. นิ. ๒.๒๙๔) ทีเปตโพฺพฯ **อิมินา กโตกาเส**ติ อิมินา ปญฺจสิเขน กโตกาเส ภควติฯ

อนุจริยนฺติ อนุจรณภาวํ, ตํ ปนสฺส อนุจรณํ นาม สทฺธิํ คมนเมวาติ อาห **“สหจรณํ เอกโต คมน”**นฺติฯ

โสวณฺณมยนฺติ สุวณฺณมยํฯ **โปกฺขร**นฺติ วีณาย โทณิมาหฯ **ทโณฺฑ**ติ วีณทโณฺฑฯ **เวฐกา**ติ ตนฺตีนํ พนฺธนาย เจว อุปฺปีฬนาย จ ธเมตพฺพา เวฐกาฯ **ปตฺตก**นฺติ โปกฺขรํฯ **สมปญฺญาสมุจฺฉนา มุเจฺฉตฺวา**ติ ยถา สมปญฺญาสมุจฺฉนา กมโต ตตฺถ สํมุจฺฉนํ กาตุํ สกฺกา, เอวํ ตํ สเชฺชตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘สมปญฺญาสมุจฺฉนา สํมุเจฺฉตฺวา’’ติ จ อิทํ เทวโลเก นิยตํ วีณาวาทนวิธิํ สนฺธาย วุตฺตํฯ มนุสฺสโลเก ปน เอกวีสติ มุจฺฉนาฯ เตเนวาห **วีโณปมสุตฺตวณฺณนายํ** –

‘‘สตฺต สรา ตโย คามา, มุจฺฉนา เอกวีสติ;
ตานา เจกูนปญฺญาส, อิเจฺจเต สรมณฺฑลา’’ติฯ (อ. นิ. อฎฺฐ. ๓.๕๕; สารตฺถ. ฎี. ๓.๒๔๓);

ตตฺถ ฉโชฺช, อุสโภ, คนฺธาโร, มชฺฌิโม, ปญฺจโม, เธวโต, นิสาโทติ เอเต **สตฺต สราฯ** ฉชฺชคาโม, มชฺฌิมคาโม, สาธารณคาโมติ **ตโย คามา,** สรสมูหาติ อโตฺถฯ มนุสฺสโลเก วา ทนวิธินา เอเกกเสฺสว จ สรสฺส วเสน ตโย ตโย มุจฺฉนา กตฺวา **เอกวีสติ มุจฺฉนาฯ** เอเกกเสฺสว จ สรสฺส สตฺต สตฺต ตานเภทา, ยโต สรสฺส มนฺทตรววตฺถานํ โหติ, เต **เอกูนปญฺญาส ตานวิเสสา**ติ, ติโสฺส ทฺเว จตโสฺส, จตโสฺส ติโสฺส ทฺเว จตโสฺสติ **ทฺวาวีสติ สุติ**เภทา อิจฺฉิตา, อยํ ปน เอเกกสฺส สรสฺส วเสน สตฺต สตฺต มุจฺฉนา, อนฺตรสรสฺส จ เอกาติ สมปญฺญาสาย มุจฺฉนานํ โยคฺยภาเวน วีณํ วเชฺชสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สมปญฺญาส มุจฺฉนา สํมุเจฺฉตฺวา’’ติฯ เสส เทเว ชานาเปโนฺต สกฺกสฺส คมนกาลนฺติ โยชนาฯ

๓๔๖. **อติริวา**ติ ร-กาโร ปทสนฺธิกโร, อตีว อติวิยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปกติ ...เป.... อคมาสิ** มรณภยสํตชฺชิตตฺตา ตรมานรูโปฯ เตเนวาห **‘‘นนุ จา’’**ติอาทิฯ

๓๔๗. พุทฺธา นาม มหาการุณิกา, สเทวกสฺส โลกสฺส หิตสุขตฺถาย เอว อุปฺปนฺนา, เต กถํ อตฺถิเกหิ ทุรุปสงฺกมาติ อาห **‘‘อหํ สราโค’’**ติอาทิฯ **ตทนฺตรํ ปฎิสลฺลีนา**ติ เยน อนฺตเรน เยน ขเณน อุปสงฺกเมยฺย, ตทนฺตรํ ปฎิสลฺลีนา ฌานํ สมาปนฺนาฯ ตทนฺตร-สโทฺท วา ‘‘เอตรหี’’ติ อิมินา สมานโตฺถติ อาห **‘‘สมฺปติ ปฎิสลฺลีนา วา’’**ติฯ

ปญฺจสิขคีตคาถาวณฺณนา

๓๔๘. **สาเวสี**ติ ยถาธิเปฺปตมุจฺฉนํ ปฎฺฐเปตฺวา วีณํ วาเทโนฺต ตํตํฐานุปฺปตฺติยา ปากฎีภูตมนฺทตาววตฺถํ ทเสฺสโนฺต สุมธุรโกมลมธุปานมตฺตมธุการวิรุตาปหาสินิลกฺขโณ ปสนฺนภานี สมรวํ ตนฺติสฺสรํ สาเวสิฯ

‘‘สกฺยปุโตฺตว ฌาเนน, เอโกทิ นิปโก สโต;
อมตํ มุนิ ชิคีสาโน…ฯ

ยถาปิ มุนิ นเนฺทยฺย, ปตฺวา สโมฺพธิํ อุตฺตม’’นฺติฯ (ที. นิ. ๒.๓๔๘);

จ เอวํ **พุทฺธูปสญฺหิตาฯ** พุทฺธูปสญฺหิตา ปน พุทฺธานํ ธมฺมสรีรํ อารพฺภ นิสฺสยํ กตฺวา ปวตฺติตาติ อาห ‘‘ธโมฺม อรหตาํ อิวา’’ติฯ ธมฺมูปสญฺหิตา, อรหตฺตูปสญฺหิตา จ เวทิตพฺพาฯ

สูริยสมานสรีราติ สูริยสมานปฺปภาสรีราฯ เตนาห **‘‘ตสฺสา กิรา’’**ติอาทิฯ ยสฺมา ติมฺพรุโน คนฺธพฺพเทวราชสฺส สูริยวจฺฉ สา อเงฺก ชาตา, ตสฺมา อาห **‘‘ยํ ติมฺพรุํ เทวราชานํ นิสฺสาย ตฺวํ ชาตา’’**ติฯ กลฺยาณงฺคตาย **‘‘กลฺยาณี’’**ติ วุตฺตาติ อาห **‘‘สพฺพงฺคโสภนา’’**ติฯ

ราคาเวสวเสน ปุเพฺพ วุตฺตา คาถา อิทานิปิ **ตเมว อารพฺภ** ปุรโต ฐิตํ วิย **อาลปโนฺต วทติฯ**

ถนุทรนฺติ ปโยธรญฺจ อุทรญฺจ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘ถนเวมชฺฌํ อุทรญฺจา’’**ติฯ

กิญฺจิ การณนฺติ กิญฺจิ ปีฬํฯ

ปกตึ ชหิตฺวา ฐิตํ อภิรตฺตภาเวนฯ

วามูรูติ รุจิรอูรูฯ เตนาห **“วามากาเรนา”**ติอาทิฯ วามวิกสิตรุจิรสุนฺทราภิรูปจารุสทฺทา หิ เอกตฺถา ทฎฺฐพฺพาฯ **น ติขิณ**นฺติ น ติกฺขํ น ลูขํ น กกฺขฬํฯ **มนฺทน**ฺติ มุทุ สินิทฺธํฯ

อเนกภาโวติ อเนกสภาโว, โส ปน พหุวิโธ นาม โหตีติ อาห **“อเนกวิโธ ชาโต”**ติฯ **อเนกภาโค**ติ อเนกโกฎฺฐาโสฯ

ตยา สทฺธึ วิปจฺจตนฺติ ตยา สหิตํเยว เม ตํ กมฺมํ วิปจฺจตุ, ตยา สเหว ตสฺส กมฺมสฺส ผลํ อนุภเวยฺยนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตยา สทฺธิเมวา**ติ ยถา จกฺกวตฺติสํวตฺตนิยกมฺมํ ตสฺส นิสฺสนฺทผลภูเตน อิตฺถิรตเนน สทฺธึเยว วิปากํ เทติ, เอวํ ตํ เม กมฺมํ ตยา สทฺธึเยว มยฺหํ วิปากํ เทตุฯ

เอโกทีติ เอโกทิภาวํ คโต, สมาหิโตติ อโตฺถฯ **ชิคีสาโน**ติ ชิคีสมาโน โหติฯ ตถาภูโตว ชิคีสติ นามาติ ตถา ปฐมวิกโปฺป วุโตฺตฯ ทุติยวิกเปฺป ปน ‘‘วิจรตี’’ติ กิริยาปทํ อาหริตฺวา อโตฺถ วุโตฺตฯ

นเนฺทยฺยนฺติ สมาคมํ ปเตฺถโนฺต วทติ อติสสฺสิริกรูปโสภายฯ

๓๔๙. **สํสนฺทตี**ติ สเมติ, ยาย มุจฺฉนาย, เยน จ อากาเรน ตนฺติสฺสโร ปวโตฺต, ตํ มุจฺฉนํ อนติวเตฺตโนฺต, เตเนว จ อากาเรน คีตสฺสโรปิ ปวโตฺตติ อโตฺถฯ เยน อชฺฌาสเยน ภควา ปญฺจสิขสฺส คนฺธเพฺพ วณฺณํ กเถสิ, ยทตฺถญฺจ กเถสิ, ตํ สพฺพํ วิภาเวตุํ **“กสฺมา”**ติอาทิมาหฯ **นตฺถิ** โพธิมูเล เอว สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **อุเปกฺขโก ภควา** อนุปลิตฺตภาวโตฯ **สุวิมุตฺตจิโตฺต ภควา** ฉนฺทราคโต, สพฺพสฺมา จ กิเลสาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปญฺจสิขสฺส คนฺธเพฺพ วณฺณํ กเถสีติ อาห **“สเจ ปนา”**ติอาทิฯ

คนฺถิตาติ สนฺทหิตา, ตา ปน นิรนฺตรํ กถิยมานา ราสิกตา วิย โหนฺตีติ อาห **“ปิณฺฑิตา”**ติฯ **โวหารวจน**นฺติ ภควโต, ภิกฺขูนญฺจ ปุรโต วตฺตพฺพํ อุปจารวจนํฯ

อุปนจฺจนฺติยาติ อุปคนฺตฺวา นจฺจนฺติยาฯ

สกฺกูปสงฺกมนวณฺณนา

๓๕๐. ‘‘กทา สํยูฬฺหา’’ติอาทีนิ วทโนฺต **ปฎิสโมฺมทติฯ วิปฺปการมฺปิ ทเสฺสยฺยา**ติ อฑฺฒกตาภินยวเสน นจฺจมฺปิ ทเสฺสยฺยฯ

๓๕๑. ‘‘อภิวทิโต สโกฺก เทวานมิโนฺท’’ติอาทีนํ ‘‘เตน โข ปน สมเยนา’’ติอาทีนํ (ปารา. ๑๖, ๒๔) วิย สงฺคีติการวจนภาเว สํสโย นตฺถิ, ‘‘เอวญฺจ ปน ตถาคตา’’ติ อิธ ปน สิยา สํสโยติ ‘‘ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ ฐปิตวจน’’นฺติ วตฺวา อิตรสฺสาปิ ตถาภาวํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพเมต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **วุฑฺฒิวจเนน วุโตฺต**ติ ‘‘สุขี โหตุ ปญฺจสิข สโกฺก เทวานํ อิโนฺท’’ติ อาสีสวาทํ วุโตฺตฯ ‘‘ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทตี’’ติ วทโนฺต อภิวาเทติ นาม ‘‘สุขี โหตู’’ติ อาสีสวาทสฺส วทาปนโตฯ ตถา ปน อาสีสวาทํ วทโนฺต อภิวทติ นาม สพฺพกาลํ ตเถว ติฎฺฐนโตฯ

อุรุํ เวปุลฺลํ ทสฺสติ ทกฺขตีติ **อุรุนฺทา** วิภตฺติอโลเปนฯ **วิวฏา** องฺคณฏฺฐานํฯ **โย ปกติยา คุหายํ อนฺธกาโร, โส อนฺตรหิโต**ติ โย ตสฺสํ คุหายํ สตฺถุ สมนฺตโต อสีติหตฺถโต อยํ ปากติโก อนฺธกาโร, โส เทวานํ วตฺถาภรณสรีโรภาเสหิ อนฺตรหิโต, อาโลโก สมฺปชฺชิฯ อสีติหเตฺถ ปน พุทฺธาโลเกเนว อนฺธกาโร อนฺตรหิโต, น จ สมโตฺถ เทวานํ โอภาโส พุทฺธานํ อภิภวิตุํฯ

๓๕๒. **จิรปฺปฏิกา**หนฺติ จิรปฺปภุติโก อหํฯ **อฑฺฒกรณํ นาม นตฺถิ** อวิวาทาธิกรณฏฺฐาเน นิพฺพตฺตตฺตาฯ **กีฬาทีนิปี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ธมฺมสฺสวนาทิํ สงฺคณฺหาติฯ

สลฬมยคนฺธกุฏิยนฺติ สลฬรุเกฺขหิ รญฺญา ปเสนทินา การิตคนฺธกุฏิยํฯ **เตนสฺสา**ติ เตน ผลทฺวยาธิคเมน ปหีนโอฬาริกกามราคตาย **อสฺสา** ภูชติยา **เทวโลเก อภิรติเยว นตฺถิฯ จกฺกเนมิสเทฺทน ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐิโต**ติ เอตฺถ อธิปฺปายํ อชานนฺตา ‘‘อารมฺมณสฺส อธิมตฺตตาย สมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ ชาต’’นฺติ มเญฺญยฺยุนฺติ ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต **‘‘สมาปโนฺน สทฺทํ สุณาตีติ โน วต เร วตฺตเพฺพ’’**ติ อาหฯ สติ จ อารมฺมณสงฺฆฏฺฏนายํ คหเณนปิ ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยน ‘‘สุณาตี’’ติ วุตฺตํ, อิตโร ‘‘ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส สโทฺท กณฺฏโก’’ติ วจนมตฺตํ นิสฺสาย สพฺพสฺสาปิ ฌานสฺส สโทฺท กณฺฏโกติ อธิปฺปาเยน ปฏิเกฺขปํ อสหโนฺต **‘‘นนุ ภควา…เป…. ภณตี’’**ติ อิมเมว สุตฺตปทํ อุทฺธริฯ ตตฺถ ยถา โทสทสฺสนปฏิปกฺขภาวนาวเสน ปฏิฆสญฺญานํ สุปฺปหีนตฺตา มหตาปิ สเทฺทน อรูปสมาปตฺติโต น วุฏฺฐานํ, เอวํ ‘‘อุปฺปาโท ภยํ, อนุปฺปาโท เขม’’นฺติอาทินา สมฺมเทว โทสทสฺสนปฏิปกฺขภาวนาวเสน สพฺพาสมฺปิ โลกิยสญฺญานํ อคฺคมเคฺคน สมติกฺกนฺตตฺตา อารมฺมณาธิคมตาย น กทาจิ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหตีติฯ ตถา ปน น สุปฺปหีนตฺตา ปฏิฆสญฺญานํ สพฺพรูปสมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหติ, ปฐมชฺฌานํ ปน อปฺปกมฺปิ สทฺทํ น สหตีติ ตํสมาปนฺนสฺส ‘‘สโทฺท กณฺฏโก’’ติ วุตฺตํฯ ยทิ ปน ปฏิฆสญฺญานํ วิกฺขมฺภิตตฺตา มหตาปิ สเทฺทน อรูปสมาปตฺติโต น วุฏฺฐานํ โหติ, ปเคว มคฺคผลสมาปตฺติโตฯ เตนาห **‘‘จกฺกเนมิสเทฺทนา’’**ติอาทิฯ **จกฺกเนมิสเทฺทนา**ติ จ นยิทํ กรณวจนํ เหตุมฺหิ, กรเณ วา อถ โข สหโยเคฯ อิมเมว หิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘ภควา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

โคปกวตฺถุวณฺณนา

๓๕๓. **ปริปูรการินี**ติ ปริปุณฺณานิ, ปริสุทฺธานิ จ กตฺวา รกฺขิตวตีฯ **‘‘อิตฺถิตฺต’’**นฺติอาทิ ตตฺถ วิรชฺชนาการทสฺสนํฯ **ธิตฺถิภาวํ**อิตฺถิภาวสฺส ธิกฺกาโร เหตูติ อโตฺถฯ **อลน**ฺติ ปฏิเกฺขปวจนํ, ปโยชนํ นตฺถีติ อโตฺถฯ **วิราเชตี**ติ ชิคุจฺฉติฯ **เอตา สมฺปตฺติโย**ติ จกฺกวตฺติสิริอาทิกา เอตา ยถาวุตฺตสมฺปตฺติโยฯ **ตสฺมา** ปุพฺพปริจเยน อุปฏฺฐิต**นิกนฺติวเสนฯ อุปฏฺฐานสาล**นฺติ สุธมฺมเทวสภํฯ

โสติ โคปกเทวปุโตฺตฯ **วเฏฺฏตฺวา วเฏฺฏตฺวา**ติ โตมราทิํ วเตฺตเนฺตน วิย โจทนวจนํ ปริวเฏฺฏตฺวา ปริวเฏฺฏตฺวาฯ **คาฬฺหํ วิชฺฌิตพฺพา**ติ คาฬฺหตรํ ฆเฏฺฏตพฺพาฯ

กุโต มุขาติ กุโต ปวตฺตญาณมุขาฯ เตนาห **‘‘อญฺญวิหิตกา’’**ติฯ **กตปุเญฺญ**ติ สมฺมา กตปุเญฺญ ธเมฺมฯ

ทาโยติ ลาโภฯ โส หิ ทียติ เตหิ ทาตพฺพตฺตา ทาโย, เยสํ ทียติ, เตหิ ลทฺธตฺตา ลาโภติ จ วุจฺจติฯ **สงฺขาเร…เป…. ปติฏฺฐหิํสุ** กตาธิการตฺตาฯ **ตตฺถ** ตาวติํสภวเน **ฐิตานํเยว นิพฺพโตฺต** ยถา สกฺกสฺส อินฺทสาลคุหายํ ฐิตเสฺสว สกฺกตฺตภาโวฯ

นิกนฺติ ตสฺมึ คนฺธพฺพกาเย อาลยํ สมุจฺฉินฺทิตุํ น สกฺกโนฺตฯ

๓๕๔. **อตฺตนาว เวทิตโพฺพ**ติ อตฺตนาว อธิคนฺตฺวา เวทิตโพฺพ, น ปรปฺปจฺจยิเกนฯ **ตุเมฺหหิ วุจฺจมานานี**ติ เกวลํ ตุเมฺหหิ วุจฺจมานานิฯ

วิยายามาติ วิสฺสฎฺฐํ วีริยํ สนฺตาเน ปวเตฺตมฯ **ปกติยา**ติ รูปาวจรภาเวน, ''อนุสฺสร''นฺติ วา ปาโฐฯ

กามราโค เอว ''ฉโนฺท ราโค ฉนฺทราโค''ติอาทิ ปวตฺติเภเทน สํโยชนเฎฺฐน ''**กามราคสํโยชนานี**''ติ, โยคคนฺถาทิปวตฺติอาการเภเทน ''**กามพนฺธนานี**''ติ จ วุโตฺตฯ **ปาปิมโยคานี**ติ เอตฺถ ปน เสสโยคคนฺถานมฺปิ วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทุวิธานนฺติ วตฺถุกามกิเลสกามวเสน ทุวิธานํฯ

''เอตฺถ กึ, ตตฺถ กิ''นฺติ จ ปททฺวเย **กิ**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **จาตุทฺทิสภาเว**ติ เตสํ พุทฺธาทีนํ ติณฺณํ รตนานํ จตุทฺทิสโยคฺยภาเว อปฺปฎิหฎภาเวฯ พุทฺธรตนญฺหิ มหาการุณิกตาย, อนาวรณญาณตาย, ปรมสนฺตุฎฺฐตาย จ จาตุทฺทิสํ, ธมฺมรตนํ สฺวากฺขาตตาย, สงฺฆรตนํ สุปฺปฎิปนฺนตายฯ เตนาห ''**สพฺพทิสาสุ อสชฺชมาโน**''ติฯ

มชฺฌิมสฺส ปฐมชฺฌานสฺส อธิคตตฺตา ตาวเทว **กายํ พฺรหฺมปุโรหิตํ อธิคนฺตฺวา** ตาวเทว ปุริมํ ฌานสตึ ปฎิลภิตฺวา ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา โอรมฺภาคิยสํโยชนสมุจฺฉินฺทเนน **มคฺคผลวิเสสํ** อนาคามิผลสงฺขาตํ วิเสสํ **อชฺฌคํสุ** อธิคจฺฉึสุฯ เกจิ ปน ''กามาวจรตฺตภาเวน มคฺคผลานิ อธิคจฺฉึสูติ อธิปฺปาเยน ปญฺจมสฺส ฌานสฺส อนธิคตตฺตา สุทฺธาวาเสสุ น อุปฺปชฺชึสุ, ปฐมชฺฌานลาภิตาย ปน พฺรหฺมปุโรหิเตสุ นิพฺพตฺตึสู''ติ วทนฺติฯ

มฆมาณววตฺถุวณฺณนา

๓๕๕. **วิสุโทฺธ**ติ วิสุทฺธอชฺฌาสโย, อุปนิสฺสยสมฺปโนฺนติ อธิปฺปาโยฯ **คามกมฺมกรณฎฺฐาน**นฺติ คามิกานํ อุปฎฺฐานฎฺฐานํ วทติฯ **ตาวตเกเนวา**ติ อตฺตนา โสธิตฎฺฐาเนว อญฺญสฺส อาคนฺตฺวา อวฎฺฐาเนเนวฯ **สตึ ปฎิลภิตฺวา**ติ ''อโห มยา กตกมฺมํ สผลํ ชาต''นฺติ โยนิโส จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวาฯ

ปาสาเณติ มคฺคมเชฺฌ อุจฺจตรภาเวน ฐิตปาสาเณฯ **อุจฺจาเลตฺวา**ติ อุทฺธริตฺวาฯ **เอตสฺส สคฺคสฺส คมนมคฺค**นฺติ เอตสฺส จนฺทาทีนํ อุปฺปตฺติฎฺฐานภูตสฺส สคฺคสฺส คมนมคฺคํ ปุญฺญกมฺมํฯ

สุคติวเสน ลทฺธพฺพํ, กหาปณญฺจาติ **กหาปณํ,** ทณฺฑวเสน ลทฺธพฺพํ พลิ **ทณฺฑพลิฯ คหปติกา กึ กริสฺสนฺตี**ติ คหปติกา นาม อฎฺวิกา วิย วิสมนิสฺสิตา, เต น กญฺจิ อนตฺถํ กริสฺสนฺติ, เอวํ **ตยา ชานมาเนน กสฺมา มยฺหํ น กถิต**นฺติ ยทิปิ ปุเพฺพ น กถิตํ, เอตรหิ ปน ภเยน กถิตํ, **มา มยฺหํ โทสํ กเรยฺยาถ,** อาโรจิตกาลโต ปฎฺฐาย น มยฺหํ โทโสติ วทติฯ

นิพทฺธนฺติ เอกนฺติกํฯ

ปิสุเณสีติ ปิสุณกมฺมมกาสิ, ตุมฺหากํ อนฺตเร มยฺหํ เปสุญฺญํ อุปสํหรตีติ อโตฺถฯ ปุน อ หรณียํ พฺรหฺมเทยฺยํ **กตฺวาฯ มยฺหมฺปี**ติ มยฺหมฺปิ อตฺถาย มํ อุทฺทิสฺส **ปุญฺญกมฺมํ กโรถฯ** นีลุปฺปลํ นาม วิกสมานํ อุทกโต อุคฺคนฺตฺวาว วิกสติ, เอวํ อหุตฺวา **อโนฺตอุทเก ปุปฺผิตํ นีลุปฺปลํ วิยฯ** อมฺหากํ ปนิทํ ปุญฺญกมฺมํ ภวนฺตรูปปตฺติยา วินา อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากํ เทตีติ โยชนาฯ **จินฺตามตฺตกมฺปี**ติ โทมนสฺสวเสน จินฺตามตฺตกมฺปิฯ

ปเควาติ กาลเสฺสว, อติวิย ปาโตติ อโตฺถฯ **กณฺณิกูปค**นฺติ กณฺณิกโยคฺยํฯ **ตเจฺฉตฺวา มฎฺฐํ กตฺวา** กณฺณิกาย กตฺตพฺพํ สพฺพํ นิฎฺฐเปตฺวาฯ ตถา หิ สา วเตฺถน เวเฐตฺวา ฐปิตาฯ

จยพนฺธนํ สาลาย อธิฎฺฐานสชฺชนํฯ **กณฺณิกมญฺจพนฺธนํ** กณฺณิการोहนกาเล อารุหิตฺวา อวฎฺฐานอฎฺฎกรณํฯ

ยสฺส อตฺถเต ผลเก ยสฺส ผลเก อตฺถเตติ โยชนาฯ

อวิทูเรติ สาลาย, โกวิฬารรุกฺขสฺส จ อวิทูเรฯ **สพฺพเชฎฺฐิกา**ติ สพฺพาสํ ตสฺส ภริยานํ เชฎฺฐิกา สุชาตาฯ

ตเสฺสวาติ สกฺกเสฺสวฯ **สนฺติเก**ติ สมีเป สนฺติกาวจรา หุตฺวา นิพฺพตฺตาฯ ธเชน สทฺธิํ สหสฺสโยชนิโก **ปาสาโทฯ**

กกฺกฎกวิชฺฌนสูลสทิสนฺติ กกฺกฎเก คณฺหิตุํ ตสฺส พิลปริยนฺตสฺส วิชฺฌนสูจิสทิสํฯ

มจฺฉรูเปนาติ มตมจฺฉรูเปนฯ **โอสรตี**ติ ปิลวโนฺต คจฺฉติฯ **ตสฺสาปิ** พกสกุณิกาย **ปญฺจวสฺสสตานิ อายุ อโหสิ** เทวเนรยิกานํ วิย มนุสฺสเปตติรจฺฉานานํ อายุโน อปริจฺฉินฺนตฺตาฯ

อุกฺกุฎฺฐิมกาสีติ อุจฺจาสทฺทมกาสิฯ

ปุพฺพสนฺนิวาเสนาติ ปุริมชาตีสุ จิรสนฺนิวาเสนฯ เอวญฺหิ เอกจฺจานํ ทิฎฺฐมเตฺตนปิ สิเนโห อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา –

> ''ปุเพฺพว สนฺนิวาเสน, ปจฺจุปฺปนฺนหิเตน วา;
> เอวํ ตํ ชายเต เปมํ, อุปฺปลํว ยโถทเก''ติฯ (ชา. ๑.๒.๑๗๔);

อวเสเสสูติ อสุเร, สกฺกํ ฐเปตฺวา ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทเวว สนฺธาย วทติฯ

อตฺถนิสฺสิตนฺติ อตฺตโน, ปเรสญฺจ อตฺถเมว หิตเมว นิสฺสิตํ, ตํ ปน หิตํ สุขสฺส นิทานนฺติ อาห **''การณนิสฺสิต''**นฺติฯ

ปญฺหเวยฺยากรณวณฺณนา

๓๕๗. **กิํสํโยชนา**ติ กีทิสสํโยชนาฯ สเตฺต อนเตฺถ สํโยเชนฺติ พนฺธนฺตีติ **สํโยชนานี**ติ อาห **''กิํพนฺธนา, เกน พนฺธเนน พทฺธา''**ติฯ **ปุถุกายา**ติ พหู สตฺตกายาติ อาห **''พหู ชนา''**ติฯ เวรํ วุจฺจติ โทโสติ อาห **''อเวราติ อปฺปฎิฆา''**ติฯ อาวุเธน สรีเร ทโณฺฑ **อาวุธทโณฺฑ,** ธนสฺส ทาปนเตฺถน ทโณฺฑ **ธนทโณฺฑ,** ตทุภยากรเณน ตโต วินิมุโตฺต **อทโณฺฑ,** สมฺปตฺติหรณโต, สห อนตฺถุปฺปตฺติโต จ สปโตฺต, ปฎิสตฺตูติ อาห **''อสปตฺตาติ อปจฺจตฺถิ

กา''ติฯ **พฺยาปชฺฌํ** วุจฺจติ จิตฺตทุกฺขํ, ตพฺพิรหิตา **อพฺยาปชฺฌา**ติ อาห **''วิคตโทมนสฺสา''**ติฯ ปุเพฺพ ''อเวรา''ติ ปเทน สมฺพทฺธาฆาตกาภาโว วุโตฺตฯ เตนาห ''อปฺปฏิฆา''ติฯ **''อเวริโน''**ติ ปน อิมินาปิ โกปมตฺตสฺสปิ อนุปฺปาทนํฯ เตนาห **''กตฺถจิ โกปํ น อุปฺปาเทตฺวา''**ติฯ ''วิหเรมู''ติ จ ปทํ ปุริมปเทหิปิ โยเชตพฺพํ ''อเวรา วิหเรมู''ติอาทินาฯ อยญฺจ อเวราทิภาโว สํวิภาเคน ปากโฏ โหตีติ ทเสฺสตุํ **''อจฺฉรายา''**ติ อาทิํ วตฺวา **''อิติ เจ เนสํ โหตี''**ติ วุตฺตํฯ จิตฺตุปฺปตฺติ ทฬฺหตราปิ หุตฺวา ปวตฺตตีติ ทเสฺสตุํ **''ทานํ ทตฺวา, ปูชํ กตฺวา จ ปตฺถยนฺตี''**ติ วุตฺตํฯ **อิติ เจ**ติ **เจ**-สโทฺท อนฺวยสํสเคฺคน ปริกเปฺปตีติ อาห **''เอวญฺจ เนส''**นฺติฯ

ยาย กายจิ ปเรสํ สมฺปตฺติยา ขียนํ อุสูยนํ อสหนํ ลกฺขณํ เอติสฺสาติ **ปรสมฺปตฺติขียนลกฺขณา,** ยทเคฺคน อตฺตสมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาวํ อสหนลกฺขณํ, ตทเคฺคนสฺส ''นิคูหนลกฺขณ''นฺติปิ วตฺตพฺพํฯ ตถา หิสฺส โปราณา ''มา อิทํ อจฺฉริยํ อเญฺญสํ โหตุ, มยฺหเมว โหตูติ มจฺฉริย''นฺติ นิพฺพจนํ วทนฺติฯ **อภิธเมฺม** ''ยา ปรลาภสกฺการครุการมานนวนฺทนปูชนาสุ อิสฺสา อิสฺสายนา''ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๒๖) นิเกฺขปกเณฺฑ, ''ยา เอเตสุ ปเรสํ ลาภาทีสุ กิํ อิมินา อิเมส''นฺติอาทินา ตํสํวณฺณนายญฺจ **วุตฺตาเนว,** ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานีติ อธิปฺปาโยฯ

ยสฺมา ปน อิสฺสามจฺฉริยานิ พหฺวาทีนวานิ, เตสํ วิภาวนา โลกสฺส พหุการา , ตสฺมา **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๑๒๕) วิภาวิตานมฺปิ เตสํ ทิฏฺฐธมฺมิเกปิ สมฺปรายิเก ปิอาทีนเวทเสฺสโนฺต **''อาวาสมจฺฉริเยน ปนา''**ติอาทิมาหฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ อิสฺสามจฺฉริเยสุ, เอเตสุ วา อาวาสมจฺฉริยาทีสุ ปญฺจสุ มจฺฉริเยสุฯ **สงฺการํ สีเสน อุกฺขิปิตฺวาว วิจรติ** ตตฺถ ลคฺคจิตฺตตาย, นิหีนชฺฌาสยตาย จฯ **มมา**ติ มยา, อยเมว วา ปาโฐฯ **โลหิตมฺปิ มุขโต อุคฺคจฺฉติ** จิตฺตวิฆาเตน สํตตฺตหทยตายฯ **กุจฺฉิวิเรจนมฺปิ โหติ** อติชลคฺคิโนฯ อโญฺญ วิภวปฏิเวธธโมฺม อริยานํเยว โหติ, เต จ ตํ น มจฺฉรายนฺติ มจฺฉริยสฺส สพฺพโส ปหีนตฺตาฯ ปฏิเวธเมฺม มจฺฉริยสฺส อสมฺภโว เอวาติ อาห **''ปริยตฺติธมฺมมจฺฉริเยน จา''**ติฯ วณฺณมจฺฉริเยน **ทุพฺพโณฺณ,** ธมฺมมจฺฉริเยน **เอฬมูโค** ทุปฺปโญฺญ โหติฯ

''อปิจา''ติอาทิ ปญฺจนฺนํ มจฺฉริยานํ วเสน กมฺมสริกฺขกวิปากทสฺสนํฯ **อาวาสมจฺฉริเยน โลหเคเห ปจฺจติ** ปเรสํ อาวาสปจฺจยหิตสุขนิเสธนโตฯ **กุลมจฺฉริเยน อปฺปลาโภ โหติ** ปเรหิ กุเลสุ ลทฺธพฺพลาภนิเสธนโต, **อปฺปลาโภ**ติ จ อลาโภติ อโตฺถฯ **ลาภมจฺฉริเยน คูถนิรเย นิพฺพตฺตติ** ลาภเหตุ ปเรหิ ลทฺธพฺพสฺส อสฺสาทนิเสธนโตฯ สพฺพถาปิ นิรสฺสาโทหิ คูถนิรโยฯ **วโณฺณ นาม น โหตี**ติ สรีรวโณฺณ, คุณวโณฺณติ ทุวิโธปิ วโณฺณ นามมเตฺตนปิ น โหติ, ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตมาโน วิรูโป เอว โหติฯ สมฺปตฺตินิคูหนสภาเวน มจฺฉริเยน วิรูปิเตสนฺตาเน เยภุเยฺยน คุณา ปติฏฺฐเมว น ลภนฺติ, เย จ ปติฏฺฐเหยฺยุํ, เตสมฺปิ วเสนสฺส วโณฺณ น ภเวยฺยฯ เต หิ ตสฺส โลเก รตฺติํ ขิตฺตา สรา วิย น ปญฺญายนฺติฯ **ธมฺมมจฺฉริเยน กุกฺกุฬนิรเยฯ โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียติ** อปายคมนียภาวโตฯ **เวราทีหิ น ปริมุจฺจนฺติเยว** ตปฺปริมุจฺจนาย อิจฺฉาย อปฺปตฺตพฺพตฺตา ชาติอาทิธมฺมานํ สตฺตานํ ชาติอาทีหิ วิยฯ

ติณฺณา เมตฺถ กงฺขาติ ม-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **เอตสฺมิํ ปเญฺห**ติ เอตสฺมิํ ''กิํสํโยชนา นุ โข''ติ เอวํ ญาตุํ อิจฺฉิเต อเตฺถฯ **ตุมฺหากํ วจนํ สุตฺวา**ติ ''อิสฺสามจฺฉริยสํโยชนา''ติ เอวํ ปวตฺตํ ตุมฺหากํ วิสฺสชฺชนวจนํ สุตฺวาฯ **กงฺขา ติณฺณา**ติ ยถาปุจฺฉิเต อเตฺถ สํสโย ตริโต วิคโต เทสนานุสฺสรณมเตฺตน, น สมุเจฺฉทวเสนาติ อาห **''น มคฺควเสนา''**ติอาทิฯ **อยมฺปิ กถํ**

กถา วิคตาติ กงฺขาย วิคตตฺตา เอว ตสฺสา ปวตฺติอาการวิเสสภูตา **“อิทํ กถ อิทํ กถ”**นฺติ อยมฺปิ กถํกถา **วิคตา อปคตา**ฯ

๓๕๘. นิทานาทีนิ มหานิทานสุตฺตวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๕) **วุตฺตตฺถาเนวฯ** ปิยานํ อตฺตโน ปริคฺคหภูตานํ สตฺตสงฺขารานํ ปเรหิ สาธารณภาวาสหนวเสน, นิคูหนวเสน จ ปวตฺตนโต **ปิยสตฺตสงฺขารนิทานํ มจฺฉริยํ,** อปฺปิยานํ ปริคฺคหภูตานํ สตฺตานํ, สงฺขารานญฺจ อสหนวเสน ปวตฺติยา **อปฺปิยสตฺตสงฺขารนิทานา อิสฺสาฯ** ยญฺหิ กิญฺจิ อปฺปิยสมฺพนฺธํ ภทฺทกมฺปิ ตํ โกธนสฺส อปฺปิยเมวาติฯ **อุภย**นฺติ มจฺฉริยํ, อิสฺสา จาติ อุภยํฯ **อุภยนิทาน**นฺติ ปิยนิทานญฺจว อปฺปิยนิทานญฺจฯ **ปิยา**ติ อิฏฺฐาฯ **เกฬายิตา**ติ ธนายิตาฯ **มมายิตา**ติ มมตฺตํ กตฺวา ปริคฺคหิตาฯ **อิสฺสํ กโรตี**ติ ‘‘กึ อิมสฺส อิมินา’’ติ ตสฺส ปิยสตฺตลาภาสหนวเสน อุสฺสูยติ, **ตเมว** ปิยสตฺตํ **ยาจิโตฯ อโห วตสฺสา**ติ สาธุ วต อสฺสฯ ‘‘อิมสฺส ปุคฺคลสฺส **เอวรูปํ ปิยวตฺถุ น ภเวยฺยา”ติ อิสฺสํ กโรติ** อุสูยํ อุปฺปาเทติฯ **มมายนฺตา**ติ เกฬายนฺตาฯ **อปฺปิเย**ติ อปฺปิเย สเตฺต เตสํ สตาปโตฯ **อสฺสา**ติ ปุคฺคลสฺส, เยน เต ลทฺธาฯ **เต**ติ สตฺตสงฺขารา, **สเจปิ อมนาปา โหนฺติ** อปฺปิเยหิ สมฺทาคตตฺตาฯ **วิปรีตวุตฺติตายา**ติ อยาถาวคาหิตายฯ **โก อโญฺญ เอวรูปสฺส ลาภี**ติ เตน อตฺตานํ สมฺภาเวโนฺต **อิสฺสํ วา กโรติฯ** อญฺญสฺส ตาทิสํ อุปฺปชฺชมานมฺปิ ‘‘อโห วตสฺส เอวรูปํ น ภเวยฺยา’’ติ **อิสฺสํ วา กโรติ,** อยญฺจ นโย เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา น คหิโตฯ

วตฺถุกามานํ ปริเยสนวเสน ปวโตฺต ฉโนฺท **ปริเยสนฉโนฺทฯ** ปฏิลาภปจฺจโย ฉโนฺท **ปฏิลาภฉโนฺทฯ** ปริภุญฺชนวเสน ปวโตฺต ฉโนฺท **ปริโภคฉโนฺทฯ** ปฏิลทฺธานํ สนฺนิธาปนวเสน, สโงฺคปนวเสน จ ปวโตฺต ฉโนฺท **สนฺนิธิฉโนฺทฯ** ทิฏฺฐธมฺมิกเมว ปโยชนํ จิเนฺตตฺวา วิสฺสชฺชนวเสน ปวโตฺต ฉโนฺท **วิสฺสชฺชนฉโนฺทฯ** เตนาห ‘‘กตโม’’ติอาทิฯ

อยํ ปญฺจวิโธปิ อตฺถโต ตณฺหายนเมวาติ อาห **“ตณฺหามตฺตเมวา”**ติฯ

เอวํ วุโตฺต ‘‘ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย’’ติ เอวํ มหานิทานสุเตฺต (ที. นิ. ๒.๑๐๓) วุโตฺต **วินิจฺฉยวิตโกฺก วิตโกฺก นาม,** น โย โกจิ วิตโกฺกฯ อิทานิ ยถาวุตฺตํ วินิจฺฉยวิตกฺกํ อตฺถุทฺธารนเยน นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ **“วินิจฺฉโย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐสต**นฺติ อฏฺฐาธิกํ สตํ, ตญฺจ โข ตณฺหาวิจริตานํ สตํ, น ยสฺส กสฺสจีติ ทเสฺสตุํ **“ตณฺหาวิจริต”**นฺติ วุตฺตํฯ **ตณฺหาวินิจฺฉโย นาม** ตณฺหาย วเสน วกฺขมานนเยน อารมฺมณสฺส วินิจฺฉินนโตฯ ทิฏฺฐิทสฺสนวเสน ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆํ อญฺญ’’นฺติ วินิจฺฉินนโต **ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย นามฯ อิฏฺฐํ** ปณีตํ, **อนิฏฺฐํ** อปฺปณีตํ, ปิยายิตพฺพํ **ปิยํ,** อปฺปิยายิตพฺพํ **อปฺปิยํ,** เตสํ **ววตฺถานํ** ตณฺหาวเสน **น โหติฯ** ตณฺหาวเสน หิ เอกโจฺจ กิญฺจิ วตฺถุํ ปณีตํ มญฺญติ, เอกโจฺจ หีนํ, เอกโจฺจ ปิยายติ, เอกโจฺจ นปฺปิยายติฯ เตนาห **“ตเทว หี”**ติอาทิ ฯ **“ทสฺสามี”**ติ อิทํ วิสฺสชฺชนฉเนฺท วุตฺตนเยน เจว วฏฺฏูปนิสฺสยทานวเสน จ เวทิตพฺพํฯ ตมฺปิ หิ ตณฺหาฉนฺทเหตุกนฺติฯ

ยตฺถ สยํ อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ สนฺตานํ สํสาเร ปปเญฺจนฺติ วิตฺถารยนฺตีติ **ปปญฺจาฯ** ยสฺส จ อุปฺปนฺนา, ตํ ‘‘รโตฺต’’ติ วา ‘‘สโตฺต’’ติ วา ‘‘มิจฺฉาภินิวิโฏฺฐ’’ติ วา ปปเญฺจนฺติ พฺยเญฺชนฺตีติ **ปปญฺจาฯ** ยสฺมา ตณฺหาทิฏฺฐิโย อธิมตฺตา หุตฺวา ปวตฺตมานา ตํสมงฺคีปุคฺคลํ ปมตฺตาการํ ปาเปนฺติ, มาโน ปน ชาติมทาทิ วเสน มตฺตาการมฺปิ, ตสฺมา **“มตฺตปมตฺตาการปาปนเฏฺฐนา”**ติ วุตฺตํฯ **สงฺขา วุจฺจติ โกฏฺฐาโส** ภาคโส สงฺขายติ อุปฏฺฐาตีติฯ ยสฺมา ปปญฺจสญฺญา ตํตํทฺวารวเสน, อารมฺมณวเสน จ ภาคโส วิตกฺกสฺส ปจฺจยา โหนฺติ, น เกวลา, ตสฺมา **ปปญฺจสญฺญาสงฺขานิทาโน วิตโกฺก** วุโตฺต, ปปญฺจสญฺญานํ วา อเนกเภทภินฺนตฺตา ตํสมฺ

ทาโย ‘‘ปปญฺจสญฺญาสงฺขา’’ติ วุโตฺตฯ ปปญฺจสญฺญาสงฺขาคฺคหเณน จ อนวเสโส ทุกฺข สมุทโย วุโตฺต ตํตํ นิมิตฺตตฺตา วฏฺฏทุกฺขสฺสาติฯ

โย นิโรโธ วูปสโมติ นิโรธสจฺจมาหฯ **ตสฺส สารุปฺป**นฺติ ตสฺส ปปญฺจสญฺญาสงฺขาย นิโรธสฺส วูปสมสฺส อธิคมุปายตาย สารุปฺปํ อนุจฺฉวิกํ, เอเตน วิปสฺสนํ วทติฯ ตตฺถ ยถาวุตฺตนิโรเธ อารมฺมณกรณวเสน คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **ตตฺถคามินี,** เอเตน มคฺคํฯ เตนาห **‘‘สห วิปสฺสนาย มคฺคํ ปุจฺฉตี’’**ติฯ

เวทนากมฺมฏฺฐานวณฺณนา

๓๕๙. **ปุจฺฉิตเมว กถิตํ**ฯ ยสฺมา สเกฺกน เทวานํ อินฺทเน ปปญฺจสญฺญาสงฺขานิโรธคามินิปฏิปทา ปุจฺฉิตาว, ภควา จ ตทธิคมุปายํ อรูปกมฺมฏฺฐานํ ตสฺส อชฺฌาสยวเสน เวทนามุเขน กเถโนฺต ติโสฺส เวทนา อารภิ, อิติ ปุจฺฉิตเมว กเถเนฺตน ปุจฺฉานุสนฺธิวเสน **สานุสนฺธิเมว** จ กถิตํฯ น หิ พุทฺธานํ อนนุสนฺธิกา กถา นาม อตฺถิฯ อิทานิสฺส เวทนามุเขน อรูปกมฺมฏฺฐานเสฺสว กถเน การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘เทวตานญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ กรชกายสฺส สุขุมตาวจเนเนว อจฺจนฺตมุทุสุขุมาลภาวาปิ วุตฺตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กมฺมช**นฺติ กมฺมชเตชํฯ ตสฺส พลวภาโว อุฬารปุญฺญกมฺมนิพฺพตฺตตฺตา, อติวิย ครุมธุรสินิทฺธสุทฺธาหารชีรณโต จฯ **เอกาหารมฺปี**ติ เอกาหารวารมฺปิฯ **‘‘วิลียนฺตี’’**ติ เอเตน กรชกายสฺส มนฺทตาย กมฺมชเตชสฺส พลวภาเวน อาหารเวลาติกฺกเมน เนสํ พลวตี ทุกฺขเวทนา อุปฺปชฺชมานา สุปากฏา โหตีติ ทเสฺสติฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ , สุขเวทนาปิ ปน เนสํ อุฬารปณีเตสุ อารมฺมเณสุ อุปรูปริ อนิคฺคหณวเสน ปวตฺตมานา สุปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐาติเยวฯ อุเปกฺขาปิ เตสํ กทาจิ อุปฺปชฺชมานา สนฺตปณีตรูปา เอว อิฏฺฐมชฺฌเตฺต เอว อารมฺมเณ ปวตฺตนโตฯ เตเนวาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ

รูปกมฺมฏฺฐานนฺติ รูปปริคฺคหํ, รูปมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสนฺติ อโตฺถฯ **อรูปกมฺมฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ รูปกมฺมฏฺฐาเนน สมถาภินิเวโสปิ สงฺคยฺหติ, วิปสฺสนาภินิเวโส ปน อิธาธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘รูปปริคฺคโห อรูปปริคฺคโหติปิ เอตเทว วุจฺจตี’’**ติ อาหฯ **จตุธาตุววตฺถาน**นฺติ เอตฺถ เยภุเยฺยน จตุธาตุววตฺถานํ วิตฺถาเรโนฺต รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตีติ อธิปฺปาโยฯ **รูปกมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวาว กเถติ** ‘‘เอวํ รูปกมฺมฏฺฐานํ วุจฺจมานํ สุฏฺฐุ วิภูตํ ปากฏํ หุตฺวา อุปฏฺฐาตี’’ติฯ ‘‘เอเตน อิธาปิ รูปกมฺมฏฺฐานํ เอกเทเสน วิภาวิตเมวา’’ติ วทนฺติฯ

กามเญฺจตฺถ เวทนาวเสน อรูปกมฺมฏฺฐานํ อาคตํ, ตทญฺญธมฺมวเสนปิ อรูปกมฺมฏฺฐานํ ลพฺภตีติ ตํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘ติวิโธ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภินิเวโส**ติ อนุปฺปเวโส, อารโมฺภติ อโตฺถฯ อารเมฺภ เอว หิ อยํ วิภาโค, สมฺมสนํ ปน อนวเสสโตว ธเมฺม ปริคฺคเหตฺวา ปวตฺตตีติฯ **‘‘ปริคฺคหิเต รูปกมฺมฏฺฐาเน’’**ติ อิทํ รูปมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสํ สนฺธาย วุตฺตํ, อรูปมุเขน ปน วิปสฺสนาภินิเวโส เยภุเยฺยน สมถยานิกสฺส อิจฺฉิตโพฺพ, โส จ ปฐมํ ฌานงฺคานิ ปริคฺคเหตฺวา ตโต ปรํ เสสธเมฺม ปริคฺคณฺหาติฯ **ปฐมาภินิปาโต**ติ สเพฺพ เจตสิกา จิตฺตายตฺตา จิตฺตกิริยาภาเวน วุจฺจนฺตีติ ผโสฺส จิตฺตสฺส ปฐมาภินิปาโต วุโตฺตฯ **ตํ อารมฺมณ**นฺติ ยถาปริคฺคหิตํ รูปกมฺมฏฺฐานสญฺญิตํ อารมฺมณํฯ อุปฺปนฺนผโสฺส ปุคฺคโล, จิตฺตเจตสิกราสิ วา อารมฺมเณน ผุโฏฺฐ ผสฺสสหชาตาย เวทนาย ตํสมกาลเมว เวเทติ, ผโสฺส ปน โอภาสสฺส วิย ปทีโป เวทนาทีนํ ปจฺจยวิเสโส โหตีติ ปุริมกาโล วิย วุจฺจติ, ยา ตสฺส อารมฺมณาภินิโรปนลกฺขณตา วุจฺจติฯ **ผุสโนฺต**ติ อารมฺมณสฺส ผุสนากาเรนฯ อยญฺหิ อรูปธมฺมตฺตา เอกเทเสน อนลฺลียมาโนปิ รูปํ วิย จกฺขุํ, สโทฺท วิย จ โสตํ, จิตฺตํ, อารมฺมณญฺจ ผุสโนฺต วิย, สงฺฆเฏฺฏโนฺต วิย จ ปวตฺตตีติฯ ตถา เหส ‘‘สงฺฆฏฺฏนรโส’’ติ วุจฺจติฯ

อารมฺมณํ อนุภวนฺตีติ อิสฺสรวตาย วิสวิตาย สามิภาเวน อารมฺมณรสํ สํเวเทนฺตีฯ ผสฺสาทีนญฺหิ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อารมฺมเณ เอกเทเสเนว ปวตฺติ ผุสนาทิมตฺตภาวโต, เวทนาย ปน อิฏฺฐาการสโมฺภคาทิวเสน ปวตฺตนโต อารมฺมเณ นิปฺปเทสโต ปวตฺติฯ ผุสนาทิภาเวน หิ อารมฺมณคฺคหณํ เอกเทสานุภวนํ, เวทยิตภาเวน คหณํ ยถากามํ สพฺพานุภวนํ, เอวํสภาวาเนว ตานิ คหณานีติ น เวทนาย วิย ผสฺสาทีนมฺปิ ยถา สกกิจฺจกรเณน สามิภาวานุภวนํ โจเทตพฺพํฯ **วิชานนฺตน**ฺติ ปริจฺฉินฺทนวเสน วิเสสโต ชานนฺตํฯ วิญฺญาณญฺหิ มินิตพฺพวตฺถุํ นาฬิยา มินนฺโต ปุริโส วิย อารมฺมณํ ปริจฺฉิชฺช วิภาเวนฺตํ ปวตฺตติ, น สญฺญา วิย สญฺชานนมตฺตํ หุตฺวาฯ ตถา หิ อเนน กทาจิ ลกฺขณตฺตยวิภาวนาปิ โหติ, อิเมสํ ปน ผสฺสาทีนํ ตสฺส ตสฺส ปากฏภาโว ปจฺจยวิเสสสิทฺธสฺส ปุพฺพภาคสฺส วเสน เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ตสฺส ตเสฺสว ปากฏภาเวปิ ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อภิเญฺญยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๔๖; ปฏิ. ม. ๑.๓), ‘‘สพฺพญฺจ โข, ภิกฺขเว, อภิชาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๗) จ เอวมาทิ วจนโต สเพฺพ สมฺมสนุปคา ธมฺมา ปริคฺคเหตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ ยสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ผสฺสปญฺจมเกเยวา**ติ อวธารณํ ตทโนฺตคธตฺตา ตคฺคหเณเนว คหิตตฺตา จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํฯ ผสฺสปญฺจมกคฺคหณญฺหิ ตสฺส สพฺพสฺส สพฺพจิตฺตุปฺปาทสาธารณภาวโต ฯ ตตฺถ จ ผสฺสเจตนาคฺคหเณน สพฺพสงฺขารกฺขนฺธธมฺมสงฺคโห เจตนปฺปธานตฺตา เตสํฯ ตถา หิ สุตฺตนฺตภาชนีเย **สงฺขารกฺขนฺธวิภเงฺค** ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา’’ติอาทินา (วิภ. ๒๑) เจตนาว วิภตฺตา, อิตเร ปน ขนฺธา สรูเปเนว คหิตาฯ

วตฺถุนิสฺสิตาติ เอตฺถ **วตฺถุ**-สโทฺท กรชกายวิสโย, น ฉพฺพตฺถุวิสโยติฯ กถมิทํ วิญฺญายตีติ อาห **‘‘ยํ สนฺธาย วุตฺต’’**นฺติฯ กตฺถ ปน วุตฺตํ? **สามญฺญผลสุเตฺตฯ โส**ติ กรชกาโยฯ **‘‘ปญฺจกฺขนฺธวินิมุตฺตํ นามรูปํ นตฺถี’’**ติ อิทํ อธิการวเสน วุตฺตํฯ อญฺญถา หิ ขนฺธวินิมุตฺตมฺปิ นามํ อเตฺถวาติฯ **อวิชฺชาทิเหตุกา**ติ อวิชฺชาตณฺหุปาทานาทิเหตุกาฯ ‘‘วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสโนฺต วิจรตี’’ติ อิมินา พลววิปสฺสนํ วตฺวา ปุน ตสฺส อุสฺสุกฺกาปนํ, วิเสสาธิคมญฺจ ทเสฺสโนฺต **‘‘โส’’**ติอาทิมาหฯ

อิธาติ อิมสฺมิํ **สกฺกปญฺหสุเตฺตฯ** เวทนาวเสน เจตฺถ อรูปกมฺมฏฺฐานกถเน การณํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมว ฯ ยถาวุเตฺตสุ จ ตีสุ กมฺมฏฺฐานาภินิเวเสสุ เวทนาวเสน กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส สุกโร เวทนานํ วิภูตภาวโตติ ทเสฺสตุํ **‘‘ผสฺสวเสน หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘น ปากฏํ โหตี’’**ติ อิทํ สกฺกปมุขานํ เตสํ เทวานํ ยถา เวทนา วิภูตา หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, น เอวํ อิตรทฺวยนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ เวทนาย เอว จ เนสํ วิภูตภาโว เวทนามุเขเนวตฺถ ภควตา เทสนาย อารทฺธตฺตาฯ **‘‘เวทนานํ อุปฺปตฺติยา ปากฏตายา’’**ติ อิทํ สุขทุกฺขเวทนานํ วเสน วุตฺตํฯ ตาสญฺหิ ปวตฺติ โอฬาริกา, น อิตรายฯ ตทุภยคฺคหณมุเขน วา คเหตพฺพตฺตา อิตรายปิ ปวตฺติ วิญฺญูนํ ปากฏา เอวาติ **สุขทุกฺขเวทนานญฺหี**’’ติ วิเสสคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘ยทา สุขํ อุปฺปชฺชตี’’**ติอาทิ สุขเวทนาย ปากฏภาววิภาวนํ, ตยิทํ อสมาหิตภูมิวเสน เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **‘‘สกลํ สรีรํ โข ภเนฺต**’’นฺติอาทินา กามํ ปวตฺติโอฬาริกตาย อวูปสนฺตสภาวเมตํ สุขํ, สาตลกฺขณตาย ปน สมฺปยุตฺตธเมฺม, นิสฺสยญฺจ อนุคฺคณฺหนฺตเมว ปวตฺตตีติ ทเสฺสติฯ **‘‘ยทา ทุกฺขํ อุปฺปชฺชตี’’**ติอาทีสุ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทุทฺทีปนาติ ญาเณน ทีเปตุํ อสกฺกุเณยฺยา, ทุพฺพิเญฺญยฺยาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อนฺธการา อภิภูตา’’**ติฯ **อนฺธการา**ติ อนฺธการคตสทิสี, ชานิตุกาเม จ อนฺธการินีฯ ปุพฺพาปรํ สมํ สุกเร สุปลกฺขิตมคฺควเสน ปาสาณตเล มิคคตมโคฺค วิย อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมเณสุ สุขทุกฺขานุ

ภวเนหิ มชฺฌตฺตารมฺมเณสุ อนุมินิตพฺพตาย วุตฺตํ **“สา สุขทุกฺขานํ...เป.... ปากฏา โหตี”**ติฯ เตนาห **“ยถา”**ติอาทิฯ **นยโต คณฺหนฺตสฺสา**ติ เอตฺถายํ นโย – ยสฺมา อิฏฺฐานิฏฺฐวิสยาย อารมฺมณูปลทฺธิยา อนุภวนโต นิฏฺฐามชฺฌตฺตวิสยา จ อุปลทฺธิ, ตสฺมา น ตาย นิรนุภวนาย ภวิตพฺพํ, ยํ ตตฺถานุภวนํ, สา อทุกฺขมสุขาฯ ตถา อนุปลพฺภมานํ รูปาทิอนุภุยฺยมานํ ทิฏฺฐํ อุปลพฺภติ, โย ปน มชฺฌตฺตารมฺมณํ ตพฺพิสยสฺส วิญฺญาณปฺปวตฺติยํ, ตสฺมา อนนุภุยฺยมาเนน เตน น ภวิตพฺพํฯ สกฺกา หิ วตฺตุํ อนุภวมานา มชฺฌตฺตวิสยุปลทฺธิ อุปลทฺธิภาวโตฯ อิฏฺฐานิฏฺฐวิสยุปลทฺธิวิสยํ ปน นิรนุภวนํ ตํ อนุปลทฺธิสภาวเมว ทิฏฺฐํ, ตํ ยถารูปนฺติฯ **นิวเตฺตตฺวา**ติ นีหริตฺวา, ‘‘โสมนสฺสํปาห’’นฺติอาทินา สมานชาติยมฺปิ ภินฺทโนฺต อเญฺญหิ อรูปธเมฺมหิ วิเวเจตฺวา อสํสฏฺฐํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

อยญฺจ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิวเตฺตตฺวา เทสนา ตถาวิเนตพฺพปุคฺคลาเปกฺขาย สุตฺตนฺตเรสุปิ (ที. นิ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. ๑.๑๐๖, ๓๙๐, ๔๑๓, ๔๕๐, ๔๖๕, ๔๖๗; ม. นิ. ๒.๓๐๖, ๒๐๙; ๓.๖๗, ๓๔๒; สํ. นิ. ๔.๒๔๘) อาคตา เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“น เกวล”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มหาสติปฏฺฐาเน** (ที. นิ. ๒.๒๗๓) ตถา เทสนาย อาคตภาโว อนนฺตรเมว อาวิ ภวิสฺสติ, **มชฺฌิมนิกาเย** สติปฏฺฐานเทสนาปิ (ม. นิ. ๑.๑๐๖) ตาทิสีเอวฯ **จูฬตณฺหาสงฺขเย** ‘‘เอวํ เจตํ, เทวานํ อินฺท, ภิกฺขุโน สุตํ โหติ ‘สเพฺพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสายา’ติ, โส สพฺพํ ธมฺมํ อภิชานาติ , สพฺพํ ธมฺมํ อภิญฺญาย สพฺพํ ธมฺมํ ปริชานาติ, สพฺพํ ธมฺมํ ปริญฺญาย ยํ กิญฺจิ เวทนํ เวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, โส ตาสุ เวทนาสุ อนิจฺจานุปสฺสี วิหรติ, วิราคานุปสฺสี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๙๐) อาคตํฯ เตน วุตฺตํ **“อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิวเตฺตตฺวา ทเสฺสสี”**ติฯ **มหาตณฺหาสงฺขเย** ปน ‘‘โส เอวํ อนุโรธวิโรธวิปฺปหีโน ยํ กิญฺจิ เวทนํ เวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, โส ตํ เวทนํ นาภินนฺทติ นาภิวทติ นาโชฺฌสาย ติฏฺฐติฯ ตสฺส ตํ เวทนํ อนภินนฺทโต อนภิวทโต อนโชฺฌสาย ติฏฺฐโต ยา เวทนาสุ นนฺที สา นิรุชฺฌตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๑๔) อาคตํฯ **จูฬเวทเลฺล** ‘‘กติ ปนาเยฺย เวทนา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๖๕) อาคตํฯ **มหาเวทเลฺล** ‘‘เวทนาติ, อาวุโส, วุจฺจติ, กิตฺตาวตา นุ โข, อาวุโส, ‘เวทนา’ติ วุจฺจตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๕๐) อาคตํฯ เอวํ รฏฺฐปาลสุตฺตาทีสุปิ (ม. นิ. ๒.๓๐๕) เวทนากมฺมฏฺฐานสฺส อาคตฏฺฐานํ อุทฺธริตฺวา วตฺตพฺพํฯ

‘‘ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา’’ติ วุตฺตํ, กถํ ตเมตฺถ กถิตนฺติ อาห **“รูปกมฺมฏฺฐาน”**นฺติอาทิฯ **สงฺขิตฺตํ,** กถํ สงฺขิตฺตํ? **เวทนาย อารมฺมณมตฺตกํเยว,** เยภุเยฺยน เวทนา รูปธมฺมารมฺมณา ปญฺจทฺวารวเสน ปวตฺตนโตฯ เตน จสฺสา ปุริมสิทฺธา เอว อารมฺมณนฺติ เวทนํ วทเนฺตน ตสฺสารมฺมณธมฺมา อตฺถโต ปฐมตรํ คหิตา เอว นาม โหนฺตีติ อิมาย อตฺถาปตฺติยา รูปกมฺมฏฺฐานเสฺสเวตฺถ ปฐมํ คหิตตา โชติตา, น สรูเปเนว คหิตตฺตาฯ เตนาห **“ตสฺมา ปาฬิยํ นารุฬฺหํ ภวิสฺสตี”**ติฯ

๓๖๐. **ทุวีหิ โกฏฺฐาเสหี**ติ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพภาเคหิฯ **เอวรูป**นฺติ ยํ อกุสลานํ อภิวุทฺธิยา, กุสลานญฺจ ปริหานาย สํวตฺตติ, เอวรูปํ, ตํ ปน กามูปสญฺหิตตาย ‘‘เคหนิสฺสิต’’นฺติ วุจฺจตีติ อาห **“เคหสิตโสมนสฺส”**นฺติฯ **อิฏฺฐาน**นฺติ ปิยานํฯ **กนฺตาน**นฺติ กมนียานํฯ **มนาปาน**นฺติ มนวฑฺฒนกานํฯ ตโต เอว มโน รเมนฺตีติ **มโนรมานํฯ โลกามิสปฏิสํยุตฺตาน**นฺติ ตณฺหาสนฺนิสฺสิตานํ กามูปสญฺหิตานํฯ **ปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต**ติ ‘‘อโห มยา อิมานิ ลทฺธานี’’ติ ยถาลทฺธานิ รูปารมฺมณาทีนิ อสฺสาทยโตฯ **อตีต**นฺติ อติกฺกนฺตํฯ **นิรุทฺธ**นฺติ นิโรธปฺปตฺตํฯ **วิปริณต**นฺติ สภาววิคเมน วิคตํฯ **สมนุสฺสรโต**ติ อสฺสาทนวเสน อนุจินฺตยโตฯ **เคหสิต**นฺติ กามคุณนิสฺสิตํฯ กามคุณา หิ กามราคสฺส เคหสทิสตฺตา อิธ ‘‘เคห’’นฺติ อธิเปฺปตาฯ

เอวรูปนฺติ ยํ อกุสลานํ ปริหานาย, กุสลานญฺจ อภิพุทฺธิยา สํวตฺตติ, เอวรูปํ, ตํ ปน ปพฺพชฺชาทิวเสน ปวตฺติยา เนกฺขมฺมูปสญฺหิตนฺติ อาห **“เนกฺขมฺมสิตํ โสมนสฺส”**นฺติฯ อิทานิ ตํ ปาฬิวเสเนว ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ กตมานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ วิปสฺสนาลกฺขเณ เนกฺขเมฺม ทสฺสิเต อิตรานิ ตสฺส การณโต, ผลโต, อตฺถโต จ ทสฺสิตาเนว โหนฺตีติ วิปสฺสนาลกฺขณเมว ตํ ทเสฺสโนฺต **“รูปานเนฺตฺววา”**ติอาทิมาหฯ **วิปริณามวิราคนิโรธ**นฺติ ชราย วิปริณาเมตพฺพตญฺจว ชรามรเณหิ ปลุชฺชนํ นิรุชฺฌนญฺจ วิทิตฺวาติ โยชนาฯ **อุปฺปชฺชติ โสมนสฺส**นฺติ วิปสฺสนาย วีถิปฏิปตฺติยา กเมน อุปฺปนฺนานํ ปาโมชฺชปีติปสฺสทฺธีนํ อุปริ อนปฺปกํ โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘สุญฺญาคารํ ปวิฏฺฐสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> อมานุสี รติ โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโตฯ
>
> ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔) จ –

เนกฺขมฺมวเสนาติ ปพฺพชฺชาทิวเสนฯ ‘‘วฏฺฏทุกฺขโต นิตฺถริสฺสามี’’ติ ปพฺพชิตุํ ภิกฺขูนํ สนฺติกํ คจฺฉนฺตสฺส, ปพฺพชนฺตสฺส, จตุปาริสุทฺธิสีลํ อนุติฏฺฐนฺตสฺส, ตํ โสเธนฺตสฺส, ธุตคุเณ สมาทาย วตฺตนฺตสฺส, กสิณปริกมฺมาทีนิ กโรนฺตสฺส จ ยา ปฏิปตฺติ, สพฺพา สา อิธ ‘‘เนกฺขมฺม’’นฺติ อธิเปฺปตาฯ เยภุเยฺยน อนุสฺสติยา อุปจารชฺฌานํ นิฏฺฐาตีติ กตฺวา ‘‘อนุสฺสติวเสนา’’ติ วตฺวา **“ปฐมชฺฌานาทิวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ยถา ปพฺพชฺชา ฆรพนฺธนโต นิกฺขมนเฏฺฐน **เนกฺขมฺมํ,** เอวํ วิปสฺสนาทโยปิ ตํปฏิปกฺขโตฯ เตนาห –

> ‘‘ปพฺพชฺชา ปฐมํ ฌานํ, นิพฺพานญฺจ วิปสฺสนา;
> สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา, เนกฺขมฺมนฺติ ปวุจฺจเร’’ติฯ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๑๐๙);

ยํ เจติ เอตฺถ **เจ**ติ นิปาตมตฺตํ โสมนสฺสสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ จตุกฺกนยวเสเนว จ สุตฺตเนฺตสุ ฌานกถาติ วุตฺตํ **“ทุติยตติยชฺฌานวเสนา”**ติฯ **ทฺวีสู**ติ ‘‘สวิตกฺกํ สวิจารํ อวิตกฺกํ อวิจาร’’นฺติ วุเตฺตสุ ทฺวีสุ โสมนเสฺสสุฯ

สวิตกฺกสวิจาเร โสมนเสฺสติ ปริตฺตภูมิเก, ปฐมชฺฌาเน วา โสมนเสฺสฯ **อภินิวิฏฺฐโสมนเสฺสสู**ติ วิปสฺสนํ ปฏฺฐปิตโสมนเสฺสสุฯ **ปิ**-สเทฺทน สมฺมฏฺฐโสมนเสฺสสุ ปีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **โสมนสฺสวิปสฺสนาโตปี**ติ สวิตกฺกสวิจารโสมนสฺสปวตฺติวิปสฺสนาโตปิฯ **อวิตกฺกอวิจาร วิปสฺสนา ปณีตตรา** สมฺมสิตธมฺมวเสนปิ วิปสฺสนาย วิเสสสิทฺธิโต, ยโต มเคฺคปิ ตถารูปา วิเสสา อิชฺฌนฺติฯ อยํ ปนโตฺถ ‘‘อริยมคฺค โพชฺฌงฺคาทิวิเสสํ วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา ขนฺธา นิยเมนฺตี’’ติ เอวํ ปวเตฺตน โมรวาปีวาสิมหาทตฺตเตฺถรวาเทน ทีเปตโพฺพฯ

๓๖๑. เคหสิตโทมนสฺสํ นาม กามคุณานํ อปฺปฏิลาภนิมิตฺตํ, วิคตนิมิตฺตญฺจ อุปฺปชฺชนกโทมนสฺสํฯ **อปฺปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต**ติ อปฺปฏิลาเภน ‘‘อหเมว น ลภามี’’ติ ปริตสฺสนโตฯ **สมนุสฺสรโต**ติ ‘‘อหุ วต เม ตํ วต นตฺถี’’ติอาทินา อนุสฺสรณวเสน จินฺตยโตฯ เตนาห **“เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสู”**ติอาทิฯ

อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสูติ สุญฺญตผลาทิอริยผลวิโมเกฺขสุฯ **ปิหนฺ**ติ อเปกฺขํ, อาสนฺติ อโตฺถฯ กถํ ปน โลกุตฺตรธเมฺม อารพฺภ อาสา อุปฺปชฺชตีติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ‘‘ยํ อา

รมฺมณกรณวเสน ตตฺถ ปิหา ปวตฺตตี’’ติ อวิสยตฺตา, ปุคฺคลสฺส จ อนธิคตภาวโตฯ อนุสฺสวูปลทฺธ ปน อนุตฺตรวิโมกฺข อุทฺทิสฺส ปิหํ อุปฏฺฐเปโนฺต ‘‘ตตฺถ ปิหํ อุปฏฺฐเปตี’’ติ วุโตฺตฯ เตนาห **‘‘กุทาสฺสุ นามาห’’**นฺติอาทิฯ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวาติ โยชนาฯ **‘‘อิฏฺฐารมฺมเณ’’**ติ จ อิมินา นยิทํ โทมนสฺสํ สภาวโต อนิฏฺฐธเมฺมเยว อารพฺภ อุปฺปชฺชนกํ, อถ โข อิจฺฉิตาลาภเหตุกํ อิจฺฉาภิฆาตวเสน ยตฺถ กตฺถจิ อารมฺมเณ อุปฺปชฺชนกนฺติ ทเสฺสติฯ **เอวํ** ‘‘กุทาสฺสุ นามาห’’นฺติ วุตฺตากาเรน ปิหํ อุปฏฺฐเปตฺวา **เอวํ** อิมมฺปิ ปกฺขํ…เป…. นาสกฺขินฺติ อนุโสจโตติ โยชนาฯ ‘‘อิมสฺมิํ ปเกฺข, อิมสฺมิํ มาเส, อิมสฺมิํ สํวจฺฉเร ปพฺพชิตุํ นาลทฺธํ, กสิณปริกมฺมํ กาตุํ นาลทฺธ’’นฺติอาทิวเสน ปวตฺติํ สนฺธาย **‘‘เนกฺขมฺมวเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ **‘‘วิปสฺสนาวเสนา’’**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ยโต เอว-กาโร, ตโต อญฺญตฺถ นิยโมติ กตฺวา **‘‘ตสฺมิมฺปิ…เป…. เคหสิตโทมนสฺสเมวา’’**ติ วุตฺตํฯ น เหตฺถ เคหสิตโทมนสฺสตา สวิตกฺกสวิจาเร นิยตา, อถ โข เคหสิตโทมนเสฺส สวิตกฺกสวิจารตา นิยตา ปฏิโยคินิวตฺตนตฺถตฺตา เอว-การสฺสฯ ‘‘เคหสิตโทมนสฺสํ สวิตกฺกสวิจารเมว, น อวิตกฺกอวิจาร’’นฺติฯ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺสํ ปน สิยา สวิตกฺกสวิจารํ, สิยา อวิตกฺกอวิจารํฯ สวิตกฺกสวิจารเสฺสว การณภูตํ โทมนสฺสํ **สวิตกฺกสวิจารโทมนสฺสํฯ** กิํ ตํ? เคหสิตโทมนสฺสํ , ยํ ปน เนกฺขมฺมาทิวเสน อุปฺปนฺนํ, ตํ อวิตกฺกอวิจารสฺส การณภูตํ **อวิตกฺกอวิจารโทมนสฺสนฺ**ติฯ อยญฺจ นโย ปริยายวเสน วุโตฺตติ อาห **‘‘นิปฺปริยาเยน ปนา’’**ติอาทิฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ‘‘ยํ เจ อวิตกฺกํ อวิจาร’’นฺติ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘เอตสฺส ปนา’’**ติอาทิฯ **มญฺญนวเสนา**ติ ปริกปฺปนวเสนฯ **วุตฺตํ** ปาฬิยํฯ

ตตฺราติ ตสฺมิํ มญฺญเนฯ **อยํ** อิทานิ วุจฺจมาโน **นโยฯ โทมนสฺสปจฺจยภูเต**ติ โทมนสฺสสฺส ปจฺจยภูเตฯ อุปจารชฺฌานญฺหิ ปฐมชฺฌานาทีนิ วา ปาทกานิ กตฺวา มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตตุกามสฺส เตสํ อลาเภ โทมนสฺสสฺส อุปฺปชฺชเน ตานิ ตสฺส ปจฺจยา นาม โหนฺติ อิติ เต ธมฺมา ผลูปจาเรน ‘‘โทมนสฺส’’นฺติ วุตฺตาฯ โย ปน ตถา อุปฺปนฺนโทมนโสฺส ธุรนิเกฺขปํ อกตฺวา อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคผลธเมฺม นิพฺพเตฺตติ, เต การณูปจาเรน **‘‘โทมนสฺส’’**นฺติ วุตฺตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิธ ภิกฺขู’’**ติอาทิมาหฯ นนุ เอตสฺส ตทา โทมนสฺสเมว อุปฺปนฺนํ, น โทมนสฺสเหตุกา วิปสฺสนามคฺคผลธมฺมา อุปฺปนฺนา, ตตฺถ กถํ โทมนสฺสสมญฺญํ อาโรเปตฺวา โวหรตีติ อาห **‘‘อเญฺญสํ ปฏิปตฺติทสฺสนวเสน โทมนสฺสนฺติ คเหตฺวา’’**ติอาทิฯ **สวิตกฺกสวิจารโทมนเสฺส**ติ สวิตกฺกสวิจารนิมิเตฺต โทมนเสฺสฯ ตีหิ มาเสหิ นิพฺพเตฺตตพฺพา เตมาสิกา, ตํ **เตมาสิกํฯ** อิมา จ เตมาสิกาทโย ปฏิปทา ตถาปวตฺตอุกฺกฏฺฐมชฺฌิมมุทินฺทฺริยวเสน เวทิตพฺพา, อธิกมชฺฌิมมุทุสฺสาหวเสน วาฯ **ชคฺคตี**ติ ชาคริกํ อนุยุญฺชติฯ

มหาสิวเตฺถรวตฺถุวณฺณนา

สหสฺสทฺวิสหสฺสสงฺขฺยตฺตา **มหาคเณฯ**

อฏฺฐกถาเถราติ อฏฺฐกถาย อตฺถปฏิปุจฺฉนกเถราฯ **อนฺตรามเคฺค**ติ ภิกฺขํ คเหตฺวา คามโต วิหารํ ปฏิคมนมเคฺค ฯ **ตโย…เป…. คาหาเปตฺวา**ติ ตีณิ จตฺตาริ อุณฺหาปนานิฯ

เกนจิ ปปเญฺจนาติ เกนจิ สรีรกิจฺจภูเตน ปปเญฺจนฯ **สญฺญํ อกาสิ** รตฺติยํ ปจฺฉโต คจฺฉนฺตํ อสลฺลเกฺขโนฺตฯ

กสฺมา ปน เถโร อเนฺตวาสิกานํ อนาโรเจตฺวาว คโตติ อาห **“เถโร กิรา”**ติอาทิฯ **อรหตฺตํ นาม กิ**นฺติ ตทธิคมสฺส อทุกฺกรภาวํ สนฺธาย วทติฯ **จตูหิ อิริยาปเถหี**ติ จตูหิปิ อิริยาปเถหิ ปวตฺตมานสฺส, ตสฺมา ยาว อรหตฺตาธิคมา สยนํ ปฏิกฺขิปามีติ อธิปฺปาโยฯ

“อนุจฺฉวิกํ นุ โข เต เอต”นฺติ สํเวคชาโต วีริยํ สมฺเตฺตเชนฺต **อรหตฺตํ อคฺคเหสิ** เอตฺตกํ กาลํ วิปสฺสนาย สุจิณฺณภาวโต ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตาฯ

ปริมชฺชีติ ปริมสิฯ เกจิ ปน **“ปริมชฺชี**ติ ปริวเตฺตตฺวา เถเรน โธวิยมานํ ปริคฺคเหตฺวา โธวี’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ

วิปสฺสนาย อารมฺมณํ นาม อุปจารชฺฌานปฐมชฺฌานาทิฯ

“สวิตกฺกสวิจารโทมนสฺส”ติอาทีสุ วตฺตพฺพํ โสมนเสฺสสุ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

๓๖๒. **เอวรูปา**ติ ยา อกุสลานํ อภิพุทฺธิยา, กุสลานํ ปริหานาย จ สํวตฺตติ, เอวรูปา, สา ปน กามูปสญฺหิตตาย ‘‘เคหสิตา’’ติ วุจฺจตีติ อาห **“เคหสิตอุเปกฺขา”**ติฯ **“พาลสฺสา”**ติอาทีสุ พาลกรธมฺมโยคโต **พาลสฺส** อตฺตหิตปรหิตพฺยามูฬฺหตาย **มูฬฺหสฺส** ปุถูนํ กิเลสาทีนํ ชนนาทีหิ การเณหิ **ปุถุชฺชนสฺส** กิเลโสธีนํ มโคฺคธีหิ อชิตตฺตา **อโนธิชินสฺส, โอธิชิโน** วายเปกฺขา, โอธิโส จ กิเลสานํ ชิตตฺตา, เตนสฺส เสกฺขภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ สตฺตมภวาทิโต อุทฺธํ ปวตฺตนวิปากสฺส อชิตตฺตา **อวิปากชินสฺส, วิปากชินา** วา อรหโนฺต อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา, เตนสฺส อเสกฺขตฺตํ ปฏิกฺขิปติฯ อเนกาทีนเว สเพฺพสมฺปิ ปาปธมฺมานํ มูลภูเต สโมฺมเห อาทีนวานํ อทสฺสนสีลตาย **อนาทีนวทสฺสาวิโนฯ** อาคมาธิคมาภาวา **อสฺสุตวโตฯ** เอทิโส เอกํเสน อนฺธปุถุชฺชโน นาม โหตีติ ตสฺส อนฺธปุถุชฺชนภาวํ ทเสฺสตุํ ปุนปิ **“ปุถุชฺชนสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ **เอวรูปา**ติ วุตฺตปฺปการา สโมฺมหปุพฺพิกาฯ **รูปํ สา นาติวตฺตตี**ติ รูปานํ สมติกฺกมนาย การณํ น โหติ, รูปารมฺมเณ กิเลเส นาติกฺกมตีติ อธิปฺปาโยฯ อญฺญาณาวิภูตตาย อารมฺมเณ อชฺฌุเปกฺขนวเสน ปวตฺตมานา โลภสมฺปยุตฺตอุเปกฺขา อิธาธิเปฺปตาติ ตสฺส โลภสฺส อนุจฺฉวิกเมว อารมฺมณํ ทเสฺสโนฺต **“อิฏฺฐารมฺมเณ”**ติ อาหฯ **อนติวตฺตมานา** อนาทีนวทสฺสิตายฯ ตโต เอว อสฺสาทานุปสฺสนโต **ตเตฺถว ลคฺคาฯ** อภิสงฺคสฺส โลภสฺส วเสน, ทุโมฺมจนียตาย จ เตน **ลคฺคิตา** วิย **หุตฺวา อุปฺปนฺนาฯ**

เอวรูปาติ ยา อกุสลานํ ปหานาย, กุสลานญฺจ อภิพุทฺธิยา สํวตฺตติ, เอวรูปา, สา ปน ปพฺพชฺชาทิวเสน ปวตฺติยา เนกฺขมฺมูปสญฺหิตาติ อาห **“เนกฺขมฺมสิตา”**ติฯ อิทานิ ตํ ปาฬิวเสน ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ กตมา”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ **รูปํ สา อติวตฺตตี**ติ รูปสฺมิํ สมฺมเทว อาทีนวทสฺสนโตฯ รูปนิยาตาติ กิเลเสหิ อนภิภวนียโตฯ **อิเฏฺฐ**ติ สภาวโต, สงฺกปฺปโต จ อิเฏฺฐ อารมฺมเณฯ **อรชฺชนฺตสฺสา**ติ น รชฺชนฺตสฺส ราคํ อนุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **อนิเฏฺฐ อทุสฺสนฺตสฺสา**ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สมํ สมฺมา โยนิโส น เปกฺขนํ **อสมเปกฺขนํ,** ตํ ปน อิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌเตฺต วิย อิฏฺฐานิเฏฺฐสุปิ พาลสฺส โหตีติ ‘‘อิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌเตฺต’’ติ อวตฺวา **“อสมเปกฺขเนน อสมฺมุยฺหนฺตสฺสา”**ติ วุตฺตํ, ติวิเธปิ อารมฺมเณ อสมเปกฺขนวเสน มุยฺหนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **วิปสฺสนาญาณสมฺปยุตฺตา อุเปกฺขาฯ** เนกฺขมฺมสิตา อุเปกฺขา **เวทนาสภาคา**ติ อุทาสินากาเรน ปวตฺติยา, อุเปกฺขา เวทนาย จ สภาคาฯ **เอตฺถ อุเปกฺขา วา**ติ เอตฺถ เอตสฺมิํ อุเปกฺขานิเทฺทเส ‘‘อุเปกฺขา’’ติ คหิตา เอวฯ

ตสฺมาติ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขายปิ อิธ อุเปกฺขาคฺคหเณน คหิตตฺตาฯ ตญฺหิ สนฺธาย **“ปฐม ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานวเสน อุปฺปชฺชนกอุเปกฺขา”**ติ วุตฺตํฯ

ตายปิ เนกฺขมฺมสิตอุเปกฺขายาติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ **“ยํ เนกฺขมฺมวเสนา”**ติอาทิ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตา นตฺถเมวฯ

๓๖๓. ยทิ สกฺกสฺส ตทา โสตาปตฺติผลปตฺติยาว อุปนิสฺสโย, อถ กสฺมา ภควา ยาว อรหตฺตํ เทสนํ วเฑฺฒสีติ อาห **“พุทฺธานญฺหี”**ติอาทิฯ **ตรุณสโกฺก**ติ อภินโว อธุนา ปาตฺภูโต สโกฺกฯ สมฺปติ ปาตฺภาวญฺหิ สนฺธาย ‘‘ตรุณสโกฺก’’ติ วุตฺตํ, น ตสฺส กุมารตา, วุทฺธตา วา อตฺถิฯ **คตาคตฏฺฐาน**นฺติ คมนาคมนการณํฯ **น ปญฺญายติ** น อุปลพฺภติฯ คพฺภเสยฺยกานญฺหิ จวนฺตานํ กมฺมชรูปํ วิคจฺฉติ อนฺเทว จิตฺตชํ, อาหารชญฺจ ปจฺจยาภาวโต, อุตุชํ ปน สุจิรมฺปิ กาลํ ปเวณึ ฆเฏฺฏนฺตํ ภสฺสนฺตํ วา โสสนฺตํ วา กิเลสนฺตํ วา วิฏฺฐตํ วา โหติ, น เอวํ เทวานํฯ เตสญฺหิ โอปปาติกตฺตา กมฺมชรูเป อนฺตรธายเนฺต เสสติสนฺตติรูปมฺปิ เตน สทฺธึ อนฺตรธายติฯ เตนาห **“ทีปสิขาคมนํ วิย โหตี”**ติฯ **เสสเทวตา น ชานิํสุ** ปุนปิ สกฺกตฺตภาเวน ตสฺมิํเยว ฐาเน นิพฺพตฺตตฺตตาฯ **ตีสุ ฐาเนสู**ติ โสมนสฺสโทมนสฺสอุเปกฺขาวิสฺสชฺชนาวสานฏฺฐาเนสุฯ **นิพฺพตฺติตผลเมวา**ติ สปฺปิมฺหา สปฺปิมโณฺฑ วิย อาคมนียปฏิปทาย นิพฺพตฺติตผลภูตํ โลกุตฺตรมคฺคผลเมว **กถิตํฯ สกุณิกาย วิย** กิญฺจิ คยฺหูปคํ **อุปฺปติตฺวา** อุเฑฺฑตฺวา อุลฺลงฺฆิตฺวาฯ **อสฺสา**ติ มคฺคผลสญฺญิตสฺส อริยสฺส ธมฺมสฺสฯ

ปาติโมกฺขสํวรวณฺณนา

๓๖๔. **ปาติโมกฺขสํวรายา**ติ ปาติโมกฺขภูตสีลสํวรายาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“อุตฺตมเชฏฺฐกสีลสํวรายา”**ติฯ ‘‘ปาติโมกฺขสีลญฺหิ สพฺพสีลโต เชฏฺฐกสีล’’นฺติ ทีฆวาปีวิหารวาสิ สุมเตฺถโร วทติ, อเนฺตวาสิโก ปนสฺส เตปิฏกจูฬนาคเตฺถโร ‘‘ปาติโมกฺขสํวโร เอว สีลํ, อิตรานิ ปน ‘สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ นาม อตฺถี’ติ อนนุชานโนฺต อินฺทฺริยสํวโร นาม ฉทฺวารรกฺขามตฺตกํ, อาชีวปาริสุทฺธิ ธเมฺมน สเมน ปจฺจยุปฺปาทนมตฺตกํ, ปจฺจยสนฺนิสฺสิตํ ปฏิลทฺธปจฺจเย ‘อิท มตฺถ’นฺติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนมตฺตกํ, นิปฺปริยาเยน ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํฯ ตถา หิ ยสฺส โส ภิโนฺน, โส อิตรานิ รกฺขิตุํ อภพฺพตฺตา อสีโล โหติฯ ยสฺส ปน สพฺพโส อโรโค เสสานํ รกฺขิตุํ ภพฺพตฺตา สมฺปนฺนสีโล’’ติ วทติ, ตสฺมา อิตเรสํ ตสฺส ปริวารภาวโต, สพฺพโส เอกเทเสน จ ตทโนฺตคธภาวโต ตเทว ปธานสีลํ นามาติ อาห **“อุตฺตมเชฏฺฐกสีลสํวรายา”**ติฯ ตตฺถ ยถา เหฏฺฐา ปปญฺจสญฺญาสงฺขานิโรธสารุปฺปคามินึ ปฏิปทํ ปุจฺฉิเตน ภควตา ปปญฺจสญฺญานํ, ปฏิปทาย จ มูลภูตํ เวทนํ วิภชิตฺวา ปฏิปทา เทสิตา สกฺกสฺส อชฺฌาสยวเสน สํกิเลสธมฺมปฺปหานมุเขน โวทานธมฺมปาริปูรีติ, เอวํ ตสฺสา เอว ปฏิปทาย มูลภูตมฺปิ สีลสํวรํ ปุจฺฉิเตน ภควตา ยโต โส วิสุชฺฌติ, ยถา จ วิสุชฺฌติ, ตทุภยํ สกฺกสฺส อชฺฌาสยวเสน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“กายสมาจารมฺปิ”**ติอาทิ วุตฺตํ สํกิเลสธมฺมปฺปหานมุเขน โวทานธมฺมปาริปูรีติ กตฺวาฯ สีลกถายํ อเสวิตพฺพกายสมาจาราทิกถเน การณํ วุตฺตเมว, ตสฺมา **กมฺมปถวเสนา**ติ กุสลากุสลกมฺมปถวเสนฯ

กมฺมปถวเสนาติ จ กมฺมปถวิจารวเสน ฯ กมฺมปถภาวํ อปตฺตานมฺปิ หิ กายทุจฺจริตาทีนํ อเสวิตพฺพกาทีนํ อเสวิตพฺพกายสมาจาราทิภาโว อิธ วุจฺจตีติฯ **ปณฺณตฺติวเสนา**ติ สิกฺขาปทปณฺณตฺติวเสนฯ ยโต ยโต หิ ยา ยา เวรมณี, ตทุภยปิ วิภาเวโนฺต ปณฺณตฺติวเสน กเถติ นามฯ เตนาห **“กายทฺวาเร”**ติอาทิฯ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ เอเตนาติ **สิกฺขาปทวีติกฺกโม,**

สิกฺขาปทสฺส วีติกฺกมนากาเรน ปวตฺโต อกุสลธมฺโม ยํ, ตสฺส อเสวิตพฺพกายสมาจาราทิตาฯ วีติกฺกมปฏิปกฺข **อวีติกฺกโม,** น วีติกฺกมติ เอเตนาติ **อวีติกฺกโม,** สีลํฯ

มิจฺฉา สมฺมา จ ปริเยสติ เอตายาติ **ปริเยสนา,** อาชีโว, อตฺถโต ปจฺจยคเวสนพฺยาปาโร กายวจีทฺวาริโกฯ ยทิ เอวํ กสฺมา วิสุํ คหณนฺติ อาห **“ยสฺมา”**ติอาทิ ฯ อริยา นิโทฺทสา ปริเยสนา คเวสนาติ **อริยปริเยสนา,** อริเยหิ สาธูหิ ปริเยสิตพฺพาติปิ **อริยปริเยสนา**ติฯ วุตฺตวิปริยายโต **อนริยปริเยสนา** เวทิตพฺพาฯ

ชาติธมฺมติ ชายนสภาโว ชายนปกติโกฯ **ชราธมฺม**ติ ชีรณสภาโวฯ **พฺยาธิธมฺม**ติ พฺยาธิสภาโวฯ **มรณธมฺม**ติ มียนสภาโวฯ **โสกธมฺม**ติ โสจนกสภาโวฯ **สํกิเลสธมฺม**ติ สํกิลิสฺสนสภาโวฯ

ปุตฺตภริยนฺติ ปุตฺตา จ ภริยา จฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ ทฺวเนฺทกตฺตวเสน เตสํ นิเทฺทโสฯ **ชาตรูปรชต**นฺติ เอตฺถ ปน ยโต วิการํ อนาปชฺชิตฺวา สพฺพํ ชาตรูปเมว โหตีติ **ชาตรูปํ** นาม สุวณฺณํฯ ธวลสภาวตาย รชตีติ **รชตํ,** รูปิยํฯ อิธ ปน สุวณฺณํ ฐเปตฺวา ยํ กิญฺจิ อุปโภคปริโภคารหํ ‘‘รชต’’เนฺตฺวว คหิตํ โวหารูปคมาสกาทิฯ **ชาติธมฺมา เหเต, ภิกฺขเว, อุปธโย**ติ เอเต กามคุณูปธโย นาม โหนฺติ, เต สเพฺพปิ ชาติธมฺมาติ ทเสฺสติฯ

พฺยาธิธมฺมวาราทีสุ ชาตรูปรชตํ น คหิตํฯ น เหตสฺส สีสโรคาทโย พฺยาธโย นาม สนฺติ, น สตฺตานํ วิย จุติสงฺขาตํ มรณํ, น โสเก อุปฺปชฺชติ, **จุติสงฺขาตํ มรณ**นฺติ จ เอกภวปริยาปนฺนขนฺธนิโรโธ, โส ตสฺส นตฺถิ, ขณิกนิโรโธ ปน ขเณ ขเณ ลพฺภเตวฯ ราคาทีหิ ปน สํกิเลเสหิ สํกิลิสฺสตีติ **สํกิเลสธมฺมวาเร** คหิตํ ชาตรูปํ, ตถา อุตุสมุฏฺฐานตฺตา **ชาติธมฺมวาเร,** มลํ คเหตฺวา **ชีรณโต ชราธมฺมวาเร จฯ** อริเยหิ น อรณียา, ปริเยสนาติปิ **อนริยปริเยสนาฯ**

อิทานิ อเนสนาวเสนาปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิมินา นเยน สุกฺกปเกฺขปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สมฺภารปริเยสนํ ปหรณวิสาทิคเวสนํ, ปโยคฺวเสน **ปโยคกรณํ** ตชฺชาวายามชนนํ ตาทิสํ อุปกฺกมนิพฺพตฺตนํ, ปาณาติปาตาทิอตฺถํ **คมนํ,** ปเจฺจกํ **กาล**-สโทฺท โยเชตโพฺพ ‘‘สมฺภารปริเยสนกาลโต ปฏฺฐาย, ปโยคกรณกาลโต ปฏฺฐาย, คมนกาลโต ปฏฺฐายา’’ติฯ **อิตโร**ติ ‘‘เสวิตโพฺพ’’ติ วุตฺตกายสมาจาราทิโกฯ **จิตฺตมฺปิ อุปฺปาเทตพฺพํฯ** ตถา อุปฺปาทิตจิโตฺต หิ สติ ปจฺจยสมวาเย ตาทิสํ ปโยคํ ปรกฺกมํ กโรโนฺต ปฏิปตฺติยา มตฺถกํ คณฺหาติฯ เตนาห ‘‘จิตฺตุปฺปาทมฺปิ โข อหํ, ภิกฺขเว, กุสเลสุ ธเมฺมสุ พหุปการํ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๘๔)ฯ

อิทานิ ตํ มตฺถกปฺปตฺตํ อเสวิตพฺพํ, เสวิตพฺพญฺจ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สงฺฆเภทาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน โลหิตุปฺปาทนาทิํ สงฺคณฺหาติฯ พุทฺธรตนสงฺฆรตนุปฏฺฐาเนเหว ธมฺมรตนุปฏฺฐานสิทฺธีติ อาห **“ทิวสสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ติณฺณํ รตนานํ อุปฏฺฐานคมนาทิวเสนา”**ติ ฯ **ธนุคฺคหเปสนํ** ธนุคฺคหปุริสานํ อุโยฺยชนํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปญฺจวรยาจนาทิํ สงฺคณฺหาติฯ ‘‘อชาตสตฺตุํ ปสาเทตฺวา ลาภุปฺปาทวเสน ปริหีนลาภสกฺการสฺส กุเลสุ วิญฺญาปน’’นฺติ เอวมาทิํ อนริยปริเยสนํ ปริเยสนฺตานํฯ

ปาริปูริยาติ ปาริปูริอตฺถํฯ อคฺคมคฺคผลวเสเนว หิ เสวิตพฺพานํ ปาริปูรีติ ตทตฺถํ สพฺพา ปุพฺพภาคปฏิปทา, ปาติโมกฺขสํวโรปิ อคฺคมเคฺคเนว ปริปุโณฺณ โหตีติ ตทตฺถํ ปุพฺพภาค

ปฏิปทํ วตฺวา นิคเมโนฺต **“ปาติโมโกฺข…เป…. โหตี”**ติ อาหฯ

อินฺทฺริยสํวรวณฺณนา

๓๖๕. **อินฺทฺริยานํ ปิธานายา**ติ อินฺทฺริยานํ ปิทหนตฺถายฯ **อินฺทฺริยานิ** จ จกฺขาทีนิ ทฺวารานิ, เตสํ **ปิธานํ** สํวรณํ อกุสลุปฺปตฺติโต โคปนาติ อาห **“คุตฺตทฺวารตายา”**ติฯ อเสวิตพฺพรูปาทิวเสน อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา อสํวโร, สํกิเลสธมฺมวิปฺปหานวเสน โวทานธมฺมปาริสุทฺธีติฯ กามํ ปาฬิยํ อเสวิตพฺพมฺปิ รูปาทิ ทสฺสิตํ, สเกฺกน ปน อินฺทฺริยสํวราย ปฏิปตฺติ ปุจฺฉิตาติ ตเมว นิวเตฺตตฺวา ทเสฺสตุํ **อฏฺฐกถายํ**วุตฺตํ **“จกฺขุวิเญฺญยฺยํ รูปมฺปีติอาทิ เสวิตพฺพรูปาทิวเสน อินฺทฺริยสํวรทสฺสนตฺถํ วุตฺต”**นฺติฯ ‘‘ตุณฺหี อโหสี’’ติ วตฺวา ตุณฺหีภาวสฺส การณํ พฺยติเรกมุเขน วิภาเวตุํ **“กเถตุกาโมปิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อยน**ฺติ สโกฺก เทวานํ อิโนฺทฯ

รูปนฺติ รูปายตนํ, ตสฺส อเสวนํ นาม อทสฺสนํ เอวาติ อาห **“น เสวิตพฺพํ น ทฏฺฐพฺพ”**นฺติฯ **ยํ** ปน สตฺตสนฺตานคตํ รูปํ **ปสฺสโต** ปฏิกูลมนสิการวเสน, **อสุภสญฺญา วา สณฺฐาติ** ทสฺสนานุตฺตริยวเสนฯ อถ วา กมฺมผลสทฺทหนวเสน **ปสาโท วา อุปฺปชฺชติฯ** หุตฺวา อภาวาการสลฺลกฺขเณน **อนิจฺจสญฺญาปฏิลาโภ วา โหติฯ**

ปริยายกฺขรณโต **อกฺขรํ,** วโณฺณ, โส เอว นิรนฺตรุปฺปตฺติยา สมุทฺทิโต ปทวากฺยสญฺญิโต, อธิเปฺปตมตฺถํ พฺยเญฺชตีติ **พฺยญฺชนํ,** ตยิทํ กาพฺยนาฏกาทิคตเววจนวเสน, อุจฺจารณวเสน จ วิจิตฺตสนฺนิเวสตาย ตถาปวตฺตวิกปฺปนวเสน จิตฺตวิจิตฺตภาเวน อุปติฏฺฐนกํ สนฺธายาห **“ยํ จิตฺตกฺขรํ จิตฺตพฺยญฺชนมฺปิ สทฺทํ สุณโต ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺตี”**ติฯ **อตฺถนิสฺสิต**นฺติ สมฺปรายิกตฺถนิสฺสิตํฯ **ธมฺมนิสฺสิต**นฺติ วิวฏฺฏธมฺมนิสฺสิตํ, โลกุตฺตรรตนตฺตยธมฺมนิสฺสิตํ วาฯ **ปสาโท**ติ รตนตฺตยสทฺธา, กมฺมผลสทฺธาปิฯ **นิพฺพิทา วา**ติ อนิจฺจสญฺญาทิวเสน วฏฺฏโต อุกฺกณฺฐา วาฯ

คนฺธรสาวิปโรธาทิวเสน เสวิยมานํ อโยนิโส ปฏิปนฺนตฺตา **อเสวิตพฺพํ** นามฯ โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา เสวิยมานํ สมฺปชญฺญวเสน คหณโต **เสวิตพฺพํ** นามฯ เตน วุตฺตํ **“ยํ คนฺธํ ฆายโต”**ติอาทิฯ

ยํ ปน ผุสโตติ ยํ ปน เสวิตพฺพํ โผฏฺฐพฺพํ อนิปฺผนฺนเสฺสว ผุสโตฯ **อาสวกฺขโย เจว** โหติ ชาคริยานุโยคสฺส มตฺถกปฺปตฺติโตฯ **วีริยญฺจ สุปคฺคหิตํ โหติ** จตุตฺถสฺส อริยวํสสฺส อุกฺกํสนโตฯ **ปจฺฉิมา จ…เป…. อนุคฺคหิตา โหติ** สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยชนโตฯ

เย **มโนวิเญฺญยฺย ธเมฺม** อิฏฺฐาทิเภเท **สมนฺนาหรนฺตสฺส** อาวชฺชนฺตสฺส **อาปาถํ อาคจฺฉนฺติฯ** ‘‘มโนวิเญฺญยฺยา ธมฺมา’’ติ วิภตฺติ วิปริณาเมตพฺพา, เมตฺตาทิวเสน สมนฺนาหรนฺตสฺส เย มโนวิเญฺญยฺยา ธมฺมา อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, เอวรูปา เสวิตพฺพาติ โยชนาฯ **อาทิ**-สเทฺทน กรุณาทีนเญฺจว อนิจฺจาทีนญฺจ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ติณฺณํ เถรานํ ธมฺมา**ติ อิทานิ วุจฺจมานปฏิปตฺตีนํ ติณฺณํ เถรานํ มโนวิเญฺญยฺยา ธมฺมาฯ **พหิ ธาวิตุํ น อทาสิ**นฺติ อโนฺตปริเวณํ อาคตเมว รูปาทิํ อารพฺภ อิมสฺมิํ เตมาเส กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตํ จิตฺตํ กทาจิ อุปฺปนฺนปุพฺพํ, อโนฺตปริเวเณ จ วิสภาครูปาทีนํ อสมฺภโว เอว, ตสฺมา วิสฏฺวิตกฺกวเสน จิตฺตํ พหิ ธาวิตุํ น อทาสินฺติ ทเสฺสติฯ **นิวาสเคหโต** นิวาสนคพฺภโตฯ **นิยกชฺฌตฺตขนฺธปญฺจกโต** วิปสฺสนาโคจรโตฯ เถโร กิร สพฺพมฺปิ อตฺตนา กาตพฺพกิริยํ กมฺมฏฺฐานสีเสเนว ปฏิปชฺชติฯ

๓๖๖. อสโมฺมหสมฺปชญฺญวเสน อเทฺวชฺฌาภาวโต เอโก อโนฺต เอตสฺสาติ **เอกโนฺต,** เอกโนฺต วาโท เอเตสนฺติ **เอกนฺตวาทาฯ** เตนาห **“เอกํเยว วทนฺตี”**ติ, อภินฺนวาทาติ อ โตฺถฯ **เอกาจารา**ติ สมานาจาราฯ **เอกลทฺธิกา**ติ สมานลทฺธิกาฯ **เอกปริโยสานา**ติ สมาน นิฏฺฐานาฯ

อิติ สโกฺก ปุเพฺพ อตฺตนา สุตํ ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ นานาวาทา จารลทฺธินิฏฺฐานํ อิทา นิ สจฺจปฏิเวเธน อสารโต ญตฺวา ฐิโต, ตสฺส การณํ ญาตุกาโม ตเมว ตาว พฺยติเรกมุเขน ปุจฺฉติ ‘‘สเพฺพว ธมฺมา นุ โข’’ติอาทินาฯ

ธาตูติ อชฺฌาสยธาตุ อุตฺตรปทโลเปน วุตฺตา, **อชฺฌาสยธาตู**ติ จ อตฺถโต อชฺฌาสโย เอวาติ อาห **“อเนกชฺฌาสโย นานชฺฌาสโย”**ติฯ **“เอกสฺมิํ คนฺตุกาเม เอโก ฐาตุกาโม โหตี”**ติ อิทํ นิทสฺสนวเสน วุตฺตํ อิริยาปเถปิ นาม สตฺตา เอกชฺฌาสยา ทุลฺลภา, ปเคว ลทฺธี สูติ ทสฺสนตฺถํฯ **ยํ ยเทว อชฺฌาสย**นฺติ ยํ ยเมว สสฺสตาทิอชฺฌาสยํฯ **อภินิวิสนฺตี**ติ ตํ ตํ ลทฺธิํ ทิฏฺฐาภินิเวสวเสน อภิมุขา หุตฺวา ทุปฺปฏินิสฺสคฺคิภาเวน นิวิสนฺติ, อาทานคฺคาหํ **คณฺ หนฺติฯ ถาเมน จ ปรามาเสน จา**ติ ทิฏฺฐิถาเมน จ ทิฏฺฐิปรามาเสน จฯ **สุฏฺฐุ คณฺหิตฺวา**ติ อติวิย ทฬฺหคฺคาหํ คณฺหิตฺวาฯ **โวหรนฺตี**ติ ยถาภินิวิฏฺฐํ ทิฏฺฐิวาทํ ปญฺญาเปนฺติ ปเร หิ คา เหนฺติ ปติฏฺฐเปนฺติฯ เตนาห **“กเถนฺติ ทีเปนฺติ กิเตฺตนฺตี”**ติ, อุโคฺฆเสนฺตีติ อโตฺถฯ

อนฺตํ อตีตา **อจฺจนฺตา,** อจฺจนฺตา นิฏฺฐา เอเตสนฺติ **อจฺจนฺตนิฏฺฐาฯ สเพฺพส**นฺติ ส เพฺพสํ สมณพฺราหฺมณานํฯ **โยคเกฺขโม**ติปิ นิพฺพานํ จตูหิปิ โยเคหิ อนุปฺปทุฏฺฐตฺตาฯ ‘‘อจฺ จนฺตโยคเกฺขมา’’ติ วตฺตเพฺพ อิ-กาเรน นิเทฺทเสน **“อจฺจนฺตโยคเกฺขมี”**ติ วุตฺตํ, อจฺจนฺต โยคเกฺขโม วา เอเตสํ อตฺถีติ **อจฺจนฺตโยคเกฺขมี**ติฯ **จรนฺติ** อุปคจฺฉนฺติ, อธิคจฺฉนฺตีติ อ โตฺถฯ ปริยสฺสติ ปริกฺขิสฺสติ วฏฺฏทุกฺขนฺตํ อาคมฺมาติ **ปริโยสานนฺติปิ นิพฺพานสฺส นามํฯ**

สงฺขิณาตีติ สมุจฺฉินฺทเนน เขเปติฯ **วินาเสตี**ติ ตโต เอว สพฺพโส อทสฺสนํ ปาเปติฯ **วิ มุตฺตา**ติ วฏฺฏทุกฺขโต อจฺจนฺตนิคฺคเมน วิเสเสน มุตฺตาฯ

‘‘อิสฺสามจฺฉริยํ เอโก ปโญฺห’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อิสฺสามจฺฉริยํ วิสฺสชฺชนนฺติ? สจฺจเมตํ, โย ปน ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถ, โส ปโญฺหฯ โส เอว จ วิสฺสชฺชียตีติ นายํ โทโส, อญฺญถา อมฺพํ ปุฏฺฐสฺส ลพุชํ พฺยากรณํ วิย สิยา, เอวํ ปญฺหสีเสน ปญฺหพฺยากรณํ วทติฯ ตถา หิ ‘‘ปิยาปฺ ปิย’’นฺติอาทินา วิสฺสชฺชนปทาเนว คหิตานิ, **“ปิยาปฺปิยํ เอโก”**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ปปญฺจสญฺญา**ติ สญฺญาสีเสน ปปญฺจา เอว วุตฺตาติ อาห **“ปปโญฺจ เอโก”**ติฯ เอตฺถ จ ยถา ปาติโมกฺขสํวรปุจฺฉา กายสมาจาราทิวิภาเคน วิสฺสชฺชิตตฺตา ตโย ปญฺหา ชาตา, เอวํ อินฺทฺริยสํวรปุจฺฉา รูปาทิวิภาเคน วิสฺสชฺชิตตฺตา ฉ ปญฺหา สิยุํฯ ตถา สติ เอกูนวีสติ ปุจฺฉา สิ ยุํ, อถ อินฺทฺริยสํวรตาสามเญฺญน เอโกว ปโญฺห กโต, เอวํ สติ ปาติโมกฺขสํวรปุจฺฉาภาวสา มเญฺญน เตปิ ตโย เอโกว ปโญฺหติ สเพฺพว ทฺวาทเสว ปญฺหา ภเวยฺยุนฺติ? นยิทเมวํฯ ยสฺมา กายสมาจาราทีสุ วิภชฺช วุจฺจมาเนสุ มหาวิสยตาย อปริมาโณ วิภาโค สมฺภวติ วิสฺสเชฺชตุํฯ สกลมฺปิ วินยปิฏกํ ตสฺส นิเทฺทโสฯ รูปาทีสุ ปน วิภชฺช วุจฺจมาเนสุ อปฺปวิสยตาย น ตาทิโส วิภาโค สมฺภวติ วิสฺสเชฺชตุํฯ อิติ มหาวิสยตาย ปาติโมกฺขสํวรปุจฺฉา ตโย ปญฺหา กตา, อินฺทฺ ริยสํวรปุจฺฉา ปน อปฺปวิสยตาย เอโกว ปโญฺห กโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘จุทฺทส มหาปญฺหา’’ติฯ

๓๖๗. **จลนเฏฺฐนา**ติ กมฺปนเฏฺฐนฯ ตณฺหา หิ กามราครูปราคอรูปราคาทิวเสน ปวตฺติ ยา อนวฏฺฐิตตาย สยมฺปิ จลติ, ยตฺถ อุปฺปนฺนา, ตมฺปิ สนฺตานํ ภวาทีสุ ปริกฑฺฒเนน จาเลติ,

ตสฺมา จลนเฏฺฐน ตณฺหา เอชา นามฯ **ปีฬนเฏฺฐนา**ติ วิพาธนเฏฺฐน ตสฺส ตสฺส ทุกฺขสฺส เหตุภาเวนฯ **ปทุสฺสนเฏฺฐนา**ติ อธมฺมราคาทิภาเวน, สมฺมุขปรํมุเขน, กิเลสาสุจิปคฺฆรเณน จ ปการโต ทุสฺสนเฏฺฐน **คโณฺฑฯ อนุปฺปวิฏฺฐเฏฺฐนา**ติ อาสยสฺส ทุนฺนีหรณียภาเวน อนุปฺปวิสนเฏฺฐนฯ **กฑฺฒติ** อตฺตโน จ รุจิยา อุปเนติฯ **อุจฺจาวจ**นฺติ ปณีตภาวํ, นิหีนภาวญฺจฯ **เยสุ** สมณพฺราหฺมเณสุฯ ''เยสาห''นฺติปิ ปาฬิ, ตสฺสา เกจิ ''เยสํ อห''นฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ **เอว**นฺติ สุตานุรูปํ, อุคฺคหานุรูปญฺจฯ ''อหํ โข ปน ภเนฺต อเญฺญสํ สมณพฺราหฺมณานํ ธมฺมาจริโย โหเนฺตปิ ภควโต สาวโก…เป…. สโมฺพธิปรายโณ''ติ เอวํ **อตฺตโน โสตาปนฺนภาวํ ชานาเปติฯ**

โสมนสฺสปฏิลาภกถาวณฺณนา

๓๖๘. **สมาปโนฺน**ติ สโมคาโฬฺห ปวตฺตสมฺปหาโร วิยาติพฺยูโฬฺหฯ **ชินิํสู**ติ ยถา อสุรา ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ นาสกฺขิํสุ, เอวํ เทวา วิชินิํสุเยวาติ ทเสฺสโนฺต อาห **''เทวา ปุน อปจฺจาคมนาย อสุเร ชินิํสู''**ติฯ ตาทิโส หิสฺส ชโย สาติสยํ เวทปฏิลาภาย อโหสิฯ **ทฺวิธมฺปิ โอช**นฺติ ทิพฺพํ, อสุรํ จาติ ทฺวิปฺปการมฺปิ โอชํฯ **เทวาเยว ปริภุญฺชิสฺสนฺติ** อสุรานํ ปเวสาภาวโตฯ ทณฺฑสฺส อวจรณํ อาวรณํ **ทณฺฑาวจโร,** สห ทณฺฑาวจเรนาติ **สทณฺฑาวจโร,** ทเณฺฑน ปหริตฺวา วา อาวริตฺวา วา สาเธตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

๓๖๙. **อิมสฺมิํเยว โอกาเส**ติ อิมิสฺสเมว อินฺทสาลคุหายํฯ **เทวภูตสฺส เม**ติ ปุเพฺพปิ เทวภูตสฺส สกฺกเสฺสว เม ภูตสฺสฯ **สโต**ติ อิทานิปิ สกฺกเสฺสว สโต **ปุนรายุ จ เม ลโทฺธฯ**

ทิวิยา กายาติ **ทิพฺพา,** ขนฺธปญฺจกสงฺขาตา กายาติ อาห **''ทิพฺพา อตฺตภาวา''**ติฯ **''อมูโฬฺห คพฺภํ เอสฺสามี''**ติ อิมินา อริยสาวกานํ อนฺธปุถุชฺชนานํ วิย สโมฺมหมรณํ, อสมฺปชานคโพฺภกฺกมนญฺจ นตฺถิ, อถ โข อสโมฺมหมรณเญฺจว สมฺปชานคโพฺภกฺกมนญฺจ โหตีติ ทเสฺสติฯ อริยสาวกา นิยตคติกตฺตา สุคตีสุ เอว อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถาปิ มนุเสฺสสุ อุปฺปชฺชนฺตา อุฬาเรสุ เอว กุเลสุ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิสฺสนฺติ, สกฺกสฺสาปิ ตาทิโส อชฺฌาสโยฯ เตน วุตฺตํ ปาฬิยํ ''ยตฺถ เม รมตี มโน''ติ, ตํ สนฺธายาห **''ยตฺถ เม''**ติอาทิฯ สโกฺก ปน อตฺตโน ทิพฺพานุภาเวนาปิ ตาทิสํ ชานิตุํ สโกฺกติเยวฯ

การเณนาติ ยุเตฺตน อริยสาวกภาวสฺส อนุจฺฉวิเกนฯ เตนาห **''สเมนา''**ติฯ

สกทาคามิมคฺคํ สนฺธาย วทติ ฉเฏฺฐ อตฺถวเส อนาคามิมคฺคสฺส วกฺขมานตฺตาฯ **อาชานิตุกาโม**ติ อปฺปตฺตํ วิเสสํ ปฏิวิชฺฌิตุกาโมฯ **มนุสฺสโลเก อโนฺต ภวิสฺสติ** ปุน มานุสฺสูปปตฺติยา อภาวโตฯ

ปุนเทวาติ มนุเสฺสสุ อุปฺปโนฺน ตโต จวิตฺวา ปุนเทว ฯ อิมสฺมิํ ตาวติํส**เทวโลกสฺมิํฯ อุตฺตโม,** กีทิโสติ อาห **''สโกฺก''**ติอาทิฯ

อนฺติเม ภเวติ มม สพฺพภเวสุ อนฺติเม สพฺพปริโยสาเน ภเวฯ **''อายุนา''**ติ อิมินา จ ตํสหภาวิโน สเพฺพปิ วณฺณาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **''ปญฺญายา''**ติ จ อิมินา สเพฺพปิ สทฺธาสติวีริยาทิเกฯ **ตสฺมิํ อตฺตภาเว**ติ ตสฺมิํ สพฺพนฺติเม สกฺกตฺตภาเวฯ **อกนิฏฺฐคามี หุตฺวา**ติ อนฺตรายปรินิพฺพายีอาทิภาวํ อนุปคนฺตฺวา เอกํสโต อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี เอว หุตฺวาฯ ตโต เอว อนุกฺกเมน **อวิหาทีสุ นิพฺพตฺตโนฺตฯ เอวมาหา**ติ ''โส นิวาโส ภวิสฺสตี''ติ เอวมาหฯ ''อวิหาที

สุ…เป…. นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **“เอส กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อยญฺจ นโย น เกวลํ สกฺกเสฺสว, อถ โข มหาเสฏฺฐิมหาอุปาสิกานมฺปิ โหติเยวาติ ทเสฺสโนฺต **“สโกฺก เทวราชา”**ติอาทิมาหฯ

๓๗๐. ภวสมฺปตฺตินิพฺพานสมฺปตฺตีนํ วเสน อปริปุณฺณชฺฌาสยตาย **อนิฏฺฐิตมโนรโถ** ตํ ตํ ปตฺตุกาโมเยว หุตฺวา ฐิโตฯ **เย จ สมเณ**ติ เย จ ปพฺพชิเตฯ **ปวิวิตฺตวิหาริโน**ติ ‘‘อเนกวิเวกตฺตยํ ปริพฺรูเหตฺวา วิหรนฺตี’’ติ **มญฺญามิฯ**

สมฺปาทนาติ มคฺคสฺส อุปสมฺปาทนํ ตสฺส สมฺปาปนํ สมฺมเทว ปาปนํฯ **วิราธนา**ติ อนาราธนา อนุปายปฏิปตฺติฯ **น สโมฺภนฺตี**ติ อนภิสมฺภุณนฺติฯ ยถาปุจฺฉิเต อเตฺถ อนภิสมฺภุณนํ นาม สมฺมา กเถตุํ อสมตฺถตา เอวาติ อาห **“สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สโกฺกนฺตี”**ติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา อาทิเจฺจน สมานโคตฺตตายฯ เตเนวาห **“อาทิจฺจ** นาม โคเตฺตนา’’ติ, ตสฺมา ฯ อาทิโจฺจ พนฺธุ เอตสฺสาติ อาทิจฺจพนฺธุ, อถ วา อาทิจฺจสฺส พนฺธูติ อาทิจฺจพนฺธุ, ภควา, ตํ **อาทิจฺจพนฺธุนํฯ** อาทิโจฺจ หิ โสตาปนฺนตาย ภควโต โอรสปุโตฺตฯ เตเนวาห –

> ‘‘โย อนฺธกาเร ตมสิ ปภงฺกโร,
> เวโรจโน มณฺฑลี อุคฺคเตโช;
> มา ราหุ คิลี จรํ อนฺตลิเกฺข,
> ปชํ มมํ ราหุ ปมุญฺจ สูริย’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๑);

สามนฺติ สามํปโยคํ, สตฺถุ ปน สาวกสฺส สามํปโยโค นาม สนิปาโต เอวาติ อาห **“นมกฺการํ กโรมา”**ติฯ

๓๗๑. **ปรามสิตฺวา**ติ ‘‘อิมาย นาม ปถวิยํ นิสิเนฺนน มยา อยํ อจฺฉริยธโมฺม อธิคโต’’ติ โสมนสฺสชาโต, ‘‘อิมาย นาม ปถวิยํ เอวํ อจฺฉริยพฺภุตํ พุทฺธรตนํ อุปฺปนฺน’’นฺติ อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต จ ปถวิํ ปรามสิตฺวาฯ **ปตฺถิตปญฺหา**ติ ทีฆรตฺตานุสยิตสํสยสมุคฺฆาตตฺถํ ‘‘กทา นุ โข ภควนฺตํ ปุจฺฉิตุํ ลภามี’’ติ เอวํ อภิปตฺถิตปญฺหาฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สกฺกปญฺหสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๙. มหาสติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

อุเทฺทสวารกถาวณฺณนา

๓๗๓. ‘‘กสฺมา ภควา อิทํ สุตฺตมภาสี’’ติ อสาธารณํ สมุฏฺฐานํ ปุจฺฉติ, สาธารณํ ปน ‘‘ปากฏ’’นฺติ อนามสิตฺวา **‘‘กุรุรฏฺฐวาสีน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สมุฏฺฐาน**นฺติ หิ เทสนานิทานํ, ตํ สาธารณาสาธารณเภทโต ทุวิธํ, สาธารณมฺปิ อชฺฌตฺติกพาหิรเภทโต ทุวิธํฯ ตตฺถ **สาธารณํ อชฺฌตฺติกํ สมุฏฺฐานํ** นาม ภควโต มหากรุณาฯ ตาย หิ สมุสฺสาหิตสฺส ภควโต เวเนยฺยานํ ธมฺมเทสนาย จิตฺตํ อุทปาทิฯ ยถาห ‘‘สเตฺตสุ จ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสี’’ติอาทิฯ (ที. นิ. ๒.๖๙; ม. นิ. ๑.๒๘๓; ๒.๓๓๙; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๙) **พาหิรํ** ปน **สาธารณํ สมุฏฺฐานํ** นาม ทสสหสฺสมหาพฺรหฺมปริวารสฺส สหมฺปติมหาพฺรหฺมุโน อเชฺฌสนํฯ ตถา จาห ‘‘พฺรหฺมุโน จ อเชฺฌสนํ วิทิตฺวา’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๖๙; ม. นิ. ๑.๒๘๓; ๒.๓๓๙; สํ. นิ. ๑.๑๗๙; มหาว. ๙) ตทเชฺฌสนุตฺตรกาลญฺหิ ธมฺมปจฺจเวกฺขณาชนิตํ อโปฺปสฺสุกฺกตํ ปฏิปสฺสเมฺภตฺวา ภควา ธมฺมํ เทเสตุํ อุสฺสาหชาโต อโหสิฯ ยถา จ มหากรุณา, เอวํ ทสพลญาณาทโย จ เทสนาย อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานภาเว วตฺตพฺพาฯ สพฺพญฺหิ เญยฺยธมฺมํ, เตสํ เทเสตพฺพปฺปการํ, สตฺตานญฺจ อาสยานุสยาทิํ ยาถาวโต ชานิตฺวา ภควา ฐานาฐานาทีสุ โกสเลฺลน เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิจิตฺตนยเทสนํ ปวเตฺตสีติฯ อสาธารณมฺปิ อชฺฌตฺติกพาหิรเภทโต ทุวิธเมวฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺติกํ** ยาย มหากรุณาย, เยน จ เทสนาญาเณน อิทํ สุตฺตํ ปวตฺติตํ, ตทุภยํ เวทิตพฺพํ, **พาหิรํ** ปน ทเสฺสตุํ **‘‘กุรุรฏฺฐวาสีน’’**นฺติอาทิมาหฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อสาธารณํ สมุฏฺฐานํ ปุจฺฉตี’’ติ, เตน ‘‘อตฺตชฺฌาสยาทีสุ จตูสุ สุตฺตนิเกฺขเปสุ กตโรย’’นฺติ สุตฺตนิเกฺขโป ปุจฺฉิโต โหตีติ อิตโร ‘‘กุรุรฏฺฐวาสีน’’นฺติอาทินา ‘‘ปรชฺฌาสโยยํ สุตฺตนิเกฺขโป’’ติ ทเสฺสติฯ

กุรุรฏฺฐํ กิร ตทา ตํนิวาสิสตฺตานํ โยนิโสมนสิการวนฺตตาทินา เยภุเยฺยน สุปฺปฏิปนฺนตาย, ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตาพเลน ตทา อุตุอาทิสมฺปตฺติยุตฺตเมว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อุตุปจฺจยาทิสมฺปนฺนตฺตา’’**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน โภชนาทิสมฺปตฺติํ สงฺคณฺหาติฯ เกจิ ปน ‘‘ปุเพฺพ ปวตฺตกุรุวตฺตธมฺมานุฏฺฐานวาสนาย อุตฺตรกุรุ วิย เยภุเยฺยน อุตุอาทิสมฺปนฺนเมว โหนฺตํ ภควโต กาเล สาติสยํ อุตุสปฺปายาทิยุตฺตํ ตํ รฏฺฐํ อโหสี’’ติ วทนฺติฯ **จิตฺตสรีรกลฺลตายา**ติ จิตฺตสฺส, สรีรสฺส จ อโรคตายฯ **อนุคฺคหิตปญฺญาพลา**ติ ลทฺธูปการญาณานุภาวา, อนุ อนุ วา อาจิณฺณปญฺญาเตชาฯ **เอกวีสติยา ฐาเนสุ**ติ กายานุปสฺสนาวเสน จุทฺทสสุ ฐาเนสุ, เวทนานุปสฺสนาวเสน เอกสฺมิํ ฐาเน, ตถา จิตฺตานุปสฺสนาวเสน, ธมฺมานุปสฺสนาวเสน ปญฺจสุ ฐาเนสูติ เอวํ เอกวีสติยา ฐาเนสุฯ **กมฺมฏฺฐานํ อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา**ติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ยถา อรหตฺตํ ปาเปติ, เอวํ เทสนาวเสน อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวาฯ สุวณฺณจโงฺกฏกสุวณฺณมญฺชูสาสุ ปกฺขิตฺตานิ สุมนจมฺปกาทินานาปุปฺผานิ, มณิมุตฺตาทิสตฺตรตนานิ จ ยถา ภาชนสมฺปตฺติยา สวิเสสํ โสภนฺติ, กิจฺจกรานิ จ โหนฺติ มนุญฺญภาวโต, เอวํ สีลทสฺสนาทิสมฺปตฺติยา ภาชนวิเสสภูตาย กุรุรฏฺฐวาสิปริสาย เทสิตา ภควโต อยํ เทสนา ภิโยฺยโส มตฺตาย โสภติ, กิจฺจการี จ โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘ยถา หิ ปุริโส’’**ติอาทินาฯ **เอตฺถา**ติ กุรุรเฏฺฐฯ

ปกติยาติ สรสโตปิ, อิมิสฺสา สติปฏฺฐานสุตฺตเทสนาย ปุเพฺพปีติ อธิปฺปาโยฯ **อนุยุตฺตา วิหรนฺติ** สตฺถุ เทสนานุสารโต ภาวนานุโยคํฯ

วิสุสฏฺฐอตฺตภาเวนาติ อนิจฺจาทิวเสน กิสฺมิญฺจิ โยนิโสมนสิกาเร จิตฺตํ อนิโยเชตฺวา รูปาทิอารมฺมเณ อภิรติวเสน วิสฺสฏฺฐจิเตฺตน **ภวิตุํ น วฏฺฏติ,** ปมาทวิหารํ ปหาย อปฺปมเตฺตน ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เอกายโนติ เอตฺถ **อยน**-สโทฺท มคฺคปริยาโยฯ น เกวลํ อยนเมว, อถ โข อเญฺญปิ พหู มคฺคปริยายาติ ปทุทฺธารํ กโรโนฺต ''มคฺคสฺส หี''ติ อาทิํ วตฺวา ยทิ มคฺคปริยาโย อยน-สโทฺท, กสฺมา ปุน ''มโคฺค''ติ วุตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **''ตสฺมา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **เอกมโคฺค**ติ เอโก เอว มโคฺคฯ น หิ นิพฺพานคามิมโคฺค อโญฺญ อตฺถีติฯ นนุ สติปฏฺฐานํ อิธ มโคฺคติ อธิเปฺปตํ, ตทเญฺญ จ พหู มคฺคธมฺมา อตฺถีติ? สจฺจํ อตฺถิ, เต ปน สติปฏฺฐานคฺคหเณเนว คหิตา ตทวินาภาวโตฯ ตถา หิ ญาณวีริยาทโย นิเทฺทเส คหิตา, อุเทฺทเส ปน สติยา เอว คหณํ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **''น ทฺวิธาปถภูโต''**ติ อิมินา อิมสฺส มคฺคสฺส อเนกมคฺคภาวาภาวํ วิย อนิพฺพานคามิภาวาภาวญฺจ ทเสฺสติฯ **เอเกนา**ติ อสหาเยนฯ อสหายตา จ ทุวิธา อตฺตทุติยตาภาเวน วา, ยา ''วูปกฏฺฐกายตา''ติ วุจฺจติ, ตณฺหาทุติยตาภาเวน วา, ยา ''ปวิวิตฺตจิตฺตตา''ติ วุจฺจติฯ เตนาห **''วูปกเฏฺฐน ปวิวิตฺตจิเตฺตนา''**ติฯ เสโฏฺฐปิ โลเก ''เอโก''ติ วุจฺจติ ''ยาว ปเร เอกาหํ โว กโรมี''ติอาทีสูติ อาห **''เอกสฺสาติ เสฏฺฐสฺสา''**ติฯ ยทิ สํสารโต นิสฺสรณโฏฺฐ อยนโฏฺฐ, อเญฺญสมฺปิ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนานํ สาธารณโต, กถํ ภควโตติ อาห **''กิญฺจาปี''**ติอาทิฯ **อิมสฺมิํ โข**ติ เอตฺถ **โข**-สโทฺท อวธารเณ, ตสฺมา อิมสฺมิํ เยวาติ อโตฺถฯ **เทสนาเภโทเยว เหโส,** ยทิทํ ''มโคฺค''ติ วา ''อยโน''ติ วาฯ **อยน**-สโทฺท วา กมฺมกรณาทิวิภาโคฯ เตนาห **''อตฺถโต ปน เอโก วา''**ติฯ

นานามุขภาวนานยปฺปวโตฺตติ กายานุปสฺสนาทิมุเขน ตตฺถาปิ อานาปานาทิมุเขน ภาวนานเยน ปวโตฺตฯ **เอกายน**นฺติ เอกคามินํ, นิพฺพานคามินนฺติ อโตฺถฯ นิพฺพานญฺหิ อทุติยภาวโต, เสฏฺฐภาวโต จ ''เอก''นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห ''เอกญฺหิ สจฺจํ น ทุตียมตฺถี''ติ (สุ. นิ. ๘๙๐)ฯ ''ยาวตา ภิกฺขเว ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา วิราโค เตสํ อคฺคํ อกฺขายตี''ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) ขโย เอว อโนฺตติ **ขยโนฺต,** ชาติยา ขยนฺตํ ทิฏฺฐวาติ **ชาติขยนฺตทสฺสีฯ** อวิภาเคน สเพฺพปิ สเตฺต หิเตน อนุกมฺปตีติ **หิตานุกมฺปีฯ อตริํสู**ติ ตริํสุฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุริมกา พุทฺธา, ปุเพฺพ วา อตีตกาเลฯ

ตนฺติ เตสํ วจนํ, **ตํ** วา กิริยาวุตฺติวาจกตฺตํ **น ยุชฺชติฯ** น หิ สเงฺขยฺยปฺปธานตาย สตฺตวาจิโน เอกสทฺทสฺส กิริยาวุตฺติวาจกตา อตฺถิฯ ''สกิมฺปิ อุทฺธํ คเจฺฉยฺยา''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๗๒) วิย **สกิํ อยโนติ อิมินา พฺยญฺชเนน ภวิตพฺพํฯ เอวมตฺถํ โยเชตฺวา**ติ ''เอกํ อยนํ อสฺสา''ติ เอวํ สมาสปทตฺถํ โยเชตฺวาฯ **อุภยถาปี**ติ ปุริมนเยน, ปจฺฉิมนเยน จฯ **น ยุชฺชติ** อิธาธิเปฺปตมคฺคสฺส อเนกวารํ ปวตฺติสพฺภาวโตฯ เตนาห **''กสฺมา''**ติอาทิฯ **''อเนกวารมฺปิ อยตี''**ติ ปุริมนยสฺส อยุตฺตตาทสฺสนํ, **''อเนกญฺจสฺส อยนํ โหตี''**ติ ปจฺฉิมนยสฺสฯ

อิมสฺมิํ ปเทติ ''เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มโคฺค''ติ อิมสฺมิํ วาเกฺย, อิมสฺมิํ วา ''ปุพฺพภาคมโคฺค, โลกุตฺตรมโคฺค''ติ วิธานปเทฯ **มิสฺสกมโคฺค**ติ โลกิเยน มิสฺสโก โลกุตฺตรมโคฺค ฯ วิสุทฺธิอาทีนํ นิปฺปริยายเหตุกํ สงฺคณฺหโนฺต อาจริยเตฺถโร **''มิสฺสกมโคฺค''**ติ อาหฯ อิตโร ปริยายเหตุ อิธาธิเปฺปโตติ **''ปุพฺพภาคมโคฺค''**ติ อโวจฯ

สทฺทํ สุตฺวาติ ''กาโล ภเนฺต ธมฺมสวนายา''ติ กาลาโรจนสทฺทํ ปจฺจกฺขโต, ปรมฺปราย จ สุตฺวาฯ **เอวํ อุกฺขิปิตฺวา**ติ เอวํ ''สุนฺทรํ มโนหรํ อิมํ กถํ ฉเฑฺฑมา''ติ อฉเฑฺฑนฺตา อุจฺฉุภารํ วิย ปคฺคเหตฺวา **น วิจรนฺติฯ อาลุเฬตี**ติ วิลุฬิโต อากุโล โหตีติ อโตฺถฯ **เอกายนม**

โคฺค วุจฺจติ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺคติ เอตฺตาวตา อิธาธิเปฺปตตฺถ สิเทฺธ ตเสฺสว อลงฺการตฺถํ โส ปน ยสฺส ปุพฺพภาคมโคฺค, ตํ ทเสฺสตุํ **“มคฺคานฏฺฐงฺคิโก”**ติอาทิกา คาถาปิ ปฏิสมฺภิทามคฺคโตว อาเนตฺวา ฐปิตาฯ

นิพฺพานคมนเฏฺฐนาติ นิพฺพานํ คจฺฉติ อธิคจฺฉติ เอเตนาติ **นิพฺพานคมนํ,**โสเยว อวิปรีตสภาวตาย อโตฺถ, เตน นิพฺพานคมนเฏฺฐน, นิพฺพานาธิคมูปายตายาติ อโตฺถฯ **มคฺคนียเฏฺฐนา**ติ คเวสิตพฺพตายฯ ‘‘คมนียเฏฺฐนา’’ติ วา ปาโฐ, อุปคนฺตพฺพตายาติ อโตฺถฯ **“ราคาทีหี”**ติ อิมินา ราคโทสโมหานํเยว คหณํ ‘‘ราโค มลํ, โทโส มลํ, โมโห มล’’นฺติ (วิภ. ๙๒๔) วจนโตฯ **“อภิชฺฌาวิสมโลภาทีหี”**ติ ปน อิมินา สเพฺพสมฺปิ อุปกฺกิเลสานํ สงฺคณฺหนตฺถํ เต วิสุํ อุทฺธฏาฯ ‘‘สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส เอกนฺติกตํ ทเสฺสโนฺต **“ตถา หี”**ติอาทิมาหฯ กามํ ‘‘วิสุทฺธิยา’’ติ สามญฺญโชตนา, จิตฺตเสฺสว ปน วิสุทฺธิ อิธาธิเปฺปตาติ ทเสฺสตุํ **“รูปมลวเสน ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ น เกวลํ อฏฺฐกถาวจนเมว, อถ โข อิทํ เอตฺถ อาหจฺจ ภาสิตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตถา หี”**ติอาทิมาหฯ

สา ปนายํ จิตฺตวิสุทฺธิ สิชฺฌมานา ยสฺมา โสกาทีนํ อนุปฺปาทาย สํวตฺตติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ โสจนํ ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตํ เจตโส สนฺตาโป อโนฺตนิชฺฌานํ **โสโก**ฯ ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตเมว โสกาวติณฺณโต ‘‘กหํ เอกปุตฺตก กหํ เอกปุตฺตกา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๓๕๓, ๓๕๔; สํ. นิ. ๒.๖๓) ปริเทวนวเสน วาจาวิปฺปลาโป ปริทวนํ **ปริเทโว**ฯ อายตึ อนุปฺปชฺชนํ อิธ สมติกฺกโมติ อาห **“ปหานายา”**ติฯ ตํ ปนสฺส สมติกฺกมาวหตํ นิทสฺสนวเสน ทเสฺสโนฺต **“อยญฺหี”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ยํ ปุเพฺพ, ตํ วิโสเธหี**ติ อตีเตสุ ขเนฺธสุ ตณฺหาสํกิเลสวิโสธนํ วุตฺตํฯ **ปจฺฉา**ติ ปรโต ฯ **เต**ติ ตุยฺหํฯ **มาหู**ติ มา อหุฯ **กิญฺจน**นฺติ ราคาทิกิญฺจนํ, เอเตน อนาคเตสุ ขเนฺธสุ สํกิเลสวิโสธนํ วุตฺตํฯ **มเชฺฌ**ติ ตทุภยเวมเชฺฌฯ **โน เจ คเหสฺสสี**ติ น อุปาทิยิสฺสสิ เจ, เอเตน ปจฺจุปฺปเนฺนสุ ขนฺธปฺปเพเนฺธ อุปาทานปฺปวตฺติ วุตฺตาฯ **อุปสโนฺต จริสฺสสี**ติ เอวํ อทฺธตฺตยคตสํกิเลสวิโสธเน สติ นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตาย อุปสโนฺต หุตฺวา วิหริสฺสสีติ อรหตฺตนิกูเฏน คาถํ นิฏฺฐเปสิฯ เตนาห **“อิมํ คาถ”**นฺติอาทิฯ

ปุตฺตาติ โอรสา, อเญฺญปิ วา ทินฺนกกิตฺติมาทโย เย เกจิฯ **ปิตา**ติ ชนโก, อเญฺญปิ วา ปิตุฏฺฐานิยาฯ **พนฺธวา**ติ ญาตกาฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ปุตฺตา วา ปิตา วา พนฺธวา วา **อนฺตเกน** มจฺจุนา **อธิปนฺนสฺส** อภิภูตสฺส มรณโต ตาณาย น โหนฺติฯ กสฺมา? **นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา**ติฯ น หิ ญาตีนํ วเสน มรณโต อารกฺขา อตฺถิ, ตสฺมา ปฏาจาเร ‘‘อุโภ ปุตฺตา กาลงฺกตา’’ติอาทินา (อป. เถรี ๑.๔๙๘) มา นิรตฺถกํ ปริเทวิ, ธมฺมํเยว ปน ยาถาวโต ปสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิตา**ติ ยถานุโลมํ ปวตฺติตาย สามุกฺกํสิกาย ธมฺมเทสนาย ปริโยสาเน สหสฺสนยปฏิมณฺฑิเต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ กถํ ปนายํ สติปฏฺฐานมคฺควเสน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสีติ อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ น หิ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานกถาย วินา สาวกานํ อริยมคฺคาธิคโม อตฺถิฯ **“อิมํ คาถํ สุตฺวา”**ติ ปนิทํ โสกวิโนทนวเสน ปวตฺติตาย คาถาย ปฐมํ สุตฺตตา วุตฺตํ, สาปิ หิ สจฺจเทสนาย ปริวารพนฺธา เอว อนิจฺจตากถาติ กตฺวาฯ อิตรคาถายํ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ภาวนา**ติ ปญฺญาภาวนาฯ สา หิ อิธ อธิเปฺปตาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา รูปาทีนํ อนิจฺจาทิโต อนุปสฺสนาปิ สติปฏฺฐานภาวนาว, ตสฺมาฯ **เตปี**ติ สนฺตติมหามตฺตปฏาจาราปิฯ

ปญฺจสเต โจเรติ สตสตโจรปริวาเร ปญฺจโจเร ปฏิปาฏิยา **เปเสสิ,** เต อรญฺญํ ปวิสิตฺวา เถรํ ปริเยสนฺตา อนุกฺกเมน เถรสฺส สมีเป สมาคจฺฉึสุฯ เตนาห **“เต คนฺตฺวา เถรํ ปริวาเรตฺวา นิสีทึสู**”ติฯ **เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา**ติ อูรุฏฺฐิเภทปจฺจยํ ทุกฺขเวทนํ อมนสิกาเรน วิโนเทตฺวาฯ **ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชิ** วิปฺปฏิสารเลสสฺสปิ อสมฺภวโตฯ เตนาห **“ปริสุทฺธํ สีลํ นิสฺสายา**”ติฯ เถรสฺส หิ สีลํ ปจฺจเวกฺขโต ปริสุทฺธํ สีลํ นิสฺสาย อุฬารํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชมานํ อูรุฏฺฐิเภทชนิตํ ทุกฺขเวทนํ วิกฺขเมฺภสิฯ **ติยามรตฺติ**นฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ, เตนสฺส วิปสฺสนาย อปฺปมาทํ, ปฏิปตฺติอุสฺสุกฺกาปนญฺจ ทเสฺสติฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **สํยเมสฺสามี**ติ สญฺญเปสฺสามิ, สญฺญตฺตึ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ **อฏฺฏิยามี**ติ ชิคุจฺฉามิฯ **หรายามี**ติ ลชฺชามิฯ **วิปสฺสิส**นฺติ สมฺปสฺสึฯ

ปจลายนฺตานนฺติ ปจลายิกานํ นิทฺทํ อุปคตานํฯ **อคติ**นฺติ อโคจรํฯ **วตสมฺปนฺน**นฺติ ธุตคุณสมฺปนฺนฯ **ปมาทน**ฺติ ปจลายนํ สนฺธายาหฯ **โอรุทฺธมานโส**ติ อุปรุทฺธอธิจิโตฺตฯ **ปญฺชรสฺมิ**นฺติ สรีเรฯ สรีรญฺหิ นฺหารุสมฺพนฺธอฏฺฐิสงฺฆาฏตาย อิธ ‘‘ปญฺชร’’นฺติ วุตฺตํฯ

ปีตวณฺณาย ปน ปฏากาย กายํ ปริหรณโต, มลฺลยุทฺธจิตฺตกตาย จ ‘‘ปีตมโลฺล’’ติ ปญฺญาโต ปพฺพชิตฺวา **ปีตมลฺลเตฺถโร นาม** ชาโตฯ **ตีสุ รเชฺชสู**ติ ปณฺฑุโจฬโคฬรเชฺชสุฯ ‘‘สพฺพมลฺลา สีหฬทีเป สกฺการสมฺมานํ ลภนฺตี’’ติ **ตมฺพปณฺณิทีปํ อาคมฺมฯ ตํเยว องฺกุสํ กตฺวา**ติ ‘‘รูปาทโย ‘มมา’ติ น คเหตพฺพา’’ติ นตุมฺหากวเคฺคน ปกาสิตมตฺถํ อตฺตโน จิตฺตมตฺตหตฺถิโน องฺกุสํ กตฺวาฯ **ปาเทสุ อวหเนฺตสู**ติ อติเวลํ จงฺกมเนน อกฺกมิตุํ อสมเตฺถสุฯ **ชณฺณุเกหิ จงฺกมติ** ‘‘นิสิเนฺน นิทฺทาย อวสโร โหตี’’ติฯ **พฺยากริตฺวา**ติ อตฺตโน วีริยารมฺภสฺส สผลตาปเวทนมุเขน สพฺรหฺมจารีนํ ตตฺถ อุสฺสาหํ ชเนโนฺต อญฺญํ พฺยากริตฺวาฯ **ภาสิต**นฺติ วจนํ, กสฺส ปน ตนฺติ อาห **“พุทฺธเสฏฺฐสฺส สพฺพโลกคฺควาทิโน**”ติฯ **“น ตุมฺหาก**”นฺติอาทิ ตสฺส ปวตฺติอาการทสฺสนํฯ ตยิทํ เม สงฺขารานํ อจฺจนฺตวูปสมการณนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อนิจฺจา วตา**”ติ คาถมาหริ, เตน อิทานาหํ สงฺขารานํ ขเณ ขเณ ภงฺคสงฺขาตสฺส โรคสฺส อภาเวน อโรโค ปรินิพฺพุโตติ ทเสฺสติฯ

อสฺสาติ สกฺกสฺสฯ **อุปฺปตฺตี**ติ เทวูปปตฺติฯ **ปุน ปากติกาว อโหสิ** สกฺกภาเวเนว อุปฺปนฺนตฺตาฯ

สุพฺรหฺมาติ เอวํนาโมฯ อจฺฉรานํ นิรยูปปตฺตึ ทิสฺวา ตโต ปภุติ สตตํ ปวตฺตมานํ อตฺตโน จิตฺตุตฺราสํ สนฺธายาห **“นิจฺจํ อุตฺรสฺตมิทํ จิตฺต**”นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อุตฺรสฺต**นฺติ สนฺตสฺตํ ภีตํ ฯ **อุพฺพิคฺค**นฺติ สํวิคฺคํฯ **อุตฺรสฺต**นฺติ วา สํวิคฺคํฯ **อุพฺพิคฺค**นฺติ ภยวเสน สห นิสฺสเยน สญฺจลิตํฯ **อนุปฺปเนฺนสู**ติ อนาคเตสุฯ **กิเจฺจสู**ติ เตสุ เตสุ อิติกตฺตเพฺพสุฯ **“กิเจฺฉสู**”ติ วา ปาโฐ, ทุเกฺขสูติ อโตฺถ, นิมิตฺตเตฺถ เจตํ ภุมฺมํ, ภาวิทุกฺขนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อุปฺปติเตสู**ติ อุปฺปเนฺนสุ กิเจฺจสูติ โยชนาฯ ตทา อตฺตโน ปริวารสฺส อุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ สนฺธาย วทติฯ

โพชฺฌาติ โพธิโต, อริยมคฺคโตติ อโตฺถฯ **“อญฺญตฺรา**”ติ จ ปทํ อเปกฺขิตฺวา นิสฺสกฺกวจนํ, โพธึ ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ตปสา**ติ ตโปกมฺมโต, เตน มคฺคาธิคมสฺส อุปายภูตํ สเลฺลขปฏิปทํ ทเสฺสติฯ **อินฺทฺริยสํวรา**ติ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ สํวรณโต , เอเตน สติสํวรสีเสน สพฺพมฺปิ สํวรสีลํ, ลกฺขณหารนเยน วา สพฺพมฺปิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ทเสฺสติฯ **สพฺพนิสฺสคฺคา**ติ สพฺพสฺสปิ นิสฺสชฺชนโต สพฺพกิเลสปฺปหานโตฯ กิเลเสสุ หิ นิสฺสเฏฺฐสุ กมฺมวฏฺฏํ, วิปากวฏฺฏญฺจ นิสฺสฏฺฐเมว โหตีติฯ **โสตฺถิ**นฺติ เขมํ อนุปทฺทวตํฯ

ญายติ นิจฺฉเยน กมติ นิพฺพานํ, ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌียติ เอเตนาติ **ญาโย,** อริยมโคฺคติ อาห **“ญาโย วุจฺจติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค”**ติฯ **ตณฺหาวานวิรหิตตฺตา**ติ ตณฺหาสงฺขาตวานวิวิตฺตตฺตาฯ ตณฺหา หิ ขเนฺธหิ ขนฺธํ, กมฺมุนา ผลํ, สเตฺตหิ จ ทุกฺขํ วินติ สํสิพฺพตีติ ‘‘วาน’’นฺติ วุจฺจติ, ตยิทํ นตฺถิ เอตฺถ วานํ, น วา เอตสฺมึ อธิคเต ปุคฺคลสฺส วานนฺติ **นิพฺพานํ,** อสงฺขตา ธาตุฯ ปรปฺปจฺจเยน วินา ปจฺจกฺขกรณํ สจฺฉิกิริยาติ อาห **“อตฺตปจฺจกฺขตายา”**ติฯ

นนุ ‘‘วิสุทฺธิยา’’ติ จิตฺตวิสุทฺธิยา อธิเปฺปตตฺตา วิสุทฺธิคฺคหเณเนเวตฺถ โสกสมติกฺกมาทโยปิ คหิตา เอว โหนฺติ, เต ปุน กสฺมา คหิตาติ อนุโยคํ สนฺธาย **“ตตฺถ กิญฺจาปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สาสนยุตฺติโกวิเท**ติ สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิลกฺขณายํ ธมฺมนีติยํ เฉเกฯ **ตํ ตมตฺถํ ญาเปตี**ติ เย เย โพธเนยฺยปุคฺคลา สเงฺขปวิตฺถาราทิวเสน ยถา ยถา โพเธตพฺพา, อตฺตโน เทสนาวิลาเสน ภควา เต เต ตถา ตถา โพเธโนฺต ตํ ตมตฺถํ ญาเปติฯ **ตํ ตํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต**ติ อตฺถาปตฺตึ อคเณโนฺต ตํ ตมตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสโนฺตฯ น หิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อตฺถาปตฺติญาปกาทิสาธนียวจนาติฯ **สํวตฺตตี**ติ ชายติ, โหตีติ อโตฺถฯ ยสฺมา อนติกฺกนฺตโสกปริเทวสฺส น กทาจิ จิตฺตวิสุทฺธิ อตฺถิ โสกปริเทวสมติกฺกมนมุเขเนว จิตฺตวิสุทฺธิยา อิชฺฌนโต, ตสฺมา อาห **“โสกปริเทวานํ สมติกฺกเมน โหตี”**ติฯ ยสฺมา ปน โทมนสฺสปจฺจเยหิ ทุกฺขธเมฺมหิ ผุฏฺฐํ ปุถุชฺชนํ โสกาทโย อภิภวนฺติ, ปริญฺญาเตสุ จ เตสุ เต น โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“โสกปริเทวานํ สมติกฺกโม ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคเมนา”**ติฯ **ญายสฺสา**ติ อคฺคมคฺคสฺส, ตติยมคฺคสฺส จฯ ตทธิคเมน หิ ยถากฺกมํ ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคโมฯ สจฺฉิกิริยาภิสมยสหภาวีปิ อิตราภิสมโย ตทวินาภาวโต สจฺฉิกิริยาภิสมยเหตุโก วิย วุโตฺตฯ **ญายสฺสาธิคโม นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**ติ ผลญาเณน วา ปจฺจกฺขกรณํ สนฺธาย วุตฺตํ, **“นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา”**ติ สมฺปทานวจนเญฺจตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

วณฺณภณนนฺติ ปสํสาวจนํฯ ตยิทํ น อิเธว, อถ โข อญฺญตฺถาปิ สตฺถุ อาจิณฺณํ เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“ยเถว หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อาทิมฺหิ กลฺยาณมาทิ วา กลฺยาณํ เอตสฺสาติ **อาทิกลฺยาณํฯ** เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถํฯ** พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนํฯ** สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธปาริปูริโต, อุปเนตพฺพสฺส อภาวโต จ **เกวลปริปุณฺณํฯ** นิรุปกฺกิเลสโต อปเนตพฺพสฺส จ อภาวโต **ปริสุทฺธํฯ** เสฏฺฐจริยภาวโต สาสน**พฺรหฺมจริยํ,** มคฺค**พฺรหฺมจริย**ญฺจ โว **ปกาเสสฺสามี**ติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๗) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **อริยวํสา**ติ อริยานํ พุทฺธาทีนํ วํสา ปเวณิโยฯ **อคฺคญฺญา**ติ อคฺคาติ ชานิตพฺพา สพฺพวํเสหิ เสฏฺฐภาวโตฯ **รตฺตญฺญา**ติ จิรรตฺตาติ ชานิตพฺพาฯ **วํสญฺญา**ติ พุทฺธาทีนํ วํสาติ ชานิตพฺพาฯ **โปราณา**ติ ปุราตนา อนธุนาตนตฺตาฯ **อสงฺกิณฺณา**ติ อวิกิณฺณา อนปนีตาฯ **อสงฺกิณฺณปุพฺพา**ติ ‘‘กึ อิเมหี’’ติ อริเยหิ น อปนีตปุพฺพา ฯ **น สงฺกียนฺตี**ติ อิทานิปิ เตหิ น อปนียนฺติฯ **น สงฺกียิสฺสนฺตี**ติ อนาคเตปิ เตหิ น อปนียิสฺสนฺติฯ **อปฺปฏิกุฏฺฐา...เป.... วิญฺญูหี**ติ เย โลเก วิญฺญู สมณพฺราหฺมณา, เตหิ อปฺปจฺจกฺขตา อนินฺทิตา, อครหิตาติ อโตฺถฯ **“วิสุทฺธิยา”ติอาทีหี**ติ วิสุทฺธิอาทิทีปเนหิฯ **ปเทหี**ติ วาเกฺยหิ, วิสุทฺธิอตฺตตาทิเภทภิเนฺนหิ วา ธมฺมโกฏฺฐาเสหิฯ **อุปฺปทเว**ติ อนเตฺถฯ **วิสุทฺธิ**นฺติ วิสุชฺฌนํ สํกิเลสปฺปหานํฯ วาจุคฺคตกรณํ **อุคฺคโหฯ ปริยาปุณนํ** ปริจโยฯ อตฺถสฺส หทเย ฐปนํ **ธารณํฯ** ปริวตฺตนํ **วาจนํฯ**

คนฺธารโกติ คนฺธารเทเส อุปฺปโนฺนฯ **ปโหนฺตี**ติ สโกฺกนฺติฯ **อนิยฺยานิกมคฺคา**ติ มิจฺฉามคฺคา, มิจฺฉตฺตนิยตานิยตมคฺคาปิ วาฯ **สุวณฺณ**นฺติ กูฏสุวณฺณมฺปิ วุจฺจติฯ **มณี**ติ กา

จมณิปิ, **มุตฺตา**ติ เวฬุชาปิ, **ปวาฬ**นฺติ ปลฺลโวปิ วุจฺจตีติ **รตฺตชมฺพุนทาทิปเทหิ เต วิเสสิตาฯ**

น ตโต เหฏฺฐาติ อิธาธิเปฺปตกายาทีนํ เวทนาทิสภาวตฺตาภาวา, กายเวทนาจิตฺตวิมุตฺตสฺส เตภูมกธมฺมสฺส วิสุํ วิปลฺลาสวตฺถนฺตรภาเวน คหิตตฺตา จ เหฏฺฐา คหเณสุ วิปลฺลาสวตฺถูนํ อนิฏฺฐานํ สนฺธาย วุตฺตํ, ปญฺจมสฺส ปน วิปลฺลาสวตฺถุโน อภาวา **"น อุทฺธ"**นฺติ อาหฯ อารมฺมณวิภาเคน เหตุถ สติปฏฺฐานวิภาโคติฯ **ตโย สติปฏฺฐานา**ติ สติปฏฺฐาน-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารทสฺสนํ, น อิธ ปาฬิยํ วุตฺตสฺส สติปฏฺฐาน-สทฺทสฺส อตฺถทสฺสนนฺติฯ **อาทีสุ หิ สติโคจโร**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ''ผสฺสสมุทยา เวทนานํ สมุทโย, นามรูปสมุทยา จิตฺตสฺส สมุทโย, มนสิการสมุทยา ธมฺมานํ สมุทโย''ติ (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) ''สติปฏฺฐานา''ติ วุตฺตานํ สภิโคจรานํ ปกาสเก สุตฺตปฺปเทเส สงฺคณฺหาติฯ เอวํ **"ปฏิสมฺภิทาปาฬิย"**มฺปิ (ปฏิ. ม. ๒.๓๔) อวเสสปาฬิปฺปเทสทสฺสนโตฺถ อาทิ-สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **สติยา ปฏฺฐาน**นฺติ สติยา ปติฏฺฐาตพฺพฏฺฐานํฯ ทานาทีนิ กโรนฺตสฺส รูปาทีนิ สติยา ฐานํ โหนฺตีติ ตํนิวารณตฺถมาห **"ปธานํ ฐาน"**นฺติฯ **ป**-สโทฺท หิ อิธ ''ปณีตา ธมฺมา''ติอาทีสุ (ธ. สํ. มาติกา ๑๔) วิย ปธานตฺถทีปโกติ อธิปฺปาโยฯ

อริโยติ อริยํ สพฺพสตฺตเสฏฺฐํ สมฺมาสมฺพุทฺธมาหฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ **สฬายตนวิภงฺคสุเตฺตฯ**(ม. นิ. ๓.๓๑๐) สุเตฺตกเทเสน หิ สุตฺตํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ หิ –

> ''ตโย สติปฏฺฐานา ยทริโย…เป…. อรหตีติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, กิเญฺจตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ อิธ, ภิกฺขเว, สตฺถา สาวกานํ ธมฺมํ เทเสติ อนุกมฺปโก หิเตสี อนุกมฺปํ อุปาทาย 'อิทํ โว หิตาย อิทํ โว สุขายา'ติฯ ตสฺส สาวกา น สุสฺสูสนฺติฯ น โสตํ โอทหนฺติ, น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺติ, โวกฺกมฺม จ สตฺถุ สาสนา วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติ, อนวสฺสุโต จ วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ, ภิกฺขเว, ปฐมํ สติปฏฺฐานํฯ ยทริโย เสวติ…เป…. อรหติฯ
>
> ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สตฺถา…เป...อิทํ โว สุขายาติ ฯ ตสฺส เอกเจฺจ สาวกา น สุสฺสูสนฺติ…เป…. น จ โวกฺกมฺม สตฺถุ สาสนา วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติ, น จ อตฺตมโน โหติ, น จ อตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติ, อนตฺตมนตา จ อตฺตมนตา จ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ทุติยํฯ
>
> ปุน จปรํ, ภิกฺขเว…เป…. สุขายาติ, ตสฺส สาวกา สุสฺสูสนฺติ…เป…. วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต อตฺตมโน เจว โหติ, อตฺตมนตญฺจ ปฏิสํเวเทติ, อนวสฺสุโต จ วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ตติย''นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๑๑)ฯ

เอวํ ปฏิฆานุนเยหิ อนวสฺสุตตา, นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสฺสติตาย ตทุภยวีติวตฺตตา ''สติปฏฺฐาน''นฺติ วุตฺตาฯ พุทฺธานํเยว หิ นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสฺสติตา โหติ อาเวณิกธมฺมภาวโต, น ปเจฺจกพุทฺธาทีนํฯ **ป**-สโทฺท อารมฺภํ โชเตติ, อารโมฺภ จ ปวตฺตีติ กตฺวา อาห **"ปวตฺตยิตพฺพโตติ อโตฺถ"**ติฯ สติยา กรณภูตาย ปฏฺฐานํ ปฏฺฐเปตพฺพํ **สติปฏฺฐานํฯ อน**-สโทฺท หิ พหุลํวจเนน กมฺมโตฺถปิ โหตีติฯ ตถาสฺส กตฺตุอโตฺถปิ ลพฺภตีติ **"ปฏฺฐาตีติ ปฏฺฐาน"**นฺติ วุตฺตํฯ **ปฏฺฐาตี**ติ เอตฺถ **ป**-สโทฺท ภุสตฺถวิสิฏฺฐํ ปกฺขนฺทนํ ทีเปตีติ **"โอกฺกนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปตฺถริตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถ"**ติ อาหฯ ปุน ภาวตฺถํ สติ, สทฺทํ, ปฏฺฐานสทฺทญฺจ วเณฺณโนฺต **"อถ**

วา”ติอาทิมาห, เตน ปุริมวิกปฺเป สติ, สโทฺท, ปฏฺฐาน-สโทฺท จ กตฺตฺอโตฺถติ วิญฺญายติฯ **สรณเฏฺฐนา**ติ จิรกตสฺส, จิรภาสิตสฺส จ อนุสฺสรณเฏฺฐนฯ **อิทนฺ**ติ ยํ ‘‘สติเยว สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํ, อิทํฯ **อิธ** อิมสฺมิํ สุตฺตปเทเส **อธิเปฺปตํฯ**

ยทิ เอวนฺติฯ ยทิ สติ เอว สติปฏฺฐานํ, สติ นาม เอโก ธโมฺม, เอวํ สเนฺต กสฺมา ‘‘สติปฏฺฐานา’’ติ พหุวจนนฺติ อาห **“สติพหุตฺตา”**ติอาทิฯ ยทิ พหุกา ตา สติโย, อถ กสฺมา ‘‘มโคฺค’’ติ เอกวจนนฺติ โยชนาฯ **มคฺคเฏฺฐนา**ติ นิยฺยานเฏฺฐนฯ นิยฺยานิโก หิ มคฺคธโมฺม, เตเนว นิยฺยานิกภาเวน เอกตฺตูปคโต เอกนฺตโต นิพฺพานํ คจฺฉติ, อตฺถิเกหิ จ ตทตฺถํ มคฺคียตีติ อาห **“วุตฺตเญฺหต”**นฺติ, อตฺตนาว ปุเพฺพ วุตฺตํ ปจฺจาหรติฯ ตตฺถ **จตโสฺสปิ เจตา**ติ กายานุปสฺสนาทิวเสน จตุพฺพิธาปิ จ เอตา สติโยฯ **อปรภาเค**ติ อริยมคฺคกฺขเณฯ **กิจฺจํ สาธยมานา**ติ ปุพฺพภาเค กายาทีสุ สุภสญฺญาทิวิธมนวเสน วิสุํ วิสุํ ปวตฺติตฺวา มคฺคกฺขเณ สติเยว ตตฺถ จตุพฺพิธสฺสปิ วิปลฺลาสสฺส สมุเจฺฉทวเสน ปหานกิจฺจํ สาธยมานา อารมฺมณกรณวเสน นิพฺพานํ คจฺฉติฯ จตุกิจฺจสาธเนเนว เหตฺถ พหุวจนนิเทฺทโสฯ **เอวญฺจ สตี**ติ เอวํ มคฺคเฏฺฐน เอกตฺตํ อุปาทาย ‘‘มโคฺค’’ติ เอกวจเนน, อารมฺมณเภเทน จตุพฺพิธตํ อุปาทาย ‘‘จตฺตาโร’’ติ จ วตฺตพฺพตาย สติ วิชฺชมานตฺตาฯ **วจนานุสนฺธินา** ‘‘เอกายโน อย’’นฺติอาทิกา **เทสนา สานุสนฺธิกาว,** น อนนุสนฺธิกาติ อธิปฺปาโยฯ วุตฺตเมวตฺถํ นิทสฺสเนน ปฏิปาเทตุํ **“มารเสนปฺปมทฺทน”**นฺติ (สํ. นิ. ๕.๒๒๔) สุตฺตปทํ อาเนตฺวา **“ยถา”**ติอาทินา นิทสฺสนํ สํสนฺทติฯ **“ตสฺมา”**ติอาทิ นิคมนํฯ

วิเสสโต กาโย, เวทนา จ อสฺสาทสฺส การณนฺติ ตปฺปหานตฺถํ เตสุ ตณฺหาวตฺถูสุ โอฬาริกสุขุเมสุ อสุภทุกฺขภาวทสฺสนานิ มนฺทติกฺขปเญฺญหิ ตณฺหาจริเตหิ สุกรานีติ ตานิ เตสํ ‘‘วิสุทฺธิมโคฺค’’ติ วุตฺตานิฯ ตถา ‘‘นิจฺจํ อตฺตา’’ติ อภินิเวสวตฺถุตาย ทิฏฺฐิยา วิเสสการเณสุ จิตฺตธเมฺมสุ อนิจฺจานตฺตตาทสฺสนานิ สราคาทิวเสน, สญฺญาผสฺสาทิวเสน, นีวรณาทิวเสน จ นาติปฺปเภทาติปฺปเภทคเตสุ เตสุ ตปฺปหานตฺถํ มนฺทติกฺขปญฺญานํ ทิฏฺฐิจริตานํ สุกรานีติ เตสํ ตานิ ‘‘วิสุทฺธิมโคฺค’’ติ วุตฺตานิฯ เอตฺถ จ ยถา จิตฺตธมฺมานมฺปิ ตณฺหาย วตฺถุภาโว สมฺภวติ, ตถา กายเวทนานมฺปิ ทิฏฺฐิยาติ สติปิ เนสํ จตุนฺนมฺปิ ตณฺหาทิฏฺฐิวตฺถุภาเว โย ยสฺสา สาติสยปจฺจโย, ตํ ทสฺสนตฺถํ วิเสสคฺคหณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ติกฺขปญฺญสมถยานิโก โอฬาริการมฺมณํ ปริคฺคณฺหโนฺต ตตฺถ อฏฺฐตฺวา ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อุฏฺฐาย เวทนํ ปริคฺคณฺหาตีติ วุตฺตํ **“โอฬาริการมฺมเณ อสณฺฐหนโต”**ติฯ วิปสฺสนายานิกสฺส ปน สุขุเม จิเตฺต, ธเมฺมสุ จ จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ จิตฺตธมฺมานุปสฺสนานํ มนฺทติกฺขปญฺญวิปสฺสนายานิกานํ วิสุทฺธิมคฺคตา วุตฺตาฯ

เตสํ ตตฺถาติ เอตฺถ **ตตฺถ**-สทฺทสฺส **“ปหานตฺถ”**นฺติ เอเตน โยชนาฯ ปรโต **เตสํ ตตฺถา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ปญฺจ กามคุณา สวิเสสา กาเย ลพฺภนฺตีติ วิเสเสน กาโย กาโมฆสฺส วตฺถุ, ภเวสุ สุขคฺคหณวเสน ภวสฺสาโท โหตีติ ภโวฆสฺส เวทนา วตฺถุ, สนฺตติฆนคฺคหณวเสน วิเสสโต จิเตฺต อตฺตาภินิเวโส โหตีติ ทิโฏฺฐฆสฺส จิตฺตํ วตฺถุ, ธเมฺมสุ วินิโพฺภคสฺส ทุกฺกรตฺตา, ธมฺมานํ ธมฺมมตฺตตาย ทุปฺปฏิวิชฺฌตฺตา จ สโมฺมโห โหตีติ อวิโชฺชฆสฺส ธมฺมา วตฺถุ, ตสฺมา เตสุ เตสํ ปหานตฺถํ จตฺตาโรว วุตฺตาฯ

เอวํ กายาทีนํ กาโมฆาทิวตฺถุภาวกถเนเนว กามโยคกามาสวาทีนมฺปิ วตฺถุภาโว ทีปิโต โหติ โอเฆหิ เตสํ อตฺถโต อนญฺญตฺตาฯ ยทเคฺคน จ กาโย กาโมฆาทีนํ วตฺถุ, ตทเคฺคน อภิชฺฌากายคนฺถสฺส วตฺถุฯ ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺ

ขสงฺขารทุกฺขภูตา เวทนา วิเสเสน พฺยาปาทกายคนฺถสฺส วตฺถุฯ จิตฺต นิจฺจคฺคหณวเสน สสฺสตสฺส อตฺตโน สีเลน สุทฺธีติ อาทิ ปรามสนํ โหตีติ สีลพฺพตปรามาสสฺส จิตฺตํ วตฺถุฯ นามรูปปริจฺเฉทเทน ภูตํ ภูตโต อปสฺสนฺตสฺส ภววิภวทิฏฺฐิสงฺขาโต อิทํสจฺจาภินิเวโส โหตีติ ตสฺส ธมฺมา วตฺถุฯ กายสฺส กามุปาทานวตฺถุตา วุตฺตนยาวฯ ยทเคฺคน หิ กาโย กาโมฆสฺส วตฺถุ, ตทเคฺคน กามุปาทานสฺสปิ วตฺถุ อตฺถโต อภินฺนตฺตาฯ สุขเวทนสฺสาทวเสน ปรโลกนิรเปโกฺข “นตฺถิ ทินฺน”นฺติอาทิกํ (ที. นิ. ๑.๑๗๑; ม. นิ. ๑.๔๔๕; ๒.๙๕, ๒๒๕; ๓.๙๑, ๑๑๖; สํ. นิ. ๓.๒๑๐; ธ. ส. ๑๒๒๑; วิภ. ๙๓๘) ปรามาสํ อุปฺปาเทตีติ ทิฏฺฐุปาทานสฺส เวทนา วตฺถุ ฯ จิตฺตธมฺมานํ อิตรุปาทานวตฺถุตา ตติยจตุตฺถคนฺถโยชนายํ วุตฺตนยา เอวฯ กายเวทนานํ ฉนฺทโทสาคติวตฺถุตา กาโมฆพฺยาปาทกายคนฺถโยชนายํ วุตฺตนยา เอวฯ สนฺตติฆนคฺคหณวเสน สราคาทิจิตฺต สโมฺมโห โหตีติ โมหาคติยา จิตฺตํ วตฺถุฯ ธมฺมสภาวานวโพเธ ภยํ โหตีติ ภยาคติยา ธมฺมา วตฺถุฯ

อาหารสมุทยา กายสฺส สมุทยา, ผสฺสสมุทยา เวทนานํ สมุทโย, (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; อุทา. ๑; วิภ. ๒๒๕) วจนโต กายาทีนํ สมุทยภูตา กพฬีการผสฺสมโนสเญฺจตนาวิญฺญาณาหารา กายาทิปริชานเนน ปริญฺญาตา โหนฺตีติ อาห **“จตุพฺพิธาหารปริญฺญตฺถ”**นฺติฯ **ปกรณนโย**ติ เนตฺติปกรณวเสน สุตฺตนฺตสํวณฺณนานโยฯ

สรณวเสนาติ กายาทีนํ, กุสลาทิธมฺมานญฺจ อุปธารณวเสนฯ สรนฺติ คจฺฉนฺติ นิพฺพานํ เอตายาติ สตีติ อิมสฺมึ อเตฺถ เอกเตฺต เอกสภาเว นิพฺพาเน สโมสรณํ สมาคโม **เอกตฺตสโมสรณํฯ** เอตเทว หิ ทเสฺสตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอกนิพฺพานปเวสเหตุภูโต วา สมานตาย เอโก สติปฏฺฐานสภาโว **เอกตฺตํ,** ตตฺถ สโมสรณํ **เอกตฺตสโมสรณํ,** ตํสภาคตาว, เอกนิพฺพานปเวสเหตุภาวํ ปน ทเสฺสตุํ **“ยถา”**ติ อาทิมาหฯ เอตสฺมึ อเตฺถ สรเณกตฺตสโมสรณานิ สเหว สติปฏฺฐาเนกภาวสฺส การณเตฺตน วุตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพานิ, ปุริมสฺมึ วิสุํฯ **สรณวเสนา**ติ วา คมนวเสนาติ อเตฺถ สติ ตเทว คมนํ สโมสรณนฺติ, สโมสรเณ วา สติ-สทฺทตฺถวเสน อวุจฺจมาเน ธารณตาว สตีติ สติ-สทฺทตฺถนฺตราภาวา ปุริมํ สติภาวสฺส การณํ, ปจฺฉิมํ เอกภาวสฺสาติ นิพฺพานสโมสรเณปิ สหิตาเนว ตานิ สติปฏฺฐาเนกภาวสฺส การณานิ วุตฺตานิ โหนฺติฯ

“จุทฺทสวิเธน, นววิเธน, โสฬสวิเธน, ปญฺจวิเธนา”ติ อิทํ อุปริ ปาฬิยํ (ที. นิ. ๒.๓๗๔) อาคตานํ อานาปานปพฺพาทีนํ วเสน วุตฺตํ, เตสํ ปน อนนฺตรเภทวเสน, ตทนฺคตเภทวเสน จ ภาวนาย อเนกวิธตา ลพฺภติเยว, จตูสุ ทิสาสุ อุฏฺฐานกภณฺฑสทิสตา กายานุปสฺสนาทิตํตํ สติปฏฺฐานภาวนานุภาวสฺส ทฏฺฐพฺพาฯ

กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา อิตราสํ ปุจฺฉานํ อิธ อสมฺภวโต, นิเทฺทสาทิวเสน เทเสตุกมฺยตาย จ ตถา วุตฺตตฺตาฯ **“อิธา”**ติ วุจฺจมานปฏิปตฺติสมฺปาทกสฺส ภิกฺขุโน สนฺนิสฺสยทสฺสนํ, โส จสฺส สนฺนิสฺสโย สาสนโต อโญฺญ นตฺถีติ วุตฺตํ **“อิธาติ อิมสฺมึ สาสเน”**ติฯ **ธมฺม...เป.... ลปนเมตํ** เตสํ อตฺตโน สมฺมุขาภิมุขภาวกรณตฺถํ, ตญฺจ ธมฺมสฺส สกฺกจฺจสวนตฺถํฯ “โคจเร ภิกฺขเว จรถ สเก เปตฺติเก วิสเย”ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๘๐; สํ. นิ. ๕.๓๗๒) วจนโต ภิกฺขุโคจรา เอเต ธมฺมา, ยทิทํ กายานุปสฺสนาทโยฯ ตตฺถ ยสฺมา กายานุปสฺสนาทิปฏิปตฺติยา ภิกฺขุ โหติ, ตสฺมา “กายานุปสฺสี วิหรตี”ติอาทินา ภิกฺขุํ ทเสฺสติ ภิกฺขุมฺหิ ตํนิยมโตติ อาห **“ปฏิปตฺติยา ภิกฺขุภาวทสฺสนโต”**ติฯ สตฺถุจริยานุวิธายกตฺตา, สกลสาสนสมฺปฏิคฺคาหกตฺตา จ **สพฺพป**

ปการาย อนุสาสนิยา ภาชนภาโวฯ ตสฺมึ คหิเตติ ภิกฺขุมฺหิ คหิเตฯ ภิกฺขุปริสาย เชฏฺฐภาวโต ราชคมนญฺาเยน อิตรา ปริสาปิ อตฺถโต คหิตาว โหนฺตีติ อาห **“เสสา”**ติอาทิฯ เอวํ ปฐมํ การณํ วิภชิตฺวา อิตรมฺปิ วิภชิตุํ **“โย จ อิม”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

สมํ จเรยฺยาติ กายาทิ วิสมจริยํ ปหาย กายาทีหิ สมํ จเรยฺยฯ ราคาทิวูปสเมน **สโนฺต,** อินฺทฺริยทเมน **ทโนฺต,** จตุมคฺคนิยาเมน **นิยโต,** เสฏฺฐจริตาย **พฺรหฺมจารี,** สพฺพตฺถ กายทณฺฑาทิโอโรปเนน **นิธาย ทณฺฑํฯ** อริยภาเว ฐิโต **โส** เอวรูโป พาหิตปาปสมิตปาปภินฺนกิเลสตาหิ **“พฺราหฺมโณ, สมโณ, ภิกฺขู”**ติ จ เวทิตโพฺพฯ

‘‘อยเญฺจว กาโย, พหิทฺธา จ นามรูป’’นฺติอาทีสุ ขนฺธปญฺจกํ, ตถา ‘‘สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๗๑, ๒๘๗; ปารา. ๑๑), ‘‘ยา ตสฺมึ สมเย กายสฺส ปสฺสทฺธิ ปฏิปฺปสฺสทฺธี’’ติอาทีสุ จ เวทนาทโย เจตสิกา ขนฺธา กาโยติ วุจฺจนฺตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **“กาเยติ รูปกาเย”**ติ อาหฯ **เกสาทีนญฺจ ธมฺมาน**นฺติ เกสาทิสญฺญิตานํ ภูตุปาทาธมฺมานํฯ เอวํ ‘‘จยโฏฺฐ สรีรโฏฺฐ กายโฏฺฐ’’ติ สทฺทนเยน กาย-สทฺทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นิรุตฺตินเยนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“ยถา จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อายนฺตี**ติ อุปฺปชฺชนฺติฯ

อสมฺมิสฺสโตติ เวทนาทโยปิ เอตฺถ สิตา, เอตฺถ ปฏิพทฺธาติ กาเย เวทนาทิอนุปสฺสนาปสเงฺคปิ อาปเนฺน ตโต อสมฺมิสฺสโตติ อโตฺถฯ สมูหวิสยตาย จสฺส กาย-สทฺทสฺส, สมุทายุปาทานตาย จ อสุภาการสฺส **“กาเย”**ติ เอกวจนํ, ตถา อารมฺมณาทิวิภาเคน อเนกเภทภินฺนมฺปิ จิตฺตํ จิตฺตภาวสามเญฺญน เอกชฺฌํ คเหตฺวา **“จิเตฺต”**ติ เอกวจนํ, เวทนา ปน สุขาทิเภทภินฺนา วิสุํ วิสุํ อนุปสฺสิตพฺพาติ ทเสฺสเนฺตน **“เวทนาสู”**ติ พหุวจเนน วุตฺตา, ตเถว จ นิเทฺทโส ปวตฺติโต, ธมฺมา จ ปโรปณฺณาสเภทา, อนุปสฺสิตพฺพากาเรน จ อเนกเภทา เอวาติ เตปิ พหุวจนวเสเนว วุตฺตาฯ

อวยวีคาหสมญฺญาติธาวนสาราทานาภินิเวสนิเสธนตฺถํ กายํ องฺคปจฺจเงฺคหิ, ตานิ จ เกสาทีหิ, เกสาทิเก จ ภูตุปาทายรูเปหิ วินิพฺภุญฺชโนฺต **“ตถา น กาเย”**ติอาทิมาหฯ ปาสาทาทินคราวยวสมูเห อวยวีวาทิโนปิ อวยวีคาหํ น กโรนฺติ, ‘‘นครํ นาม โกจิ อโตฺถ อตฺถี’’ติ ปน เกสญฺจิ สมญฺญาติธาวนํ สิยาติ อิตฺถิปุริสาทิสมญฺญาติธาวเน นครนิทสฺสนํ วุตฺตํฯ องฺคปจฺจงฺคสมูโห, เกสโลมาทิสมูโห, ภูตุปาทายสมูโห จ ยถาวุตฺตสมูโห, ตพฺพินิมุโตฺต กาโยปิ นาม โกจิ นตฺถิ, ปเคว อิตฺถิอาทโยติ อาห **“กาโย วา อิตฺถี วา ปุริโส วา อโญฺญ วา โกจิ ธโมฺม ทิสฺสตี”**ติฯ **“โกจิ ธโมฺม”**ติ อิมินา สตฺตชีวาทึ ปฏิกฺขิปติ, อวยวี ปน กายปฏิเกฺขเปเนว ปฏิกฺขิโตฺตติฯ ยทิ เอวํ กถํ กายาทิสมญฺญาติธาวนานีติ อาห **“ยถาวุตฺตธมฺม... เป.... กโรนฺตี”**ติฯ **ตถา ตถา**ติ กายาทิอากาเรนฯ

ยํ ปสฺสตีติ ยํ อิตฺถึ, ปุริสํ วา ปสฺสติฯ นนุ จกฺขุนา อิตฺถิปุริสทสฺสนํ นตฺถีติ? สจฺจเมตํ, ‘‘อิตฺถึ ปสฺสามิ, ปุริสํ ปสฺสามี’’ติ ปน ปวตฺตสญฺญาย วเสน ‘‘ยํ ปสฺสตี’’ติ วุตฺตํ มิจฺฉาทสฺสเนน วา ทิฏฺฐิยา **ยํ ปสฺสติ, น ตํ ทิฏฺฐํ** ตํ รูปายตนํ น โหตีติ อโตฺถ วิปรีตคฺคาหวเสน มิจฺฉาปริกปฺปิตรูปตฺตาฯ อถ วา **ตํ** เกสาทิภูตุปาทายสมูหสงฺขาตํ **ทิฏฺฐํ น** โหติ, อจกฺขุวิญฺญาณวิเญฺญยฺยตฺตา **ทิฏฺฐํ วา ตํ น** โหติฯ **ยํ ทิฏฺฐํ, ตํ น ปสฺสตี**ติ ยํ รูปายตนํ เกสาทิภูตุปาทายสมูหสงฺขาตํ ทิฏฺฐํ, ตํ ปญฺญาจกฺขุนา ภูตโต น ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **อปสฺสํ พชฺฌเต**ติ อิมํ อตฺตภาวํ ยถาภูตํ ปญฺญาจกฺขุนา อปสฺสโนฺต ‘‘เอตํ มม, เอโส หมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ กิเลสพนฺธเนน พชฺฌติฯ

น อญฺญธมฺมานุปสฺสีติ น อญฺญสภาวานุปสฺสี, อสุภาทิโต อญฺญาการานุปสฺสี น โหตีติ อโตฺถฯ **“กิํ วุตฺตํ โหตี”**ติอาทินา ตํ เอวตฺถํ ปากฏํ กโรติฯ **ปถวีกาย**นฺติ เกสาทิโกฏฺฐาสํ ปถวิํ ธมฺมสมูหตฺตา ‘‘กาโย’’ติ วทติ, ลกฺขณปถวิเมว วา อเนกปฺปเภทํ สกลสรีรคตํ, ปุพฺพาปริยภาเวน จ ปวตฺตมานํ สมูหวเสน คเหตฺวา ‘‘กาโย’’ติ วทติฯ **“อาโปกาย”**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ คเหตพฺพสฺสาติ ‘‘อหํ มม’’นฺติ เอวํ อตฺตตฺตนิยภาเวน อนฺธพาเลหิ คเหตพฺพสฺสฯ

อิทานิ สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนาการานมฺปิ วเสน กายานุปสฺสนํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อนิจฺจโต อนุปสฺสตี**ติ จตุสมุฏฺฐานิกํ กายํ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ อนุปสฺสติ, เอวํ ปสฺสโนฺต เอวญฺจสฺส อนิจฺจาการมฺปิ ‘‘อนุปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ ตถาภูตสฺส จสฺส นิจฺจคฺคาหสฺส เลโสปิ น โหตีติ วุตฺตํ **“โน นิจฺจโต”**ติฯ ตถา เหส ‘‘นิจฺจสญฺญํ ปชหตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) วุโตฺตฯ เอตฺถ จ ‘‘อนิจฺจโต เอว อนุปสฺสตี’’ติ เอว-กาโร ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐติ เตน นิวตฺติตมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘โน นิจฺจโต’’ติ วุตฺตํฯ น เจตฺถ ทุกฺขโต อนุปสฺสนาทินิวตฺตนํ อาสงฺกิตพฺพํ ปฏิโยคีนิวตฺตนปรตฺตา เอว-การสฺส, อุปริ เทสนารุฬฺหตฺตา จ ตาสํฯ **“ทุกฺขโต อนุปสฺสตี”**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – อนิจฺจสฺส ทุกฺขตฺตา ตเมว จ กายํ ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, ทุกฺขสฺส อนตฺตตฺตา อนตฺตโต อนุปสฺสติฯ ยสฺมา ปน ยํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา, น ตํ อภินนฺทิตพฺพํ, ยญฺจ น อภินนฺทิตพฺพํ, น ตตฺถ รญฺชิตพฺพํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติฯ วิรชฺชติ, โน รชฺชตี”**ติฯ โส เอวํ อรชฺชโนฺต ราคํ **นิโรเธติ, โน สมุเทติ** สมุทยํ น กโรตีติ อโตฺถฯ เอวํ ปฏิปโนฺน จ **ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติฯ** อยญฺหิ อนิจฺจาทิอนุปสฺสนา ตทงฺควเสน สทฺธิํ กายํ ตนฺนิสฺสยขนฺธาภิสงฺขาเรหิ กิเลสานํ ปริจฺจชนโต, สงฺขตโทสทสฺสเนน ตพฺพิปรีเต นิพฺพาเน ตนฺนินฺนตาย ปกฺขนฺทนโต ‘‘ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค เจว ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค จา’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมา ตาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุ วุตฺตนเยน กิเลเส ปริจฺจชติ, นิพฺพาเน จ ปกฺขนฺทติ, ตถาภูโต จ นิพฺพตฺตนวเสน กิเลเส น อาทิยติ, นาปิ อโทสทสฺสิตาวเสน สงฺขตารมฺมณํ, เตน วุตฺตํ ‘‘ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยตี’’ติฯ อิทานิสฺส ตาหิ อนุปสฺสนาหิ เยสํ ธมฺมานํ ปหานํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นิจฺจสญฺญ**นฺติ ‘‘สงฺขารา นิจฺจา’’ติ เอวํ ปวตฺตํ วิปรีตสญฺญํฯ ทิฏฺฐิจิตฺตวิปลฺลาสปฺปหานมุเขเนว สญฺญาวิปลฺลาสปฺปหานนฺติ สญฺญาคฺคหณํ, สญฺญาสีเสน วา เตสมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **นนฺทิ**นฺติ สปฺปีติกตณฺหํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

“วิหรตี”ติ อิมินา กายานุปสฺสนาสมงฺคิโน อิริยาปถวิหาโร วุโตฺตติ อาห **“อิริยตี”**ติ, อิริยาปถํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ อารมฺมณกรณวเสน อภิพฺยาปนโต **“ตีสุ ภเวสู”**ติ วุตฺตํ, อุปฺปชฺชนวเสน ปน กิเลสา ปริตฺตภูมกา เอวาติฯ ยทิปิ กิเลสานํ ปหานํ อาตาปนนฺติ ตํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนมฺปิ อเตฺถว, อาตปฺป-สโทฺท วิย ปน อาตาปสโทฺท วีริเยเยว นิรุโฬฺหติ วุตฺตํ **“วีริยเสฺสตํ นาม”**นฺติฯ อถ วา ปฏิปกฺขปฺปหาเน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อพฺภุสฺสหนวเสน ปวตฺตมานสฺส วีริยสฺส สาติสยํ ตทาตาปนนฺติ วีริยเมว ตถา วุจฺจติ, น อเญฺญ ธมฺมาฯ **อาตาปี**ติ จายมีกาโร ปสํสาย, อติสยสฺส วา ทีปโกติ อาตาปีคหเณน สมฺมปฺปธานสมงฺคิตํ ทเสฺสติฯ สมฺมา, สมนฺตโต, สามญฺจ ปชานโนฺต **สมฺปชาโน,** อสมฺมิสฺสโต ววตฺถาเน อญฺญธมฺมานุปสฺสิตาภาเวน สมฺมา อวิปรีตํ, สพฺพาการปชานเนน สมนฺตโต, อุปรูปริ วิเสสาวหภาเวน ปวตฺติยา สามํ ปชานโนฺตติ อโตฺถ ฯ ยทิ ปญฺญาย อนุปสฺสติ, กถํ สติปฏฺฐานตาติ อาห **“น หี”**ติอาทิฯ **สพฺพตฺถิก**นฺติ สพฺพตฺถ ภวํ สพฺพตฺถ ลีเน, อุทฺธเต จ จิเตฺต อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ สเพฺพ วา ลีเน, อุทฺธเต จ ภาเวตพฺพา โพชฺฌงฺคา อตฺถิกา เอตายาติ **สพฺพตฺถิกาฯ** สติยา ลทฺธุปการาย

เอว ปญฺญาย เอตฺถ ยถาวุตฺเต **กาเย** กมฺมฏฺฐานิโก ภิกฺขุ **กายานุปสฺสี วิหรติฯ อโนฺต สเงฺขโป** อโนฺตโอลียโน, โกสชฺชนฺติ อโตฺถฯ **อุปายปริคฺคเห**ติ เอตฺถ สีลวิโสธนาทิ, คณนาทิ, อุคฺคหโกสลฺลาทิ จ อุปาโย, ตพฺพิปริยายโต **อนุปาโย** เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา จ อุปฏฺฐิตสฺสติ ยถาวุตฺตํ อุปายํ น ปริจฺจชติ, อนุปายญฺจ น อุปาทิยติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“มุฏฺฐสฺสติ ...เป.... อสมโตฺถ โหตี”**ติฯ **เตนา**ติ อุปายานุปายานํ ปริคฺคหปริวชฺชเนสุ, ปริจฺจาคาปริคฺคเหสุ จ อสมตฺถภาเวนฯ **อสฺส** โยคิโนฯ

ยสฺมา สติเยเวตฺถ สติปฏฺฐานํ วุตฺตํ, ตสฺมาสฺส สมฺปยุตฺตธมฺมา วีริยาทโย องฺคนฺติ อาห **“สมฺปโยคงฺคญฺจสฺส ทเสฺสตุํ”**ติฯ **องฺค**-สโทฺท เจตฺถ การณปริยาโย ทฏฺฐโพฺพฯ สติคฺคหเณเนว เจตฺถ สมาธิสฺสาปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ตสฺสา สมาธิกฺขเนฺธ สงฺคหิตตฺตาฯ ยสฺมา วา สติสีเสนายํ เทสนาฯ น หิ เกวลาย สติยา กิเลสปฺปหานํ สมฺภวติ, นิพฺพานาธิคโม วา, นาปิ เกวลา สติ ปวตฺตติ, ตสฺมาสฺส ฌานเทสนายํ สวิตกฺกาทิวจนสฺส วิย สมฺปโยคงฺคทสฺสนตาติ องฺค-สทฺทสฺส อวยวปริยายตา ทฏฺฐพฺพาฯ **ปหานงฺค**นฺติ ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๒๖; ม. นิ. ๑.๒๗๑, ๒๘๗, ๒๙๗; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓; ปารา. ๑๑) วิย ปหาตพฺพงฺคํ **ทเสฺสตุํฯ** ยสฺมา เอตฺถ โลกิยมโคฺค อธิเปฺปโต, น โลกุตฺตรมโคฺค, ตสฺมา ปุพฺพภาคิยเมว วินยํ ทเสฺสโนฺต **“ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา”**ติ อาหฯ **เตสํ ธมฺมาน**นฺติ เวทนาทิธมฺมานํฯ เตสญฺหิ ตตฺถ อนธิเปฺปตตฺตา **“อตฺถุทฺธารนเยเนตํ วุตฺต”**นฺติ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ วิภเงฺคฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘โลเก’’ติ เอตสฺมิํ ปเทฯ

อวิเสเสน ทฺวีหิปิ นีวรณปฺปหานํ วุตฺตนฺติ กตฺวา ปุน เอเกเกน วุตฺตํ ปหานวิเสสํ ทเสฺสตุํ **“วิเสเสนา”**ติ อาหฯ อถ วา ‘‘วิเนยฺย นีวรณานี’’ติ อวตฺวา อภิชฺฌาโทมนสฺสวินยวจนสฺส ปโยชนํ ทเสฺสโนฺต **“วิเสเสนา”**ติอาทิมาหฯ กายานุปสฺสนาภาวนาย หิ อุชุวิปจฺจนีกานํ อนุโรธวิโรธาทีนํ ปหานทสฺสนํ เอตสฺส ปโยชนนฺติฯ **กายสมฺปตฺติมูลกสฺสา**ติ รูปพลโยพฺพนาโรคฺยาทิสรีรสมฺปทานิมิตฺตสฺสฯ วุตฺตวิปริยายโต **กายวิปตฺติมูลโก วิโรโธ** เวทิตโพฺพฯ **กายภาวนายา**ติ กายานุปสฺสนาภาวนายฯ สา หิ อิธ กายภาวนาติ อธิเปฺปตาฯ **สุภสุขภาวาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน มนุญฺญนิจฺจตาทิสงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อสุภาสุขภาวาทีน**นฺติ เอตฺถ ปน **อาทิ**-สเทฺทน อมนุญฺญอนิจฺจตาทีนํฯ **เตนา**ติ อนุโรธาทิปฺปหานวจเนนฯ **“โยคานุภาโว หี”**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏกรณํฯ โยคานุภาโว หิ ภาวนานุภาโวฯ **โยคสมโตฺถ**ติ โยคมนุยุญฺชิตุํ สมโตฺถฯ ปุริเมน หิ ‘‘อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต’’ติอาทิวจเนน ภาวนํ อนุยุตฺตสฺส อานิสํโส วุโตฺต, ทุติเยน ภาวนํ อนุยุญฺชนฺตสฺส ปฏิปตฺติฯ น หิ อนุโรธวิโรธาทีหิ อุปทฺทุตสฺส ภาวนา อิชฺฌติฯ

อนุปสฺสีติ เอตฺถาติ ‘‘อนุปสฺสี’’ติ เอตสฺมิํ ปเท ลพฺภมานาย **อนุปสฺสนาย** อนุปสฺสนาโชตนาย **กมฺมฏฺฐานํ วุตฺต**นฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, อญฺญถา ‘‘อนุปสฺสนายา’’ติ กรณวจนํ น ยุเชฺชยฺยฯ อนุปสฺสนา เอว หิ กมฺมฏฺฐานํ, น เอตฺถ อารมฺมณํ อธิเปฺปตํ, ยุชฺชติ วาฯ กายปริหรณํ วุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ กมฺมฏฺฐานปริหรณสฺส เจตฺถ อตฺถสิทฺธตฺตา **“กายปริหรณ”**เนฺตฺวว วุตฺตํฯ กมฺมฏฺฐานิกสฺส หิ กายปริหรณํ ยาวเทว กมฺมฏฺฐานํ ปริหรณตฺถนฺติฯ กมฺมฏฺฐานปริหรณสฺส วา ‘‘อาตาปี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๓) วุจฺจมานตฺตา **“กายปริหรณ”**เนฺตฺวว วุตฺตํฯ กายคฺคหเณน วา นามกายสฺสาปิ คหณํ, น รูปกายเสฺสว, เตเนว กมฺมฏฺฐานปริหรณมฺปิ สงฺคหิตํ โหติ, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘วิหรตีติ เอตฺถ วุตฺตวิหาเรนา’’ติ **เอตฺถ**คฺคหณญฺจ สมตฺถิตํ โหติ ‘‘กายานุปสฺสี วิหรตี’’ติ วิหารสฺส วิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตาฯ **“อาตาปี”**ติอาทิ ปน สเงฺขปโต วุตฺตสฺส กมฺมฏฺฐานปริหรณสฺส สห สาธเนน วิตฺถาเรตฺวา ทสฺสนํฯ **อาตา**

เปนาติ อาตาปคฺคหเณนฯ **“สติสมฺปชเญฺญนา”**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สพฺพตฺถก กมฺมฏฺฐาน**นฺติ พุทฺธานุสฺสติ, เมตฺตา, มรณสฺสติ , อสุภภาวนา จฯ อิทญฺหิ จตุกฺกํ โยคินา ปริหริยมานํ ‘‘สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจติ, สพฺพตฺถ กมฺมฏฺฐานานุโยคสฺสารกฺขภูตตฺตา สติสมฺปชญฺญพเลน อวิจฺฉินฺนสฺส ปริหริตพฺพตฺตา สติสมฺปชญฺญคฺคหเณน ตสฺส วุตฺตตา วุตฺตาฯ **สติยา วา สมโถ** วุตฺโต ตสฺสา สมาธิกฺขนฺเธน สงฺคหิตตฺตาฯ

วิภงฺค(วิภ. กายานุปสฺสนานิทฺเทเส) ปน อโตฺถ วุโตฺตติ โยชนาฯ **เตนา**ติ สทฺทตฺถํ อนาทิยิตฺวา ภาวตฺถเสฺสว วิภชนวเสน ปวเตฺตน วิภงฺคปาเฐน **สหฯ อฎฺฐกถานโย**ติ สทฺทตฺถสฺสาปิ วิวรณวเสน ยถารหํ วุโตฺต อตฺถสํวณฺณนานโยฯ **ยถา สํสนฺทตี**ติ ยถา อตฺโถ, อธิปฺปายโต จ อวิโลเมโนฺต อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมติ, เอวํ **เวทิตโพฺพฯ**

เวทนาทีนํ ปุน วจเนติ เอตฺถ นิสฺสยปจฺจยภาววเสน จิตฺตธมฺมานํ เวทนาสนฺนิสฺสิตตฺตา, ปญฺจโวการภเว อรูปธมฺมานํ รูปปฏิพทฺธวุตฺติโต จ เวทนาย กายาทิอนุปสฺสนาปฺปสเงฺคปิ อาปเนฺน ตโต อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสนตฺถํ, ฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถญฺจ ทุติยํ เวทนาคฺคหณํ, เตน น เวทนายํ กายานุปสฺสี, จิตฺตธมฺมานุปสฺสี วา, อถ โข เวทนานุปสฺสี เอวาติ เวทนาสงฺขาเต วตฺถุสฺมิํ เวทนานุปสฺสนาการเสฺสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตถา ‘‘ยสฺมิํ สมเย สุขา เวทนา, น ตสฺมิํ สมเย ทุกฺขา, อทุกฺขมสุขา วา เวทนา, ยสฺมิํ วา ปน สมเย ทุกฺขา, อทุกฺขมสุขา วา เวทนา, น ตสฺมิํ สมเย อิตรา เวทนา’’ติ เวทนาภาวสามเญฺญ อวตฺวา ตํ ตํ เวทนํ วินิพฺภุชฺชิตฺวา ทสฺสเนน ฆนวินิโพฺภโคฺ ภาววิเวโก ทสฺสิโต โหติ, เตน ตาสํ ขณมตฺตาวฏฺฐานทสฺสเนน อนิจฺจตาย , ตโต เอว ทุกฺขตาย, อนตฺตตาย จ ทสฺสนํ วิภาวิตํ โหติฯ **ฆนวินิโพฺภคาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อยมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺหิ เวทนายํ เวทนานุปสฺสี เอว, น อญฺญธมฺมานุปสฺสีฯ กิํ วุตฺตํ โหติ – ยถา นาม พาโล อมณิสภาเวปิ อุทกปุพฺพุฬเก มณิอาการานุปสฺสี โหติ, น เอวํ อยํ ฐิติรมณีเยปิ เวทยิเต, ปเคว อิตรสฺมิํ มนุญฺญาการานุปสฺสี, อถ โข ขณปภงฺคุรตาย, อวสวตฺติตาย กิเลสาสุจิปคฺฆรณตาย จ อนิจฺจอนตฺตอสุภาการานุปสฺสี, วิปริณามทุกฺขตาย, สงฺขารทุกฺขตาย จ วิเสสโต ทุกฺขานุปสฺสี เยวาติฯ เอวํ จิตฺต ธเมฺมสุปิ ยถารหํ ปุนวจเน ปโยชนํ วตฺตพฺพํฯ **โลกิยา เอว** สมฺมสนจารสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **“เกวลํ ปนิธา”**ติอาทินา ‘‘อิธ เอตฺตกํ เวทิตพฺพ’’นฺติ เวทิตพฺพปริเจฺฉทํ ทเสฺสติฯ **“เอส นโย”**ติ อิมินา ยถา จิตฺตํ, ธมฺมา จ อนุปสฺสิตพฺพา, ตถา ตานิ อนุปสฺสโนฺต จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี, ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสีติ เวทิตโพฺพติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ **ทุกฺขโต**ติ ทุกฺขสภาวโต, ทุกฺขนฺติ อนุปสฺสิตพฺพาติ อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺทาติ โย ภิกฺขุ สุขํ เวทนํ วิปริณามทุกฺขตาย ‘‘ทุกฺขา’’ติ ปญฺญาจกฺขุนา อทฺทกฺขิฯ **ทุกฺขํ อทฺทกฺขิ สลฺลโต**ติ ทุกฺขํ เวทนํ ปีฬาชนนโต, อโนฺตตุทนโต, ทุนฺนีหรณโต จ สลฺลโต อทฺทกฺขิ ปสฺสิฯ **อทุกฺขมสุข**นฺติ อุเปกฺขาเวทนํฯ **สนฺต**นฺติ สุขทุกฺขานิ วิย อโนฬาริกตาย, ปจฺจยวเสน วูปสนฺตสภาวตาย จ สนฺตํฯ **อนิจฺจโต**ติ หุตฺวาอภาวโต, อุทยวยวนฺตโต, ตาวกาลิกโต, นิจฺจปฏิปกฺขโต จ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ โย อทฺทกฺขิฯ **ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ** เอกํเสน, ปริพฺยตฺตํ วา เวทนาย สมฺมาปสฺสนโกติ อโตฺถฯ

ทุกฺขาติปีติ สงฺขารทุกฺขตาย ทุกฺขา อิติปิฯ **ตํ ทุกฺขสฺมิ**นฺติ สพฺพํ ตํ เวทยิตํ ทุกฺขสฺมิํ อโนฺตคธํ ปริยาปนฺนํ วทามิ สงฺขารทุกฺขตานติวตฺตนโตฯ **สุขทุกฺขโตปิ จา**ติ สุขาทีนํ ฐิติวิปริณามญาณสุขตาย, วิปริณามฐิติอญฺญาณทุกฺขตาย จ วุตฺตตฺตา ติโสฺสปิ จ สุขโต, ติโสฺสปิ

จ ทุกฺขโต **อนุปสฺสิตพฺพา**ติ อโตฺถฯ สตฺต อนุปสฺสนา เหฏฺฐา ปกาสิตา เอวฯ **เสส**นฺติ ยถาวุตฺตํ สุขาทิวิภาคโต เสสํ สามิสนิรามิสาทิเภทํ เวทนานุปสฺสนายํ วตฺตพฺพํฯ

อารมฺมณ...เป.... เภทานนฺติ รูปาทิอารมฺมณนานตฺตสฺส นีลาทิตเพฺภทสฺส, ฉนฺทาทิอธิปตินานตฺตสฺส หีนาทิตเพฺภทสฺส, ญาณฌานาทิสหชาตนานตฺตสฺส สสงฺขาริกาสงฺขาริกสวิตกฺกาทิตเพฺภทสฺส, กามาวจราทิภูมินานตฺตสฺส อุกฺกฏฺฐมชฺฌิมาทิตเพฺภทสฺส, กุสลาทิกมฺมนานตฺตสฺส เทวคติสํวตฺตนิยตาทิตเพฺภทสฺส, กณฺหสุกฺกวิปากนานตฺตสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนียตาทิตเพฺภทสฺส, ปริตฺตภูมกาทิกิริยานานตฺตสฺส ติเหตุกาทิตเพฺภทสฺส วเสน อนุปสฺสิตพฺพนฺติ โยชนาฯ **อาทิ**-สเทฺทน สวตฺถุกาวตฺถุกาทินานตฺตสฺส ปุคฺคลตฺตยสาธารณาทิตเพฺภทสฺส จ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สลกฺขณสามญฺญลกฺขณาน**นฺติ ผุสนาทิตํตํลกฺขณานเญฺจว อนิจฺจตาทิสามญฺญลกฺขณานญฺจ วเสนาติ โยชนาฯ **สุญฺญตธมฺมสฺสา**ติ อนตฺตตาสงฺขาตสุญฺญตาสภาวสฺสฯ ยํ วิภาเวตุํ **อภิธเมฺม**‘‘ตสฺมิํ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺติ, ขนฺธา โหนฺตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๑) สุญฺญตาวารเทสนา ปวตฺตา, ตํ ปหีนเมว ปุเพฺพ ปหีนตฺตา, ตสฺมา ตสฺส ตสฺส ปุน ปหานํ น วตฺตพฺพํฯ น หิ กิเลสา ปหียมานา อารมฺมณวิภาเคน ปหียนฺติ อนาคตานํเยว อุปฺปชฺชนารหานํ ปหาตพฺพตฺตา, ตสฺมา อภิชฺฌาทีนํ เอกตฺถ ปหานํ วตฺวา อิตรตฺถ น วตฺตพฺพํ เอวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘กามเญฺจตฺถา’’**ติอาทินาฯ อถ วา มคฺคจิตฺตกฺขเณ เอกตฺถ ปหีนํ สพฺพตฺถ ปหีนเมว โหตีติ วิสุํ วิสุํ ปหานํ น วตฺตพฺพํฯ มเคฺคน หิ ปหีนาติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ ตตฺถ ปุริมาย โจทนาย นานาปุคฺคลปริหาโร, น หิ เอกสฺส ปหีนํ ตโต อญฺญสฺส ปหีนํ นาม โหติฯ ปจฺฉิมาย นานาจิตฺตกฺขณิกปริหาโรฯ **นานาจิตฺตกฺขเณ**ติ หิ โลกิยมคฺคจิตฺตกฺขเณติ อธิปฺปาโยฯ ปุพฺพภาคมโคฺค หิ อิธาธิเปฺปโตฯ โลกิยภาวนาย จ กาเย ปหีนํ น เวทนาทีสุ วิกฺขมฺภิตํ โหติฯ ยทิปิ นปฺปวเตฺตยฺย, ปฏิปกฺขภาวนาย สุปฺปหีนตฺตา ตตฺถ สา ‘‘อภิชฺฌาโทมนสฺสสฺส อปฺปวตฺตี’’ติ น วตฺตพฺพา, ตสฺมา ปุนปิ ตปฺปหานํ วตฺตพฺพเมวฯ **เอกตฺถ ปหีนํ เสเสสุปิ ปหีนํ โหตี**ติ โลกุตฺตรสติปฏฺฐานภาวนํ, โลกิยภาวนาย วา สพฺพตฺถ อปฺปวตฺติมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘ปญฺจปิ ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา โลโก’’ติ (วิภ. ๓๖๒, ๓๖๔, ๓๖๖) หิ **วิภเงฺค**จตูสุปิ ฐาเนสุ วุตฺตนฺติฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

กายานุปสฺสนา

อานาปานปพฺพวณฺณนา

๓๗๔. **อารมฺมณวเสนา**ติ อนุปสฺสิตพฺพกายาทิอารมฺมณวเสนฯ **จตุธา ภินฺทิตฺวา**ติ อุเทฺทสวเสน จตุธา ภินฺทิตฺวาฯ **ตโต** จตุพฺพิธสติปฏฺฐานโต เอเกกํ สติปฏฺฐานํ คเหตฺวา กายํ วิภชโนฺตติ ปาฐเสโสฯ

กถญฺจาติ เอตฺถ **กถ**นฺติ ปการปุจฺฉา, เตน นิทฺทิสิยมาเน กายานุปสฺสนาปกาเร ปุจฺฉติฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรโก, เตน อุเทฺทสวาเรน อปากฏํ นิเทฺทสวาเรน วิภาวิยมานํ วิเสสํ โชเตติฯ พาหิรเกสุปิ อิโต เอกเทสสฺส สมฺภวโต **สพฺพปฺปการ**คฺคหณํ กตํ **‘‘สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตกสฺสา’’**ติ, เตน เย อิเม อานาปานปพฺพาทิวเสน อาคตา จุทฺทสปฺปการา, ตทโนฺตคธา จ อชฺฌตฺตาทิอนุปสฺสนาปฺปการา, ตถา กายคตาสติสุเตฺต (ม. นิ. ๓.๑๕๓) วุตฺตา เกสาทิวณฺณสณฺฐานกสิณารมฺมณจตุกฺกชฺฌานปฺปการา, โลกิยาทิปฺปการา จ, เต สเพฺพปิ อนวเสสโต สงฺคณฺหาติฯ อิเม จ ปการา อิมสฺมิํเยว สาสเน, น อิโต พหิทฺธาติ วุตฺตํ

“สพฺพปฺปการ...เป.... ปฏิเสธโน จา”ติฯ ตตฺถ **ตถาภาวปฏิเสธโน**ติ สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตกสฺส ปุคฺคลสฺส อญฺญสาสนสฺส นิสฺสยภาวปฏิเสธโน, เอเตน **อิธ ภิกฺขเว**ติ เอตฺถ **อิธ**-สทฺโท อนฺตคธเอวสทฺทโตฺถติ ทเสฺสติฯ สนฺติ หิ เอกปทานิปิ อวธารณานิ ยถา ‘‘วายุภกฺโข’’ติฯ เตนาห **“อิเธว ภิกฺขเว สมโณ”**ติอาทิฯ ปริปุณฺณสมณปฺปกรณธมฺโม หิ โส ปุคฺคโล, โย สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตโกฯ **ปรปฺปวาทา**ติ ปเรสํ อญฺญติตฺถิยานํ นานปฺปการา วาทา ติตฺถายตนานิฯ

อรญฺญาทิกเสฺสว ภาวนานุรูปเสนาสนตํ ทเสฺสตุํ **“อิมสฺสหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทุทฺทโมทมถํ อนุปคโต โคโณ **กูฏโคโณฯ** โทหนกาเล ยถา ถเนหิ อนวเสสโต ขีรํ น ปคฺฆรติ, เอวํ โทหปฏิพนฺธินี **กูฏเธนุฯ** รูป-สทฺทาทิเก ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกอสฺสาโท **รูปารมฺมณาทิรโสฯ ปุพฺเพ อาจิณฺณารมฺมณ**นฺติ ปพฺพชฺชโต ปุพฺเพ, อนาทิมติ วา สํสาเร ปริจิตารมฺมณํฯ **นิพเนฺธยฺยา**ติ พเนฺธยฺยฯ **สติยา**ติ สมฺมเทว กมฺมฏฺฐานสฺส สลฺลกฺขณวเสน ปวตฺตาย สติยาฯ **อารมฺมเณ**ติ กมฺมฏฺฐานารมฺมเณฯ **ทฬฺหํ**ติ ถิรํ, ยถา สโตการิสฺส อุปจารปฺปนาเภโท สมาธิ อิชฺฌติ, ตถา ถามคตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

วิเสสาธิคมทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารปทฏฺฐานนฺติ สเพฺพสํ พุทฺธานํ, เอกจฺจานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ, พุทฺธสาวกานญฺจ วิเสสาธิคมสฺส อเญฺญน กมฺมฏฺฐาเนน อธิคตวิเสสานํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสฺส ปทฏฺฐานภูตํฯ

วตฺถุวิชฺชาจริโย วิย ภควา โยคีนํ อนุรูปนิวาสฏฺฐานุปทิสนโตฯ **ภิกฺขุ ทีปิสทิโส** อรเญฺญ เอกโก วิหริตฺวา ปฏิปกฺขนิมฺมถนวเสน อิจฺฉิตตฺถสาธนโต **ผลมุตฺตม**นฺติ สามญฺญผลํ สนฺธาย วทติฯ **ปรกฺกมชวโยคฺคภูมิ**นฺติ ภาวนุสฺสาหชวสฺส โยคฺคกรณภูมิภูตํฯ

อทฺธานวเสน ปวตฺตานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ วเสน ทีฆํ วา อสฺสสโนฺต, อิตฺตรวเสน ปวตฺตานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ วเสน รสฺสํ วา อสฺสสโนฺตติ โยชนาฯ **เอวํ สิกฺขโต**ติ อสฺสาสปสฺสาสานํ ทีฆรสฺสตาปชานนสพฺพกายปฺปฏิสํเวทนโอฬาริโกฬาริกปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน ภาวนํ สิกฺขโต, ตถาภูโต วา หุตฺวา ติโสฺส สิกฺขา ปวตฺตยโตฯ **อสฺสาสปสฺสาสนิมิเตฺต**ติ อสฺสาสปสฺสาสสนฺนิสฺสเยน อุปฏฺฐิตปฏิภาคนิมิเตฺตฯ **อสฺสาสปสฺสาเส ปริคฺคณฺหาติ** รูปมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสโนฺต, โย ‘‘อสฺสาสปสฺสาสกมฺมิโก’’ติ วุโตฺตฯ **ฌานงฺคานิ ปริคฺคณฺหาติ** อรูปมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสโนฺตฯ **วตฺถุ นาม กรชกาโย** จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฏฺฐานภาวโตฯ **อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถีติ** วิสุทฺธิทิฏฺฐิ ‘‘ตยิทํ ธมฺมมตฺตํ, น อเหตุกํ, นาปิ อิสฺสราทิวิสมเหตุกํ, อถ โข อวิชฺชาทิเหตุก’’นฺติ อทฺธาตฺตเยปิ กงฺขาวิตรเณน **วิติณฺณกโงฺขฯ** ‘‘ยํ กิญฺจิ ภิกฺขุ รูป’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๖๑; ๒.๑๑๓; ๓.๘๖, ๘๙; ปฏิ. ม. ๑.๕๔) นเยน กลาปสมฺมสนวเสน **ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวาฯ** อุทยวยานุปสฺสนาทิวเสน **วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺตฯ อนุกฺกเมน** มคฺคปฏิปาฏิยาฯ

“ปรสฺส วา อสฺสาสปสฺสาสกาเย”ติ อิทํ สมฺมสนวารวเสนายํ ปาฬิ ปวตฺตาติ กตฺวา วุตฺตํ, สมถวเสน ปน ปรสฺส อสฺสาสปสฺสาสกาเย อปฺปนานิมิตฺตุปฺปตฺติ เอว นตฺถิฯ **อฏฺฐเปตฺวา**ติ อนฺตรนฺตรา น ฐเปตฺวาฯ **อปราปรํ สญฺจรณกาโล**ติ อชฺฌตฺตพหิทฺธาธเมฺมสุปิ นิรนฺตรํ วา ภาวนาย ปวตฺตนกาโล **กถิโตฯ เอกสฺมิํ กาเล ปนิทํ อุภยํ น ลพฺภตี**ติ ‘‘อชฺฌตฺตํ, พหิทฺธา’’ติ จ วุตฺตํ อิทํ ธมฺมทฺวยํ ฆฏิตํ เอกสฺมิํ กาเล เอกโต อารมฺมณภาเวน น ลพฺภติ, เอกชฺฌํ อาลมฺพิตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ

สมุเทติ เอตสฺมาติ **สมุทโย,** โส เอว การณเฏฺฐน ธมฺโมติ **สมุทยธมฺโม**ฯ อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปตฺติเหตุ กรชกายาทิ, ตสฺส อนุปสฺสนสีโล **สมุทยธมฺมานุปสฺสี,** ตํ ปน สมุทยธมฺมํ อุปมาย ทเสฺสตุํ **“ยถา นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภสฺต**นฺติ รุตฺติฯ **คคฺครนาฬิ**นฺติ อุกฺกาปนาฬิฯ **เต**ติ กรชกายาทิเกฯ ยถา อสฺสาสปสฺสาสกาโย กรชกายาทิสมฺพนฺธี ตํนิมิตฺตตาย, เอวํ กรชกายาทโยปิ อสฺสาสปสฺสาสกายสมฺพนฺธิโน ตํนิมิตฺตภาเวนาติ ‘‘สมุทยธมฺมา กายสฺมิ’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺตีติ วุตฺตํ **“สมุทย...เป.... วุจฺจตี”**ติฯ ปกติวาจี วา **ธมฺม**-สทฺโท ‘‘ชาติธมฺมาน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๓๑; ๓.๓๑๐; ปฏิ. ม. ๑.๓๓) วิยาติ กายสฺส ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนกปกติกายานุปสฺสี วา ‘‘สมุทยธมฺมานุปสฺสี’’ติ วุตฺโตฯ เตนาห ‘‘กรชกายญฺจา’’ติ อาทิฯ เอวญฺจ กตฺวา **กายสฺมิ**นฺติ ภุมฺมวจนํ สุฏฺฐุตรํ ยุชฺชติฯ

วยธมฺมานุปสฺสีติ เอตฺถ อเหตุกเตฺตปิ วินาสสฺส เยสํ เหตุธมฺมานํ อภาเว ยํ น โหติ, ตทภาโว ตสฺส อภาวสฺส เหตุ วิย โวหรียตีติ อุปจารโต กรชกายาทิอภาโว อสฺสาสปสฺสาสกายสฺส วยการณํ วุตฺโตฯ เตนาห **“ยถา ภสฺตายา”**ติอาทิ ฯ อยํ ตาเวตฺถ ปฐมวิกปฺปวเสน อตฺถวิภาวนาฯ ทุติยวิกปฺปวเสน อุปจาเรน วินาเยว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อชฺฌตฺตพหิทฺธานุปสฺสนา วิย ภินฺนวตฺถุวิสยตาย สมุทยวยธมฺมานุปสฺสนาปิ เอกกาเล น ลพฺภตีติ อาห **“กาเลน สมุทยํ กาเลน วยํ อนุปสฺสโนฺต”**ติฯ ‘‘อตฺถิ กาโย’’ติ **เอว**-สทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ **“กาโยว อตฺถี”**ติ วตฺวา อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสโนฺต **“น สโตฺต”**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โย รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย, ปเรสญฺจ สชฺชาปนเฏฺฐน, สตฺวคุณโยคโต วา **“สโตฺต”**ติ ปเรหิ ปริกปฺปิโต, ตสฺส สตฺตนิกายสฺส ปูรณโต จ จวนุปปชฺชนธมฺมตาย คลนโต จ **“ปุคฺคโล”**ติ, ถียติ สํหญฺญติ เอตฺถ คโพฺภติ **“อิตฺถี”**ติ, ปุริ ปุเร ภาเค เสติ ปวตฺตตีติ **“ปุริโส”**ติ, อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ **“อตฺตา”**ติ, อตฺตโน สนฺตกภาเวน **“อตฺตนิย”**นฺติ, ปโร น โหตีติ กตฺวา **“อห”**นฺติ, มม สนฺตกนฺติ กตฺวา **“มมา”**ติ, วุตฺตปฺปการวินิมุโตฺต อโญฺญติ กตฺวา **“โกจี”**ติ, ตสฺส สนฺตกภาเวน **“กสฺสจี”**ติ, วิกเปฺปตโพฺพ โกจินตฺถิ, เกวลํ **“กาโย เอว อตฺถี”**ติฯ ทสหิปิ ปเทหิ อตฺตตฺตนิยสุญฺญตเมว กายสฺส วิภาเวติฯ **เอว**นฺติ ‘‘กาโยว อตฺถี’’ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ

ญาณปมาณตฺถายาติ กายานุปสฺสนาญาณํ ปรํ ปมาณํ ปาปนตฺถายฯ **สติปมาณตฺถายา**ติ กายปริคฺคาหิกํ สตึ ปวตฺตนสตึ ปรํ ปมาณํ ปาปนตฺถายฯ อิมสฺส หิ วุตฺตนเยน ‘‘อตฺถิ กาโย’’ติ อปราปรุปฺปตฺติวเสน ปจฺจุปฏฺฐิตา สติ ภิโยฺยโส มตฺตาย ตตฺถ ญาณสฺส, สติยา จ ปริพฺรูหนาย โหติฯ เตนาห **“สติสมฺปชญฺญานํ วุฑฺฒตฺถายา”**ติฯ อิมิสฺสา ภาวนาย ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาหานํ อุชฺปฏิปกฺขตฺตา วุตฺตํ **“ตณฺหา...เป.... วิหรตี”**ติฯ ตถาภูโต จ โลเก กิญฺจิปิ ‘‘อห’’นฺติ วา ‘‘มม’’นฺติ วา คเหตพฺพํ น ปสฺสติ, กุโต คเณฺหยฺยาติ อาห **“น จ กิญฺจี”**ติ อาทิฯ **เอวมฺปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สทฺท เหฏฺฐา นิทฺทิฏฺฐสฺส ตาทิสสฺส อตฺถสฺส อภาวโต อวุตฺตสมฺจฺจยโตฺถติ ทเสฺสโนฺต **“อุปริ อตฺถํ อุปาทายา”**ติ อาห ยถา ‘‘อนฺตมโส ติรจฺฉานคตายปิ, อยมฺปิ ปาราชิโก โหตี’’ติฯ (ปารา. ๔๒) **เอว**นฺติ ปน นิทฺทิฏฺฐาการสฺส ปจฺจามสนํ นิคมนวเสน กตนฺติ อาห **“อิมินา ปน...เป.... ทเสฺสตี”**ติฯ

ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานสฺส อิธ อธิเปฺปตตฺตา วุตฺตํ **“สติ ทุกฺขสจฺจ”**นฺติฯ สา ปน สติ ยสฺมึ อตฺตภาเว, ตสฺส สมุฏฺฐาปิกา ตณฺหา, ตสฺสาปิ สมุฏฺฐาปิกา เอว นาม โหติ ตทภาเว อภาวโตติ อาห **“ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา”**ติ, ยถา ‘‘สงฺขารปจฺจยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; อุทา. ๑; วิภ. ๔๘๔)ฯ ตํวิญฺญาณพีชตํสนฺตติสมฺภูโต สโพฺพปิ โลกิโย วิญฺญาณปฺปพโนฺธ

‘‘สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ’’ เตฺวว วุจฺจติ สุตฺตนฺตนเยนฯ **อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติยา นิมิตฺตภูโตติ อโตฺถฯ น ปวตฺตตีติ เอตฺถาติ วา **อปฺปวตฺติ**ฯ **“ทุกฺขปริชานโน”**ติ อาทิ เอกนฺตโต จตุกิจฺจสาธนวเสเนว อริยมคฺคสฺส ปวตฺตีติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ อวุตฺตสิโทฺธ หิ ตสฺส ภาวนาปฏิเวโธฯ **จตุสจฺจวเสนา**ติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานวเสนฯ **อุสฺสกฺกิตฺวา**ติ วิสุทฺธิปรมฺปราย อารุหิตฺวา, ภาวนํ อุปริ เนตฺวาติ อโตฺถฯ **นิยฺยานมุข**นฺติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณูปาโยฯ

อานาปานปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิริยาปถปพฺพวณฺณนา

๓๗๕. **อิริยาปถวเสนา**ติ อิริยนํ **อิริยา,** กิริยา, อิธ ปน กายิกปโยโค เวทิตโพฺพฯ อิริยานํ ปโถ ปวตฺติมโคฺคติ **อิริยาปโถ,** คมนาทิวเสน ปวตฺตา สรีราวตฺถาฯ คจฺฉโนฺต วา หิ สโตฺต กาเยน กาตพฺพกิริยํ กโรติ ฐิโต วา นิสิโนฺน วา นิปโนฺน วาติ, เตสํ อิริยาปถานํ วเสน, อิริยาปถวิภาเคนาติ อโตฺถฯ **ปุน จปร**นฺติ ปุน จ อปรํ, ยถาวุตฺตอานาปานกมฺมฏฺฐานโต ภิโยฺยปิ อญฺญํ กายานุปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ กเถมิ, สุณาถาติ วา อธิปฺปาโย ฯ **“คจฺฉโนฺต วา”**ติ อาทิ คมนาทิมตฺตชานนสฺส, คมนาทิคตวิเสสชานนสฺส จ สาธารณวจนํ, ตตฺถ คมนาทิมตฺตชานนํ น อิธ นาธิเปฺปตํ, คมนาทิคตวิเสสชานนํ ปน อธิเปฺปตนฺติ ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ กาม”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สตฺตูปลทฺธิ**นฺติ ‘‘สโตฺต อตฺถี’’ติ อุปลทฺธึ สตฺตคฺคาหํฯ **น ปชหติ** น ปริจฺจชติ ‘‘อหํ คจฺฉามิ, มม คมน’’นฺติ คาหสพฺภาวโตฯ ตโต เอว **อตฺตสญฺญํ** ‘‘อตฺถิ อตฺตา การโก เวทโก’’ติ เอวํ ปวตฺตํ วิปรีตสญฺญํ **น อุคฺฆาเฏติ** นาปเนติ อปฺปฏิปกฺขภาวโต, อนนุพฺรูหนโต วาฯ เอวํ ภูตสฺส จสฺส กุโต กมฺมฏฺฐานาทิภาโวติ อาห **“กมฺมฏฺฐานํ วา สติปฏฺฐานภาวนา วา น โหตี”**ติฯ **“อิมสฺส ปนา”**ติอาทิ สุกฺกปโกฺข, ตสฺส วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตเมว หิ อตฺถํ วิวริตุํ **“อิทญฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **โก คจฺฉตี**ติ สาธนํ, กิริยญฺจ อวินิพฺภุตฺตํ กตฺวา คมนกิริยาย กตฺตุปุจฺฉา, สา กตฺตุภาววิสิฏฺฐอตฺตปฏิเกฺขปตฺถา ธมฺมมตฺตเสฺสว คมนสิทฺธิทสฺสนโตฯ **กสฺส คมน**นฺติ ตเมวตฺถํ ปริยายนฺตเรน วทติ สาธนํ, กิริยญฺจ วินิพฺภุตฺตํ กตฺวา คมนกิริยาย อกตฺตุสมฺพนฺธีภาววิภาวนโตฯ ปฏิเกฺขปตฺถญฺหิ อโนฺตนีตํ กตฺวา อุภยตฺถ กึ-สโทฺท ปวโตฺตฯ **กึ การณา**ติ ปน ปฏิกฺขิตฺตกตฺตุกาย คมนกิริยาย อวิปรีตการณปุจฺฉาฯ อิทญฺหิ คมนํ นาม อตฺตา มนสา สํยุชฺชติ, มโน อินฺทฺริเยหิ, อินฺทฺริยานิ อเตฺตหีติ เอวมาทิ มิจฺฉาการณวินิมุตฺตอนุรูปปจฺจยเหตุโก ธมฺมานํ ปวตฺติอาการวิเสโสฯ เตนาห **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ

น โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา คจฺฉติ ธมฺมมตฺตเสฺสว คมนสิทฺธิโต, ตพฺพินิมุตฺตสฺส จ กสฺสจิ อภาวโตฯ อิทานิ ธมฺมมตฺตเสฺสว คมนสิทฺธึ ทเสฺสตุํ **“จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาเรนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ จิตฺตกิริยา จ สา, วาโยธาตุยา วิปฺผาโร วิปฺผนฺทนญฺจาติ จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาโร, เตนฯ เอตฺถ จ จิตฺตกิริยคฺคหเณน อนินฺทฺริยพทฺธวาโยธาตุวิปฺผารํ นิวเตฺตติ, วาโยธาตุวิปฺผารคฺคหเณน เจตนาวจีวิญฺญตฺติเภทํ จิตฺตกิริยํ นิวเตฺตติ, อุภเยน ปน กายวิญฺญตฺตึ วิภาเวติฯ **“คจฺฉตี”**ติ วตฺวา ยถา ปวตฺตมาเน กาเย ‘‘คจฺฉตี’’ติ โวหาโร โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ตสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตน**ฺติ คนฺตุกามตาวเสน ปวตฺตจิตฺตํฯ **วายํ ชเนตี**ติ วาโยธาตุอธิกํ รูปกลาปํ อุปฺปาเทติ, อธิกตา เจตฺถ สามตฺถิยโต, น ปมาณโตฯ คมนจิตฺตสมุฏฺฐิตํ สหชาตรูปกายสฺส ถมฺภนสนฺธารณจลนานํ ปจฺจยภูเตน อาการวิเสเสน ปวตฺตมานํ วาโยธาตุํ สนฺธายาห **“วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนตี”**ติฯ อธิปฺปายสหภาวี หิ วิกาโร วิญฺญตฺติฯ ยถาวุตฺตอ

ธิกภาเวเนว จ วาโยคหณํ , น วาโยธาตุยา เอว ชนกภาวโต, อญฺญถา วิญฺญตฺติยา อุปาทาย รูปภาโว ทุรุปปาโท สิยาฯ **ปุรโต อภินีหาโร** ปุรโตภาเคน กายสฺส ปวตฺตนํ, โย ‘‘อภิกฺก โม’’ติ วุจฺจติฯ

‘‘เอเสว นโย’’ติ อติเทเสน สเงฺขปโต วตฺวา ตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘ตตฺราปิ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โกฏฺฐิโต ปฏฺฐายา**ติ เหฏฺฐิมโกฏฺฐิโต ปฏฺฐาย ปาทตลโต ปฏฺฐายฯ **อุสฺสิตภาโว**ติ อุพฺพิทฺธภา โวฯ

เอวํ ปชานโตติ เอวํ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว คมนาทิ โหตีติ ปชานโตฯ **ตสฺส** เอวํ ปชานนาย นิจฺฉยคมนตฺถํ **‘‘เอวํ โหตี’’**ติ วิจารณา **วุจฺจติ** โลเก ยถาภูตํ อชานเนฺตหิ มิจฺฉาภินิเวสวเสน, โลกโวหารวเสน วาฯ **อตฺถิ ปนา**ติ อตฺตโน เอวํ วีมํสนวเสน ปุจฺฉาวจนํฯ **นตฺถี**ติ นิจฺฉยวเสน สตฺตสฺส ปฏิเกฺขปวจนํฯ **‘‘ยถา ปนา’’**ติอาทิ ตเสฺสว อตฺถสฺส อุปมาย วิ ภาวนํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นาวา มาลุตเวเคนาติ **ยถา** อเจตนา นาวา วาตเวเคน เทสนฺตรํ **ยาติ, ยถา** จ อเจต โน **เตชนํ** กโณฺฑ **ชิยาเวเคน** เทสนฺตรํ **ยาติ, ตถา** อเจตโน **กาโย วาตาหโต** ยถาวุตฺต วายุนา นีโต เทสนฺตรํ **ยาตี**ติ เอวํ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ สเจ ปน โกจิ วเทยฺย ‘‘ยถา นาวาเตชนานํ เปลฺลกสฺส ปุริสสฺส วเสน เทสนฺตรคมนํ, เอวํ กายสฺสาปี’’ติ, โหตุ, เอวํ อิจฺฉิ โต วายมโตฺถ ยถา หิ นาวาเตชนานํ สํหตลกฺขณเสฺสว ปุริสสฺส วเสน คมนํ, น อสํหตลกฺ ขณสฺส, เอวํ กายสฺสาปีติฯ กา โน หานิ, ภิโยฺยปิ ธมฺมมตฺตตาว ปติฏฺฐํ ลภติ, น ปุริสวาโทฯ เตนาห **‘‘ยนฺตสุตฺตวเสนา’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ปยุตฺต**นฺติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน คมนาทิกิริยาวเสน ปจฺจเยหิ ปโยชิตํฯ **ฐาตี**ติ ติฏฺฐ ติฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมิํ โลเกฯ **วินา เหตุปจฺจเย**ติ คนฺตุกามตาจิตฺตตํสมุฏฺฐานวาโยธาตุอาทิ เหตุปจฺจเยหิ วินาฯ **ติเฏฺฐ**ติ ติเฏฺฐยฺยฯ **วเช**ติ วเชยฺย คเจฺฉยฺย โก นามาติ สมฺพโนฺธฯ ปฏิ เกฺขปโตฺถ เจตฺถ **กิํ**-สโทฺทติ เหตุปจฺจยวิรเหน ฐานคมนปฏิเกฺขปมุเขน สพฺพายปิ ธมฺมปฺปวตฺ ติยา ปจฺจยาธีนวุตฺติตาวิภาวเนน อตฺตสุญฺญตา วิย อนิจฺจทุกฺขตาปิ วิภาวิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

ปณิหิโตติ ยถา ยถา ปจฺจเยหิ ปกาเรหิ นิหิโต ฐปิโตฯ **สพฺพสงฺคาหิกวจน**นฺติ สเพฺพ สมฺปิ จตุนฺนํ อิริยาปถานํ เอกชฺฌํ สงฺคณฺหนวจนํ, ปุเพฺพ วิสุํ วิสุํ อิริยาปถานํ วุตฺตตฺตา อิทํ เนสํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา วจนนฺติ อโตฺถฯ ปุริมนโย วา อิริยาปถปฺปธาโน วุโตฺตติ ตตฺถ กาโย อปฺปธาโน อนุนิปฺผาทีติ อิธ กายํ ปธานํ, อปธานญฺจ อิริยาปถํ อนุนิปฺผาทิํ กตฺวา ทเสฺสตุํ ทุติ ยนโย วุโตฺตติ เอวเมฺปตฺถ ทฺวินฺนํ นยานํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ **ฐิโต**ติ ปวโตฺตฯ

อิริยาปถปริคฺคณฺหนมฺปิ อิริยาปถวโต กายเสฺสว ปริคฺคณฺหนํ ตสฺส อวตฺถาวิเสสภาวโต ติ วุตฺตํ **‘‘อิริยาปถปริคฺคณฺหเนน กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี’’**ติฯ เตเนวตฺถ รูปกฺขนฺธวเส เนว สมุทยาทโย อุทฺธฏาฯ เอส นโย เสสวาเรสุปิฯ **อาทินา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ยถา ‘‘ตณฺหาสมุทยา กมฺมสมุทยา อาหารสมุทยา’’ติ นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสตีติ อิเม จตฺตาโร อาการา สงฺคยฺหนฺติ, เอวํ ‘‘อวิชฺชานิโรธา’’ติ อาทโยปิ ปญฺจ อา การา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อิริยาปถปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุสมฺปชญฺญปพฺพวณฺณนา

๓๗๖. จตุสมฺปชญฺญวเสนาติ สมนฺตโต ปกาเรหิ, ปกฏฺฐํ วา สวิเสสํ ชานาตีติ สมฺปชาโน, สมฺปชานสฺส ภาโว สมฺปชญฺญํ, ตถาปวตฺตํ ญาณํ, หตฺถวิการาทิเภทภินฺนตฺตา จตฺตาริ สมฺปชญฺญานิ สมาหฏานิ จตุสมฺปชญฺญํ, ตสฺส วเสนฯ **"อภิกฺกเนฺต"ติอาทีนิ สามญฺญผเล** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๔; ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๔ วากฺยขเนฺธปิ) **วณฺณิตานิ,** น ปุน วเณฺณตพฺพานิ, ตสฺมา ตํตํสํวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาปิ ตตฺถ วิหิตนเยเนว คเหตพฺพาฯ ''อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตี''ติอาทิ วจนโต อภิกฺกมาทิคตจตุสมฺปชญฺญปริคฺคณฺหเนน รูปกายเสฺสเวตฺถ สมุทยธมฺมานุปสฺสิตาทิ อธิเปฺปโตติ อาห **"รูปกฺขนฺธเสฺสว สมุทโย จ วโย จ นีหริตโพฺพ"**ติฯ รูปธมฺมานํเยว หิ ปวตฺติอาการวิเสสา อภิกฺกมาทโยติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

จตุสมฺปชญฺญปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏิกฺกูลมนสิการปพฺพวณฺณนา

๓๗๗. ปฏิกฺกูลมนสิการวเสนาติ ชิคุจฺฉนียตาย ปฏิกูลเมว ปฏิกฺกูลํ, โย ปฏิกฺกูลสภาโว ปฏิกฺกูลาการโร, ตสฺส มนสิ กรณวเสนฯ อนฺตเรนาปิ หิ ภาววาจินํ สทฺทํ ภาวโตฺถ วิญฺญายติ ยถา ''ปฏสฺส สุกฺก''นฺติฯ ยสฺมา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๘๒) **วุตฺตํ,** ตสฺมา ตตฺถ, ตํสํวณฺณนายญฺจ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๘๒ อาทโย) วุตฺตนเยน ''อิมเมว กาย''นฺติ อาทีนมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

วตฺถาทีหิ ปสิพฺพกาการเรน พนฺธิตฺวา กตํ อาวาฏนํ **ปุโตฬิฯ** นานาการา เอกสฺมิํ ฐาเน สมฺมิสฺสาติ เอตฺตาวตา นานาวณฺณานํ เกสาทีนญฺจ อุปเมยฺยตาฯ **วิภูตกาโล**ติ ปณฺณตฺติํ สมติกฺกมิตฺวา เกสาทีนํ อสุภาการสฺส อุปฏฺฐิตกาโลฯ อิติ-สทฺทสฺส อาการตฺถตํ ทเสฺสโนฺต ''เอว''นฺติ วตฺวา ตํ อาการํ สรูปโต ทเสฺสโนฺต **"เกสาทิปริคฺคณฺหเนนา"**ติอาทิมาหฯ เกสาทิสญฺญิตานญฺหิ อสุจิภาวานํ ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกฺกูลาการสฺส สมุทยโต อนุปสฺสนา อิธ กายานุปสฺสนาติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปฏิกฺกูลมนสิการปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธาตุมนสิการปพฺพวณฺณนา

๓๗๘. ธาตุมนสิการวเสนาติ ปถวีธาตุอาทิกา จตโสฺส ธาตุโย อารพฺภ ปวตฺตภาวนามนสิการวเสน, จตุธาตุววตฺถานวเสนาติ อโตฺถฯ ธาตุมนสิกาโร, ธาตุกมฺมฏฺฐานํ, จตุธาตุววตฺถานนฺติ หิ อตฺถโต เอกํฯ **โคฆาตโก**ติ ชีวิกตฺถาย คุนฺนํ ฆาตโกฯ **อเนฺตวาสิโก**ติ กมฺมกรณวเสน ตสฺส สมีปวาสี ตํ นิสฺสาย ชีวนโก ฯ **วินิวิชฺฌิตฺวา**ติ เอกสฺมิํ ฐาเน อญฺญมญฺญํ วินิวิชฺฌิตฺวาฯ **มหาปถานํ เวมชฺฌฏฺฐานสงฺขาเต**ติ จตุนฺนํ มหาปถานํ ตาย เอว วินิวิชฺฌนฏฺฐานตาย เวมชฺฌสงฺขาเตฯ ยสฺมา เต จตฺตาโร มหาปถา จตูหิ ทิสาหิ อาคนฺตฺวา ตตฺถ สโมหิตา วิย โหนฺติ, ตสฺมา ตํ ฐานํ จตุมหาปถํ, ตสฺมิํ **จตุมหาปเถฯ** ฐิต-สโทฺท ''ฐิโต วา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๖๓; อ. นิ. ๕.๒๘) ฐานสงฺขาตอิริยาปถสมงฺคิตาย, ฐา-สทฺทสฺส วา คตินิวตฺติอตฺถตาย อญฺญตฺถ ฐเปตฺวา คมนํ เสสอิริยาปถสมงฺคิตาย โพธโก, อิธ ปน ยถา ตถา รูปกายสฺส ปวตฺติอาการโพธโก อธิเปฺปโตติ อาห **"จตุนฺนํ อิริยาปถานํ เยน เกนจิ อากา**

เรน ฐิตตฺตา ยถา ฐิต’’นฺติฯ ตตฺถ **อากาเรนา**ติ ฐานาทินา รูปกายสฺส ปวตฺติอากาเรนฯ ฐานาทโย หิ อิริยาปถสงฺขาตาย กิริยาย ปโถ ปวตฺติมโคฺคติ ‘‘อิริยาปโถ’’ติ วุจฺจนฺตีติ วุโตต วายมโตฺถฯ **ยถาฐิต**นฺติ ยถาปวตฺตํ, ยถาวุตฺตํ ฐานเมเวตฺถ ปณิธานนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘ยถา ฐิตตฺตา จ ยถาปณิหิต’’**นฺติฯ **‘‘ฐิต’’**นฺติ วา กายสฺส ฐานสงฺขาตอิริยาปถสมาโยค ปริทีปนํ, **‘‘ปณิหิต’’**นฺติ ตทญฺญอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํฯ **‘‘ฐิต’’**นฺติ วา กายสงฺขาตานํ รูปธมฺมานํ ตสฺมึ ตสฺมึ ขเณ สกิจฺจวเสน อวฏฺฐานปริทีปนํ, **ปณิหิต**นฺติ ปจฺจยวเสน เตหิ เตหิ ปจฺจเยหิ ปการโต นิหิตํ ปณิหิตนฺติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปจฺจเวกฺขตี**ติ ปติ ปติ อเวกฺขติ, ญาณจกฺขุนา วินิพฺภุชฺชิตฺวา วิสุํ วิสุํ ปสฺสติฯ

อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ภาวตฺถวิภาวนวเสน ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา โคฆาตกสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โปเสนฺตสฺสา**ติ มํสูปจยปริพฺรูหนาย กุณฺฑกภตฺตกปฺปาสฏฺฐิอาทีหิ สํวเฑฺฒนฺตสฺสฯ **วธิตํ มต**นฺติ หึสิตํ หุตฺวา มตํฯ **มต**นฺติ จ มตมตฺตํฯ เตเนวาห **‘‘ตาวเทวา’’**ติฯ **คาวีติ สญฺญา น อนฺตรธายตี**ติ ยานิ องฺคปจฺจงฺคานิ ยถาสนฺนิวิฏฺฐานิ อุปาทาย คาวีสมญฺญา มตมตฺตายปิ คาวิยา เตสํ ตํสนฺนิเวสสฺส อวินฏฺฐตฺตาฯ วิลียนฺติ ภิชฺชนฺติ วิภฺชฺชนฺตีติ **พีลา,** ภาคา ว-การสฺส พ-การํ, อิการสฺส จ อีการํ กตฺวาฯ **พีลโส**ติ พีลํ พีลํ กตฺวาฯ **วิภชิตฺวา**ติ อฏฺฐิสงฺฆาตโต มํสํ วิเวเจตฺวา, ตโต วา วิเวจิตํ มํสํ ภาคโส กตฺวาฯ เตเนวาห **‘‘มํสสญฺญา ปวตฺตตี’’**ติฯ **ปพฺพชิตสฺสาปิ** อปริคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺสฯ **ฆนวินิโพฺภค**นฺติ สนฺตติสมูหกิจฺจฆนานํ วินิพฺภุชฺชนํ วิเวจนํฯ **ธาตุโส ปจฺจเวกฺขโต**ติ ฆนวินิโพฺภคกรเณน ธาตุํ ธาตุํ ปถวีอาทิธาตุํ วิสุํ วิสุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสฯ **สตฺตสญฺญา**ติ อตฺตานุทิฏฺฐิวเสน ปวตฺตา สตฺตสญฺญาติ วทนฺติ, โวหารวเสน ปวตฺตสตฺตสญฺญายปิ ตทา อนฺตรธานํ ยุตฺตเมว ยาถาวโต ฆนวินิโพฺภคสฺส สมฺปาทนโตฯ เอวญฺหิ สติ ยถาวุตฺตโอปมฺมเตฺถน อุปเมยฺยโตฺถ อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมติฯ เตเนวาห **‘‘ธาตุวเสเนว จิตฺตํ สนฺติฏฺฐตี’’**ติฯ **ทโกฺข**ติ เฉโก ตํตํสมญฺญาย กุสโล ‘‘ยถาชาเต สูนสฺมึ นงฺคุฏฺฐขุรวิสาณาทิวเนฺต อฏฺฐิมํสาทิอวยวสมุทาเย อวิภเตฺต คาวีสมญฺญา, น วิภเตฺตฯ วิภเตฺต ปน อฏฺฐิมํสาทิอวยวสมญฺญา’’ติ ชานนโตฯ **จตุมหาปโถ วิย จตุอิริยาปโถ**ติ คาวิยา ฐิตจตุมหาปโถ วิย กายสฺส ปวตฺติมคฺคภูโต จตุพฺพิโธ อิริยาปโถ ยสฺมา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๕) **วิตฺถาริตา,** ตสฺมา ตตฺถ, ตํสํวณฺณนายญฺจ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๓๐๖) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ธาตุมนสิการปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นวสิวถิกปพฺพวณฺณนา

๓๗๙. สิวถิกาย อปวิทฺธอุทฺธุมาตกาทิปฏิสํยุตฺตานํ โอธิโส ปวตฺตานํ กถานํ, ตทภิเธยฺยานญฺจ อุทฺธุมาตกาทิอสุภภาคานํ สิวถิกปพฺพานีติ สงฺคีติกาเรหิ คหิตสมญฺญา ฯ เตนาห **‘‘สิวถิกปเพฺพหิ วิภชิตุ’’**นฺติฯ มริตฺวา เอกาหาติกฺกนฺตํ **เอกาหมตํฯ อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา**ติ ชีวิตกฺขยโต อุปริ มรณโต ปรํฯ **สมุคฺคเตนา**ติ สมุฏฺฐิเตนฯ **อุทฺธุมาตตฺตา**ติ อุทฺธํ อุทฺธํ ธุมาตตฺตา สูนตฺตาฯ เสตรเตฺตหิ วิปริภินฺนํ วิมิสฺสิตํ นีลํ **วินีลํ,** ปุริมวณฺณวิปริณามภูตํ วา นีลํ **วินีลํฯ วินีลเมว วินีลก**นฺติ ก-กาเรน ปทวฑฺฒนํ อนตฺถนฺตรโต ยถา ‘‘ปีตกํ โลหิตก’’นฺติ (ธ. ส. ๖๑๖)ฯ **ปฏิกฺกูลตฺตา**ติ ชิคุจฺฉนียตฺตาฯ **กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ วินีลก**นฺติ กุจฺฉนโตฺถ วา อยํ ก-กาโรติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ ยถา ‘‘ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๓๑๖; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๒๘๕) **ปริภินฺนฏฺฐาเนหิ** กากกงฺกาทีหิฯ **วิสฺสนฺทมานปุพฺพ**นฺติ วิสฺสวนฺตปุพฺพํ, ตหํ ตหํ ปคฺฆรนฺตปุพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ตถาภาว**นฺติ วิสฺสนฺทมานปุพฺพภาวํฯ

โส ภิกฺขูติ โย ‘‘ปเสฺสยฺย สรีรํ สิวถิกาย ฉฑฺฑิต’’นฺติ วุโตฺต, โส ภิกฺขุฯ **อุปสํหรติ** สทิสตํฯ **‘‘อยมฺปิ โข’’**ติอาทิ อุปสํหรณาการทสฺสนํฯ **อายูติ** รูปชีวิตินฺทฺริยํ, อรูปชีวิตินฺทฺริยํ ปเนตฺถ วิญฺญาณคติกเมวฯ **อุสฺมาติ** กมฺมชเตโชฯ **เอวํ ปูติกสภาโวเยวาติ** เอวํ อติวิย ทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกฺกูลปูภิกสภาโว เอว, น อายุอาทีนํ อวิคเม วิย มตฺตโสติ อธิปฺปาโยฯ เอทิโส ภวิสฺสตีติ **เอวํภาวีติ** อาห **‘‘เอวํ อุทฺธุมาตาทิเภโท ภวิสฺสตี’’**ติฯ

ลุญฺจิตฺวา ลุญฺจิตฺวาติ อุปฺปาเฏตฺวา อุปฺปาเฏตฺวาฯ **สาวเสสมํสโลหิตยุตฺตนฺติ** สพฺพโส อขาทิตตฺตา ตหํ ตหํ เสเสน อปฺปาวเสเสน มํสโลหิเตน ยุตฺตํฯ ‘‘อเญฺญน หตฺถฏฺฐิก’’นฺติ อวิเสเสน หตฺถฏฺฐิกานํ วิปฺปกิณฺณตา โชติตาติ อนวเสสโต เตสํ วิปฺปกิณฺณตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จตุสฏฺฐิเภทมฺปี’’**ติอาทิมาห ฯ

เตโรวสฺสิกานีติ ติโรวสฺสํ คตานิ, ตานิ ปน สํวจฺฉรํ วีติวตฺตานิ โหนฺตีติ อาห **‘‘อติกฺกนฺตสํวจฺฉรานี’’**ติฯ ปุราณตาย ฆนภาววิคเมน วิจุณฺณตา อิธ ปูติภาโวติ โส ยถา โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อโพฺภกาเส’’**ติอาทิมาหฯ **เตโรวสฺสิกาเนวาติ** สํวจฺฉรมตฺตาติกฺกนฺตานิ เอวฯ ขชฺชมานตาทิวเสน ทุติยสิวถิกปพฺพาทีนํ ววตฺถาปิตตฺตา วุตฺตํ **‘‘ขชฺชมานตาทีนํ วเสน โยชนา กาตพฺพา’’**ติฯ

นวสิวถิกปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิมาเนว เทฺวติ อวธารเณน อปฺปนากมฺมฏฺฐานํ ตตฺถ นิยเมติ อญฺญปเพฺพสุ ตทภาวโตฯ ยโต หิ เอว-กาโร, ตโต อญฺญตฺถ นิยเมติ, เตน ปพฺพทฺวยสฺส วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานตาปิ อปฺปฏิสิทฺธา ทฏฺฐพฺพา อนิจฺจตาทิทสฺสนโตฯ สงฺขาเรสุ อาทีนววิภาวนานิ สิวถิกปพฺพานีติ อาห **‘‘สิวถิกานํ อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตตฺตา’’**ติฯ อิริยาปถปพฺพาทีนํ อปฺปนาวหตา ปากฏา เอวาติ **‘‘เสสานิ ทฺวาทสปี’’**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กายานุปสฺสนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เวทนานุปสฺสนาวณฺณนา

๓๘๐. สุขํ เวทนนฺติ เอตฺถ สุขยตีติ **สุขาฯ** สมฺปยุตฺตธเมฺม, กายญฺจ ลทฺธสฺสาเท กโรตีติ อโตฺถฯ สุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขนติ วา กายิกํ, เจตสิกญฺจาพาธนฺติ **สุขาฯ** ‘‘สุกรํ โอกาสทานํ เอติสฺสาติ **สุขา**’’ติ อปเรฯ เวทยติ อารมฺมณรสํ อนุภวตีติ **เวทนาฯ เวทยมาโนติ** อนุภวมาโนฯ **‘‘กาม’’**นฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ อิริยาปถปเพฺพ วุตฺตนยเมวฯ สมฺปชานสฺส เวทิยนํ **สมฺปชานเวทิยนํฯ**

วตฺถุอารมฺมณาติ รูปาทิอารมฺมณาฯ รูปาทิอารมฺมณเญฺหตฺถ เวทนาย ปวตฺติฏฺฐานตาย ‘‘วตฺถู’’ติ อธิเปฺปตํ ฯ **อสฺสาติ** ภเวยฺยฯ ธมฺมวินิมุตฺตสฺส กตฺตุ อภาวโต ธมฺมเสฺสว กตฺตุภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เวทนาว เวทยตี’’**ติ อาหฯ **‘‘โวหารมตฺตํ โหตี’’**ติ เอเตน ‘‘สุขํ เวทนํ เวทยมาโน สุขํ เวทนํ เวทยามี’’ติ อิทํ โวหารมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ

นิตฺถุนโนฺตติ พลวโต เวทนาเวคสฺส นิโรธเน อาทีนวํ ทิสฺวา ตสฺส อวสรทานวเสน นิตฺถุนโนฺต ฯ เวคสนฺธารเณ หิ อติมหนฺตํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชตีติ อญฺญมฺปิ วิการํ อุปฺปาเทยฺย, เตน เถโร **อปราปรํ ปริวตฺตติฯ วีริยสมถํ โยเชตฺวาติ** อธิวาสนวีริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ตสฺส หาปน

วเสน สมาธินา สมรสตาปาทเนน วีริยสมถํ โยเชตฺวาฯ **สห ปฏิสมฺภิทาหี**ติ โลกุตฺตรปฏิสมฺภิทาหิ สหฯ อริยมคฺคกฺขเณ หิ ปฏิสมฺภิทานํ อสโมฺมหวเสน อธิคโม, อตฺถปฏิสมฺภิทาย ปน อารมฺมณกรณวเสนปิฯ โลกิยานมฺปิ วา สติ อุปฺปตฺติกาเล ตตฺถ สมตฺถตํ สนฺธายาห **"สห ปฏิสมฺภิทาหี"**ติฯ **สมสีสี**ติ วารสมสีสี หุตฺวา, ปจฺจเวกฺขณวารสฺส อนนฺตรวาเร ปรินิพฺพายีติ อโตฺถฯ

ยถา จ สุขํ, เอวํ ทุกฺขนฺติ ยถา ''สุขํ โก เวทยตี''ติอาทินา สมฺปชานเวทิยนํ สนฺธาย วุตฺตํ, เอวํ ทุกฺขมฺปิฯ ตตฺถ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขา,** สมฺปยุตฺตธมฺเม, กายญฺจ ปีเฬตีติ วิพาธตีติ อโตฺถฯ ทุฏฺฐุํ วา ขาทติ, ขนติ กายิกํ, เจตสิกญฺจ สาตนฺติ **ทุกฺขาฯ** ''ทุกฺกรํ โอกาสทานํ เอติสฺสาติ **ทุกฺขา**''ติ อปเรฯ **อรูปกมฺมฏฺฐาน**นฺติ อรูปปริคฺคหํ, อรูปธมฺมมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสนนฺติ อโตฺถฯ **น ปากฏํ โหติ** ผสฺสสฺส, จิตฺตสฺส จ อวิภูตาการตฺตาฯ เตนาห **"อนฺธการํ วิย ขายตี"**ติฯ **"น ปากฏํ โหตี"**ติ จ อิทํ ตาทิเส ปุคฺคเล สนฺธาย วุตฺตํ, เตสํ อาทิโต เวทนาว วิภูตตรา หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ เอวญฺหิ ยํ วุตฺตํ **สกฺกปญฺหวณฺณนา** ทีสุ ''ผโสฺส ปากโฏ โหติ, วิญฺญาณํ ปากฏํ โหตี''ติ, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๕๙) ตํ อวิโรธิตํ โหติฯ เวทนาวเสน กถิยมานํ กมฺมฏฺฐานํ ปากฏํ โหตีติ โยชนาฯ **"เวทนานํ อุปฺปตฺติปากฏตายา"**ติ จ อิทํ สุขทุกฺขเวทนานํ วเสน วุตฺตํฯ ตาสญฺหิ ปวตฺติ โอฬาริกา, น อิตรายฯ ตทุภยคฺคหณมุเขน วา คเหตพฺพตฺตา อิตรายปิ ปวตฺติ วิญฺญูนํ ปากฏา เอวาติ ''เวทนาน''นฺติ อวิเสสคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สกฺกปเญฺหวุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ,** ตสฺมา ตตฺถ วตฺตโพฺพ อตฺถวิเสโส ตตฺถ ลีนตฺถปฺปกาสนิยํ วุตฺตนเยเนว คเหตโพฺพฯ

ปุเพฺพ ''วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยตี''ติ เวทนาย อารมฺมณาธีนวุตฺติตาย จ อนตฺตตาย จ ปชานนํ วุตฺตํ, อิทานิ ตสฺสา อนิจฺจตาทิปชานนํ ทเสฺสโนฺต **"อยํ อปโรปิ ปชานนปริยาโย"**ติ อาหฯ ยถา เอกสฺมิํ ขเณ จิตฺตทฺวยสฺส อสมฺภโว เอกชฺฌํ อเนกนฺตปจฺจยาภาวโต, เอวํ เวทนาทฺวยสฺส วิสิฏฺฐารมฺมณวุตฺติโต จาติ อาห **"สุขเวทนากฺขเณ ทุกฺขาย เวทนาย อภาวโต"**ติฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ ตทา อุเปกฺขาเวทนายปิ อภาวโต, เตน สุขเวทนากฺขเณ ภูตปุพฺพานํ อิตรเวทนานํ หุตฺวาอภาวปชานเนน สุขเวทนายปิ หุตฺวา อภาโว ญาโต เอว โหตีติ ตสฺสา ปากฏภาวเมว ทเสฺสโนฺต **"อิมิสฺสา จ สุขาย เวทนาย อิโต ปฐมํ อภาวโต"**ติ อาห, เอเตเนว จ ตาสมฺปิ เวทนานํ ปากฏภาโว ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **"เวทนา นาม อนิจฺจา อธุวา วิปริณามธมฺมา"**ติฯ **อนิจฺจ**คฺคหเณน หิ เวทนานํ วิทฺธํสนภาโว ทสฺสิโต วิทฺธเสฺต อนิจฺจตาย สุวิเญฺญยฺยตฺตาฯ **อธุว**คฺคหเณน ปากฏภาโว ตสฺส อสทาภาวิตาทิภาวนโตฯ **วิปริณาม**คฺคหเณน ทุกฺขภาโว ตสฺส อญฺญถตฺตทีปนโต, เตน สุขาปิ เวทนา ทุกฺขา, ปเคว อิตราติ ติสฺสนฺนมฺปิ เวทนานํ ทุกฺขตา ทสฺสิตา โหติฯ อิติ ''ยทนิจฺจํ ทุกฺขํ, ตํ เอกนฺตโต อนตฺตา''ติ ตีสุปิ เวทนาสุ ลกฺขณตฺตยปชานนา โชติตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **"อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหตี"**ติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ สุเตฺตน (ม. นิ. ๒.๒๐๕) สาเธตุํ **"วุตฺตมฺปิ เจต"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เนว ตสฺมิํ สมเย ทุกฺขํ เวทนํ เวเทตี**ติ ตสฺมิํ สุขเวทนาสมงฺคิสมเย เนว ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ นิรุทฺธตฺตา, อนุปฺปนฺนตฺตา จ ยถากฺกมํ อตีตานาคตานํฯ ปจฺจุปฺปนฺนาย ปน อสมฺภโว วุโตฺต เอวฯ สกิจฺจกฺขณมตฺตาวฏฺฐานโต **อนิจฺจาฯ** สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตตฺตา **สงฺขตาฯ** วตฺถารมฺมณาทิปจฺจยํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนตฺตา **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาฯ** ขยวยปลุชฺชนนิรุชฺฌนปกติตาย **ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมา**ติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต **อามิสํ** นาม, ปญฺจ กามคุณา, อารมฺมณกรณวเสน สห อามิเสหีติ **สามิสํฯ** เตนาห **“ปญฺจกามคุณามิสนิสฺสิตา”**ติฯ

อิโต ปรนฺติ ‘‘อตฺถิ เวทนา’’ติ เอวมาทิ ปาฬึ สนฺธายาห **“กายานุปสฺสนายํ วุตฺตนยเมวา”**ติฯ

เวทนานุปสฺสนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตานุปสฺสนาวณฺณนา

๓๘๑. สมฺปโยควเสน ปวตฺตมาเนน สห ราเคนาติ **สราคํฯ** เตนาห **“โลภสหคต”**นฺติฯ **วีตราค**นฺติ เอตฺถ กามํ สราคปทปฏิโยคินา วีตราคปเทน ภวิตพฺพํ, สมฺมสนจารสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา เตภูมกสฺเสว คหณนฺติ **“โลกิยกุสลาพฺยากต”**นฺติ วตฺวา **“อิทํ ปนา”**ติอาทินา ตเมว อธิปฺปายํ วิวรติฯ **เสสานิ** เทฺว โทสมูลานิ, เทฺว โมหมูลานีติ **จตฺตาริ อกุสลจิตฺตานิฯ** เตสญฺหิ ราเคน สมฺปโยคาภาวโต นเตฺถว สราคตา, ตํนิมิตฺตกตาย ปน สิยา ตํสหิตกาเลโสติ นเตฺถว วีตราคตาปีติ ทุกฺขวินิมุตฺตตา เอเวตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“เนว ปุริมปทํ น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺตี”**ติฯ ยทิ เอวํ ปเทสิกํ ปชานนํ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, ทุกนฺตรปริยาปนฺนตฺตา เตสํฯ เย ปน ‘‘ปฏิปกฺขภาเว อคยฺหมาเน สมฺปโยคาภาโว เอเวตฺถ ปมาณํ เอกจฺจอพฺยากตานํ วิยา’’ติ อิจฺฉนฺติ, เตสํ มเตน เสสากุสลจิตฺตานมฺปิ ทุติยปทสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ทุติยทุเกปิ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อกุสลมูเลสุ สห โมเหเนว วตฺตตีติ สโมหนฺติ อาห **“วิจิกิจฺฉาสหคตเญฺจว อุทฺธจฺจสหคตญฺจา”**ติฯ ยสฺมา เจตฺถ ‘‘สเหว โมเหนาติ สโมห’’นฺติ ปุริมปทาวธารณมฺปิ ลพฺภติเยว, ตสฺมา วุตฺตํ **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ ยถา ปน อติมูฬฺหตาย ปาฏิปุคฺคลิกนเยน สวิเสสโมหวนฺตตาย ‘‘โมมูหจิตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพโต วิจิกิจฺฉาอุทฺธจฺจสหคตทฺวยํ วิเสสโต ‘‘สโมห’’นฺติ วุจฺจติ, น ตถา เสสากุสลจิตฺตานีติ **“วฏฺฏนฺติเยวา”**ติ สาสงฺกํ วทติฯ สมฺปโยควเสน ถินมิเทฺธน อนุปติตํ อนุคตนฺติ **ถินมิทฺธานุปติตํ,** ปญฺจวิธํ สสงฺขาริกากุสลจิตฺตํ สงฺกุจิตจิตฺตํ, **สงฺกุจิตจิตฺตํ นาม** อารมฺมเณ สโงฺกจนวเสน ปวตฺตนโตฯ ปจฺจยวิเสสวเสน ถามชาเตน อุทฺธเจฺจน สหคตํ สํสฏฺฐนฺติ **อุทฺธจฺจสหคตํ,** อญฺญถา สพฺพมฺปิ อกุสลจิตฺตํ อุทฺธจฺจสหคตเมวาติฯ **ปสฏจิตฺตํ** นาม อารมฺมเณ สวิเสสํ วิเกฺขปวเสน วิสฏภาเวน ปวตฺตนโตฯ

กิเลสวิกฺขมฺภนสมตฺถตาย วิปุลผลตาย จ ทีฆสนฺตานตาย จ มหนฺตภาวํ คตํ, มหเนฺตหิ วา อุฬารจฺฉนฺทาทีหิ คตํ ปฏิปนฺนนฺติ **มหคฺคตํ,** ตํ ปน รูปารูปภูมิคตํ ตโต มหนฺตสฺส โลเก อภาวโตฯ เตนาห **“รูปารูปาวจร”**นฺติฯ ตสฺส เจตฺถ ปฏิโยคี ปริตฺตํ เอวาติ อาห **“อมหคฺคตนฺติ กามาวจร”**นฺติฯ อตฺตานํ อุตฺตริตุํ สมเตฺถหิ สห อุตฺตเรหีติ **สอุตฺตรํฯ** ตปฺปฏิปเกฺขน **อนุตฺตรํฯ** ตทุภยํ อุปาทายุปาทาย เวทิตพฺพนฺติ อาห **“สอุตฺตรนฺติ กามาวจร**นฺติอาทิฯ ปฏิปกฺขวิกฺขมฺภนสมเตฺถน สมาธินา สมฺมเทว อาหิตํ **สมาหิตํฯ** เตนาห **“ยสฺสา”**ติอาทิฯ **ยสฺสาติ** ยสฺส จิตฺตสฺสฯ ยถาวุเตฺตน สมาธินา น สมาหิตนฺติ **อสมาหิตํฯ** เตนาห **“อุภยสมาธิรหิต”**นฺติฯ ตทงฺควิมุตฺติยา **วิมุตฺตํ,** กามาวจรกุสลจิตฺตํ, วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา **วิมุตฺตํ,** มหคฺคตจิตฺตนฺติ ตทุภยํ สนฺธายาห **“ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺตีหิ วิมุตฺต”**นฺติฯ ยตฺถ ตทุภยวิมุตฺติ นตฺถิ, ตํ อุภยวิมุตฺติรหิตนฺติ คยฺหมาเน โลกุตฺตรจิเตฺตปิ สิยาสงฺกาติ ตํ นิวตฺตนตฺถํ **“สมุเจฺฉท...เป.... โอกาโสว นตฺถี”**ติ อาหฯ โอกาสภาโว จ สมฺมสนจารสฺส อธิเปฺปตตฺตา เวทิตโพฺพฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมวฯ

ธมฺมานุปสฺสนา

นีวรณปพฺพวณฺณนา

๓๘๒. ปหาตพฺพาทิธมฺมวิภาคทสฺสนวเสน ปญฺจธา ธมฺมานุปสฺสนา นิทฺทิฏฺฐาติ อยมตฺโถ ปาฬิโต เอว วิญฺญายตีติ ตมตฺถํ อุลฺลิงฺคโนฺต **"ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ กเถตุ"**นฺติ อาหฯ ยทิ เอวํ กสฺมา นีวรณาทิวเสเนว นิทฺทิฏฺฐนฺติ? วิเนยฺยชฺฌาสยโตฯ เยสญฺหิ เวเนยฺยานํ ปหาตพฺพธมฺเมสุ ปฐมํ นีวรณานิ วิภาเคน วตฺตพฺพานิ, เตสํ วเสเนตฺถ ภควตา ปฐมํ นีวรเณสุ ธมฺมานุปสฺสนา กถิตาฯ ตถา หิ กายานุปสฺสนาปิ สมถปุพฺพงฺคมา เทสิตา, ตโต ปริเญฺญยฺเยสุ ขเนฺธสุ, อายตเนสุ จ ภาเวตเพฺพสุ โพชฺฌเงฺคสุ, ปริเญฺญยฺยาทิวิภาเคสุ สเจฺจสุ จ อุตฺตรา เทสนา, ตสฺมา เจตฺถ สมถภาวนาปิ ยาวเทว วิปสฺสนตฺถา อิจฺฉิตาฯ วิปสฺสนาปธานา, วิปสฺสนาพหุลา จ สติปฏฺฐานเทสนาติ ตสฺสา วิปสฺสนาภินิเวสวิภาเคน เทสิตภาวํ วิภาเวโนฺต **"อปิจา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ขนฺธายตนทุกฺขสจฺจวเสน มิสฺสกปริคฺคหกถนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สญฺญาสงฺขารกฺขนฺธปริคฺคหมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน สกลปญฺจุปาทานกฺขนฺธปริคฺคหํ สมฺปิเณฺฑติ อิตเรสํ ตทโนฺตคธตฺตาฯ

''กณฺหสุกฺกธมฺมานํ ยุคนนฺธตา นตฺถี''ติ ปชานนกาเล อภาวา **"อภิณฺหสมุทาจารวเสนา"**ติ วุตฺตํฯ **สํวิชฺชมาน**นฺติ อตฺตโน สนฺตาเน อุปลพฺภมานํฯ **ยถา**ติ เยนากาเรน, โส ปน **"กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาโท โหตี"**ติ วุตฺตตฺตา กามจฺฉนฺทสฺส การณาการโว, อตฺถโต การณเมวาติ อาห **"เยน การเณนา"**ติฯ **จ**-สโทฺท วกฺขมานตฺถสมุจฺจยโตฺถฯ

ตตฺถาติ ''ยถา จา''ติอาทินา วุตฺตปเทฯ **สุภมฺปี**ติ กามจฺฉโนฺทปิฯ โส หิ อตฺตโน คหณากาเรน **"สุภ"**นฺติ วุโตฺต, เตนากาเรน ปวตฺตนกสฺส อญฺญสฺส กามจฺฉนฺทสฺส นิมิตฺตตฺตา **"นิมิตฺต"**นฺติ จฯ อิฏฺฐํ, อิฏฺฐากาเรน วา คยฺหมานํ รูปาทิ **สุภารมฺมณํฯ** อากงฺขิตสฺส หิตสุขสฺส ปตฺติยา อนุปายภูโต มนสิกาโร **อนุปายมนสิกาโรฯ ต**นฺติ อโยนิโสมนสิการํ ฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ สภาคเหตุภูเต, อารมฺมณภูเต จ ทุวิเธ สุภนิมิเตฺตฯ **อาหาโร**ติ ปจฺจโย อตฺตโน ผลํ อาหรตีติ กตฺวาฯ

อสุภนฺติ อสุภชฺฌานํ อุตฺตรปทโลเปน, ตํ ปน ทสสุ อวิญฺญาณกอสุเภสุ จ เกสาทีสุ สวิญฺญาณกอสุเภสุ จ ปวตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ เกสาทีสุ หิ สญฺญา ''อสุภสญฺญา''ติ **คิริมานนฺทสุเตฺต** (อ. นิ. ๑๐.๖๐) วุตฺตาฯ เอตฺถ จ จตุพฺพิธสฺส อโยนิโสมนสิการสฺส, โยนิโสมนสิการสฺส จ คหณํ นิรวเสสทสฺสนตฺถํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เตสุ ปน อสุเภสุ ''สุภ''นฺติ, ''อสุภ''นฺติ จ มนสิกาโร อิธาธิเปฺปโต, ตทนุกูลตฺตา ปน อิตเร ปีติฯ

เอกาทสสุ อสุเภสุ ปฏิกฺกูลาการสฺส อุคฺคณฺหนํ, ยถา วา ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตถา ปฏิปตฺติ **อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโหฯ** อุปจารปฺปนาวหาย อสุภภาวนาย อนุยุญฺชนา **อสุภภาวนานุโยโคฯ** ''โภชเน มตฺตญฺญุโน มิตาหารสฺส ถินมิทฺธาภิภวาภาวา โอตารํ อลภมาโน กามจฺฉโนฺท ปหียตี''ติ วทนฺติ, อยเมว จ อโตฺถ นิเทฺทเสปิ วุจฺจติฯ โย ปน โภชนสฺส ปฏิกฺกูลตํ, ตพฺพิปริณามสฺส ตทาธารสฺส ตสฺส จ อุปนิสฺสยภูตสฺส อติวิย เชคุจฺฉตํ, กายสฺส จ อาหารฏฺฐิติกตฺตํ สมฺมเทว ชานาติ, โส สพฺพโส โภชเน ปมาณสฺส ชานเนน **โภชเนมตฺตญฺญู**นามฯ ตาทิสสฺส หิ กามจฺฉโนฺท ปหียเตวฯ

อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถโร ทนฺตฏฺฐิทสฺสาวีฯ **ปหีนสฺสา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนสฺสฯ อิโต ปเรสุปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ อภิธมฺมปริยาเยน (ธ. ส. ๑๑๕๙, ๑๕๐๓) สโพฺพปิ โลโภ กามจฺฉนฺทนีวรณนฺติ อาห **“อรหตฺตมเคฺคนา**”ติฯ

ปฏิฆมฺปิ ปุริมุปฺปนฺนํ **ปฏิฆนิมิตฺตํ** ปรโต อุปฺปชฺชนกสฺส ปฏิฆสฺส การณนฺติ กตฺวาฯ

เมชฺชติ สินิยฺหตีติ **มิโตฺต,** หิเตสี ปุคฺคโล, ตสฺมึ มิเตฺต ภวา, มิตฺตสฺส วา เอสาติ เมตฺตา, หิเตสิตา, ตสฺสา **เมตฺตายฯ อปฺปนาปิ อุปจาโรปิ วฏฺฏติ** สาธารณวจนภาวโตฯ **“เจโตวิมุตฺตี**”ติ วุเตฺต **อปฺปนาว** วฏฺฏติ อปฺปนํ อปฺปตฺตาย ปฏิปกฺขโต สุฏฺฐุ มุจฺจนสฺส อภาวโตฯ **ต**นฺติ โยนิโสมนสิการํฯ **ตตฺถา**ติ เมตฺตายฯ **พหุลํ ปวตฺตยโต**ติ พหุลีการวโตฯ

สเตฺตสุ เมตฺตายนสฺส หิตูปสํหารสฺส อุปฺปาทนํ ปวตฺตนํ **เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห,** ปฐมุปฺปโนฺน เมตฺตามนสิกาโร ปรโต อุปฺปชฺชนกสฺส การณภาวโต เมตฺตามนสิกาโรว **เมตฺตานิมิตฺตํฯ** กมฺมเมว สกํ เอเตสนฺติ **กมฺมสฺสกา,** สตฺตา, ตพฺภาโว **กมฺมสฺสกตา,** กมฺมทายาทตาฯ โทสเมตฺตาสุ ยาถาวโต อาทีนวานิสํสานํ ปฏิสงฺขานํ วีมํสา อิธ **ปฏิสงฺขานํฯ** เมตฺตาวิหาริกลฺยาณมิตฺตวนฺตตา อิธ **กลฺยาณมิตฺตตาฯ โอทิสฺสกอโนทิสฺสกทิสาผรณาน**นฺติ (โอธิสกอโนธิสกทิสาผรณานํ ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๑๕) อตฺตอติปิยสหายมชฺฌตฺตเวริวเสน โอทิสฺสกตา, สีมาสเมฺภเท กเต อโนทิสฺสกตาฯ เอกาทิทิสาผรณวเสน ทิสาผรณตา เมตฺตาย อุคฺคหเณ เวทิตพฺพาฯ วิหารรจฺฉาคามาทิวเสน วา โอทิสฺสกทิสาผรณํฯ วิหาราทิอุเทฺทสรหิตํ ปุรตฺถิมาทิทิสาวเสน อโนทิสฺสกทิสาผรณนฺติ เอวํ ทฺวิธา อุคฺคหณํ สนฺธาย **“โอทิสฺสกอโนทิสฺสกทิสาผรณาน**”นฺติ วุตฺตํฯ **อุคฺคโห**ติ จ ยาว อุปจารา ทฏฺฐโพฺพฯ อุคฺคหิตาย อาเสวนา **ภาวนาฯ** ตตฺถ สเพฺพ สตฺตา, ปาณา, ภูตา, ปุคฺคลา, อตฺตภาวปริยาปนฺนาติ เอเตสํ วเสน ปญฺจวิธา, เอเกกสฺมึ อเวรา โหนฺตุ , อพฺยาปชฺฌา, อนีฆา, สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ จตุธา ปวตฺติโต วีสติวิธา อโนทิสฺสกผรณา เมตฺตาฯ สพฺพา อิตฺถิโย, ปุริสา, อริยา, อนริยา, เทวา, มนุสฺสา, วินิปาติกาติ สโตฺตธิกรณวเสน ปวตฺตา สตฺตวิธา, อฏฺฐวีสติ วิธา วา, ทสหิ ทิสาหิ ทิโสธิกรณวเสน ปวตฺตา ทสวิธา, เอเกกาย วา ทิสาย สตฺตาทิอิตฺถาทิอเวราทิเภเทน อสีตาธิกจตุสตปฺปเภทา จ โอธิโส ผรณา เวทิตพฺพาฯ

เยน อโยนิโสมนสิกาเรน อรติอาทิกานิ อุปฺปชฺชนฺติ, โส อรติอาทีสุ อโยนิโสมนสิกาโรฯ เตน นิปฺผาเทตเพฺพ หิ อิทํ ภุมฺมํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ อุกฺกณฺฐิตา ปนฺตเสนาสเนสุ, อธิกุสลธเมฺมสุ จ อุปฺปชฺชนภาวริญฺจนาฯ **กายวินมนา**ติ กรชกายสฺส วิรูเปนากาเรน นมนาฯ **ลีนากาโร**ติ สโงฺกจาปตฺติฯ

กุสลธมฺมปฏิปตฺติยา ปฏฺฐปนสภาวตาย, ตปฺปฏิปกฺขานํ วิโสสนสภาวตาย จ **อารมฺภธาตุ**อาทิโต ปวตฺตวีริยนฺติ อาห **“ปฐมารมฺภวีริย**”นฺติฯ ยสฺมา ปฐมารมฺภมตฺตสฺส โกสชฺชวิธมนํ, ถามคมนญฺจ นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตาย ตโต พลวตร**”นฺติ ฯ ยสฺมา ปน อปราปรุปฺปตฺติยา ลทฺธาเสวนํ อุปรูปริ วิเสสํ อาวหนฺตํ อติวิย ถามคตเมว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตร**”นฺติฯ

อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโหติ อติโภชเน ถินมิทฺธสฺส นิมิตฺตคฺคาโห , เอตฺตเก ภุเตฺต ตํ โภชนํ ถินมิทฺธสฺส การณํ โหติ, เอตฺตเก น โหตีติ ถินมิทฺธสฺส การณาการณคาโห โหตีติ อโตฺถฯ พฺยติเรกวเสน เจตํ วุตฺตํ, ตสฺมา ‘‘เอตฺตเก ภุเตฺต ตํ โภชนํ ถินมิทฺธสฺส การณํ น โหตี’’ติ โภชเน มตฺตญฺญุตา จ อตฺถโต ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **“จตุปญฺจ…เป…. น**

โหตี’’ติฯ **ทิวา สูริยาโลก**นฺติ ทิวา คหิตนิมิตฺตํ สูริยาโลกํ รตฺติยํ **มนสิ กโรนฺตสฺสาปี**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ธุตงฺคานํ วีริยนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ **‘‘ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปี**’’ติฯ

กุกฺกุจฺจมฺปิ กตากตานุโสจนวเสน ปวตฺตมานํ เจตโส อวูปสมาวหตาย อุทฺธเจฺจน สมานลกฺขณเมวาติ **‘‘อวูปสโม นาม อวูปสนฺตากาโร, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมเวตํ อตฺถโต**’’ติ วุตฺตํฯ

พหุสฺสุตสฺส คนฺถโต, อตฺถโต จ สุตฺตาทีนิ วิจาเรนฺตสฺส ตพฺพหุลวิหาริโน อตฺถเวทาทิปฏิลาภสพฺภาวโต วิเกฺขโป น โหตีติ, ยถาวิธิปฏิปตฺติยา, ยถานุรูปปติการปฺปวตฺติยา จ กตากตานุโสจนญฺจ น โหตีติ **‘‘พาหุสเจฺจนปิ…เป…. อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียตี**’’ติ อาหฯ ยทเคฺคน พาหุสเจฺจน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, ตทเคฺคน ปริปุจฺฉกตาวินยปกตญฺญุตาหิปิ ตํ ปหียตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ วุทฺธเสวิตา จ วุทฺธสีลิตํ อาวหตีติ เจโตวูปสมกรตฺตา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปฺปหานการี วุตฺตาฯ วุทฺธตฺตํ ปน อนเปกฺขิตฺวา กุกฺกุจฺจวิโนทกา วินยธรา กลฺยาณมิตฺตา วุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ วิเกฺขโป จ ปพฺพชิตานํ เยภุเยฺยน กุกฺกุจฺจเหตุโก โหตีติ ‘‘กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉาพหุลสฺสา’’ติอาทินา วินยนเยเนว ปริปุจฺฉกตาทโย นิทฺทิฏฺฐาฯ **ปหีเน อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจ**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ **กุกฺกุจฺจสฺส** โทมนสฺสสหคตตฺตา **อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท** วุโตฺตฯ

ติฏฺฐติ ปวตฺตตีติ เอตฺถาติ **ฐานียา** วิจิกิจฺฉาย ฐานียา **วิจิกิจฺฉาฐานียา,** วิจิกิจฺฉาย การณภูตา ธมฺมา, ติฏฺฐตีติ วา **ฐานียา,** วิจิกิจฺฉา ฐานียา เอติสฺสาติ **วิจิกิจฺฉาฐานียา,** อตฺถโต วิจิกิจฺฉา เอวฯ สา หิ ปุริมุปฺปนฺนา ปรโต อุปฺปชฺชนกวิจิกิจฺฉาย สภาคเหตุตาย อสาธารณํ การณํฯ

กุสลากุสลาติ โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน กุสลา, ตปฺปฏิปกฺขโต อกุสลาฯ เย อกุสลา, เต **สาวชฺชา, อเสวิตพฺพา, หีนา** จฯ เย กุสลา, เต **อนวชฺชา, เสวิตพฺพา, ปณีตา** จฯ กุสลา วา หีเนหิ ฉนฺทาทีหิ อารทฺธา **หีนา,** ปณีเตหิ **ปณีตาฯ กณฺหา**ติ กาฬกา จิตฺตสฺส อปภสฺสรภาวกรณาฯ **สุกฺกา**ติ โอทาตา จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรณาฯ กณฺหาภิชาติเหตุโต วา **กณฺหาฯ** สุกฺกาภิชาติเหตุโต **สุกฺกาฯ** เต เอว **สปฺปฏิภาคาฯ** กณฺหา หิ อุชุวิปจฺจนีกตาย สุกฺกสปฺปฏิภาคา, ตถา สุกฺกาปิ อิตเรหิฯ อถ วา กณฺหสุกฺกา จ สปฺปฏิภาคา จ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคาฯ** สุขา หิ เวทนา ทุกฺขาย เวทนาย สปฺปฏิภาคา, ทุกฺขา จ เวทนา สุขาย เวทนาย สปฺปฏิภาคาติฯ

กามํ พาหุสจฺจปริปุจฺฉกตาหิ สพฺพาปิ อฎฺฐวตฺถุกา วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ตถาปิ รตนตฺตยวิจิกิจฺฉามูลิกา เสสวิจิกิจฺฉาติ กตฺวา อาห **‘‘ตีณิ รตนานิ อารพฺภา**’’ติฯ รตนตฺตยคุณาวโพเธ ‘‘สตฺถริ กงฺขตี’’ติอาทิ (ธ. ส. ๑๐๐๘, ๑๑๒๓, ๑๑๖๗, ๑๒๔๑, ๑๒๖๓, ๑๒๗๐; วิภ. ๙๑๕) วิจิกิจฺฉาย อสมฺภโวติฯ วินเย ปกตญฺญุตา ‘‘สิกฺขาย กงฺขตี’’ติ วุตฺตาย วิจิกิจฺฉาย ปหานํ กโรตีติ อาห **‘‘วินเย จิณฺณวสีภาวสฺสาปี**’’ติฯ **โอกปฺปนิยสทฺธาสงฺขาตอธิโมกฺขพหุลสฺสา**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุโน อนุปวิสนสทฺธาสงฺขาตอธิโมเกฺขน อธิมุจฺจนพหุลสฺส, **อธิมุจฺจน**ญฺจ อธิโมกฺขุปฺปาทนเมวาติ ทฎฺฐพฺพํ, สทฺธาย วา นินฺนโปณตาอธิมุตฺติ **อธิโมโกฺขฯ**

สมุทยวยาติ สมุทยวยธมฺมาฯ **สุภนิมิตฺตอสุภนิมิตฺตาทีสู**ติ ‘‘สุภนิมิตฺตาทีสุ อสุภนิมิตฺตาทีสู’’ติ **อาทิ**-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ตตฺถ ปฐเมน อาทิ-สเทฺทน ปฏิฆนิมิตฺตาทีนํ

สงฺคโห, ทุติเยนเมตฺตาเจโตวิมุตฺติอาทีนํฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วุตฺตนยเมวฯ

นีวรณปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ขนฺธปพฺพวณฺณนา

๓๘๓. อุปาทาเนหิ อารมฺมณกรณาทิวเสน อุปาทาตพฺพา วา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธาฯ**

อิติ รูปนฺติ เอตฺถ **อิติ**-สทฺโท อิทํ-สทฺเทน สมานโตฺถติ อธิปฺปาเยนาห **“อิทํ รูป”**นฺติฯ ตยิทํ สรูปคฺคหณภาวโต อนวเสสปริยาทานํ โหตีติ อาห **“เอตฺตกํ รูปํ, น อิโต ปรํ รูปํ อตฺถี”**ติฯ **อิตี**ติ วา ปการเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา **“อิติ รูป”**นฺติ อิมินา ภูตุปาทาทิวเสน ยตฺตโก รูปสฺส ปเภโท, เตน สทฺธึ รูปํ อนวเสสโต ปริยาทิยิตฺวา ทเสฺสติฯ **สภาวโต**ติ รุปฺปนสภาวโต, จกฺขาทิวณฺณาทิสภาวโต จฯ **เวทนาทีสุปี**ติ เอตฺถ ‘‘อยํ เวทนา, เอตฺตกา เวทนา, น อิโต ปรํ เวทนา อตฺถีติ สภาวโต เวทนํ ปชานาตี’’ติอาทินา, **สภาวโต**ติ จ ‘‘อนุภวนสภาวโต, สาตาทิสภาวโต จา’’ติ เอวมาทินา โยเชตพฺพํฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ขนฺธปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อายตนปพฺพวณฺณนา

๓๘๔. **ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสู**ติ ‘‘ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ ฉสุ พาหิเรสู’’ติ ‘‘ฉสู’’ติ ปทํ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ กสฺมา ปเนตานิ อุภยานิ ฉเฬว วุตฺตานิ? ฉวิญฺญาณกายุปฺปตฺติทฺวารารมฺมณววตฺถานโตฯ จกฺขุวิญฺญาณวีถิยา ปริยาปนฺนสฺส หิ วิญฺญาณกายสฺส จกฺขายตนเมว อุปฺปตฺติทฺวารํ, รูปายตนเมว จ อารมฺมณํ, ตถา อิตรานิ อิตเรสํ, ฉฏฺฐสฺส ปน ภวงฺคมนสงฺขาโต มนายตเนกเทโส อุปฺปตฺติทฺวารํ, อสาธารณญฺจ ธมฺมายตนํ อารมฺมณํฯ จกฺขตีติ **จกฺขุ,** รูปํ อสฺสาเทติ, วิภาเวติ จาติ อโตฺถฯ สุณาตีติ **โสตํฯ** ฆายตีติ **ฆานํฯ** ชีวิตนิมิตฺตตาย รโส **ชีวิตํ,** ตํ ชีวิตํ อวฺหายตีติ **ชิวฺหาฯ** กุจฺฉิตานํ สาสวธมฺมานํ อาโย อุปฺปตฺติเทโสติ **กาโยฯ** มุนาติ อารมฺมณํ วิชานาตีติ **มโนฯ** รูปยติ วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ **รูปํฯ** สปฺปติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ หรียติ โสตวิเญฺญยฺยภาวํ คมียตีติ **สโทฺทฯ** คนฺธยติ อตฺตโน วตฺถุํ สูเจตีติ **คโนฺธ** ฯ รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนฺตีติ **รโสฯ** ผุสียตีติ **โผฏฺฐพฺพํฯ** อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมาฯ** สพฺพานิ ปน อายานํ ตนนาทิอเตฺถน **อายตนานิฯ** อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๑๐, ๕๑๑, ๕๑๒; วิสุทฺธิ. ฏี. ๒.๕๑๐) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

จกฺขุญฺจ ปชานาตีติ (ที. นิ. ๒.๓๘๔; ม. นิ. ๑.๑๑๗) เอตฺถ **จกฺขุ** นาม ปสาทจกฺขุ, น สสมฺภารจกฺขุ, นาปิ ทิพฺพจกฺขุอาทิกนฺติ อาห **จกฺขุปสาท**นฺติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ยํ จกฺขุ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท’’ติฯ (ธ. ส. ๕๙๖) **จ**-สทฺโท วกฺขมานตฺถสมุจฺจยโตฺถฯ **ยาถาวสรสลกฺขณวเสนา**ติ อวิปรีตสฺส อตฺตโน รสสฺส เจว ลกฺขณสฺส จ วเสน, รูเปสุ อาวิญฺฉนกิจฺจสฺส เจว รูปาภิฆาตารหภูตปสาทลกฺขณสฺส จ ทฏฺฐุกามตานิทานกมฺมสมุฏฺฐานภูตปสาทลกฺขณสฺส จ วเสนาติ อโตฺถฯ อถ วา **ยาถาวสรสลกฺขณวเสนา**ติ ยาถาวสรสวเสน เจว ลกฺขณวเสน จ, **ยาถาวสรโส**ติ จ อวิปรีตสภาโว เวทิตโพฺพฯ โส หิ รสียติ อวิร

ทฺธปฏิเวธวเสน อสฺสาทียติ รมียตีติ ‘‘รโส’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมา สลกฺขณวเสนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ลกฺขณวเสนา**ติ อนิจฺจาทิสามญฺญลกฺขณวเสนฯ

‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๔, ๔๐๐; ม. นิ. ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓, ๔๕; ๒.๔.๖๐) สมฺหิตานิเยว รูปายตนานิ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุ, น วิสุํ วิสุนฺติ อิมสฺส อตฺถสฺส โชตนตฺถํ ‘‘รูเป จา’’ติ ปุถุวจนคฺคหณํ, ตาย เอว จ เทสนาคติยา กามํ อิธาปิ ‘‘รูเป จ ปชานาตี’’ติ วุตฺตํ, รูปภาวสามญฺญน ปน สพฺพํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา **พหิทฺธา จตุสมุฏฺฐานิกรูปญฺจา**ติ เอกวจนวเสน อโตฺถฯ **สรสลกฺขณ วเสนา**ติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วิสยภาวกิจฺจสฺส วเสน เจว จกฺขุปฏิหนนลกฺขณสฺส วเสน จาติ โยเชตพฺพํฯ

อุภยํ ปฏิจฺจาติ จกฺขุํ อุปนิสฺสยปจฺจยวเสน ปจฺจยภูตํ, รูเป อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยวเสน ปจฺจยภูเต จ ปฏิจฺจฯ กามํ อยํ สุตฺตนฺตสํวณฺณนา, นิปฺปริยายกถา นาม อภิธมฺมสนฺนิสฺสิตา เอวาติ อภิธมฺมนเยเนว สํโยชนานิ ทเสฺสโนฺต **‘‘กามราค...เป.... อวิชฺชาสํโยชน’’**นฺติ อาหฯ ตตฺถ กาเมสุ ราโค, กาโม จ โส ราโค จาติ วา **กามราโคฯ** โส เอว พนฺธนเฏฺฐน **สํโยชนํฯ** อยญฺหิ ยสฺส สํวิชฺชติ, ตํ ปุคฺคลํ วฏฺฏสฺมิํ สํโยเชติ พนฺธติ อิติ ทุเกฺขน สตฺตํ, ภวาทิเก วา ภวนฺตราทีหิ, กมฺมุนา วา วิปากํ สํโยเชติ พนฺธตีติ **สํโยชนํฯ** เอวํ ปฏิฆสํโยชํอาทีนมฺปิ ยถารหมโตฺถ วตฺตโพฺพฯ **สรสลกฺขณวเสนา**ติ เอตฺถ ปน สตฺตสฺส วฏฺฏโต อนิสฺสชฺชนสงฺขาตสฺส อตฺตโน กิจฺจสฺส เจว ยถาวุตฺตพนฺธนสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส จ วเสนาติ โยเชตพฺพํฯ

ภวสฺสาททิฏฺฐิสฺสาทนิวตฺตนตฺถํ **กามสฺสาท**คฺคหณํฯ **อสฺสาทยโต**ติ อภิรมนฺตสฺสฯ **อภินนฺทโต**ติ สปฺปีติกตณฺหาวเสน นนฺทนฺตสฺสฯ ปททฺวเยนาปิ พลวโต กามราคสฺส ปจฺจยภูตา กามราคุปฺปตฺติ วุตฺตาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อนิฏฺฐารมฺมเณ**ติ เอตฺถ ‘‘อาปาถคเต’’ติ วิภตฺติวิปริณามนวเสน ‘‘อาปาถคต’’นฺติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **เอตํ อารมฺมณ**นฺติ เอตํ เอวํ สุขุมํ เอวํทุพฺพิภาคํ อารมฺมณํฯ **‘‘นิจฺจํ ธุว’’**นฺติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํฯ ‘‘อุจฺฉิชฺชิสฺสติ วินสฺสิสฺสตีติ คณฺหโต’’ติ เอวมาทีนมฺปิ สงฺคโห อิจฺฉิตโพฺพฯ ปฐมาย สกฺกายทิฏฺฐิยา อนุโรธวเสน **‘‘สโตฺต นุ โข’’**ติ, อิตราย อนุโรธวเสน **‘‘สตฺตสฺส นุ โข’’**ติ **วิจิกิจฺฉโตฯ** อตฺตตฺตนิยาทิคาหานุคตา หิ วิจิกิจฺฉา ทิฏฺฐิยา อสติ อภาวโตฯ **ภวํ ปเตฺถนฺตสฺสา**ติ ‘‘อีทิเส สมฺปตฺติภเว ยสฺมา อมฺหากํ อิทํ อิฏฺฐํ รูปารมฺมณํ สุลภํ ชาตํ, ตสฺมา อายติมฺปิ เอทิโส, อิโต วา อุตฺตริตโร สมฺปตฺติภโว ภเวยฺยา’’ติ ภวํ นิกาเมนฺตสฺสฯ **เอวรูป**นฺติ เอวรูปํ รูปํฯ ตํสทิเส หิ ตโพฺพหารวเสเนวํ วุตฺตํฯ ภวติ หิ ตํสทิเสสุ ตโพฺพหาโร ยถา ‘‘สา เอว ติตฺติรี, ตานิ เอว โอสธานี’’ติฯ **อุสูยโต**ติ อุสูยํ อิสฺสํ อุปฺปาทยโตฯ **อญฺญสฺส มจฺฉรายโต**ติ อเญฺญน อสาธารณภาวกรเณน มจฺฉริยํ กโรโตฯ **สเพฺพเหว** ยถาวุเตฺตหิ นวหิ สํโยชเนหิฯ

ตญฺจ การณนฺติ สุภนิมิตฺตปฏิฆนิมิตฺตาทิวิภาคํ อิฏฺฐานิฏฺฐาทิรูปารมฺมณเญฺจว ตชฺชาโยนิโสมนสิการญฺจาติ ตสฺส ตสฺส สํโยชนสฺส การณํฯ อวิกฺขมฺภิตาสมูหตภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ ตํ สนฺธาย **‘‘อปฺปหีนเฏฺฐน อุปฺปนฺนสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ วตฺตมานุปฺปนฺนตา สมุทาจารคฺคหเณเนว คหิตาฯ **เยน การเณนา**ติ เยน วิปสฺสนาสมถภาวนาสงฺขาเตน การเณน ฯ ตญฺหิ ตสฺส ตทงฺควเสน เจว วิกฺขมฺภนวเสน จ ปหานการณํฯ อิสฺสามจฺฉริยานํ อปายคมนียตาย ปฐมมคฺควชฺฌตา วุตฺตาฯ ยทิ เอวํ ‘‘ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑) สุตฺตปทํ กถนฺติ? ตํ สุตฺตนฺตปริยาเยน วุตฺตํฯ ยถานุโลมสาสนา หิ สุตฺตนฺตเทสนา,

อยํ ปน อภิธมฺมนเยน สํวณฺณนาติ นายํ โทโสติฯ **โอฬาริกสฺสา**ติ ถูลสฺส, ยโต อภิณฺห สมฺปฺปตฺติปริยุฎฺฐานติพฺพตาว โหติฯ **อณุสหคตสฺสา**ติ วุตฺตปฺปการาภาเวน อณุภาวํ สุขุม ภาวํ คตสฺสฯ อุทฺธจฺจสํโยชนสฺสเปตฺถ อนุปฺปาโท วุโตฺตเยวาติ ทฏฺฐพฺพ ยถาวุตฺตสํโย ชเนหิ อวินาภาวโตฯ เอกตฺถตาย โสตาทีนํ สภาวสรสลกฺขณวเสน ปชานนา, ตปฺปจฺจยานํ สํ โยชนานํ อุปฺปาทาทิปชานนา จ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **"เอเสว นโย"**ติ อติทิ สติฯ

อตฺตโน วา ธเมฺมสูติ อตฺตโน อชฺฌตฺติกายตนธเมฺมสุ, อตฺตโน อุภยธเมฺมสุ วาฯ อิมสฺ มิํ ปเกฺข **อชฺฌตฺติกายตนปริคฺคณฺหเนนา**ติ อชฺฌตฺติกายตนปริคฺคณฺหนมุเขนาติ อโตฺถฯ เอวญฺจ อนวเสสโต สปรสนฺตาเนสุ อายตนานํ ปริคฺคโห สิโทฺธ โหติฯ **ปรสฺส วา ธเมฺมสู**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **รูปายตนสฺสา**ติ อเฑฺฒกาทสปฺปเภทสฺส รูปสภาวสฺส อายตนสฺส รู ปกฺขเนฺธ "วุตฺตนเยน นีหริตโพฺพ"ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **เสสกฺขเนฺธสู**ติ เวท นาสญฺญาสงฺขารกฺขเนฺธสุฯ **วุตฺตนเยนา**ติ อิมินา อติเทเสน รูปกฺขเนฺธ "อาหารสมุทยา"ติ วิญฺญาณกฺขเนฺธ "นามรูปสมุทยา"ติ เสสขเนฺธสุ "ผสฺสสมุทยา"ติ อิมํ วิเสสํ วิภาเวติ, อิตรํ ปน สพฺพตฺถ สมานนฺติ ขนฺธปเพฺพ วิย อายตนปเพฺพปิ โลกุตฺตรนิวตฺตนํ ปาฬิยํ คหิตํ นตฺถีติ วุตฺตํ **"โลกุตฺตรธมฺมา น คเหตพฺพา"**ติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อายตนปพฺพวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนา

๓๘๕. **พุชฺฌนกสตฺตสฺสา**ติ กิเลสนิทฺทาย ปฏิพุชฺฌนกสตฺตสฺส, อริยสจฺจานํ วา ปฏิ วิชฺฌนกสตฺตสฺสฯ **องฺคสู**ติ การเณสุ, อวยเวสุ วา ฯ อุทยวยญาณุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย ส โมฺพธิปฏิปทายํ ฐิโต นาม โหตีติ อาห **"อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโรติ ส โมฺพธี"**ติฯ สุตฺตนฺตเทสนา นาม ปริยายกถา, อยญฺจ สติปฏฺฐานเทสนา โลกิยมคฺควเสน ปวตฺตาติ วุตฺตํ "โยคาวจโรติ สโมฺพธี"ติ, อญฺญถา "อริยสาวโก"ติ วเทยฺยฯ

"สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา"ติ ปทสฺส อโตฺถ "วิจิกิจฺฉาฏฺฐานียา"ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **ตนฺ**ติ โยนิโสมนสิการํฯ **ตตฺถา**ติ สติยํ, นิปฺผาเทตเพฺพ เจตํ ภุมฺมํฯ

สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ **สติสมฺปชญฺญํฯ** อถ วา สติปฺปธานํ อภิกฺกนฺตาทิสาตฺถกภาวปริ คฺคณฺหนญาณํ **สติสมฺปชญฺญํฯ** ตํ สพฺพตฺถ สโตการีภาวาวหตฺตา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺ ปาทาย โหติฯ ยถา ปจฺจนีกธมฺมปฺปหานํ, อนุรูปธมฺมเสวนา จ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย โหติ, เอวํ สติรหิตปุคฺคลวิวชฺชนา, สโตการีปุคฺคลเสวนา, ตตฺถ จ ยุตฺตปฺปยุตฺต ตา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **"สติสมฺปชญฺญ"**นฺติอาทินาฯ **ติสฺสทตฺตเตฺถโร** นาม, โย โพธิมเณฺฑ สุวณฺณสลากํ คเหตฺวา "อฏฺฐารสสุ ภาสาสุ กตรภา สาย ธมฺมํ กเถมี"ติ ปริสํ ปวาเรสิฯ **อภยเตฺถโร**ติ ทตฺตาภยเตฺถรมาหฯ

ธมฺมานํ, ธเมฺมสุ วา วิจโย **ธมฺมวิจโย,** โส เอว สโมฺพชฺฌโงฺค, ตสฺส **ธมฺมวิจยส โมฺพชฺฌงฺคสฺสฯ "กุสลากุสลา ธมฺมา"**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ ตตฺถ **โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร**ติ กุสลาทีนํ ตํตํสภาวสรสลกฺขณอาทิกสฺส ยาถาวโต อวพุชฺฌ นวเสน อุปฺปโนฺน ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาโทฯ โส หิ อวิปรีตมนสิการตาย "โยนิโสมนสิกา

โร’’ติ วุโตฺต, ตทาโภคตาย อาวชฺชนาปิ ตคฺคติกา เอว, ตสฺส อภิณฺหํ ปวตฺตนํ พหุลีกาโรฯ **ภิโยฺยภาวายาติ** ปุนปฺปุนํ ภาวายฯ **เวปุลฺลายาติ** วิปุลภาวายฯ **ปาริปูริยาติ** ปริพฺรูหนายฯ

ปริปุจฺฉกตาติ ปริโยคาเหตฺวา ปุจฺฉกภาโวฯ อาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา ปญฺจปิ นิกาเย สห อฏฺฐกถาย ปริโยคาเหตฺวา ยํ ยํ ตตฺถ คณฺฐิฏฺฐานภูตํ, ตํ ตํ ‘‘อิทํ ภเนฺต กถํ, อิมสฺส โก อโตฺถ’’ติ ขนฺธายตนาทิอตฺถํ ปุจฺฉนฺตสฺส ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ เตนาห **‘‘ขนฺธธาตุ...เป.... พหุลตา’’**ติฯ **วตฺถูนํ วิสทภาวกรณนฺติ** เอตฺถ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สรีรํ, ตปฺปฏิพทฺธานิ จีวรานิ จ ‘‘วตฺถูนี’’ติ อธิเปฺปตานิ, ตานิ ยถา จิตฺตสฺส สุขาวหานิ โหนฺติ, ตถา กรณํ เตสํ วิสทภาวกรณํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อชฺฌตฺติกพาหิราน’’นฺติ**อาทิฯ **อุสฺสนฺนโทสนฺติ** วาตาทิอุสฺสนฺนโทสํฯ **เสทมลมกฺขิตนฺติ** เสเทน เจว ชลฺลิกาสงฺขาเตน สรีรมเลน จ มกฺขิตํฯ **จ**-สเทฺทน อญฺญมฺปิ สรีรสฺส, จิตฺตสฺส จ ปีฬาวหํ สงฺคณฺหาติฯ **เสนาสนํ วาติ วา**-สเทฺทน ปตฺตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อวิสเท** สติ, วิสยภูเต วาฯ กถํ ภาวนมนุยุตฺตสฺส ตานิ วิสโย? อนฺตรนฺตรา ปวตฺตนกจิตฺตุปฺปาทวเสเนวํ วุตฺตํฯ เต หิ จิตฺตุปฺปาทา จิเตฺตกคฺคตาย อปริสุทฺธภาวาย สํวตฺตนฺติฯ **จิตฺตเจตสิเกสุ** นิสฺสยาทิปจฺจยภูเตสุฯ **ญาณมฺปีติ ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน น เกวลํ ตํ วตฺถุเยว, อถ โข ตสฺมิํ อปริสุเทฺธ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหตีติ นิสฺสยาปริสุทฺธิยา ตํนิสฺสิตาปริสุทฺธิ วิย วิสยสฺส อปริสุทฺธตาย วิสยิโน อปริสุทฺธิํ ทเสฺสติฯ

สมภาวกรณนฺติ กิจฺจโต อนูนาธิกภาวกรณํฯ สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ ปจฺจยวเสน อธิโมกฺขกิจฺจสฺส ปฏุตรภาเวน, ปญฺญาย อวิสทตาย, วีริยาทีนญฺจ สิถิลตาทินา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติฯ เตนาห **‘‘อิตรานิ มนฺทานี’’**ติฯ **ตโตติ** ตสฺมา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาวโต , อิตเรสญฺจ มนฺทตฺตาฯ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคณฺหนํ อนุพลปฺปทานํ **ปคฺคโห,** ปคฺคโหว กิจฺจํ **ปคฺคหกิจฺจํ,** ‘‘กาตุํ น สโกฺกตี’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, อนิสฺสชฺชนํ วา **อุปฏฺฐานํฯ** วิเกฺขปปฏิเกฺขโป, เยน วา สมฺปยุตฺตา อวิกฺขิตฺตา โหนฺติ, โส **อวิเกฺขโปฯ** รูปคตํ วิย จกฺขุนา เยน ยาถาวโต วิสยสภาวํ ปสฺสติ, ตํ **ทสฺสนกิจฺจํฯ กาตุํ น สโกฺกติ** พลวตา สทฺธินฺทฺริเยน อภิภูตตฺตาฯ สหชาตธเมฺมสุ หิ อินฺทฏฺฐํ กาเรนฺตานํ สหปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ เอกรสตาวเสเนว อตฺถสิทฺธิ, น อญฺญถาฯ **ตสฺมาติ** วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติฯ **ตนฺติ** สทฺธินฺทฺริยํ ฯ **ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณนาติ** ยสฺส สเทฺธยฺยสฺส วตฺถุโน อุฬารตาทิคุเณ อธิมุจฺจนสฺส สาติสยปฺปวตฺติยา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตสฺส ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตาทิวิภาคโต ยาถาวโต วีมํสเนนฯ เอวญฺหิ เอวํธมฺมตานเยน สภาวสรสโต ปริคฺคยฺหมาเน สวิปฺผาโร อธิโมโกฺข น โหติ ‘‘อยํ อิเมสํ ธมฺมานํ สภาโว’’ติ ปริชานนวเสน ปญฺญาพฺยาปารสฺส สาติสยตฺตาฯ ธุริยธเมฺมสุ หิ ยถา สทฺธาย พลวภาเว ปญฺญาย มนฺทภาโว โหติ, เอวํ ปญฺญาย พลวภาเว สทฺธาย มนฺทภาโว โหตีติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน วา, ยถา วา มนสิกโรโต พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน หาเปตพฺพ’’**นฺติฯ **ตถา อมนสิกาเรนาติ** เยนาการเน ภาวนํ อนุยุญฺชนฺตสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, เตนาการเน ภาวนาย อนนุยุญฺชนโตติ วุตฺตํ โหติฯ อิธ ทุวิเธน สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว อตฺตโน วา ปจฺจยวิเสเสน กิจฺจุตฺตริยโต, วีริยาทีนํ วา มนฺทกิจฺจตายฯ ตตฺถ ปฐมวิกเปฺป หาปนวิธิ ทสฺสิโตฯ ทุติยกเปฺป ปน ยถา มนสิ กโรโต วีริยาทีนํ มนฺทกิจฺจตาย สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน, วีริยาทีนํ ปฏุกิจฺจภาวาวเหน มนสิกาเรน สทฺธินฺทฺริยํ เตหิ สมรสํ กโรเนฺตน หาเปตพฺพํฯ อิมินา นเยน เสสินฺทฺริเยสุปิ หาปนวิธิ เวทิตโพฺพฯ

วกฺกลิเตฺถรวตฺถูติฯ โส หิ อายสฺมา สทฺธาธิมุตฺตตาย กตาธิกาโร สตฺถุ รูปกายทสฺสนปฺปสุโต เอว หุตฺวา วิหรโนฺต สตฺถารา ‘‘กิํ เต วกฺกลิ อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน, โย โข วกฺกลิ

ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสตี''ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๘๗; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๘; ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๓๘๐; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๓๐; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๐๐๗; เถรคา. อฏฺฐ. ๒.วกฺกลิเตฺถรคาถาวณฺณนา) โอวทิตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยชิโตปิ ตํ อนนุยุญฺชนฺโต ปณามิโต อตฺตานํ วินิปาเตตุํ ปปาตฏฺฐานํ อภิรุหิ, อถ นํ สตฺถา ยถานิสินฺโนว โอภาสํ วิสฺสชฺชเนน อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา –

> ''ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ, ปสนฺโน พุทฺธสาสเน;
> อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺตํ, สงฺขารูปสมํ สุข''นฺติฯ (ธ. ป. ๓๘๑) –

คาถํ วตฺวา ''เอหิ วกฺกลี''ติ อาหฯ โส เตน อมเตเนว อภิสิโตฺต หฏฺฐตุฏฺฐ หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิฯ สทฺธาย พลวภาวโต วิปสฺสนาวีถึ น โอตรติ, ตํ ญตฺวา ภควา ตสฺส อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนาย กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา อทาสิฯ โส สตฺถารา ทินฺนนเย ฐตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฺปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตเนตํ วุตฺตํ ''วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสน''นฺติฯ **เอตฺถา**ติ สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตภาเว เสสินฺทฺริยานํ สกิจฺจากรเณฯ

อิตรกิจฺจเภทนฺติ อุปฏฺฐานาทิกิจฺจวิเสสํฯ **ปสฺสทฺธาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **หาเปตพฺพ**นฺติ ยถา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หายติ, เอวํ วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตา ปสฺสทฺธิอาทิภาวนาย หายติ สมาธิปกฺขิยตฺตา ตสฺสาฯ ตถา หิ สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขนฺตี วีริยาทิภาวนา วิย วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขนฺตี เอกํสโต หาเปติฯ เตน วุตฺตํ **''ปสฺสทฺธอาทิภาวนาย หาเปตพฺพ**''นฺติฯ **โสณเตฺถรสฺส วตฺถู**ติ สุกุมารโสณเตฺถรสฺส วตฺถุฯ (มหาว. ๒๔๒; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๕) โส หิ อายสฺมา สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สีตวเน วิหรโนฺต ''มม สรีรํ สุขุมาลํ, น จ สกฺกา สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตุํ, กิลเมตฺวาปิ สมณธโมฺม กาตโพฺพ''ติ ตํ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาย ปธานํ อนุยุญฺชโนฺต ปาทตเลสุ โผเฏสุ อุฏฺฐิเตสุปิ เวทนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ทฬฺหํ วีริยํ กโรโนฺต อจฺจารทฺธวีริยตาย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ สตฺถา ตตฺถ คนฺตฺวา วีณูปโมวาเทน โอวทิตฺวา วีริยสมตาโยชนวีถึ ทเสฺสโนฺต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา คิชฺฌกูฏํ คโตฯ เถโรปิ สตฺถารา ทินฺนนเยน วีริยสมตํ โยเชตฺวา ภาเวโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **''โสณเตฺถรสฺส วตฺถุ ทเสฺสตพฺพ''**นฺติฯ **เสเสสุปี**ติ สติสมาธิปญฺญินฺทฺริเยสุปิฯ

สมตนฺติ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ อนูนานธิกภาวํ, ตถา สมาธิวีริยานํฯ ยถา หิ สทฺธาปญฺญานํ วิสุํ วิสุํ ธุริยธมฺมภูตานํ กิจฺจโต อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนํ วิเสสโต อิจฺฉิตพฺพํ, ยโต เนสํ สมธุรตาย อปฺปนา สมฺปชฺชติ, เอวํ สมาธิวีริยานํ โกสชฺชุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สมรสตาย สติ อญฺญมญฺญูปตฺถมฺภนโต สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อนฺตทฺวยปาตาภาเวน สมฺมเทว อปฺปนา อิชฺฌติฯ **''พลวสโทฺธ''**ติอาทิ พฺยติเรกมุเขน วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส สมตฺถนํฯ ตสฺสโตฺถ โย พลวติยา สทฺธาย สมนฺนาคโต อวิสทญาโณ, โส มุธปฺปสโนฺน โหติ, น อเวจฺจปฺปสโนฺนฯ ตถา หิ **อวตฺถุสฺมึ ปสีทติ** เสยฺยถาปิ ติตฺถิยสาวกาฯ **เกราฏิกปกฺข**นฺติ สาเฐยฺยปกฺขํ **ภชติ**ฯ สทฺธาหีนาย ปญฺญาย อติธาวโนฺต ''เทยฺยวตฺถุปริจฺจาเคน วินา จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ ทานมยํ ปุญฺญํ โหตี''ติอาทีนิ ปริกเปฺปติ เหตุปติรูปเกหิ วญฺจิโต, เอวํภูโต จ สุกฺขตกฺกวิลุตฺตจิโตฺต ปณฺฑิตานํ วจนํ นาทิยติ สญฺญตฺตึ น คจฺฉติฯ เตนาห **''เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหตี''**ติฯ ยถา เจตฺถ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ วิสมภาโว น อตฺถาวโห, อนตฺถาวโหว, เอวํ, สมาธิวีริยานํ อญฺญมญฺญํ วิสมภาโว น อตฺถาวโห, อนตฺถาวโหว, ตถา น อวิเกฺข

ปาวโห, วิเกฺขปาวโหวาติฯ **โกสชฺชํ อภิภวติ,** เตน อปฺปนํ น ปาปุณาตีติ อธิปฺปาโยฯ **อุทฺธจฺจํ อภิภวตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ตทุภย**นฺติ สทฺธาปญฺญาทฺวยํ, สมาธิวีริยทฺวยญฺจฯ **สมํ กาตพฺพ**นฺติ สมรสํ กาตพฺพํ ฯ

สมาธิกมฺมิกสฺสาติ สมถกมฺมฏฺฐานิกสฺสฯ **เอว**นฺติ เอวํ สเนฺต, สทฺธาย โถกํ พลวภาเว สตีติ อโตฺถฯ **สทฺทหโนฺต**ติ ‘‘ปถวี ปถวีติ มนสิกรณมเตฺตน กถํ ฌานุปฺปตฺตี’’ติ อจิเนฺตตฺวา ‘‘อทฺธา สมฺมาสมฺพุเทฺธน วุตฺตวิธิ อิชฺฌิสฺสตี’’ติ สทฺทหโนฺต สทฺธํ ชเนโนฺตฯ **โอกเปฺปโนฺต**ติ อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย อธิมุจฺจนวเสน อวกเปฺปโนฺต ปกฺขนฺทโนฺตฯ **เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติ** สมาธิปฺปธานตฺตา ฌานสฺสฯ **อุภินฺน**นฺติ สมาธิปญฺญานํฯ สมาธิกมฺมิกสฺส สมาธิโน อธิมตฺตตาย ปญฺญาย อธิมตฺตตาปิ อิจฺฉิตพฺพาติ อาห **‘‘สมตายปี’’**ติ, สมภาเวนาปีติ อโตฺถฯ **อปฺปนา**ติ โลกิยปฺปนาฯ ตถา หิ **‘‘โหติเยวา’’**ติ สาสงฺกํ วทติฯ โลกุตฺตรปฺปนา ปน เตสํ สมภาเวเนว อิจฺฉิตาฯ ยถาห ‘‘สมถวิปสฺสนํ ยุคนนฺธํ ภาเวตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๗๐; ปฏิ. ม. ๒.๕)ฯ

ยทิ วิเสสโต สทฺธาปญฺญานํ, สมาธิวีริยานญฺจ สมตาว อิจฺฉิตา, กถํ สตีติ อาห **‘‘สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏตี’’**ติฯ **สพฺพตฺถา**ติ ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเกสุ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุฯ อุทฺธจฺจปกฺขิเกกเทเส คณฺหโนฺต **‘‘สทฺธาวีริยปญฺญาน’’**นฺติ อาหฯ อญฺญถา ปีติ จ คเหตพฺพา สิยาฯ ตถา หิ **‘‘โกสชฺชปกฺขิเกน สมาธินา’’** อิเจฺจว วุตฺตํ, น ‘‘ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาหี’’ติฯ **สา**ติ สติฯ สเพฺพสุ ราชกเมฺมสุ นิยุโตฺต **สพฺพกมฺมิโกฯ เตนา**ติ เตน สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพเฏฺฐน การเณนฯ **อาห** อฏฺฐกถายํฯ สพฺพตฺถ นิยุตฺตา **สพฺพตฺถิกา** สพฺพตฺถ ลีเน, อุทฺธเต จ จิเตฺต อิจฺฉิตพฺพตฺตา, สเพฺพ วา ลีเน, อุทฺธเต จ จิเตฺต ภาเวตพฺพา โพชฺฌงฺคา อตฺถิกา เอตายาติ **สพฺพตฺถิกาฯ จิตฺต**นฺติ กุสลํ จิตฺตํฯ ตสฺส หิ สติ ปฏิสรณํ ปรายณํ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมายฯ เตนาห **‘‘อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา’’**ติอาทิฯ

ขนฺธาทิเภเท อโนคาฬฺหปญฺญานนฺติ ปริยตฺติพาหุสจฺจวเสนปิ ขนฺธายตนาทีสุ อปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํฯ พหุสฺสุตเสวนา หิ สุตมยญาณาวหาฯ ตรุณวิปสฺสนาสมงฺคีปิ ภาวนามยญาเณ ฐิตตฺตา เอกํสโต ปญฺญวา เอว นาม โหตีติ อาห **‘‘สมปญฺญาส ลกฺขณปริคฺคาหิกาย อุทยพฺพยปญฺญาย สมนฺนาคตปุคฺคลเสวนา’’**ติฯ เญยฺยธมฺมสฺส คมฺภีรภาววเสน ตปฺปริเจฺฉทกญาณสฺส คมฺภีรภาวคฺคหณนฺติ อาห **‘‘คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย คมฺภีรปญฺญายา’’**ติฯ ตญฺหิ เญยฺยํ ตาทิสาย ปญฺญาย จริตพฺพโต **คมฺภีรญาณจริยํ,** ตสฺสา วา ปญฺญาย ตตฺถ ปเภทโต ปวตฺติ คมฺภีรญาณจริยา, ตสฺสา ปจฺจเวกฺขณาติ อาห **‘‘คมฺภีรปญฺญาย ปเภทปจฺจเวกฺขณา’’**ติฯ ยถา สติเวปุลฺลปฺปโตฺต นาม อรหา เอว, เอวํ ปญฺญาเวปุลฺลปฺปโตฺตติปิ โส เอวาติ อาห **‘‘อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหตี’’**ติฯ วีริยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

‘‘ตตฺตํ อโยขิลํ หเตฺถ คเมนฺตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๕๐, ๒๖๗; อ. นิ. ๓.๓๖) วุตฺตปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณา นิรเย นิพฺพตฺตสตฺตสฺส เยภุเยฺยน สพฺพปฐมํ กโรนฺตีติ, เทวทูตสุตฺตาทีสุ ตสฺส อาทิโต วุตฺตตฺตา จ อาห **‘‘ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณโต ปฏฺฐายา’’**ติฯ **สกฏวหนาทิกาเลติ อาทิ**-สเทฺทน ตทญฺญมนุเสฺสหิ, ติรจฺฉาเนหิ จ วิพาธิยมานกาลํ สงฺคณฺหาติฯ **‘‘เอกํ พุทฺธนฺตร’’**นฺติ อิทํ อปราปรํ เปเตสุ เอว อุปฺปชฺชนกสตฺตวเสน วุตฺตํ, เอกจฺจานํ วา เปตานํ เอกจฺจติรจฺฉานานํ วิย ตถา ทีฆายุกตาปิ สิยาติ ตถา วุตฺตํฯ ตถา หิ ‘‘กาโล นาค

ราชา จตุนฺนํ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาวํ ลภิตฺวา ฐิโต เมเตฺตยฺยสฺสปิ ภควโต สมฺมุขีภาวํ ลภิสฺสตี’’ติ วทนฺติ, ยํ ตสฺส กปฺปายุกตา วุตฺตาฯ

อานิสํสทสฺสาวิโนติ ‘‘วีริยายตฺต เอว สพฺพ โลกุตฺตโร, โลกิโย จ วิเสสาธิคโม’’ติ เอวํ วีริเย อานิสํสทสฺสนสีลสฺสฯ **คมนวีถิ**นฺติ สปุพฺพภาคํ นิพฺพานคามินิํ ปฏิปทํ, สห วิปสฺสนาย อริยมคฺคปฏิปาฏิ , สตฺตวิสุทฺธิปรมฺปรา วาฯ สา หิ ภิกฺขุโน วฏฺฏนิยฺยานาย คนฺตพฺพา ปฏิปทาติ กตฺวา **คมนวีถิ** นามฯ **กายทฬฺหีพหุโล**ติ ยถา ตถา กายสฺส ทฬฺหีกมฺมปฺปสุโตฯ **ปิณฺฑ**นฺติ รฏฺฐปิณฺฑํฯ ปจฺจยทายกานํ อตฺตนิ การสฺส อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา มหปฺผลภาวสฺส กรเณน ปิณฺฑสฺส ภิกฺขาย ปฏิปูชนา **ปิณฺฑาปจายนํ**ฯ

นีหรโนฺตติ ปตฺตถวิกโต นีหรโนฺตฯ **ตํ สทฺทํ สุตฺวา**ติ ตํ อุปาสิกาย วจนํ อตฺตโน วสนปณฺณสาลทฺวาเร ฐิโตว ปญฺจาภิญฺญตาย ทิพฺพโสเตน สุตฺวาฯ มนุสฺสสมฺปตฺติ, ทิพฺพสมฺปตฺติ, นิพฺพานสมฺปตฺตีติ อิมา **ติโสฺส สมฺปตฺติโยฯ ทาตุํ สกฺขิสฺสสี**ติ ‘‘ตยิ กเตน ทานมเยน, เวยฺยาวจฺจมเยน จ ปุญฺญกมฺเมน เขตฺตวิเสสภาวูปคมเนน อปราปรํ เทวมนุสฺสสมฺปตฺติโย, อเนฺต นิพฺพานสมฺปตฺติญฺจ ทาตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติ เถโร อตฺตานํ ปุจฺฉติฯ **สิตํ กโรโนฺต วา**ติ ‘‘อกิเจฺฉเนว มยา วฏฺฏทุกฺขํ สมติกฺกนฺต’’นฺติ ปจฺจเวกฺขณาวสาเน สญฺชาตปาโมชฺชวเสน สิตํ กโรโนฺต เอวฯ

วิปฺปฏิปนฺนนฺติ ชาติธมฺมกุลธมฺมาทิลงฺฆเนน อสมฺมาปฏิปนฺนํฯ **เอวํ** ยถา อสมฺมาปฏิปโนฺน ปุโตฺต ตาย เอว อสมฺมาปฏิปตฺติยา กุลสนฺตานโต พาหิโร หุตฺวา ปิตุ สนฺติกา ทายชฺชสฺส น ภาคี, **เอวํฯ กุสีโต**ปิ เตน กุสีตภาเวน อสมฺมาปฏิปโนฺน สตฺถุ สนฺติกา ลทฺธพฺพอริยธนทายชฺชสฺส น ภาคีฯ **อารทฺธวีริโยว ลภติ** สมฺมาปฏิปชฺชนโตฯ อุปฺปชฺชติ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺคติ โยชนา, เอวํ สพฺพตฺถฯ

มหาติ สีลาทีหิ คุเณหิ มหโนฺต วิปุโล อนญฺญสาธารโณฯ ตํ ปนสฺส คุณมหตฺตํ ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปเนน โลเก ปากฏนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สตฺถุโน หี’’**ติอาทิมาหฯ

ยสฺมา สตฺถุสาสเน ปพฺพชิตสฺส ปพฺพชฺชูปคเมน สกฺยปุตฺตสฺสภาโว สมฺปชายติ, ตสฺมา พุทฺธปุตฺตภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อสมฺภินฺนายา’’**ติอาทิมาหฯ

อลสานํ ภาวนาย นามมตฺตมฺปิ อชานนฺตานํ กายทฬฺหีพหุลานํ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขาทิอนุยุญฺชนกานํ ติรจฺฉานกถิกานํ ปุคฺคลานํ ทูรโต วชฺชนา **กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนาฯ** ‘‘ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชายา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๒๓; ๓.๖๕; สํ. นิ. ๔.๑๒๐; มหานิ. ๑๖๑) ภาวนารทฺธวเสน อารทฺธวีริยานํ ทฬฺหปรกฺกมานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนา **อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนาฯ** เตนาห **‘‘กุจฺฉิํ ปูเรตฺวา’’**ติอาทิฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๖๔) ปน ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, สพฺรหฺมจารีมหตฺตปจฺจเวกฺขณาติ อิทํ ทฺวยํ น คหิตํ, ถินมิทฺธวิโนทนตา, สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณตาติ อิทํ ทฺวยํ คหิตํฯ ตตฺถ อานิสํสทสฺสาวิตาย เอว **สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณา** คหิตา โหติ โลกิยโลกุตฺตรวิเสสาธิคมสฺส วีริยายตฺตตาทสฺสนภาวโตฯ **ถินมิทฺธวิโนทนํ** ตทธิมุตฺตตาย เอว คหิตํ โหติ, วีริยุปฺปาทเน ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส ถินมิทฺธวิโนทนํ อตฺถสิทฺธเมวฯ ตตฺถ ถินมิทฺธวิโนทนกุสีตปุคฺคลปริวชฺชนอารทฺธวีริยปุคฺคลเสวน- ตทธิมุตฺตตาปฏิปกฺขวิธมนปจฺจยูปสํหารวเสน, อปายภยปจฺจเวกฺขณาทโย สมุเตฺตชนวเสน วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทกา ทฏฺฐพฺพาฯ

ปุริมุปฺปนฺนา ปีติ ปรโต อุปฺปชฺชนกปีติยา วิเสสการณสภาคเหตุภาวโต **“ปีติเยว ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานียา ธมฺมา”**ติ วุตฺตา, ตสฺสา ปน พหุโส ปวตฺติยา ปฏฺฐตฺตํ อุปาทาย พหุวจนนิเทฺทโสฯ ยถา สา อุปฺปชฺชติ, เอวํ ปฏิปตฺติ **ตสฺสา อุปฺปาทกมนสิกาโรฯ**

‘‘พุทฺธานุสฺสตี’’ติอาทีสุ วตฺตพฺพํ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๓) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

พุทฺธานุสฺสติยา อุปจารสมาธินิฎฺฐตฺตา วุตฺตํ **“ยาว อุปจารา”**ติฯ **สกลสรีรํ ผรมาโน**ติ ปีติสมุฎฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ สกลสรีรํ ผรมาโนฯ ธมฺมคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ ยาว อุปจารา สกลสรีรํ ผรมาโน ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชตีติ โยชนา, เอวํ เสสอนุสฺสตีสุฯ ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณายญฺจ โยเชตพฺพํ ตสฺสาปิ วิมุตฺตายตนภาเวน ตคฺคติกตฺตาฯ สงฺขารานํ สปฺปเทสวูปสเมปิ นิปฺปเทสวูปสเม วิย ตถา ปญฺญาย ปวตฺติโต ภาวนามนสิกาโร กิเลสวิกฺขมฺภนสมโตฺถ หุตฺวา อุปจารสมาธึ อาวหนฺโต ตถารูปปีติโสมนสฺสสมนฺนาคโต ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหตีติ อาห **“สมาปตฺติยา...เป.... ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปี”**ติฯ ตตฺถ ‘‘วิกฺขมฺภิตา กิเลสา’’ติ ปาโฐฯ เต หิ น สมุทาจรนฺตีติฯ **อิติ**-สโทฺท การณโตฺถ, ยสฺมา น สมุทาจรนฺติ, ตสฺมา ตํ เนสํ อสมุทาจารํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาติ โยชนา ฯ น หิ กิเลเส ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส โพชฺฌงฺคุปฺปตฺติ ยุตฺตาฯ ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาทสิเนหาภาเวน ถูสสมหทยตา ลูขตา, สา ตตฺถ อาทรคารวากรเณน วิญฺญายตีติ อาห **“อสกฺกจฺจกิริยาย สํสูจิตลูขภาเว”**ติฯ

กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณา ปสฺสทฺธิ เอว ยถาวุตฺตโพธิองฺคภูโต ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, ตสฺส **ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** เอวํ อุปฺปาโท โหตีติ โยชนาฯ

ปณีตโภชนเสวนตาติ ปณีตสปฺปายโภชนเสว นตา ฯ **อุตุอิริยาปถสุข**คฺคหเณน สปฺปายอุตุอิริยาปถคฺคหณํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตญฺหิ ติวิธมฺปิ สปฺปายํ เสวิยมานํ กายสฺส กลฺลตาปาทนวเสน จิตฺตสฺส กลฺลตํ อาวหนฺตํ ทุวิธายปิ ปสฺสทฺธิยา การณํ โหติฯ อเหตุกํ สเตฺตสุ ลพฺภมานํ สุขทุกฺขนฺติ อยเมโก อโนฺต, อิสฺสราทิวิสมเหตุกนฺติ ปน อยํ ทุติโยฯ เอเต อุโภ อเนฺต อนุปคมฺม ยถาสกํ กมฺมุนา โหตีติ อยํ มชฺฌิมา ปฏิปตฺติฯ มชฺฌโตฺต ปโยโค ยสฺส โส **มชฺฌตฺตปโยโค,** ตสฺส ภาโว **มชฺฌตฺตปโยคตาฯ** อยญฺหิ ปหาย สารทฺธกายตํ ปสฺสทฺธกายตาย การณํ โหนฺตี ปสฺสทฺธิทฺวยํ อาวหติ, เอเตเนว สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสวนานํ ตทาวหนตา สํวณฺณิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ยถาสมาหิตาการสลฺลกฺขณวเสน คยฺหมาโน ปุริมุปฺปโนฺน สมโถ เอว **สมถนิมิตฺตํฯ** นานารมฺมเณ ปริพฺภมเนน วิวิธํ อคฺคํ เอตสฺสาติ **พฺยโคฺค,** วิเกฺขโปฯ ตถา หิ โส อนวฎฺฐานรโส, ภนฺตตาปจฺจุปฎฺฐาโน จ วุโตฺต, เอกคฺคตาภาวโต พฺยคฺคปฏิปเกฺขติ **อพฺยโคฺค,** สมาธิฯ โส เอว นิมิตฺตนฺติ ปุเพฺพ วิย วตฺตพฺพํฯ เตนาห **“อวิเกฺขปเฎฺฐน จ อพฺยคฺคนิมิตฺต”**นฺติฯ

วตฺถุวิสทกิริยา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา จ ปญฺญาวหา วุตฺตา, สมาธานาวหาปิ ตา โหนฺติ สมาธานาวหภาเวเนว ปญฺญาวหภาวโตติ วุตฺตํ **“วตฺถุวิสท...เป.... เวทิตพฺพา”**ติฯ

กรณภาวนาโกสลฺลานํ อวินาภาวโต, รกฺขนโกสลฺลสฺส จ ตํมูลกตฺตา **“นิมิตฺตกุสลตา นาม กสิณนิมิตฺตสฺส อุคฺคหณกุสลตา”** อิเจฺจว วุตฺตํฯ **กสิณนิมิตฺตสฺสา**ติ จ นิทสฺสนมตฺตํ ทฎฺฐพฺพํฯ อสุภนิมิตฺตสฺสาปิ หิ ยสฺส กสฺสจิ ฌานุปฺปตฺตินิมิตฺตสฺส อุคฺคหณโกสลฺลํ นิมิตฺ

ตกุสลตา เอวาติฯ **อติสิถิลวีริยตาทีหิติ อาทิ**-สเทฺทน ปญฺญาปโยคมนฺทตํ , ปโมทเวกลฺลญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส ปคฺคณฺหน**นฺติ ตสฺส ลีนสฺส จิตฺตสฺส ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทิสมุฏฺฐาปเนน ลยาปตฺติโต สมุทฺธรณํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมิํ สมเย ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ลีนํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุสมุฏฺฐาปยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคิํ อุชฺชาลิตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, มุขวาตญฺจ ทเทยฺย, น จ ปํสุเกน โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคิํ อุชฺชาลิตุนฺติฯ เอวํ ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถ จ ยถาสกํ อาหารวเสน ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนาสมุฏฺฐาปนาติ เวทิตพฺพา, สา อนนฺตรํ วิภาวิตา เอวฯ **อารทฺธวีริยตาทีหิติ อาทิ**-สเทฺทน ปญฺญาปโยคพลวตํ, ปโมทุพฺพิลาวนญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส นิคฺคณฺหน**นฺติ ตสฺส อุทฺธตสฺส จิตฺตสฺส สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคาทิสมุฏฺฐาปเนน อุทฺธตาปตฺติโต นิเสธนํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมิํ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อุทฺธตํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุวูปสมยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ…เป.… ปํสุเกน จ โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติฯ เอวํ ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถาปิ ยถาสกํ อาหารวเสน ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนาสมุฏฺฐาปนาติ เวทิตพฺพา, ตตฺถ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนา วุตฺตา เอวฯ สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อนนฺตรํ วกฺขติฯ **ปญฺญาปโยคมนฺทตายา**ติ ปญฺญาพฺยาปารสฺส อปฺปภาเวนฯ ยถา หิ ทานํ อโลภปธานํ, สีลํ อโทสปธานํ, เอวํ ภาวนา อโมหปธานาฯ ตตฺถ ยทา ปญฺญา น พลวตี โหติ, ตทา ภาวนา ปุเพฺพนาปรํ วิเสสาวหา น โหติ, อนภิสงฺขโต วิย อาหาโร ปุริสสฺส โยคิโน จิตฺตสฺส อภิรุจิํ น ชเนติ, เตน ตํ นิรสฺสาทํ โหติ, ตถา ภาวนาย สมฺมเทว อวีถิปฏิปตฺติยา อุปสมสุขํ น วินฺทติ, เตนาปิ จิตฺตํ นิรสฺสาทํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปญฺญาปโยค…เป.… นิรสฺสาทํ โหตี’’**ติฯ ตสฺส สํเวคุปฺปาทนํ, ปสาทุปฺปาทนญฺจ ติกิจฺฉนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อฏฺฐ สํเวควตฺถูนี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ชาติชราพฺยาธิมรณานิ ยถารหํ สุคติยํ, ทุคฺคติยญฺจ โหนฺตีติ ตทญฺญเมว ปญฺจวิธพนฺธนาทิขุปฺปิปาสาทิ อญฺญมญฺญํ วิพาธนาทิเหตุกํ อปายทุกฺขํ ทฏฺฐพฺพํ, ตยิทํ สพฺพํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปจฺจุปฺปนฺนภวนิสฺสิตํ คหิตนฺติ อตีเต อนาคเต จ กาเล วฏฺฏมูลกทุกฺขานิ วิสุํ คหิตานิฯ เย ปน สตฺตา อาหารูปชีวิโน, ตตฺถ จ อุฏฺฐานผลูปชีวิโน, เตสํ อเญฺญหิ อสาธารณํ ชีวิกาทุกฺขํ อฏฺฐมํ สํเวควตฺถุ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อยํ วุจฺจติ สมเย สมฺปหํสนา**ติ อยํ ภาวนาจิตฺตสฺส สมฺปหํสิตพฺพสมเย วุตฺตนเยน สํเวคชนนวเสน เจว ปสาทุปฺปาทนวเสน จ สมฺมเทว ปหํสนา, สํเวคชนนปุพฺพกปสาทุปฺปาทเนน โตสนาติ อโตฺถฯ

สมฺมาปฏิปตฺติํ อาคมฺมาติ ลีนุทฺธจฺจวิรเหน, สมถวีถิปฏิปตฺติยา จ สมฺมา อวิสมํ สมฺมเทว ภาวนาปฏิปตฺติํ อาคมฺมฯ **‘‘อลีน’’**นฺติอาทีสุ โกสชฺชปกฺขิกานํ ธมฺมานํ อนธิมตฺตตาย **อลีนํ,** อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ อนธิมตฺตตาย **อนุทฺธตํ,** ปญฺญาปโยคสมฺปตฺติยา, อุปสมสุขาธิคเมน

จ **อนิรสฺสาทํ,** ตโต เอว **อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํฯ** ตตฺถ อลีนตาย ปคฺคเห, อนุทฺธตตาย นิคฺคเห, อนิรสฺสาทตาย สมฺปหํสเน น พฺยาปารํ อาปชฺชติฯ อลีนานุทฺธตตาหิ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ, อนิรสฺสาทตาย สมถวีถิปฏิปนฺนํ, สมปฺปวตฺติยา วา **อลีนํ อนุทฺธตํฯ** สมถวีถิปฏิปตฺติยา **อนิรสฺสาท**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อยํ วุจฺจติ สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา**ติ อยํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพสมเย ภาวนาจิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ อพฺยาวฏตาสงฺขาตํ ปฏิปกฺขํ อภิภุยฺย เปกฺขนา วุจฺจติฯ ปฏิปกฺขวิกฺขมฺภนโต, วิปสฺสนาย อธิฏฺฐานภาวูปคมนโต จ อุปจารชฺฌานมฺปิ สมาธาน กิจฺจนิปฺผตฺติยา ปุคฺคลสฺส สมาหิตภาวสาธนํ เอวาติ ตตฺถ สมธุรภาเวนาห **“อุปจารํ วา อปฺปนํ วา”**ติฯ

อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมาติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ อนุโรธวิโรธวิปฺปหานวเสน มชฺฌตฺตภาโว อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส การณํ ตสฺมิํ สติ สิชฺฌนโต, อสติ จ อสิชฺฌนโตฯ โส จ มชฺฌตฺตภาโว วิสยวเสน ทุวิโธติ อาห **“สตฺตมชฺฌตฺตตา สงฺขารมชฺฌตฺตตา”**ติฯ ตทุภเย จ วิรุชฺฌนํ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคภาวนาย เอว ทูรีกตนฺติ อนุรุชฺฌนเสฺสว ปหานวิธิํ ทเสฺสตุํ ‘‘สตฺตมชฺฌตฺตตา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห **“สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา”**ติฯ อุเปกฺขาย หิ วิเสสโต ราโค ปฏิปโกฺขฯ ตถา จาห ‘‘อุเปกฺขา ราคพหุลสฺส วิสุทฺธิมโคฺค’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๖๗)ฯ **ทฺวีหากาเรหี**ติ กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณํ, อตฺตสุญฺญตาปจฺจเวกฺขณนฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิฯ **ทฺวีเหวา**ติ อวธารณํ สงฺขฺยาสมานตาทสฺสนตฺถํฯ สงฺขฺยา เอเวตฺถ สมานา, น สเงฺขฺยยฺยํ สพฺพถา สมานนฺติฯ **อสฺสามิกภาโว** อนตฺตนิยตาฯ สติ หิ อตฺตนิ ตสฺส กิญฺจนภาเวน จีวรํ, อญฺญํ วา กิญฺจิ อตฺตนิยํ นาม สิยา, โส ปน โกจิ นเตฺถวาติ อธิปฺปาโยฯ **อนทฺธนิย**นฺติ น อทฺธานกฺขมํ น จิรฏฺฐายิ, อิตฺตรํ อนิจฺจนฺติ อโตฺถฯ **ตาวกาลิก**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ

มมายตีติ มมตฺตํ กโรติ ‘‘มมา’’ติ ตณฺหาย ปริคฺคยฺห ติฏฺฐติฯ

มมายนฺตาติ มานํ ทพฺพํ กโรนฺตาฯ

อยํ สติปฏฺฐานเทสนา ปุพฺพภาคมคฺควเสน เทสิตาติ ปุพฺพภาคิยโพชฺฌเงฺค สนฺธายาห **“โพชฺฌงฺคปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจ”**นฺติฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุสจฺจปพฺพวณฺณนา

๓๘๖. **ยถาสภาวโต**ติ อวิปรีตสภาวโตฯ พาธนกฺขณโต โย โย วา สภาโว ยถาสภาโว, ตโต, รุปฺปนาทิ กกฺขฬาทิสภาวโตติ อโตฺถฯ **ชนิกํ สมุฏฺฐาปิก**นฺติ ปวตฺตลกฺขณสฺส ทุกฺขสฺส ชนิกํ นิมิตฺตลกฺขณสฺส สมุฏฺฐาปิกํฯ **ปุริมตณฺหนฺ**ติ ยถาปริคฺคหิตสฺส ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติโต ปุเรตรํ สิทฺธํ ตณฺหํฯ สิเทฺธ หิ การเณ ตสฺส ผลุปฺปตฺติฯ อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ปชานาตีติ โยชนาฯ **อยํ ทุกฺขนิโรโธ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ**นฺติ ทุกฺขํ, สมุทโย จาติ ทฺวินฺนํ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ, ตทุภยํ น ปวตฺติ เอตายาติ **อปฺปวตฺติ,** อสงฺขตา ธาตุฯ ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาติ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริจฺฉินฺทตีติ ทุกฺขปริชานโน, อริยมโคฺค, ตํ **ทุกฺขปริชานนํฯ** เสสปททฺวเยปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทุกฺขสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

๓๘๘. **เอวํ วุตฺตา**ติ เอวํ อุเทฺทสวเสน วุตฺตาฯ **สพฺพสตฺตานํ ปริยาทานวจนํ** พฺยาปนิจฺฉาวเสน อาเมฑิตนิเทฺทสภาวโตฯ **สตฺตนิกาเย**ติ สตฺตานํ นิกาเย, สตฺตฆเฏ สตฺตสมูเหติ อโตฺถฯ เทวมนุสฺสาทิเภทาสุ หิ คตีสุ ภุมฺมเทวาทิขตฺติยาทิหตฺถิอาทิขุปฺปิปาสิกาทิตํตํชาติวิสิโฏฺฐ สตฺตสมูโห สตฺตนิกาโยฯ นิปฺปริยายโต ขนฺธานํ ปฐมาภินิพฺพตฺติ ชาตีติ กตฺวา ‘‘ชนนํ ชาตี’’ติ วตฺวา สฺวายํ อุปฺปาทวิกาโร อปรินิปฺผโนฺน เยสุ ขเนฺธสุ อิจฺฉิตโพฺพ, เต เตเนว สทฺธิํ ทเสฺสตุํ **‘‘สวิการาน**’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สวิการาน**นฺติ อุปฺปาทสงฺขาเตน วิกาเรน สวิการานํฯ ชาติอาทีนิ หิ ตีณิ ลกฺขณานิ ธมฺมานํ วิการวิเสสาติฯ **‘‘อุปสคฺคมณฺฑิตเววจน**’’นฺติ อิมินา เกวลํ อุปสเคฺคน ปทวฑฺฒนํ กตนฺติ ทเสฺสติฯ **อนุปวิฎฺฐากาเรนา**ติ อณฺฑโกสํ, วตฺถิโกสญฺจ โอคาหนากาเรนฯ **นิพฺพตฺติสงฺขาเตนา**ติ อายตนานํ ปาริปูริสํสิทฺธิสงฺขาเตนฯ

อถ วา **ชนนํ ชาตี**ติ อปริปุณฺณายตนํ ชาติมาหฯ **สญฺชาตี**ติ สมฺปุณฺณายตนํฯ สมฺปุณฺณา หิ ชาติ สญฺชาติฯ **โอกฺกมนเฎฺฐน โอกฺกนฺตี**ติ อณฺฑชชลาพุชวเสน ชาติฯ เต หิ อณฺฑโกสํ, วตฺถิโกสญฺจ โอกฺกมนฺตา ปวิสนฺตา วิย ปฎิสนฺธิํ คณฺหนฺติฯ **อภินิพฺพตฺตนเฎฺฐน อภินิพฺพตฺตี**ติ สํเสทชโอปปาติกวเสนฯ เต หิ ปากฎา เอว หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ อภิพฺยตฺตา นิพฺพตฺติ **อภินิพฺพตฺติฯ** ‘‘ชนนํ ชาตี’’ติอาทิ อายตนวเสน, โยนิวเสน จ ทฺวีหิ ทฺวีหิ ปเทหิ สพฺพสเตฺต ปริยาทิยิตฺวา ชาติํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ‘‘เตสํ เตสํ สตฺตานํ…เป.… อภินิพฺพตฺตี’’ติ สตฺตวเสน วุตฺตตฺตา **สมฺมุติกถาฯ ปาตุภาโว**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน ‘‘อายตนานํ ปฎิลาโภ’’ติ อิมสฺส ปทสฺส สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ อยมฺปิ หิ ปรมตฺถกถาติฯ **เอกโวการภวาทีสู**ติ เอกจตุปญฺจโวการภเวสุฯ **ตสฺมิํ** ขนฺธานํ ปาตุภาเว **สติฯ อายตนานํ ปฎิลาโภ**ติ เอกจตุโวการภเวสุ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ อายตนานํ วเสน, เสเสสุ รูปธาตุยํ ปฎิสนฺธิกฺขเณ อุปฺปชฺชมานานํ ปญฺจนฺนํ, กามธาตุยํ วิกลาวิกลินฺทฺริยานํ วเสน สตฺตนฺนํ, นวนฺนํ, ทสนฺนํ, ปุนทสนฺนํ, เอกาทสนฺนญฺจ อายตนานํ วเสน สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **ปาตุภวนฺตาเนว,** น กุโตจิ อาคตานิฯ **ปฎิลทฺธานิ นาม โหนฺติ** สตฺตสนฺตานสฺส ตสฺส สํวิชฺชมานตฺตาฯ **อายตนานํ ปฎิลาโภ**ติ วา อายตนานํ อตฺตลาโภ เวทิตโพฺพฯ

๓๘๙. **สภาวนิเทฺทโส**ติ สรูปนิเทฺทโสฯ สรูปเญฺหตํ ชิณฺณตาย, ยทิทํ ‘‘ชรา’’ติ, ‘‘วโยหานีติ วาฯ ชีรณเมว **ชีรณตา,** ชีรนฺตสฺส วา อาการโร **ตา**-สเทฺทน วุโตฺตติ อาห **‘‘อาการภาวนิเทฺทโส**’’ติฯ **ขณฺฑิตทนฺตา ขณฺฑิตา นาม** อุตฺตรปทโลเปนฯ ยสฺส วิการสฺส วเสน สโตฺต ‘‘ขณฺฑิโต’’ติ วุจฺจติ, ตํ **ขณฺฑิจฺจํฯ** ตถา ปลิตานิ อสฺส สนฺตีติ ‘‘ปลิโต’’ติ วุจฺจติ, ตํ **ปาลิจฺจํฯ** วลิตฺตจตาย วา วลิ ตโจ อสฺสาติ **วลิตฺตโจฯ**

ผลูปจาเรนาติ ผลโวหาเรนฯ

๓๙๐. จวนเมว **จวนตา,** จวนฺตสฺส วา อาการโร **ตา**-สเทฺทน วุโตฺตฯ **ขนฺธา ภิชฺชนฺตี**ติ เอกภวปริยาปนฺนสฺส ขนฺธสนฺตานสฺส ปริโยสานภูตา ขนฺธา ภิชฺชนฺติ, เตเนว เภเทน นิโรธนํ **อทสฺสนํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา เภโท อนฺตรธานํ** มรณํฯ **มจฺจุมรณ**นฺติ มจฺจุสงฺขาตํ เอกภวปริยาปนฺนชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทภูตํ มรณํฯ เตนาห **‘‘น ขณิกมรณ**’’นฺติฯ ‘‘มจฺจุ มรณ’’นฺติ สมาสํ อกตฺวา โย ‘‘มจฺจู’’ติ วุจฺจติ เภโท, ยญฺจ มรณํ ปาณจาโค, อิทํ วุจฺจติ มรณนฺติ วิสุํ สมฺพโนฺธ น น ยุชฺชติฯ **กาลกิริยา**ติ มรณกาโล, อนติกฺกมนียตฺตา วิเสเสน ‘‘กาโล’’ติ วุโตฺตติ ตสฺส กิริยา, อตฺถโต จุติขนฺธานํ เภทปฺปตฺติเยว, กาลสฺส วา อนฺตกสฺส กิริยาติ ยา โลเก วุจฺจติ, สา จุติ, มรณนฺติ อโตฺถฯ **อยํ สพฺพาปิ สมฺมุติกถาว** ‘‘ยํ เตสํ เตสํ สตฺตาน’’นฺติอาทินา สตฺตว

เสน วุตฺตตฺตาฯ **อยํ ปรมตฺถกถา** ปรมตฺถโต ลพฺภมานานํ รุปฺปนาทิสภาวานํ ธมฺมานํ วินสฺสนโชตนาภาวโตฯ

อตฺตาติ ภวติ เอตฺถ จิตฺตนฺติ **อตฺตภาโว,** ขนฺธสมูโห, ตสฺส **นิเกฺขโป** นิกฺขิปนํ, ปาตนํ วินาโสติ อโตฺถฯ **อฎฺฐกถายํ**ปน **"มรณํ ปตฺตสฺสา"**ติอาทินา นิเกฺขปเหตุตาย ปตนํ "นิเกฺขโป"ติ ผลูปจาเรน วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ "ขนฺธานํ เภโท"ติ ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานสฺส ธมฺมสมูหสฺส วินาสโชตนาติ เอกเทสโต ปรมตฺถกถา, "ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉโท"ติ ปเนตฺถ น โกจิ โวหารเลโส ปีติ อาห **"ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉโท ปน สพฺพาการโต ปรมตฺถโต มรณ"**นฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺส ขนฺธเภทสฺส ปวตฺตตฺตา "ติสฺสฺส มโต, ผุสฺสฺส มโต"ติ โวหาโร โหติ, โส เภโท ขนฺธปฺปพนฺธสฺส อนุปจฺฉินฺนตาย "สมฺมุติมรณ"นฺติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ อาห **"เอตเทว สมฺมุติมรณนฺติปิ วุจฺจตี"**ติฯ เตนาห **"ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทเมว หี"**ติอาทิฯ สพฺพโส ปพนฺธสมุเจฺฉโท หิ สมุเจฺฉทมรณนฺติฯ

๓๙๑. **พฺยสเนนา**ติ อนเตฺถนฯ "ธมฺมปฎิสมฺภิทา"ติอาทีสุ (วิภ. ๗๒๑) วิย **ธมฺม**-สโทฺท เหตุปริยาโยติ อาห **"ทุกฺขการเณนา"**ติฯ โสจนนฺติ ลกฺขิตพฺพตาย **โสจนลกฺขโณฯ** โสจิตสฺส โสจนกสฺส ปุคฺคลสฺส, จิตฺตสฺส วา ภาโว **โสจิตภาโวฯ อพฺภนฺตเร**ติ อตฺตภาวสฺส อโนฺตฯ อตฺตโน ลูขสภาวตาย โสเสโนฺตฯ ถามคมเนน สมนฺตโต โสสนวเสน **ปริโสเสโนฺตฯ**

๓๙๒. **"อาทิสฺส อาทิสฺส เทวนฺติ ปริเทวนฺติ เอเตนาติ อาเทโว"**ติ อาเทวน-สทฺทํ กตฺวา อสฺสุโมจนาทิวิการํ อาปชฺชนฺตานํ ตพฺพิการาปตฺติยา โส สโทฺท การณภาเวน วุโตฺตฯ **ตํ ตํ วณฺณ**นฺติ ตํ ตํ คุณํฯ **ตเสฺสวา**ติ อาเทวปริเทวเสฺสวฯ ***ภาวนิเทฺทสา***ติ "อาเทวิตตฺตํ ปริเทวิตตฺต"นฺติ ภาวนิเทฺทสาฯ

๓๙๓. นิสฺสยภูโต กาโย เอตสฺส อตฺถีติ **กายิกํฯ** เตนาห **"กายปสาทวตฺถุก"**นฺติฯ ทุกฺกรํ ขมนํ เอตสฺสาติ **ทุกฺขมนํ,** โส เอว อโตฺถ สภาโวติ **ทุกฺขมนโฎฺฐ,** เตนฯ สาตวิธุรตาย **อสาตํฯ**

๓๙๔. เจตสิ ภวนฺติ **เจตสิกํ,** ตํ ปน ยสฺมา จิเตฺตน สมํ ปกาเรหิ ยุตฺตํ, ตสฺมา อาห **"จิตฺตสมฺปยุตฺต"**นฺติฯ

๓๙๕. สพฺพวิสยปฎิปตฺตินิวารณวเสน สมนฺตโต สีทนํ **สํสีทนํฯ** อุฎฺฐาตุมฺปิ อสกฺกุเณยฺยตาการณวเสน อติพลวํ, วิรูปํ วา สีทนํ **วิสีทนํฯ จิตฺตกิลมโถ**ติ วิสีทนากาเรน จิตฺตสฺส ปริเขโทฯ **อุปายาโส,** สยํ น ทุโกฺข โทสตฺตา, สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนธมฺมนฺตรตฺตา วาฯ เย ปน โทมนสฺสเมว "อุปายาโส"ติ วเทยฺยุํ, เต "อุปายาโส ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา สมฺปยุโตฺต, เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ สมฺปยุโตฺต"ติ (ธาตุ. ๒๔๙)ฯ อิมาย ปาฬิยา ปฎิกฺขิปิตพฺพาฯ **อุป**-สโทฺท ภุสโตฺถติ อาห **"พลวตรํ อายาโส อุปายาโส"**ติฯ ธมฺมมตฺตาทีปโน ***ภาวนิเทฺทโส*** ธมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุอภาวโชตโน, อสติ จ กตฺตริ เตน กตฺตพฺพสฺส, ปริคฺคเหตพฺพสฺส จ อภาโว เอวาติ อาห **"อตฺตตฺตนิยาภาวทีปกาภาวนิเทฺทสา"**ติฯ

๓๙๘. **ชาติธมฺมาน**นฺติ เอตฺถ **ธมฺม**-สโทฺท ปกติปริยาโยติ อาห **"ชาติสภาวาน"**นฺติ, ชายนปกติกานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ มคฺคภาวนาย มคฺคภาวนิจฺฉาเหตุกตา อิจฺฉิตพฺพาติ ตาทิสํ อิจฺฉํ นิวเตฺตโนฺต **"วินา มคฺคภาวน"**นฺติ อาหฯ อปโร นโย **น โข ปเนต**นฺติ ยเมตํ "อโห วต

มยํ น ชาติธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน ชาติ อาคจฺเฉยฺยา’’ติ เอวํ ปหีนสมุทเยสุ อริเยสุ วิชฺชมานํ อชาติธมฺมตฺตํ, ปรินิพฺพุเตสุ จ วิชฺชมานํ ชาติยา อนาคมนํ อิจฺฉิตํ, ตํ อิจฺฉนฺตสฺสาปิ มคฺคภาวนาย วินา อปฺปตฺตพฺพโต , อนิจฺฉนฺตสฺสาปิ ภาวนาย ปตฺตพฺพโต น อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ นาม โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ วกฺขมานตฺถสมฺปิณฺฑนโตฺถ **ปิ**-สโทฺทติ อาห **‘‘อุปริ เสสานิ อุปาทาย ปิ-กาโร’’**ติฯ **ยนฺ**ติ เหตฺอเตฺถ กรเณ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **‘‘เยนปิ ธเมฺมนา’’**ติฯ เหตฺอโตฺถ หิ อยํ **ธมฺม**-สโทฺท , อลพฺภเนยฺยภาโว เอตฺถ เหตุ เวทิตโพฺพฯ **ตนฺ**ติ วา อิจฺฉิตสฺส วตฺถุโน อลพฺภนํ, เอวเมตฺถ **‘‘ยมฺปี**ติ เยนปี’’ติ วิภตฺติวิปลฺลาเสน อโตฺถ วุโตฺตฯ ยทา ปน **ยํ**-สโทฺท ‘‘อิจฺฉ’’นฺติ เอตํ อเปกฺขติ, ตทา อลาภวิสิฏฺฐา อิจฺฉา วุตฺตา โหติฯ ยทา ปน ‘‘น ลภตี’’ติ เอตํ อเปกฺขติ, ตทา อิจฺฉาวิสิโฏฺฐ อลาโภ วุโตฺต โหติ, โส ปน อตฺถโต อโญฺญ ธโมฺม นตฺถิ, ตถาปิ อลพฺภเนยฺยวตฺถุคตา อิจฺฉาว วุตฺตา โหติฯ **สพฺพตฺถา**ติ ‘‘ชราธมฺมาน’’นฺติอาทินา อาคเตสุ สพฺพวาเรสุฯ

สมุทยสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

๔๐๐. **ปุนพฺภวกรณํ ปุโนพฺภโว** อุตฺตรปทโลปํ กตฺวา มโน-สทฺทสฺส วิย ปุริมปทสฺส โอ-การนฺตตา ทฏฺฐพฺพาฯ อถ วา สีลนเฏฺฐน **อิก**-สเทฺทน คมิตตฺถตฺตา กิริยาวาจกสฺส สทฺทสฺส อทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํ ยถา ‘‘อสูปภกฺขนสีโล อสูปิโก’’ติฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ปน ‘‘ปุนพฺภวํ เทติ, ปุนพฺภวาย สํวตฺตติ, ปุนปฺปุนํ ภเว นิพฺพเตฺตตีติ โปโนพฺภวิกา’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๐๓) อโตฺถ วุโตฺต โส ‘‘ตทฺธิตา’’ อิติ พหุวจนนิเทฺทสโต, วิจิตฺตตฺตา วา ตทฺธิตวุตฺติยา, อภิธานลกฺขณตฺตา วา ตทฺธิตานํ เตสุปิ อเตฺถสุ โปโนพฺภวิกสทฺทสิทฺธิ สมฺภเวยฺยาติ กตฺวา วุโตฺตฯ ตตฺถ กมฺมุนา สหชาตา ปุนพฺภวํ เทติ, อสหชาตา กมฺมสหายภูตา ปุนพฺภวาย สํวตฺตติ, ทุวิธาปิ ปุนปฺปุนํ ภเว นิพฺพเตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ นนฺทนเฏฺฐน, รญฺชนเฏฺฐน จ **นนฺทีราโค,** โย จ นนฺทีราโค, ยา จ ตณฺหายนเฏฺฐน ตณฺหา, อุภยเมตํ เอกตฺถํ, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ ตณฺหา **‘‘นนฺทีราเคน สทฺธิํ อตฺถโต เอกตฺตเมว คตา’’**ติ วุตฺตาฯ ตพฺภาวโตฺถ เหตฺถ **สห**-สโทฺท ‘‘สนิทสฺสนา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๙) วิยฯ ตสฺมา **นนฺทีราคสหคตา**ติ นนฺทีราคภาวํ คตา สพฺพาสุปิ อวตฺถาสุ นนฺทีราคภาวสฺส อปจฺจกฺขาย วตฺตนโตติ อโตฺถฯ ราคสมฺพเนฺธน **อุปฺปนฺนสฺสา**ติ วุตฺตํฯ รูปารูปภวราคสฺส วิสุํ วุจฺจมานตฺตา กามภเว เอว ภวปตฺถนุปฺปตฺติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปิยรูเป ปฐมุปฺปตฺติวเสน **‘‘อุปฺปชฺชตี’’**ติ วุตฺตํ, ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน **‘‘นิวิสตี’’**ติฯ ปริยุฏฺฐานานุสยวเสน วา อุปฺปตฺตินิเวสา โยเชตพฺพาฯ **สมฺปตฺติยนฺ**ติ มนุสฺสโสภเคฺค, เทวเตฺต จฯ **อตฺตโน จกฺขุนฺ**ติ สวตฺถุกํ จกฺขุํ วทติ, สปสาทํ วา มํสปิณฺฑํฯ **วิปฺปสนฺนํ ปญฺจปสาทนฺ**ติ ปริสุทฺธสุปฺปสนฺนนีลปีตโลหิตกณฺหโอทาตวณฺณวนฺตํฯ **รชตปนาฬิกํ วิย** ฉิทฺทํ อพฺภนฺตเร โอทาตตฺตาฯ **ปามงฺคสุตฺตํ วิย** อาลมฺพกณฺณพทฺธํฯ ตุงฺคา อุจฺจา ทีฆา นาสิกา **ตุงฺคนาสา,** เอวํ **ลทฺธโวหารํ** อตฺตโน **ฆานํ**ฯ ‘‘ลทฺธโวหารา’’ติ วา ปาโฐ, ตสฺมิํ สติ ตุงฺคา นาสา เยสํ เต **ตุงฺคนาสา,** เอวํ **ลทฺธโวหารา** สตฺตา อตฺตโน **ฆานนฺ**ติ โยชนา กาตพฺพาฯ **ชิวฺหํ…เป…. มญฺญนฺติ** วณฺณสณฺฐานโต, กิจฺจโต จฯ **กายํ…เป…. มญฺญนฺติ** อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยาฯ **มนํ…เป…. มญฺญนฺติ** อตีตาทิอตฺถจินฺตนสมตฺถํฯ **อตฺตนา ปฏิลทฺธานิ** อชฺฌตฺตญฺจ สรีรคนฺธาทีนิ, พหิทฺธา จ วิเลปนคนฺธาทีนิฯ **อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตีติ ยทา อุปฺปชฺชมานา โหติ, ตทา เอตฺถ อุปฺปชฺชตี**ติ สามเญฺญน คหิตา อุปฺปาทกิริยา ลกฺขณภาเวน วุตฺตา, วิสยวิสิฏฺฐา จ ลกฺขิตพฺพภาเวนฯ น หิ สามญฺญวิเสเสหิ นานตฺต

โวหาโร น โหตีติฯ **อุปฺปชฺชมานา**ติ วา อนิจฺฉิโต อุปฺปาโท เหตุภาเวน วุโตฺต, **อุปฺปชฺชตี**ติ นิจฺฉิโต ผลภาเวน ยทิ อุปฺปชฺชมานา โหติ, เอตฺถ อุปฺปชฺชตีติฯ

นิโรธสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

๔๐๑. ''สพฺพานิ นิพฺพานเววจนาเนวา''ติ วตฺวา ตมตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **''นิพฺพานญฺหี''**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อาคมฺมา**ติ นิมิตฺตํ กตฺวาฯ นิพฺพานเหตุโก หิ ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธฯ ขยคมนวเสน **วิรชฺชติฯ** อปฺปวตฺติคมนวเสน **นิรุชฺฌติฯ** อนเปกฺขตาย จชนวเสน, หานิวเสน วา **จชียติฯ** ปุน ยถา นปฺปวตฺตติ, ตถา ทูร ขิปนวเสน **ปฏินิสฺสชฺชียติฯ** พนฺธนภูตาย โมจนวเสน **มุจฺจติฯ** อสํกิเลสวเสน **น อลฺลียติฯ** กสฺมา ปเนตํ นิพฺพานํ เอกเมว สมานํ นานานาเมหิ วุจฺจตีติ? ปฏิปกฺขนานตายาติ ทเสฺสโนฺต **''เอกเมว หี''**ติอาทิมาหฯ สงฺขตธมฺมวิธุรสภาวตฺตา นิพฺพานสฺส นามานิปิ คุณเนมิตฺติกตฺตา สงฺขตธมฺมวิธุราเนว โหนฺตีติ วุตฺตํ **''สพฺพสงฺขตานํ นามปฏิปกฺขวเสนา''**ติฯ อเสสํ วิรชฺชติ ตณฺหา เอตฺถาติ **อเสสวิราโค**ติฯ เอสนโย เสเสสุปิฯ อยํ ปน วิเสโส – นตฺถิ เอตสฺส อุปฺปาโท, น วา เอตสฺมิํ อธิคเต ปุคฺคลสฺส อุปฺปาโทติ **อนุปฺปาโท,** อสงฺขตธโมฺมฯ **''อปฺปวตฺต''**นฺติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อายูหนํ** สมุทโย, ตปฺปฏิปกฺขวเสน **อนายูหนํฯ**

ตณฺหา อปฺปหีเน สติ ยตฺถ อุปฺปชฺชติ, ปหาเน ปน สติ ตตฺถ ตเตฺถวสฺสา อภาโว สุทสฺสิโตติ อาห **''ตเตฺถว อภาวํ ทเสฺสตุ''**นฺติฯ **อปญฺญตฺติ**นฺติ อปญฺญาปนํ, ''ติตฺต อลาพุ อตฺถี''ติ โวหาราภาวํ วาฯ ติตฺตอลาพุวลฺลิยา อปฺปวตฺติํ อิจฺฉโนฺต ปุริโส วิย อริยมโคฺค, ตสฺส ตสฺสา อปฺปวตฺตินินฺนจิตฺตสฺส มูลเจฺฉทนํ วิย มคฺคสฺส นิพฺพานารมฺมณสฺส ตณฺหาย ปหานํ, ตทปฺปวตฺติ วิย ตณฺหาย อปฺปวตฺติภูตํ นิพฺพานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ทุติยอุปมายํ ทกฺขิณทฺวารํ วิย นิพฺพานํ, โจรฆาตกา วิย มโคฺคฯ ทกฺขิณทฺวาเร ฆาติตาปิ โจรา ปจฺฉา ''อฏวิยํ โจรา ฆาติตา''ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ นิพฺพานํ อาคมฺม นิรุทฺธาปิ ตณฺหา ''จกฺขาทีสุ นิรุทฺธา''ติ วุจฺจติ ตตฺถ กิจฺจกรณาภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปุริมา วา อุปมา มเคฺคน นิรุทฺธาย ''ปิยรูปสาตรูเปสุ นิรุทฺธา''ติ วตฺตพฺพตาทสฺสนตฺถํ วุตฺตา, ปจฺฉิมา นิพฺพานํ อาคมฺม นิรุทฺธาย ''ปิยรูปสาตรูเปสุ นิรุทฺธา''ติ วตฺตพฺพตาทสฺสนตฺถํ วุตฺตาติ อยํ เอตาสํ วิเสโสฯ

มคฺคสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

๔๐๒. **อญฺญมคฺคปฏิเกฺขปนตฺถ**นฺติ ติตฺถิเยหิ ปริกปฺปิตสฺส มคฺคสฺส ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทาภาวปฏิเกฺขปนตฺถํ, อญฺญสฺส วา มคฺคภาวปฏิเกฺขโป **อญฺญมคฺคปฏิเกฺขโป,** ตทตฺถํฯ **''อย''**นฺติ ปน อตฺตโน, เตสุ จ ภิกฺขูสุ เอกจฺจานํ ปจฺจกฺขภาวโต อาสนฺนปจฺจกฺขวจนํฯ **อารกตฺตา**ติ นิรุตฺตินเยน อริยสทฺทสิทฺธิมาหฯ **อริยภาวกรตฺตา**ติ อริยกรโณ **อริโย**ติ อุตฺตรปทโลเปน, ปุคฺคลสฺส อริยภาวกรตฺตา อริยํ กโรตีติ วา **อริโย,** อริยผลปฏิลาภกรตฺตา วา อริยํ ผลํ ลภาเปติ ชเนตีติ **อริโยฯ** ปุริเมน เจตฺถ อตฺตโน กิจฺจวเสน, ปจฺฉิเมน ผลวเสน อริยนามลาโภ วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ จตุสจฺจปฏิเวธาวหํ กมฺมฏฺฐานํ **จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ** , จตุสจฺจํ วา อุทฺทิสฺส ปวตฺตํ ภาวนากมฺมํ โยคิโน สุขวิเสสานํ ฐานภูตนฺติ **จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํฯ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ** ปวตฺติเหตุภาวโตฯ **ปจฺฉิมานิ วิวฏฺฏํ** นิวตฺติตทธิคมุปายภาวโตฯ **วเฏฺฏ กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส** สรูปโต ปริคฺคหสพฺภาวโตฯ **วิวเฏฺฏ นตฺถิ** อวิสยตฺตา, วิสยเตฺต จ ปโยชนาภาวโตฯ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ อุคฺคณฺหิตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ กมฺมฏฺฐานปาฬิยา หิ ตทตฺถสลฺลกฺขเณน วาจุคฺคตกรณํ **อุคฺคโหฯ** เตนาห **''วาจาย ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺต

โนฺต’’ติฯ **อิฎฺฐํ กนฺต**นฺติ นิโรธมคฺคสฺ นินฺนภาวํ ทเสฺสติ, น อภินนฺทนํ, ตนฺนินฺนภาโวเยว จ ตตฺถ กมฺมกรณํ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอกปฏิเวเธเนวาติ เอกญาเณเนว ปฏิวิชฺฌเนนฯ **ปฏิเวโธ** ปฏิฆาตาภาเวน วิสเย นิสฺสงฺคจารสงฺขาตํ นิพฺพิชฺฌนํฯ **อภิสมโย** อวิรชฺฌิตฺวา วิสยสฺส อธิคมสงฺขาโต อวโพโธฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ชานนเมว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **ปริญฺญาปฏิเวโธ,** เตนฯ อิทญฺจ ยถา ตสฺมิํ ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสฺส สรูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติํ คเหตฺวา วุตฺตํ, น ปน มคฺคญาณสฺส ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๒.๔๘๔; ๓.๑๐๔) ปวตฺตนโตฯ ปหีนสฺส ปุน อปฺปหาตพฺพตาย ปกฎฺฐํ หานํ จชนํ สมุจฺฉินฺทนํ, ปหานเมว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **ปหานปฏิเวโธ,** เตนฯ อยมฺปิ ยสฺมิํ กิเลเส อปฺปหียมาเน มคฺคภาวนาย น ภวิตพฺพํ, อสติ จ มคฺคภาวนาย โย อุปฺปเชฺชยฺย, ตสฺส กิเลสสฺส ปฏิฆาตํ กโรนฺตสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทนฺตสฺส ญาณสฺส ตถาปวตฺติยํ ปฏิฆาตาภาเวน นิสฺสงฺคจารํ อุปาทาย เอวํ วุโตฺตฯ **สจฺฉิกิริยา** ปจฺจกฺขกรณํ อนุสฺสวาการปริวิตกฺกาทิเก มุญฺจิตฺวา สรูปโต อารมฺมณกรณํ ‘‘อิทํ ต’’นฺติ ยถาสภาวโต คหณํ, สา เอว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ,** เตนฯ อยํ ปนสฺส อาวรณสฺส อสมุจฺฉินฺทนโต ญาณํ นิโรธํ อาลมฺพิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺส สมุจฺฉินฺทนโต ตํ สรูปโต วิภาเวนฺตเมว ปวตฺตตีติ เอวํ วุโตฺตฯ **ภาวนา** อุปฺปาทนา, วฑฺฒนา จฯ ตตฺถ ปฐมมเคฺค อุปฺปาทนเฎฺฐน, ทุติยาทีสุ วฑฺฒนเฎฺฐน, อุภยตฺถาปิ วา อุภยถาปิ เวทิตพฺพํฯ ปฐมมเคฺคปิ หิ ยถารหํ วุฎฺฐานคามินิยํ ปวตฺตํ ปริชานนาทิํ วเฑฺฒนฺโต ปวโตฺตติ วฑฺฒนเฎฺฐน ภาวนา สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ทุติยาทีสุปิ อปฺปหีนกิเลสปฺปหานโต, ปุคฺคลนฺตรภาวสาธนโต จ อุปฺปาทนเฎฺฐน ภาวนา สกฺกา วิญฺญาตุํ, สา เอว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ ***ภาวนาปฏิเวโธ,*** เตนฯ อยมฺปิ หิ ยถา ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา มคฺคธมฺมานํ สรูปปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติเมว คเหตฺวา วุโตฺตฯ

ติฎฺฐนฺตุ ตาว ยถาธิคตา มคฺคธมฺมา, ยถาปวเตฺตสุ ผลธเมฺมสุปิ อยํ ยถาธิคตสจฺจธเมฺมสุ วิย วิคตสโมฺมโหว โหติฯ เตนวาห ‘‘ทิฎฺฐธโมฺม ปตฺตธโมฺม วิทิตธโมฺม ปริโยคาฬฺหธโมฺม’’ติ (มหาว. ๑๘; ที. นิ. ๑.๒๙๙; ม. นิ. ๒.๖๙) ยโต สจฺจสฺส ธมฺมตาสโญฺจทิตา ยถาธิคตสจฺจธมฺมาลมฺพนิโย มคฺควีถิโต ปรโต มคฺคผลปหีนาวสิฎฺฐกิเลสนิพฺพานานํ ปจฺจเวกฺขณา ปวตฺตนฺติ, ทุกฺขสจฺจโมฺมปิ สกฺกายทิฎฺฐิอาทโยฯ อยญฺจ อตฺถวณฺณนา **‘‘ปริญฺญาภิสมเยนา’’**ติอาทีสุปิ วิภาเวตพฺพาฯ **เอกาภิสมเยน อภิสเมตี**ติ เอตฺถาห วิตณฺฑวาที ‘‘อริยมคฺคญาณํ จตูสุ สเจฺจสุ นานาภิสมยวเสน กิจฺจกร’’นฺติ, โส **อภิธเมฺม** (กถา. ๒๗๔) โอธิโสกถาย สญฺญาเปตโพฺพฯ อิทานิ ตเมว เอกาภิสมยํ วิตฺถารวเสน วิภาเวตุํ **‘‘เอวมสฺสา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ปุพฺพภาเค…เป.… ปฏิเวโธ โหตี’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ปฏิเวโธ ปุพฺพภาคิโย น โหตีติ? สจฺจเมตํ นิปฺปริยายโต, อิธ ปน อุคฺคหาทิวเสน ปวโตฺต อวโพโธ ปริยายโต ตถา วุโตฺตฯ ปฏิเวธนิมิตฺตตฺตา วา อุคฺคหาทิวเสน ปวตฺตํ ทุกฺขาทีสุ ปุพฺพภาเค ญาณํ ‘‘ปฏิเวโธ’’ติ วุตฺตํ, น ปฏิวิชฺฌนสภาวํฯ **กิจฺจโต**ติ ปุพฺพภาเคหิ ทุกฺขาทิญาเณหิ กาตพฺพกิจฺจสฺส อิธ นิปฺผตฺติโต, อิมเสฺสว วา ญาณสฺส ทุกฺขาทิปฺปกาสนกิจฺจโต, ปริญฺญาทิโตติ อโตฺถฯ **อารมฺมณปฏิเวโธ**ติ สจฺฉิกิริยาปฏิเวธมาหฯ **สา**ติ ปจฺจเวกฺขณาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ ฐาเนฯ อุคฺคหาทีสุ วุจฺจมาเนสุ **น วุตฺตา** อนวสรตฺตาฯ อธิคเม หิ สติ ตสฺสา สิยา อวสโรฯ

ตํเยว หิ อนวสรํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิมสฺส จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปุเพฺพ ปริคฺคหโต**ติ กมฺมฎฺฐานปริคฺคหโต ปุเพฺพฯ อุคฺคหาทิวเสน สจฺจานํ ปริคฺคณฺหนญฺหิ ปริคฺคโหฯ ตถา ตานิ ปริคฺคณฺหนโต มนสิการทฬฺหตาย ปุพฺพภาคิยา ทุกฺขปริญฺญาทโย โหนฺติ เยวาติ อาห **‘‘ปริคฺคหโต**

ปฏฺฐาย โหตี”ติฯ **อปรภาเค**ติ มคฺคกฺขเณฯ **ทุทฺทสตฺตา**ติ อตฺตโน ปวตฺติกฺขณวเสน ปากฏานิปิ ปกติญาเณน สภาวรสโต ทฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ คมฺภีเรเนว จ ภาวนาญาเณน, ตถาปิ มตฺถกปฺปตฺเตน อริยมคฺคญาเณเนว ยาถาวโต ปสฺสิตพฺพตฺตา **คมฺภีรานิ** ฯ เตนาห **“ลกฺขณปฏิเวธโต ปน อุภยมฺปิ คมฺภีร”**นฺติฯ อิตรานิ อสํกิลิฏฺฐอสํกิเลสิกตาย อจฺจนฺตสุขปฺปตฺตาย อนุปฺปตฺติภวตาย, อนุปฺปนฺนปุพฺพตาย จ ปวตฺติวเสน อปากฏตฺตา จ ปรมคมฺภีรตฺตา, ตถา ปรมคมฺภีรญาเณเนว ปสฺสิตพฺพตาย ปกติญาเณน ทฏฺฐุํ น สกฺกุเณยฺยานีติ **ทุทฺทสานิ**ฯ เตนาห **“อิตเรสํ ปนา”**ติอาทิฯ **ปโยโค**ติ กิริยา, วายาโม วาฯ ตสฺส มหนฺตตรสฺส อิจฺฉิตพฺพตํ, ทุกฺกรตรตญฺจ อุปมาหิ ทเสฺสติ **“*ภวคฺคคฺคหณตฺถ*”**นฺติอาทินาฯ **ปฏิเวธกฺขเณ**ติ อริยสฺส มคฺคสฺส จตุสจฺจสมฺปฏิเวธกฺขเณฯ **เอกเมว ตํ ญาณ**นฺติ ทุกฺขาทีสุ ปริญฺญาทิกิจฺจสาธนวเสน เอกเมว ตํ มคฺคญาณํ **โหติฯ**

อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสูติ อิเมสุ วิรมิตพฺพตาวเสน โชติเตสุ ตีสุ กามพฺยาปาทวิหิํสาวิตกฺกวตฺถูสุฯ วิสุํ วิสุํ **อุปฺปนฺนสฺส** ติวิธ**อกุสลสงฺกปฺปสฺสฯ ปทปเจฺฉทโต**ติ เอตฺถ คตมโคฺค ‘‘ปท’’นฺติ วุจฺจติ, เยน จ อุปาเยน การเณน กามวิตโกฺก อุปฺปชฺชติ, โส ตสฺส คตมโคฺคติ ตสฺส ปเจฺฉโท ฆาโต ปทปเจฺฉโท, ตโต ปทปเจฺฉทโตฯ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนํ **อนุปฺปตฺติสาธนํ,** ตสฺส วเสนฯ มคฺคกิจฺจสาธเนน **มคฺคงฺคํ** ปูรยมาโน เอโกว ติวิธกิจฺจสาธโน **กุสลสงฺกโปฺป อุปฺปชฺชติฯ** ติวิธากุสลสงฺกปฺปสมุเจฺฉทนเมว เหตฺถ ติวิธกิจฺจสาธนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมินา นเยน **“อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสู”**ติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

มุสาวาทาเวรมณิอาทโยติ เอตฺถ ยสฺมา **สิกฺขาปทวิภเงฺค** (วิภ. ๗๐๓) วิรติเจตนา, สเพฺพ สมฺปยุตฺตธมฺมา จ สิกฺขาปทานีติ อาคตานีติ ตตฺถ ปธานานํ วิรติเจตนานํ วเสน ‘‘วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาโยปี’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๗๐๓) **สโมฺมหวิโนทนิยํ** วุตฺตํ, ตสฺมา เกจิ ‘‘อาทิ-สเทฺทน น เกวลํ ปิสุณวาจา เวรมณิอาทีนํเยว สงฺคโห, อถ โข ตาทิสานํ เจตนานมฺปิ สงฺคโห’’ติ วทนฺติ, ตํ ปุพฺพภาควเสน วุจฺจมานตฺตา ยุเชฺชยฺย, มุสาวาทาทีหิ วิรมณกาเล วา วิรติโย, สุภาสิตาทิวาจาภาสนาทิกาเล จ เจตนาโย โยเชตพฺพา, มคฺคกฺขเณ ปน วิรติโยว อิจฺฉิตพฺพา เจตนานํ อมคฺคงฺคตฺตาฯ เอกสฺส ญาณสฺส ทุกฺขาทิญาณตา วิย, เอกาย วิรติยา มุสาวาทาทิวิรติภาโว วิย จ เอกาย เจตนาย สมฺมาวาจาทิกิจฺจตฺตยสาธนสภาวาภาวา สมฺมาวาจาทิภาวาสิทฺธิโต, ตํสิทฺธิยํ องฺคตฺตยตาสิทฺธิโต จฯ

ภิกฺขุสฺส อาชีวเหตุกํ กายวจีทุจฺจริตํ นาม อโยนิโส อาหารปริเยสนเหตุกเมว สิยาติ อาห **“ขาทนีย…เป…. ทุจฺจริต”**นฺติฯ กายวจีทุจฺจริตคฺคหณญฺจ กายวจีทฺวาเรเยว อาชีวปฺปโกโป, น มโนทฺวาเรติ ทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **“อิเมสฺเยว สตฺตสุ ฐาเนสู”**ติฯ

อนุปฺปนฺนานนฺติ อสมุทาจารวเสน วา อนนุภูตารมฺมณวเสน วา อนุปฺปนฺนานํฯ อญฺญถา หิ อนมตเคฺค สํสาเร อนุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา นาม น สนฺติฯ เตนาห **“เอกสฺมิํ ภเว”**ติอาทิฯ ยสฺมิํ ภเว อยํ อิมํ วีริยํ อารภติ, ตสฺมิํ **เอกสฺมิํ ภเวฯ ชเนตี**ติ อุปฺปาเทติฯ ตาทิสํ ฉนฺทํ กุรุมาโน เอวํ ฉนฺทํ ชเนติ นามฯ **วายามํ กโรตี**ติ ปโยคํ ปรกฺกมํ กโรติฯ **วีริยํ ปวเตฺตตี**ติ กายิกเจตสิกวีริยํ ปการโต วเตฺตติฯ **วีริเยน จิตฺตํ ปคฺคหิตํ กโรตี**ติ เตเนว สหชาตวีริเยน จิตฺตํ อุกฺขิเปโนฺต โกสชฺชปาตโต นิเสธเนน ปคฺคหิตํ กโรติฯ **ปทหนํ ปวเตฺตตี**ติ ปธานํ วีริยํ กโรติฯ ปฏิปาฏิยา ปเนตานิ จตฺตาริ ปทานิ อาเสวนาภาวนาพหุลีกมฺมสาตจฺจกิริยาหิ โยเชตพฺพานิฯ

อุปฺปนฺนปุพฺพานฺติ สทิสโวหาเรน วุตฺตํฯ ภวติ หิ ตํสทิเสสุ ตโพฺพหาโร ยถา ‘‘สา เอว ติตฺติริ, ตานิ เอว โอสธานี’’ติฯ เตนาห **‘‘อิทานิ ตาทิเส’’**ติฯ **อุปฺปนฺนานฺ**ติ ‘‘อนุปฺปนฺนา’’ติ อวตฺตพฺพตํ อาปนฺนานํฯ **ปหานายา**ติ ปชหนตฺถายฯ **อนุปฺปนฺนานํ กุสลานฺ**ติ เอตฺถ **กุสลา**ติ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อธิเปฺปตา, เตสญฺจ **อุปฺปาโท** นาม อธิคโม ปฏิลาโภ, ตปฺปฏิเกฺขเปน **อนุปฺปาโท** อปฺปฏิลาโภติ อาห **‘‘อปฺปฏิลทฺธานํ ปฐมชฺฌานาทีน’’**นฺติฯ ‘‘ฐิติยา วีริยํ อารภตี’’ติ วุเตฺต น ขณฐิติ อธิเปฺปตา ตทตฺถํ วีริยารเพฺภน ปโยชนาภาวโต, อถ โข ปพนฺธฐิติ อธิเปฺปตาติ อาห **‘‘ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติปพนฺธวเสน ฐิตตฺถ’’**นฺติฯ **สมฺมุสฺสนํ** ปฏิปเกฺขธมฺมวเสน อทสฺสนมุปคมนนฺติ ตปฺปฏิเกฺขเปน อสมฺมุสฺสนํ **อสโมฺมโส**ติ อาห **‘‘อสโมฺมสายาติ อวินาสนตฺถ’’**นฺติฯ **ภิโยฺยภาโว** ปุนปฺปุนํ ภวนํ, โส ปน อุปรูปริ อุปฺปตฺตีติ อาห **‘‘อุปริภาวายา’’**ติฯ **เวปุลฺลํ** อภิณฺหปฺปวตฺติยา ปคุณพลวภาวาปตฺตีติ วุตฺตํ **‘‘เวปุลฺลายาติ วิปุลภาวายา’’**ติ, มหนฺตภาวายาติ อโตฺถฯ **ภาวนาย ปริปูรณตฺถนฺ**ติ ฌานาทิภาวนาปริพฺรูหนตฺถํฯ

จตูสุ ฐาเนสูติ อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทีสุ จตูสุ ฐาเนสุฯ **กิจฺจสาธนวเสนา**ติ จตุพฺพิธสฺสปิ กิจฺจสฺส เอกชฺฌํ นิปฺผาทนวเสนฯ

ฌานานิ ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ นานาติ ยทิปิ สมาธิอุปการเกหิ อภินิโรปนานุมชฺชนสมฺปิยายนพฺรูหนสนฺตสุขสภาเวหิ วิตกฺกาทีหิ สมฺปโยคเภทโต ภาวนาติสยปฺปวตฺตานํ จตุนฺนํ ฌานานํ วเสน สมฺมาสมาธิ วิภโตฺต, ตถาปิ วายาโม วิย อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทิจตุวายามกิจฺจํ, สติ วิย จ อสุภาสุขานิจฺจานเตฺตสุ กายาทีสุ สุภาทิสญฺญาปฺปหานจตุสติกิจฺจํ, เอโก สมาธิ จตุฌานสมาธิกิจฺจํ น สาเธตีติ ปุพฺพภาเคปิ ปฐมชฺฌานสมาธิ เอว มคฺคกฺขเณปิ, ตถา ปุพฺพภาเคปิ จตุตฺถชฺฌานสมาธิ เอว มคฺคกฺขเณ ปีติ อโตฺถฯ **นานามคฺควเสนา**ติ ปฐมมคฺคาทินานามคฺควเสน ฌานานิ นานาฯ **ทุติยาทโย**ปิ มคฺคา **ทุติยาทีนํ** ฌานานํฯ **อยํ ปนสฺสา**ติ เอตฺถ มคฺคภาเวน จตุพฺพิธมฺปิ เอกเตฺตน คเหตฺวา ‘‘อสฺสา’’ติ วุตฺตํ, **อสฺส** มคฺคสฺสาติ อโตฺถฯ **อยนฺ**ติ ปน อยํ ฌานวเสน สพฺพสทิสสพฺพาสทิเสกจฺจสทิสตา วิเสโสฯ

ปาทกชฺฌานนิยเมน โหตีติ อิธ ปาทกชฺฌานนิยมํ ธุรํ กตฺวา วุตฺตํ, ยถา เจตฺถ, เอวํ **สโมฺมหวิโนทนิย**มฺปิ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๐๕)ฯ **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐) ปน วิปสฺสนานิยโม วุโตฺต สพฺพวาทาวิโรธโต, อิธ ปน สมฺมสิตชฺฌานปุคฺคลชฺฌาสยวาทนิวตฺตนโต ปาทกชฺฌานนิยโม วุโตฺตฯ วิปสฺสนานิยโม ปน สาธารณตฺตา อิธาปิ น ปฏิกฺขิโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ อเญฺญ จ อาจริยวาทา ปรโต วกฺขมานา วิภชิตพฺพาติ ยถาวุตฺตเมว ตาว ปาทกชฺฌานนิยมํ วิภชโนฺต อาห **‘‘ปาทกชฺฌานนิยเมน ตาวา’’**ติฯ **ปฐมชฺฌานิโก โหติ,** ยสฺมา อาสนฺนปเทเส วุฏฺฐิตสมาปตฺติ มคฺคสฺส อตฺตโน สทิสภาวํ กโรติ ภูมิวโณฺณ วิย โคธาวณฺณสฺสฯ **ปริปุณฺณาเนว โหนฺตี**ติ อฏฺฐ สตฺต จ โหนฺตีติ อโตฺถฯ **สตฺต โหนฺติ** สมฺมาสงฺกปฺปสฺส อภาวโตฯ **ฉ โหนฺติ** ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อภาวโตฯ มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคานํ สตฺตฉภาวํ อติทิสติ **‘‘เอส นโย’’**ติฯ **อรูเป จตุกฺกปญฺจกชฺฌานํ...เป.... วุตฺตํ** อฏฺฐสาลินิยนฺติ อธิปฺปาโยฯ นนุ ตตฺถ ‘‘อรูเป ติกจตุกฺกชฺฌานํ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐) วุตฺตํ , น ‘‘จตุกฺกปญฺจกชฺฌาน’’นฺติ? สจฺจเมตํ, เยสุ ปน สํสโย อตฺถิ, เตสํ อุปฺปตฺติทสฺสเนน , เตน อตฺถโต ‘‘จตุกฺกปญฺจกชฺฌานํ อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตเมว โหตีติ เอวมาหาติ เวทิตพฺพํฯ สมุทายญฺจ อเปกฺขิตฺวา **‘‘ตญฺจ โลกุตฺตรํ, น โลกิย’’**นฺติ อาห ‘‘อวยเวกตฺตํ ลิงฺคสมุทายสฺส วิเสสกํ โหตี’’ติฯ จตุตฺถชฺฌานเมว หิ ตตฺถ โลกิยํ อุปฺปชฺชติ, น จตุกฺกํ, ปญฺจกํ วาติฯ **เอตฺถ กถนฺ**ติ ปาทกชฺฌาน

สฺส อภาวา กถํ ทฏฺฐพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ตํฌานิกาวสฺส ตตฺถ ตโย มคฺคา อุปฺปชฺชนฺติ,** ตชฺฌานิกํปฐมผลาทึ ปาทกํ กตฺวา อุปริมคฺคภาวนายาติ อธิปฺปาโยฯ ติกจตุกฺกชฺฌานิกํ ปน มคฺคํ ภาเวตฺวา ตตฺถ อุปฺปนฺนสฺส อรูปจตุตฺถชฺฌานํ, ตชฺฌานิกํ ผลญฺจ ปาทกํ กตฺวา อุปริมคฺคภาวนาย อญฺญฌานิกาปิ อุปฺปชฺชนฺตีติ, ฌานงฺคาทินิยามิกา ปุพฺพาภิสงฺขารสมาปตฺติ ปาทกํ, น สมฺมสิตพฺพาติ ผลสฺสาปิ ปาทกตา ทฏฺฐพฺพาฯ

เกจิ ปนาติ โมรวาปีมหาทตฺตเตฺถรํ สนฺธายาหฯ ปุน **เกจี**ติ ติปิฏกจูฬาภยเตฺถรํ ฯ ตติยวาเร **เกจี**ติ ‘‘ปาทกชฺฌานเมว นิยเมตี’’ติ เอวํ วาทินํ ติปิฏกจูฬนาคเตฺถรเญฺจว อนนฺตรํ วุตฺต เทฺว จ เถเร ฐเปตฺวา อิตเร เถเร สนฺธาย วทติฯ

๔๐๓. สสนฺตติปริยาปนฺนานํ ทุกฺขสมุทยานํ อปฺปวตฺติภาเวน ปริคฺคยฺหมาโน นิโรโธปิ สสนฺตติปริยาปโนฺน วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘อตฺตโน วา จตฺตาริ สจฺจานี’’**ติฯ **ปรสฺส วา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตนาห ภควา ‘‘อิมสฺมึเยว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญาเปมิ, โลกสมุทยญฺจ ปญฺญาเปมิ, โลกนิโรธญฺจ ปญฺญาเปมิ, โลกนิโรธคามินิปฏิปทญฺจ ปญฺญาเปมี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕) กถํ ปน อาทิกมฺมิโก นิโรธมคฺคสจฺจานิ ปริคฺคณฺหาตีติ? อนุสฺสวาทิสิทฺธมาการํ ปริคฺคณฺหาติฯ เอวญฺจ กตฺวา โลกุตฺตรโพชฺฌเงฺค อุทฺทิสฺสาปิ ปริคฺคโห น วิรุชฺฌติฯ **ยถาสมฺภวโต**ติ สมฺภวานุรูปํ, ฐเปตฺวา นิโรธสจฺจํ เสสสจฺจวเสน สมุทยวยาติ เวทิตพฺพาติ อโตฺถฯ

จตุสจฺจปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมานุปสฺสนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔๐๔. ‘‘อฏฺฐิกสงฺขลิกํ สมํส’’นฺติอาทิกา สตฺต สิวถิกา อฏฺฐิกกมฺมฏฺฐานตาย อิตราสํ อุทฺธุมาตกาทีนํ สภาเวเนวาติ นวนฺนํ สิวถิกานํ อปฺปนากมฺมฏฺฐานตา วุตฺตาฯ **เทฺวเยวา**ติ อานาปานํ, ทฺวตฺตึสาการโรติ อิมานิ เทฺวเยวฯ **อภินิเวโส**ติ วิปสฺสนาภินิเวโส, โส ปน สมฺมสนิยธมฺมปริคฺคโหฯ อิริยาปถา, อาโลกิตาทโย จ รูปธมฺมานํ อวตฺถาวิเสสมตฺตตาย น สมฺมสนุปคา วิญฺญตฺติอาทโย วิยฯ นีวรณโพชฺฌงฺคา อาทิโต น ปริคฺคเหตพฺพาติ วุตฺตํ **‘‘อิริยาปถ... เป.... น ชายตี’’**ติฯ เกสาทิอุปเทเสน ตทุปาทานธมฺมา วิย อิริยาปถาทิอุปเทเสน ตทวตฺถารูปธมฺมา ปริคฺคยฺหนฺติ, นีวรณาทิมุเขน จ ตํสมฺปยุตฺตา, ตํนิสฺสยธมฺมาติ อธิปฺปาเยน มหาสิวเตฺถโร จ อิริยาปถาทีสุปิ **‘‘อภินิเวโส ชายตี’’**ติ อโวจฯ **‘‘อตฺถิ นุ โข เม’’**ติอาทิ ปน สภาวโต อิริยาปถาทีนํ อาทิกมฺมิกสฺส อนิจฺฉิตภาวทสฺสนํฯ อปริญฺญาปุพฺพิกา หิ ปริญฺญาติฯ

กามํ ‘‘อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขู’’ติอาทินา อุเทฺทสนิเทฺทเสสุ ตตฺถ ตตฺถ ภิกฺขุคฺคหณํ กตํ ตํปฏิปตฺติยา ภิกฺขุภาวทสฺสนตฺถํ, เทสนา ปน สพฺพสาธารณาติ ทเสฺสตุํ ‘‘โย หิ โกจิ ภิกฺขเว’’ อิเจฺจว วุตฺตํ, น ภิกฺขุ เยวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โย หิ โกจิ ภิกฺขุ วา’’**ติอาทิมาหฯ ทสฺสนมเคฺคน ญาตมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา ชานนฺตี สิขาปฺปตฺตา อคฺคมคฺคปญฺญา **อญฺญา** นาม, ตสฺส ผลภาวโต อคฺคผลํ ปีติ อาห **‘‘อญฺญาติ อรหตฺต’’**นฺติฯ

อปฺปตเรปิ กาเล สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ ทเสฺสโนฺตติ โยชนาฯ **นิยฺยาเตโนฺต**ติ นิคเมโนฺตฯ

มหาสติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๑๐. ปายาสิราชญฺญสุตฺตวณฺณนา

๔๐๖. ภควตา เอวํ คหิตนามตฺตาติ โยชนาฯ ยสฺมา ราชปุตฺตา โลเก ‘‘กุมาโร’’ติ โวหรียนฺติฯ อยญฺจ รโญฺญ กิตฺติมปุตฺโต, ตสฺมา อาห **‘‘รโญฺญ…เป…. สญฺชานิํสู’’**ติฯ

อสฺสาติ เถรสฺสฯ **ปุญฺญานิ กโรนฺต** กปฺปสตสหสฺสํ เทเวสุ เจว มนุสฺเสสุ จ อุปฺปชฺชิตฺวา **วิเสสํ นิพฺพตฺเตตุํ นาสกฺขิ** อินฺทฺริยานํ อปริปกฺกตฺตาฯ **ตติยทิวเส**ติ ปพฺพตํ อารุฬฺหทิวสโต ตติเย ทิวเสฯ

เตสํ สาวกโพธิยา นิยตตาย, ปุญฺญสมฺภารสฺส จ สาติสยตฺตา วินิปาตํ อคนฺตฺวา **เอกํ พุทฺธนฺตรํ…เป…. อนุภวนฺตานํฯ เทวตายา**ติ ปุเพฺพ สหธมฺมจารินิยา สุทฺธาวาสเทวตายฯ

‘‘กุลทาริกาย กุจฺฉิมฺหิ อุปฺปโนฺน’’ติ วตฺวา ตํ เอวสฺส อุปฺปนฺนภาวํ มูลโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ **‘‘สา จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สา**ติ กุลทาริกาฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรกโตฺถ, เตน วุจฺจมานํ วิเสสํ โชเตติฯ **กุลฆร**นฺติ ปติกุลเคหํฯ **คพฺภนิมิตฺต**นฺติ คพฺภสฺส สณฺฐิตภาวนิมิตฺตํฯ สติปิ วิสาขาย จ สาวตฺถิวาสิกุลปริยาปนฺนเตฺต ตสฺสา ตตฺถ ปธานภาวทสฺสนตฺถํ **‘‘วิสาขญฺจา’’**ติ วุตฺตํ ยถา ‘‘พฺราหฺมณา อาคตา วาสิโฏฺฐปิ อาคโต’’ติฯ **เทวตา**ติ อิธาปิ สา เอว สุทฺธาวาสเทวตาฯ **ปเญฺห**ติ ‘‘ภิกฺขุ ภิกฺขุ อยํ วมฺมิโก’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔๙) อาคเต ปนฺนรสปเญฺหฯ

เสตพฺยาติ อิตฺถิลิงฺควเสน **ตสฺส นครสฺส นามํฯ อุตฺตเรนา**ติ เอน-สทฺทโยเคน ‘‘เสตพฺย’’นฺติ อุปโยควจนํ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ อตฺถวจเนน ปน อุตฺตรสทฺทํ อเปกฺขิตฺวา **เสตพฺยโต**ติ นิสฺสกฺกปฺปโยโค กโตฯ **อนภิสิตฺตกราชา**ติ ขตฺติยชาติโก อภิเสกํ อปฺปโตฺตฯ

ปายาสิราชญฺญวตฺถุวณฺณนา

๔๐๗. **ทิฎฺฐิเยว ทิฎฺฐิคต**นฺติ คต-สเทฺทน ปทวฑฺฒนมาห, ทิฎฺฐิยา วา คตมตฺตํ **ทิฎฺฐิคตํ,** อยาถาวคฺคาหิตาย คนฺตพฺพาภาวโต ทิฎฺฐิยา คหณมตฺตํ, เกวโล มิจฺฉาภินิเวโสติ อโตฺถ, ตํ ปน ทิฎฺฐิคตํ ตสฺส อโยนิโสมนสิการาทิวเสน อุปฺปชฺชิตฺวา ปฏิปกฺขสมฺมุขีภาวาภาวโต, อนุรูปาหารลาภโต จ สมุทาจารปฺปตฺตํ ชาตนฺติ ปาฬิยํ ‘‘อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ วุตฺตํฯ **ตํ ตํ การณํ อปทิสิตฺวา**ติ ตโต อิธาคจฺฉนกสฺส, อิโต ตตฺถ คจฺฉนกสฺส จ อปทิสนโต ‘‘ตตฺถ ตเตฺถว สตฺตานํ อุจฺฉิชฺชนโต’’ติ เอวมาทิ ตํ ตํ การณํ ปฏิรูปกํ อปทิสิตฺวาฯ

๔๐๘. อาปนฺนานธิเปฺปตตฺถวิสเย อยํ **ปุรา**-สทฺทปโยโคติ อาห **‘‘ปุรา…เป…. สญฺญาเปตีติ ยาว น สญฺญาเปตี’’**ติฯ

จนฺทิมสูริยอุปมาวณฺณนา

๔๑๑. ยถา จนฺทิมสูริยา อุฬารวิปุโลภาสตาย อเญฺญน โอภาเสน อนภิภวนียา, เอวมยมฺปิ ปญฺญาโอภาเสนาติ ทเสฺสนฺโต **‘‘จนฺทิม…เป…. อเญฺญนา’’**ติอาทิมาหฯ **อาทีหิ**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘กิตฺตเก ฐาเน เอเต ปวเตฺตนฺติ, กิตฺตกญฺจ ฐานํ เนสํ อาภา ผรตี’’ติ เอวมาทิมฺปิ โจทนํ สงฺคณฺหาติฯ **ปลิเวเฐสฺสตี**ติ อาพนฺธิสฺสติ, อนุยุญฺชิสฺสตีติ อโตฺถฯ **นิเพฺพเฐตุํ** ตํ

วิสฺสเชฺชตุํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ยถาวุตฺตํ โจทนํ นิเพฺพเฐตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมาฯ อตฺตโน อนิจฺฉิตํ สงฺฆาตนํ ปกฺขํ ปฏิชานโนฺต ‘‘ปรสฺมิํ โลเก, น อิมสฺมิ’’นฺติอาทิมาหฯ

กถํ ปนายํ นตฺถิกทิฏฺฐิ ‘‘เทโว’’ติ ปฏิชานาตีติ ตตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ภควา ปนา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ‘‘เทวาปิ เทวตฺตภาเวเนว อุจฺฉิชฺชนฺติ, มนุสฺสาปิ มนุสฺสตฺตภาเวเนว อุจฺฉิชฺชนฺตี’’ติ เอวํ วา อสฺส ทิฏฺฐิ, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘เทวา เต, น มนุสฺสา’’ติ วจนญฺจ น วิรุชฺฌติฯ เอวํ **จเนฺท**ติ จนฺทวิมาเน, น จ จเนฺท วา กถิยเนฺตฯ

๔๑๒. อาพาโธ เอเตสํ อตฺถีติ **อาพาธิกาฯ** ทุกฺขํ สญฺชาตํ เอเตสนฺติ **ทุกฺขิตาฯ** สทฺธาย อยิตพฺพา **สทฺธายิกา,** สทฺธาย ปวตฺติฏฺฐานภูตาฯ เตนาห **‘‘อหํ ตุเมฺห’’**ติอาทิฯ ปจฺจโย ปตฺติยายนํ เอเตสุ อตฺถีติ **ปจฺจยิกาฯ**

โจรอุปมาวณฺณนา

๔๑๓. **อุทฺทิสิตฺวา**ติ อุเปจฺจ ทเสฺสตฺวาฯ **กมฺมการณิกสเตฺต**สูติ เนรยิกานํ สงฺฆาตนกสเตฺตสุฯ **กมฺมเมวา**ติ เตหิ เตหิ เนรยิเกหิ กตกมฺมเมวฯ **กมฺมการณํ กโรตี**ติ อายูหนานุรูปํ ตํ ตํ การณํ กโรติ, ตถา ทุกฺขํ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ **นิรยปาลา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เตน ตตฺถ สพฺพํ นิรยกณฺฑปาฬิํ (ม. นิ. ๓.๒๕๙) สงฺคณฺหาติฯ เอวํ สุตฺตโต (ม. นิ. ๓.๒๕๙) นิรยปาลานํ อตฺถิภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยุตฺติโตปิ ทเสฺสตุํ **‘‘มนุสฺสโลเก’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เนรยิเก นิรเย ปาเลนฺติ ตโต นิคฺคนฺตุํ อปฺปทานวเสน รกฺขนฺตีติ **นิรยปาลาฯ** ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **ปปญฺจสูทนีฏีกายํ** คเหตพฺพํฯ

คูถกูปปุริสอุปมาวณฺณนา

๔๑๕. **นิมฺมชฺชถา**ติ นิรวเสสโต มชฺชถ โสเธถฯ ตํ ปน ตสฺส ตสฺส คูถสฺส ตถา โสธนํ อปนยนํ โหตีติ อาห **‘‘อปเนถา’’**ติฯ

อสุจีติ อสุโทฺธ, โส ปน ยสฺมา มนวฑฺฒนโก มโนหโร น โหติ, ตสฺมา อาห **‘‘อมนาโป’’**ติฯ อสุจิสงฺขาตํ อสุจิภาคตํ อตฺตโน สภาวตํ คโต ปโตฺตติ **อสุจิสงฺขาโต**ติ อาห **‘‘อสุจิโกฏฺฐาสภูโต’’**ติฯ **ทุคฺคโนฺธ**ติ ทุฏฺฐคโนฺธ อนิฏฺฐคโนฺธ, โส ปน น โย โกจิ, อถ โข ปูติคโนฺธติ อาห **‘‘กุณปคโนฺธ’’**ติฯ **ชิคุจฺฉิตพฺพยุโตฺต**ติ หีฬิตพฺพยุโตฺตฯ **ปฏิกูโล** ฆานินฺทฺริยสฺส ปฏิกูลรูโปฯ **อุพฺพาธตี**ติ อุปรูปริ พาธติฯ **มนุสฺสานํ คโนฺธ...เป.... พาธติ** อติวิย อสุจิสภาวตฺตา, อสุจิมฺหิเยว ชาตสํวทฺธนภาวโต, เทวานญฺจ ฆานปสาทสฺส ติกฺขวิสทภาวโตฯ

๔๑๖. **ทูเร นิพฺพตฺตา** ปรนิมฺมิตวสวตฺติอาทโยฯ

๔๑๙. **สุนฺทรธเมฺม**ติ โสภนคุเณฯ **สุคติสุข**นฺติ สุคติ เจว ตปฺปริยาปนฺนํ สุขญฺจฯ

คพฺภินีอุปมาวณฺณนา

๔๒๐. ปุญฺญกมฺมโต เอติ อุปฺปชฺชตีติ **อโย,** สุขํฯ ตปฺปฏิปกฺขโต **อนโย,** ทุกฺขํ ฯ **อปกฺก**นฺติ น สิทฺธํ น นิฏฺฐานปฺปตฺตํฯ **น ปริปาเจนฺติ** น นิฏฺฐานํ ปาเปนฺติฯ **น อุปจฺฉินฺทนฺติ** อตฺตวินิปาตสฺส สาวชฺชภาวโตฯ **อาคเมนฺตี**ติ อุทิกฺขนฺติฯ **นิพฺพิส**นฺติ ยสฺส ปน ตํ กมฺมผลํ นิพฺพิสโนฺต นิยุญฺชโนฺต, **นิพฺพิส**นฺติ วา นิเพฺพสํ เวตนํ ปฏิกงฺขโนฺต ภตปุริโส ยถาฯ

๔๒๑. **อุพฺภินฺทิตฺวา**ติ อุปสเคฺคน ปทวฑฺฒนมตฺตนฺติ อาห **“ภินฺทิตฺวา”**ติฯ

สุปินกอุปมาวณฺณนา

๔๒๒. **“นิกฺขมนฺตํ วา ปวิสนฺตํ วา ชีว”**นฺติ อิทํ ตสฺส อชฺฌาสยวเสน วุตฺตํฯ โส หิ ‘‘สตฺตานํ สุปินทสฺสนกาเล อตฺตภาวโต ชีโว พหิ นิกฺขมิตฺวา ตํตํอารามรามเณยฺยกทสฺสนาทิวเสน อิโต จิโต จ ปริพฺภมิตฺวา ปุนเทว อตฺตภาวํ อนุปวิสตี’’ติ เอวํ ปวตฺตมิจฺฉาคาหวิปลฺลตฺตจิโตฺตฯ อถสฺส เถโร ขุทฺทกาย อาณิยา วิปุลํ อาณิํ นีหรโนฺต วิย ชีวสมญฺญามุเขน อุเจฺฉททิฎฺฐิํ นีหริตุกาโม ‘‘อปิ นุ ตา ตุยฺหํ ชีวํ ปสฺสนฺติ ปวิสนฺตํ วา นิกฺขมนฺตํ วา’’ติ อาหฯ ยตฺถ ปน ตถารูปา ชีวสมญฺญา, ตํ ทเสฺสโนฺต **“จิตฺตาจารํ ชีวนฺติ คเหตฺวา อาหา”**ติ วุตฺตํฯ

๔๒๓. **เวเฐตฺวา**ติ เวฐทานสเงฺขเปน เวเฐตฺวาฯ **จวนกาเล**ติ จวนสฺส จุติยา ปตฺตกาเล, น จวมานกาเลฯ **รูปกฺขนฺธมตฺตเมวา**ติ กติปยรูปธมฺมสงฺฆาตมตฺตเมวฯ อุตุสมุฎฺฐานรูปธมฺมสมูหมตฺตเมว หิ ตทา ลพฺภติ, มตฺต-สโทฺท วา วิเสสนิวตฺติอโตฺถ, เตน กมฺมชาทิติสนฺตติรูปวิเสสํ นิวเตฺตติฯ **อปฺปวตฺตา โหนฺตี**ติ อปฺปวตฺติกา โหนฺติ, น อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ วิญฺญาเณ ปน ชีวสญฺญี, ตสฺมา **“วิญฺญาณกฺขโนฺธ คจฺฉตี”**ติ อาห, ตตฺถ อนุปลพฺภนโตติ อธิปฺปาโยฯ

สนฺตตฺตอโยคุฬอุปมาวณฺณนา

๔๒๔. **วูปสนฺตเตช**นฺติ วิคตุสฺมํฯ

๔๒๕. **อามโต**ติ เอตฺถ **อา**-สโทฺท อามิส-สโทฺท วิย อุปฑฺฒปริยาโยติ อาห **“อฑฺฒมโต”**ติ, **อามโต**ติ วา อีสํ ทรเถน อุสฺมนา ยุตฺตมรโณ มรโนฺตติ อโตฺถฯ มียมาโน หิ อวิคตุโสฺม โหติ, น มโต วิย วิคตุโสฺมฯ เตนาห **“มริตุํ อารโทฺธ โหตี”**ติฯ ตถา รูปสฺส **โอธุนนํ** นามสฺส โอรโต ปริวตฺตนเมวาติ อาห **“โอรโต กโรถา”**ติฯ โอรโต กาตุกามสฺส ปน สํปริวตฺตนํ **สนฺธุนนํ,** ตํ ปน ปรโต กรณนฺติ อาห **“ปรโต กโรถา”**ติฯ ปรมฺมุขํ กตสฺส อิโต จิโต ปริวตฺตนํ **นิทฺธุนน**นฺติ อาห **“อปราปรํ กโรถา”**ติฯ อินฺทฺริยานิ อปริภินฺนานีติ อธิปฺปาเยน **“ตญฺจายตนํ น ปฎิสํเวเทตี”**ติ วุตฺตํฯ

สงฺขธมอุปมาวณฺณนา

๔๒๖. สงฺขํ ธมติ, ธมาเปตีติ วา **สงฺขธโมฯ อุปลาเปตฺวา**ติ อุปรูปริ สทฺทโยควเสน สลฺลาเปตฺวา, สทฺทยุตฺตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ ตํ ปน อตฺถโต ธมนเมวาติ อาห **“ธมิตฺวา”**ติฯ

อคฺคิกชฎิลอุปมาวณฺณนา

๔๒๘. อาหิโต อคฺคิ เอตสฺส อตฺถีติ **อคฺคิโก,** สฺวาสฺส อคฺคิกภาโว ยสฺมา อคฺคิหุตมาลาเวทิสมฺปาทเนหิ เจว อินฺธนธูมพริหิสสปฺปิเตลูปหรเณหิ พลิปุปฺผธูมคนฺธาทิอุปหาเรหิ จ ตสฺส ปยิรุปาสนาย อิจฺฉิโต, ตสฺมา วุตฺตํ **“อคฺคิปริจารโก”**ติฯ **อายุํ ปาปุณาเปยฺย**นฺติ ยถา จิรชีวี โหติ, เอวํ อายุํ ปจฺฉิมวยํ ปาเปยฺยํฯ **วฑฺฒิํ คเมยฺย**นฺติ สรีราวยเว, คุณาวยเว จ ผาติํ ปาเปยฺยํฯ **อรณี ยุคฬ**นฺติ อุตฺตรารณี, อธรารณีติ อรณีทฺวยํฯ

๔๒๙. **เอว**นฺติ ‘‘พาโล ปายาสิราชโญฺญ’’ติอาทิปฺปกาเรนฯ **ตยา**ติ เถรํ สนฺธาย วทติฯ **วุตฺตยุตฺตการณมกฺขลกฺขเณนา**ติ วุตฺตยุตฺตการณสฺส มกฺขนสภาเวนฯ **ยุคคฺคาหลกฺขเณนา**ติ สมธุรคฺคหณลกฺขเณนฯ **ปลาเสนา**ติ ปลาเสตีติ ปลาโส, ปรสฺส คุเณ อุตฺตริตเร ฑํสิตฺวา วิย ฉเฑฺฑโนฺต อตฺตโน คุเณหิ สเม กโรตีติ อโตฺถฯ สมกรณรโส หิ ปลาโส, เตน ปลาเสนฯ

เทฺวสตฺถวาหอุปมาวณฺณนา

๔๓๐. **หริตกปตฺต**นฺติ หริตพฺพปตฺตํ, อปฺปปตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อนฺตมโส’’**ติ อาทิฯ **สนฺนทฺธธนุกลาป**นฺติ เอตฺถ **กลาป**นฺติ ตูณีรมาห, ตญฺจ สนฺนยฺหโต ธนฺนา วินา น สนฺนยฺหตีติ อาห **‘‘สนฺนทฺธธนุกลาป’’**นฺติฯ **อาสิโตฺตทกานิ วฎุมานี**ติ คมนมคฺคา เจว ตํตํอุทกมคฺคา จ สมฺมเทว เทเวน ผฺฎฐตฺตา ตหํ ตหํ ปคฺฆริตอุทก สนฺทมานอุทกาฯ เตนาห **‘‘ปริปุณฺณสลิลา มคฺคา จ กนฺทรา จา’’**ติฯ

ยถาภเตนาติ สกเฎสุ ยถาฐปิเตน, ยถา ‘‘อมฺม อิโต กโรหี’’ติ วุเตฺต ฐเปสีติ อโตฺถ กรณกิริยาย กิริยาสามญฺญวาจีภาวโตฯ ตสฺมา **ยถาโรปิเตน, ยถาคหิเตนาติ อโตฺถ** วุโตฺตฯ

อกฺขธุตฺตกอุปมาวณฺณนา

๔๓๔. **ปราชยคฺฬ**นฺติ เยน คฺเฬน, ยาย สลากาย ฐิตาย จ ปราชโย โหติ, ตํ อทสฺสนํ คเมโนฺต **คิลติฯ ปโชฺชหน**นฺติ ปกาเรหิ ชุหนกมฺมํฯ ตํ ปน พลิทานวเสน กรียตีติ อาห **‘‘พลิกมฺม’’**นฺติฯ

สาณภาริกอุปมาวณฺณนา

๔๓๖. **คามปตฺต**นฺติ คาโม เอว หุตฺวา อาปชฺชิตพฺพํ, สุญฺญภาเวน อนาวสิตพฺพํฯ เตนาห **‘‘วุฎฺฐิตคามปเทโส’’**ติฯ **คามปท**นฺติ ยถา ปุริสสฺส ปาทนิกฺขิตฺตฎฺฐานํ อธิคตปริเจฺฉทํ ‘‘ปท’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ คามวาสีหิ อาวสิตฎฺฐานํ อธิคตนิวุตฺถาคารํ ‘‘คามปท’’นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘อยเมวโตฺถ’’**ติฯ **สุสนฺนโทฺธ**ติ สุเขน คเหตฺวา คมนโยคฺยตาวเสน สุฎฺฐุ สชฺชิโตฯ ตํ ปน สุสชฺชนํ สุฎฺฐุ พนฺธนวเสเนวาติ อาห **‘‘สุพโทฺธ’’**ติฯ

อยาทีนมฺปิ โลหภาเว สติปิ โลห-สโทฺท สาสเน ตมฺพโลเห นิรุโฬฺหติ อาห **‘‘โลหนฺติ ตมฺพโลห’’**นฺติฯ

สรณคมนวณฺณนา

๔๓๗. **อภิรโทฺธ**ติ อาราธิตจิโตฺต, สาสนสฺส อาราธิตจิตฺตตา ปสีทนวเสนาติ อาห **‘‘อภิปฺปสโนฺน’’**ติฯ **ปณฺหุปฎฺฐานานี**ติ ปเณฺหสุ อุปฎฺฐานานิ มยา ปุจฺฉิตเตฺถสุ ตุมฺหากํ วิสฺสชฺชนวเสน ญาณุปฎฺฐานานิฯ

ยญฺญกถาวณฺณนา

๔๓๘. **สงฺฆาต**นฺติ สํ-สโทฺท ปทวฑฺฒนมตฺตนฺติ อาห “**ฆาต**”นฺติฯ **วิปากผเลนา**ติ สทิสผเลนฯ **มหปฺผโล น โหติ** ควาทิปาณฆาเตน อุปกฺกิลิฏฺฐภาวโตฯ **คุณานิสํเสนา**ติ อุทฺทยผเลนฯ **อานุภาวชุติยา**ติ ปฏิปกฺขวิคมนชนิเตน สภาวสงฺขาเตน เตเชนฯ **น มหาชุติโก โหติ** อปริสุทฺธภาวโตฯ **วิปากวิปฺผารตายา**ติ วิปากผลสฺส วิปุลตาย, ปาริปูริยาติ อโตฺถฯ **ทุฏฺฐุเขเตฺต**ติ อุสภาทิโทเสหิ ทูสิตเขเตฺต, ตํ ปน วปฺปาภาวโต อสารํ โหตีติ อาห “**นิสฺสารเขเตฺต**”ติฯ **ทุพฺภูเม**ติ กุจฺฉิตภูมิภาเค, สฺวาสฺส กุจฺฉิตภาโว อสารตาย วา สิยา นินฺนตาทิโทสวเสน วาฯ ตตฺถ ปฐโม ปโกฺข ปฐมปเทน ทสฺสิโตติ อิตรํ ทเสฺสโนฺต “**วิสมภูมิภาเค**”ติ อาหฯ ทณฺฑาภิฆาตาทินา **ฉินฺนภินฺนานิฯ ปูตีนี**ติ โคมยเลปทานาทิสุเขน อสุกฺขาปิตตฺตา ปูติภาวํ คตานิฯ ตานิ ปน ยสฺมา สารวนฺตานิ น โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**นิสฺสารานี**”ติฯ **วาตาตปหตานี**ติ วาเตน จ อาตเปน จ วินฏฺฐพีชสามตฺถิยานิฯ เตนาห “**ปริยาทินฺนเตชานี**”ติฯ ยํ ยถาชาตวีหิอาทิคเตน ตณฺฑุเลน องฺกุรุปฺปาทนโยคฺยพีชสามตฺถิยํ, ตํ **ตณฺฑุลสาโร,** ตสฺส **อาทานํ** คหณํ ตถาอุปฺปชฺชนเมวฯ **เอตานิ** ปน พีชานิ **น ตาทิสานิ** ขณฺฑาทิโทสวนฺตตายฯ ธาราย เขเตฺต **อนุปฺปเวสนํ** นาม วสฺสนเมว, ตํ ปฏิเกฺขปวเสน ทเสฺสโนฺต อาห “**น สมฺมา วเสฺสยฺยา**”ติฯ **องฺกุรมูลปตฺตาทีหี**ติ เจตฺถ องฺกุรกนฺทาทีหิ **อุทฺธํ วุทฺธึ,** มูลชฏาทีหิ **เหฏฺฐา วิรุฬฺหึ,** ปตฺตปุปฺผาทีหิ **สมนฺตโต จ เวปุลฺล**นฺติ โยชนาฯ

อปรูปฆาเตนาติ ปเรสํ วิพาธเนนฯ **อุปฺปนฺนปจฺจยโต**ติ นิพฺพตฺติตฆาสจฺฉาทนาทิเทยฺยธมฺมโตฯ ควาทิฆาเตนปิ หิ ตตฺถ ปฏิคฺคาหกานํ ฆาโส สงฺกียติฯ “**อปรูปฆาติตายา**”ติ อิทํ สีลวนฺตตาย การณวจนํ ฯ **คุณาติเรก**นฺติ คุณาติริตฺตํ, สีลาทิโลกุตฺตรคุเณหิ วิสิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ **วิปุลา**ติ สทฺธาสมฺปทาทิวเสน อุฬาราฯ

อุตฺตรมาณววตฺถุวณฺณนา

๔๓๙. อถ โข เตหิ สกุณฺฑเกหิ ตณฺฑุเลหิ สิทฺธํภตฺตํ อุตฺตณฺฑุลเมว โหตีติ อาห “**อุตฺตณฺฑุลภตฺต**”นฺติฯ **พิลงฺคํ** วุจฺจติ อารนาลํ พิลงฺคโต นิพฺพตฺตนโต, ตเทว กญฺชิยโต ชาตนฺติ **กญฺชิยํ,** ตํ ทุติยํ เอตสฺสาติ **พิลงฺคทุติยํ,** ตํ “**กญฺชิกทุติย**”นฺติ จ วุตฺตํฯ **โธรกานี**ติ โธวิยานิฯ ยสฺมา ถูลตรานิปิ ‘‘ถูลานี’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติ, ตสฺมา “**ถูลานิ จา**”ติ วุตฺตํฯ **คุฬทสานี**ติ สุตฺตานํ ถูลตาย, กญฺชิกสฺส พหลตาย จ ปิณฺฑิตทสานิฯ เตนาห “**ปุญฺช ปุญฺช…เป…. ทสานี**”ติฯ **อนุทฺทิสตี**ติ อนุ อนุ กเถติฯ

๔๔๐. **อสกฺกจฺจ**นฺติ น สกฺกจฺจํ อนาทรการํ, ตํ ปน กมฺมผลสทฺธาย อภาเวน โหตีติ อาห “**สทฺธาวิรหิต**”นฺติฯ **อจิตฺตีกต**นฺติ จิตฺตีการปจฺจุปฏฺฐาปนวเสน น จิตฺตีกตํฯ เตนาห “**จิตฺตีการวิรหิต**”นฺติอาทิฯ จิตฺตีการรหิตํ วา **อจิตฺตีกตํ,** ยถา กตํ ปเรสํ วิมฺหยาวหํ โหติ, ตถา อกตํฯ จิตฺตสฺส อุฬารปณีตภาโว ปน อสกฺกจฺจทาเนเนว พาธิโตฯ **อปวิทฺธ**นฺติ ฉฑฺฑนียธมฺมํ วิย อปวิทฺธํ กตฺวา, เอเตน ตสฺมึ ทาเน คารวากรณํ วทติฯ **เสรีสกํ นามา**ติ ‘‘เสรีสก’’นฺติ เอวํ นามกํฯ **ตุจฺฉ**นฺติ ปริชนปริเจฺฉทวิรหโต ริตฺตํฯ

ปายาสิเทวปุตฺตวณฺณนา

๔๔๑. **ตสฺสานุภาเวนา**ติ ตสฺส ทานสฺส อานุภาเวนฯ **สิรีสรุโกฺข**ติ ปภสฺสรขนฺธวิฏปสาขาปลาสสมฺปโนฺน มนุญฺญทสฺสโน ทิโพฺพ สิรีสรุโกฺขฯ **อฏฺฐาสี**ติ ผลสฺส กมฺมสริกฺขตํ ทเสฺสโนฺต **วิมานทฺวาเร** นิพฺพตฺติตฺวา อฏฺฐาสิฯ **ปุพฺพาจิณฺณวเสนา**ติ ปุริมชาติยํ ตตฺถ นิวา

สปริจยนวเสนฯ น เกวลํ ปุพฺพาจิณฺณวเสเนว, อถ โข อุตุสุขุมวเสน ปีติ ทเสฺสโนฺต “**ตตฺถ กิรสฺส อุตุสุขํ โหตี**”ติ อาหฯ

โสติ อุตฺตโร มาณโวฯ ยทิ อสกฺกจฺจํ ทานํ ทตฺวา ปายาสิ ตตฺถ นิพฺพโตฺต, ปายาสิสฺส ปริจาริกา สกฺกจฺจํ ทานํ ทตฺวา กถํ ตตฺถ นิพฺพตฺตาติ อาห “**ปายาสิสฺส ปนา**”ติฯ **นิกนฺติวเสนา**ติ ปายาสิมฺหิ สาเปกฺขาวเสน, ปุเพฺพปิ วา ตตฺถ นิวุตฺถปุพฺพตายฯ **ทิสาจาริกวิมาน**นฺติ อากาสฏฺฐํ หุตฺวา ทิสาสุ วิจรณกวิมานํ, น รุกฺขปพฺพตสิขราทิสมฺพนฺธํฯ **วฏฺฏนิอฏวิย**นฺติ วิมานวีถิยนฺติฯ

ปายาสิราชญฺญสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

นิฏฺฐิตา จ มหาวคฺคฏฺฐกถาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

มหาวคฺคฏีกา นิฏฺฐิตาฯ